નમો તસ્સ ભગવતો અરહતો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ

ખુદ્દકનિકાયે

ઇતિવુત્તક-અટ્ઠકથા

ગન્થારમ્ભકથા

મહાકારુણિકં **નાથં**, ઞેય્યસાગરપારગું;
વન્દે નિપુણગમ્ભીર-વિચિત્રનયદેસનં.

વિજ્જાચરણસમ્પન્ના, યેન નિય્યન્તિ લોકતો;
વન્દે તમુત્તમં **ધમ્મં**, સમ્માસમ્બુદ્ધપૂજિતં.

સીલાદિગુણસમ્પન્નો, ઠિતો મગ્ગફલેસુ યો;
વન્દે **અરિયસઙ્ઘં** તં, પુઞ્ઞક્ખેત્તં અનુત્તરં.

વન્દનાજનિતં પુઞ્ઞં, ઇતિ યં રતનત્તયે;
હતન્તરાયો સબ્બત્થ, હુત્વાહં તસ્સ તેજસા.

એકકાદિપ્પભેદેન , દેસિતાનિ મહેસિના;
લોભાદીનં પહાનાનિ, દીપનાનિ વિસેસતો.

સુત્તાનિ એકતો કત્વા, ઇતિવુત્તપદક્ખરં;
ધમ્મસઙ્ગાહકા થેરા, સઙ્ગાયિંસુ મહેસયો.

ઇતિવુત્તકમિચ્ચેવ, નામેન વસિનો પુરે;
યં ખુદ્દકનિકાયસ્મિં, ગમ્ભીરત્થપદક્કમં.

તસ્સ ગમ્ભીરઞાણેહિ, ઓગાહેતબ્બભાવતો;
કિઞ્ચાપિ દુક્કરા કાતું, અત્થસંવણ્ણના મયા.

સહસંવણ્ણનં યસ્મા, ધરતે સત્થુ સાસનં;
પુબ્બાચરિયસીહાનં, તિટ્ઠતેવ વિનિચ્છયો.

તસ્મા તં અવલમ્બિત્વા, ઓગાહેત્વાન પઞ્ચપિ;
નિકાયે ઉપનિસ્સાય, પોરાણટ્ઠકથાનયં.

નિસ્સિતં વાચનામગ્ગં, સુવિસુદ્ધં અનાકુલં;
મહાવિહારવાસીનં, નિપુણત્થવિનિચ્છયં.

પુનપ્પુનાગતં અત્થં, વજ્જયિત્વાન સાધુકં;
યથાબલં કરિસ્સામિ, **ઇતિવુત્તકવણ્ણનં**.

ઇતિ આકઙ્ખમાનસ્સ, સદ્ધમ્મસ્સ ચિરટ્ઠિતિં;
વિભજન્તસ્સ તસ્સત્થં, નિસામયથ સાધવોતિ.

તત્થ **ઇતિવુત્તકં** નામ એકકનિપાતો, દુકનિપાતો, તિકનિપાતો, ચતુક્કનિપાતોતિ ચતુનિપાતસઙ્ગહં. તમ્પિ વિનયપિટકં, સુત્તન્તપિટકં, અભિધમ્મપિટકન્તિ તીસુ પિટકેસુ સુત્તન્તપિટકપરિયાપન્નં; દીઘનિકાયો મજ્ઝિમનિકાયો, સંયુત્તનિકાયો, અઙ્ગુત્તરનિકાયો, ખુદ્દકનિકાયોતિ પઞ્ચસુ નિકાયેસુ ખુદ્દકનિકાયપરિયાપન્નં; સુત્તં, ગેય્યં, વેય્યાકરણં, ગાથા, ઉદાનં, ઇતિવુત્તકં, જાતકં, અબ્ભુતધમ્મં, વેદલ્લન્તિ નવસુ સાસનઙ્ગેસુ ઇતિવુત્તકઙ્ગભૂતં.

‘‘દ્વાસીતિ બુદ્ધતો ગણ્હિં, દ્વેસહસ્સાનિ ભિક્ખુતો;
ચતુરાસીતિ સહસ્સાનિ, યે મે ધમ્મા પવત્તિનો’’તિ. (થેરગા॰ ૧૦૨૭) –

એવં ધમ્મભણ્ડાગારિકેન પટિઞ્ઞાતેસુ ચતુરાસીતિયા ધમ્મક્ખન્ધસહસ્સેસુ કતિપયધમ્મક્ખન્ધસઙ્ગહં. સુત્તતો એકકનિપાતે તાવ સત્તવીસતિ સુત્તાનિ, દુકનિપાતે દ્વાવીસતિ, તિકનિપાતે પઞ્ઞાસ, ચતુક્કનિપાતે તેરસાતિ દ્વાદસાધિકસુત્તસતસઙ્ગહં. તસ્સ નિપાતેસુ એકકનિપાતો આદિ, વગ્ગેસુ પાટિભોગવગ્ગો, સુત્તેસુ લોભસુત્તં. તસ્સાપિ ‘‘વુત્તઞ્હેતં ભગવતા’’તિઆદિકં આયસ્મતા આનન્દેન પઠમમહાસઙ્ગીતિકાલે વુત્તં નિદાનમાદિ. સા પનાયં પઠમમહાસઙ્ગીતિ વિનયપિટકે તન્તિમારુળ્હા એવ. યો પનેત્થ નિદાનકોસલ્લત્થં વત્તબ્બો કથામગ્ગો , સોપિ સુમઙ્ગલવિલાસિનિયા **દીઘનિકાય-અટ્ઠકથાય** વિત્થારતો વુત્તોયેવાતિ તત્થ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો.

નિદાનવણ્ણના

યં પનેતં વુત્તઞ્હેતં ભગવતાતિઆદિકં નિદાનં. એકધમ્મં, ભિક્ખવે, પજહથાતિઆદિકં સુત્તં. તત્થ **વુત્તં ભગવતાતિ**આદીનિ નામપદાનિ. **ઇતી**તિ નિપાતપદં. **પજહથા**તિ એત્થ પ-ઇતિ ઉપસગ્ગપદં, જહથા-તિ આખ્યાતપદં. ઇમિના નયેન સબ્બત્થ પદવિભાગો વેદિતબ્બો.

અત્થતો પન **વુત્તસદ્દો** તાવ સઉપસગ્ગો અનુપસગ્ગો ચ વપને વાપસમકરણે કેસોહારણે જીવિતવુત્તિયં પવુત્તભાવે પાવચનભાવેન પવત્તિતે અજ્ઝેસને કથનેતિ એવમાદીસુ દિસ્સતિ. તથા હેસ –

‘‘ગાવો તસ્સ પજાયન્તિ, ખેત્તે વુત્તં વિરૂહતિ;
વુત્તાનં ફલમસ્નાતિ, યો મિત્તાનં ન દુબ્ભતી’’તિ. –

આદીસુ (જા॰ ૨.૨૨.૧૯) વપને આગતો. ‘‘નો ચ ખો પટિવુત્ત’’ન્તિઆદીસુ (પારા॰ ૨૮૯) અટ્ઠદન્તકાદીહિ વાપસમકરણે. ‘‘કાપટિકો માણવો દહરો વુત્તસિરો’’તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૨.૪૨૬) કેસોહારણે. ‘‘પન્નલોમો પરદત્તવુત્તો મિગભૂતેન ચેતસા વિહરતી’’તિઆદીસુ (ચૂળવ॰ ૩૩૨) જીવિતવુત્તિયં. ‘‘સેય્યથાપિ નામ પણ્ડુપલાસો

બન્ધના પવુત્તો અભબ્બો હરિતત્થાયા''તિઆદીસુ (પારા॰ ૯૨; પાચિ॰ ૬૬૬; મહાવ॰ ૧૨૯) બન્ધનતો પવુત્તભાવે. ''યેસમિદં એતરહિ, બ્રાહ્મણા, પોરાણં મન્તપદં ગીતં પવુત્તં સમિહિત''ન્તિઆદીસુ પાવચનભાવેન પવત્તિતે. લોકે પન – ''વુત્તો ગણો વુત્તો પારાયનો''તિઆદીસુ અજ્ઝેને. ''વુત્તં ખો પનેતં ભગવતા ધમ્મદાયાદા મે, ભિક્ખવે, ભવથ, મા આમિસદાયાદા''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૩૦) કથને. ઇધાપિ કથને દટ્ઠબ્બો. તસ્મા **વુત્તં** કથિતં ભાસિતન્તિ અત્થો.

દુતિયો પન **વુત્ત**સદ્દો વચને ચિણ્ણભાવે ચ વેદિતબ્બો. **હિ**-ઇતિ જાતુ વિબ્યત્તન્તિ એતસ્મિં અત્થે નિપાતો. સો ઇદાનિ વુચ્ચમાનસુત્તસ્સ ભગવતો વિબ્યત્તં ભાસિતભાવં જોતેતિ. વાચકસદ્દસન્નિધાને હિ પયુત્તા નિપાતા. તેહિ વત્તબ્બમત્થં જોતેન્તિ. **એત**ન્તિ અયં એતસદ્દો –

''યો ચ બુદ્ધઞ્ચ ધમ્મઞ્ચ, સઙ્ઘઞ્ચ સરણં ગતો;
ચત્તારિ અરિયસચ્ચાનિ, સમ્મપ્પઞ્ઞાય પસ્સતિ.

''દુક્ખં દુક્ખસમુપ્પાદં, દુક્ખસ્સ ચ અતિક્કમં;
અરિયઞ્ચટ્ઠઙ્ગિકં મગ્ગં, દુક્ખૂપસમગામિનં.

''એતં ખો સરણં ખેમં, એતં સરણમુત્તમં;
એતં સરણમાગમ્મ, સબ્બદુક્ખા પમુચ્ચતી''તિ. (ધ॰ પ॰ ૧૯૦-૧૯૨) –

આદીસુ યથાવુત્તે આસન્નપચ્ચક્ખે આગતો. ''અપ્પમત્તકં ખો પનેતં, ભિક્ખવે, ઓરમત્તકં સીલમત્તકં, યેન પુથુજ્જનો તથાગતસ્સ વણ્ણં વદમાનો વદેય્યા''તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૧.૭) પન વક્ખમાને આસન્નપચ્ચક્ખે. ઇધાપિ વક્ખમાનેયેવ દટ્ઠબ્બો. સઙ્ગાયનવસેન વક્ખમાનઞ્હિ સુત્તં ધમ્મભણ્ડાગારિકેન બુદ્ધિયં ઠપેત્વા તદા ''એત''ન્તિ વુત્તં.

ભગવતાતિ એત્થ ભગવાતિ ગરુવચનં. ગરું હિ લોકે ભગવાતિ વદન્તિ. તથાગતો ચ સબ્બગુણવિસિટ્ઠતાય સત્તાનં ગરુ, તસ્મા ભગવાતિ વેદિતબ્બો. પોરાણેહિપિ વુત્તં –

''ભગવાતિ વચનં સેટ્ઠં, ભગવાતિ વચનમુત્તમં;
ગરુ ગારવયુત્તો સો, ભગવા તેન વુચ્ચતી''તિ.

સેટ્ઠવાચકઞ્હિ વચનં સેટ્ઠગુણસહચરણતો સેટ્ઠન્તિ વુત્તં. અથ વા વુચ્ચતીતિ વચનં, અત્થો. તસ્મા **ભગવાતિ વચનં સેટ્ઠ**ન્તિ ભગવાતિ ઇમિના વચનેન વચનીયો યો અત્થો, સો સેટ્ઠોતિ અત્થો. **ભગવાતિ વચનમુત્તમ**ન્તિ એત્થાપિ એસેવ નયો. **ગારવયુત્તો**તિ ગરુભાવયુત્તો ગરુગુણયોગતો, ગરુકરણં વા સાતિસયં અરહતીતિ ગારવયુત્તો, ગારવારહોતિ અત્થો. એવં ગુણવિસિટ્ઠસત્તુત્તમગરુગારવાધિવચનમેતં યદિદં ભગવાતિ. અપિચ –

''ભગી ભજી ભાગી વિભત્તવા ઇતિ,
અકાસિ ભગ્ગન્તિ ગરૂતિ ભાગ્યવા;
બહૂહિ ઞાયેહિ સુભાવિતત્તનો,
ભવન્તગો સો ભગવાતિ વુચ્ચતી''તિ. –

નિદ્દેસે આગતનયેન –

> ‘‘ભાગ્યવા ભગ્ગવા યુત્તો, ભગેહિ ચ વિભત્તવા;
> ભત્તવા વન્તગમનો, ભવેસુ ભગવા તતો’’તિ.

ઇમિસ્સા ગાથાય ચ વસેન ભગવાતિ પદસ્સ અત્થો વત્તબ્બો. સો પનાયં અત્થો સબ્બાકારેન **વિસુદ્ધિમગ્ગે** બુદ્ધાનુસ્સતિનિદ્દેસે વુત્તોતિ. તત્થ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો.

અપરો નયો – ભાગવાતિ ભગવા, ભતવાતિ ભગવા, ભાગે વનીતિ ભગવા, ભગે વનીતિ ભગવા, ભત્તવાતિ ભગવા, ભગે વમીતિ ભગવા, ભાગે વમીતિ ભગવા.

> ‘‘ભાગવા ભતવા ભાગે, ભગે ચ વનિ ભત્તવા;
> ભગે વમિ તથા ભાગે, વમીતિ ભગવા જિનો’’.

તત્થ કથં **ભાગવાતિ ભગવા?** યે તે સીલાદયો ધમ્મક્ખન્ધા ગુણકોટ્ઠાસા, તે અનઞ્ઞસાધારણા નિરતિસયા તથાગતસ્સ અત્થિ ઉપલબ્ભન્તિ. તથા હિસ્સ સીલં, સમાધિ, પઞ્ઞા, વિમુત્તિ, વિમુત્તિઞાણદસ્સનં, હિરી, ઓત્તપ્પં, સદ્ધા, વીરિયં, સતિ, સમ્પજઞ્ઞં, સીલવિસુદ્ધિ, ચિત્તવિસુદ્ધિ, દિટ્ઠિવિસુદ્ધિ, સમથો, વિપસ્સના, તીણિ કુસલમૂલાનિ, તીણિ સુચરિતાનિ, તયો સમ્માવિતક્કા, તિસ્સો અનવજ્જસઞ્ઞા, તિસ્સો ધાતુયો, ચત્તારો સતિપટ્ઠાના, ચત્તારો સમ્મપ્પધાના, ચત્તારો ઇદ્ધિપાદા, ચત્તારો અરિયમગ્ગા, ચત્તારિ અરિયફલાનિ , ચતસ્સો પટિસમ્ભિદા, ચતુયોનિપરિચ્છેદકઞાણાનિ, ચત્તારો અરિયવંસા, ચત્તારિ વેસારજ્જઞાણાનિ, પઞ્ચ પધાનિયઙ્ગાનિ, પઞ્ચઙ્ગિકો સમ્માસમાધિ, પઞ્ચઞાણિકો સમ્માસમાધિ, પઞ્ચિન્દ્રિયાનિ, પઞ્ચ બલાનિ, પઞ્ચ નિસ્સારણીયા ધાતુયો, પઞ્ચ વિમુત્તાયતનઞાણાનિ, પઞ્ચ વિમુત્તિપરિપાચનીયા સઞ્ઞા, છ અનુસ્સતિટ્ઠાનાનિ, છ ગારવા, છ નિસ્સારણીયા ધાતુયો, છ સતતવિહારા, છ અનુત્તરિયાનિ, છ નિબ્બેધભાગિયા સઞ્ઞા, છ અભિઞ્ઞા, છ અસાધારણઞાણાનિ, સત્ત અપરિહાનિયા ધમ્મા, સત્ત અરિયધનાનિ, સત્ત બોજ્ઝઙ્ગા, સત્ત સપ્પુરિસધમ્મા, સત્ત નિજ્જરવત્થૂનિ, સત્ત સઞ્ઞા, સત્ત દક્ખિણેય્યપુગ્ગલદેસના, સત્ત ખીણાસવબલદેસના, અટ્ઠ પઞ્ઞાપટિલાભહેતુદેસના, અટ્ઠસમ્મત્તાનિ, અટ્ઠ લોકધમ્માતિક્કમો, અટ્ઠ આરમ્ભવત્થૂનિ, અટ્ઠ અક્ખણદેસના, અટ્ઠ મહાપુરિસવિતક્કા, અટ્ઠ અભિભાયતનદેસના, અટ્ઠ વિમોક્ખા, નવ યોનિસોમનસિકારમૂલકા ધમ્મા, નવ પારિસુદ્ધિપધાનિયઙ્ગાનિ, નવ સત્તાવાસદેસના, નવ આઘાતપ્પટિવિનયા, નવ સઞ્ઞા, નવ નાનત્તા, નવ અનુપુબ્બવિહારા, દસ નાથકરણા ધમ્મા, દસ કસિણાયતનાનિ, દસ કુસલકમ્મપથા, દસ સમ્મત્તાનિ, દસ અરિયવાસા, દસ અસેક્ખા ધમ્મા, દસ તથાગતબલાનિ, એકાદસ મેત્તાનિસંસા, દ્વાદસ ધમ્મચક્કાકારા, તેરસ ધુતગુણા, ચુદ્દસ બુદ્ધઞાણાનિ, પઞ્ચદસ વિમુત્તિપરિપાચનીયા ધમ્મા, સોળસવિધા આનાપાનસ્સતિ, સોળસ અપરન્તપનીયા ધમ્મા, અટ્ઠારસ બુદ્ધધમ્મા, એકૂનવીસતિ પચ્ચવેક્ખણઞાણાનિ, ચતુચત્તાલીસ ઞાણવત્થૂનિ, પઞ્ઞાસ ઉદયબ્બયઞાણાનિ, પરોપણ્ણાસ કુસલધમ્મા, સત્તસત્તતિ ઞાણવત્થૂનિ, ચતુવીસતિકોટિસતસહસ્સસમાપત્તિસઞ્ચારિમહાવજિરઞાણં, અનન્તનયસમન્તપટ્ઠાનપવિચયપચ્ચવેક્ખણદેસનાઞાણાનિ, તથા અનન્તાસુ લોકધાતૂસુ અનન્તાનં સત્તાનં આસયાદિવિભાવનઞાણાનિ ચાતિ, એવમાદયો અનન્તા અપરિમાણભેદા અનઞ્ઞસાધારણા નિરતિસયા ગુણભાગા ગુણકોટ્ઠાસા વિજ્જન્તિ ઉપલબ્ભન્તિ. તસ્મા યથાવુત્તવિભાગા ગુણભાગા અસ્સ અત્થીતિ ભાગવાતિ વત્તબ્બે. આકારસ્સ રસ્સત્તં કત્વા ‘‘ભગવા’’તિ વુત્તો. એવં તાવ ભાગવાતિ ભગવા.

‘‘યસ્મા સીલાદયો સબ્બે, ગુણભાગા અસેસતો;
વિજ્જન્તિ સુગતે તસ્મા, ભગવાતિ પવુચ્ચતિ’’.

કથં **ભતવાતિ ભગવા?** યે તે સબ્બલોકહિતાય ઉસ્સુક્કમાપન્નેહિ મનુસ્સત્તાદિકે અટ્ઠ ધમ્મે સમોધાનેત્વા સમ્માસમ્બોધિયા કતમહાભિનીહારેહિ મહાબોધિસત્તેહિ પરિપૂરેતબ્બા દાનપારમી, સીલનેક્ખમ્મપઞ્ઞાવીરિયખન્તિસચ્ચઅધિટ્ઠાનમેત્તાઉપેક્ખાપારમીતિ દસ પારમિયો, દસ ઉપપારમિયો, દસ પરમત્થપારમિયોતિ સમતિંસ પારમિયો, દાનાદીનિ ચત્તારિ સઙ્ગહવત્થૂનિ, ચત્તારિ અધિટ્ઠાનાનિ, અત્તપરિચ્ચાગો, નયનધનરજ્જપુત્તદારપરિચ્ચાગોતિ પઞ્ચ મહાપરિચ્ચાગા, પુબ્બયોગો, પુબ્બચરિયા, ધમ્મક્ખાનં, લોકત્થચરિયા, ઞાતત્થચરિયા, બુદ્ધત્થચરિયાતિ એવમાદયો સઙ્ખેપતો વા પુઞ્ઞસમ્ભારઞાણસમ્ભારા બુદ્ધકરધમ્મા, તે મહાભિનીહારતો પટ્ઠાય કપ્પાનં સતસહસ્સાધિકાનિ ચત્તારિ અસઙ્ખ્યેય્યાનિ યથા હાનભાગિયા, સંકિલેસભાગિયા , ઠિતિભાગિયા, વા ન હોન્તિ; અથ ખો ઉત્તરુત્તરિ વિસેસભાગિયાવ હોન્તિ; એવં સક્કચ્ચં નિરન્તરં અનવસેસતો ભતા સમ્ભતા અસ્સ અત્થીતિ ભતવાતિ ભગવા; નિરુત્તિનયેન તકારસ્સ ગકારં કત્વા. અથ વા ભતવાતિ તેયેવ યથાવુત્તે બુદ્ધકરધમ્મે વુત્તનયેન ભરિ સમ્ભરિ પરિપૂરેસીતિ અત્થો. એવમ્પિ ભતવાતિ ભગવા.

‘‘યસ્મા સમ્બોધિયા સબ્બે, દાનપારમિઆદિકે;
સમ્ભારે ભતવા નાથો, તસ્માપિ ભગવા મતો’’.

કથં **ભાગે વનીતિ ભગવા?** યે તે ચતુવીસતિકોટિસતસહસ્સસઙ્ખા દેવસિકં વળઞ્જનકસમાપત્તિભાગા, તે અનવસેસતો લોકહિતત્થં અત્તનો દિટ્ઠધમ્મસુખવિહારત્થઞ્ચ નિચ્ચકપ્પં વનિ ભજિ સેવિ બહુલમકાસીતિ ભાગે વનીતિ ભગવા. અથ વા અભિઞ્ઞેય્યેસુ ધમ્મેસુ કુસલાદીસુ ખન્ધાદીસુ ચ યે તે પરિઞ્ઞેય્યાદિવસેન સઙ્ખેપતો વા ચતુબ્બિધા અભિસમયભાગા, વિત્થારતો પન ‘‘ચક્ખુ પરિઞ્ઞેય્યં ...પે॰... જરામરણં પરિઞ્ઞેય્ય’’ન્તિઆદિના (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૧) અનેકે પરિઞ્ઞેય્યભાગા, ‘‘ચક્ખુસ્સ સમુદયો પહાતબ્બો...પે॰... જરામરણસ્સ સમુદયો પહાતબ્બો’’તિઆદિના પહાતબ્બભાગા, ‘‘ચક્ખુસ્સ નિરોધો સચ્છિકાતબ્બો...પે॰... જરામરણસ્સ નિરોધો સચ્છિકાતબ્બો’’તિઆદિના સચ્છિકાતબ્બભાગા, ‘‘ચક્ખુનિરોધગામિનીપટિપદા ભાવેતબ્બા...પે॰... ચત્તારો સતિપટ્ઠાના ભાવેતબ્બા’’તિઆદિના ચ અનેકભેદા ભાવેતબ્બભાગા ચ ધમ્મા, તે સબ્બે વનિ ભજિ યથારહં ગોચરભાવનાસેવનાનં વસેન સેવિ. એવમ્પિ ભાગે વનીતિ ભગવા. અથ વા યે ઇમે સીલાદયો ધમ્મક્ખન્ધા સાવકેહિ સાધારણા ગુણકોટ્ઠાસા ગુણભાગા, કિન્તિ નુ ખો તે વેનેય્યસન્તાનેસુ પતિટ્ઠપેય્યન્તિ મહાકરુણાય વનિ અભિપત્થયિ. સા ચસ્સ અભિપત્થના યથાધિપ્પેતફલાવહા અહોસિ. એવમ્પિ ભાગે વનીતિ ભગવા.

‘‘યસ્મા ઞેય્યસમાપત્તિ-ગુણભાગે તથાગતો;
ભજિ પત્થયિ સત્તાનં, હિતાય ભગવા તતો’’.

કથં **ભગે વનીતિ ભગવા?** સમાસતો તાવ કતપુઞ્ઞેહિ પયોગસમ્પન્નેહિ યથાવિભવં ભજીયન્તીતિ ભગા, લોકિયલોકુત્તરા સમ્પત્તિયો. તત્થ લોકિયે તાવ તથાગતો સમ્બોધિતો પુબ્બે બોધિસત્તભૂતો પરમુક્કંસગતે વનિ ભજિ સેવિ, યત્થ પતિટ્ઠાય નિરવસેસતો બુદ્ધકરધમ્મે સમન્નાનેન્તો બુદ્ધધમ્મે પરિપાચેસિ. બુદ્ધભૂતો પન તે નિરવજ્જસુખૂપસંહિતે અનઞ્ઞસાધારણે લોકુત્તરેપિ વનિ ભજિ સેવિ. વિત્થારતો પન પદેસરજ્જઇસ્સરિયચક્કવત્તિસમ્પત્તિદેવરજ્જસમ્પત્તિઆદિવસેન

ઝાનવિમોક્ખસમાધિસમાપત્તિઞાણદસ્સનમગ્ગભાવનાફલ- સચ્છિકિરિયાદિઉત્તરિમનુસ્સધમ્મવસેન ચ અનેકવિહિતે અનઞ્ઞસાધારણે ભગે વનિ ભજિ સેવિ. એવં ભગે વનીતિ ભગવા.

> ‘‘યા તા સમ્પત્તિયો લોકે, યા ચ લોકુત્તરા પુથૂ;
> સબ્બા તા ભજિ સમ્બુદ્ધો, તસ્માપિ ભગવા મતો’’.

કથં **ભત્તવાતિ ભગવા?** ભત્તા દળ્હભત્તિકા અસ્સ બહૂ અત્થીતિ ભગવા. તથાગતો હિ મહાકરુણાસબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણાદિઅપરિમિતનિરુપમપ્પભાવગુણવિસેસસમઙ્ગિભાવતો સબ્બસત્તુત્તમો, સબ્બાનત્થપરિહારપુબ્બઙ્ગમાય નિરવસેસહિતસુખવિધાનતપ્પરાય નિરતિસયાય પયોગસમ્પત્તિયા સદેવમનુસ્સાય પજાય અચ્ચન્તૂપકારિતાય દ્વત્તિંસમહાપુરિસલક્ખણઅસીતિઅનુબ્યઞ્જનબ્યામપ્પભાદિ- અનઞ્ઞસાધારણગુણવિસેસપટિમણ્ડિતરૂપકાયતાય, યથાભુચ્ચગુણાધિગતેન ‘‘ઇતિપિ સો ભગવા’’તિઆદિનયપ્પવત્તેન લોકત્તયબ્યાપિના સુવિપુલેન સુવિસુદ્ધેન ચ થુતિઘોસેન સમન્નાગતત્તા ઉક્કંસપારમિપ્પત્તાસુ અપ્પિચ્છતાસન્તુટ્ઠિતાદીસુ સુપ્પતિટ્ઠિતભાવતો દસબલચતુવેસારજ્જાદિનિરતિસયગુણવિસેસસમઙ્ગિભાવતો ચ રૂપપ્પમાણો રૂપપ્પસન્નો, ઘોસપ્પમાણો ઘોસપ્પસન્નો, લૂખપ્પમાણો લૂખપ્પસન્નો, ધમ્મપ્પમાણો ધમ્મપ્પસન્નોતિ એવં ચતુપ્પમાણિકે લોકસન્નિવાસે સબ્બથાપિ પસાદાવહભાવેન સમન્તપાસાદિકત્તા અપરિમાણાનં સત્તાનં સદેવમનુસ્સાનં આદરબહુમાનગારવાયતનતાય પરમપેમસમ્ભત્તિટ્ઠાનં. યે ચ તસ્સ ઓવાદે પતિટ્ઠિતા અવેચ્ચપ્પસાદેન સમન્નાગતા હોન્તિ, કેનચિ અસંહારિયા તેસં સમ્ભત્તિ સમણેન વા બ્રાહ્મણેન વા દેવેન વા મારેન વા બ્રહ્મુના વા. તથા હિ તે અત્તનો જીવિતપરિચ્ચાગેપિ તત્થ પસાદં ન પરિચ્ચજન્તિ, તસ્સ વા આણં દળ્હભત્તિભાવતો. તેનેવાહ –

> ‘‘યો વે કતઞ્ઞૂ કતવેદિ ધીરો;
> કલ્યાણમિત્તો દળ્હભત્તિ ચ હોતી’’તિ. (જા॰ ૨.૧૭.૭૮);

‘‘સેય્યથાપિ, ભિક્ખવે, મહાસમુદ્દો ઠિતધમ્મો વેલં નાતિવત્તતિ; એવમેવ ખો, ભિક્ખવે, યં મયા સાવકાનં સિક્ખાપદં પઞ્ઞત્તં, તં મમ સાવકા જીવિતહેતુપિ નાતિક્કમન્તી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૮.૨૦; ઉદા॰ ૪૫; ચૂળવ॰ ૩૮૫) ચ.

એવં ભત્તવાતિ ભગવા નિરુત્તિનયેન એકસ્સ તકારસ્સ લોપં કત્વા ઇતરસ્સ ગકારં કત્વા.

> ‘‘ગુણાતિસયયુત્તસ્સ, યસ્મા લોકહિતેસિનો;
> સમ્ભત્તા બહવો સત્થુ, ભગવા તેન વુચ્ચતી’’તિ.

કથં **ભગે વમીતિ ભગવા?** યસ્મા તથાગતો બોધિસત્તભૂતોપિ પુરિમાસુ જાતીસુ પારમિયો પૂરેન્તો ભગસઙ્ખાતં સિરિં ઇસ્સરિયં યસઞ્ચ વમિ ઉગ્ગિરિ ખેળપિણ્ડં વિય અનપેક્ખો છડ્ડયિ. તથા હિસ્સ સોમનસ્સકુમારકાલે, હત્થિપાલકુમારકાલે, અયોઘરપણ્ડિતકાલે, મૂગપક્ખપણ્ડિતકાલે, ચૂળસુતસોમકાલેતિ એવમાદીસુ નેક્ખમ્મપારમિપૂરણવસેન દેવરજ્જસદિસાય રજ્જસિરિયા પરિચ્ચત્તત્તભાવાનં પરિમાણં નત્થિ. ચરિમત્તભાવેપિ હત્થગતં ચક્કવત્તિસિરિં દેવલોકાધિપચ્ચસદિસં ચતુદ્દીપિસ્સરિયં ચક્કવત્તિસમ્પત્તિસન્નિસ્સયં સત્તરતનસમુજ્જલં

યસઞ્ચ તિણાયપિ અમઞ્ઞમાનો નિરપેક્ખો પહાય અભિનિક્ખમિત્વા સમ્માસમ્બોધિં અભિસમ્બુદ્ધો. તસ્મા ઇમે સિરિઆદિકે ભગે વમીતિ ભગવા. અથ વા ભાનિ નામ નક્ખત્તાનિ, તેહિ સમં ગચ્છન્તિ પવત્તન્તીતિ ભગા , સિનેરુયુગન્ધરઉત્તરકુરુહિમવન્તાદિભાજનલોકવિસેસસન્નિસ્સયા સોભા કપ્પટ્ઠિતિયભાવતો. તેપિ ભગવા વમિ તંનિવાસિસત્તાવાસસમતિક્કમનતોતપ્પટિબદ્ધછન્દરાગપ્પહાનેન પજહીતિ. એવમ્પિ ભગે વમીતિ ભગવા.

> ‘‘ચક્કવત્તિસિરિં યસ્મા, યસં ઇસ્સરિયં સુખં;
> પહાસિ લોકચિત્તઞ્ચ, સુગતો ભગવા તતો’’.

કથં **ભાગે વમીતિ ભગવા?** ભાગા નામ કોટ્ઠાસા. તે ખન્ધાયતનધાતાદિવસેન, તત્થાપિ રૂપવેદનાદિવસેન, અતીતાદિવસેન ચ અનેકવિધા. તે ચ ભગવા સબ્બં પપઞ્ચં, સબ્બં યોગં, સબ્બં ગન્થં, સબ્બં સંયોજનં, સમુચ્છિન્દિત્વા અમતધાતું સમધિગચ્છન્તો વમિ ઉગ્ગિરિ અનપેક્ખો છડ્ડયિ, ન પચ્ચાગમિ. તથા હેસ સબ્બત્થકમેવ પથવિં, આપં, તેજં, વાયં, ચક્ખું, સોતં, ઘાનં, જીવ્હં, કાયં, મનં, રૂપે, સદ્દે, ગન્ધે, રસે, ફોટ્ઠબ્બે, ધમ્મે, ચક્ખુવિઞ્ઞાણં...પે॰... મનોવિઞ્ઞાણં, ચક્ખુસમ્ફસ્સં ...પે॰... મનોસમ્ફસ્સં, ચક્ખુસમ્ફસ્સજં વેદનં...પે॰... મનોસમ્ફસ્સજં વેદનં, ચક્ખુસમ્ફસ્સજં સઞ્ઞં...પે॰... મનોસમ્ફસ્સજં સઞ્ઞં; ચક્ખુસમ્ફસ્સજં ચેતનં...પે॰... મનોસમ્ફસ્સજં ચેતનં; રૂપતણ્હં ...પે॰... ધમ્મતણ્હં; રૂપવિતક્કં...પે॰... ધમ્મવિતક્કં; રૂપવિચારં...પે॰... ધમ્મવિચારન્તિઆદિના અનુપદધમ્મવિભાગવસેનપિ સબ્બેવ ધમ્મકોટ્ઠાસે અનવસેસતો વમિ ઉગ્ગિરિ અનપેક્ખપરિચ્ચાગેન છડ્ડયિ. વુત્તઞ્હેતં –

> ‘‘યં તં, આનન્દ, ચત્તં વન્તં મુત્તં પહીનં પટિનિસ્સટ્ઠં, તં તથાગતો પુન પચ્ચાગમિસ્સતીતિ નેતં ઠાનં વિજ્જતી’’તિ. (દી॰ નિ॰ ૨.૧૮૩) –

એવમ્પિ ભાગે વમીતિ ભગવા. અથ વા ભાગે વમીતિ સબ્બેપિ કુસલાકુસલે સાવજ્જાનવજ્જે હીનપ્પણીતે કણ્હસુક્કસપ્પટિભાગે ધમ્મે અરિયમગ્ગઞાણમુખેન વમિ ઉગ્ગિરિ અનપેક્ખો પરિચ્ચજિ પજહિ, પરેસઞ્ચ તથત્તાય ધમ્મં દેસેસિ. વુત્તમ્પિ ચેતં –

> ‘‘ધમ્માપિ વો, ભિક્ખવે, પહાતબ્બા પગેવ અધમ્મા, કુલ્લૂપમં, વો ભિક્ખવે, ધમ્મં દેસેસ્સામિ, નિત્થરણત્થાય નો ગહણત્થાયા’’તિઆદિ. (મ॰ નિ॰ ૧.૨૪૦) –

એવમ્પિ ભાગે વમીતિ ભગવા.

> ‘‘ખન્ધાયતનધાતાદિ-ધમ્મભેદા મહેસિના;
> કણ્હસુક્કા યતો વન્તા, તતોપિ ભગવા મતો’’.

તેન વુત્તં –

> ‘‘ભાગવા ભતવા ભાગે, ભગે ચ વનિ ભત્તવા;
> ભગે વમિ તથા ભાગે, વમીતિ ભગવા જિનો’’તિ.

તેન ભગવતા. **અરહતા**તિ કિલેસેહિ આરકત્તા, અનવસેસાનં વા કિલેસારીનં હતત્તા, સંસારચક્કસ્સ વા અરાનં હતત્તા, પચ્ચયાદીનં અરહત્તા, પાપકરણે રહાભાવાતિ ઇમેહિ કારણેહિ અરહતા. અયમેત્થ સઙ્ખેપો. વિત્થારો પન વિસુદ્ધિમગ્ગે વુત્તનયેન વેદિતબ્બો.

એત્થ ચ **ભગવતા**તિ ઇમિનાસ્સ ભાગ્યવન્તતાદીપનેન કપ્પાનં અનેકેસુ અસઙ્ખ્યેય્યેસુ ઉપચિતપુઞ્ઞસમ્ભારભાવતો સતપુઞ્ઞલક્ખણધરસ્સ દ્વત્તિંસમહાપુરિસલક્ખણઅસીતિઅનુબ્યઞ્જન-બ્યામપ્પભાકેતુમાલાદિપટિમણ્ડિતા અનઞ્ઞસાધારણા રૂપકાયસમ્પત્તિદીપિતા હોતિ. **અરહતા**તિ ઇમિનાસ્સ અનવસેસકિલેસપ્પહાનદીપનેન આસવક્ખયપદટ્ઠાનસબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણાધિગમપરિદીપનતો દસબલચતુવેસારજ્જછઅસાધારણઞાણઅટ્ઠારસાવેણિકબુદ્ધધમ્માદિ- અચિન્તેય્યાપરિમેય્યધમ્મકાયસમ્પત્તિ દીપિતા હોતિ. તદુભયેનપિ લોકિયસરિક્ખકાનં બહુમતભાવો, ગહટ્ઠપબ્બજિતેહિ અભિગમનીયતા, તથા અભિગતાનઞ્ચ તેસં કાયિકચેતસિકદુક્ખાપનયને પટિબલભાવો, આમિસદાનધમ્મદાનેહિ ઉપકારિતા, લોકિયલોકુત્તરેહિ ગુણેહિ સંયોજનસમત્થતા ચ પકાસિતા હોતિ.

તથા **ભગવતા**તિ ઇમિના ચરણધમ્મેસુ મુદ્ધભૂતદિબ્બવિહારાદિવિહારવિસેસસમાયોગપરિદીપનેન ચરણસમ્પદા દીપિતા હોતિ. **અરહતા**તિ ઇમિના સબ્બવિજ્જાસુ સિખાપ્પત્તઆસવક્ખયઞાણાધિગમપરિદીપનેન વિજ્જાસમ્પદા દીપિતા હોતિ. પુરિમેન વા અન્તરાયિકનિય્યાનિકધમ્માનં અવિપરીતવિભત્તભાવદીપનેન પચ્છિમવેસારજ્જદ્વયસમાયોગો, પચ્છિમેન સવાસનનિરવસેસકિલેસપ્પહાનદીપનેન પુરિમવેસારજ્જદ્વયસમાયોગો વિભાવિતો હોતિ.

તથા પુરિમેન તથાગતસ્સ પટિઞ્ઞાસચ્ચવચીસચ્ચઞાણસચ્ચપરિદીપનેન, કામગુણલોકિયાધિપચ્ચયસલાભસક્કારાદિપરિચ્ચાગપરિદીપનેન, અનવસેસકિલેસાભિસઙ્ખારપરિચ્ચાગપરિદીપનેન, ચ સચ્ચાધિટ્ઠાનચાગાધિટ્ઠાનપારિપૂરિ પકાસિતા હોતિ; દુતિયેન સબ્બસઙ્ખારૂપસમસમધિગમપરિદીપનેન, સમ્માસમ્બોધિપરિદીપનેન ચ, ઉપસમાધિટ્ઠાનપઞ્ઞાધિટ્ઠાનપારિપૂરિ પકાસિતા હોતિ. તથા હિ ભગવતો બોધિસત્તભૂતસ્સ લોકુત્તરગુણે કતાભિનીહારસ્સ મહાકરુણાયોગેન યથાપટિઞ્ઞં સબ્બપારમિતાનુટ્ઠાનેન સચ્ચાધિટ્ઠાનં, પારમિતાપટિપક્ખપરિચ્ચાગેન ચાગાધિટ્ઠાનં, પારમિતાગુણેહિ ચિત્તવૂપસમેન ઉપસમાધિટ્ઠાનં, પારમિતાહિ એવ પરહિતૂપાયકોસલ્લતો પઞ્ઞાધિટ્ઠાનં પારિપૂરિગતં.

તથા ‘યાચકજનં અવિસંવાદેત્વા દસ્સામી’તિ પટિજાનનેન પટિઞ્ઞં અવિસંવાદેત્વા દાનેન ચ સચ્ચાધિટ્ઠાનં, દેય્યપરિચ્ચાગતો ચાગાધિટ્ઠાનં, દેય્યપટિગ્ગાહકદાનદેય્યપરિક્ખયેસુ લોભદોસમોહભયવૂપસમેન ઉપસમાધિટ્ઠાનં, યથારહં યથાકાલં યથાવિધિ ચ દાનેન પઞ્ઞુત્તરતાય ચ પઞ્ઞાધિટ્ઠાનં પારિપૂરિગતં. ઇમિના નયેન સેસપારમીસુપિ ચતુરાધિટ્ઠાનપારિપૂરિ વેદિતબ્બા. સબ્બા હિ પારમિયો સચ્ચપ્પભાવિતા ચાગાભિબ્યઞ્જિતા ઉપસમાનુબ્રૂહિતા પઞ્ઞાપરિસુદ્ધાતિ એવં ચતુરાધિટ્ઠાનસમુદાગતસ્સ તથાગતસ્સ સચ્ચાધિટ્ઠાનં સચ્ચાધિટ્ઠાનસમુદાગમેન સીલવિસુદ્ધિ, ચાગાધિટ્ઠાનસમુદાગમેન આજીવવિસુદ્ધિ, ઉપસમાધિટ્ઠાનસમુદાગમેન ચિત્તવિસુદ્ધિ, પઞ્ઞાધિટ્ઠાનસમુદાગમેન દિટ્ઠિવિસુદ્ધિ. તથા સચ્ચાધિટ્ઠાનસમુદાગમેનસ્સ સંવાસેન સીલં વેદિતબ્બં, ચાગાધિટ્ઠાનસમુદાગમેન સંવોહારેન સોચેય્યં વેદિતબ્બં, ઉપસમાધિટ્ઠાનસમુદાગમેન આપદાસુ થામો વેદિતબ્બો, પઞ્ઞાધિટ્ઠાનસમુદાગમેન સાકચ્છાય પઞ્ઞા વેદિતબ્બા.

તથા સચ્ચાધિટ્ઠાનસમુદાગમેન અદુટ્ઠો અધિવાસેતિ, ચાગાધિટ્ઠાનસમુદાગમેન અલુદ્ધો પટિસેવતિ, ઉપસમાધિટ્ઠાનસમુદાગમેન અભીતો પરિવજ્જેતિ, પઞ્ઞાધિટ્ઠાનસમુદાગમેન અમૂળ્હો વિનોદેતિ. તથા સચ્ચાધિટ્ઠાનસમુદાગમેન ચસ્સ નેક્ખમ્મસુખપ્પત્તિ, ચાગાધિટ્ઠાનસમુદાગમેન પવિવેકસુખપ્પત્તિ, ઉપસમાધિટ્ઠાનસમુદાગમેન ઉપસમસુખપ્પત્તિ, પઞ્ઞાધિટ્ઠાનસમુદાગમેન સમ્બોધિસુખપ્પત્તિ દીપિતા હોતિ. સચ્ચાધિટ્ઠાનસમુદાગમેન વા વિવેકજપીતિસુખપ્પત્તિ, ચાગાધિટ્ઠાનસમુદાગમેન સમાધિજપીતિસુખપ્પત્તિ, ઉપસમાધિટ્ઠાનસમુદાગમેન અપીતિજકાયસુખપ્પત્તિ, પઞ્ઞાધિટ્ઠાનસમુદાગમેન સતિપારિસુદ્ધિજઉપેક્ખાસુખપ્પત્તિ. તથા સચ્ચાધિટ્ઠાનસમુદાગમેન પરિવારસમ્પત્તિલક્ખણપચ્ચયસુખસમાયોગો પરિદીપિતો હોતિ અવિસંવાદનતો, ચાગાધિટ્ઠાનસમુદાગમેન સન્તુટ્ઠિલક્ખણસભાવસુખસમાયોગો અલોભભાવતો, ઉપસમાધિટ્ઠાનસમુદાગમેન કતપુઞ્ઞતાલક્ખણહેતુસુખસમાયોગો કિલેસેહિ અનભિભૂતભાવતો, પઞ્ઞાધિટ્ઠાનસમુદાગમેન વિમુત્તિસમ્પત્તિલક્ખણદુક્ખૂપસમસુખસમાયોગો પરિદીપિતો હોતિ, ઞાણસમ્પત્તિયા નિબ્બાનાધિગમનતો.

તથા સચ્ચાધિટ્ઠાનસમુદાગમેન અરિયસ્સ સીલક્ખન્ધસ્સ અનુબોધપ્પટિવેધસિદ્ધિ, ચાગાધિટ્ઠાનસમુદાગમેન અરિયસ્સ સમાધિક્ખન્ધસ્સ, પઞ્ઞાધિટ્ઠાનસમુદાગમેન અરિયસ્સ પઞ્ઞાક્ખન્ધસ્સ, ઉપસમાધિટ્ઠાનસમુદાગમેન અરિયસ્સ વિમુત્તિક્ખન્ધસ્સ અનુબોધપ્પટિવેધસિદ્ધિ દીપિતા હોતિ. સચ્ચાધિટ્ઠાનપરિપૂરણેન ચ તપસિદ્ધિ, ચાગાધિટ્ઠાનપરિપૂરણેન સબ્બનિસ્સગ્ગસિદ્ધિ, ઉપસમાધિટ્ઠાનપરિપૂરણેન ઇન્દ્રિયસંવરસિદ્ધિ, પઞ્ઞાધિટ્ઠાનપરિપૂરણેન બુદ્ધિસિદ્ધિ, તેન ચ નિબ્બાનસિદ્ધિ. તથા સચ્ચાધિટ્ઠાનપરિપૂરણેન ચતુઅરિયસચ્ચાભિસમયપ્પટિલાભો, ચાગાધિટ્ઠાનપરિપૂરણેન ચતુઅરિયવંસપ્પટિલાભો, 0.ઉપસમાધિટ્ઠાનપરિપૂરણેન ચતુઅરિયવિહારપ્પટિલાભો, પઞ્ઞાધિટ્ઠાનપરિપૂરણેન ચતુઅરિયવોહારપ્પટિલાભો દીપિતો હોતિ.

અપરો નયો – **ભગવતા**તિ એતેન સત્તાનં લોકિયલોકુત્તરસમ્પત્તિઅભિકઙ્ખાદીપનેન તથાગતસ્સ મહાકરુણા પકાસિતા હોતિ. **અરહતા**તિ એતેન પહાનસમ્પત્તિદીપનેન પહાનપઞ્ઞા પકાસિતા હોતિ. તત્થ પઞ્ઞાયસ્સ ધમ્મરજ્જપત્તિ, કરુણાય ધમ્મસંવિભાગો; પઞ્ઞાય સંસારદુક્ખનિબ્બિદા, કરુણાય સંસારદુક્ખસહનં; પઞ્ઞાય પરદુક્ખપરિજાનનં, કરુણાય પરદુક્ખપ્પટિકારારમ્ભો. પઞ્ઞાય પરિનિબ્બાનાભિમુખભાવો , કરુણાય તદધિગમો; પઞ્ઞાય સયં તરણં, કરુણાય પરેસં તારણં; પઞ્ઞાય બુદ્ધભાવસિદ્ધિ, કરુણાય બુદ્ધકિચ્ચસિદ્ધિ. કરુણાય વા બોધિસત્તભૂમિયં સંસારાભિમુખભાવો, પઞ્ઞાય તત્થ અનભિરતિ. તથા કરુણાય પરેસં અવિહિંસનં, પઞ્ઞાય સયં પરેહિ અભાયનં; કરુણાય પરં રક્ખન્તો અત્તાનં રક્ખતિ, પઞ્ઞાય અત્તાનં રક્ખન્તો પરં રક્ખતિ. તથા કરુણાય અપરન્તપો, પઞ્ઞાય અનત્તન્તપો. તેન અત્તહિતાય પટિપન્નાદીસુ ચતુત્થપુગ્ગલભાવો સિદ્ધો હોતિ .

તથા કરુણાય લોકનાથતા, પઞ્ઞાય અત્તનાથતા; કરુણાય ચસ્સ નિન્નતાભાવો, પઞ્ઞાય ઉન્નતાભાવો. તથા કરુણાય સબ્બસત્તેસુ જનિતાનુગ્ગહો, પઞ્ઞાનુગતત્તા ન ચ ન સબ્બત્થ વિરત્તચિત્તો; પઞ્ઞાય સબ્બધમ્મેસુ વિરત્તચિત્તો, કરુણાનુગતત્તા ન ચ ન સબ્બસત્તાનુગ્ગહાય પવત્તો. યથા હિ કરુણા તથાગતસ્સ સિનેહસોકવિરહિતા, એવં પઞ્ઞા અહંકારમમંકારવિનિમુત્તાતિ અઞ્ઞમઞ્ઞં વિસોધિતા પરમવિસુદ્ધાતિ દટ્ઠબ્બા. તત્થ પઞ્ઞાખેત્તં બલાનિ, કરુણાખેત્તં વેસારજ્જાનિ. તેસુ બલસમાયોગેન પરેહિ ન અભિભુય્યતિ, વેસારજ્જસમાયોગેન પરે અભિભવતિ. બલેહિ સત્થુસમ્પદાસિદ્ધિ, વેસારજ્જેહિ સાસનસમ્પદાસિદ્ધિ. તથા બલેહિ બુદ્ધરતનસિદ્ધિ, વેસારજ્જેહિ ધમ્મરતનસિદ્ધીતિ અયમેત્થ ''ભગવતા અરહતા''તિ પદદ્વયસ્સ અત્થયોજનાય મુખમત્તદસ્સનં.

કસ્મા પનેત્થ ‘‘વુત્તઞ્હેતં ભગવતા’’તિ વત્વા પુન ‘‘વુત્ત’’ન્તિ વુત્તં? અનુસ્સવપટિક્ખેપેન નિયમદસ્સનત્થં. યથા હિ કેનચિ પરતો સુત્વા વુત્તં યદિપિ ચ જાનન્તેન વુત્તં, ન તેનેવ વુત્તં પરેનપિ વુત્તત્તા. ન ચ તં તેન વુત્તમેવ, અપિચ ખો સુતમ્પિ, ન એવમિધ. ભગવતા હિ પરતો અસુત્વા સયમ્ભુઞાણેન અત્તના અધિગતમેવ વુત્તન્તિ ઇમસ્સ વિસેસસ્સ દસ્સનત્થં દ્વિક્ખત્તું ‘‘વુત્ત’’ન્તિ વુત્તં. ઇદં વુત્તં હોતિ – ‘‘વુત્તઞ્હેતં ભગવતા’’ તઞ્ચ ખો ભગવતાવ વુત્તં, ન અઞ્ઞેન, વુત્તમેવ ચ, ન સુતન્તિ. અધિકવચનઞ્હિ અઞ્ઞમત્થં બોધેતીતિ ન પુનરુત્તિદોસો. એસ નયો ઇતો પરેસુપિ.

તથા પુબ્બરચનાભાવદસ્સનત્થં દ્વિક્ખત્તું ‘‘વુત્ત’’ન્તિ વુત્તં. ભગવા હિ સમ્માસમ્બુદ્ધતાય ઠાનુપ્પત્તિકપ્પટિભાનેન સમ્પત્તપરિસાય અજ્ઝાસયાનુરૂપં ધમ્મં દેસેતિ, ન તસ્સ કારણા દાનાદીનં વિય પુબ્બરચનાકિચ્ચં અત્થિ. તેનેતં દસ્સેતિ – ‘‘વુત્તઞ્હેતં ભગવતા, તઞ્ચ ખો ન પુબ્બરચનાવસેન તક્કપરિયાહતં વીમંસાનુચરિતં, અપિચ ખો વેનેય્યજ્ઝાસયાનુરૂપં ઠાનસો વુત્તમેવા’’તિ.

અપ્પટિવત્તિયવચનભાવદસ્સનત્થં વા દ્વિક્ખત્તું ‘‘વુત્ત’’ન્તિ વુત્તં. યઞ્હિ ભગવતા વુત્તં, વુત્તમેવ તં, ન કેનચિ પટિક્ખિપિતું સક્કા અક્ખરસમ્પત્તિયા અત્થસમ્પત્તિયા ચ. વુત્તં હેતં –

> ‘‘એતં ભગવતા બારાણસિયં ઇસિપતને મિગદાયે અનુત્તરં ધમ્મચક્કં પવત્તિતં અપ્પટિવત્તિયં કેનચિ સમણેન વા બ્રાહ્મણેન વા’’તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૮૧; મહાવ॰ ૧૭).

અપરમ્પિ વુત્તં –

> ‘‘ઇધ, ભિક્ખવે, આગચ્છેય્ય સમણો વા બ્રાહ્મણો વા ‘ન યિદં દુક્ખં અરિયસચ્ચં, યં સમણેન ગોતમેન પઞ્ઞત્તં, અહમિદં દુક્ખં અરિયસચ્ચં ઠપેત્વા અઞ્ઞં દુક્ખં અરિયસચ્ચં પઞ્ઞાપેસ્સામી’તિ, નેતં ઠાનં વિજ્જતી’’તિઆદિ. –

તસ્મા અપ્પટિવત્તિયવચનભાવદસ્સનત્થમ્પિ દ્વિક્ખત્તું ‘‘વુત્ત’’ન્તિ વુત્તં.

અથ વા સોતૂનં અત્થનિપ્ફાદકભાવદસ્સનત્થં દ્વિક્ખત્તું ‘‘વુત્ત’’ન્તિ વુત્તં. યઞ્હિ પરેસં આસયાદિં અજાનન્તેન અસબ્બઞ્ઞુના અદેસે અકાલે વા વુત્તં, તં સચ્ચમ્પિ સમાનં સોતૂનં અત્થનિપ્ફાદને અસમત્થતાય અવુત્તં નામ સિયા, પગેવ અસચ્ચં. ભગવતા પન સમ્માસમ્બુદ્ધભાવતો સમ્મદેવ પરેસં આસયાદિં દેસકાલં અત્થસિદ્ધિઞ્ચ જાનન્તેન વુત્તં એકન્તેન સોતૂનં યથાધિપ્પેતત્થનિપ્ફાદનતો વુત્તમેવ, નત્થિ તસ્સ અવુત્તતાપરિયાયો. તસ્મા સોતૂનં અત્થનિપ્ફાદકભાવદસ્સનત્થમ્પિ દ્વિક્ખત્તું ‘‘વુત્ત’’ન્તિ વુત્તં. અપિચ યથા ન તં સુતં નામ, યં ન વિઞ્ઞાતત્થં યઞ્ચ ન તથત્તાય પટિપન્નં, એવં ન તં વુત્તં નામ, યં ન સમ્મા પટિગ્ગહિતં. ભગવતો પન વચનં ચતસ્સોપિ પરિસા સમ્મદેવ પટિગ્ગહેત્વા તથત્તાય પટિપજ્જન્તિ. તસ્મા સમ્મદેવ પટિગ્ગહિતભાવદસ્સનત્થમ્પિ દ્વિક્ખત્તું ‘‘વુત્ત’’ન્તિ વુત્તં.

અથ વા અરિયેહિ અવિરુદ્ધવચનભાવદસ્સનત્થં દ્વિક્ખત્તું ‘‘વુત્ત’’ન્તિ વુત્તં. યથા હિ ભગવા કુસલાકુસલસાવજ્જાનવજ્જભેદે ધમ્મે પવત્તિનિવત્તિયો સમ્મુતિપરમત્થે ચ અવિસંવાદેન્તો વદતિ, એવં ધમ્મસેનાપતિપ્પભુતયો અરિયાપિ ભગવતિ ધરમાને પરિનિબ્બુતે ચ તસ્સેવ દેસનં અનુગન્ત્વા વદન્તિ, ન તત્થ

નાનાવાદતા. તસ્મા **વુત્તમરહતા** તતો પરભાગે અરહતા અરિયસઙ્ઘેનાપીતિ એવં અરિયેહિ અવિરુદ્ધવચનભાવદસ્સનત્થમ્પિ એવં વુત્તં.

અથ વા પુરિમેહિ સમ્માસમ્બુદ્ધેહિ વુત્તનયભાવદસ્સનત્થં દ્વિક્ખત્તું ''વુત્ત''ન્તિ વુત્તં. સતિપિ હિ જાતિગોત્તાયુપ્પમાણાદિવિસેસે દસબલાદિગુણેહિ વિય ધમ્મદેસનાય બુદ્ધાનં વિસેસો નત્થિ, અઞ્ઞમઞ્ઞં અત્તના ચ તે પુબ્બેનાપરં અવિરુદ્ધમેવ વદન્તિ. તસ્મા **વુત્તઞ્હેતં** યથા બુદ્ધેહિ અત્તના ચ પુબ્બે, ઇદાનિપિ અમ્હાકં ભગવતા તથેવ વુત્તં અરહતાતિ એવં પુરિમબુદ્ધેહિ અત્તના ચ સુત્તન્તરેસુ વુત્તનયભાવદસ્સનત્થમ્પિ દ્વિક્ખત્તું ''વુત્ત''ન્તિ વુત્તં. તેન બુદ્ધાનં દેસનાય સબ્બત્થ અવિરોધો દીપિતો હોતિ.

અથ વા ''વુત્ત''ન્તિ યદેતં દુતિયં પદં, તં અરહન્તવુત્તભાવવચનં દટ્ઠબ્બં. ઇદં વુત્તં હોતિ – વુત્તઞ્હેતં ભગવતા અરહતાપિ વુત્તં – ''એકધમ્મં, ભિક્ખવે''તિઆદિકં ઇદાનિ વુચ્ચમાનં વચનન્તિ. અથ વા ''વુત્ત''ન્તિ યદેતં દુતિયં પદં, તં ન વચનત્થં, અથ ખો વપનત્થં દટ્ઠબ્બં. તેનેતં દસ્સેતિ – ''વુત્તઞ્હેતં ભગવતા, તઞ્ચ ખો ન વુત્તમત્તં, ન કથિતમત્તં; અથ ખો વેનેય્યાનં કુસલમૂલં વપિત''ન્તિ અત્થો. અથ વા યદેતં વુત્તન્તિ દુતિયં પદં, તં વત્તનત્થં. અયં હિસ્સ અત્થો – વુત્તઞ્હેતં ભગવતા અરહતા, તઞ્ચ ખો ન વુત્તમત્તં, અપિચ તદત્થજાતં વુત્તં ચરિતન્તિ. તેન ''યથા વાદી ભગવા તથા કારી''તિ દસ્સેતિ. અથ વા વુત્તં ભગવતા, વુત્તવચનં અરહતા વત્તું યુત્તેનાતિ અત્થો.

અથ વા ''વુત્ત''ન્તિ સઙ્ખેપકથાઉદ્દિસનં સન્ધાયાહ, પુન ''વુત્ત''ન્તિ વિત્થારકથાનિદસ્સનં. ભગવા હિ સઙ્ખેપતો વિત્થારતો ચ ધમ્મં દેસેતિ. અથ વા ભગવતો દુરુત્તવચનાભાવદસ્સનત્થં ''વુત્તઞ્હેતં ભગવતા''તિ વત્વા પુન ''વુત્ત''ન્તિ વુત્તં. સબ્બદા ઞાણાનુગતવચીકમ્મતાય હિ ભગવતો સવાસનપહીનસબ્બદોસસ્સ અક્ખલિતબ્યપ્પથસ્સ કદાચિપિ દુરુત્તં નામ નત્થિ. યથા કેચિ લોકે સતિસમ્મોસેન વા દવા વા રવા વા કિઞ્ચિ વત્વા અથ પટિલદ્ધસઞ્ઞા પુબ્બે વુત્તં અવુત્તં વા કરોન્તિ પટિસઙ્ખરોન્તિ વા, ન એવં ભગવા. ભગવા પન નિચ્ચકાલં સમાહિતો. અસમ્મોસધમ્મો અસમ્મોહધમ્મો ચ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસમુપબ્યૂળ્હાય પટિભાનપટિસમ્ભિદાય ઉપનીતમત્થં અપરિમિતકાલં સમ્ભતપુઞ્ઞસમ્ભારસમુદાગતેહિ અનઞ્ઞસાધારણેહિ વિસદવિસુદ્ધેહિ કરણવિસેસેહિ સોતાયતનરસાયનભૂતં સુણન્તાનં અમતવસ્સં વસ્સન્તો વિય સોતબ્બસારં સવનાનુત્તરિયં ચતુસચ્ચં પકાસેન્તો કરવીકરુતમઞ્જુના સરેન સભાવનિરુત્તિયા વેનેય્યજ્ઝાસયાનુરૂપં વચનં વદતિ, નત્થિ તત્થ વાલગ્ગમત્તમ્પિ અવક્ખલિતં, કુતો પન દુરુત્તાવકાસો. તસ્મા ''યં ભગવતા વુત્તં, તં વુત્તમેવ, ન અવુત્તં દુરુત્તં વા કદાચિ હોતી''તિ દસ્સનત્થં – ''વુત્તઞ્હેતં ભગવતા''તિ વત્વા પુન – ''વુત્તમરહતા''તિ વુત્તન્તિ ન એત્થ પુનરુત્તિદોસોતિ. એવમેત્થ પુનરુત્તસદ્દસ્સ સાત્થકતા વેદિતબ્બા.

ઇતિ મે સુતન્તિ એત્થ **ઇતી**તિ અયં ઇતિસદ્દો હેતુપરિસમાપનાદિપદત્થવિપરિયાયપકારનિદસ્સનાવધારણાદિઅનેકત્થપ્પભેદો. તથા હેસ – ''રુપ્પતીતિ ખો, ભિક્ખવે, તસ્મા રૂપન્તિ વુચ્ચતી''તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૩.૭૯) હેતુઅત્થે દિસ્સતિ. ''તસ્માતિહ મે, ભિક્ખવે, ધમ્મદાયાદા ભવથ, મા આમિસદાયાદા. અત્થિ મે તુમ્હેસુ અનુકમ્પા – કિન્તિ મે સાવકા ધમ્મદાયાદા ભવેય્યું, નો આમિસદાયાદા''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૩૦) પરિસમાપને. ''ઇતિ વા ઇતિ એવરૂપા વિસૂકદસ્સના પટિવિરતો''તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૧.૧૦) આદિઅત્થે. ''માગણ્ડિયોતિ વા તસ્સ બ્રાહ્મણસ્સ સઙ્ખા સમઞ્ઞા પઞ્ઞત્તિ વોહારો નામં નામકમ્મં નામધેય્યં નિરુત્તિ બ્યઞ્જનં અભિલાપો''તિઆદીસુ (મહાનિ॰ ૭૫) પદત્થવિપરિયાયે. ''ઇતિ

ખો, ભિક્ખવે, સપ્પટિભયો બાલો, અપ્પટિભયો પણ્ડિતો; સઉપદ્દવો બાલો, અનુપદ્દવો પણ્ડિતો; સઉપસગ્ગો બાલો , અનુપસગ્ગો પણ્ડિતો''તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૩.૧) પકારે. ''સબ્બમત્થીતિ ખો, કચ્ચાન, અયમેકો અન્તો, સબ્બં નત્થીતિ ખો, કચ્ચાન, અયં દુતિયો અન્તો''તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૫) નિદસ્સને . ''અત્થિ ઇદપ્પચ્ચયા જરામરણન્તિ ઇતિ પુટ્ઠેન સતા, આનન્દ, અત્થીતિસ્સ વચનીયં. કિંપચ્ચયા જરામરણન્તિ ઇતિ ચે વદેય્ય, જાતિપચ્ચયા જરામરણન્તિ ઇચ્ચસ્સ વચનીય''ન્તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૨.૯૬) અવધારણે, સન્નિટ્ઠાનેતિ અત્થો. સ્વાયમિધ પકારનિદસ્સનાવધારણેસુ દટ્ઠબ્બો.

તત્થ પકારત્થેન ઇતિસદ્દેન એતમત્થં દીપેતિ – નાનાનયનિપુણમનેકજ્ઝાસયસમુટ્ઠાનં અત્થબ્યઞ્જનસમ્પન્નં વિવિધપાટિહારિયં ધમ્મત્થદેસનાપટિવેધગમ્ભીરં સબ્બસત્તાનં સકસકભાસાનુરૂપતો સોતપથમાગચ્છન્તં તસ્સ ભગવતો વચનં સબ્બપ્પકારેન કો સમત્થો વિઞ્ઞાતું, સબ્બથામેન પન સોતુકામતં જનેત્વાપિ ઇતિ મે સુતં, મયાપિ એકેન પકારેન સુતન્તિ.

એત્થ ચ એકત્તનાનત્તઅબ્યાપારએવંધમ્મતાસઙ્ખાતા નન્દિયાવત્તતિપુક્ખલસીહવિક્કીળિતદિસાલોચનઅઙ્કુસસઙ્ખાતા ચ વિસયાદિભેદેન નાનાવિધા નયા નાનાનયા. નયા વા પાળિગતિયો, તા ચ પઞ્ઞત્તિઅનુપઞ્ઞત્તિઆદિવસેન સંકિલેસભાગિયાદિલોકિયાદિતદુભયવોમિસ્સતાદિવસેન, કુસલાદિવસેન, ખન્ધાદિવસેન, સઙ્ગહાદિવસેન, સમયવિમુત્તાદિવસેન, ઠપનાદિવસેન, કુસલમૂલાદિવસેન, તિકપટ્ઠાનાદિવસેન ચ નાનપ્પકારાતિ નાનાનયા. તેહિ નિપુણં સણ્હં સુખુમન્તિ **નાનાનયનિપુણં**.

આસયોવ અજ્ઝાસયો, સો ચ સસ્સતાદિભેદેન અપ્પરજક્ખતાદિભેદેન ચ અનેકવિધો. અત્તજ્ઝાસયાદિકો એવ વા અનેકો અજ્ઝાસયો અનેકજ્ઝાસયો. સો સમુટ્ઠાનં ઉપ્પત્તિહેતુ એતસ્સાતિ **અનેકજ્ઝાસયસમુટ્ઠાનં**.

કુસલાદિઅત્થસમ્પત્તિયા તબ્બિભાવનબ્યઞ્જનસમ્પત્તિયા સઙ્કાસનપકાસનવિવરણવિભજનઉત્તાનીકરણપઞ્ઞત્તિવસેન છહિ અત્થપદેહિ અક્ખરપદબ્યઞ્જનાકારનિરુત્તિનિદ્દેસવસેન છહિ બ્યઞ્જનપદેહિ ચ સમન્નાગતત્તા **અત્થબ્યઞ્જનસમ્પન્નં**.

ઇદ્ધિઆદેસનાનુસાસનીભેદેન તેસુ ચ એકેકસ્સ વિસયાદિભેદેન વિવિધં બહુવિધં વા પાટિહારિયં એતસ્સાતિ **વિવિધપાટિહારિયં**. તત્થ પટિપક્ખહરણતો રાગાદિકિલેસાપનયનતો પટિહારિયન્તિ અત્થે સતિ ભગવતો પટિપક્ખા રાગાદયો ન સન્તિ યે હરિતબ્બા, પુથુજ્જનાનમ્પિ વિગતૂપક્કિલેસે અટ્ઠગુણસમન્નાગતે ચિત્તે હતપટિપક્ખે ઇદ્ધિવિધં પવત્તતિ. તસ્મા તત્થ પવત્તવોહારેન ચ ન સક્કા ઇધ પાટિહારિયન્તિ વત્તું. યસ્મા‌આ પન મહાકારુણિકસ્સ ભગવતો વેનેય્યગતા ચ કિલેસા પટિપક્ખા, તસ્મા તેસં હરણતો પાટિહારિયં. અથ વા ભગવતો સાસનસ્સ ચ પટિપક્ખા તિત્થિયા, તેસં હરણતો પાટિહારિયં. તે હિ દિટ્ઠિહરણવસેન દિટ્ઠિપ્પકાસને અસમત્થભાવેન ચ ઇદ્ધિઆદેસનાનુસાસનીહિ હરિતા અપનીતા હોન્તિ. પટીતિ વા પચ્છાતિ અત્થો. તસ્મા સમાહિતે ચિત્તે વિગતૂપક્કિલેસે કતકિચ્ચેન પચ્છા હરિતબ્બં પવત્તેતબ્બન્તિ પટિહારિયં. અત્તનો વા ઉપક્કિલેસેસુ ચતુત્થજ્ઝાનમગ્ગેહિ હરિતેસુ પચ્છા હરણં પટિહારિયં. ઇદ્ધિઆદેસનાનુસાસનિયો ચ વિગતૂપક્કિલેસેન કતકિચ્ચેન સત્તહિતત્થં પુન પવત્તેતબ્બા, હરિતેસુ ચ અત્તનો ઉપક્કિલેસેસુ પરસન્તાને ઉપક્કિલેસહરણાનિ હોન્તીતિ પટિહારિયાનિ ભવન્તિ. પટિહારિયમેવ પાટિહારિયં, પટિહારિયે વા ઇદ્ધિઆદેસનાનુસાસનિસમુદાયે ભવં એકેકં

પાટિહારિયન્તિ વુચ્ચતિ. પટિહારિયં વા ચતુત્થજ્ઝાનં મગ્ગો ચ પટિપક્ખહરણતો, તત્થ જાતં, તસ્મિં વા નિમિત્તભૂતે, તતો વા આગતન્તિ પાટિહારિયં.

યસ્મા પન તન્તિઅત્થદેસનાતબ્બોહારાભિસમયસઙ્ખાતા હેતુહેતુફલતદુભયપઞ્ઞત્તિપટિવેધસઙ્ખાતા વા ધમ્મત્થદેસનાપટિવેધા ગમ્ભીરા, અનુપચિતસમ્ભારેહિ સસાદીહિ વિય મહાસમુદ્દો દુક્ખોગાળ્હા અલબ્ભનેય્યપ્પતિટ્ઠા ચ. તસ્મા તેહિ ચતૂહિ ગમ્ભીરભાવેહિ યુત્તન્તિ **ધમ્મત્થદેસનાપટિવેધગમ્ભીરં**.

એકો એવ ભગવતો ધમ્મદેસનાઘોસો એકસ્મિં ખણે પવત્તમાનો નાનાભાસાનં સત્તાનં અત્તનો અત્તનો ભાસાવસેન અપુબ્બં અચરિમં ગહણૂપગો હુત્વા અત્થાધિગમાય હોતિ. અચિન્તેય્યો હિ બુદ્ધાનં બુદ્ધાનુભાવોતિ સબ્બસત્તાનં સકસકભાસાનુરૂપતો સોતપથમાગચ્છતીતિ વેદિતબ્બં.

નિદસ્સનત્થેન – ‘‘નાહં સયમ્ભૂ, ન મયા ઇદં સચ્છિકત’’ન્તિ અત્તાનં પરિમોચેન્તો – ‘‘ઇતિ મે સુતં, મયાપિ એવં સુત’’ન્તિ ઇદાનિ વત્તબ્બં સકલં સુત્તં નિદસ્સેતિ.

અવધારણત્થેન – ‘‘એતદગ્ગં, ભિક્ખવે, મમ સાવકાનં ભિક્ખૂનં બહુસ્સુતાનં યદિદં આનન્દો, ગતિમન્તાનં, સતિમન્તાનં, ધિતિમન્તાનં, ઉપટ્ઠાકાનં યદિદં આનન્દો’’તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૨૧૯-૨૨૩) એવં ભગવતા, ‘‘આયસ્મા આનન્દો અત્થકુસલો ધમ્મકુસલો બ્યઞ્જનકુસલો નિરુત્તિકુસલો પુબ્બાપરકુસલો’’તિ (અ॰ નિ॰ ૫.૧૬૯) એવં ધમ્મસેનાપતિના ચ પસત્થભાવાનુરૂપં અત્તનો ધારણબલં દસ્સેન્તો સત્તાનં સોતુકમ્યતં જનેતિ – ‘‘ઇતિ મે સુતં, તઞ્ચ ખો અત્થતો વા બ્યઞ્જનતો વા અનૂનમનધિકં, એવમેવ, ન અઞ્ઞથા, દટ્ઠબ્બ’’ન્તિ. **અઞ્ઞથા**તિ ભગવતો સમ્મુખા સુતાકારતો અઞ્ઞથા, ન પન ભગવતા દેસિતાકારતો. અચિન્તેય્યાનુભાવા હિ ભગવતો દેસના, સા ન સબ્બાકારેન સક્કા વિઞ્ઞાતુન્તિ વુત્તોવાયમત્થો. સુતાકારાવિરુજ્ઝનમેવ હિ ધારણબલં. ન હેત્થ અત્થન્તરતાપરિહારો દ્વિન્નમ્પિ અત્થાનં એકવિસયત્તા. ઇતરથા હિ થેરો ભગવતો દેસનાય સબ્બથા પટિગ્ગહણે સમત્થો અસમત્થોતિ વા આપજ્જેય્યાતિ.

મે-સદ્દો તીસુ અત્થેસુ દિસ્સતિ. તથા હિસ્સ – ‘‘ગાથાભિગીતં મે અભોજનેય્ય’’ન્તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૧.૧૯૪; સુ॰ નિ॰ ૮૧) મયાતિ અત્થો. ‘‘સાધુ મે, ભન્તે, ભગવા સંખિત્તેન ધમ્મં દેસેતૂ’’તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૪.૮૮; ૫.૩૮૧; અ॰ નિ॰ ૪.૨૫૭) મય્હન્તિ અત્થો. ‘‘ધમ્મદાયાદા મે, ભિક્ખવે, ભવથા’’તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૯) મમાતિ અત્થો. ઇધ પન ‘‘મયા સુત’’ન્તિ ચ ‘‘મમ સુત’’ન્તિ ચ અત્થદ્વયે યુજ્જતિ.

એત્થ ચ યો પરો ન હોતિ, સો અત્તાતિ એવં વત્તબ્બે નિયકજ્ઝત્તસઙ્ખાતે સકસન્તાને વત્તનતો તિવિધોપિ **મે**-સદ્દો યદિપિ એકસ્મિંયેવ અત્થે દિસ્સતિ, કરણસમ્પદાનાદિવિસેસસઙ્ખાતો પનસ્સ વિજ્જતેવાયં અત્થભેદોતિ આહ – ‘‘મે-સદ્દો તીસુ અત્થેસુ દિસ્સતી’’તિ.

સુતન્તિ અયં **સુત**-સદ્દો સઉપસગ્ગો અનુપસગ્ગો ચ ગમનવિસ્સુતકિલિન્નૂપચિતાનુયોગસોતવિઞ્ઞેય્યસોતદ્વારાનુસારવિઞ્ઞાતાદિઅનેકત્થપ્પભેદો. કિઞ્ચાપિ હિ કિરિયાવિસેસકો ઉપસગ્ગો, જોતકભાવતો પન સતિપિ તસ્મિં સુત-સદ્દો એવ તં તં અત્થં વદતીતિ અનુપસગ્ગસ્સ સુતસદ્દસ્સ અત્થુદ્ધારે સઉપસગ્ગોપિ ઉદાહરીયતિ.

તત્થ ‘‘સેનાય પસુતો’’તિઆદીસુ ગચ્છન્તોતિ અત્થો. ‘‘સુતધમ્મસ્સ પસ્સતો’’તિઆદીસુ (ઉદા॰ ૧૧) વિસ્સુતધમ્મસ્સાતિ અત્થો. ‘‘અવસ્સુતા અવસ્સુતસ્સા’’તિઆદીસુ (પાચિ॰ ૬૫૭) કિલિન્ના કિલિન્નસ્સાતિ અત્થો. ‘‘તુમ્હેહિ પુઞ્ઞં પસુતં અનપ્પક’’ન્તિઆદીસુ (ખુ॰ પા॰ ૭.૧૨) ઉપચિતન્તિ અત્થો. ‘‘યે ઝાનપ્પસુતા ધીરા’’તિઆદીસુ (ધ॰ પ॰ ૧૮૧) ઝાનાનુયુત્તાતિ અત્થો. ‘‘દિટ્ઠં સુતં મુત’’ન્તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૪૧) સોતવિઞ્ઞેય્યન્તિ અત્થો. ‘‘સુતધરો સુતસન્નિચયો’’તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૩૩૯) સોતદ્વારાનુસારવિઞ્ઞાતધરોતિ અત્થો. ઇધ પનસ્સ ‘‘સોતદ્વારાનુસારેન ઉપધારિત’’ન્તિ વા ‘‘ઉપધારણ’’ન્તિ વા અત્થો. મે-સદ્દસ્સ હિ મયાતિ અત્થે સતિ ‘‘ઇતિ મે સુતં, મયા સોતદ્વારાનુસારેન ઉપધારિત’’ન્તિ અત્થો. મમાતિ અત્થે સતિ ‘‘ઇતિ મમ સુતં સોતદ્વારાનુસારેન ઉપધારણ’’ન્તિ અત્થો.

એવમેતેસુ તીસુ પદેસુ યસ્મા સુતસદ્દસન્નિધાને પયુત્તેન **ઇતિ**સદ્દેન સવનકિરિયાજોતકેન ભવિતબ્બં. તસ્મા **ઇતી**તિ સોતવિઞ્ઞાણાદિવિઞ્ઞાણકિચ્ચનિદસ્સનં. **મે**તિ વુત્તવિઞ્ઞાણસમઙ્ગિપુગ્ગલનિદસ્સનં. સબ્બાનિપિ વાક્યાનિ એવકારત્થસહિતાનિયેવ અવધારણફલત્તા. તેન **સુત**ન્તિ અસ્સવનભાવપ્પટિક્ખેપતો અનૂનાવિપરીતગ્ગહણનિદસ્સનં. યથા હિ સુતં સુતમેવાતિ વત્તબ્બતં અરહતિ, તં સમ્મા સુતં અનૂનગ્ગહણં અવિપરીતગ્ગહણઞ્ચ હોતીતિ. અથ વા સદ્દન્તરત્થાપોહનવસેન સદ્દો અત્થં વદતીતિ, યસ્મા સુતન્તિ એતસ્સ અસુતં ન હોતીતિ અયમત્થો, તસ્મા સુતન્તિ અસ્સવનભાવપ્પટિક્ખેપતો અનૂનાવિપરીતગ્ગહણનિદસ્સનં. ઇદં વુત્તં હોતિ – ઇતિ મે સુતં, ન દિટ્ઠં, ન સયમ્ભુઞાણેન સચ્છિકતં, ન અઞ્ઞથા વા ઉપલદ્ધં, અપિચ સુતંવ, તઞ્ચ ખો સમ્મદેવાતિ. અવધારણત્થે વા ઇતિસદ્દે અયમત્થયોજનાતિ તદપેક્ખસ્સ સુત-સદ્દસ્સ નિયમત્થો સમ્ભવતીતિ અસ્સવનભાવપ્પટિક્ખેપો, અનૂનાવિપરીતગ્ગહણનિદસ્સનતા ચ વેદિતબ્બા. એવં સવનહેતુસવનવિસેસવસેન પદત્તયસ્સ અત્થયોજના કતાતિ દટ્ઠબ્બં.

તથા **ઇતી**તિ સોતદ્વારાનુસારેન પવત્તાય વિઞ્ઞાણવીથિયા નાનત્થબ્યઞ્જનગ્ગહણતો નાનપ્પકારેન આરમ્મણે પવત્તિભાવપ્પકાસનં આકારત્થો ઇતિસદ્દોતિ કત્વા. **મે**તિ અત્તપ્પકાસનં. **સુત**ન્તિ ધમ્મપ્પકાસનં યથાવુત્તાય વિઞ્ઞાણવીથિયા પરિયત્તિધમ્મારમ્મણત્તા. અયઞ્હેત્થ સઙ્ખેપો – નાનપ્પકારેન આરમ્મણે પવત્તાય વિઞ્ઞાણવીથિયા કારણભૂતાય મયા ન અઞ્ઞં કતં, ઇદં પન કતં, અયં ધમ્મો સુતોતિ.

તથા **ઇતી**તિ નિદસ્સિતબ્બપ્પકાસનં નિદસ્સનત્થો ઇતિ-સદ્દોતિ કત્વા નિદસ્સેતબ્બસ્સ નિદસ્સિતબ્બત્તાભાવાભાવતો. તસ્મા ઇતિસદ્દેન સકલમ્પિ સુતં પચ્ચામટ્ઠન્તિ વેદિતબ્બં. **મે**તિ પુગ્ગલપ્પકાસનં. **સુત**ન્તિ પુગ્ગલકિચ્ચપ્પકાસનં. સુત-સદ્દેન હિ લબ્ભમાના સવનકિરિયા સવનવિઞ્ઞાણપ્પબન્ધપ્પટિબદ્ધા, તત્થ ચ પુગ્ગલવોહારો. ન હિ પુગ્ગલવોહારરહિતે ધમ્મપ્પબન્ધે સવનકિરિયા લબ્ભતિ. તસ્સાયં સઙ્ખેપત્થો – યં સુત્તં નિદ્દિસિસ્સામિ, તં મયા ઇતિ સુતન્તિ.

તથા **ઇતી**તિ યસ્સ ચિત્તસન્તાનસ્સ નાનારમ્મણપ્પવત્તિયા નાનત્થબ્યઞ્જનગ્ગહણં હોતિ, તસ્સ નાનાકારનિદ્દેસો આકારત્થો ઇતિસદ્દોતિ કત્વા. **ઇતી**તિ હિ અયં આકારપઞ્ઞત્તિ ધમ્માનં તં તં પવત્તિઆકારં ઉપાદાય પઞ્ઞાપેતબ્બસભાવત્તા. **મે**તિ કત્તુનિદ્દેસો. **સુત**ન્તિ વિસયનિદ્દેસો. સોતબ્બો હિ ધમ્મો સવનકિરિયાકત્તુપુગ્ગલસ્સ સવનકિરિયાવસેન પવત્તિટ્ઠાનં હોતિ. એત્તાવતા નાનપ્પકારપ્પવત્તેન ચિત્તસન્તાનેન તંસમઙ્ગિનો કત્તુ વિસયે ગહણસન્નિટ્ઠાનં દસ્સિતં હોતિ.

અથ વા **ઇતી**તિ પુગ્ગલકિચ્ચનિદ્દેસો. સુતાનઞ્હિ ધમ્માનં ગહિતાકારસ્સ નિદસ્સનસ્સ અવધારણસ્સ વા પકાસનભાવેન ઇતિસદ્દેન તદાકારાદિધારણસ્સ પુગ્ગલવોહારૂપાદાનધમ્મબ્યાપારભાવતો પુગ્ગલકિચ્ચં નામ નિદ્દિટ્ઠં હોતીતિ. **સુત**ન્તિ વિઞ્ઞાણકિચ્ચનિદ્દેસો. પુગ્ગલવાદિનોપિ હિ સવનકિરિયા વિઞ્ઞાણનિરપેક્ખા ન હોતીતિ. **મે**તિ ઉભયકિચ્ચયુત્તપુગ્ગલનિદ્દેસો . **મે**તિ હિ સદ્દપ્પવત્તિ એકન્તેનેવ સત્તવિસેસવિસયા, વિઞ્ઞાણકિચ્ચઞ્ચ તત્થેવ સમોદહિતબ્બન્તિ. અયં પનેત્થ સઙ્ખેપો – મયા સવનકિચ્ચવિઞ્ઞાણસમઙ્ગિના પુગ્ગલેન વિઞ્ઞાણવસેન લદ્ધસ્સવનકિચ્ચવોહારેન સુતન્તિ.

તથા **ઇતી**તિ ચ **મે**તિ ચ સચ્ચિકટ્ઠપરમત્થવસેન અવિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિ. સબ્બસ્સ હિ સદ્દાધિગમનીયસ્સ અત્થસ્સ પઞ્ઞત્તિમુખેનેવ પટિપજ્જિતબ્બત્તા સબ્બપઞ્ઞત્તીનઞ્ચ વિજ્જમાનાદીસુ છસ્વેવ પઞ્ઞત્તીસુ અવરોધો, તસ્મા યો માયામરીચિઆદયો વિય અભૂતત્થો, અનુસ્સવાદીહિ ગહેતબ્બો વિય અનુત્તમત્થો ચ ન હોતિ. સો રૂપસદ્દાદિકો રુપ્પનાનુભવનાદિકો ચ પરમત્થસભાવો સચ્ચિકટ્ઠપરમત્થવસેન વિજ્જતિ. યો પન ઇતીતિ ચ મેતિ ચ વુચ્ચમાનો આકારાદિઅપરમત્થસભાવો સચ્ચિકટ્ઠપરમત્થવસેન અનુપલબ્ભમાનો અવિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિ નામ, કિમેત્થ તં પરમત્થતો અત્થિ, યં ઇતીતિ વા મેતિ વા નિદ્દેસં લભેથ. **સુત**ન્તિ વિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિ. યઞ્હિ તં સોતેન ઉપલદ્ધં, તં પરમત્થતો વિજ્જમાનન્તિ.

તથા **ઇતી**તિ સોતપથમાગતે ધમ્મે ઉપાદાય તેસં ઉપધારિતાકારાદીનં પચ્ચામસનવસેન. **મે**તિ સસન્તતિપરિયાપન્ને ખન્ધે કરણાદિવિસેસવિસિટ્ઠે ઉપાદાય વત્તબ્બતો ઉપાદાપઞ્ઞત્તિ. **સુત**ન્તિ દિટ્ઠાદીનિ ઉપનિધાય વત્તબ્બતો ઉપનિધાપઞ્ઞત્તિ. દિટ્ઠાદિસભાવરહિતે સદ્દાયતને પવત્તમાનોપિ સુતવોહારો દુતિયં, તતિયન્તિ આદિકો વિય પઠમાદિં નિસ્સાય "યં ન દિટ્ઠમુતવિઞ્ઞાતનિરપેક્ખં, તં સુત"ન્તિ વિઞ્ઞેય્યત્તા દિટ્ઠાદીનિ ઉપનિધાય વત્તબ્બો હોતિ. અસુતં ન હોતીતિ હિ સુતન્તિ પકાસિતોયમત્થોતિ.

એત્થ ચ **ઇતી**તિ વચનેન અસમ્મોહં દીપેતિ. પટિવિદ્ધા હિ અત્થસ્સ પકારવિસેસા ઇતીતિ ઇધ આયસ્મતા આનન્દેન પચ્ચામટ્ઠા, તેનસ્સ અસમ્મોહો દીપિતો. ન હિ સમ્મૂળ્હો નાનપ્પકારપ્પટિવેધસમત્થો હોતિ, લોભપ્પહાનાદિવસેન નાનપ્પકારા દુપ્પટિવિદ્ધા ચ સુત્તત્થા નિદ્દિસીયન્તિ . **સુત**ન્તિ વચનેન અસમ્મોસં દીપેતિ સુતાકારસ્સ યાથાવતો દસ્સિયમાનત્તા યસ્સ હિ સુતં સમ્મુટ્ઠં હોતિ, ન સો કાલન્તરે મયા સુતન્તિ પટિજાનાતિ. ઇચ્ચસ્સ અસમ્મોહેન સમ્મોહાભાવેન પઞ્ઞાય એવ વા સવનકાલસમ્ભૂતાય તદુત્તરિકાલપઞ્ઞાસિદ્ધિ, તથા અસમ્મોસેન સતિસિદ્ધિ. તત્થ પઞ્ઞાપુબ્બઙ્ગમાય સતિયા બ્યઞ્જનાવધારણસમત્થતા. બ્યઞ્જનાનઞ્હિ પટિવિજ્ઝિતબ્બો આકારો નાતિગમ્ભીરો, યથાસુતધારણમેવ તત્થ કરણીયન્તિ સતિયા બ્યાપારો અધિકો, પઞ્ઞા તત્થ ગુણીભૂતા હોતિ પઞ્ઞાય પુબ્બઙ્ગમાતિ કત્વા. સતિપુબ્બઙ્ગમાય પઞ્ઞાય અત્થપ્પટિવેધસમત્થતા. અત્થસ્સ હિ પટિવિજ્ઝિતબ્બો આકારો ગમ્ભીરોતિ પઞ્ઞાય બ્યાપારો અધિકો, સતિ તત્થ ગુણીભૂતા હોતિ સતિયા પુબ્બઙ્ગમાતિ કત્વા. તદુભયસમત્થતાયોગેન અત્થબ્યઞ્જનસમ્પન્નસ્સ ધમ્મકોસસ્સ અનુપાલનસમત્થતાય ધમ્મભણ્ડાગારિકત્તસિદ્ધિ.

અપરો નયો – **ઇતી**તિ વચનેન યોનિસોમનસિકારં દીપેતિ. તેન વુચ્ચમાનાનં આકારનિદસ્સનાવધારણત્થાનં ઉપરિ વક્ખમાનાનં નાનપ્પકારપ્પટિવેધજોતકાનં અવિપરીતસદ્ધમ્મવિસયત્તા. ન હિ અયોનિસો મનસિકરોતો નાનપ્પકારપ્પટિવેધો સમ્ભવતિ. **સુત**ન્તિ વચનેન અવિક્ખેપં દીપેતિ, નિદાનપુચ્છાવસેન પકરણપ્પત્તસ્સ વક્ખમાનસ્સ સુત્તસ્સ સવનં ન સમાધાનમન્તરેન સમ્ભવતિ વિક્ખિત્તચિત્તસ્સ સવનાભાવતો. તથા હિ

વિક્ખિત્તચિત્તો પુગ્ગલો સબ્બસમ્પત્તિયા વુચ્ચમાનોપિ "ન મયા સુતં, પુન ભણથા"તિ વદતિ. યોનિસોમનસિકારેન ચેત્થ અત્તસમ્માપણિધિં પુબ્બેકતપુઞ્ઞતઞ્ચ સાધેતિ, સમ્મા અપ્પણિહિતત્તસ્સ પુબ્બે અકતપુઞ્ઞસ્સ વા તદભાવતો. અવિક્ખેપેન સદ્ધમ્મસ્સવનં સપ્પુરિસૂપનિસ્સયઞ્ચ સાધેતિ, અસ્સુતવતો સપ્પુરિસૂપનિસ્સયરહિતસ્સ ચ તદભાવતો. ન હિ વિક્ખિત્તચિત્તો સદ્ધમ્મં સોતું સક્કોતિ, ન ચ સપ્પુરિસે અનુપસ્સયમાનસ્સ સવનં અત્થિ.

અપરો નયો – "યસ્સ ચિત્તસન્તાનસ્સ નાનાકારપ્પવત્તિયા નાનત્થબ્યઞ્જનગ્ગહણં હોતિ, તસ્સ નાનાકારનિદ્દેસો"તિ વુત્તં. યસ્મા ચ સો ભગવતો વચનસ્સ અત્થબ્યઞ્જનપ્પભેદપરિચ્છેદવસેન સકલસાસનસમ્પતિઓગાહનેન નિરવસેસપરહિતપારિપૂરિકારણભૂતો એવંભદ્દકો આકારો ન સમ્મા અપ્પણિહિતત્તનો પુબ્બે અકતપુઞ્ઞસ્સ વા હોતિ, તસ્મા **ઇતી**તિ ઇમિના ભદ્દકેન આકારેન પચ્છિમચક્કદ્વયસમ્પત્તિમત્તનો દીપેતિ, **સુત**ન્તિ સવનયોગેન પુરિમચક્કદ્વયસમ્પત્તિં. ન હિ અપ્પતિરૂપે દેસે વસતો સપ્પુરિસૂપનિસ્સયરહિતસ્સ વા સવનં અત્થિ. ઇચ્ચસ્સ પચ્છિમચક્કદ્વયસિદ્ધિયા આસયસુદ્ધિ સિદ્ધા હોતિ, સમ્મા પણિહિતત્તો પુબ્બે ચ કતપુઞ્ઞો વિસુદ્ધાસયો હોતિ, તદવિસુદ્ધિહેતૂનં કિલેસાનં દૂરીભાવતો. તથા હિ વુત્તં – "સમ્મા પણિહિતં ચિત્તં, સેય્યસો નં તતો કરે"તિ (ધ॰ પ॰ ૪૩) "કતપુઞ્ઞોસિ ત્વં, આનન્દ, પધાનમનુયુઞ્જ, ખિપ્પં હોહિસિ અનાસવો"તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૨૦૭) ચ. પુરિમચક્કદ્વયસિદ્ધિયા પયોગસુદ્ધિ. પતિરૂપદેસવાસેન હિ સપ્પુરિસૂપનિસ્સયેન ચ સાધૂનં દિટ્ઠાનુગતિઆપજ્જનેનપિ વિસુદ્ધપ્પયોગો હોતિ. તાય ચ આસયસુદ્ધિયા અધિગમબ્યત્તિસિદ્ધિ, પુબ્બે એવ તણ્હાદિટ્ઠિસંકિલેસાનં વિસોધિતત્તા પયોગસુદ્ધિયા આગમબ્યત્તિસિદ્ધિ. સુપરિસુદ્ધકાયવચીપયોગો હિ વિપ્પટિસારાભાવતો અવિક્ખિત્તચિત્તો પરિયત્તિયં વિસારદો હોતિ. ઇતિ પયોગાસયસુદ્ધસ્સ આગમાધિગમસમ્પન્નસ્સ વચનં અરુણુગ્ગમનં વિય સૂરિયસ્સ ઉદયતો, યોનિસોમનસિકારો વિય ચ કુસલધમ્મસ્સ, અરહતિ ભગવતો વચનસ્સ પુબ્બઙ્ગમં ભવિતુન્તિ ઠાને નિદાનં ઠપેન્તો **ઇતિ મે સુત**ન્તિઆદિમાહ.

અપરો નયો – **ઇતી**તિ ઇમિના પુબ્બે વુત્તનયેન નાનપ્પકારપ્પટિવેધદીપકેન અત્તનો અત્થપટિભાનપટિસમ્ભિદાસમ્પત્તિસબ્ભાવં દીપેતિ. **સુત**ન્તિ ઇમિના ઇતિસદ્દસન્નિધાનતો વક્ખમાનાપેક્ખાય વા સોતબ્બભેદપ્પટિવેધદીપકેન ધમ્મનિરુત્તિપટિસમ્ભિદાસમ્પત્તિસબ્ભાવં દીપેતિ. **ઇતી**તિ ચ ઇદં વુત્તનયેનેવ યોનિસોમનસિકારદીપકં વચનં ભાસમાનો "એતે મયા ધમ્મા મનસાનુપેક્ખિતા દિટ્ઠિયા સુપ્પટિવિદ્ધા"તિ દીપેતિ. પરિયત્તિધમ્મા હિ "ઇધ સીલં કથિતં, ઇધ સમાધિ, ઇધ પઞ્ઞા, એત્તકા એત્થ અનુસન્ધિયો"તિઆદિના નયેન મનસા અનુપેક્ખિતા અનુસ્સવાકારપરિવિતક્કસહિતાય ધમ્મનિજ્ઝાનક્ખન્તિભૂતાય ઞાતપરિઞ્ઞાસઙ્ખાતાય વા દિટ્ઠિયા તત્થ તત્થ વુત્તરૂપારૂપધમ્મે "ઇતિ રૂપં, એત્તકં રૂપ"ન્તિઆદિના નયેન સુટ્ઠુ વવત્થપેત્વા પટિવિદ્ધા અત્તનો પરેસઞ્ચ હિતસુખાવહા હોન્તીતિ. **સુત્ત**ન્તિ ઇદં સવનયોગપરિદીપકવચનં ભાસમાનો "બહૂ મયા ધમ્મા સુતા ધાતા વચસા પરિચિતા"તિ દીપેતિ. સોતાવધાનપ્પટિબદ્ધા હિ પરિયત્તિધમ્મસ્સ સવનધારણપરિચયા. તદુભયેનપિ ધમ્મસ્સ સ્વાક્ખાતભાવેન અત્થબ્યઞ્જનપારિપૂરિં દીપેન્તો સવને આદરં જનેતિ. અત્થબ્યઞ્જનપરિપુણ્ણઞ્હિ ધમ્મં આદરેન અસ્સુણન્તો મહતા હિતા પરિબાહિરો હોતીતિ આદરં જનેત્વા સક્કચ્ચં ધમ્મો સોતબ્બો.

ઇતિ મે સુતન્તિ ઇમિના પન સકલેન વચનેન આયસ્મા આનન્દો તથાગતપ્પવેદિતં ધમ્મવિનયં અત્તનો અદહન્તો અસપ્પુરિસભૂમિં અતિક્કમતિ, સાવકત્તં પટિજાનન્તો સપ્પુરિસભૂમિં ઓક્કમતિ. તથા અસદ્ધમ્મા ચિત્તં

વુટ્ઠાપેતિ, સદ્ધમ્મે ચિત્તં પતિટ્ઠાપેતિ. ''કેવલં સુતમેવેતં મયા, તસ્સેવ પન ભગવતો વચન''ન્તિ દીપેન્તો અત્તાનં પરિમોચેતિ, સત્થારં અપદિસતિ, જિનવચનં અપ્પેતિ, ધમ્મનેત્તિં પતિટ્ઠાપેતિ.

અપિચ **ઇતિ મે સુત**ન્તિ અત્તના ઉપ્પાદિતભાવં અપ્પટિજાનન્તો પુરિમસ્સવનં વિવરન્તો સમ્મુખા પટિગ્ગહિતમિદં મયા તસ્સ ભગવતો ચતુવેસારજ્જવિસારદસ્સ દસબલધરસ્સ આસભટ્ઠાનટ્ઠાયિનો સીહનાદનાદિનો સબ્બસત્તુત્તમસ્સ ધમ્મિસ્સરસ્સ ધમ્મરાજસ્સ ધમ્માધિપતિનો ધમ્મદીપસ્સ ધમ્મસરણસ્સ સદ્ધમ્મવરચક્કવત્તિનો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ. ન એત્થ અત્થે વા ધમ્મે વા પદે વા બ્યઞ્જને વા કઙ્ખા વા વિમતિ વા કાતબ્બાતિ સબ્બદેવમનુસ્સાનં ઇમસ્મિં ધમ્મવિનયે અસ્સદ્ધિયં વિનાસેતિ, સદ્ધાસમ્પદં ઉપ્પાદેતિ. તેનેતં વુચ્ચતિ –

> ''વિનાસયતિ અસ્સદ્ધં, સદ્ધં વડ્ઢેતિ સાસને;
> ઇતિ મે સુતમિચ્ચેવં, વદં ગોતમસાવકો''તિ.

એત્થાહ – ''કસ્મા પનેત્થ યથા અઞ્ઞેસુ સુત્તેસુ 'એવં મે સુતં, એકં સમયં ભગવા'તિઆદિના કાલદેસે અપદિસિત્વાવ નિદાનં ભાસિતં, એવં ન ભાસિત''ન્તિ? અપરે તાવ આહુ – ન પન થેરેન ભાસિતત્તા. ઇદઞ્હિ નિદાનં ન આયસ્મતા આનન્દેન પઠમં ભાસિતં ખુજ્જુત્તરાય પન ભગવતા ઉપાસિકાસુ બહુસ્સુતભાવેન એતદગ્ગે ઠપિતાય સેક્ખપ્પટિસમ્ભિદાપ્પત્તાય અરિયસાવિકાય સામાવતિપ્પમુખાનં પઞ્ચન્નં ઇત્થિસતાનં પઠમં ભાસિતં.

તત્રાયં અનુપુબ્બીકથા – ઇતો કિર કપ્પસતસહસ્સમત્થકે પદુમુત્તરો નામ સમ્માસમ્બુદ્ધો લોકે ઉપ્પજ્જિત્વા પવત્તિતવરધમ્મચક્કો હંસવતિયં વિહરતિ. અથેકદિવસં હંસવતિયં એકા કુલધીતા સત્થુ ધમ્મદેસનં સોતું ગચ્છન્તીહિ ઉપાસિકાહિ સદ્ધિં આરામં ગતા. સત્થારં એકં ઉપાસિકં બહુસ્સુતાનં એતદગ્ગે ઠપેન્તં દિસ્વા અધિકારં કત્વા તં ઠાનન્તરં પત્થેસિ. સત્થાપિ નં બ્યાકાસિ ''અનાગતે ગોતમસ્સ નામ સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ સાવિકાનં ઉપાસિકાનં બહુસ્સુતાનં અગ્ગા ભવિસ્સતી''તિ. તસ્સા યાવજીવં કુસલં કત્વા દેવલોકે નિબ્બત્તિત્વા પુન મનુસ્સેસૂતિ એવં દેવમનુસ્સેસુ સંસરન્તિયા કપ્પસતસહસ્સં અતિક્કન્તં. અથ ઇમસ્મિં ભદ્દકપ્પે અમ્હાકં ભગવતો કાલે સા દેવલોકતો ચવિત્વા ઘોસકસેટ્ઠિસ્સ ગેહે દાસિયા કુચ્છિસ્મિં પટિસન્ધિં ગણ્હિ, **ઉત્તરા**તિસ્સા નામં અકંસુ. સા જાતકાલે ખુજ્જા અહોસીતિ **ખુજ્જુત્તરા**ત્વેવ પઞ્ઞાયિત્થ. સા અપરભાગે ઘોસકસેટ્ઠિના રઞ્ઞો ઉતેનસ્સ સામાવતિયા દિન્નકાલે તસ્સા પરિચારિકભાવેન દિન્ના રઞ્ઞો ઉતેનસ્સ અન્તેપુરે વસતિ.

તેન ચ સમયેન કોસમ્બિયં ઘોસકસેટ્ઠિકુક્કુટસેટ્ઠિપાવારિકસેટ્ઠિનો ભગવન્તં ઉદ્દિસ્સ તયો વિહારે કારેત્વા જનપદચારિકં ચરન્તે તથાગતે કોસમ્બિનગરં સમ્પત્તે બુદ્ધપ્પમુખસ્સ ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ વિહારે નિય્યાદેત્વા મહાદાનાનિ પવત્તેસું, માસમત્તં અતિક્કમિ. અથ નેસં એતદહોસિ – ''બુદ્ધા નામ સબ્બલોકાનુકમ્પકા, અઞ્ઞેસમ્પિ ઓકાસં દસ્સામા''તિ કોસમ્બિનગરવાસિનોપિ જનસ્સ ઓકાસં અકંસુ. તતો પટ્ઠાય નાગરા વીથિસભાગેન ગણસભાગેન મહાદાનં દેન્તિ. અથેકદિવસં સત્થા ભિક્ખુસઙ્ઘપરિવુતો માલાકારજેટ્ઠકસ્સ ગેહે નિસીદિ. તસ્મિં ખણે ખુજ્જુત્તરા સામાવતિયા પુપ્ફાનિ ગહેતું અટ્ઠ કહાપણે આદાય તં ગેહં અગમાસિ. માલાકારજેટ્ઠકો તં દિસ્વા ''અમ્મ ઉત્તરે, અજ્જ તુય્હં પુપ્ફાનિ દાતું ખણો નત્થિ, અહં બુદ્ધપ્પમુખં ભિક્ખુસઙ્ઘં પરિવિસામિ, ત્વમ્પિ પરિવેસનાય સહાયિકા હોહિ, એવં ઇતો પરેસં વેય્યાવચ્ચકરણતો મુચ્ચિસ્સસી''તિ આહ. તતો ખુજ્જુત્તરા બુદ્ધાનં ભત્તગ્ગે

વેય્યાવચ્ચં અકાસિ. સા સત્થારા ઉપનિસિન્નકથાવસેન કથિતં સબ્બમેવ ધમ્મં ઉગ્ગણ્હિ, અનુમોદનં પન સુત્વા સોતાપત્તિફલે પતિટ્ઠાસિ.

સા અઞ્ઞેસુ દિવસેસુ ચત્તારોવ કહાપણે દત્વા પુપ્ફાનિ ગહેત્વા ગચ્છતિ, તસ્મિં પન દિવસે દિટ્ઠસચ્ચભાવેન પરસન્તકે ચિત્તં અનુપ્પાદેત્વા અટ્ઠપિ કહાપણે દત્વા પચ્છિં પૂરેત્વા પુપ્ફાનિ ગહેત્વા સામાવતિયા સન્તિકં અગમાસિ. અથ નં સા પુચ્છિ "અમ્મ ઉત્તરે, ત્વં અઞ્ઞેસુ દિવસેસુ ન બહૂનિ પુપ્ફાનિ આહરસિ, અજ્જ પન બહુકાનિ, કિં નો રાજા ઉત્તરિતરં પસન્નો"તિ? સા મુસા વત્તું અભબ્બતાય અતીતે અત્તના કતં અનિગૂહિત્વા સબ્બં કથેસિ. અથ "કસ્મા અજ્જ બહૂનિ આહરસી"તિ ચ વુત્તા "અજ્જાહં સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ ધમ્મં સુત્વા અમતં સચ્છાકાસિં, તસ્મા તુમ્હે ન વઞ્ચેમી"તિ આહ. તં સુત્વા "અરે દુટ્ઠદાસિ, એત્તકં કાલં તયા ગહિતે કહાપણે દેહી"તિ અતજ્જેત્વા પુબ્બહેતુના ચોદિયમાના "અમ્મ, તયા પીતં અમતં, અમ્હેપિ પાયેહી"તિ વત્વા "તેન હિ મં ન્હાપેહી"તિ વુત્તે સોળસહિ ગન્ધોદકઘટેહિ ન્હાપેત્વા દ્વે મટ્ઠસાટકે દાપેસિ. સા એકં નિવાસેત્વા એકં પારુપિત્વા આસનં પઞ્ઞાપેત્વા આસને નિસીદિત્વા વિચિત્રબીજનિં આદાય નીચાસનેસુ નિસિન્નાનિ પઞ્ચ માતુગામસતાનિ આમન્તેત્વા સેખપ્પટિસમ્ભિદાસુ ઠત્વા સત્થારા દેસિતનિયામેનેવ તાસં ધમ્મં દેસેસિ. દેસનાવસાને તા સબ્બા સોતાપત્તિફલે પતિટ્ઠહિંસુ. તા સબ્બાપિ ખુજ્જુત્તરં વન્દિત્વા "અમ્મ, અજ્જ પટ્ઠાય ત્વં કિલિટ્ઠકમ્મં મા કરિ, અમ્હાકં માતુટ્ઠાને આચરિયટ્ઠાને ચ પતિટ્ઠાહી"તિ ગરુટ્ઠાને ઠપયિંસુ.

કસ્મા પનેસા દાસી હુત્વા નિબ્બત્તાતિ? સા કિર કસ્સપસમ્માસમ્બુદ્ધકાલે બારાણસિયં સેટ્ઠિધીતા હુત્વા નિબ્બત્તા. એકાય ખીણાસવત્થેરિયા ઉપટ્ઠાકકુલં ગતાય "એતં મે અય્યે, પસાધનપેળિકં દેથા"તિ વેય્યાવચ્ચં કારેસિ. થેરીપિ "અદેન્તિયા મયિ આઘાતં ઉપ્પાદેત્વા નિરયે નિબ્બત્તિસ્સતિ, દેન્તિયા પરેસં દાસી હુત્વા નિબ્બત્તિસ્સતિ, નિરયસન્તાપતો દાસિભાવો સેય્યો"તિ અનુદ્દયં પટિચ્ચ તસ્સા વચનં અકાસિ. સા તેન કમ્મેન પઞ્ચ જાતિસતાનિ પરેસં દાસીયેવ હુત્વા નિબ્બત્તિ.

કસ્મા પન ખુજ્જા અહોસિ? અનુપ્પન્ને કિર બુદ્ધે અયં બારાણસિરઞ્ઞો ગેહે વસન્તી એકં રાજકુલૂપકં પચ્ચેકબુદ્ધં થોકં ખુજ્જધાતુકં દિસ્વા અત્તના સહવાસીનં માતુગામાનં પુરતો પરિહાસં કરોન્તી યથાવજ્જં કેળિવસેન ખુજ્જાકારં દસ્સેસિ, તસ્મા ખુજ્જા હુત્વા નિબ્બત્તિ.

કિં પન કત્વા પઞ્ઞવન્તી જાતાતિ? અનુપ્પન્ને કિર બુદ્ધે અયં બારાણસિરઞ્ઞો ગેહે વસન્તી અટ્ઠ પચ્ચેકબુદ્ધે રાજગેહતો ઉણ્હપાયાસસ્સ પૂરિતે પત્તે પરિવત્તિત્વા પરિવત્તિત્વા ગણ્હન્તે દિસ્વા અત્તનો સન્તકાનિ અટ્ઠ દન્તવલયાનિ "ઇધ ઠપેત્વા ગણ્હથા"તિ અદાસિ. તે તથા કત્વા ઓલોકેસું. "તુમ્હાકઞ્ઞેવ તાનિ પરિચ્ચત્તાનિ, ગહેત્વા ગચ્છથા"તિ આહ. તે નન્દમૂલકપબ્ભારં અગમંસુ. અજ્જાપિ તાનિ વલયાનિ અરોગાનેવ. સા તસ્સ નિસ્સન્દેન પઞ્ઞવન્તી જાતા.

અથ નં સામાવતિપ્પમુખાનિ પઞ્ચ ઇત્થિસતાનિ "અમ્મ, ત્વં દિવસે દિવસે સત્થુ સન્તિકં ગન્ત્વા ભગવતા દેસિતં ધમ્મં સુત્વા અમ્હાકં દેસેહી"તિ વદિંસુ. સા તથા કરોન્તી અપરભાગે તિપિટકધરા જાતા. તસ્મા નં સત્થા – "એતદગ્ગં, ભિક્ખવે, મમ સાવિકાનં બહુસ્સુતાનં ઉપાસિકાનં યદિદં ખુજ્જુત્તરા"તિ એતદગ્ગે ઠપેસિ. ઇતિ ઉપાસિકાસુ બહુસ્સુતભાવેન સત્થારા એતદગ્ગે ઠપિતા પટિસમ્ભિદાપ્પત્તા ખુજ્જુત્તરા અરિયસાવિકા સત્થરિ કોસમ્બિયં વિહરન્તે કાલેન કાલં સત્થુ સન્તિકં ગન્ત્વા ધમ્મં સુત્વા અન્તેપુરં ગન્ત્વા સામાવતિપ્પમુખાનં પઞ્ચન્નં

ઇત્થિસતાનં અરિયસાવિકાનં સત્થારા દેસિતનિયામેન યથાસુતં ધમ્મં કથેન્તી અત્તાનં પરિમોચેત્વા સત્થુ સન્તિકે સુતભાવં પકાસેન્તી “**વુત્તઞ્હેતં ભગવતા વુત્તમરહતાતિ મે સુત**”ન્તિ નિદાનં આરોપેસિ.

યસ્મા પન તસ્મિંયેવ નગરે ભગવતો સમ્મુખા સુત્વા તદહેવ તાય તાસં ભાસિતં, તસ્મા ‘‘એકં સમયં ભગવા કોસમ્બિયં વિહરતી’’તિ કાલદેસં અપદિસિતું પયોજનસમ્ભવોવ નત્થિ સુપાકટભાવતો. ભિક્ખુનિયો ચસ્સા સન્તિકે ઇમાનિ સુત્તાનિ ગણ્હિંસુ. એવં પરમ્પરાય ભિક્ખૂસુપિ તાય આરોપિતં નિદાનં પાકટં અહોસિ. અથ આયસ્મા આનન્દો તથાગતસ્સ પરિનિબ્બાનતો અપરભાગે સત્તપણ્ણિગુહાયં અજાતસત્તુના કારાપિતે સદ્ધમ્મમણ્ડપે મહાકસ્સપપ્પમુખસ્સ વસીગણસ્સ મજ્ઝે નિસીદિત્વા ધમ્મં સઙ્ગાયન્તો ઇમેસં સુત્તાનં નિદાનસ્સ દ્વેળ્હકં પરિહરન્તો તાય આરોપિતનિયામેનેવ નિદાનં આરોપેસીતિ.

કેચિ પનેત્થ બહુપ્પકારે પપઞ્ચેન્તિ. કિં તેહિ? અપિચ નાનાનયેહિ સઙ્ગીતિકારા ધમ્મવિનયં સઙ્ગાયિંસુ. અનુબુદ્ધા હિ ધમ્મસઙ્ગાહકમહાથેરા, તે સમ્મદેવ ધમ્મવિનયસ્સ સઙ્ગાયનાકારં જાનન્તા કત્થચિ ‘‘એવં મે સુત’’ન્તિઆદિના, કત્થચિ ‘‘તેન સમયેના’’તિઆદિના, કત્થચિ ગાથાબન્ધવસેન નિદાનં ઠપેન્તા, કત્થચિ સબ્બેન સબ્બં નિદાનં અટ્ઠપેન્તા વગ્ગસઙ્ગહાદિવસેન ધમ્મવિનયં સઙ્ગાયિંસુ. તત્થ ઇધ **વુત્તઞ્હેત**ન્તિઆદિના નિદાનં ઠપેત્વા સઙ્ગાયિંસુ, કિઞ્ચિ સુત્તગેય્યાદિવસેન નવઙ્ગમિદં બુદ્ધવચનં. યથા ચેતં, એવં સબ્બેસમ્પિ સમ્માસમ્બુદ્ધાનં. વુત્તઞ્હેતં ‘‘અપ્પકઞ્ચ નેસં અહોસિ સુત્તં ગેય્ય’’ન્તિઆદિ. તત્થ ઇતિવુત્તકઙ્ગસ્સ અઞ્ઞં કિઞ્ચિ ન પઞ્ઞાયતિ તબ્ભાવનિમિત્તં ઠપેત્વા ‘‘વુત્તઞ્હેતં...પે॰... મે સુત’’ન્તિ ઇદં વચનં. તેનાહુ અટ્ઠકથાચરિયા ‘‘વુત્તઞ્હેતં ભગવતાતિ આદિનયપ્પવત્તા દ્વાદસુત્તરસતસુત્તન્તા ઇતિવુત્તક’’ન્તિ. તસ્મા સત્થુ અધિપ્પાયં જાનન્તેહિ ધમ્મસઙ્ગાહકેહિ અરિયસાવિકાય વા ઇમેસં સુત્તાનં ઇતિવુત્તકઙ્ગભાવઞાપનત્થં ઇમિનાવ નયેન નિદાનં ઠપિતન્તિ વેદિતબ્બં.

કિમત્થં પન ધમ્મવિનયસઙ્ગહે કયિરમાને નિદાનવચનં? નનુ ભગવતા ભાસિતવચનસ્સેવ સઙ્ગહો કાતબ્બોતિ? વુચ્ચતે – **દેસનાય ઠિતિઅસમ્મોસસદ્ધેય્યભાવસમ્પાદનત્થં**. કાલદેસદેસકપરિસાપદેસેહિ ઉપનિબન્ધિત્વા ઠપિતા હિ દેસના ચિરટ્ઠિતિકા હોતિ અસમ્મોસધમ્મા સદ્ધેય્યા ચ દેસકાલકત્તુહેતુનિમિત્તેહિ ઉપનિબદ્ધો વિય વોહારવિનિચ્છયો. તેનેવ ચ આયસ્મતા મહાકસ્સપેન બ્રહ્મજાલમૂલપરિયાયસુત્તાદીનં દેસાદિપુચ્છાસુ કતાસુ તાસં વિસ્સજ્જનં કરોન્તેન ધમ્મભણ્ડાગારિકેન ‘‘એવં મે સુત’’ન્તિઆદિના નિદાનં ભાસિતં. ઇધ પન દેસકાલસ્સ અગ્ગહણે કારણં વુત્તમેવ.

અપિચ **સત્થુ સમ્પત્તિપ્પકાસનત્થં** નિદાનવચનં. તથાગતસ્સ હિ ભગવતો પુબ્બરચનાનુમાનાગમતક્કાભાવતો સમ્માસમ્બુદ્ધભાવસિદ્ધિ. ન હિ સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ પુબ્બરચનાદીહિ અત્થો અત્થિ સબ્બત્થ અપ્પટિહતઞાણાચારતાય એકપ્પમાણત્તા ચ ઞેય્યધમ્મેસુ. તથા આચરિયમુટ્ઠિધમ્મમચ્છરિયસાસનસાવકાનુરાગાભાવતો ખીણાસવભાવસિદ્ધિ. ન હિ સબ્બસો ખીણાસવસ્સ તે સમ્ભવન્તીતિ સુવિસુદ્ધસ્સ પરાનુગ્ગહપવત્તિ. એવં દેસકસંકિલેસભૂતાનં દિટ્ઠિસીલસમ્પદાદૂસકાનં અવિજ્જાતણ્હાનં અચ્ચન્તાભાવસંસૂચકેહિ ઞાણસમ્પદાપહાનસમ્પદાભિબ્યઞ્જકેહિ ચ સમ્બુદ્ધવિસુદ્ધભાવેહિ પુરિમવેસારજ્જદ્વયસિદ્ધિ, તતો ચ અન્તરાયિકનિય્યાનિકધમ્મેસુ અસમ્મોહભાવસિદ્ધિતો પચ્છિમવેસારજ્જદ્વયસિદ્ધીતિ ભગવતો ચતુવેસારજ્જસમન્નાગમો અત્તહિતપરહિતપટિપત્તિ ચ નિદાનવચનેન પકાસિતા હોતિ, તત્થ તત્થ સમ્પત્તપરિસાય અજ્ઝાસયાનુરૂપં ઠાનુપ્પત્તિકપ્પટિભાનેન ધમ્મદેસનાદીપનતો. ઇધ પન અનવસેસતો

કામદોસપ્પહાનં વિધાય દેસનાદીપનતો ચાતિ યોજેતબ્બં. તેન વુત્તં ‘‘સત્થુ સમ્પત્તિપ્પકાસનત્થં નિદાનવચન’’ન્તિ. એત્થ ચ ‘‘ભગવતા અરહતા’’તિ ઇમેહિ પદેહિ યથાવુત્તઅત્થવિભાવનતા હેટ્ઠા દસ્સિતા એવ.

તથા **સાસનસમ્પત્તિપ્પકાસનત્થં** નિદાનવચનં. ઞાણકરુણાપરિગ્ગહિતસબ્બકિરિયસ્સ હિ ભગવતો નત્થિ નિરત્થકા પટિપત્તિ અત્તહિતા વા. તસ્મા પરેસંયેવત્થાય પવત્તસબ્બકિરિયસ્સ સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ સકલમ્પિ કાયવચીમનોકમ્મં યથાપવત્તં વુચ્ચમાનં દિટ્ઠધમ્મિકસમ્પરાયિકપરમત્થેહિ યથારહં સત્તાનં અનુસાસનત્થેન સાસનં, ન કબ્બરચના. તયિદં સત્થુ ચરિતં કાલદેસદેસકપરિસાપદેસેહિ તત્થ તત્થ નિદાનવચનેહિ યથારહં પકાસિયતિ. ઇધ પન દેસકપરિસાપદેસેહીતિ યોજેતબ્બં. તેન વુત્તં ‘‘સાસનસમ્પત્તિપ્પકાસનત્થં નિદાનવચન’’ન્તિ.

અપિચ **સત્થુનો પમાણભાવપ્પકાસનેન સાસનસ્સ પમાણભાવદસ્સનત્થં** નિદાનવચનં. તઞ્ચસ્સ પમાણભાવદસ્સનં હેટ્ઠા વુત્તનયાનુસારેન ‘‘ભગવતા અરહતા’’તિ ઇમેહિ પદેહિ વિભાવિતન્તિ વેદિતબ્બં. ઇદમેત્થ નિદાનવચનપ્પયોજનસ્સ મુખમત્તનિદસ્સનન્તિ.

નિદાનવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧. એકકનિપાતો

૧. પઠમવગ્ગો

૧. લોભસુત્તવણ્ણના

૧. ઇદાનિ **એકધમ્મં, ભિક્ખવે, પજહથા**તિઆદિના નયેન ભગવતા નિક્ખિત્તસ્સ સુત્તસ્સ વણ્ણનાય ઓકાસો અનુપ્પત્તો. સા પનેસા અત્થવણ્ણના યસ્મા સુત્તનિક્ખેપં વિચારેત્વા વુચ્ચમાના પાકટા હોતિ, તસ્મા સુત્તનિક્ખેપં તાવ વિચારેસ્સામ. ચત્તારો હિ સુત્તનિક્ખેપા – અત્તજ્ઝાસયો, પરજ્ઝાસયો, પુચ્છાવસિકો, અટ્ઠુપ્પત્તિકોતિ. યથા હિ અનેકસતઅનેકસહસ્સભેદાનિપિ સુત્તન્તાનિ સંકિલેસભાગિયાદિપટ્ઠાનનયેન સોળસવિધતં નાતિવત્તન્તિ, એવં અત્તજ્ઝાસયાદિસુત્તનિક્ખેપવસેન ચતુબ્બિધતં નાતિવત્તન્તીતિ. તત્થ યથા અત્તજ્ઝાસયસ્સ અટ્ઠુપ્પત્તિયા ચ પરજ્ઝાસયપુચ્છાવસિકેહિ સદ્ધિં સંસગ્ગભેદો સમ્ભવતિ અત્તજ્ઝાસયો ચ પરજ્ઝાસયો ચ, અત્તજ્ઝાસયો ચ પુચ્છાવસિકો ચ, અટ્ઠુપ્પત્તિકો ચ પરજ્ઝાસયો ચ, અટ્ઠુપ્પત્તિકો ચ પુચ્છાવસિકો ચાતિ અજ્ઝાસયપુચ્છાનુસન્ધિસમ્ભવતો; એવં યદિપિ અટ્ઠુપ્પત્તિયા અત્તજ્ઝાસયેનપિ સંસગ્ગભેદો સમ્ભવતિ, અત્તજ્ઝાસયાદીહિ પન પુરતો ઠિતેહિ અટ્ઠુપ્પત્તિયા સંસગ્ગો નત્થીતિ નિરવસેસો પટ્ઠાનનયો ન સમ્ભવતિ. તદન્તોગધત્તા વા સમ્ભવન્તાનં સેસનિક્ખેપાનં મૂલનિક્ખેપવસેન ચત્તારો સુત્તનિક્ખેપા વુત્તાતિ વેદિતબ્બં.

તત્રાયં વચનત્થો – નિક્ખિપીયતીતિ નિક્ખેપો, સુત્તં એવ નિક્ખેપો **સુત્તનિક્ખેપો**. અથ વા નિક્ખિપનં નિક્ખેપો, સુત્તસ્સ નિક્ખેપો સુત્તનિક્ખેપો, સુત્તદેસનાતિ અત્થો. અત્તનો અજ્ઝાસયો અત્તજ્ઝાસયો, સો અસ્સ અત્થિ કારણભૂતોતિ **અત્તજ્ઝાસયો**, અત્તનો અજ્ઝાસયો એતસ્સાતિ વા અત્તજ્ઝાસયો. **પરજ્ઝાસયે**પિ એસેવ નયો. પુચ્છાય વસોતિ પુચ્છાવસો. સો એતસ્સ અત્થીતિ **પુચ્છાવસિકો**. સુત્તદેસનાય વત્થુભૂતસ્સ અત્થસ્સ ઉપ્પત્તિ અત્થુપ્પત્તિ , અત્થુપ્પત્તિ એવ અટ્ઠુપ્પત્તિ થ-કારસ્સ ઠ-કારં કત્વા, સા એતસ્સ અત્થીતિ **અટ્ઠુપ્પત્તિકો** . અથ વા નિક્ખિપીયતિ સુત્તં એતેનાતિ નિક્ખેપો, અત્તજ્ઝાસયાદિ એવ. એતસ્મિં પન અત્થવિકપ્પે અત્તનો અજ્ઝાસયો અત્તજ્ઝાસયો. પરેસં અજ્ઝાસયો પરજ્ઝાસયો. પુચ્છીયતીતિ પુચ્છા, પુચ્છિતબ્બો અત્થો, પુચ્છાવસેન પવત્તં ધમ્મપ્પટિગ્ગાહકાનં વચનં પુચ્છાવસં, તદેવ નિક્ખેપસદ્દાપેક્ખાય પુચ્છાવસિકોતિ પુલ્લિઙ્ગવસેન વુત્તં. તથા અટ્ઠુપ્પત્તિ એવ અટ્ઠુપ્પત્તિકોતિ એવમેત્થ અત્થો વેદિતબ્બો.

અપિચ પરેસં ઇન્દ્રિયપરિપાકાદિકારણનિરપેક્ખત્તા અત્તજ્ઝાસયસ્સ વિસું સુત્તનિક્ખેપભાવો યુત્તો, કેવલં અત્તનો અજ્ઝાસયેનેવ ધમ્મતન્તિઠપનત્થં પવત્તિતદેસનત્તા. પરજ્ઝાસયપુચ્છાવસિકાનં પન પરેસં અજ્ઝાસયપુચ્છાનં દેસનાપવત્તિહેતુભૂતાનં ઉપ્પત્તિયં પવત્તિતાનં કથં અટ્ઠુપ્પત્તિયં અનવરોધો, પુચ્છાવસિકટ્ઠુપ્પત્તિકાનં વા પરજ્ઝાસયાનુરોધેન પવત્તિતાનં કથં પરજ્ઝાસયે અનવરોધોતિ? ન ચોદેતબ્બમેતં. પરેસઞ્હિ અભિનીહારપરિપુચ્છાદિવિનિમુત્તસ્સેવ સુત્તદેસનાકારણુપ્પાદસ્સ અટ્ઠુપ્પત્તિભાવેન ગહિતત્તા પરજ્ઝાસયપુચ્છાવસિકાનં વિસું ગહણં. તથા હિ બ્રહ્મજાલધમ્મદાયાદસુત્તાદીનં (દી॰ ન॰ ૧.૧ આદયો) વણ્ણાવણ્ણઆમિસુપ્પાદાદિદેસનાનિમિત્તં અટ્ઠુપ્પત્તિ વુચ્ચતિ. પરેસં પુચ્છં વિના અજ્ઝાસયમેવ નિમિત્તં કત્વા દેસિતો પરજ્ઝાસયો, પુચ્છાવસેન દેસિતો પુચ્છાવસિકોતિ પાકટોયમત્થોતિ.

યાનિ ભગવા પરેહિ અનજ્ઝિટ્ઠો કેવલં અત્તનો અજ્ઝાસયેનેવ કથેતિ, સેય્યથિદં – આકઙ્ખેય્યસુત્તં, તુવટ્ટકસુત્તન્તિએવમાદીનિ (સુ॰ નિ॰ ૯૨૧ આદયો; મ॰ નિ॰ ૧.૬૪ આદયો), તેસં અત્તજ્ઝાસયો નિક્ખેપો.

યાનિ પન ''પરિપક્કા ખો રાહુલસ્સ વિમુત્તિપરિપાચનીયા ધમ્મા, યંનૂનાહં રાહુલં ઉત્તરિં આસવાનં ખયે વિનેય્ય''ન્તિ એવં પરેસં અજ્ઝાસયં ખન્તિં અભિનીહારં બુજ્ઝનભાવઞ્ચ ઓલોકેત્વા પરજ્ઝાસયવસેન કથિતાનિ, સેય્યથિદં – રાહુલોવાદસુત્તં, ધમ્મચક્કપ્પવત્તનસુત્તન્તિએવમાદીનિ (મ॰ નિ॰ ૨.૧૦૭ આદયો; ૩.૪૧૬ આદયો; સં॰ નિ॰ ૩.૫૯; મહાવ॰ ૧૯-૨૦), તેસં પરજ્ઝાસયો નિક્ખેપો.

ભગવન્તં પન ઉપસઙ્કમિત્વા દેવા મનુસ્સા ચતસ્સો પરિસા ચત્તારો વણ્ણા ચ તથા તથા પઞ્હં પુચ્છન્તિ ''બોજ્ઝઙ્ગા બોજ્ઝઙ્ગાતિ, ભન્તે, વુચ્ચન્તિ, નીવરણા નીવરણાતિ વુચ્ચન્તી''તિઆદિના , એવં પુટ્ઠેન ભગવતા યાનિ કથિતાનિ બોજ્ઝઙ્ગસંયુત્તાદીનિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૮૬) તેસં પુચ્છાવસિકો નિક્ખેપો.

યાનિ પન તાનિ ઉપ્પન્નં કારણં પટિચ્ચ કથિતાનિ, સેય્યથિદં – ધમ્મદાયાદં, પુત્તમંસૂપમં, દારુક્ખન્ધૂપમન્તિએવમાદીનિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૯; સં॰ નિ॰ ૨.૬૩), તેસં અટ્ઠુપ્પત્તિકો નિક્ખેપો.

એવમિમેસુ ચતૂસુ સુત્તનિક્ખેપેસુ ઇમસ્સ સુત્તસ્સ પરજ્ઝાસયો નિક્ખેપો. પરજ્ઝાસયવસેન હેતં નિક્ખિત્તં. કેસં અજ્ઝાસયેન? લોભે આદીનવદસ્સીનં પુગ્ગલાનં. કેચિ પન ''અત્તજ્ઝાસયો''તિ વદન્તિ.

તત્થ **એકધમ્મં**, **ભિક્ખવે**તિઆદીસુ **એક**સદ્દો અત્થેવ અઞ્ઞત્થે ''સસ્સતો અત્તા ચ લોકો ચ, ઇદમેવ સચ્ચં મોઘમઞ્ઞન્તિ ઇત્થેકે અભિવદન્તી''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૭). અત્થિ સેટ્ઠે ''ચેતસો એકોદિભાવ''ન્તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૨૮; પારા॰ ૧૧). અત્થિ અસહાયે ''એકો વૂપકટ્ઠો''તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૧.૪૦૫). અત્થિ સઙ્ખાયં ''એકોવ ખો, ભિક્ખવે, ખણો ચ સમયો ચ બ્રહ્મચરિયવાસાયા''તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૮.૨૯). ઇધાપિ સઙ્ખાયમેવ દટ્ઠબ્બો.

ધમ્મ-સદ્દો પરિયત્તિસચ્ચસમાધિપઞ્ઞાપકતિપુઞ્ઞાપત્તિસુઞ્ઞતાઞેય્યસભાવાદીસુ દિસ્સતિ. તથા હિસ્સ ''ઇધ ભિક્ખુ ધમ્મં પરિયાપુણાતી''તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૫.૭૩) પરિયત્તિ અત્થો. ''દિટ્ઠધમ્મો''તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૯૯) સચ્ચાનિ. ''એવંધમ્મા તે ભગવન્તો અહેસુ''ન્તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૨.૧૩; ૩.૧૪૨) સમાધિ. ''સચ્ચં ધમ્મો ધિતિ ચાગો, સવે પેચ્ચ ન સોચતી''તિઆદીસુ (જા॰ ૧.૧.૫૭) પઞ્ઞા. ''જાતિધમ્માનં, ભિક્ખવે, સત્તાનં એવં ઇચ્છા ઉપ્પજ્જતી''તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૨.૩૯૮) પકતિ. ''ધમ્મો હવે રક્ખતિ ધમ્મચારિ''ન્તિઆદીસુ (જા॰ ૧.૧૦.૧૦૨) પુઞ્ઞં. ''તિણ્ણં ધમ્માનં અઞ્ઞતરેન વદેય્ય પારાજિકેન વા સઙ્ઘાદિસેસેન વા પાચિત્તિયેન વા''તિઆદીસુ (પારા॰ ૪૪૪) આપત્તિ. ''તસ્મિં ખો પન સમયે ધમ્મા હોન્તી''તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૧૨૧) સુઞ્ઞતા. ''સબ્બે ધમ્મા સબ્બાકારેન બુદ્ધસ્સ ભગવતો ઞાણમુખે આપાથં આગચ્છન્તી''તિઆદીસુ (મહાનિ॰ ૧૫૬; ચૂળનિ॰ મોઘરાજમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૮૫) ઞેય્યો. ''કુસલા ધમ્મા અકુસલા ધમ્મા''તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૧) સભાવો અત્થો . ઇધાપિ સભાવો. તસ્મા **એકધમ્મ**ન્તિ એકં સંકિલેસસભાવન્તિ અધિપ્પાયો. એકો ચ સો ધમ્મો ચાતિ એકધમ્મો, તં એકધમ્મં.

ભિક્ખવેતિ ભિક્ખૂ આલપતિ. કિમત્થં પન ભગવા ધમ્મં દેસેન્તો ભિક્ખૂ આલપતિ, ન ધમ્મમેવ દેસેતીતિ? સતિજનનત્થં. ભિક્ખૂ હિ અઞ્ઞં ચિન્તેન્તાપિ ધમ્મં પચ્ચવેક્ખન્તાપિ કમ્મટ્ઠાનં મનસિ કરોન્તાપિ નિસિન્ના હોન્તિ. તે પઠમં અનાલપિત્વા ધમ્મે દેસિયમાને ''અયં દેસના કિંનિદાના, કિંપચ્ચયા''તિ સલ્લક્ખેતું ન સક્કોન્તિ.

આલપિતે પન સતિં ઉપટ્ઠપેત્વા સલ્લક્ખેતું સક્કોન્તિ, તસ્મા સતિજનનત્થં ''ભિક્ખવે''તિ આલપતિ. તેન ચ તેસં ભિક્ખનસીલતાદિગુણયોગસિદ્ધેન વચનેન હીનાધિકજનસેવિતં વુત્તિં પકાસેન્તો ઉદ્ધતદીનભાવનિગ્ગહં કરોતિ. ''ભિક્ખવે''તિ ઇમિના કરુણાવિપ્ફારસોમ્મહદયનયનનિપાતપુબ્બઙ્ગમેન વચનેન તે અત્તનો મુખાભિમુખે કરોન્તો તેન ચ કથેતુકમ્યતાદીપકેન વચનેન નેસં સોતુકમ્યતં જનેતિ. તેનેવ ચ સમ્બોધનત્થેન સાધુકં સવનમનસિકારેપિ નિયોજેતિ. સાધુકં સવનમનસિકારાયત્તા હિ સાસનસમ્પત્તિ.

અઞ્ઞેસુપિ દેવમનુસ્સેસુ પરિસપરિયાપન્નેસુ વિજ્જમાનેસુ કસ્મા ભિક્ખૂ એવ આમન્તેસીતિ? જેટ્ઠસેટ્ઠાસન્નસદાસન્નિહિતભાવતો. સબ્બપરિસસાધારણા હિ ભગવતો ધમ્મદેસના, પરિસાય ચ જેટ્ઠા ભિક્ખૂ પઠમુપ્પન્નત્તા, સેટ્ઠા અનગારિયભાવં આદિં કત્વા સત્થુ ચરિયાનુવિધાયકત્તા સકલસાસનપટિગ્ગાહકત્તા ચ, આસન્ના તત્થ નિસિન્નેસુ સમીપવુત્તિયા, સદાસન્નિહિતા સત્થુસન્તિકાવચરત્તા. અપિચ તે ધમ્મદેસનાય ભાજનં યથાનુસિટ્ઠં પટિપત્તિસબ્ભાવતો, વિસેસતો ચ એકચ્ચે ભિક્ખૂ સન્ધાય અયં દેસનાતિ તે એવ આલપિ.

પજહથાતિ એત્થ **પહાનં** નામ તદઙ્ગપ્પહાનં, વિક્ખમ્ભનપ્પહાનં, સમુચ્છેદપ્પહાનં, પટિપ્પસ્સદ્ધિપ્પહાનં, નિસ્સરણપ્પહાનન્તિ પઞ્ચવિધં. તત્થ યં દીપાલોકેનેવ તમસ્સ પટિપક્ખભાવતો અલોભાદીહિ લોભાદિકસ્સ, નામરૂપપરિચ્છેદાદિવિપસ્સનાઞાણેહિ તસ્સ તસ્સ અનત્થસ્સ પહાનં. સેય્યથિદં – પરિચ્ચાગેન લોભાદિમલસ્સ, સીલેન પાણાતિપાતાદિદુસ્સીલ્યસ્સ, સદ્ધાદીહિ અસ્સદ્ધિયાદિકસ્સ, નામરૂપવવત્થાનેન સક્કાયદિટ્ઠિયા, પચ્ચયપરિગ્ગહેન અહેતુવિસમહેતુદિટ્ઠીનં, તસ્સેવ અપરભાગેન કઙ્ખાવિતરણેન કથંકથીભાવસ્સ, કલાપસમ્મસનેન ''અહં મમા''તિ ગાહસ્સ, મગ્ગામગ્ગવવત્થાનેન અમગ્ગે મગ્ગસઞ્ઞાય, ઉદયદસ્સનેન ઉચ્છેદદિટ્ઠિયા, વયદસ્સનેન સસ્સતદિટ્ઠિયા, ભયદસ્સનેન સભયેસુ અભયસઞ્ઞાય, આદીનવદસ્સનેન અસ્સાદસઞ્ઞાય, નિબ્બિદાનુપસ્સનેન અભિરતિસઞ્ઞાય, મુચ્ચિતુકમ્યતાઞાણેન અમુચ્ચિતુકમ્યતાય ઉપેક્ખાઞાણેન અનુપેક્ખાય, અનુલોમેન ધમ્મટ્ઠિતિયા, નિબ્બાનેન પટિલોમભાવસ્સ, ગોત્રભુના સઙ્ખારનિમિત્તગ્ગાહસ્સ પહાનં, એતં **તદઙ્ગપ્પહાનં** નામ.

યં પન ઉપચારપ્પનાભેદેન સમાધિના પવત્તિભાવનિવારણતો ઘટપ્પહારેનેવ ઉદકપિટ્ઠે સેવાલસ્સ તેસં તેસં નીવરણાદિધમ્માનં પહાનં, એતં **વિક્ખમ્ભનપ્પહાનં** નામ. યં ચતુન્નં અરિયમગ્ગાનં ભાવિતત્તા તંતંમગ્ગવતો અત્તનો સન્તાને ''દિટ્ઠિગતાનં પહાનાયા''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૨૭૭; વિભ॰ ૬૨૮) નયેન વુત્તસ્સ સમુદયપક્ખિયસ્સ કિલેસગણસ્સ અચ્ચન્તં અપ્પવત્તિભાવેન સમુચ્છિન્દનં, ઇદં **સમુચ્છેદપ્પહાનં** નામ. યં પન ફલક્ખણે પટિપ્પસ્સદ્ધત્તં કિલેસાનં, એતં **પટિપ્પસ્સદ્ધિપ્પહાનં** નામ. યં પન સબ્બસઙ્ખતનિસ્સટત્તા પહીનસબ્બસઙ્ખતં નિબ્બાનં, એતં **નિસ્સરણપ્પહાનં** નામ. એવં પઞ્ચવિધે પહાને અનાગામિકભાવકરસ્સ પહાનસ્સ અધિપ્પેતત્તા ઇધ સમુચ્છેદપ્પહાનન્તિ વેદિતબ્બં. તસ્મા **પજહથા**તિ પરિચ્ચજથ, સમુચ્છિન્દથાતિ અત્થો.

અહન્તિ ભગવા અત્તાનં નિદ્દિસતિ. **વો**તિ અયં **વો**સદ્દો પચ્ચત્તઉપયોગકરણસામિવચનપદપૂરણસમ્પદાનેસુ દિસ્સતિ. તથા હિ ''કચ્ચિ, પન વો અનુરુદ્ધા, સમગ્ગા સમ્મોદમાના''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૩૨૬) પચ્ચત્તે આગતો. ''ગચ્છથ, ભિક્ખવે, પણામેમિ વો''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૨.૧૫૭) ઉપયોગે. ''ન વો મમ સન્તિકે વત્થબ્બ''ન્તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૨.૧૫૭) કરણે. ''સબ્બેસં વો, સારિપુત્ત, સુભાસિત''ન્તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૩૪૫) સામિવચને. ''યે હિ વો અરિયા પરિસુદ્ધકાયકમ્મન્તા''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૩૫) પદપૂરણે. ''વનપત્થપરિયાયં વો, ભિક્ખવે, દેસેસ્સામી''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૯૦) સમ્પદાને. ઇધાપિ સમ્પદાને એવ દટ્ઠબ્બો.

પાટિભોગોતિ પટિભૂ. સો હિ ધારણકં પટિચ્ચ ધનિકસ્સ, ધનિકં પટિચ્ચ ધારણકસ્સ પટિનિધિભૂતો ધનિકસન્તકસ્સ તતો હરણાદિસઞ્ઞાતેન ભુઞ્જનેન ભોગોતિ પટિભોગો, પટિભોગો એવ પાટિભોગો. **અનાગામિતાયા**તિ અનાગામિભાવત્થાય. પટિસન્ધિગ્ગહણવસેન હિ કામભવસ્સ અનાગમનતો અનાગામી. યો યસ્સ ધમ્મસ્સ અધિગમેન અનાગામીતિ વુચ્ચતિ, સફલો સો તતિયમગ્ગો અનાગામિતા નામ. ઇતિ ભગવા વેનેય્યદમનકુસલો વેનેય્યજ્ઝાસયાનુકૂલં તતિયમગ્ગાધિગમં લહુના ઉપાયેન એકધમ્મપૂરણતામત્તેન થિરં કત્વા દસ્સેસિ યથા તં સમ્માસમ્બુદ્ધો. ભિન્નભૂમિકાપિ હિ પટિઘસંયોજનાદયો તતિયમગ્ગવજ્ઝા કિલેસા કામરાગપ્પહાનં નાતિવત્તન્તીતિ.

કસ્મા પનેત્થ ભગવા અત્તાનં પાટિભોગભાવે ઠપેસિ? તેસં ભિક્ખૂનં અનાગામિમગ્ગાધિગમાય ઉસ્સાહજનનત્થં. પસ્સતિ હિ ભગવા ''મયા 'એકધમ્મં, ભિક્ખવે, પજહથ, અહં વો પાટિભોગો અનાગામિતાયા'તિ વુત્તે ઇમે ભિક્ખૂ અદ્ધા તં એકધમ્મં પહાય સક્કા તતિયભૂમિં સમધિગન્તું, યતો ધમ્મસ્સામિ પઠમમાહ 'અહં પાટિભોગો'તિ ઉસ્સાહજાતા તદત્થાય પટિપજ્જિતબ્બં મઞ્ઞિસ્સન્તી''તિ. તસ્મા ઉસ્સાહજનનત્થં અનાગામિતાય તેસં ભિક્ખૂનં અત્તાનં પાટિભોગભાવે ઠપેસિ.

કતમં એકધમ્મન્તિ એત્થ **કતમ**ન્તિ પુચ્છાવચનં. પુચ્છા ચ નામેસા પઞ્ચવિધા – અદિટ્ઠજોતનાપુચ્છા, દિટ્ઠસંસન્દનાપુચ્છા, વિમતિચ્છેદનાપુચ્છા, અનુમતિપુચ્છા , કથેતુકમ્યતાપુચ્છાતિ. તત્થ પકતિયા લક્ખણં અઞ્ઞાતં હોતિ અદિટ્ઠં અતુલિતં અતીરિતં અવિભૂતં અવિભાવિતં, તસ્સ ઞાણાય દસ્સનાય તુલનાય તીરણાય વિભૂતત્થાય વિભાવનત્થાય પઞ્હં પુચ્છતિ, અયં **અદિટ્ઠજોતનાપુચ્છા**. પકતિયા લક્ખણં ઞાતં હોતિ દિટ્ઠં તુલિતં તીરિતં વિભૂતં વિભાવિતં. સો અઞ્ઞેહિ પણ્ડિતેહિ સદ્ધિં સંસન્દનત્થાય પઞ્હં પુચ્છતિ, અયં **દિટ્ઠસંસન્દનાપુચ્છા**. પકતિયા સંસયપક્ખન્દો હોતિ વિમતિપક્ખન્દો દ્વેળ્હકજાતો – ''એવં નુ ખો, ન નુ ખો, કિં નુ ખો, કથં નુ ખો''તિ, સો વિમતિચ્છેદનત્થાય પઞ્હં પુચ્છતિ, અયં **વિમતિચ્છેદનાપુચ્છા**. ભગવા હિ અનુમતિગ્ગહણત્થં પઞ્હં પુચ્છતિ – ''તં કિં મઞ્ઞથ, ભિક્ખવે, રૂપં નિચ્ચં વા અનિચ્ચં વા''તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૩.૫૯; મહાવ॰ ૨૧), અયં **અનુમતિપુચ્છા**. ભગવા ભિક્ખૂનં કથેતુકમ્યતાય પઞ્હં પુચ્છતિ – ''ચત્તારોમે, ભિક્ખવે, આહારા ભૂતાનં વા સત્તાનં ઠિતિયા સમ્ભવેસીનં વા અનુગ્ગહાય. કતમે ચત્તારો''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૧) અયં **કથેતુકમ્યતાપુચ્છા**.

તત્થ પુરિમા તિસ્સો પુચ્છા બુદ્ધાનં નત્થિ. કસ્મા? તીસુ હિ અદ્ધાસુ કિઞ્ચિ સઙ્ખતં અદ્ધાવિમુત્તં વા અસઙ્ખતં સમ્માસમ્બુદ્ધાનં અદિટ્ઠં અતુલિતં અતીરિતં અવિભૂતં અવિભાવિતં નામ નત્થિ. તેન નેસં અદિટ્ઠજોતનાપુચ્છા નત્થિ. યં પન તેહિ અત્તનો ઞાણેન પટિવિદ્ધં, તસ્સ અઞ્ઞેન સમણેન વા બ્રાહ્મણેન વા દેવેન વા મારેન વા બ્રહ્મુના વા સદ્ધિં સંસન્દનકિચ્ચં નત્થિ, તેન નેસં દિટ્ઠસંસન્દનાપુચ્છાપિ નત્થિ. યસ્મા પન બુદ્ધા ભગવન્તો અકથંકથી તિણ્ણવિચિકિચ્છા સબ્બધમ્મેસુ વિગતસંસયા, તેન નેસં વિમતિચ્છેદનાપુચ્છાપિ નત્થિ. ઇતરા પન દ્વે પુચ્છા અત્થિ, તાસુ અયં કથેતુકમ્યતાપુચ્છાતિ વેદિતબ્બા.

ઇદાનિ તાય પુચ્છાય પુટ્ઠમત્થં સરૂપતો દસ્સેન્તો **''લોભં, ભિક્ખવે, એકધમ્મ''**ન્તિઆદિમાહ. તત્થ લુબ્ભન્તિ તેન, સયં વા લુબ્ભતિ, લુબ્ભનમત્તમેવ વા તન્તિ **લોભો**. સ્વાયં આરમ્મણગ્ગહણલક્ખણો મક્કટાલેપો વિય, અભિસઙ્ગરસો તત્તકપાલે પક્ખિત્તમંસપેસિ વિય, અપરિચ્ચાગપચ્ચુપટ્ઠાનો તેલઞ્જનરાગો વિય, સંયોજનિયેસુ ધમ્મેસુ અસ્સાદદસ્સનપદટ્ઠાનો, તણ્હાનદિભાવેન વડ્ઢમાનો યત્થ સમુપ્પન્નો, સીઘસોતા નદી વિય મહાસમુદ્દં

અપાયમેવ તં સત્તં ગહેત્વા ગચ્છતીતિ દટ્ઠબ્બો. કિઞ્ચાપિ અયં લોભસદ્દો સબ્બલોભસામઞ્ઞવચનો, ઇધ પન કામરાગવચનોતિ વેદિતબ્બો. સો હિ અનાગામિમગ્ગવજ્ઝો.

પુન **ભિક્ખવે**તિ આલપનં ધમ્મસ્સ પટિગ્ગાહકભાવેન અભિમુખીભૂતાનં તત્થ આદરજનનત્થં. **પજહથા**તિ ઇમિના પહાનાભિસમયો વિહિતો, સો ચ પરિઞ્ઞાસચ્છિકિરિયાભાવનાભિસમયેહિ સદ્ધિં એવ પવત્તતિ, ન વિસુન્તિ ચતુસચ્ચાધિટ્ઠાનાનિ ચત્તારિપિ સમ્માદિટ્ઠિયા કિચ્ચાનિ વિહિતાનેવ હોન્તિ. યથા ચ ''લોભં પજહથા''તિ વુત્તે પહાનેકટ્ઠભાવતો દોસાદીનમ્પિ પહાનં અત્થતો વુત્તમેવ હોતિ, એવં સમુદયસચ્ચવિસયે સમ્માદિટ્ઠિકિચ્ચે પહાનાભિસમયે વુત્તે તસ્સા સહકારીકારણભૂતાનં સમ્માસઙ્કપ્પાદીનં સેસમગ્ગઙ્ગાનમ્પિ સમુદયસચ્ચવિસયકિચ્ચં અત્થતો વુત્તમેવ હોતીતિ પરિપુણ્ણો અરિયમગ્ગબ્યાપારો ઇધ કથિતોતિ દટ્ઠબ્બો. ઇમિના નયેન સતિપટ્ઠાનાદીનમ્પિ બોધિપક્ખિયધમ્માનં બ્યાપારસ્સ ઇધ વુત્તભાવો યથારહં વિત્થારેતબ્બો.

અપિચેત્થ **લોભં પજહથા**તિ એતેન પહાનપરિઞ્ઞા વુત્તા. સા ચ તીરણપરિઞ્ઞાધિટ્ઠાના, તીરણપરિઞ્ઞા ચ ઞાતપરિઞ્ઞાધિટ્ઠાનાતિ અવિનાભાવેન તિસ્સોપિ પરિઞ્ઞા બોધિતા હોન્તિ. એવમેત્થ સહ ફલેન ચતુસચ્ચકમ્મટ્ઠાનં પરિપુણ્ણં કત્વા પકાસિતન્તિ દટ્ઠબ્બં. અથ વા **લોભં પજહથા**તિ સહ ફલેન ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિ દેસિતા. સા ચ પટિપદાઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિસન્નિસ્સયા...પે॰... ચિત્તવિસુદ્ધિસીલવિસુદ્ધિસન્નિસ્સયા ચાતિ નાનન્તરિકભાવેન સહ ફલેન સબ્બાપિ સત્ત વિસુદ્ધિયો વિભાવિતાતિ વેદિતબ્બં.

એવમેતાય વિસુદ્ધિક્કમભાવનાય પરિઞ્ઞાત્તયસમ્પાદનેન લોભં પજહિતુકામેન –

> ''અનત્થજનનો લોભો, લોભો ચિત્તપ્પકોપનો;
> ભયમન્તરતો જાતં, તં જનો નાવબુજ્ઝતિ.
>
> ''લુદ્ધો અત્થં ન જાનાતિ, લુદ્ધો ધમ્મં ન પસ્સતિ;
> અન્ધતમં તદા હોતિ, યં લોભો સહતે નરં''. (ઇતિવુ॰ ૮૮);

રત્તો ખો, આવુસો, રાગેન અભિભૂતો પરિયાદિન્નચિત્તો પાણમ્પિ હનતિ, અદિન્નમ્પિ આદિયતિ, સન્ધિમ્પિ છિન્દતિ, નિલ્લોપમ્પિ હરતિ, એકાગારિકમ્પિ કરોતિ, પરિપન્થેપિ તિટ્ઠતિ, પરદારમ્પિ ગચ્છતિ, મુસાપિ ભણતિ. તદપિ તેસં ભવતં સમણબ્રાહ્મણાનં અજાનતં અપસ્સતં અવેદયતં તણ્હાનુગતાનં પરિતસ્સિતં વિપ્ફન્દિતમેવ (અ॰ નિ॰ ૩.૫૪).

> ''તણ્હાદુતિયો પુરિસો, દીઘમદ્ધાન સંસરં;
> ઇત્થભાવઞ્ઞથાભાવં, સંસારં નાતિવત્તતિ''. (ઇતિવુ॰ ૧૫, ૧૦૫);
>
> ''નત્થિ રાગસમો અગ્ગિ, નત્થિ દોસસમો કલિ''. (ધ॰ પ॰ ૨૦૨, ૨૫૧);
>
> ''કામરાગેન ડય્હામિ, ચિત્તં મે પરિડય્હતિ''. (સં॰ નિ॰ ૧.૨૧૨);
>
> ''યે રાગરત્તાનુપતન્તિ સોતં, સયંકતં મક્કટકોવ જાલ''ન્તિ. (ધ॰ પ॰ ૩૪૭) ચ –

એવમાદિસુત્તપદાનુસારેન નાનાનયેહિ લોભસ્સ આદીનવં પચ્ચવેક્ખિત્વા તસ્સ પહાનાય પટિપજ્જિતબ્બં.

અપિચ છ ધમ્મા કામરાગસ્સ પહાનાય સંવત્તન્તિ, અસુભનિમિત્તસ્સ ઉગ્ગહો, અસુભભાવનાનુયોગો, ઇન્દ્રિયેસુ ગુત્તદ્વારતા, ભોજને મત્તઞ્ઞુતા, કલ્યાણમિત્તતા, સપ્પાયકથાતિ. દસવિધઞ્હિ અસુભનિમિત્તં ઉગ્ગણ્હન્તસ્સાપિ કામરાગો પહીયતિ, કાયગતાસતિભાવનાવસેન સવિઞ્ઞાણકે ઉદ્ધુમાતકાદિવસેન અવિઞ્ઞાણકે અસુભે અસુભભાવનાનુયોગમનુયુત્તસ્સાપિ, મનચ્છટ્ઠેસુ ઇન્દ્રિયેસુ સંવરણવસેન સતિકવાટેન પિહિતદ્વારસ્સાપિ , ચતુન્નં પઞ્ચન્નં વા આલોપાનં ઓકાસે સતિ ઉદકં પિવિત્વા યાપનસીલતાય ભોજને મત્તઞ્ઞુનોપિ. તેનેવાહ –

> ‘‘ચત્તારો પઞ્ચ આલોપે, અભુત્વા ઉદકં પિવે;
> અલં ફાસુવિહારાય, પહિતત્તસ્સ ભિક્ખુનો’’તિ. (થેરગા॰ ૯૮૩);

અસુભકમ્મટ્ઠાનભાવનારતે કલ્યાણમિત્તે સેવન્તસ્સાપિ, ઠાનનિસજ્જાદીસુ દસઅસુભનિસ્સિતસપ્પાયકથાયપિ પહીયતિ. તેનેવાહ –

> ‘‘અત્થિ, ભિક્ખવે, અસુભનિમિત્તં, તત્થ યોનિસોમનસિકારબહુલીકારો, અયમાહારો અનુપ્પન્નસ્સ વા કામચ્છન્દસ્સ અનુપ્પાદાય ઉપ્પન્નસ્સ વા કામચ્છન્દસ્સ પહાનાયા’’તિ.

એવં પુબ્બભાગે કામરાગસઙ્ખાતસ્સ લોભસ્સ પહાનાય પટિપન્નો વિપસ્સનં ઉસ્સુક્કાપેત્વા તતિયમગ્ગેન તં અનવસેસતો સમુચ્છિન્દતિ. તેન વુત્તં ‘‘લોભં, ભિક્ખવે, એકધમ્મં પજહથ, અહં વો પાટિભોગો અનાગામિતાયા’’તિ.

એત્થાહ ‘‘કો પનેત્થ લોભો પહીયતિ, કિં અતીતો, અથ અનાગતો, ઉદાહુ પચ્ચુપ્પન્નો’’તિ? કિઞ્ચેત્થ – ન તાવ અતીતો લોભો પહીયેય્ય, ન અનાગતો વા તેસં અભાવતો. ન હિ નિરુદ્ધં અનુપ્પન્નં વા અત્થીતિ વુચ્ચતિ, વાયામો ચ અફલો આપજ્જતિ. અથ પચ્ચુપ્પન્નો, એવમ્પિ અફલો વાયામો તસ્સ સરસભઙ્ગત્તા, સંકિલિટ્ઠા ચ મગ્ગભાવના આપજ્જતિ, ચિત્તવિપ્પયુત્તો વા લોભો સિયા, ન ચાયં નયો ઇચ્છિતોતિ. વુચ્ચતે – ન વુત્તનયેન અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નો લોભો પહીયતિ. સેય્યથાપિ ઇધ તરુણરુક્ખો અસઞ્જાતફલો, તં પુરિસો કુઠારિયા મૂલે છિન્દેય્ય, તસ્સ રુક્ખસ્સ છેદે અસતિ યાનિ ફલાનિ નિબ્બત્તેય્યું, તાનિ રુક્ખસ્સ છિન્નત્તા અજાતાનિ એવ ન જાયેય્યું, એવમેવ અરિયમગ્ગાધિગમે અસતિ ઉપ્પજ્જનારહો લોભો અરિયમગ્ગાધિગમેન પચ્ચયઘાતસ્સ કતત્તા ન ઉપ્પજ્જતિ. અયઞ્હિ અટ્ઠકથાસુ ‘‘ભૂમિલદ્ધુપ્પન્નો’’તિ વુચ્ચતિ. વિપસ્સનાય હિ આરમ્મણભૂતા પઞ્ચક્ખન્ધા તસ્સ ઉપ્પજ્જનટ્ઠાનતાય ભૂમિ નામ. સા ભૂમિ તેન લદ્ધાતિ કત્વા ભૂમિલદ્ધુપ્પન્નો. આરમ્મણાધિગ્ગહિતુપ્પન્નો અવિક્ખમ્ભિતુપ્પન્નો અસમૂહતુપ્પન્નોતિ ચ અયમેવ વુચ્ચતિ.

તત્થાતિ તસ્મિં સુત્તે. **એત**ન્તિ એતં અત્થજાતં. ઇદાનિ ગાથાબન્ધવસેન વુચ્ચમાનં. **ઇતિ વુચ્ચતી**તિ કેન પન વુચ્ચતિ? ભગવતા વ. અઞ્ઞેસુ હિ તાદિસેસુ ઠાનેસુ સઙ્ગીતિકારેહિ ઉપનિબન્ધગાથા હોન્તિ, ઇધ પન ભગવતા વ ગાથારુચિકાનં પુગ્ગલાનં અજ્ઝાસયવસેન વુત્તમેવત્થં સઙ્ગહેત્વા ગાથા ભાસિતા.

તત્થ **યેન લોભેન લુદ્ધાસે, સત્તા ગચ્છન્તિ દુગ્ગતિ**ન્તિ યેન આરમ્મણગ્ગહણલક્ખણેન તતો એવ અભિસઙ્ગરસેન લોભેન લુદ્ધા અજ્ઝત્તિકબાહિરેસુ આયતનેસુ ગિદ્ધા ગધિતા. **સે**તિ હિ નિપાતમત્તં. અક્ખરચિન્તકા

પન ઈદિસેસુ ઠાનેસુ સે-કારાગમં ઇચ્છન્તિ. તથા લુદ્ધત્તા એવ કાયસુચરિતાદીસુ કિઞ્ચિ સુચરિતં અકત્વા કાયદુચ્ચરિતાદીનિ ચ ઉપચિનિત્વા રૂપાદીસુ સત્તવિસત્તતાય સત્તાતિ લદ્ધનામા પાણિનો દુક્ખસ્સ નિબ્બત્તિટ્ઠાનતાય દુગ્ગતીતિ સઙ્ખં ગતં નિરયં તિરચ્છાનયોનિં પેત્તિવિસયઞ્ચ પટિસન્ધિગ્ગહણવસેન ગચ્છન્તિ ઉપપજ્જન્તિ.

તં લોભં સમ્મદઞ્ઞાય, પજહન્તિ વિપસ્સિનોતિ તં યથાવુત્તં લોભં સભાવતો સમુદયતો અત્થઙ્ગમતો અસ્સાદતો આદીનવતો નિસ્સરણતોતિ ઇમેહિ આકારેહિ સમ્મા અવિપરીતં હેતુના ઞાયેન અઞ્ઞાય ઞાતતીરણપરિઞ્ઞાસઙ્ખાતાય પઞ્ઞાય જાનિત્વા રૂપાદિકે પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધે અનિચ્ચાદીહિ વિવિધેહિ આકારેહિ પસ્સનતો વિપસ્સિનો અવસિટ્ઠકિલેસે વિપસ્સનાપઞ્ઞાપુબ્બઙ્ગમાય મગ્ગપઞ્ઞાય સમુચ્છેદપ્પહાનવસેન પજહન્તિ, ન પુન અત્તનો સન્તાને ઉપ્પજ્જિતું દેન્તિ. **પહાય ન પુનાયન્તિ, ઇમં લોકં કુદાચન**ન્તિ એવં સહજેકટ્ઠપહાનેકટ્ઠેહિ અવસિટ્ઠકિલેસેહિ સદ્ધિં તં લોભં અનાગામિમગ્ગેન પજહિત્વા પુન પચ્છા ઇમં કામધાતુસઙ્ખાતં લોકં પટિસન્ધિગ્ગહણવસેન કદાચિપિ ન આગચ્છન્તિ ઓરમ્ભાગિયાનં સંયોજનાનં સુપ્પહીનત્તા. ઇતિ ભગવા અનાગામિફલેન દેસનં નિટ્ઠાપેસિ.

અયમ્પિ અત્થોતિ નિદાનાવસાનતો પભુતિ યાવ ગાથાપરિયોસાના ઇમિના સુત્તેન પકાસિતો અત્થો. **અપિ**-સદ્દો ઇદાનિ વક્ખમાનસુત્તત્થસમ્પિણ્ડનો. સેસં વુત્તનયમેવ. ઇમસ્મિં સુત્તે સમુદયસચ્ચં સરૂપેનેવ આગતં, પહાનાપદેસેન મગ્ગસચ્ચં. ઇતરં સચ્ચદ્વયઞ્ચ તદુભયહેતુતાય નિદ્ધારેતબ્બં. ગાથાય પન દુક્ખસમુદયમગ્ગસચ્ચાનિ યથારુતવસેનેવ ઞાયન્તિ, ઇતરં નિદ્ધારેતબ્બં. એસેવ નયો ઇતો પરેસુપિ સુત્તેસુ.

પરમત્થદીપનિયા ખુદ્દકનિકાય-અટ્ઠકથાય

ઇતિવુત્તકવણ્ણનાય પઠમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. દોસસુત્તવણ્ણના

૨. વુત્તઞ્હેતં ...પે॰... દોસન્તિ દુતિયસુત્તં. તત્રાયં અપુબ્બપદવણ્ણના. યથા એત્થ, એવં ઇતો પરેસુપિ સબ્બત્થ અપુબ્બપદવણ્ણનંયેવ કરિસ્સામ. યસ્મા ઇદં સુત્તં દોસબહુલાનં પુગ્ગલાનં અજ્ઝાસયં ઓલોકેત્વા દોસવૂપસમનત્થં દેસિતં, તસ્મા ''**દોસં, ભિક્ખવે, એકધમ્મં પજહથા**''તિ આગતં. તત્થ **દોસ**ન્તિ ''અનત્થં મે અચરીતિ આઘાતો જાયતી''તિઆદિના (વિભ॰ ૯૬૦) નયેન સુત્તે વુત્તાનં નવન્નં, ''અત્થં મે નાચરી''તિઆદીનઞ્ચ તપ્પટિપક્ખતો સિદ્ધાનં નવન્નમેવાતિ અટ્ઠારસન્નં ખાણુકણ્ટકાદિના અટ્ઠાનેન સદ્ધિં એકૂનવીસતિયા અઞ્ઞતરાઘાતવત્થુસમ્ભવં આઘાતં. સો હિ દુસ્સન્તિ તેન, સયં વા દુસ્સતિ, દુસ્સનમત્તમેવ વા તન્તિ દોસોતિ વુચ્ચતિ. સો ચણ્ડિક્કલક્ખણો પહટાસીવિસો વિય, વિસપ્પનરસો વિસનિપાતો વિય, અત્તનો નિસ્સયદહનરસો વા દાવગ્ગિ વિય, દુસ્સનપચ્ચુપટ્ઠાનો લદ્ધોકાસો વિય સપત્તો, યથાવુત્તઆઘાતવત્થુપદટ્ઠાનો વિસસંસટ્ઠપૂતિમુત્તં વિય દટ્ઠબ્બો. **પજહથા**તિ સમુચ્છિન્દથ. તત્થ યે ઇમે –

> ''પઞ્ચિમે, ભિક્ખવે, આઘાતપટિવિનયા, યત્થ ભિક્ખુનો ઉપ્પન્નો આઘાતો સબ્બસો પટિવિનેતબ્બો. કતમે પઞ્ચ? યસ્મિં, ભિક્ખવે, પુગ્ગલે આઘાતો જાયેથ, મેત્તા તસ્મિં પુગ્ગલે ભાવેતબ્બા...પે॰... કરુણા... પે॰... ઉપેક્ખા, અસતિઅમનસિકારો તસ્મિં પુગ્ગલે આપજ્જિતબ્બો, એવં તસ્મિં પુગ્ગલે આઘાતો

પટિવિનેતબ્બો. યસ્મિં, ભિક્ખવે, પુગ્ગલે આઘાતો જાયેથ, કમ્મસ્સકતા તસ્મિં પુગ્ગલે અધિટ્ઠાતબ્બા 'કમ્મસ્સકો અયમાયસ્મા કમ્મદાયાદો...પે॰... ભવિસ્સતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૫.૧૬૧) –

એવં પઞ્ચ આઘાતપ્પટિવિનયા વુત્તાયેવ.

''પઞ્ચિમે, આવુસો, આઘાતપટિવિનયા, યત્થ ભિક્ખુનો ઉપ્પન્નો આઘાતો સબ્બસો પટિવિનેતબ્બો. કતમે પઞ્ચ? ઇધાવુસો, એકચ્ચો પુગ્ગલો અપરિસુદ્ધકાયસમાચારો હોતિ પરિસુદ્ધવચીસમાચારો; એવરૂપેપિ, આવુસો, પુગ્ગલે આઘાતો પટિવિનેતબ્બો''તિ (અ॰ નિ॰ ૫.૧૬૨) –

એવમાદિનાપિ નયેન પઞ્ચ આઘાતપટિવિનયા વુત્તા, તેસુ યેન કેનચિ આઘાતપટિવિનયવિધિના પચ્ચવેક્ખિત્વા. અપિચ યો –

''ઉભતોદણ્ડકેન ચેપિ, ભિક્ખવે, કકચેન ચોરા ઓચરકા અઙ્ગમઙ્ગાનિ ઓકન્તેય્યું, તત્રાપિ યો મનો પદૂસેય્ય, ન મે સો તેન સાસનકરો''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૩૨) સત્થુ ઓવાદો.

''તસ્સેવ તેન પાપિયો, યો કુદ્ધં પટિકુજ્ઝતિ;
કુદ્ધં અપ્પટિકુજ્ઝન્તો, સઙ્ગામં જેતિ દુજ્જયં.

''ઉભિન્નમત્થં ચરતિ, અત્તનો ચ પરસ્સ ચ;
પરં સઙ્કુપિતં ઞત્વા, યો સતો ઉપસમ્મતિ. (સં॰ નિ॰ ૧.૧૮૮);

''સત્તિમે , ભિક્ખવે, ધમ્મા સપત્તકન્તા સપત્તકરણા કોધનં આગચ્છન્તિ ઇત્થિં વા પુરિસં વા. કતમે સત્ત? ઇધ, ભિક્ખવે, સપત્તો સપત્તસ્સ એવં ઇચ્છતિ, 'અહો વતાયં દુબ્બણ્ણો અસ્સા'તિ. તં કિસ્સ હેતુ? ન, ભિક્ખવે, સપત્તો સપત્તસ્સ વણ્ણવતાય નન્દતિ. કોધનોયં, ભિક્ખવે, પુરિસપુગ્ગલો કોધાભિભૂતો કોધપરેતો કિઞ્ચાપિ સો હોતિ સુન્હાતો સુવિલિત્તો કપ્પિતકેસમસ્સુ ઓદાતવત્થવસનો, અથ ખો સો દુબ્બણ્ણોવ હોતિ કોધાભિભૂતો. અયં, ભિક્ખવે, પઠમો ધમ્મો સપત્તકન્તો સપત્તકરણો કોધનં આગચ્છતિ ઇત્થિં વા પુરિસં વા.

''પુન ચપરં, ભિક્ખવે, સપત્તો સપત્તસ્સ એવં ઇચ્છતિ 'અહો વતાયં દુક્ખં સયેય્યા'તિ...પે॰... ન પચુરત્થો અસ્સાતિ...પે॰... ન ભોગવા અસ્સાતિ...પે॰... ન યસવા અસ્સાતિ...પે॰... ન મિત્તવા અસ્સાતિ...પે॰... કાયસ્સ ભેદા પરં મરણા અપાયં દુગ્ગતિં વિનિપાતં નિરયં ઉપપજ્જેય્યાતિ. તં કિસ્સ હેતુ? ન, ભિક્ખવે, સપત્તો સપત્તસ્સ સુગતિગમને નન્દતિ. કોધનોયં, ભિક્ખવે, પુરિસપુગ્ગલો કોધાભિભૂતો કોધપરેતો કાયેન દુચ્ચરિતં ચરતિ, વાચાય દુચ્ચરિતં ચરતિ, મનસા દુચ્ચરિતં ચરતિ. સો કાયેન દુચ્ચરિતં ચરિત્વા વાચાય દુચ્ચરિતં ચરિત્વા મનસા દુચ્ચરિતં ચરિત્વા કાયસ્સ ભેદા પરં મરણા...પે॰... નિરયં ઉપપજ્જતિ કોધાભિભૂતો''તિ (અ॰ નિ॰ ૭.૬૪).

''કુદ્ધો અત્થં ન જાનાતિ, કુદ્ધો ધમ્મં ન પસ્સતિ...પે॰.... (અ॰ નિ॰ ૭.૬૪);

''કોધં જહે વિપ્પજહેય્ય માનં, સંયોજનં સબ્બમતિક્કમેય્ય. (ધ॰ પ॰ ૨૨૧);

‘‘અનત્થજનનો કોધો, કોધો ચિત્તપ્પકોપનો...પે॰.... (અ॰ નિ॰ ૭.૬૪);

‘‘કોધં છેત્વા સુખં સેતિ, કોધં છેત્વા ન સોચતિ;
કોધસ્સ વિસમૂલસ્સ, મધુરગ્ગસ્સ બ્રાહ્મણા’’તિ. (સં॰ નિ॰ ૧.૧૮૭);

‘‘એકાપરાધં ખમ ભૂરિપઞ્ઞ,
ન પણ્ડિતા કોધબલા ભવન્તી’’તિ. –

એવમાદિના નયેન દોસે આદીનવે વુત્તપ્પટિપક્ખતો દોસપ્પહાને આનિસંસે ચ પચ્ચવેક્ખિત્વા પુબ્બભાગે દોસં તદઙ્ગપ્પહાનાદિવસેન પજહિત્વા વિપસ્સનં ઉસ્સુક્કાપેત્વા તતિયમગ્ગેન સબ્બસો દોસં સમુચ્છિન્દથ, પજહથાતિ તેસં ભિક્ખૂનં તત્થ નિયોજનં. તેન વુત્તં ‘‘દોસં, ભિક્ખવે, એકધમ્મં પજહથા’’તિ. **દુટ્ઠાસે**તિ આઘાતેન દૂસિતચિત્તતાય પદુટ્ઠા. સેસમેત્થ યં વત્તબ્બં, તં પઠમસુત્તવણ્ણનાયં વુત્તનયમેવ.

દુતિયસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. મોહસુત્તવણ્ણના

૩. તતિયે **મોહ**ન્તિ અઞ્ઞાણં. તઞ્હિ દુક્ખે અઞ્ઞાણં, દુક્ખસમુદયે અઞ્ઞાણં, દુક્ખનિરોધે અઞ્ઞાણં, દુક્ખનિરોધગામિનિયા પટિપદાય અઞ્ઞાણન્તિઆદિના નયેન વિભાગેન અનેકપ્પભેદમ્પિ મુય્હન્તિ. તેન સયં વા મુય્હતિ મુય્હનમત્તમેવ વા તન્તિ મોહોતિ વુચ્ચતિ. સો ચિત્તસ્સ અન્ધભાવલક્ખણો, અઞ્ઞાણલક્ખણો વા, અસમ્પટિવેધરસો, આરમ્મણસભાવચ્છાદનરસો વા, અસમ્માપ્પટિપત્તિપચ્ચુપટ્ઠાનો, અન્ધકારપચ્ચુપટ્ઠાનો વા, અયોનિસોમનસિકારપદટ્ઠાનો, સબ્બાકુસલાનં મૂલન્તિ દટ્ઠબ્બો. ઇધાપિ **પજહથા**તિ પદસ્સ –

‘‘મૂળ્હો અત્થં ન જાનાતિ, મૂળ્હો ધમ્મં ન પસ્સતિ;
અન્ધતમં તદા હોતિ, યં મોહો સહતે નરં’’. (ઇતિવુ॰ ૮૮);

‘‘અનત્થજનનો મોહો...પે॰.... (ઇતિવુ॰ ૮૮);

‘‘અવિજ્જા, ભિક્ખવે, પુબ્બઙ્ગમા અકુસલાનં ધમ્માનં સમાપત્તિયા’’ (ઇતિવુ॰ ૪૦);

‘‘મોહસમ્બન્ધનો લોકો, ભબ્બરૂપોવ દિસ્સતિ’’; (ઉદા॰ ૭૦);

‘‘મોહો નિદાનં કમ્માનં સમુદયાય’’ (અ॰ નિ॰ ૩.૩૪);

‘‘મૂળ્હો ખો, બ્રાહ્મણ, મોહેન અભિભૂતો પરિયાદિન્નચિત્તો દિટ્ઠધમ્મિકમ્પિ ભયં વેરં પસવતિ, સમ્પરાયિકમ્પિ ભયં વેરં પસવતી’’તિ ચ –

આદિના નયેન ‘‘યો કોચિ ધમ્મો કામચ્છન્દાદિસંકિલેસધમ્મેહિ નિબ્બત્તેતબ્બો, અત્થતો સબ્બો સો મોહહેતુકો’’તિ ચ મોહે આદીનવં તપ્પટિપક્ખતો મોહપ્પહાને આનિસંસઞ્ચ પચ્ચવેક્ખિત્વા કામચ્છન્દાદિપ્પહાનક્કમેનેવ પુબ્બભાગે તદઙ્ગાદિવસેન મોહં પજહન્તા તતિયમગ્ગેન યથાવુત્તલોભદોસેકટ્ઠં મોહં સમુચ્છેદવસેન પજહથાતિ

અત્થો દટ્ઠબ્બો. અનાગામિમગ્ગવજ્ઝો એવ હિ મોહો ઇધાધિપ્પેતોતિ. **મૂળ્હાસે**તિ કુસલાકુસલસાવજ્જાનવજ્જાદિભેદે અત્તનો હિતાહિતે સમ્મૂળ્હા. સેસં વુત્તનયમેવ.

તતિયસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૪. કોધસુત્તવણ્ણના

૪. ચતુત્થે **કોધ**ન્તિ દોસં. દોસો એવ હિ કોધપરિયાયેન બુજ્ઝનકાનં પુગ્ગલાનં અજ્ઝાસયવસેન એવં વુત્તો. તસ્મા દુતિયસુત્તે વુત્તનયેનેવેત્થ અત્થો વેદિતબ્બો. અપિચ કુજ્ઝનલક્ખણો કોધો, આઘાતકરણરસો, ચિત્તસ્સ બ્યાપત્તિભાવપચ્ચુપટ્ઠાનો, ચેતસો પૂતિભાવોતિ દટ્ઠબ્બોતિ અયમ્પિ વિસેસો વેદિતબ્બો.

ચતુત્થસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૫. મક્ખસુત્તવણ્ણના

૫. પઞ્ચમે **મક્ખ**ન્તિ પરગુણમક્ખનં. યદિપિ હિ સો ગૂથં ગહેત્વા પરં પહરન્તો વિય અત્તનો કરં પઠમતરં મક્ખતિયેવ, તથાપિ પરેસં ગુણમક્ખનાધિપ્પાયેન પવત્તેતબ્બત્તા ‘‘પરગુણમક્ખનો’’તિ વુચ્ચતિ. તથા હિ સો ઉદકપુઞ્છનમિવ ન્હાતસ્સ સરીરગતં ઉદકં પરેસં ગુણે મક્ખેતિ પુઞ્છતિ વિનાસેતિ , પરેહિ વા કતાનં મહન્તાનમ્પિ કારાનં ખેપનતો ધંસનતો મક્ખોતિ વુચ્ચતિ. સો પરગુણમક્ખનલક્ખણો, તેસં વિનાસનરસો, તદવચ્છાદનપચ્ચુપટ્ઠાનો. અત્થતો પન પરેસં ગુણમક્ખનાકારેન પવત્તો દોમનસ્સસહગતચિત્તુપ્પાદોતિ દટ્ઠબ્બં. **પજહથા**તિ તત્થ વુત્તપ્પભેદં દોસં, દોસે ચ વુત્તનયં આદીનવં, પહાને ચસ્સ આનિસંસં પચ્ચવેક્ખિત્વા પુબ્બભાગે તદઙ્ગાદિવસેન પજહન્તા વિપસ્સનં ઉસ્સુક્કાપેત્વા તતિયમગ્ગેન અનવસેસં સમુચ્છિન્દથાતિ અત્થો. **મક્ખાસે**તિ મક્ખિતા મક્ખિતપરગુણા, પરેસં ગુણાનં મક્ખિતારો, તતો એવ અત્તનોપિ ધંસિતગુણાતિ અત્થો. સેસં વુત્તનયમેવ.

પઞ્ચમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૬. માનસુત્તવણ્ણના

૬. છટ્ઠે **માન**ન્તિ જાતિઆદિવત્થુકં ચેતસો ઉન્નમનં. સો હિ ‘‘સેય્યોહમસ્મી’’તિઆદિના નયેન મઞ્ઞન્તિ તેન, સયં વા મઞ્ઞતિ, માનનં સમ્પગ્ગહોતિ વા માનોતિ વુચ્ચતિ. સ્વાયં સેય્યોહમસ્મીતિ માનો, સદિસોહમસ્મીતિ માનો, હીનોહમસ્મીતિ માનોતિ એવં તિવિધો. પુન સેય્યસ્સ સેય્યોહમસ્મીતિ માનો, સેય્યસ્સ સદિસો, સેય્યસ્સ હીનો; સદિસસ્સ સેય્યો, સદિસસ્સ સદિસો, સદિસસ્સ હીનો; હીનસ્સ સેય્યો, હીનસ્સ સદિસો, હીનસ્સ હીનોહમસ્મીતિ માનોતિ એવં નવવિધોપિ ઉન્નતિલક્ખણો, અહંકારરસો, સમ્પગ્ગહરસો વા, ઉદ્ધુમાતભાવપચ્ચુપટ્ઠાનો, કેતુકમ્યતાપચ્ચુપટ્ઠાનો વા, દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તલોભપદટ્ઠાનો ઉમ્માદો વિયાતિ દટ્ઠબ્બો. **પજહથા**તિ તસ્સ સબ્બસ્સપિ અત્તુક્કંસનપરવમ્ભનનિમિત્તતા, ગરુટ્ઠાનિયેસુ અભિવાદનપચ્ચુપટ્ઠાનઅઞ્જલિકમ્મસામીચિકમ્માદીનં અકરણે કારણતા, જાતિમદપુરિસમદાદિભાવેન પમાદાપત્તિહેતુભાવોતિ એવમાદિભેદં આદીનવં તપ્પટિપક્ખતો નિરતિમાનતાય આનિસંસઞ્ચ પચ્ચવેક્ખિત્વા રાજસભં અનુપ્પત્તો ચણ્ડાલો વિય સબ્રહ્મચારીસુ નીચચિત્તતં પચ્ચુપટ્ઠપેત્વા પુબ્બભાગે તદઙ્ગાદિવસેન તં

પજહન્તા વિપસ્સનં વડ્ઢેત્વા અનાગામિમગ્ગેન સમુચ્છિન્દથાતિ અત્થો. અનાગામિમગ્ગવજ્ઝો એવ હિ માનો ઇધાધિપ્પેતો. **મત્તાસે**તિ જાતિમદપુરિસમદાદિવસેન માનેન પમાદાપત્તિહેતુભૂતેન મત્તા અત્તાનં પગ્ગહેત્વા ચરન્તા. સેસં વુત્તનયમેવ.

ઇમેસુ પન પટિપાટિયા છસુ સુત્તેસુ ગાથાસુ વા અનાગામિફલં પાપેત્વા દેસના નિટ્ઠાપિતા. તત્થ યે ઇમે અવિહા અતપ્પા સુદસ્સા સુદસ્સી અકનિટ્ઠાતિ ઉપપત્તિભવવસેન પઞ્ચ અનાગામિનો, તેસુ અવિહેસુ ઉપપન્ના અવિહા નામ. તે અન્તરાપરિનિબ્બાયી, ઉપહચ્ચપરિનિબ્બાયી, અસઙ્ખારપરિનિબ્બાયી, સસઙ્ખારપરિનિબ્બાયી, ઉદ્ધંસોતો અકનિટ્ઠગામીતિ પઞ્ચવિધા, તથા અતપ્પા, સુદસ્સા, સુદસ્સિનો. અકનિટ્ઠેસુ પન ઉદ્ધંસોતો અકનિટ્ઠગામી પરિહાયતિ. તત્થ યો અવિહાદીસુ ઉપ્પજ્જિત્વા આયુવેમજ્ઝં અનતિક્કમિત્વા અરહત્તપ્પત્તિયા કિલેસપરિનિબ્બાનેન પરિનિબ્બાયતિ, અયં **અન્તરાપરિનિબ્બાયી** નામ. યો પન અવિહાદીસુ આદિતો પઞ્ચકપ્પસતાદિભેદં આયુવેમજ્ઝં અતિક્કમિત્વા પરિનિબ્બાયતિ, અયં **ઉપહચ્ચપરિનિબ્બાયી** નામ. યો અસઙ્ખારેન અધિમત્તપ્પયોગં અકત્વા અપ્પદુક્ખેન અકસિરેન પરિનિબ્બાયતિ, અયં **અસઙ્ખારપરિનિબ્બાયી** નામ. યો પન સસઙ્ખારેન અધિમત્તપ્પયોગં કત્વા દુક્ખેન કિચ્છેન કસિરેન પરિનિબ્બાયતિ, અયં **સસઙ્ખારપરિનિબ્બાયી** નામ. ઇતરો પન અવિહાદીસુ ઉદ્ધંવાહિતભાવેન ઉદ્ધમસ્સ તણ્હાસોતં, વટ્ટસોતં, મગ્ગસોતમેવ વાતિ ઉદ્ધંસોતો. અવિહાદીસુ ઉપ્પજ્જિત્વા અરહત્તં પત્તું અસક્કોન્તો તત્થ તત્થ યાવતાયુકં ઠત્વા પટિસન્ધિગ્ગહણવસેન અકનિટ્ઠં ગચ્છતીતિ અકનિટ્ઠગામી.

એત્થ ચ ઉદ્ધંસોતો અકનિટ્ઠગામી, ઉદ્ધંસોતો ન અકનિટ્ઠગામી, ન ઉદ્ધંસોતો અકનિટ્ઠગામી, ન ઉદ્ધંસોતો ન અકનિટ્ઠગામીતિ ચતુક્કં વેદિતબ્બં. કથં? યો અવિહતો પટ્ઠાય ચત્તારો દેવલોકે સોધેત્વા અકનિટ્ઠં ગન્ત્વા પરિનિબ્બાયતિ, અયં ઉદ્ધંસોતો અકનિટ્ઠગામી નામ. યો પન હેટ્ઠા તયો દેવલોકે સોધેત્વા સુદસ્સીદેવલોકે ઠત્વા પરિનિબ્બાયતિ, અયં ઉદ્ધંસોતો ન અકનિટ્ઠગામી નામ. યો ઇતો અકનિટ્ઠમેવ ગન્ત્વા પરિનિબ્બાયતિ , અયં ન ઉદ્ધંસોતો અકનિટ્ઠગામી નામ. યો પન હેટ્ઠા ચતૂસુ દેવલોકેસુ તત્થ તત્થેવ પરિનિબ્બાયતિ, અયં ન ઉદ્ધંસોતો, ન અકનિટ્ઠગામી નામાતિ.

તત્થ અવિહેસુ ઉપ્પજ્જિત્વા કપ્પસતતો ઉદ્ધં પરિનિબ્બાયિકો, દ્વિન્નં કપ્પસતાનં મત્થકે પરિનિબ્બાયિકો, પઞ્ચકપ્પસતે અસમ્પત્તે પરિનિબ્બાયિકોતિ તયો અન્તરાપરિનિબ્બાયિનો. વુત્તઞ્હેતં ''ઉપપન્નં વા સમનન્તરા અપ્પત્તં વા વેમજ્ઝ''ન્તિ (પુ॰ પ॰ ૩૬). વા-સદ્દેન હિ પત્તમત્તોપિ સઙ્ગહિતોતિ. એવં તયો અન્તરાપરિનિબ્બાયિનો, એકો ઉપહચ્ચપરિનિબ્બાયી એકો ઉદ્ધંસોતો. તેસુ અસઙ્ખારપરિનિબ્બાયિનો પઞ્ચ, સસઙ્ખારપરિનિબ્બાયિનો પઞ્ચાતિ દસ હોન્તિ. તથા અતપ્પાસુદસ્સાસુદસ્સીસૂતિ ચત્તારો દસકા ચત્તારીસં અકનિટ્ઠે પન ઉદ્ધંસોતસ્સ અભાવતો તયો અન્તરાપરિનિબ્બાયિનો, એકો ઉપહચ્ચપરિનિબ્બાયીતિ અસઙ્ખારપરિનિબ્બાયિનો ચત્તારો, સસઙ્ખારપરિનિબ્બાયિનો ચત્તારોતિ અટ્ઠ, એવમેતે અટ્ઠચત્તારીસં અનાગામિનો. તે સબ્બેપિ ઇમેસુ સુત્તેસુ અવિસેસવચનેન ગહિતાતિ દટ્ઠબ્બં.

છટ્ઠસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૭. સબ્બપરિઞ્ઞાસુત્તવણ્ણના

૭. સત્તમે **સબ્બન્તિ** અનવસેસં. અનવસેસવાચકો હિ અયં સબ્બ-સદ્દો. સો યેન યેન સમ્બન્ધં ગચ્છતિ, તસ્સ તસ્સ અનવસેસતં દીપેતિ; યથા ''સબ્બં રૂપં, સબ્બા વેદના, સબ્બસક્કાયપરિયાપન્નેસુ ધમ્મેસૂ''તિ. સો પનાયં સબ્બ-સદ્દો સપ્પદેસનિપ્પદેસવિસયતાય દુવિધો. તથા હેસ સબ્બસબ્બં, પદેસસબ્બં, આયતનસબ્બં, સક્કાયસબ્બન્તિ ચતૂસુ વિસયેસુ દિટ્ઠપ્પયોગો. તત્થ ''સબ્બે ધમ્મા સબ્બાકારેન બુદ્ધસ્સ ભગવતો ઞાણમુખે આપાથમાગચ્છન્તી''તિઆદીસુ (ચૂળનિ॰ મોઘરાજમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૮૫) સબ્બસબ્બસ્મિં આગતો. ''સબ્બેસં વો, સારિપુત્તા, સુભાસિતં પરિયાયેના''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૩૪૫) પદેસસબ્બસ્મિં. ''સબ્બં વો, ભિક્ખવે, દેસેસ્સામિ, ચક્ખુઞ્ચેવ રૂપઞ્ચ...પે॰.... મનઞ્ચેવ ધમ્મે ચા''તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૩-૨૫) એત્થ આયતનસબ્બસ્મિં. ''સબ્બધમ્મમૂલપરિયાયં વો, ભિક્ખવે, દેસેસ્સામી''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૧) સક્કાયસબ્બસ્મિં. તત્થ સબ્બસબ્બસ્મિં આગતો નિપ્પદેસવિસયો, ઇતરેસુ તીસુપિ આગતો સપ્પદેસવિસયો . ઇધ પન સક્કાયસબ્બસ્મિં વેદિતબ્બો. વિપસ્સનાય આરમ્મણભૂતા તેભૂમકધમ્મા હિ ઇધ ''સબ્બ''ન્તિ અનવસેસતો ગહિતા.

અનભિજાનન્તિ ''ઇમે ધમ્મા કુસલા, ઇમે અકુસલા, ઇમે સાવજ્જા, ઇમે અનવજ્જા''તિઆદિના ''ઇમે પઞ્ચક્ખન્ધા, ઇમાનિ દ્વાદસાયતનાનિ, ઇમા અટ્ઠારસ ધાતુયો, ઇદં દુક્ખં અરિયસચ્ચં, અયં દુક્ખસમુદયો અરિયસચ્ચ''ન્તિ ચ આદિના સબ્બે અભિઞ્ઞેય્યે ધમ્મે અવિપરીતસભાવતો અનભિજાનન્તો અભિવિસિટ્ઠેન ઞાણેન ન જાનન્તો. **અપરિજાનન્તિ** ન પરિજાનન્તો. યો હિ સબ્બં તેભૂમકધમ્મજાતં પરિજાનાતિ, સો તીહિ પરિઞ્ઞાહિ પરિજાનાતિ – ઞાતપરિઞ્ઞાય, તીરણપરિઞ્ઞાય, પહાનપરિઞ્ઞાય. તત્થ કતમા ઞાતપરિઞ્ઞા? સબ્બં તેભૂમકં નામરૂપં – ''ઇદં રૂપં, એત્તકં રૂપં, ન ઇતો ભિય્યો. ઇદં નામં, એત્તકં નામં, ન ઇતો ભિય્યો''તિ ભૂતપ્પસાદાદિપ્પભેદં રૂપં, ફસ્સાદિપ્પભેદં નામઞ્ચ, લક્ખણરસપચ્ચુપટ્ઠાનપદટ્ઠાનતો વવત્થપેતિ. તસ્સ અવિજ્જાદિકઞ્ચ પચ્ચયં પરિગ્ગણ્હાતિ. અયં ઞાતપરિઞ્ઞા. કતમા તીરણપરિઞ્ઞા? એવં ઞાતં કત્વા તં સબ્બં તીરેતિ અનિચ્ચતો દુક્ખતો રોગતોતિ દ્વાચત્તાલીસાય આકારેહિ. અયં તીરણપરિઞ્ઞા. કતમા પહાનપરિઞ્ઞા? એવં તીરયિત્વા અગ્ગમગ્ગેન સબ્બસ્મિં છન્દરાગં પજહતિ. અયં પહાનપરિઞ્ઞા.

દિટ્ઠિવિસુદ્ધિકઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધિયોપિ ઞાતપરિઞ્ઞા. મગ્ગામગ્ગપટિપદાઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિયો કલાપસમ્મસનાદિઅનુલોમપરિયોસાના વા પઞ્ઞા તીરણપરિઞ્ઞા. અરિયમગ્ગેન પજહનં પહાનપરિઞ્ઞા. યો સબ્બં પરિજાનાતિ, સો ઇમાહિ તીહિ પરિઞ્ઞાહિ પરિજાનાતિ. ઇધ પન વિરાગપ્પહાનાનં પટિક્ખેપવસેન વિસું ગહિતત્તા ઞાતપરિઞ્ઞાય તીરણપરિઞ્ઞાય ચ વસેન પરિજાનના વેદિતબ્બા. યો પનેવં ન પરિજાનાતિ, તં સન્ધાય વુત્તં ''અપરિજાન''ન્તિ.

તત્થ ચિત્તં અવિરાજયન્તિ તસ્મિં અભિઞ્ઞેય્યવિસેસે પરિઞ્ઞેય્યે અત્તનો ચિત્તસન્તાનં ન વિરાજયં, ન વિરજ્જન્તો; યથા તત્થ રાગો ન હોતિ, એવં વિરાગાનુપસ્સનં ન ઉપ્પાદેન્તોતિ અત્થો. **અપ્પજહન્તિ** વિપસ્સનાપઞ્ઞાસહિતાય મગ્ગપઞ્ઞાય તત્થ પહાતબ્બયુત્તકં કિલેસવટ્ટં અનવસેસતો ન પજહન્તો. યથા ચેતં, એવં અભિજાનનાદયોપિ મિસ્સકમગ્ગવસેન વેદિતબ્બા. પુબ્બભાગે હિ નાનાચિત્તવસેન ઞાતતીરણપહાનપરિઞ્ઞાહિ કમેન અભિજાનનાદીનિ સમ્પાદેત્વા મગ્ગકાલે એકક્ખણેનેવ કિચ્ચવસેન તં સબ્બં નિપ્ફાદેન્તં એકમેવ ઞાણં પવત્તતીતિ. **અભબ્બો દુક્ખક્ખયાયા**તિ નિબ્બાનાય સકલસ્સ વટ્ટદુક્ખસ્સ ખેપનાય ન ભબ્બો, નાલં ન સમત્થોતિ અત્થો.

સબ્બઞ્ચ ખોતિ એત્થ **ચ**-સદ્દો બ્યતિરેકે, **ખો**-સદ્દો અવધારણે. તદુભયેન અભિજાનનાદિતો લદ્ધબ્બં વિસેસં દુક્ખક્ખયસ્સ ચ એકન્તકારણં દીપેતિ. અભિજાનનાદીસુ યં વત્તબ્બં, તં વુત્તમેવ. તત્થ પન પટિક્ખેપવસેન વુત્તં, ઇધ વિધાનવસેન વેદિતબ્બં. અયમેવ વિસેસો. અપિચ **અભિજાનન્તિ** ઉપાદાનક્ખન્ધપઞ્ચકસઙ્ખાતં સક્કાયસબ્બં સરૂપતો પચ્ચયતો ચ ઞાણસ્સ અભિમુખીકરણવસેન અભિજાનન્તો હુત્વા અભાવાકારાદિપરિગ્ગહેન તં અનિચ્ચાદિલક્ખણેહિ પરિચ્છિજ્જમાનવસેન પરિજાનન્તો. **વિરાજયન્તિ** સમ્મદેવસ્સ અનિચ્ચતાદિઅવબોધેન ઉપ્પન્નભયાદીનવનિબ્બિદાદિઞાણાનુભાવેન અત્તનો ચિત્તં વિરત્તં કરોન્તો તત્થ અણુમત્તમ્પિ રાગં અનુપ્પાદેન્તો. **પજહન્તિ** વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સનાસહિતાય મગ્ગપઞ્ઞાય સમુદયપક્ખિયં કિલેસવટ્ટં પજહન્તો સમુચ્છિન્દન્તો. **ભબ્બો દુક્ખક્ખયાયાતિ** એવં કિલેસમલપ્પહાનેનેવ સબ્બસ્સ કમ્મવટ્ટસ્સ પરિક્ખીણત્તા અનવસેસવિપાકવટ્ટખેપનાય સકલસંસારવટ્ટદુક્ખપરિક્ખયભૂતાય વા અનુપાદિસેસાય નિબ્બાનધાતુયા ભબ્બો એકન્તેનેતં પાપુણિતુન્તિ એવમેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો.

યો સબ્બં સબ્બતો ઞત્વાતિ યો યુત્તયોગો આરદ્ધવિપસ્સકો સબ્બં તેભૂમકધમ્મજાતં સબ્બતો સબ્બભાગેન કુસલાદિક્ખન્ધાદિવિભાગતો દુક્ખાદિપીળનાદિવિભાગતો ચ. અથ વા **સબ્બતોતિ** સબ્બસ્મા કક્ખળફુસનાદિલક્ખણાદિતો અનિચ્ચાદિતો ચાતિ સબ્બાકારતો જાનિત્વા વિપસ્સનાપુબ્બઙ્ગમેન મગ્ગઞાણેન પટિવિજ્ઝિત્વા, વિપસ્સનાઞાણેનેવ વા જાનનહેતુ. **સબ્બત્થેસુ ન રજ્જતીતિ** સબ્બેસુ અતીતાદિવસેન અનેકભેદભિન્નેસુ સક્કાયધમ્મેસુ ન રજ્જતિ, અરિયમગ્ગાધિગમેન રાગં ન જનેતિ. ઇમિનાસ્સ તણ્હાગાહસ્સ અભાવં દસ્સેન્તો તં નિમિત્તત્તા દિટ્ઠમાનગ્ગાહાનં ''એતં મમ એસોહમસ્મિ, એસો મે અત્તા''તિ ઇમસ્સ મિચ્છાગાહત્તયસ્સપિ અભાવં દસ્સેતિ. **સ વેતિ** એત્થ **સ**-ઇતિ નિપાતમત્તં. **વે**-તિ બ્યત્તં, એકંસેનાતિ વા એતસ્મિં અત્થે નિપાતો. **સબ્બપરિઞ્ઞાતિ** સબ્બપરિજાનનતો, યથાવુત્તસ્સ સબ્બસ્સ અભિસમયવસેન પરિજાનનતો. **સોતિ** યથાવુત્તો યોગાવચરો, અરિયો એવ વા. **સબ્બદુક્ખમુપચ્ચગાતિ** સબ્બં વટ્ટદુક્ખં અચ્ચગા અતિક્કમિ, સમતિક્કમીતિ અત્થો.

સત્તમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૮. માનપરિઞ્ઞાસુત્તવણ્ણના

૮. અટ્ઠમે અપુબ્બં નત્થિ, કેવલં માનવસેન દેસના પવત્તા. ગાથાસુ પન **માનુપેતા અયં પજાતિ** કમ્મકિલેસેહિ પજાયતીતિ **પજાતિ** લદ્ધનામા ઇમે સત્તા મઞ્ઞનલક્ખણેન માનેન ઉપેતા ઉપગતા. **માનગન્થા ભવે રતાતિ** કિમિકીટપટઙ્ગાદિઅત્તભાવેપિ માનેન ગન્થિતા માનસંયોજનેન સંયુત્તા. તતો એવ દીઘરત્તં પરિભાવિતાહંકારવસેન ''એતં મમા''તિ સઙ્ખારેસુ અજ્ઝોસાનબહુલત્તા તત્થ નિચ્ચસુખઅત્તાદિવિપલ્લાસવસેન ચ કામાદિભવે રતા. **માનં અપરિજાનન્તાતિ** માનં તીહિ પરિઞ્ઞાહિ ન પરિજાનન્તા. અરહત્તમગ્ગઞાણેન વા અનતિક્કમન્તા, ''માનં અપરિઞ્ઞાયા''તિ કેચિ પઠન્તિ. **આગન્તારો પુનબ્ભવન્તિ** પુન આયાતિં ઉપપત્તિભવં. પુનપ્પુનં ભવનતો વા પુનબ્ભવસઙ્ખાતં સંસારં અપરાપરં પરિવત્તનવસેન ગન્તારો ઉપગન્તારો હોન્તિ, ભવતો ન પરિમુચ્ચન્તીતિ અત્થો. **યે ચ માનં પહન્ત્વાન, વિમુત્તા માનસઙ્ખયેતિ** યે પન અરહત્તમગ્ગેન સબ્બસો માનં પજહિત્વા માનસ્સ અચ્ચન્તસઙ્ખયભૂતે અરહત્તફલે નિબ્બાને વા તદેકટ્ઠસબ્બકિલેસવિમુત્તિયા વિમુત્તા સુટ્ઠુ મુત્તા. **તે માનગન્થાભિભુનો, સબ્બદુક્ખમુપચ્ચગુન્તિ** તે પરિક્ખીણભવસંયોજના અરહન્તો સબ્બસો માનગન્થં

માનસંયોજનં સમુચ્છેદપ્પહાનેન અભિભવિત્વા ઠિતા, અનવસેસં વટ્ટદુક્ખં અતિક્કમિંસૂતિ અત્થો. એવમેતસ્મિં સત્તમસુત્તે ચ અરહત્તં કથિતન્તિ.

અટ્ઠમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૯-૧૦. લોભદોસપરિઞ્ઞાસુત્તદ્વયવણ્ણના

૯-૧૦. નવમદસમેસુ અપુબ્બં નત્થિ. દેસનાવિલાસવસેન તથા બુજ્ઝનકાનં વેનેય્યાનં અજ્ઝાસયવસેન વા તથા દેસિતાનીતિ દટ્ઠબ્બં.

નવમદસમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

પઠમવગ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. દુતિયવગ્ગો

૧-૩. મોહપરિઞ્ઞાદિસુત્તવણ્ણના

૧૧-૧૩. દુતિયવગ્ગેપિ પઠમાદીનિ તીણિ સુત્તાનિ વુત્તનયાનેવ, તથા દેસનાકારણમ્પિ વુત્તમેવ.

૪. અવિજ્જાનીવરણસુત્તવણ્ણના

૧૪. ચતુત્થે – ‘‘**નાહં, ભિક્ખવે**’’તિઆદીસુ **ન**-કારો પટિસેધત્થો. **અહ**ન્તિ ભગવા અત્તાનં નિદ્દિસતિ. **અઞ્ઞ**ન્તિ ઇદાનિ વત્તબ્બઅવિજ્જાનીવરણતો અઞ્ઞં. **એકનીવરણમ્પી**તિ એકનીવરણધમ્મમ્પિ. **સમનુપસ્સામી**તિ દ્વે સમનુપસ્સના – દિટ્ઠિસમનુપસ્સના ચ ઞાણસમનુપસ્સના ચ. તત્થ ‘‘રૂપં અત્તતો સમનુપસ્સતી’’તિઆદિના (અ॰ નિ॰ ૪.૨૦૦; પટિ॰ મ॰ ૧.૧૩૦) આગતા અયં દિટ્ઠિસમનુપસ્સના નામ. ‘‘અનિચ્ચતો સમનુપસ્સતિ, નો નિચ્ચતો’’તિઆદિના (પટિ॰ મ॰ ૩.૩૫) પન આગતા અયં ઞાણસમનુપસ્સના નામ. ઇધાપિ ઞાણસમનુપસ્સનાવ અધિપ્પેતા. ‘‘સમનુપસ્સામી’’તિ ચ પદસ્સ ન-કારેન સમ્બન્ધો. ઇદં વુત્તં હોતિ – ‘‘અહં, ભિક્ખવે, સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસઙ્ખાતેન સમન્તચક્ખુના સબ્બધમ્મે હત્થામલકં વિય ઓલોકેન્તોપિ અઞ્ઞં એકનીવરણમ્પિ ન સમનુપસ્સામી’’તિ.

યેન નીવરણેન નિવુતા પજા દીઘરત્તં સન્ધાવન્તિ સંસરન્તીતિ યેન નીવરણકસભાવત્તા નીવરણેન ધમ્મસભાવં જાનિતું પસ્સિતું પટિવિજ્ઝિતું અદત્વા છાદેત્વા પરિયોનન્ધિત્વા ઠાનેન અન્ધકારેન નિવુતા સત્તા અનાદિમતસંસારે અપરિમાણે કપ્પે મહન્તેસુ ચેવ ખુદ્દકેસુ ચ ભવાદીસુ અપરાપરુપ્પત્તિવસેન સબ્બતો ધાવન્તિ ચેવ સંસરન્તિ, ચ. આરમ્મણન્તરસઙ્કમનવસેન વા સન્ધાવનં, ભવન્તરસઙ્કમનવસેન સંસરણં. કિલેસાનં બલવભાવેન વા સન્ધાવનં, દુબ્બલભાવેન સંસરણં. ખણિકમરણવસેન વા એકજાતિયં સન્ધાવનં, વોહારમરણવસેન અનેકાસુ જાતીસુ સંસરણં. ચિત્તવસેન વા સન્ધાવનં, ‘‘ચિત્તમસ્સ વિધાવતી’’તિ હિ વુત્તં, કમ્મવસેન સંસરણં. એવં સન્ધાવનસંસરણાનં વિસેસો વેદિતબ્બો.

યથયિદન્તિ યથા ઇદં. ય-કારો પદસન્ધિકરો, સન્ધિવસેન રસ્સત્તં. **અવિજ્જાનીવરણન્તિ** એત્થ પૂરેતું અયુત્તટ્ઠેન કાયદુચ્ચરિતાદિ અવિન્દિયં નામ, અલદ્ધબ્બન્તિ અત્થો. તં અવિન્દિયં વિન્દતીતિ અવિજ્જા. વિપરીતતો કાયસુચરિતાદિ વિન્દિયં નામ, તં વિન્દિયં ન વિન્દતીતિ અવિજ્જા. ખન્ધાનં રાસટ્ઠં, આયતનાનં આયતનટ્ઠં, ધાતૂનં સુઞ્ઞટ્ઠં, ઇન્દ્રિયાનં આધિપતેય્યટ્ઠં, સચ્ચાનં તથટ્ઠં દુક્ખાદીનં પીળનાદિવસેન વુત્તં ચતુબ્બિધં અત્થં અવિદિતં કરોતીતિપિ અવિજ્જા. અન્તવિરહિતે સંસારે સત્તે જવાપેતીતિ વા અવિજ્જા, પરમત્થતો વા અવિજ્જમાનેસુ ઇત્થિપુરિસાદીસુ જવતિ પવત્તતિ, વિજ્જમાનેસુ ખન્ધાદીસુ ન જવતિ, ન પવત્તતીતિ અવિજ્જા. અપિચ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં વત્થારમ્મણાનં પટિચ્ચસમુપ્પાદપટિચ્ચસમુપ્પન્નાનઞ્ચ ધમ્માનં છાદનતોપિ અવિજ્જા. અવિજ્જાવ નીવરણન્તિ અવિજ્જાનીવરણં.

અવિજ્જાનીવરણેન હિ, ભિક્ખવે, નિવુતા પજા દીઘરત્તં સન્ધાવન્તિ સંસરન્તીતિ ઇદં પુરિમસ્સેવ દળ્હીકરણત્થં વુત્તં. પુરિમં વા – ‘‘યથયિદં, ભિક્ખવે, અવિજ્જાનીવરણ’’ન્તિ એવં ઓપમ્મદસ્સનવસેન વુત્તં, ઇદં નીવરણાનુભાવદસ્સનવસેન. કસ્મા પનેત્થ અવિજ્જાવ એવં વુત્તા, ન અઞ્ઞે ધમ્માતિ? આદીનવપટિચ્છાદનેન કામચ્છન્દાદીનં વિસેસપ્પચ્ચયભાવતો. તથા હિ તાય પટિચ્છાદિતાદીનવે વિસયે કામચ્છન્દાદયો પવત્તન્તિ.

નત્થઞ્ઞોતિ આદિકા ગાથા વુત્તસ્સ અવુત્તસ્સ ચ અત્થસ્સ સઙ્ગણ્હનવસેન ભાસિતા. તત્થ **નિવુતા**તિ નિવારિતા પલિગુણ્ઠિતા, પટિચ્છાદિતાતિ અત્થો. **અહોરત્ત**ન્તિ દિવા ચેવ રત્તિઞ્ચ, સબ્બકાલન્તિ વુત્તં હોતિ. **યથા મોહેન આવુતા**તિ યેન પકારેન અવિજ્જાનીવરણસઙ્ખાતેન મોહેન આવુતા પટિચ્છાદિતા સુવિઞ્ઞેય્યમ્પિ અજાનન્તિયો પજા સંસારે સંસરન્તિ, તથારૂપો અઞ્ઞો એકધમ્મોપિ એકનીવરણમ્પિ નત્થીતિ યોજેતબ્બં. **યે ચ મોહં પહન્ત્વાન, તમોખન્ધં પદાલયુ**ન્તિ યે પન અરિયસાવકા પુબ્બભાગે તદઙ્ગાદિપ્પહાનવસેન, હેટ્ઠિમમગ્ગેહિ વા તંતંમગ્ગવજ્ઝં મોહં પજહિત્વા અગ્ગમગ્ગેન વજિરૂપમઞાણેન મોહસઙ્ખાતમેવ તમોરાસિં પદાલયિંસુ, અનવસેસતો સમુચ્છિન્દિંસુ. **ન તે પુન સંસરન્તી**તિ તે અરહન્તો –

> ‘‘ખન્ધાનઞ્ચ પટિપાટિ, ધાતુઆયતનાન ચ;
> અબ્બોચ્છિન્નં વત્તમાના, સંસારોતિ પવુચ્ચતી’’તિ. –

એવં વુત્તે ઇમસ્મિં સંસારે ન સંસરન્તિ ન પરિબ્ભમન્તિ. કિં કારણા? **હેતુ તેસં ન વિજ્જતિ** , યસ્મા સંસારસ્સ હેતુ મૂલકારણં અવિજ્જા, સા તેસં ન વિજ્જતિ, સબ્બસો નત્થિ સમુચ્છિન્નત્તાતિ.

ચતુત્થસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૫. ઽતણ્હાસંયોજનસુત્તવણ્ણના

૧૫. પઞ્ચમે યસ્સ વિજ્જતિ, તં પુગ્ગલં દુક્ખેહિ, કમ્મં વા વિપાકેહિ, ભવયોનિગતિવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિસત્તાવાસે વા ભવન્તરાદીહિ સંયોજેતીતિ **સંયોજનં**. તણ્હાયનટ્ઠેન **તણ્હા**, તસતિ સયં પરિતસતિ, તસન્તિ વા એતાયાતિ તણ્હા. **સઞ્ઞુત્તા**તિ ચક્ખાદીસુ અભિનિવેસવત્થૂસુ બદ્ધા. સેસં વુત્તનયમેવ. કામઞ્ચેત્થ અવિજ્જાયપિ સંયોજનભાવો તણ્હાય ચ નીવરણભાવો અત્થિયેવ, તથાપિ અવિજ્જાય પટિચ્છાદિતાદીનવેહિ ભવેહિ તણ્હા સત્તે સંયોજેતીતિ ઇમસ્સ વિસેસસ્સ દસ્સનત્થં પુરિમસુત્તે અવિજ્જા નીવરણભાવેન, ઇધ ચ તણ્હા સંયોજનભાવેનેવ વુત્તા. કિઞ્ચ નીવરણસંયોજનપ્પધાનસ્સ દસ્સનત્થં. યથા હિ નીવરણભાવેન અવિજ્જા સંકિલેસધમ્માનં પધાનભૂતા પુબ્બઙ્ગમા

ચ, એવં સંયોજનભાવેન નેસં તણ્હાતિ તદધીનપ્પધાનભાવં દસ્સેતું સુત્તદ્વયે એવમેતે ધમ્મા વુત્તા. અપિચ વિસેસેન અવિજ્જા નિબ્બાનસુખં નિવારેતીતિ ''નીવરણ''ન્તિ વુત્તા, તણ્હા સંસારદુક્ખેન સત્તે સંયોજેતીતિ ''સંયોજન''ન્તિ.

દસ્સનગમનન્તરાયકરણતો વા વિજ્જાચરણવિપક્ખતો દ્વયં દ્વિધા વુત્તં. વિજ્જાય હિ ઉજુવિપચ્ચનીકભૂતા અવિજ્જા નિબ્બાનદસ્સનસ્સ અવિપરીતદસ્સનસ્સ ચ વિસેસતો અન્તરાયકરા, ચરણધમ્માનં ઉજુવિપચ્ચનીકભૂતા તણ્હા ગમનસ્સ સમ્માપટિપત્તિયા અન્તરાયકરાતિ; એવમયં અવિજ્જાય નિવુતો અન્ધીકતો તણ્હાય સંવુતો બદ્ધો અસ્સુતવા પુથુજ્જનો અન્ધો વિય બદ્ધો મહાકન્તારં, સંસારકન્તારં નાતિવત્તતિ. અનત્થુપ્પત્તિહેતુદ્વયદસ્સનત્થમ્પિ દ્વયં દ્વિધા વુત્તં. અવિજ્જાગતો હિ પુગ્ગલો બાલભાવેન અત્થં પરિહાપેતિ, અનત્થઞ્ચ અત્તનો કરોતિ, અકુસલો વિય આતુરો અસપ્પાયકિરિયાય. જાનન્તોપિ બાલો બાલભાવેન અત્થં પરિહાપેતિ, અનત્થઞ્ચ કરોતિ જાનન્તો વિય રોગી અસપ્પાયસેવી. મક્કટાલેપોપમસુત્તં ચેતસ્સ અત્થસ્સ સાધકં.

પટિચ્ચસમુપ્પાદસ્સ મૂલકારણદસ્સનત્થમ્પેત્થ દ્વયં દ્વિધા વુત્તં. વિસેસેન હિ સમ્મોહસ્સ બલવભાવતો અવિજ્જાખેત્તં અતીતો અદ્ધા, પત્થનાય બલવભાવતો તણ્હાખેત્તં અનાગતો અદ્ધા. તથા હિ બાલજનો સમ્મોહબહુલો અતીતમનુસોચતિ, તસ્સ અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારાતિ સબ્બં નેતબ્બં. પત્થનાબહુલો અનાગતં પજપ્પતિ, તસ્સ તણ્હાપચ્ચયા ઉપાદાનન્તિઆદિ સબ્બં નેતબ્બં. તેનેવ તાસં પુબ્બન્તાહરણેન અપરન્તપટિસન્ધાનેન ચસ્સ યથાક્કમં મૂલકારણતા દસ્સિતાતિ વેદિતબ્બન્તિ.

ગાથાસુ **તણ્હાદુતિયો**તિ તણ્હાસહાયો. તણ્હા હિ નિરુદકકન્તારે મરીચિકાય ઉદકસઞ્ઞા વિય પિપાસાભિભૂતં અપ્પટિકારદુક્ખાભિભૂતમ્પિ સત્તં અસ્સાદસન્દસ્સનવસેન સહાયકિચ્ચં કરોન્તી ભવાદીસુ અનિબ્બિન્દં કત્વા પરિબ્ભમાપેતિ, તસ્મા તણ્હા પુરિસસ્સ ''દુતિયા''તિ વુત્તા. નનુ ચ અઞ્ઞેપિ કિલેસાદયો ભવાભિનિબ્બત્તિયા પચ્ચયાવ? સચ્ચમેતં, ન પન તથા વિસેસપ્પચ્ચયો યથા તણ્હા. તથા હિ સા કુસલેહિ વિના અકુસલેહિ, કામાવચરાદિકુસલેહિ ચ વિના રૂપાવચરાદિકુસલેહિ ભવનિબ્બત્તિયા વિસેસપ્પચ્ચયો, યતો સમુદયસચ્ચન્તિ વુચ્ચતીતિ. **ઇત્થભાવઞ્ઞથાભાવ**ન્તિ ઇત્થભાવો ચ અઞ્ઞથાભાવો ચ ઇત્થભાવઞ્ઞથાભાવો. સો એતસ્સ અત્થીતિ ઇત્થભાવઞ્ઞથાભાવો સંસારો, તં તત્થ ઇત્થભાવો મનુસ્સત્તં, અઞ્ઞથાભાવો તતો અવસિટ્ઠસત્તાવાસા. ઇત્થભાવો વા તેસં તેસં સત્તાનં પચ્ચુપ્પન્નો અત્તભાવો, અઞ્ઞથાભાવો અનાગતત્તભાવો. એવરૂપો વા અઞ્ઞોપિ અત્તભાવો ઇત્થભાવો, ન એવરૂપો અઞ્ઞથાભાવો. તં ઇત્થભાવઞ્ઞથાભાવં સંસારં ખન્ધધાતુઆયતનપટિપાટિં નાતિવત્તતિ, ન અતિક્કમતિ.

એતમાદીનવં ઞત્વા, તણ્હં દુક્ખસ્સ સમ્ભવન્તિ એતં સકલવટ્ટદુક્ખસ્સ સમ્ભવં સમુદયં તણ્હં આદીનવં આદીનવતો ઞત્વાતિ અત્થો. અથ વા **એતમાદીનવં ઞત્વા**તિ એતં યથાવુત્તં સંસારનાતિવત્તનં આદીનવં દોસં ઞત્વા. **તણ્હં દુક્ખસ્સ સમ્ભવ**ન્તિ તણ્હઞ્ચ વુત્તનયેન વટ્ટદુક્ખસ્સ પધાનકારણન્તિ ઞત્વા. **વીતતણ્હો અનાદાનો, સતો ભિક્ખુ, પરિબ્બજે**તિ એવં તીહિ પરિઞ્ઞાહિ પરિજાનન્તો વિપસ્સનં વડ્ઢેત્વા મગ્ગપટિપાટિયા તણ્હં વિગમેન્તો અગ્ગમગ્ગેન સબ્બસો વીતતણ્હો વિગતતણ્હો, તતો એવ ચતૂસુ ઉપાદાનેસુ કસ્સચિપિ અભાવેન આયતિં પટિસન્ધિસઙ્ખાતસ્સ વા આદાનસ્સ અભાવેન અનાદાનો, સતિવેપુલ્લપ્પત્તિયા સબ્બત્થ સતોકારિતાય સતો ભિન્નકિલેસો ભિક્ખુ પરિબ્બજે ચરેય્ય, ખન્ધપરિનિબ્બાનેન વા સઙ્ખારપ્પવત્તિતો અપગચ્છેય્યાતિ અત્થો.

પઞ્ચમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૬. પઠમસેખસુત્તવણ્ણના

૧૬. છટ્ઠે **સેખસ્સા**તિ એત્થ કેનટ્ઠેન સેખો? સેક્ખધમ્મપટિલાભતો સેખો. વુત્તઞ્હેતં –

> ‘‘કિત્તાવતા નુ ખો, ભન્તે, સેખો હોતીતિ? ઇધ, ભિક્ખુ, સેખાય સમ્માદિટ્ઠિયા સમન્નાગતો હોતિ…પે॰… સેખેન સમ્માસમાધિના સમન્નાગતો હોતિ. એત્તાવતા ખો, ભિક્ખુ, સેખો હોતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૩).

અપિચ સિક્ખતીતિ સેખો. વુત્તમ્પિ ચેતં –

> ‘‘સિક્ખતીતિ ખો, ભિક્ખુ, તસ્મા સેખોતિ વુચ્ચતિ. કિઞ્ચ સિક્ખતિ? અધિસીલમ્પિ સિક્ખતિ, અધિચિત્તમ્પિ સિક્ખતિ, અધિપઞ્ઞમ્પિ સિક્ખતિ. સિક્ખતીતિ ખો, ભિક્ખુ, તસ્મા સેખોતિ વુચ્ચતી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૮૬).

યોપિ કલ્યાણપુથુજ્જનો અનુલોમપ્પટિપદાય પરિપૂરકારી સીલસમ્પન્નો ઇન્દ્રિયેસુ ગુત્તદ્વારો ભોજને મત્તઞ્ઞૂ જાગરિયાનુયોગમનુયુત્તો પુબ્બરત્તાપરરત્તં બોધિપક્ખિયાનં ધમ્માનં ભાવનાનુયોગમનુયુત્તો વિહરતિ – ‘‘અજ્જ વા સ્વે વા અઞ્ઞતરં સામઞ્ઞફલં અધિગમિસ્સામી’’તિ, સોપિ વુચ્ચતિ સિક્ખતીતિ સેખોતિ. ઇમસ્મિં અત્થે ન પટિવિજ્ઝન્તોવ સેખો અધિપ્પેતો, અથ ખો કલ્યાણપુથુજ્જનોપિ. અપ્પત્તં માનસં એતેનાતિ **અપ્પત્તમાનસો**. **માનસ**ન્તિ ‘‘અન્તલિક્ખચરો પાસો, ય્વાયં ચરતિ માનસો’’તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૧૫૧; મહાવ॰ ૩૩) એત્થ રાગો માનસન્તિ વુત્તો. ‘‘ચિત્તં મનો માનસ’’ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૬૩, ૬૫) એત્થ ચિત્તં. ‘‘અપ્પત્તમાનસો સેખો, કાલં કયિરા જને સુતા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૧૫૯) એત્થ અરહત્તં. ઇધાપિ અરહત્તમેવ અધિપ્પેતં. તેન અપ્પત્તઅરહત્તસ્સાતિ વુત્તં હોતિ.

અનુત્તરન્તિ સેટ્ઠં, અસદિસન્તિ અત્થો. ચતૂહિ યોગેહિ ખેમં અનુપદ્દુતન્તિ **યોગક્ખેમં**, અરહત્તમેવ અધિપ્પેતં. **પત્થયમાનસ્સા**તિ દ્વે પત્થના તણ્હાપત્થના, કુસલચ્છન્દપત્થના ચ. ‘‘પત્થયમાનસ્સ હિ જપ્પિતાનિ, પવેધિતં વાપિ પકપ્પિતેસૂ’’તિ (સુ॰ નિ॰ ૯૦૮; મહાનિ॰ ૧૩૭) એત્થ તણ્હાપત્થના.

> ‘‘છિન્નં પાપિમતો સોતં, વિદ્ધસ્તં વિનળીકતં;
> પામોજ્જબહુલા હોથ, ખેમં પત્થેથ ભિક્ખવો’’તિ. (મ॰ નિ॰ ૧.૩૫૨);

એત્થ કત્તુકમ્યતાકુસલચ્છન્દપત્થના, અયમેવ ઇધાધિપ્પેતા. તેન પત્થયમાનસ્સાતિ તં યોગક્ખેમં ગન્તુકામસ્સ તન્નિન્નસ્સ તપ્પોણસ્સ તપ્પબ્ભારસ્સાતિ અત્થો. **વિહરતો**તિ એકં ઇરિયાપથદુક્ખં અઞ્ઞેન ઇરિયાપથેન વિચ્છિન્દિત્વા અપરિપતન્તં અત્તભાવં હરતો. અથ વા ‘‘સબ્બે સઙ્ખારા અનિચ્ચાતિ અધિમુચ્ચન્તો સદ્ધાય વિહરતી’’તિઆદિના નિદ્દેસનયેન ચેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો. **અજ્ઝત્તિક**ન્તિ નિયકજ્ઝત્તસઙ્ખાતે અજ્ઝત્તે ભવં અજ્ઝત્તિકં. **અઙ્ગ**ન્તિ કારણં. **ઇતિ કરિત્વા**તિ એવં કત્વા. **ન અઞ્ઞં એકઙ્ગમ્પિ સમનુપસ્સામી**તિ એત્થ અયં સઙ્ખેપત્થો – ભિક્ખવે, અજ્ઝત્તં અત્તનો સન્તાને સમુટ્ઠિતં કારણન્તિ કત્વા અઞ્ઞં એકકારણમ્પિ ન સમનુપસ્સામિ યં એવં બહૂપકારં, **યથયિદં યોનિસો મનસિકારો**તિ ઉપાયમનસિકારો, પથમનસિકારો, અનિચ્ચાદીસુ અનિચ્ચાદિનયેનેવ

મનસિકારો, અનિચ્ચાનુલોમિકેન વા ચિત્તસ્સ આવટ્ટના અન્વાવટ્ટના આભોગો સમન્નાહારો મનસિકારો. અયં યોનિસો મનસિકારો.

ઇદાનિ યોનિસો મનસિકારસ્સ આનુભાવં દસ્સેતું "**યોનિસો**, **ભિક્ખવે**, **ભિક્ખુ મનસિ કરોન્તો અકુસલં પજહતિ**, **કુસલં ભાવેતી**"તિ વુત્તં. તત્થ **યોનિસો મનસિ કરોન્તો**તિ ''ઇદં દુક્ખં અરિયસચ્ચં, અયં દુક્ખસમુદયો અરિયસચ્ચં, અયં દુક્ખનિરોધો અરિયસચ્ચં, અયં દુક્ખનિરોધગામિની પટિપદા અરિયસચ્ચ''ન્તિ ચતૂસુ અરિયસચ્ચેસુ યોનિસો મનસિકારં પવત્તેન્તો.

તત્રાયં અત્થવિભાવના – યદિપિ ઇદં સુત્તં અવિસેસેન સેક્ખપુગ્ગલવસેન આગતં, ચતુમગ્ગસાધારણવસેન પન સઙ્ખેપેનેવ કમ્મટ્ઠાનં કથયિસ્સામ. યો ચતુસચ્ચકમ્મટ્ઠાનિકો યોગાવચરો ''તણ્હાવજ્જા તેભૂમકા ખન્ધા દુક્ખં, તણ્હા સમુદયો, ઉભિન્નં અપ્પવત્તિ નિરોધો, નિરોધસમ્પાપકો મગ્ગો''તિ એવં પુબ્બે એવ આચરિયસન્તિકે ઉગ્ગહિતચતુસચ્ચકમ્મટ્ઠાનો. સો અપરેન સમયેન વિપસ્સનામગ્ગં સમારુળ્હો સમાનો તેભૂમકે ખન્ધે ''ઇદં દુક્ખ''ન્તિ યોનિસો મનસિ કરોતિ, ઉપાયેન પથેન સમન્નાહરતિ ચેવ વિપસ્સતિ ચ. વિપસ્સના હિ ઇધ મનસિકારસીસેન વુત્તા. યા પનાયં તસ્સ દુક્ખસ્સ સમુટ્ઠાપિકા પુરિમભવિકા તણ્હા, અયં દુક્ખસમુદયોતિ યોનિસો મનસિ કરોતિ. યસ્મા પન ઇદં દુક્ખં, અયઞ્ચ સમુદયો ઇદં ઠાનં પત્વા નિરુજ્ઝન્તિ ન પવત્તન્તિ, તસ્મા યદિદં નિબ્બાનં નામ , અયં દુક્ખનિરોધોતિ યોનિસો મનસિ કરોતિ. નિરોધસમ્પાપકં અટ્ઠઙ્ગિકં મગ્ગં, ''અયં દુક્ખનિરોધગામિની પટિપદા''તિ યોનિસો મનસિ કરોતિ, ઉપાયેન પથેન સમન્નાહરતિ ચેવ વિપસ્સતિ ચ.

તત્રાયં ઉપાયો – અભિનિવેસો નામ ખન્ધે હોતિ, ન વિવટ્ટે, તસ્મા અયમત્થો – ''ઇમસ્મિં કાયે પથવીધાતુ, આપોધાતૂ''તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૨.૩૭૮) નયેન ચત્તારિ મહાભૂતાનિ તદનુસારેન ઉપાદારૂપાનિ ચ પરિગ્ગહેત્વા ''અયં રૂપક્ખન્ધો''તિ વવત્થપેતિ. તં વવત્થાપયતો ઉપ્પન્ને તદારમ્મણે ચિત્તચેતસિકધમ્મે ''ઇમે ચત્તારો અરૂપક્ખન્ધા''તિ વવત્થપેતિ. તતો ''ઇમે પઞ્ચક્ખન્ધા દુક્ખ''ન્તિ વવત્થપેતિ. તે પન સઙ્ખેપતો નામઞ્ચ રૂપઞ્ચાતિ દ્વે ભાગા હોન્તિ. ઇદઞ્ચ નામરૂપં સહેતુ સપ્પચ્ચયં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્સ અયં અવિજ્જાભવતણ્હાદિકો હેતુ, અયં આહારાદિકો પચ્ચયોતિ હેતુપ્પચ્ચયે વવત્થપેતિ. સો તેસં પચ્ચયાનઞ્ચ પચ્ચયુપ્પન્નાનઞ્ચ યાથાવસરસલક્ખણં વવત્થપેત્વા ''ઇમે ધમ્મા અહુત્વા ભવન્તિ, હુત્વા નિરુજ્ઝન્તિ, તસ્મા અનિચ્ચા''તિ અનિચ્ચલક્ખણં આરોપેતિ, ''ઉદયબ્બયપટિપીળિતત્તા દુક્ખા''તિ દુક્ખલક્ખણં આરોપેતિ, ''અવસવત્તનતો અનત્તા''તિ અનત્તલક્ખણં આરોપેતિ.

એવં તિલક્ખણાનિ આરોપેત્વા વિપસ્સન્તો ઉદયબ્બયઞાણુપ્પત્તિયા ઉપ્પન્ને ઓભાસાદિકે વિપસ્સનુપક્કિલેસે 'અમગ્ગો'તિ ઉદયબ્બયઞાણમેવ ''અરિયમગ્ગસ્સ ઉપાયભૂતો પુબ્બભાગમગ્ગો''તિ મગ્ગામગ્ગં વવત્થપેત્વા પુન ઉદયબ્બયઞાણં પટિપાટિયા ભઙ્ગઞાણાદીનિ ચ ઉપ્પાદેન્તો સોતાપત્તિમગ્ગાદયો પાપુણાતિ. તસ્મિં ખણે ચત્તારિ સચ્ચાનિ એકપ્પટિવેધેનેવ પટિવિજ્ઝતિ, એકાભિસમયેન અભિસમેતિ. તત્થ દુક્ખં પરિઞ્ઞાપટિવેધેન પટિવિજ્ઝન્તો, સમુદયં પહાનપ્પટિવેધેન પટિવિજ્ઝન્તો સબ્બં અકુસલં પજહતિ, નિરોધં સચ્છિકિરિયાપટિવેધેન પટિવિજ્ઝન્તો મગ્ગં ભાવનાપટિવેધેન પટિવિજ્ઝન્તો સબ્બં કુસલં ભાવેતિ. અરિયમગ્ગો હિ નિપ્પરિયાયતો કુચ્છિતસલનાદિઅત્થેન કુસલો, તસ્મિઞ્ચ ભાવિતે સબ્બેપિ કુસલા અનવજ્જબોધિપક્ખિયધમ્મા ભાવનાપારિપૂરિં ગચ્છન્તીતિ. એવં યોનિસો મનસિ કરોન્તો અકુસલં પજહતિ, કુસલં ભાવેતિ. તથા હિ વુત્તં – ''ઇદં દુક્ખન્તિ યોનિસો મનસિ કરોતિ, અયં દુક્ખસમુદયોતિ યોનિસો મનસિ કરોતી''તિઆદિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૧). અપરમ્પિ વુત્તં

‘‘યોનિસો મનસિકારસમ્પન્નસ્સેતં, ભિક્ખવે, ભિક્ખુનો પાટિકઙ્ખં – અરિયં અટ્ઠઙ્ગિકં મગ્ગં ભાવેસ્સતિ, અરિયં અટ્ઠઙ્ગિકં મગ્ગં બહુલીકરિસ્સતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૫૫).

યોનિસો મનસિકારોતિ ગાથાય અયં સઙ્ખેપત્થો – સિક્ખતિ, સિક્ખાપદાનિ તસ્સ અત્થિ, સિક્ખનસીલોતિ વા **સેખો**. સંસારે ભયં ઇક્ખતીતિ **ભિક્ખુ**. તસ્સ સેખસ્સ ભિક્ખુનો **ઉત્તમત્થસ્સ** અરહત્તસ્સ **પત્તિયા** અધિગમાય યથા યોનિસો મનસિકારો, એવં **બહુકારો** બહૂપકારો અઞ્ઞો કોચિ ધમ્મો નત્થિ. કસ્મા? યસ્મા યોનિસો ઉપાયેન મનસિકારં પુરક્ખત્વા **પદહં** ચતુબ્બિધસમ્મપ્પધાનવસેન પદહન્તો, **ખયં દુક્ખસ્સ પાપુણે** સંકિલેસવટ્ટદુક્ખસ્સ પરિક્ખયં પરિયોસાનં નિબ્બાનં પાપુણે અધિગચ્છેય્ય, તસ્મા યોનિસો મનસિકારો બહુકારોતિ.

છટ્ઠસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૭. દુતિયસેખસુત્તવણ્ણના

૧૭. સત્તમે **બાહિરન્તિ** અજ્ઝત્તસન્તાનતો બહિ ભવં. **કલ્યાણમિત્તતા**તિ યસ્સ સીલાદિગુણસમ્પન્નો અઘસ્સ ઘાતા , હિતસ્સ વિધાતા સબ્બાકારેન ઉપકારકો મિત્તો હોતિ, સો પુગ્ગલો કલ્યાણમિત્તો, તસ્સ ભાવો કલ્યાણમિત્તતા. તત્રાયં કલ્યાણમિત્તો પકતિયા સદ્ધાસમ્પન્નો હોતિ સીલસમ્પન્નો સુતસમ્પન્નો ચાગસમ્પન્નો વીરિયસમ્પન્નો સતિસમ્પન્નો સમાધિસમ્પન્નો પઞ્ઞાસમ્પન્નો. તત્થ સદ્ધાસમ્પત્તિયા સદ્દહતિ તથાગતસ્સ બોધિં, તેન સમ્માસમ્બોધિહેતુભૂતં સત્તેસુ હિતસુખેસિતં ન પરિચ્ચજતિ, સીલસમ્પત્તિયા સબ્રહ્મચારીનં પિયો હોતિ ગરુ ચ ભાવનીયો ચોદકો પાપગરહી વત્તા વચનક્ખમો, સુતસમ્પત્તિયા ખન્ધાયતનસચ્ચપટિચ્ચસમુપ્પાદાદિકાનં ગમ્ભીરાનં કથાનં કત્તા હોતિ, ચાગસમ્પત્તિયા અપ્પિચ્છો હોતિ સન્તુટ્ઠો પવિવિત્તો અસંસટ્ઠો, વીરિયસમ્પત્તિયા અત્તનો પરેસઞ્ચ હિતપ્પટિપત્તિયં આરદ્ધવીરિયો હોતિ, સતિસમ્પત્તિયા ઉપટ્ઠિતસ્સતિ હોતિ પરમેન સતિનેપક્કેન સમન્નાગતો ચિરકતમ્પિ ચિરભાસિતમ્પિ સરિતા અનુસ્સરિતા, સમાધિસમ્પત્તિયા અવિક્ખિત્તો હોતિ સમાહિતો એકગ્ગચિત્તો, પઞ્ઞાસમ્પત્તિયા અવિપરીતં પજાનાતિ. સો સતિયા કુસલાકુસલાનં ધમ્માનં ગતિયો સમન્વેસન્તો પઞ્ઞાય સત્તાનં હિતસુખં યથાભૂતં જાનિત્વા સમાધિના તત્થ અબ્યગ્ગચિત્તો હુત્વા વીરિયેન સત્તે અહિતતો નિસેધેત્વા એકન્તહિતે નિયોજેતિ. તેનેવાહ –

> ‘‘પિયો ગરુ ભાવનીયો, વત્તા ચ વચનક્ખમો;
> ગમ્ભીરઞ્ચ કથં કત્તા, નો ચાટ્ઠાને નિયોજકો’’તિ. (નેત્તિ॰ ૧૧૩);

કલ્યાણમિત્તો , **ભિક્ખવે**, **ભિક્ખુ અકુસલં પજહતિ**, **કુસલં ભાવેતી**તિ કલ્યાણમિત્તો પુગ્ગલો કલ્યાણમિત્તં નિસ્સાય કમ્મસ્સકતાઞાણં ઉપ્પાદેતિ, ઉપ્પન્નં સદ્ધં ઠાતિં કરોતિ, સદ્ધાજાતો ઉપસઙ્કમતિ ઉપસઙ્કમિત્વા ધમ્મં સુણાતિ. તં ધમ્મં સુત્વા તથાગતે સદ્ધં પટિલભતિ, તેન સદ્ધાપટિલાભેન ઘરાવાસં પહાય પબ્બજ્જં અનુતિટ્ઠતિ, ચતુપારિસુદ્ધિસીલં સમ્પાદેતિ, યથાબલં ધુતધમ્મે સમાદાય વત્તતિ, દસકથાવત્થુલાભી હોતિ, આરદ્ધવીરિયો વિહરતિ ઉપટ્ઠિતસ્સતિ સમ્પજાનો પુબ્બરત્તાપરરત્તં બોધિપક્ખિયાનં ધમ્માનં ભાવનાનુયોગમનુયુત્તો, નચિરસ્સેવ વિપસ્સનં ઉસ્સુક્કાપેત્વા અરિયમગ્ગાધિગમેન સબ્બં અકુસલં સમુચ્છિન્દતિ, સબ્બઞ્ચ કુસલં ભાવનાપારિપૂરિં ગમેન્તો વડ્ઢેતિ. વુત્તઞ્હેતં –

“કલ્યાણમિત્તસ્સેતં, મેઘિય, ભિક્ખુનો પાટિકઙ્ખં કલ્યાણસહાયસ્સ કલ્યાણસમ્પવઙ્કસ્સ ‘યં સીલવા ભવિસ્સતિ, પાતિમોક્ખસંવરસંવુતો વિહરિસ્સતિ આચારગોચરસમ્પન્નો, અણુમત્તેસુ વજ્જેસુ, ભયદસ્સાવી સમાદાય સિક્ખિસ્સતિ, સિક્ખાપદેસુ’.

“કલ્યાણમિત્તસ્સેતં…પે॰… કલ્યાણસમ્પવઙ્કસ્સ ‘યં યાયં કથા અભિસલ્લેખિકા ચેતોવિવરણસપ્પાયા એકન્તનિબ્બિદાય…પે॰… નિબ્બાનાય સંવત્તતિ. સેય્યથિદં – અપ્પિચ્છકથા, સન્તુટ્ઠિકથા, પવિવેકકથા, અસંસગ્ગકથા, વીરિયારમ્ભકથા, સીલકથા, સમાધિકથા…પે॰… વિમુત્તિઞાણદસ્સનકથા. એવરૂપાય કથાય નિકામલાભી ભવિસ્સતિ અકિચ્છલાભી અકસિરલાભી’.

“કલ્યાણમિત્તસ્સેતં …પે॰… કલ્યાણસમ્પવઙ્કસ્સ ‘યં આરદ્ધવીરિયો વિહરિસ્સતિ અકુસલાનં ધમ્માનં પહાનાય કુસલાનં ધમ્માનં ઉપસમ્પદાય થામવા દળ્હપરક્કમો અનિક્ખિત્તધુરો કુસલેસુ ધમ્મેસુ’.

“કલ્યાણમિત્તસ્સેતં…પે॰… કલ્યાણસમ્પવઙ્કસ્સ ‘યં પઞ્ઞવા ભવિસ્સતિ, ઉદયત્થગામિનિયા પઞ્ઞાય સમન્નાગતો અરિયાય નિબ્બેધિકાય સમ્મા દુક્ખક્ખયગામિનિયા’”તિ (ઉદા॰ ૩૧).

એવં સકલવટ્ટદુક્ખપરિમુચ્ચનનિમિત્તં કલ્યાણમિત્તતાતિ વેદિતબ્બં. તેનેવાહ –

“મમઞ્હિ , આનન્દ, કલ્યાણમિત્તં આગમ્મ જાતિધમ્મા સત્તા જાતિયા પરિમુચ્ચન્તિ, જરાધમ્મા સત્તા જરાય પરિમુચ્ચન્તી”તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૧.૧૨૯).

તેન વુત્તં – “કલ્યાણમિત્તો, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ અકુસલં પજહતિ, કુસલં ભાવેતી”તિ.

ગાથાય **સપ્પતિસ્સો**તિ પતિસ્સવસઙ્ખાતેન સહ પતિસ્સેનાતિ સપ્પતિસ્સો, કલ્યાણમિત્તસ્સ ઓવાદં સિરસા સમ્પટિચ્છકો સુબ્બચોતિ અત્થો. અથ વા હિતસુખે પતિટ્ઠાપનેન પતિ ઇસેતીતિ પતિસ્સો, ઓવાદદાયકો. ગરુઆદરયોગેન તેન પતિસ્સેન સહ વત્તતીતિ સપ્પતિસ્સો, ગરૂસુ ગરુચિત્તીકારબહુલો. **સગારવો**તિ છબ્બિધેનપિ ગારવેન યુત્તો. **કરં મિત્તાનં વચનન્તિ** કલ્યાણમિત્તાનં ઓવાદં કરોન્તો યથોવાદં પટિપજ્જન્તો. **સમ્પજાનો**તિ સત્તટ્ઠાનિયેન સમ્પજઞ્ઞેન સમન્નાગતો. **પતિસ્સતો**તિ કમ્મટ્ઠાનં ઠતિં , ગમેતું સમત્થાય સતિયા પતિસ્સતો સતોકારી. **અનુપુબ્બેના**તિ સીલાદિવિસુદ્ધિપટિપાટિયા, તત્થ ચ વિપસ્સનાપટિપાટિયા ચેવ મગ્ગપટિપાટિયા ચ. **સબ્બસંયોજનક્ખયન્તિ** કામરાગસંયોજનાદીનં સબ્બેસં સંયોજનાનં ખેપનતો સબ્બસંયોજનક્ખયસઙ્ખાતસ્સ અરિયમગ્ગસ્સ પરિયોસાનભૂતં અરહત્તં, તસ્સ આરમ્મણભૂતં નિબ્બાનમેવ વા. **પાપુણે** અધિગચ્છેય્યાતિ અત્થો. ઇતિ ઇમેસુ દ્વીસુ સુત્તેસુ અરિયમગ્ગાધિગમસ્સ સત્થારા પધાનઙ્ગં નામ ગહિતન્તિ વેદિતબ્બં.

સત્તમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૮. સઙ્ઘભેદસુત્તવણ્ણના

૧૮. અટ્ઠમે **એકધમ્મો**તિ કતરોયં સુત્તનિક્ખેપો? અટ્ઠુપ્પત્તિકો. તત્રાયં સઙ્ખેપકથા – દેવદત્તો હિ અજાતસત્તું દુગ્ગહણં ગાહાપેત્વા તસ્સ પિતરં રાજાનં બિમ્બિસારં તેન મારાપેત્વાપિ અભિમારે પયોજેત્વાપિ સિલાપવિજ્ઝનેન લોહિતુપ્પાદકમ્મં કત્વાપિ ન તાવતા પાકટો જાતો, નાળાગિરિં વિસ્સજ્જેત્વા પન પાકટો જાતો. અથ મહાજનો

“એવરૂપમ્પિ નામ પાપં ગહેત્વા રાજા વિચરતી”તિ કોલાહલં અકાસિ, મહાઘોસો અહોસિ. તં સુત્વા રાજા અત્તના દીયમાનાનિ પઞ્ચ થાલિપાકસતાનિ પચ્છિન્દાપેસિ, ઉપટ્ઠાનમ્પિસ્સ નાગમાસિ. નાગરાપિ કુલં ઉપગતસ્સ કટચ્છુભત્તમ્પિસ્સ નાદંસુ. સો પરિહીનલાભસક્કારો કોહઞ્ઞેન જીવિતુકામો સત્થારં ઉપસઙ્કમિત્વા પઞ્ચ વત્થૂનિ યાચિત્વા “અલં, દેવદત્ત, યો ઇચ્છતિ, સો આરઞ્ઞિકો હોતૂ”તિઆદિના (પારા॰ ૪૦૯; ચૂળવ॰ ૩૪૩) ભગવતા પટિક્ખિત્તો તેહિ પઞ્ચહિ વત્થૂહિ બાલં લૂખપ્પસન્નં જનં સઞ્ઞાપેન્તો પઞ્ચસતે વજ્જિપુત્તકે સલાકં ગાહાપેત્વા સઙ્ઘં ભિન્દિત્વાવ તે આદાય ગયાસીસં અગમાસિ. અથ દ્વે અગ્ગસાવકા સત્થુ આણાય તત્થ ગન્ત્વા ધમ્મં દેસેત્વા તે અરિયફલે પતિટ્ઠાપેત્વા આનયિંસુ. યે પનસ્સ સઙ્ઘભેદાય પરક્કમન્તસ્સ લદ્ધિં રોચેત્વા તથેવ પગ્ગય્હ ઠિતા સઙ્ઘે ભિજ્જન્તે ભિન્ને ચ સમનુઞ્ઞા અહેસું, તેસં તં દીઘરત્તં અહિતાય દુક્ખાય અહોસિ .

દેવદત્તોપિ ન ચિરસ્સેવ રોગાભિભૂતો બાળ્હગિલાનો મરણકાલે “સત્થારં વન્દિસ્સામી”તિ મઞ્ચકસિવિકાય નીયમાનો જેતવનપોક્ખરણિતીરે ઠપિતો પથવિયા વિવરે દિન્ને પતિત્વા અવીચિમ્હિ નિબ્બત્તિ, યોજનસતિકો ચસ્સ અત્તભાવો અહોસિ કપ્પટ્ઠિયો તાલક્ખન્ધપરિમાણેહિ અયસૂલેહિ વિનિવિદ્ધો. દેવદત્તપક્ખિકાનિ ચ પઞ્ચમત્તાનિ કુલસતાનિ તસ્સ લદ્ધિયં ઠિતાનિ સહ બન્ધવેહિ નિરયે નિબ્બત્તાનિ. એકદિવસં ભિક્ખૂ ધમ્મસભાયં કથં સમુટ્ઠાપેસું “આવુસો, દેવદત્તેન સઙ્ઘં ભિન્દન્તેન ભારિયં કમ્મં કત”ન્તિ. અથ સત્થા ધમ્મસભં ઉપગન્ત્વા “કાય નુત્થ, ભિક્ખવે, એતરહિ કથાય સન્નિસિન્ના”તિ પુચ્છિત્વા “ઇમાય નામા”તિ વુત્તે સઙ્ઘભેદે આદીનવં દસ્સેન્તો ઇમં સુત્તં અભાસિ. કેચિ પન ભણન્તિ “દેવદત્તસ્સ તપ્પક્ખિકાનઞ્ચ તથા નિરયે નિબ્બત્તભાવં દિસ્વા સઙ્ઘભેદે આદીનવં દસ્સેન્તો ભગવા અત્તનો અજ્ઝાસયેનેવ ઇમં સુત્તં દેસેસી”તિ.

તત્થ **એકધમ્મો**તિ એકો અકુસલો મહાસાવજ્જધમ્મો. **લોકે**તિ સત્તલોકે. **ઉપ્પજ્જમાનો ઉપ્પજ્જતી**તિ એત્થ ભેદસંવત્તનિકેસુ ભણ્ડનાદીસુ સઙ્ઘે ઉપ્પન્નેસુપિ “ધમ્મો અધમ્મો”તિઆદીસુ અટ્ઠારસભેદકરવત્થૂસુ યસ્સ કસ્સચિ દીપનવસેન વોહરન્તેસુપિ તત્થ રુચિજનનત્થં અનુસ્સાવેન્તેસુપિ અનુસ્સાવેત્વા સલાકાય ગાહિતાયપિ સઙ્ઘભેદો ઉપ્પજ્જમાનો નામ હોતિ, સલાકાય પન ગાહિતાય ચત્તારો વા અતિરેકા વા યદા આવેણિકં ઉદ્દેસં વા સઙ્ઘકમ્મં વા કરોન્તિ, તદા સઙ્ઘભેદો ઉપ્પજ્જતિ નામ. કતે પન તસ્મિં સઙ્ઘભેદો ઉપ્પન્નો નામ? કમ્મં, ઉદ્દેસો, વોહારો, અનુસ્સાવના, સલાકગ્ગાહોતિ ઇમેસુ હિ પઞ્ચસુ સઙ્ઘસ્સ ભેદકારણેસુ કમ્મં વા ઉદ્દેસો વા પમાણં, વોહારાનુસ્સાવનસલાકગ્ગાહા પન પુબ્બભાગાતિ.

બહુજનાહિતાયાતિઆદીસુ ૦.મહાજનસ્સ ઝાનમગ્ગાદિસમ્પત્તિનિવારણેન અહિતાય, સગ્ગસમ્પત્તિનિવારણેન અસુખાય, અપાયૂપપત્તિહેતુભાવેન અનત્થાય. અકુસલધમ્મવસેન વા અહિતાય, હિતમત્તસ્સપિ અભાવા સુગતિયમ્પિ નિબ્બત્તનકકાયિકચેતસિકદુક્ખાય ઉપ્પજ્જતીતિ સમ્બન્ધો . **દેવમનુસ્સાન**ન્તિ ઇદં “બહુનો જનસ્સા”તિ વુત્તેસુ ઉક્કટ્ઠપુગ્ગલનિદ્દેસો. અપરો નયો – **બહુજનાહિતાયા**તિ બહુજનસ્સ મહતો સત્તકાયસ્સ અહિતત્થાય, દિટ્ઠધમ્મિકસમ્પરાયિકઅનત્થાયાતિ અત્થો. **અસુખાયા**તિ દિટ્ઠધમ્મિકસમ્પરાયિકઅસુખત્થાય, દુવિધદુક્ખત્થાયાતિ અત્થો. **અનત્થાયા**તિ પરમત્થપટિક્ખેપાય. નિબ્બાનઞ્હિ પરમત્થો, તતો ઉત્તરિં અત્થો નત્થિ. **અહિતાયા**તિ મગ્ગપટિક્ખેપાય. નિબ્બાનસમ્પાપકમગ્ગતો હિ ઉત્તરિં હિતં નામ નત્થિ. **દુક્ખાયા**તિ અરિયસુખવિરાધનેન વટ્ટદુક્ખતાય. યે હિ અરિયસુખતો વિરદ્ધા તં અધિગન્તું અભબ્બા, તે વટ્ટદુક્ખે પરિબ્ભમન્તિ, અરિયસુખતો ચ ઉત્તરિં સુખં નામ નત્થિ. વુત્તઞ્હેતં “અયં સમાધિ પચ્ચુપ્પન્નસુખો ચેવ આયતિઞ્ચ સુખવિપાકો”તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૫૫; અ॰ નિ॰ ૫.૨૭).

ઇદાનિ ‘‘સઙ્ઘભેદો’’તિ સરૂપતો દસ્સેત્વા તસ્સ અહિતાદીનં એકન્તહેતુભાવં પકાસેતું **‘‘સઙ્ઘે ખો પન, ભિક્ખવે, ભિન્ને’’**તિઆદિમાહ. તત્થ **ભિન્ને**તિ નિમિત્તત્થે ભુમ્મં યથા ‘‘અધનાનં ધને અનનુપ્પદીયમાને’’તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૯૧), ભેદહેતૂતિ અત્થો. **અઞ્ઞમઞ્ઞં ભણ્ડનાની**તિ ચતુન્નં પરિસાનં તપ્પક્ખિકાનઞ્ચ ‘‘એસો ધમ્મો, નેસો ધમ્મો’’તિ અઞ્ઞમઞ્ઞં વિવદનાનિ. ભણ્ડનઞ્હિ કલહસ્સ પુબ્બભાગો. **પરિભાસા**તિ ‘‘ઇદઞ્ચિદઞ્ચ વો અનત્થં કરિસ્સામા’’તિ ભયુપ્પાદનવસેન તજ્જના. **પરિક્ખેપા**તિ જાતિઆદિવસેન પરિતો ખેપા, દસહિ અક્કોસવત્થૂહિ ખુંસનવમ્ભના. **પરિચ્ચજના**તિ ઉક્ખેપનિયકમ્મકરણાદિવસેન નિસ્સારણા. **તત્થા**તિ તસ્મિં સઙ્ઘભેદે, તન્નિમિત્તે વા ભણ્ડનાદિકે. **અપ્પસન્ના**તિ રતનત્તયગુણાનં અનભિઞ્ઞા. **ન પસીદન્તી**તિ ‘‘ધમ્મચારિનો સમચારિનો’’તિઆદિના ત્વાયં ભિક્ખૂસુ પસાદનાકારો, તથા ન પસીદન્તિ, તેસં વા સોતબ્બં સદ્ધાતબ્બં ન મઞ્ઞન્તિ. તથા ચ ધમ્મે સત્થરિ ચ અપ્પસન્નાવ હોન્તિ. **એકચ્ચાનં અઞ્ઞથત્ત**ન્તિ પુથુજ્જનાનં અવિરુળ્હસદ્ધાનં પસાદઞ્ઞથત્તં.

ગાથાયં **આપાયિકો**તિઆદીસુ અપાયે નિબ્બત્તનારહતાય આપાયિકો. તત્થપિ અવીચિસઙ્ખાતે મહાનિરયે ઉપ્પજ્જતીતિ **નેરયિકો**. એકં અન્તરકપ્પં પરિપુણ્ણમેવ કત્વા તત્થ તિટ્ઠતીતિ **કપ્પટ્ઠો**. સઙ્ઘભેદસઙ્ખાતે વગ્ગે રતોતિ **વગ્ગરતો**. અધમ્મિયતાય **અધમ્મો**. ભેદકરવત્થૂહિ સઙ્ઘભેદસઙ્ખાતે એવ ચ અધમ્મે ઠિતોતિ **અધમ્મટ્ઠો**. **યોગક્ખેમા પધંસતી**તિ યોગક્ખેમતો હિતતો પધંસતિ પરિહાયતિ, ચતૂહિ વા યોગેહિ અનુપદ્દુતત્તા યોગક્ખેમં નામ અરહત્તં નિબ્બાનઞ્ચ, તતો પનસ્સ ધંસને વત્તબ્બમેવ નત્થિ. દિટ્ઠિસીલસામઞ્ઞતો સંહતટ્ઠેન **સઙ્ઘં**, તતો એવ એકકમ્માદિવિધાનયોગેન **સમગ્ગં** સહિતં. **ભેત્વાના**તિ પુબ્બે વુત્તલક્ખણેન સઙ્ઘભેદેન ભિન્દિત્વા. **કપ્પન્તિ** આયુકપ્પં. સો પનેત્થ અન્તરકપ્પોવ. **નિરયમ્હી**તિ અવીચિમહાનિરયમ્હિ.

અટ્ઠમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૯. સઙ્ઘસામગ્ગીસુત્તવણ્ણના

૧૯. નવમે **એકધમ્મો**તિ એકો કુસલધમ્મો અનવજ્જધમ્મો. ‘‘અયં ધમ્મો, નાયં ધમ્મો’’તિઆદિના સચે સઙ્ઘે વિવાદો ઉપ્પજ્જેય્ય, તત્થ ધમ્મકામેન વિઞ્ઞુના ઇતિ પટિસઞ્ચિક્ખિતબ્બં ‘‘ઠાનં ખો, પનેતં વિજ્જતિ, યદિદં વિવાદો વડ્ઢમાનો સઙ્ઘરાજિયા વા સઙ્ઘભેદાય વા સંવત્તેય્યા’’તિ. સચે તં અધિકરણં અત્તના પગ્ગહેત્વા ઠિતો, અગ્ગિં અક્કન્તેન વિય સહસા તતો ઓરમિતબ્બં. અથ પરેહિ તં પગ્ગહિતં સયઞ્ચેતં સક્કોતિ વૂપસમેતું, ઉસ્સાહજાતો હુત્વા દૂરમ્પિ ગન્ત્વા તથા પટિપજ્જિતબ્બં, યથા તં વૂપસમ્મતિ. સચે પન સયં ન સક્કોતિ, સો ચ વિવાદો ઉપરૂપરિ વડ્ઢતેવ, ન વૂપસમ્મતિ. યે તત્થ પતિરૂપા સિક્ખાકામા સબ્રહ્મચારિનો, તે ઉસ્સાહેત્વા યેન ધમ્મેન યેન વિનયેન યેન સત્થુસાસનેન તં અધિકરણં યથા વૂપસમ્મતિ, તથા વૂપસમેતબ્બં. એવં વૂપસમેન્તસ્સ યો સઙ્ઘસામગ્ગિકરો કુસલો ધમ્મો, અયમેત્થ એકધમ્મોતિ અધિપ્પેતો. સો હિ ઉભતોપક્ખિયાનં દ્વેળ્હકજાતાનં ભિક્ખૂનં, તેસં અનુવત્તનવસેન ઠિતાનં ભિક્ખુનીનં ઉપાસકાનં ઉપાસિકાનં તેસં આરક્ખદેવતાનં યાવદેવ બ્રહ્માનમ્પિ ઉપ્પજ્જનારહં અહિતં દુક્ખાવહં સંકિલેસધમ્મં અપનેત્વા મહતો પુઞ્ઞરાસિસ્સ કુસલાભિસન્દસ્સ હેતુભાવતો સદેવકસ્સ લોકસ્સ હિતસુખાવહો હોતિ. તેન વુત્તં **‘‘એકધમ્મો, ભિક્ખવે, લોકે ઉપ્પજ્જમાનો ઉપ્પજ્જતિ બહુજનહિતાયા’’**તિઆદિ. તસ્સત્થો અનન્તરસુત્તે વુત્તવિપરિયાયેન વેદિતબ્બો. **સઙ્ઘસામગ્ગી**તિ સઙ્ઘસ્સ સમગ્ગભાવો ભેદાભાવો એકકમ્મતા એકુદ્દેસતા ચ.

ગાથાયં **સુખા સઙ્ઘસ્સ સામગ્ગી**તિ સુખસ્સ પચ્ચયભાવતો સામગ્ગી સુખાતિ વુત્તા. યથા ‘‘સુખો બુદ્ધાનમુપ્પાદો’’તિ (ધ॰ પ॰ ૧૯૪). **સમગ્ગાનઞ્ચનુગ્ગહો**તિ સમગ્ગાનં સામગ્ગિઅનુમોદનેન અનુગ્ગણ્હનં સામગ્ગિઅનુરૂપં, યથા તે સામગ્ગિં ન વિજહન્તિ, તથા ગહણં ઠપનં અનુબલપ્પદાનન્તિ અત્થો. **સઙ્ઘં સમગ્ગં કત્વાના**તિ ભિન્નં સઙ્ઘં રાજિપત્તં વા સમગ્ગં સહિતં કત્વા. **કપ્પ**ન્તિ આયુકપ્પમેવ. **સગ્ગમ્હિ મોદતી**તિ કામાવચરદેવલોકે અઞ્ઞે દેવે દસહિ ઠાનેહિ અભિભવિત્વા દિબ્બસુખં અનુભવન્તો ઇચ્છિતનિપ્ફત્તિયાવ મોદતિ પમોદતિ લલતિ કીળતીતિ.

નવમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૦. પદુટ્ઠચિત્તસુત્તવણ્ણના

૨૦. દસમસ્સ કા ઉપ્પત્તિ? અટ્ઠુપ્પત્તિયેવ. એકદિવસં કિર ભિક્ખૂ ધમ્મસભાયં સન્નિસિન્ના કથં સમુટ્ઠાપેસું – ‘‘આવુસો, ઇધેકચ્ચો બહું પુઞ્ઞકમ્મં કરોતિ, એકચ્ચો બહું પાપકમ્મં, એકચ્ચો ઉભયવોમિસ્સકં કરોતિ. તત્થ વોમિસ્સકારિનો કીદિસો અભિસમ્પરાયો’’તિ? અથ સત્થા ધમ્મસભં ઉપગન્ત્વા પઞ્ઞત્તવરબુદ્ધાસને નિસિન્નો તં કથં સુત્વા ‘‘ભિક્ખવે, મરણાસન્નકાલે સંકિલિટ્ઠચિત્તસ્સ દુગ્ગતિ પાટિકઙ્ખા’’તિ દસ્સેન્તો ઇમાય અટ્ઠુપ્પત્તિયા ઇદં સુત્તં દેસેસિ.

તત્થ **ઇધા**તિ દેસાપદેસે નિપાતો. સ્વાયં કત્થચિ પદેસં ઉપાદાય વુચ્ચતિ ‘‘ઇધેવ તિટ્ઠમાનસ્સ, દેવભૂતસ્સ મે સતો’’તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૨.૩૬૯). કત્થચિ સાસનં ઉપાદાય ‘‘ઇધેવ, ભિક્ખવે, સમણો ઇધ દુતિયો સમણો’’તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૩૯; અ॰ નિ॰ ૪.૨૪૧). કત્થચિ પદપૂરણમત્તે ‘‘ઇધાહં, ભિક્ખવે, ભુત્તાવી અસ્સં પવારિતો’’તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૩૦). કત્થચિ લોકં ઉપાદાય વુચ્ચતિ ‘‘ઇધ તથાગતો લોકે ઉપ્પજ્જતી’’તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૩.૬૧). ઇધાપિ લોકે એવ દટ્ઠબ્બો. **એકચ્ચ**ન્તિ એકં, અઞ્ઞતરન્તિ અત્થો. **પુગ્ગલ**ન્તિ સત્તં. સો હિ યથાપચ્ચયં કુસલાકુસલાનં તબ્બિપાકાનઞ્ચ પૂરણતો મરણવસેન ગલનતો ચ પુગ્ગલોતિ વુચ્ચતિ. **પદુટ્ઠચિત્ત**ન્તિ પદોસેન આઘાતેન દુટ્ઠચિત્તં. અથ વા **પદુટ્ઠચિત્ત**ન્તિ દોસેન રાગાદિના પદૂસિતચિત્તં. એત્થ ચ **એકચ્ચ**ન્તિ ઇદં પદુટ્ઠચિત્તસ્સ પુગ્ગલસ્સ વિસેસનં. યસ્સ હિ પટિસન્ધિદાયકકમ્મં ઓકાસમકાસિ, સો તથા વુત્તો. યસ્સ ચ અકુસલપ્પવત્તિતો ચિત્તં નિવત્તેત્વા કુસલવસેન ઓતારેતું ન સક્કા, એવં આસન્નમરણો. **એવ**ન્તિ ઇદાનિ વત્તબ્બાકારં દસ્સેતિ. **ચેતસા**તિ અત્તનો ચિત્તેન ચેતોપરિયઞાણેન. **ચેતો**તિ તસ્સ પુગ્ગલસ્સ ચિત્તં. **પરિચ્ચા**તિ પરિચ્છિન્દિત્વા **પજાનામિ** . નનુ ચ યથાકમ્મુપગઞાણસ્સાયં વિસયોતિ? સચ્ચમેતં, તદા પવત્તમાનઅકુસલચિત્તવસેન પનેતં વુત્તં.

ઇમમ્હિ ચાયં સમયેતિ ઇમસ્મિં કાલે, ઇમાયં વા પચ્ચયસામગ્ગિયં, અયં પુગ્ગલો જવનવીથિયા અપરભાગે કાલં કરેય્ય ચેતિ અત્થો. ન હિ જવનક્ખણે કાલંકિરિયા અત્થિ. **યથાભતં નિક્ખિત્તો એવં નિરયે**તિ યથા આભતં કિઞ્ચિ આહરિત્વા ઠપિતં, એવં અત્તનો કમ્મુના નિક્ખિત્તો નિરયે ઠપિતો એવાતિ અત્થો. **કાયસ્સ ભેદા**તિ ઉપાદિન્નક્ખન્ધપરિચ્ચાગા. **પરં મરણા**તિ તદનન્તરં અભિનિબ્બત્તક્ખન્ધગ્ગહણે. અથ વા **કાયસ્સ ભેદા**તિ જીવિતિન્દ્રિયસ્સ ઉપચ્છેદા. **પરં મરણા**તિ ચુતિતો ઉદ્ધં.

અપાયન્તિઆદિ સબ્બં નિરયસ્સેવ વેવચનં. નિરયો હિ અયસઙ્ખાતા સુખા અપેતોતિ **અપાયો**; સગ્ગમોક્ખહેતુભૂતા વા પુઞ્ઞસમ્મતા અયા અપેતોતિપિ અપાયો. દુક્ખસ્સ ગતિ પટિસરણન્તિ **દુગ્ગતિ**;

દોસબહુલત્તા વા દુક્ખેન કમ્મુના નિબ્બત્તા ગતીતિપિ દુગ્ગતિ. વિવસા નિપતન્તિ એત્થ દુક્કટકમ્મકારિનો, વિનસ્સન્તા વા એત્થ નિપતન્તિ સમ્ભિજ્જમાનઙ્ગપચ્ચઙ્ગાતિ **વિનિપાતો**. નત્થિ એત્થ અસ્સાદસઞ્ઞિતો અયોતિ નિરસ્સાદટ્ઠેન **નિરયો**. અથ વા અપાયગ્ગહણેન તિરચ્છાનયોનિ વુચ્ચતિ. તિરચ્છાનયોનિ હિ અપાયો સુગતિતો અપેતત્તા, ન દુગ્ગતિ મહેસક્ખાનં નાગરાજાદીનં સમ્ભવતો. દુગ્ગતિગ્ગહણેન પેત્તિવિસયો. સો હિ અપાયો ચેવ દુગ્ગતિ ચ સુગતિતો અપેતત્તા દુક્ખસ્સ ચ ગતિભૂતત્તા, ન વિનિપાતો અસુરસદિસં અવિનિપાતત્તા. વિનિપાતગ્ગહણેન અસુરકાયો. સો હિ યથાવુત્તેન અત્થેન અપાયો ચેવ દુગ્ગતિ ચ, સબ્બસમ્પત્તિસમુસ્સયેહિ વિનિપતિતત્તા વિનિપાતોતિ ચ વુચ્ચતિ. નિરયગ્ગહણેન અવીચિઆદિઅનેકપ્પકારો નિરયોવ વુચ્ચતિ. ઇધ પન સબ્બપદેહિપિ નિરયોવ વુત્તો. **ઉપપજ્જન્તી**તિ પટિસન્ધિં ગણ્હન્તિ.

ગાથાસુ પઠમગાથા સઙ્ગીતિકાલે ધમ્મસઙ્ગાહકત્થેરેહિ ઠપિતા. **ઞત્વાના**તિ પુબ્બકાલકિરિયા. ઞાણપુબ્બકઞ્હિ બ્યાકરણં. હેતુઅત્થો વા ત્વા-સદ્દો યથા ‘‘સીહં દિસ્વા ભયં હોતી’’તિ, જાનનહેતૂતિ અત્થો . **બુદ્ધો**, **ભિક્ખૂનં સન્તિકે**તિ બુદ્ધો ભગવા અત્તનો સન્તિકે ભિક્ખૂનં એતં પરતો દ્વીહિ ગાથાહિ વુચ્ચમાનં અત્થં બ્યાકાસિ. સેસં વુત્તનયમેવ.

દસમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

દુતિયવગ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. તતિયવગ્ગો

૧. પસન્નચિત્તસુત્તવણ્ણના

૨૧. તતિયવગ્ગસ્સ પઠમે **પસન્નચિત્ત**ન્તિ રતનત્તયસદ્ધાય કમ્મફલસદ્ધાય ચ પસન્નમાનસં. **સુગતિ**ન્તિ સુન્દરં ગતિં, સુખસ્સ વા ગતિન્તિ સુગતિં. **સગ્ગ**ન્તિ રૂપાદિસમ્પત્તીહિ સુટ્ઠુ અગ્ગન્તિ **સગ્ગં**. **લોક**ન્તિ લોકિયન્તિ એત્થ પુઞ્ઞપાપફલાનિ, લુજ્જનટ્ઠેનેવ વા લોકં. એત્થ ચ સુગતિગ્ગહણેન મનુસ્સગતિપિ સઙ્ગય્હતિ, સગ્ગગ્ગહણેન દેવગતિ એવ. સેસં હેટ્ઠા વુત્તનયમેવ.

પઠમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. મેત્તસુત્તવણ્ણના

૨૨. દુતિયે **મા**, **ભિક્ખવે**, **પુઞ્ઞાન**ન્તિ એત્થ **મા**તિ પટિસેધે નિપાતો. **પુઞ્ઞ**સદ્દો ‘‘કુસલાનં, ભિક્ખવે, ધમ્માનં સમાદાનહેતુ એવમિદં પુઞ્ઞં પવડ્ઢતી’’તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૮૦) પુઞ્ઞફલે આગતો. ‘‘અવિજ્જાગતોયં, ભિક્ખવે, પુરિસપુગ્ગલો પુઞ્ઞઞ્ચે સઙ્ખારં અભિસઙ્ખરોતી’’તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૨.૫૧) કામરૂપાવચરસુચરિતે. ‘‘પુઞ્ઞૂપગં ભવતિ વિઞ્ઞાણ’’ન્તિઆદીસુ સુગતિવિસેસભૂતે ઉપપત્તિભવે. ‘‘તીણિમાનિ, ભિક્ખવે, પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂનિ – દાનમયં પુઞ્ઞકિરિયવત્થુ, સીલમયં પુઞ્ઞકિરિયવત્થુ, ભાવનામયં પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂ’’તિઆદીસુ (ઇતિવુ॰ ૬૦; અ॰ નિ॰ ૮.૩૬) કુસલચેતનાયં. ઇધ પન તેભૂમકકુસલધમ્મે વેદિતબ્બો. **ભાયિત્થા**તિ એત્થ દુવિધં ભયં ઞાણભયં, સારજ્જભયન્તિ. તત્થ ‘‘યેપિ તે, ભિક્ખવે, દેવા દીઘાયુકા વણ્ણવન્તો સુખબહુલા ઉચ્ચેસુ વિમાનેસુ ચિરટ્ઠિતિકા , તેપિ તથાગતસ્સ ધમ્મદેસનં સુત્વા યેભુય્યેન ભયં સંવેગં

સન્તાસં આપજ્જન્તી''તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૪.૩૩) આગતં ઞાણભયં. ''અહુદેવ ભયં, અહુ છમ્ભિતત્તં, અહુ લોમહંસો''તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૨.૩૧૮) આગતં સારજ્જભયં. ઇધાપિ સારજ્જભયમેવ. અયઞ્હેત્થ અત્થો – ભિક્ખવે, દીઘરત્તં કાયવચીસંયમો વત્તપટિવત્તપૂરણં એકાસનં, એકસેય્યં, ઇન્દ્રિયદમો, ધુતધમ્મેહિ ચિત્તસ્સ નિગ્ગહો, સતિસમ્પજઞ્ઞં, કમ્મટ્ઠાનાનુયોગવસેન વીરિયારમ્ભોતિ એવમાદીનિ યાનિ ભિક્ખુના, નિરન્તરં પવત્તેતબ્બાનિ પુઞ્ઞાનિ, તેહિ મા ભાયિત્થ, મા ભયં સન્તાસં આપજ્જિત્થ, એકચ્ચસ્સ દિટ્ઠધમ્મસુખસ્સ ઉપરોધભયેન સમ્પરાયિકનિબ્બાનસુખદાયકેહિ પુઞ્ઞેહિ મા ભાયિત્થાતિ. નિસ્સક્કે હિ ઇદં સામિવચનં.

ઇદાનિ તતો અભાયિતબ્બભાવે કારણં દસ્સેન્તો ''**સુખસ્સેત**''ન્તિઆદિમાહ. તત્થ **સુખ**સદ્દો ''સુખો બુદ્ધાનં ઉપ્પાદો, સુખા વિરાગતા લોકે''તિઆદીસુ (ધ॰ પ॰ ૧૯૪) સુખમૂલે આગતો. ''યસ્મા ચ ખો, મહાલિ, રૂપં સુખં સુખાનુપતિતં સુખાવક્કન્ત''ન્તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૩.૬૦) સુખારમ્મણે. ''યાવઞ્ચિદં, ભિક્ખવે, ન સુકરં અક્ખાનેન પાપુણિતું યાવ સુખા સગ્ગા''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૫૫) સુખપચ્ચયટ્ઠાને. ''સુખો પુઞ્ઞસ્સ ઉચ્ચયો''તિઆદીસુ (ધ॰ પ॰ ૧૧૮) સુખહેતુમ્હિ. ''દિટ્ઠધમ્મસુખવિહારા એતે ધમ્મા''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૮૨) અબ્યાપજ્જે. ''નિબ્બાનં પરમં સુખ''ન્તિઆદીસુ (ધ॰ પ॰ ૨૦૪; મ॰ નિ॰ ૨.૨૧૫) નિબ્બાને. ''સુખસ્સ ચ પહાના''તિઆદીસુ (ચૂળનિ॰ ખગ્ગવિસાણસુત્તનિદ્દેસ ૧૨૫) સુખવેદનાયં. ''અદુક્ખમસુખં સન્તં, સુખમિચ્ચેવ ભાસિત''ન્તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૫૩; ઇતિવુ॰ ૫૩) ઉપેક્ખાવેદનાયં. ''દ્વેપિ મયા, આનન્દ, વેદના વુત્તા પરિયાયેન સુખા વેદના, દુક્ખા વેદના''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૨.૮૯) ઇટ્ઠસુખે. ''સુખો વિપાકો પુઞ્ઞાન''ન્તિઆદીસુ (પેટકો॰ ૨૩) સુખવિપાકે. ઇધાપિ ઇટ્ઠવિપાકે એવ દટ્ઠબ્બો. **ઇટ્ઠસ્સા**તિઆદીસુ એસિતબ્બતો અનિટ્ઠપટિક્ખેપતો ચ ઇટ્ઠસ્સ, કમનીયતો મનસ્મિઞ્ચ કમનતો પવિસનતો **કન્તસ્સ**, પિયાયિતબ્બતો સન્તપ્પનતો ચ **પિયસ્સ**, માનનીયતો મનસ્સ પવડ્ઢનતો ચ **મનાપસ્સા**તિ અત્થો વેદિતબ્બો. **યદિદં પુઞ્ઞાની**તિ ''પુઞ્ઞાની''તિ યદિદં વચનં, એતં સુખસ્સ ઇટ્ઠસ્સ વિપાકસ્સ અધિવચનં નામં, સુખમેવ તં યદિદં પુઞ્ઞન્તિ ફલેન કારણસ્સ અભેદૂપચારં વદતિ. તેન કતૂપચિતાનં પુઞ્ઞાનં અવસ્સંભાવિફલં સુત્વા અપ્પમત્તેન સક્કચ્ચં પુઞ્ઞાનિ કાતબ્બાનીતિ પુઞ્ઞકિરિયાયં નિયોજેતિ, આદરઞ્ચ નેસં તત્થ ઉપ્પાદેતિ.

ઇદાનિ અત્તના સુનેત્તકાલે કતેન પુઞ્ઞકમ્મેન દીઘરત્તં પચ્ચનુભૂતં ભવન્તરપટિચ્છન્નં ઉળારતમં પુઞ્ઞવિપાકં ઉદાહરિત્વા તમત્થં પાકટં કરોન્તો ''**અભિજાનામિ ખો પનાહ**''ન્તિઆદિમાહ. તત્થ **અભિજાનામી**તિ અભિવિસિટ્ઠેન ઞાણેન જાનામિ, પચ્ચક્ખતો બુજ્ઝામિ. **દીઘરત્ત**ન્તિ ચિરકાલં. **પુઞ્ઞાન**ન્તિ દાનાદિકુસલધમ્માનં. **સત્ત વસ્સાની**તિ સત્ત સંવચ્છરાનિ . **મેત્તચિત્ત**ન્તિ મિજ્જતીતિ મેત્તા, સિનિય્હતીતિ અત્થો. મિત્તે ભવા, મિત્તસ્સ વા એસા પવત્તીતિપિ મેત્તા. લક્ખણાદિતો પન હિતાકારપ્પવત્તિલક્ખણા, હિતૂપસંહારરસા, આઘાતવિનયપચ્ચુપટ્ઠાના, સત્તાનં મનાપભાવદસ્સનપદટ્ઠાના. બ્યાપાદૂપસમો એતિસ્સા સમ્પત્તિ, સિનેહાસમ્ભવો વિપત્તિ. સા એતસ્સ અત્થીતિ મેત્તચિત્તં. **ભાવેત્વા**તિ મેત્તાસહગતં ચિત્તં, ચિત્તસીસેન સમાધિ વુત્તોતિ મેત્તાસમાધિં મેત્તાબ્રહ્મવિહારં ઉપ્પાદેત્વા ચેવ વડ્ઢેત્વા ચ. **સત્ત સંવટ્ટવિવટ્ટકપ્પે**તિ સત્ત મહાકપ્પે. સંવટ્ટ-વિવટ્ટગ્ગહણેનેવ હિ સંવટ્ટટ્ઠાયિ-વિવટ્ટટ્ઠાયિનોપિ ગહિતા. **ઇમં લોક**ન્તિ કામલોકં. **સંવટ્ટમાને સુદ**ન્તિ સંવટ્ટમાને. **સુદ**ન્તિ નિપાતમત્તં વિનસ્સમાનેતિ અત્થો. ''સંવત્તમાને સુદ''ન્તિ ચ પઠન્તિ. **કપ્પે**તિ કાલે. કપ્પસીસેન હિ કાલો વુત્તો. કાલે ખીયમાને કપ્પોપિ ખીયતેવ. યથાહ –

''કાલો ઘસતિ ભૂતાનિ, સબ્બાનેવ સહત્તના''તિ. (જા॰ ૧.૨.૧૯૦);

‘‘આભસ્સરૂપગો હોમી’’તિ વુત્તત્તા તેજોસંવટ્ટવસેનેત્થ કપ્પવુટ્ઠાનં વેદિતબ્બં. **આભસ્સરૂપગો**તિ તત્થ પટિસન્ધિગ્ગહણવસેન આભસ્સરબ્રહ્મલોકં ઉપગચ્છામીતિ આભસ્સરૂપગો હોમિ. **વિવટ્ટમાને**તિ સણ્ઠહમાને, જાયમાનેતિ અત્થો. **સુઞ્ઞં બ્રહ્મવિમાનં ઉપપજ્જામી**તિ કસ્સચિ સત્તસ્સ તત્થ નિબ્બત્તસ્સ અભાવતો સુઞ્ઞં, યં પઠમજ્ઝાનભૂમિસઞ્ઞિતં બ્રહ્મવિમાનં આદિતો નિબ્બત્તં, તં પટિસન્ધિગ્ગહણવસેન ઉપપજ્જામિ ઉપેમિ. **બ્રહ્મા**તિ કામાવચરસત્તેહિ સેટ્ઠટ્ઠેન તથા તથા બ્રૂહિતગુણતાય બ્રહ્મવિહારતો નિબ્બત્તટ્ઠેન ચ બ્રહ્મા. બ્રહ્મપારિસજ્જબ્રહ્મપુરોહિતેહિ મહન્તો બ્રહ્માતિ **મહાબ્રહ્મા**. તતો એવ તે અભિભવિત્વા ઠિતત્તા **અભિભૂ**. તેહિ કેનચિ ગુણેન ન અભિભૂતોતિ **અનભિભૂતો**. **અઞ્ઞદત્થૂ**તિ એકંસવચને નિપાતો. **દસો**તિ દસ્સનસીલો, સો અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નાનં દસ્સનસમત્થો, અભિઞ્ઞાણેન પસ્સિતબ્બં પસ્સામીતિ અત્થો. સેસબ્રહ્માનં ઇદ્ધિપાદભાવનાબલેન અત્તનો ચિત્તઞ્ચ મમ વસે વત્તેમીતિ **વસવત્તી** હોમીતિ યોજેતબ્બં. તદા કિર બોધિસત્તો અટ્ઠસમાપત્તિલાભીપિ સમાનો તથા સત્તહિતં અત્તનો પારમિપરિપૂરણઞ્ચ ઓલોકેન્તો તાસુ એવ દ્વીસુ ઝાનભૂમીસુ નિકન્તિં ઉપ્પાદેત્વા મેત્તાબ્રહ્મવિહારવસેન અપરાપરં સંસરિ. તેન વુત્તં ‘‘**સત્તવસ્સાનિ...પે॰... વસવત્તી**’’તિ.

એવં ભગવા રૂપાવચરપુઞ્ઞસ્સ વિપાકમહન્તતં પકાસેત્વા ઇદાનિ કામાવચરપુઞ્ઞસ્સાપિ તં દસ્સેન્તો ‘‘**છત્તિંસક્ખત્તુ**’’ન્તિઆદિમાહ. તત્થ **સક્કો અહોસિ**ન્તિ છત્તિંસ વારે અઞ્ઞત્થ અનુપપજ્જિત્વા નિરન્તરં સક્કો દેવાનમિન્દો તાવતિંસદેવરાજા અહોસિ. **રાજા અહોસિ**ન્તિઆદીસુ ચતૂહિ અચ્છરિયધમ્મેહિ ચતૂહિ ચ સઙ્ગહવત્થૂહિ લોકં રઞ્જેતીતિ **રાજા**. ચક્કરતનં વત્તેતિ, ચતૂહિ સમ્પત્તિચક્કેહિ વત્તતિ, તેહિ ચ પરં વત્તેતિ, પરહિતાય ચ ઇરિયાપથચક્કાનં વત્તો એતસ્મિં અત્થીતિ **ચક્કવત્તી**. **રાજા**તિ ચેત્થ સામઞ્ઞં, **ચક્કવત્તી**તિ વિસેસં. ધમ્મેન ચરતીતિ **ધમ્મિકો**. ઞાયેન સમેન વત્તતીતિ અત્થો. ધમ્મેનેવ રજ્જં લભિત્વા રાજા જાતોતિ **ધમ્મરાજા**. પરહિતધમ્મચરણેન વા **ધમ્મિકો**, અત્તહિતધમ્મચરણેન **ધમ્મરાજા**, ચતુરન્તાય ઇસ્સરોતિ **ચાતુરન્તો**, ચતુસમુદ્દન્તાય ચતુબ્બિધદીપવિભૂસિતાય ચ પથવિયા ઇસ્સરોતિ અત્થો. અજ્ઝત્તં કોપાદિપચ્ચત્થિકે, બહિદ્ધા ચ સબ્બરાજાનો અદણ્ડેન અસત્થેન વિજેસીતિ **વિજિતાવી**. જનપદે થાવરભાવં ધુવભાવં પત્તો, ન સક્કા કેનચિ તતો ચાલેતું જનપદો વા તમ્હિ થાવરિયપ્પત્તો અનુયુત્તો સકમ્મનિરતો અચલો અસમ્પવેધીતિ **જનપદત્થાવરિયપ્પત્તો**.

ચક્કરતનં, હત્થિરતનં, અસ્સરતનં, મણિરતનં, ઇત્થિરતનં, ગહપતિરતનં, પરિણાયકરતનન્તિ ઇમેહિ સત્તહિ રતનેહિ સમુપેતોતિ **સત્તરતનસમન્નાગતો**. તેસુ હિ રાજા ચક્કવત્તિ ચક્કરતનેન અજિતં જિનાતિ, હત્થિઅસ્સરતનેહિ વિજિતે સુખેનેવ અનુવિચરતિ, પરિણાયકરતનેન વિજિતમનુરક્ખતિ, સેસેહિ ઉપભોગસુખમનુભવતિ. પઠમેન ચસ્સ ઉસ્સાહસત્તિયોગો , પચ્છિમેન મન્તસત્તિયોગો, હત્થિઅસ્સગહપતિરતનેહિ પભૂસત્તિયોગો સુપરિપુણ્ણો હોતિ, ઇત્થિમણિરતનેહિ તિવિધસત્તિયોગફલં. સો ઇત્થિમણિરતનેહિ પરિભોગસુખમનુભવતિ, સેસેહિ ઉપભોગસુખં. વિસેસતો ચસ્સ પુરિમાનિ તીણિ અદોસકુસલમૂલજનિતકમ્માનુભાવેન સમ્પજ્જન્તિ, મજ્ઝિમાનિ અલોભકુસલમૂલજનિતકમ્માનુભાવેન, પચ્છિમમેકં અમોહકુસલમૂલજનિતકમ્માનુભાવેનાતિ વેદિતબ્બં **પદેસરજ્જસ્સા**તિ ખુદ્દકરજ્જસ્સ.

એતદહોસીતિ અત્તનો સમ્પત્તિયો પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ પચ્છિમે ચક્કવત્તિકાલે એતં ‘‘કિસ્સ નુ ખો મે ઇદં કમ્મસ્સ ફલ’’ન્તિઆદિકં અહોસિ. સબ્બત્થકમેવ તસ્મિં તસ્મિમ્પિ ભવે એતદહોસિયેવ. તત્થાયં ચક્કવત્તિકાલવસેન યોજના. **એવંમહિદ્ધિકો**તિ મણિરતનહત્થિરતનાદિપ્પમુખાય કોસવાહનસમ્પત્તિયા જનપદત્થાવરિયપ્પત્તિયા ચ એવંમહિદ્ધિકો. **એવંમહાનુભાવો**તિ ચક્કરતનાદિસમન્નાગમેન કસ્સચિપિ પીળં અકરોન્તોવ સબ્બરાજૂહિ સિરસા સમ્પટિચ્છિતસાસનવેહાસગમનાદીહિ એવં મહાનુભાવો. **દાનસ્સા**તિ અન્નાદિદેય્યધમ્મપરિચ્ચાગસ્સ. **દમસ્સા**તિ

ચક્ખાદિઇન્દ્રિયદમનસ્સ ચેવ સમાધાનવસેન રાગાદિકિલેસદમનસ્સ ચ. **સંયમસ્સા**તિ કાયવચીસંયમસ્સ. તત્થ યં સમાધાનવસેન કિલેસદમનં, તં ભાવનામયં પુઞ્ઞં , તઞ્ચ ખો મેત્તાબ્રહ્મવિહારભૂતં ઇધાધિપ્પેતં. તસ્મિઞ્ચ ઉપચારપ્પનાભેદેન દુવિધે યં અપ્પનાપ્પત્તં, તેનસ્સ યથાવુત્તાસુ દ્વીસુ ઝાનભૂમીસુ ઉપપત્તિ અહોસિ. ઇતરેન તિવિધેનાપિ યથારહં પત્તચક્કવત્તિઆદિભાવોતિ વેદિતબ્બં.

ઇતિ ભગવા અત્તાનં કાયસક્ખિં કત્વા પુઞ્ઞાનં વિપાકમહન્તતં પકાસેત્વા ઇદાનિ તમેવત્થં ગાથાબન્ધેન દસ્સેન્તો ''**પુઞ્ઞમેવા**''તિઆદિમાહ. તત્થ **પુઞ્ઞમેવ સો સિક્ખેય્યા**તિ યો અત્થકામો કુલપુત્તો, સો પુઞ્ઞફલનિબ્બત્તનતો, અત્તનો સન્તાનં પુનનતો ચ ''પુઞ્ઞ''ન્તિ લદ્ધનામં તિવિધં કુસલમેવ સિક્ખેય્ય નિવેસેય્ય ઉપચિનેય્ય પસવેય્યાતિ અત્થો. **આયતગ્ગ**ન્તિ વિપુલફલતાય ઉળારફલતાય આયતગ્ગં, પિયમનાપફલતાય વા આયતિં ઉત્તમન્તિ આયતગ્ગં, આયેન વા યોનિસોમનસિકારાદિપ્પચ્ચયેન ઉળારતમેન અગ્ગન્તિ આયતગ્ગં . તકારો પદસન્ધિકરો. અથ વા આયેન પુઞ્ઞફલેન અગ્ગં પધાનન્તિ આયતગ્ગં. તતો એવ **સુખુદ્રયં** સુખવિપાકન્તિ અત્થો.

કતમં પન તં પુઞ્ઞં, કથઞ્ચ નં સિક્ખેય્યાતિ આહ ''**દાનઞ્ચ સમચરિયઞ્ચ, મેત્તચિત્તઞ્ચ ભાવયે**''તિ. તત્થ **સમચરિય**ન્તિ કાયવિસમાદીનિ વજ્જેત્વા કાયસમાદિચરિતં , સુવિસુદ્ધં સીલન્તિ અત્થો. **ભાવયે**તિ અત્તનો સન્તાને ઉપ્પાદેય્ય વડ્ઢેય્ય. **એતે ધમ્મે**તિ એતે દાનાદિકે સુચરિતધમ્મે. **સુખસમુદ્દયે**તિ સુખાનિસંસે, આનિસંસફલમ્પિ નેસં સુખમેવાતિ દસ્સેતિ. **અબ્યાપજ્જં સુખં લોક**ન્તિ કામચ્છન્દાદિબ્યાપાદવિરહિતત્તા અબ્યાપજ્જં નિદ્દુક્ખં, પરપીળાભાવે પન વત્તબ્બં નત્થિ. ઝાનસમાપત્તિવસેન સુખબહુલત્તા સુખં, એકન્તસુખઞ્ચ બ્રહ્મલોકં ઝાનપુઞ્ઞાનં, ઇતરપુઞ્ઞાનં પન તદઞ્ઞં સમ્પત્તિભવસઙ્ખાતં સુખં લોકં **પણ્ડિતો** સપ્પઞ્ઞો **ઉપપજ્જતિ** ઉપેતિ. ઇતિ ઇમસ્મિં સુત્તે ગાથાસુ ચ વટ્ટસમ્પત્તિ એવ કથિતા.

દુતિયસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. ઉભયત્થસુત્તવણ્ણના

૨૩. તતિયે **ભાવિતો**તિ ઉપ્પાદિતો ચ વડ્ઢિતો ચ. **બહુલીકતો**તિ પુનપ્પુનં કતો. **અત્થો**તિ હિતં. તઞ્હિ અરણીયતો ઉપગન્તબ્બતો અત્થોતિ વુચ્ચતિ. **સમધિગય્હ તિટ્ઠતી**તિ સમ્મા પરિગ્ગહેત્વા અવિજહિત્વા વત્તતિ. **દિટ્ઠધમ્મિક**ન્તિ દિટ્ઠધમ્મો વુચ્ચતિ પચ્ચક્ખભૂતો અત્તભાવો, દિટ્ઠધમ્મે ભવં દિટ્ઠધમ્મિકં, ઇધલોકપરિયાપન્નન્તિ અત્થો. **સમ્પરાયિક**ન્તિ ધમ્મવસેન સમ્પરેતબ્બતો સમ્પરાયો, પરલોકો, સમ્પરાયે ભવં સમ્પરાયિકં, પરલોકપરિયાપન્નન્તિ વુત્તં હોતિ.

કો પનેસ દિટ્ઠધમ્મિકો નામ અત્થો, કો વા સમ્પરાયિકોતિ? સઙ્ખેપેન તાવ યં ઇધલોકસુખં, યઞ્ચેતરહિ ઇધલોકસુખાવહં, અયં દિટ્ઠધમ્મિકો અત્થો. સેય્યથિદં – ગહટ્ઠાનં તાવ ઇધ યં કિઞ્ચિ વિત્તૂપકરણં, અનાકુલકમ્મન્તતા, આરોગ્યસંવિધાનં, વત્થુવિસદકિરિયાયોગવિહિતાનિ સિપ્પાયતનવિજ્જાટ્ઠાનાનિ સઙ્ગહિતપરિજનતાતિ એવમાદિ. પબ્બજિતાનં પન યે ઇમે જીવિતપરિક્ખારા ચીવરપિણ્ડપાતસેનાસનગિલાનપ્પચ્ચયભેસજ્જપરિક્ખારા. તેસં અકિચ્છલાભો, તત્થ ચ સઙ્ખાય પટિસેવના , સઙ્ખાય પરિવજ્જના, વત્થુવિસદકિરિયા, અપ્પિચ્છતા, સન્તુટ્ઠિ, પવિવેકો, અસંસગ્ગોતિ એવમાદિ.

પતિરૂપદેસવાસસપ્પુરિસૂપનિસ્સયસદ્ધમ્મસ્સવનયોનિસોમનસિકારાદયો પન ઉભયેસં સાધારણા ઉભયાનુરૂપા ચાતિ વેદિતબ્બા.

અપ્પમાદોતિ એત્થ અપ્પમાદો પમાદપ્પટિપક્ખતો વેદિતબ્બો. કો પનેસ પમાદો નામ? પમજ્જનાકારો. વુત્તં હેતં –

> ‘‘તત્થ કતમો પમાદો? કાયદુચ્ચરિતે વા વચીદુચ્ચરિતે વા મનોદુચ્ચરિતે વા પઞ્ચસુ વા કામગુણેસુ ચિત્તસ્સ વોસ્સગ્ગો વોસ્સગ્ગાનુપ્પાદનં કુસલાનં વા ધમ્માનં ભાવનાય અસક્કચ્ચકિરિયતા અસાતચ્ચકિરિયતા અનટ્ઠિતકિરિયતા ઓલીનવુત્તિતા નિક્ખિત્તછન્દતા નિક્ખિત્તધુરતા અનાસેવના અભાવના અબહુલીકમ્મં અનધિટ્ઠાનં અનનુયોગોપમાદો. યો એવરૂપો પમાદો પમજ્જના પમજ્જિતત્તં. અયં વુચ્ચતિ પમાદો’’તિ (વિભ॰ ૮૪૬).

તસ્મા વુત્તપ્પટિપક્ખતો અપ્પમાદો વેદિતબ્બો. અત્થતો હિ સો સતિયા અવિપ્પવાસો, નિચ્ચં ઉપટ્ઠિતસ્સતિયા એતં નામં. અપરે પન ‘‘સતિસમ્પજઞ્ઞયોગેન પવત્તા ચત્તારો અરૂપિનો ખન્ધા અપ્પમાદો’’તિ વદન્તિ.

‘‘ભાવિતો બહૂલીકતો’’તિ વુત્તં, કથં પનાયં અપ્પમાદો ભાવેતબ્બોતિ? ન અપ્પમાદભાવના નામ વિસું એકભાવના અત્થિ. યા હિ કાચિ પુઞ્ઞકિરિયા કુસલકિરિયા, સબ્બા સા અપ્પમાદભાવનાત્વેવ વેદિતબ્બા. વિસેસતો પન વિવટ્ટૂપનિસ્સયં સરણગમનં કાયિકવાચસિકસંવરઞ્ચ ઉપાદાય સબ્બા સીલભાવના, સબ્બા સમાધિભાવના, સબ્બા પઞ્ઞાભાવના, સબ્બા કુસલભાવના, અનવજ્જભાવના, અપ્પમાદભાવનાતિ વેદિતબ્બા. ‘‘અપ્પમાદો’’તિ હિ ઇદં મહન્તં અત્થં દીપેતિ, મહન્તં અત્થં પરિગ્ગહેત્વા તિટ્ઠતિ. સકલમ્પિ તેપિટકં બુદ્ધવચનં આહરિત્વા અપ્પમાદપદસ્સ અત્થં કત્વા કથેન્તો ધમ્મકથિકો ‘‘અતિત્થેન પક્ખન્દો’’તિ ન વત્તબ્બો. કસ્મા? અપ્પમાદપદસ્સ મહન્તભાવતો. તથા હિ સમ્માસમ્બુદ્ધો કુસિનારાયં યમકસાલાનમન્તરે પરિનિબ્બાનસમયે નિપન્નો અભિસમ્બોધિતો પટ્ઠાય પઞ્ચચત્તાલીસાય વસ્સેસુ અત્તના ભાસિતં ધમ્મં એકેન પદેન સઙ્ગહેત્વા દસ્સેન્તો – ‘‘અપ્પમાદેન સમ્પાદેથા’’તિ ભિક્ખૂનં ઓવાદમદાસિ. તથા ચ વુત્તં –

> ‘‘સેય્યથાપિ, ભિક્ખવે , યાનિ કાનિચિ જઙ્ગલાનં પાણાનં પદજાતાનિ, સબ્બાનિ તાનિ હત્થિપદે સમોધાનં ગચ્છન્તિ, હત્થિપદં તેસં અગ્ગમક્ખાયતિ યદિદં મહન્તટ્ઠેન; એવમેવ ખો, ભિક્ખવે, યે કેચિ કુસલા ધમ્મા, સબ્બેતે અપ્પમાદમૂલકા અપ્પમાદસમોસરણા, અપ્પમાદો તેસં ધમ્માનં અગ્ગમક્ખાયતી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૩૦૦).

ગાથાસુ **અપ્પમાદં પસંસન્તી**તિ દાનાદિપુઞ્ઞકિરિયાસુ અપ્પમાદં અપ્પમજ્જનં પણ્ડિતા સપ્પઞ્ઞા બુદ્ધાદયો પસંસન્તિ, વણ્ણેન્તિ થોમેન્તિ. કસ્મા? યસ્મા **અપ્પમત્તો ઉભો અત્થે અધિગણ્હાતિ પણ્ડિતો**. કે પન તે ઉભો અત્થાતિ આહ – ‘‘દિટ્ઠે ધમ્મે ચ યો અત્થો, યો ચત્થો સમ્પરાયિકો’’તિ, એવમેત્થ પદયોજના વેદિતબ્બા. ઇધાપિ **દિટ્ઠે ધમ્મે ચ યો અત્થો**તિ ગહટ્ઠસ્સ તાવ ‘‘અનવજ્જાનિ કમ્માનિ, અનાકુલા ચ કમ્મન્તા’’તિઆદિના નયેન વુત્તો કસિગોરક્ખાદિવિધિના લદ્ધબ્બો અત્થો, પબ્બજિતસ્સ પન અવિપ્પટિસારાદિઅત્થો વેદિતબ્બો. **યો ચત્થો સમ્પરાયિકો**તિ પન ઉભયેસમ્પિ ધમ્મચરિયાવ વુત્તાતિ વેદિતબ્બા. **અત્થાભિસમયા**તિ દુવિધસ્સપિ અત્થસ્સ હિતસ્સ પટિલાભા, લદ્ધબ્બેન સમિતિ સઙ્ગતિ સમોધાનન્તિ સમયો, લાભો. સમયો એવ **અભિસમયો**,

અભિમુખભાવેન વા સમયો અભિસમયોતિ એવમેત્થ અભિસમયો વેદિતબ્બો. ધિતિસમ્પન્નત્તા **ધીરો**. તતિયેન ચેત્થ અત્થ-સદ્દેન પરમત્થસ્સ નિબ્બાનસ્સાપિ સઙ્ગહો વેદિતબ્બો. સેસં સુવિઞ્ઞેય્યમેવ. ઇતિ ઇમસ્મિં સુત્તે વટ્ટસમ્પત્તિ એવ કથિતા. ગાથાયં પન વિવટ્ટસ્સપિ સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. તથા હિ વુત્તં –

''અપ્પમાદો અમતપદં, પમાદો મચ્ચુનો પદં;
અપ્પમત્તા ન મીયન્તિ, યે પમત્તા યથા મતા.

''એવં વિસેસતો ઞત્વા, અપ્પમાદમ્હિ પણ્ડિતા;
અપ્પમાદે પમોદન્તિ, અરિયાનં ગોચરે રતા.

''તે ઝાયિનો સાતતિકા, નિચ્ચં દળ્હપરક્કમા;
ફુસન્તિ ધીરા નિબ્બાનં, યોગક્ખેમં અનુત્તર''ન્તિ. (ધ॰ પ॰ ૨૧-૨૩);

તસ્મા ''અત્થાભિસમયા''તિ એત્થ લોકુત્તરત્થવસેનપિ અત્થો વેદિતબ્બો.

તતિયસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૪. અટ્ઠિપુઞ્જસુત્તવણ્ણના

૨૪. ચતુત્થે **એકપુગ્ગલસ્સા**તિ એત્થ **પુગ્ગલો**તિ અયં વોહારકથા. બુદ્ધસ્સ હિ ભગવતો દુવિધા દેસના સમ્મુતિદેસના ચ પરમત્થદેસના ચાતિ. તત્થ ''પુગ્ગલો, સત્તો, ઇત્થી, પુરિસો, ખત્તિયો, બ્રાહ્મણો, દેવો, મારો''તિ એવરૂપા **સમ્મુતિદેસના**. ''અનિચ્ચં, દુક્ખં, અનત્તા, ખન્ધા, ધાતુ, આયતના, સતિપટ્ઠાના''તિ એવરૂપા **પરમત્થદેસના**. તત્થ ભગવા યે સમ્મુતિવસેન દેસનં સુત્વા વિસેસમધિગન્તું સમત્થા, નેસં સમ્મુતિદેસનં દેસેતિ. યે પન પરમત્થવસેન દેસનં સુત્વા વિસેસમધિગન્તું સમત્થા, તેસં પરમત્થદેસનં દેસેતિ.

તત્થાયં ઉપમા – યથા હિ દેસભાસાકુસલો તિણ્ણં વેદાનં અત્થસંવણ્ણનકો આચરિયો યે દમિળભાસાય વુત્તે અત્થં જાનન્તિ, તેસં દમિળભાસાય આચિક્ખતિ. યે અન્ધકભાસાદીસુ અઞ્ઞતરાય, તેસં તાય તાય ભાસાય. એવં તે માણવકા છેકં બ્યત્તં આચરિયમાગમ્મ ખિપ્પમેવ સિપ્પં ઉગ્ગણ્હન્તિ. તત્થ આચરિયો વિય બુદ્ધો ભગવા, તયો વેદા વિય કથેતબ્બભાવે ઠિતાનિ તીણિ પિટકાનિ, દેસભાસાકોસલ્લમિવ સમ્મુતિપરમત્થકોસલ્લં, નાનાદેસભાસા માણવકા વિય સમ્મુતિપરમત્થવસેન પટિવિજ્ઝનસમત્થા વેનેય્યા, આચરિયસ્સ દમિળભાસાદિઆચિક્ખનં વિય ભગવતો સમ્મુતિપરમત્થવસેન દેસના વેદિતબ્બા. આહ ચેત્થ –

''દુવે સચ્ચાનિ અક્ખાસિ, સમ્બુદ્ધો વદતં વરો;
સમ્મુતિં પરમત્થઞ્ચ, તતિયં નૂપલબ્ભતિ.

''સઙ્કેતવચનં સચ્ચં, લોકસમ્મુતિકારણા;
પરમત્થવચનં સચ્ચં, ધમ્માનં ભૂતકારણા.

''તસ્મા વોહારકુસલસ્સ, લોકનાથસ્સ સત્થુનો;

સમ્મુતિં વોહરન્તસ્સ, મુસાવાદો ન જાયતી''તિ.

અપિચ અટ્ઠહિ કારણેહિ ભગવા પુગ્ગલકથં કથેતિ – હિરોત્તપ્પદીપનત્થં, કમ્મસ્સકતાદીપનત્થં, પચ્ચત્તપુરિસકારદીપનત્થં, , આનન્તરિયદીપનત્થં, બ્રહ્મવિહારદીપનત્થં, પુબ્બેનિવાસદીપનત્થં, દક્ખિણાવિસુદ્ધિદીપનત્થં, લોકસમ્મુતિયા અપ્પહાનત્થં, ચાતિ. ''ખન્ધધાતુઆયતનાનિ હિરિયન્તિ ઓત્તપ્પન્તી''તિ હિ વુત્તે મહાજનો ન જાનાતિ, સમ્મોહં આપજ્જતિ, પટિસત્તુ વા હોતિ – ''કિમિદં ખન્ધધાતુઆયતનાનિ હિરિયન્તિ ઓત્તપ્પન્તિ નામા''તિ? ''ઇત્થી હિરિયતિ ઓત્તપ્પતિ, પુરિસો, ખત્તિયો, બ્રાહ્મણો, દેવો, મારો''તિ પન વુત્તે જાનાતિ, ન સમ્મોહં આપજ્જતિ, ન પટિસત્તુ વા હોતિ. તસ્મા ભગવા **હિરોત્તપ્પદીપનત્થં** પુગ્ગલકથં કથેતિ.

''ખન્ધા કમ્મસ્સકા, ધાતુયો આયતનાની''તિ વુત્તેપિ એસેવ નયો. તસ્મા **કમ્મસ્સકતાદીપનત્થમ્પિ** પુગ્ગલકથં કથેતિ.

''વેળુવનાદયો મહાવિહારા ખન્ધેહિ કારાપિતા, ધાતૂહિ આયતનેહી''તિ વુત્તેપિ એસેવ નયો. તથા ''ખન્ધા માતરં જીવિતા વોરોપેન્તિ, પિતરં, અરહન્તં, રુહિરુપ્પાદકમ્મં, સઙ્ઘભેદકમ્મં કરોન્તિ, ધાતુયો આયતનાની''તિ વુત્તેપિ એસેવ નયો. ''ખન્ધા મેત્તાયન્તિ, ધાતુયો આયતનાની''તિ વુત્તેપિ એસેવ નયો. ''ખન્ધા પુબ્બેનિવાસં અનુસ્સરન્તિ, ધાતુયો આયતનાની''તિ વુત્તેપિ એસેવ નયો. તસ્મા ભગવા **પચ્ચત્તપુરિસકારદીપનત્થં આનન્તરિયદીપનત્થં બ્રહ્મવિહારદીપનત્થં પુબ્બેનિવાસદીપનત્થઞ્ચ** પુગ્ગલકથં કથેતિ.

''ખન્ધા દાનં પટિગ્ગણ્હન્તિ, ધાતુયો આયતનાની''તિ વુત્તેપિ મહાજનો ન જાનાતિ, સમ્મોહં આપજ્જતિ, પટિસત્તુ વા હોતિ ''કિમિદં ખન્ધા ધાતુયો આયતનાનિ પટિગ્ગણ્હન્તિ નામા''તિ? ''પુગ્ગલા પટિગ્ગણ્હન્તી''તિ પન વુત્તે જાનાતિ, ન સમ્મોહં આપજ્જતિ, ન પટિસત્તુ વા હોતિ. તસ્મા ભગવા **દક્ખિણાવિસુદ્ધિદીપનત્થં** પુગ્ગલકથં કથેતિ.

લોકસમ્મુતિઞ્ચ બુદ્ધા ભગવન્તો ન પજહન્તિ, લોકસમઞ્ઞાય લોકનિરુત્તિયા લોકાભિલાપે ઠિતાયેવ ધમ્મં દેસેન્તિ. તસ્મા ભગવા **લોકસમ્મુતિયા અપ્પહાનત્થમ્પિ** પુગ્ગલકથં કથેતિ. સો ઇધાપિ લોકવોહારવસેન દેસેતબ્બમત્થં દસ્સેન્તો ''એકપુગ્ગલસ્સા''તિઆદિમાહ.

તત્થ **એકપુગ્ગલસ્સા**તિ એકસત્તસ્સ. **કપ્પન્તિ** મહાકપ્પં. યદિપિ અચ્ચન્તસંયોગે ઇદં ઉપયોગવચનં, યત્થ પન સત્તાનં સન્ધાવનં સંસરણં સમ્ભવતિ, તસ્સ વસેન ગહેતબ્બં. **અટ્ઠિકઙ્કલો**તિ અટ્ઠિભાગો. ''અટ્ઠિખલો''તિપિ પઠન્તિ, અટ્ઠિસઞ્ચયોતિ અત્થો. **અટ્ઠિપુઞ્જો**તિ અટ્ઠિસમૂહો. **અટ્ઠિરાસી**તિ તસ્સેવ વેવચનં. કેચિ પન ''કટિપ્પમાણતો હેટ્ઠા સમૂહો કઙ્કલો નામ, તતો ઉપરિ યાવ તાલપ્પમાણં પુઞ્જો, તતો ઉપરિ રાસી''તિ વદન્તિ. તં તેસં મતિમત્તં. સબ્બમેતં સમૂહસ્સેવ પરિયાયવચનં વેપુલ્લસ્સેવ ઉપમાભાવેન આહટત્તા.

સચે સંહારકો અસ્સાતિ અવિપ્પકિરણવસેન સંહરિત્વા ઠપેતા કોચિ યદિ સિયાતિ પરિકપ્પનવસેન વદતિ. **સમ્ભતઞ્ચ ન વિનસ્સેય્યા**તિ તથા કેનચિ સમ્ભતઞ્ચ તં અટ્ઠિકઙ્કલં અન્તરધાનાભાવેન પૂતિભૂતં ચુણ્ણવિચુણ્ણઞ્ચ અહુત્વા સચે ન વિનસ્સેય્યાતિ પરિકપ્પનવસેનેવ વદતિ. અયઞ્હેત્થ અત્થો – ભિક્ખવે, એકસ્સ સત્તસ્સ કમ્મકિલેસેહિ અપરાપરુપ્પત્તિવસેન એકં મહાકપ્પં સન્ધાવન્તસ્સ સંસરન્તસ્સ એવં મહાઅટ્ઠિસઞ્ચયો ભવેય્ય, આરોહપરિણાહેહિ યત્તકોયં વેપુલ્લપબ્બતો. સચે પનસ્સ કોચિ સંહરિત્વા ઠપેતા ભવેય્ય, સમ્ભતઞ્ચ તં સચે

અવિનસ્સન્તં તિટ્ઠેય્યાતિ. અયઞ્ચ નયો નિબ્બુતપ્પદીપે વિય ભિજ્જનસભાવે કળેવરનિક્ખેપરહિતે ઓપપાતિકત્તભાવે સબ્બેન સબ્બં અનટ્ઠિકે ચ ખુદ્દકત્તભાવે વજ્જેત્વા વુત્તો. કેચિ પન ''પરિકપ્પનવસેન ઇમસ્સ નયસ્સ આહટત્તા તેસમ્પિ યદિ સિયા અટ્ઠિકઙ્કલો, તેનાપિ સહેવ અયં અટ્ઠિપુઞ્જપરિમાણો વુત્તો''તિ વદન્તિ. અપરે પન ''નયિદમેવં લબ્ભમાનસ્સેવ અટ્ઠિપુઞ્જસ્સ વસેન સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણેન પરિચ્છિન્દિત્વા ઇમસ્સ પરિમાણસ્સ વુત્તતા. તસ્મા વુત્તનયેનેવ અત્થો ગહેતબ્બો''તિ.

ગાથાસુ **મહેસિના**તિ મહન્તે સીલક્ખન્ધાદયો એસતિ ગવેસતીતિ મહેસી, સમ્માસમ્બુદ્ધો. ''ઇતિ વુત્તં મહેસિના''તિ ચ ભગવા ''દસબલસમન્નાગતો, ભિક્ખવે, તથાગતો''તિઆદીસુ વિય અત્તાનં અઞ્ઞં વિય કત્વા દસ્સેતિ. **વેપુલ્લો**તિ રાજગહં પરિવારેત્વા ઠિતેસુ પઞ્ચસુ પબ્બતેસુ વિપુલભાવતો વેપુલ્લોતિ લદ્ધનામો. તતો એવ **મહા**, ઠિતદિસાભાગવસેન **ઉત્તરો ગિજ્ઝકૂટસ્સ**. **ગિરિબ્બજે**તિ ગિરિબ્બજપુરનામકસ્સ રાજગહસ્સ સમીપે.

એત્તાવતા ભગવા ''એત્તકેનાપિ કાલેન અનુપચ્છિન્નભવમૂલસ્સ અપરિઞ્ઞાતવત્થુકસ્સ પુથુજ્જનસ્સ અયમીદિસી કટસિવડ્ઢના''તિ વટ્ટે આદીનવં દસ્સેત્વા ઇદાનિ યેસં અરિયસચ્ચાનં અનનુબોધા અપ્પટિવેધા અન્ધપુથુજ્જનસ્સ એવં કટસિવડ્ઢના, તાનિ અરિયસચ્ચાનિ દિટ્ઠવતો અરિયપુગ્ગલસ્સ અયં નત્થીતિ દસ્સેન્તો ''**યતો ચ અરિયસચ્ચાની**''તિઆદિમાહ.

તત્થ **યતો**તિ યદા. **અરિયસચ્ચાની**તિ અરણીયતો અરિયાનિ, અવિતથભાવેન સચ્ચાનિ ચાતિ અરિયસચ્ચાનિ, અરિયભાવકરાનિ વા સચ્ચાનિ અરિયસચ્ચાનિ, અરિયેહિ વા બુદ્ધાદીહિ પટિવિજ્ઝિતબ્બાનિ સચ્ચાનિ અરિયસચ્ચાનિ. અથ વા અરિયસ્સ સચ્ચાનિ અરિયસચ્ચાનિ. સદેવકેન હિ લોકેન સરણન્તિ અરણીયતો અરિયો ભગવા, તેન સયમ્ભુઞાણેન દિટ્ઠત્તા તસ્સ સચ્ચાનીતિ અરિયસચ્ચાનિ. **સમ્મપ્પઞ્ઞાય પસ્સતી**તિ સમ્મા હેતુના ઞાયેન વિપસ્સનાપઞ્ઞાસહિતાય મગ્ગપઞ્ઞાય પરિઞ્ઞાપહાનસચ્છિકિરિયાભાવનાભિસમયવસેન પસ્સતિ. **દુક્ખ**ન્તિઆદિ અરિયસચ્ચાનં સરૂપદસ્સનં. તત્થ અનેકૂપદ્દવાધિટ્ઠાનતાય કુચ્છિતભાવતો બાલજનપરિકપ્પિતધુવસુભસુખત્તવિરહેન તુચ્છભાવતો ચ **દુક્ખં**. દુક્ખં સમુપ્પજ્જતિ એતેનાતિ **દુક્ખસમુપ્પાદો**, દુક્ખસમુદયો. દુક્ખં અતિક્કમતિ એતેન આરમ્મણપ્પચ્ચયભૂતેન, એત્થ વાતિ **દુક્ખસ્સ અતિક્કમો**, નિબ્બાનં. આરકત્તા કિલેસેહિ અરણીયતો ચ **અરિયો**. સમ્માદિટ્ઠિઆદીનં અટ્ઠન્નં અઙ્ગાનં વસેન **અટ્ઠઙ્ગિકો**. મારેન્તો કિલેસે ગચ્છતિ, નિબ્બાનત્થિકેહિ મગ્ગીયતિ, સયં વા નિબ્બાનં મગ્ગતીતિ **મગ્ગો**. તતો એવ દુક્ખસ્સ ઉપસમં નિરોધં ગચ્છતીતિ **દુક્ખૂપસમગામી**. યતો સમ્મપ્પઞ્ઞાય પસ્સતીતિ સમ્બન્ધો.

સ સત્તક્ખત્તું પરમં, સન્ધાવિત્વાન પુગ્ગલોતિ સો એવં ચતુસચ્ચદસ્સાવી અરિયપુગ્ગલો સોતાપન્નો સબ્બમુદિન્દ્રિયો સમાનો સત્તવારપરમંયેવ ભવાદીસુ અપરાપરુપ્પત્તિવસેન સન્ધાવિત્વા સંસરિત્વા. એકબીજી, કોલંકોલો, સત્તક્ખત્તુપરમોતિ ઇન્દ્રિયાનં તિક્ખમજ્ઝિમમુદુભાવેન તયો હિ સોતાપન્ના. તેસુ સબ્બમુદિન્દ્રિયસ્સ વસેનિદં વુત્તં ''સ સત્તક્ખત્તું પરમં, સન્ધાવિત્વાના''તિ . **દુક્ખસ્સન્તકરો હોતી**તિ વટ્ટદુક્ખસ્સ અન્તકરો પરિયોસાનકરો હોતિ. કથં? **સબ્બસંયોજનક્ખયા** અનુપુબ્બેન અગ્ગમગ્ગં અધિગન્ત્વા નિરવસેસાનં સંયોજનાનં ખેપનાતિ અરહત્તફલેનેવ દેસનાય કૂટં ગણ્હિ.

ચતુત્થસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૫. મુસાવાદસુત્તવણ્ણના

૨૫. પઞ્ચમે **એકધમ્મં અતીતસ્સા**તિ કા ઉપ્પત્તિ? ભગવતો ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ ચ મહાલાભસક્કારો ઉપ્પજ્જિ, તિત્થિયાનં પરિહાયિ. તે હતલાભસક્કારા નિપ્પભા નિત્તેજા ઇસ્સાપકતા ચિઞ્ચમાણવિકં નામ પરિબ્બાજિકં ઉય્યોજેસું – ''એહિ, ત્વં ભગિનિ, સમણં ગોતમં અભૂતેન અબ્ભાચિક્ખસ્સૂ''તિ. સા ભગવન્તં ચતુપરિસમજ્ઝે ધમ્મં દેસેન્તં ઉપગન્ત્વા અભૂતેન અબ્ભાચિક્ખિત્વા સક્કેનસ્સા અભૂતભાવે પકાસિતે મહાજનેન ''ધી કાળકણ્ણી''તિ વિહારતો નિક્કડ્ઢાપિતા પથવિયા વિવરે દિન્ને અવીચિજાલાનં ઇન્ધનં હુત્વાવ અવીચિનિરયે નિબ્બત્તિ, ભિય્યોસોમત્તાય તિત્થિયાનં લાભસક્કારો પરિહાયિ. ભિક્ખૂ ધમ્મસભાયં કથં સમુટ્ઠાપેસું ''આવુસો, ચિઞ્ચમાણવિકા એવં ઉળારગુણં અગ્ગદક્ખિણેય્યં સમ્માસમ્બુદ્ધં અભૂતેન અક્કોસિત્વા મહાવિનાસં પત્તા''તિ. સત્થા આગન્ત્વા ''કાય નુત્થ, ભિક્ખવે, એતરહિ કથાય સન્નિસિન્ના''તિ પુચ્છિત્વા ''ઇમાય નામા''તિ વુત્તે ''ન, ભિક્ખવે, ઇદાનેવ, પુબ્બેપિ સા મં અભૂતેન અક્કોસિત્વા મહાવિનાસં પત્તાયેવા''તિ મહાપદુમજાતકમ્પિ વિત્થારેત્વા ઉપરિ ધમ્મં દેસેન્તો ઇમિસ્સા અટ્ઠુપ્પત્તિયા ''એકધમ્મં અતીતસ્સા''તિ ઇદં સુત્તં દેસેસિ.

તત્થ **એકધમ્મ**ન્તિ એકં વચીસચ્ચસઙ્ખાતં ધમ્મં. **અતીતસ્સા**તિ યા સા અટ્ઠ અનરિયવોહારે વજ્જેત્વા અટ્ઠસુ અરિયવોહારેસુ પતિટ્ઠાપનત્થં ''સચ્ચં , ભણે, નાલિક''ન્તિ અરિયેહિ ઠપિતા મરિયાદા, તં અતિક્કમિત્વા ઠિતસ્સ. પુરિસો એવ પુગ્ગલોતિ **પુરિસપુગ્ગલો**, તસ્સ. **અકરણીય**ન્તિ કાતું અસક્કુણેય્યં. સમ્પજાનમુસાવાદી હિ પુગ્ગલો કિઞ્ચિ પાપકમ્મં કત્વા ''ઇદં નામ તયા કત''ન્તિ વુત્તે ''ન મયા કત''ન્તિ મુસાવાદેનેવ પરિહરિસ્સતિ. એવઞ્ચ પટિપજ્જન્તો કિઞ્ચિ પાપકમ્મં કરોતિયેવ, ન તત્થ લજ્જતિ સચ્ચમરિયાદાય સમતિક્કન્તત્તા. તેન વુત્તં ''કતમં એકધમ્મં, યદિદં, ભિક્ખવે, સમ્પજાનમુસાવાદો''તિ.

ગાથાયં **મુસાવાદિસ્સા**તિ મુસા અભૂતં અતચ્છં પરેસં વિઞ્ઞાપનવસેન વદનસીલસ્સ. યસ્સ દસસુ વચનેસુ એકમ્પિ સચ્ચં નત્થિ, એવરૂપે વત્તબ્બમેવ નત્થિ. **જન્તુનો**તિ સત્તસ્સ. સત્તો હિ જાયનટ્ઠેન ''જન્તૂ''તિ વુચ્ચતિ. **વિતિણ્ણપરલોકસ્સા**તિ વિસ્સટ્ઠપરલોકસ્સ. ઈદિસો હિ મનુસ્સસમ્પત્તિ દેવલોકસમ્પત્તિ અવસાને નિબ્બાનસમ્પત્તીતિ ઇમા તિસ્સોપિ સમ્પત્તિયો ન પસ્સતિ. **નત્થિ પાપ**ન્તિ તસ્સ તાદિસસ્સ ઇદં નામ પાપં ન કત્તબ્બન્તિ નત્થીતિ.

પઞ્ચમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૬. દાનસુત્તવણ્ણના

૨૬. છટ્ઠે **એવઞ્ચે**તિ એત્થ **એવ**ન્તિ ઉપમાકારે નિપાતો, **ચે**તિ પરિકપ્પને. **સત્તા**તિ રૂપાદીસુ સત્તા વિસત્તા. **જાનેય્યુ**ન્તિ બુજ્ઝેય્યું. **દાનસંવિભાગસ્સા**તિ યાય હિ ચેતનાય અન્નાદિદેય્યધમ્મં સંહરિત્વા અનુકમ્પાપૂજાસુ અઞ્ઞતરવસેન પરેસં દીયતિ, તં દાનં. યાય પન અત્તના પરિભુઞ્જિતબ્બભાવેન ગહિતવત્થુસ્સ એકદેસો સંવિભજિત્વા દીયતિ, અયં સંવિભાગો. **વિપાક**ન્તિ ફલં. **યથાહં જાનામી**તિ યથા અહં જાનામિ. ઇદં વુત્તં હોતિ – તિરચ્છાનગતસ્સપિ દાનં દત્વા અત્તભાવસતે પવત્તસુખવિપચ્ચનવસેન સતગુણા દક્ખિણા હોતીતિ એવમાદિના, ભિક્ખવે, યેન પકારેન અહં દાનસ્સ સંવિભાગસ્સ ચ વિપાકં કમ્મવિપાકં ઞાણબલેન પચ્ચક્ખતો જાનામિ, એવં ઇમે સત્તા યદિ જાનેય્યુન્તિ. **ન અદત્વા ભુઞ્જેય્યુ**ન્તિ યં ભુઞ્જિતબ્બયુત્તકં અત્તનો અત્થિ, તતો પરેસં ન અદત્વા મચ્છરિયચિત્તેન ચ તણ્હાલોભવસેન ચ ભુઞ્જેય્યું, દત્વાવ ભુઞ્જેય્યું. **ન ચ નેસં મચ્છેરમલં ચિત્તં પરિયાદાય તિટ્ઠેય્યા**તિ અત્તનો સમ્પત્તીનં પરેહિ સાધારણભાવાસહનલક્ખણં ચિત્તસ્સ પભસ્સરભાવદૂસકાનં ઉપક્કિલેસભૂતાનં

કણ્હધમ્માનં અઞ્ઞતરં મચ્છેરમલં. અથ વા યથાવુત્તમચ્છેરઞ્ચેવ અઞ્ઞમ્પિ દાનન્તરાયકરં ઇસ્સાલોભદોસાદિમલઞ્ચ નેસં સત્તાનં ચિત્તં યથા દાનચેતના ન પવત્તતિ, ન વા સુપરિસુદ્ધા હોતિ, એવં પરિયાદાય પરિતો ગહેત્વા અભિભવિત્વા ન તિટ્ઠેય્ય. કો હિ સમ્મદેવ દાનફલં જાનન્તો અત્તનો ચિત્તે મચ્છેરમલસ્સ ઓકાસં દદેય્ય.

યોપિ નેસં અસ્સ ચરિમો આલોપોતિ નેસં સત્તાનં યો સબ્બપચ્છિમકો આલોપો સિયા. **ચરિમં કબળ**ન્તિ તસ્સેવ વેવચનં. ઇદં વુત્તં હોતિ – ઇમે સત્તા પકતિયા યત્તકેહિ આલોપેહિ સયં યાપેય્યું, તેસુ એકમેવ આલોપં અત્તનો અત્થાય ઠપેત્વા તદઞ્ઞે સબ્બે આલોપે આગતાગતાનં અત્થિકાનં દત્વા યો ઠપિતો આલોપો અસ્સ, સો ઇધ ચરિમો આલોપો નામ. **તતોપિ ન અસંવિભજિત્વા ભુઞ્જેય્યું, સચે નેસં પટિગ્ગાહકા અસ્સૂ**તિ નેસં સત્તાનં પટિગ્ગાહકા યદિ સિયું, તતોપિ યથાવુત્તચરિમાલોપતોપિ સંવિભજિત્વાવ એકદેસં દત્વાવ ભુઞ્જેય્યું, યથાહં દાનસંવિભાગસ્સ વિપાકં પચ્ચક્ખતો જાનામિ, એવં યદિ જાનેય્યુન્તિ. **યસ્મા ચ ખો**તિઆદિના કમ્મફલસ્સ અપ્પચ્ચક્ખભાવતો એવમેતે સત્તા દાનસંવિભાગેસુ ન પવત્તન્તીતિ યથાધિપ્પેતમત્થં કારણેન સમ્પટિપાદેતિ. એતેનેવ તેસં તદઞ્ઞપુઞ્ઞેસુ ચ અપ્પટિપત્તિયા અપુઞ્ઞેસુ ચ પટિપત્તિયા કારણં દસ્સિતન્તિ દટ્ઠબ્બં.

ગાથાસુ **યથાવુત્તં મહેસિના**તિ મહેસિના ભગવતા ''તિરચ્છાનગતે દાનં દત્વા સતગુણા દક્ખિણા પાટિકઙ્ખિતબ્બા' તિઆદિના, ઇધેવ વા ''એવં ચે સત્તા જાનેય્યુ''ન્તિઆદિના યથાવુત્તં, ઞાણચારેન તં યથાવુત્તં ચિત્તં ઞાતન્તિ અત્થો. **વિપાકં સંવિભાગસ્સા**તિ સંવિભાગસ્સપિ વિપાકં, કો પન વાદો દાનસ્સ. **યથા હોતિ મહપ્ફલ**ન્તિ યથા સો વિપાકો મહન્તં ફલં હોતિ, એવં ઇમે સત્તા યદિ જાનેય્યુન્તિ સમ્બન્ધો. **વિનેય્ય મચ્છેરમલ**ન્તિ મચ્છરિયમલં અપનેત્વા કમ્મફલસદ્ધાય રતનત્તયસદ્ધાય ચ વિસેસતો પસન્નેન ચિત્તેન યેસુ કિલેસેહિ આરકત્તા અરિયેસુ સીલાદિગુણસમ્પન્નેસુ દિન્નં અપ્પકમ્પિ દાનં મહપ્ફલં હોતિ, તેસુ યુત્તકાલેન **દજ્જું** દદેય્યું.

મહપ્ફલભાવકરણતો દક્ખિણં અરહન્તીતિ દક્ખિણેય્યા, સમ્માપટિપન્ના, તેસુ **દક્ખિણેય્યેસુ. દક્ખિણં** પરલોકં સદ્દહિત્વા દાતબ્બં દેય્યધમ્મં યથા તં દાનં હોતિ મહાદાનં, એવં દત્વા. અથ વા બહુનો અન્નં દત્વા, કથં પન અન્નં દાતબ્બન્તિ આહ ''દક્ખિણેય્યેસુ દક્ખિણ''ન્તિ. **ઇતો મનુસ્સત્તા** મનુસ્સત્તભાવતો **ચુતા** પટિસન્ધિવસેન **સગ્ગં ગચ્છન્તિ દાયકા. કામકામિનો**તિ કામેતબ્બાનં ઉળારાનં દેવભોગાનં પટિલદ્ધરૂપવિભવેન કમ્મુના ઉપગમને સાધુકારિતાય કામકામિનો સબ્બકામસમઙ્ગિનો. **મોદ**ન્તિ યથારુચિ પરિચારેન્તીતિ અત્થો.

છટ્ઠસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૭. મેત્તાભાવનાસુત્તવણ્ણના

૨૭. સત્તમે **યાનિ કાનિચી**તિ અનવસેસપરિયાદાનં. **ઓપધિકાનિ પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂની**તિ

તેસં નિયમનં. તત્થ ઉપધિ વુચ્ચન્તિ ખન્ધા, ઉપધિસ્સ કરણં સીલં એતેસં, ઉપધિપ્પયોજનાનિ વા **ઓપધિકાનિ**. સમ્પત્તિભવે અત્તભાવજનકાનિ પટિસન્ધિપવત્તિવિપાકદાયકાનિ. **પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂની**તિ પુઞ્ઞકિરિયા ચ તા તેસં તેસં ફલાનિસંસાનં વત્થૂનિ ચાતિ પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂનિ. તાનિ પન સઙ્ખેપતો દાનમયં, સીલમયં, ભાવનામયન્તિ તિવિધાનિ હોન્તિ. તત્થ યં વત્તબ્બં, તં પરતો તિકનિપાતવણ્ણનાયં આવિ ભવિસ્સતિ. **મેત્તાય**

ચેતોવિમુત્તિયાતિ મેત્તાભાવનાવસેન પટિલદ્ધતિકચતુક્કજ્ઝાનસમાપત્તિયા. ‘‘મેત્તા’’તિ હિ વુત્તે ઉપચારોપિ લબ્ભતિ અપ્પનાપિ, ‘‘ચેતોવિમુત્તી’’તિ પન વુત્તે અપ્પનાઝાનમેવ લબ્ભતિ. તઞ્હિ નીવરણાદિપચ્ચનીકધમ્મતો ચિત્તસ્સ સુટ્ઠુ વિમુત્તિભાવેન ચેતોવિમુત્તીતિ વુચ્ચતિ. **કલં નાગ્ઘન્તિ સોળસિ**ન્તિ મેત્તાબ્રહ્મવિહારસ્સ સોળસભાગં ઓપધિકાનિ પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂનિ ન અગ્ઘન્તિ. ઇદં વુત્તં હોતિ – મેત્તાય ચેતોવિમુત્તિયા યો વિપાકો, તં સોળસ કોટ્ઠાસે કત્વા તતો એકં પુન સોળસ કોટ્ઠાસે કત્વા તત્થ યો એકકોટ્ઠાસો, ન તં અઞ્ઞાનિ ઓપધિકાનિ પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂનિ અગ્ઘન્તીતિ. **અધિગ્ગહેત્વા**તિ અભિભવિત્વા. **ભાસતે**તિ ઉપક્કિલેસવિસુદ્ધિયા દિપ્પતિ. **તપતે**તિ તતો એવ અનવસેસે પટિપક્ખધમ્મે સન્તપતિ. **વિરોચતી**તિ ઉભયસમ્પત્તિયા વિરોચતિ. મેત્તા હિ ચેતોવિમુત્તિ ચન્દાલોકસઞ્ઞાતા વિગતૂપક્કિલેસા જુણ્હા વિય દિપ્પતિ, આતપો વિય અન્ધકારં પચ્ચનીકધમ્મે વિધમન્તી તપતિ, ઓસધિતારકા વિય વિજ્જોતમાના વિરોચતિ ચ.

સેય્યથાપીતિ ઓપમ્મદસ્સનત્થે નિપાતો. **તારકરૂપાન**ન્તિ જોતીનં. **ચન્દિયા**તિ ચન્દસ્સ અયન્તિ ચન્દી, તસ્સા ચન્દિયા, પભાય જુણ્હાયાતિ અત્થો. **વસ્સાન**ન્તિ વસ્સાનં બહુવસેન લદ્ધવોહારસ્સ ઉતુનો. **પચ્છિમે માસે**તિ કત્તિકમાસે. **સરદસમયે**તિ સરદકાલે. અસ્સયુજકત્તિકમાસા હિ લોકે ‘‘સરદઉતૂ’’તિ વુચ્ચન્તિ. **વિદ્ધે**તિ ઉબ્બિદ્ધે, મેઘવિગમેન દૂરીભૂતેતિ અત્થો. તેનેવાહ ‘‘**વિગતવલાહકે**’’તિ. **દેવે**તિ આકાસે. **નભં અબ્ભુસ્સક્કમાનો**તિ ઉદયટ્ઠાનતો આકાસં ઉલ્લઙ્ઘન્તો. **તમગત**ન્તિ તમં. **અભિવિહચ્ચા**તિ અભિહન્ત્વા વિધમિત્વા. **ઓસધિતારકા**તિ ઉસ્સન્ના પભા એતાય ધીયતિ, ઓસધીનં વા અનુબલપ્પદાયિકત્તા ઓસધીતિ લદ્ધનામા તારકા.

એત્થાહ – કસ્મા પન ભગવતા સમાનેપિ ઓપધિકભાવે મેત્તા ઇતરેહિ ઓપધિકપુઞ્ઞેહિ વિસેસેત્વા વુત્તાતિ? વુચ્ચતે – સેટ્ઠટ્ઠેન નિદ્દોસભાવેન ચ સત્તેસુ સુપ્પટિપત્તિભાવતો. સેટ્ઠા હિ એતે વિહારા, સબ્બસત્તેસુ સમ્માપટિપત્તિભૂતાનિ યદિદં મેત્તાઝાનાનિ. યથા ચ બ્રહ્માનો નિદ્દોસચિત્તા વિહરન્તિ, એવં એતેહિ સમન્નાગતા યોગિનો બ્રહ્મસમાવ હુત્વા વિહરન્તિ. તથા હિમે ‘‘બ્રહ્મવિહારા’’તિ વુચ્ચન્તિ. ઇતિ સેટ્ઠટ્ઠેન નિદ્દોસભાવેન ચ સત્તેસુ સુપ્પટિપત્તિભાવતો મેત્તાવ ઇતરેહિ ઓપધિકપુઞ્ઞેહિ વિસેસેત્વા વુત્તા.

એવમ્પિ કસ્મા મેત્તાવ એવં વિસેસેત્વા વુત્તા? ઇતરેસં બ્રહ્મવિહારાનં અધિટ્ઠાનભાવતો દાનાદીનં સબ્બેસં કલ્યાણધમ્માનં પરિપૂરિકત્તા ચ. અયઞ્હિ સત્તેસુ હિતાકારપ્પવત્તિલક્ખણા મેત્તા, હિતૂપસંહારસા, આઘાતવિનયપચ્ચુપટ્ઠાના. યદિ અનોધિસો ભાવિતા બહુલીકતા, અથ સુખેનેવ કરુણાદિભાવના સમ્પજ્જન્તીતિ મેત્તા ઇતરેસં બ્રહ્મવિહારાનં અધિટ્ઠાનં. તથા હિ સત્તેસુ હિતજ્ઝાસયતાય સતિ નેસં દુક્ખાસહનતા, સમ્પત્તિવિસેસાનં ચિરટ્ઠિતિકામતા, પક્ખપાતાભાવેન સબ્બત્થ સમપ્પવત્તચિત્તતા ચ સુખેનેવ ઇજ્ઝન્તિ. એવઞ્ચ સકલલોકહિતસુખવિધાનાધિમુત્તા મહાબોધિસત્તા ‘‘ઇમસ્સ દાતબ્બં, ઇમસ્સ ન દાતબ્બ’’ન્તિ ઉત્તમવિચયવસેન વિભાગં અકત્વા સબ્બસત્તાનં નિરવસેસસુખનિદાનં દાનં દેન્તિ, હિતસુખત્થમેવ નેસં સીલં સમાદિયન્તિ, સીલપરિપૂરણત્થં નેક્ખમ્મં ભજન્તિ, તેસં હિતસુખેસુ અસમ્મોહત્થાય પઞ્ઞં પરિયોદપેન્તિ, હિતસુખાભિવડ્ઢનત્થમેવ દળ્હં વીરિયમારભન્તિ, ઉત્તમવીરિયવસેન વીરભાવં પત્તાપિ સત્તાનં નાનપ્પકારં હિતજ્ઝાસયેનેવ અપરાધં ખમન્તિ, ‘‘ઇદં વો દસ્સામ, કરિસ્સામા’’તિઆદિના કતં પટિઞ્ઞાતં ન વિસંવાદેન્તિ, તેસં હિતસુખાયેવ અચલાધિટ્ઠાના હોન્તિ. તેસુ અચલાય મેત્તાય પુબ્બકારિનો હિતજ્ઝાસયેનેવ નેસં વિપ્પકારે ઉદાસીના હોન્તિ, પુબ્બકારિતાયપિ ન પચ્ચુપકારમાસિસન્તીતિ. એવં તે પારમિયો પૂરેત્વા યાવ દસબલચતુ-વેસારજ્જ-છઅસાધારણઞાણ-અટ્ઠારસાવેણિકબુદ્ધધમ્મપ્પભેદે સબ્બેપિ કલ્યાણધમ્મે પરિપૂરેન્તિ. એવં દાનાદીનં સબ્બેસં કલ્યાણધમ્માનં પારિપૂરિકા મેત્તાતિ ચ ઇમસ્સ વિસેસસ્સ દસ્સનત્થં સા ઇતરેહિ વિસેસેત્વા વુત્તા.

અપિચ મેત્તાય ઇતરેહિ ઓપધિકપુઞ્ઞેહિ મહાનુભાવતા વેલામસુત્તેન દીપેતબ્બા. તત્થ હિ યથા નામ મહતા વેલામસ્સ દાનતો એકસ્સ સોતાપન્નસ્સ દાનં મહપ્ફલતરં વુત્તં, એવં સોતાપન્નસતતો એકસ્સ સકદાગામિસ્સ દાનં...પે॰... પચ્ચેકબુદ્ધસતતો ભગવતો, તતોપિ બુદ્ધપ્પમુખસ્સ સઙ્ઘસ્સ દાનં, તતોપિ ચાતુદ્દિસસ્સ સઙ્ઘસ્સ વિહારદાનં, તતોપિ સરણગમનં, તતોપિ સીલસમાદાનં, તતોપિ ગદ્દૂહનમત્તં કાલં મેત્તાભાવના મહપ્ફલતરા વુત્તા. યથાહ –

> ''યં ગહપતિ વેલામો બ્રાહ્મણો દાનં અદાસિ મહાદાનં. યો ચેકં દિટ્ઠિસમ્પન્નં ભોજેય્ય, ઇદં તતો મહપ્ફલતરં. યો ચ સતં દિટ્ઠિસમ્પન્નં ભોજેય્ય...પે॰... સુરામેરયમજ્જપ્પમાદટ્ઠાના વેરમણિં. યો ચ અન્તમસો ગદ્દૂહનમત્તમ્પિ મેત્તચિત્તં ભાવેય્ય, ઇદં તતો મહપ્ફલતર''ન્તિ (અ॰ નિ॰ ૯.૨૦).

મહગ્ગતપુઞ્ઞભાવેન પનસ્સા પરિત્તપુઞ્ઞતો સાતિસયતાય વત્તબ્બમેવ નત્થિ. વુત્તઞ્હેતં ''યં પમાણકતં કમ્મં, ન તં તત્રાવસિસ્સતિ, ન તં તત્રાવતિટ્ઠતી''તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૫૫૬; સં॰ નિ॰ ૪.૩૬૦). કામાવચરકમ્મઞ્હિ પમાણકતં નામ, મહગ્ગતકમ્મં પન પમાણં અતિક્કમિત્વા ઓધિસકાનોધિસકફરણવસેન વડ્ઢિત્વા કતત્તા અપ્પમાણકતં નામ. કામાવચરકમ્મં તસ્સ મહગ્ગતકમ્મસ્સ અન્તરા લગ્ગિતું વા તં કમ્મં અભિભવિત્વા અત્તનો વિપાકસ્સ ઓકાસં ગહેત્વા ઠાતું વા ન સક્કોતિ, અથ ખો મહગ્ગતકમ્મમેવ તં પરિત્તકમ્મં મહોઘો વિય પરિત્તં ઉદકં અભિભવિત્વા અત્તનો ઓકાસં ગહેત્વા તિટ્ઠતિ, તસ્સ વિપાકં પટિબાહિત્વા સયમેવ બ્રહ્મસહબ્યતં ઉપનેતીતિ અયઞ્હિ તસ્સ અત્થોતિ.

ગાથાસુ **યો**તિ યો કોચિ ગહટ્ઠો વા પબ્બજિતો વા. **મેત્તન્તિ** મેત્તાઝાનં. **અપ્પમાણન્તિ** ભાવનાવસેન આરમ્મણવસેન ચ અપ્પમાણં. અસુભભાવનાદયો વિય હિ આરમ્મણે એકદેસગ્ગહણં અકત્વા અનવસેસફરણવસેન અનોધિસોફરણવસેન ચ અપ્પમાણારમ્મણતાય પગુણભાવનાવસેન અપ્પમાણં. **તનૂ સંયોજના હોન્તી**તિ મેત્તાઝાનં પાદકં કત્વા સમ્મસિત્વા હેટ્ઠિમે અરિયમગ્ગે અધિગચ્છન્તસ્સ સુખેનેવ પટિઘસંયોજનાદયો પહીયમાના તનૂ હોન્તિ. તેનાહ ''પસ્સતો ઉપધિક્ખય''ન્તિ. ''ઉપધિક્ખયો''તિ હિ નિબ્બાનં વુચ્ચતિ. તઞ્ચસ્સ સચ્છિકિરિયાભિસમયવસેન મગ્ગઞાણેન પસ્સતિ. અથ વા **તનૂ સંયોજના હોન્તી**તિ મેત્તાઝાનપદટ્ઠાનાય વિપસ્સનાય અનુક્કમેન ઉપધિક્ખયસઙ્ખાતં અરહત્તં પત્વા તં પસ્સતો પગેવ દસપિ સંયોજના તનૂ હોન્તિ, પહીયન્તીતિ અત્થો. અથ વા **તનૂ સંયોજના હોન્તી**તિ પટિઘો ચેવ પટિઘસમ્પયુત્તસંયોજના ચ તનુકા હોન્તિ. **પસ્સતો ઉપધિક્ખયન્તિ** તેસંયેવ કિલેસૂપધીનં ખયસઙ્ખાતં મેત્તં અધિગમવસેન પસ્સન્ત સ્સાતિ એવમેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો.

એવં કિલેસપ્પહાનં નિબ્બાનાધિગમઞ્ચ મેત્તાભાવનાય સિખાપ્પત્તમાનિસંસં દસ્સેત્વા ઇદાનિ અઞ્ઞે આનિસંસે દસ્સેતું ''**એકમ્પિ ચે**''તિઆદિમાહ. તત્થ **અદુટ્ઠચિત્તો**તિ મેત્તાબલેન સુટ્ઠુ વિક્ખમ્ભિતબ્યાપાદતાય બ્યાપાદેન અદૂસિતચિત્તો. **મેત્તાયતી**તિ હિતફરણવસેન મેત્તં કરોતિ. **કુસલો**તિ અતિસયેન કુસલવા મહાપુઞ્ઞો, પટિઘાદિઅનત્થવિગમેન વો. ખેમી **તેના**તિ તેન મેત્તાયિતેન. **સબ્બે ચ પાણે**તિ ચસદ્દો બ્યતિરેકે. **મનસાનુકમ્પન્તિ** ચિત્તેન અનુકમ્પન્તો. ઇદં વુત્તં હોતિ – એકસત્તવિસયાપિ તાવ મેત્તા મહાકુસલરાસિ, સબ્બે પન પાણે અત્તનો પિયપુત્તં વિય હિતફરણેન મનસા અનુકમ્પન્તો પહૂતં બહું અનપ્પકં અપરિયન્તં ચતુસટ્ઠિમહાકપ્પેપિ અત્તનો વિપાકપ્પબન્ધં પવત્તેતું સમત્થં ઉળારપુઞ્ઞં અરિયો પરિસુદ્ધચિત્તો પુગ્ગલો પકરોતિ નિપ્ફાદેતિ.

સત્તસણ્ડન્તિ સત્તસઙ્ખાતેન સણ્ડેન સમન્નાગતં ભરિતં, સત્તેહિ અવિરળં આકિણ્ણમનુસ્સન્તિ અત્થો. **વિજિત્વા**તિ અદણ્ડેન અસત્થેન ધમ્મેનેવ વિજિનિત્વા. **રાજિસયો**તિ ઇસિસદિસા ધમ્મિકરાજાનો. **યજમાના**તિ દાનાનિ દદમાના. **અનુપરિયગા**તિ વિચરિંસુ.

અસ્સમેધન્તિઆદીસુ પોરાણકરાજકાલે કિર સસ્સમેધં, પુરિસમેધં, સમ્માપાસં, વાચાપેય્યન્તિ ચત્તારિ સઙ્ગહવત્થૂનિ અહેસું, યેહિ રાજાનો લોકં સઙ્ગણ્હિંસુ. તત્થ નિપ્ફન્નસસ્સતો દસમભાગગ્ગહણં **સસ્સમેધં** નામ, સસ્સસમ્પાદને, મેધાવિતાતિ અત્થો. મહાયોધાનં છમાસિકં ભત્તવેતનાનુપ્પદાનં **પુરિસમેધં** નામ, પુરિસસઙ્ગણ્હને મેધાવિતાતિ અત્થો. દલિદ્દમનુસ્સાનં પોત્થકે લેખં ગહેત્વા તીણિ વસ્સાનિ વિના વડ્ઢિયા સહસ્સદ્વિસહસ્સમત્તધનાનુપ્પદાનં **સમ્માપાસં** નામ. તઞ્હિ સમ્મા મનુસ્સે પાસેતિ હદયે બન્ધિત્વા વિય ઠપેતિ, તસ્મા ‘‘સમ્માપાસ’’ન્તિ વુચ્ચતિ. ‘‘તાત માતુલા’’તિઆદિના પન સણ્હવાચાય સઙ્ગહણં **વાચાપેય્યં** નામ, પેય્યવજ્જં પિયવાચતાતિ અત્થો. એવં ચતૂહિ સઙ્ગહવત્થૂહિ સઙ્ગહિતં રટ્ઠં ઇદ્ધઞ્ચેવ હોતિ ફીતઞ્ચ પહૂતઅન્નપાનં ખેમં નિરબ્બુદં. મનુસ્સા મુદા મોદમાના ઉરે પુત્તે નચ્ચેન્તા અપારુતઘરા વિહરન્તિ . ઇદં ઘરદ્વારેસુ અગ્ગળાનં અભાવતો ‘‘**નિરગ્ગળ**’’ન્તિ વુચ્ચતિ. અયં પોરાણિકા પવેણિ, અયં પોરાણિકા પકતિ.

અપરભાગે પન ઓક્કાકરાજકાલે બ્રાહ્મણા ઇમાનિ ચત્તારિ સઙ્ગહવત્થૂનિ ઇમઞ્ચ રટ્ઠસમ્પત્તિં પરિવત્તેન્તા ઉદ્ધમ્મૂલં કત્વા અસ્સમેધં પુરિસમેધન્તિઆદિકે પઞ્ચ યઞ્ઞે નામ અકંસુ. વુત્તઞ્હેતં ભગવતા બ્રાહ્મણધમ્મિયસુત્તે –

‘‘તેસં આસિ વિપલ્લાસો, દિસ્વાન અણુતો અણું…પે॰….

‘‘તે તત્થ મન્તે ગન્થેત્વા, ઓક્કાકં તદુપાગમુ’’ન્તિ. (સુ॰ નિ॰ ૩૦૧-૩૦૪);

તત્થ અસ્સમેત્થ મેધન્તિ બાધેન્તીતિ **અસ્સમેધો**. દ્વીહિ પરિયઞ્ઞેહિ યજિતબ્બસ્સ એકવીસતિયૂપસ્સ એકસ્મિં પચ્છિમદિવસે એવ સત્તનવુતિપઞ્ચપસુસતઘાતભીસનસ્સ ઠપેત્વા ભૂમિઞ્ચ પુરિસે ચ અવસેસસબ્બવિભવદક્ખિણસ્સ યઞ્ઞસ્સેતં અધિવચનં. પુરિસમેત્થ મેધન્તિ બાધેન્તીતિ **પુરિસમેધો**. ચતૂહિ પરિયઞ્ઞેહિ યજિતબ્બસ્સ સદ્ધિંભૂમિયા અસ્સમેધે વુત્તવિભવદક્ખિણસ્સ યઞ્ઞસ્સેતં અધિવચનં. સમ્મમેત્થ પાસન્તિ ખિપન્તીતિ **સમ્માપાસો**. યુગચ્છિગ્ગળે પવેસનદણ્ડકસઙ્ખાતં સમ્મં ખિપિત્વા તસ્સ પતિતોકાસે વેદિં કત્વા સંહારિમેહિ યૂપાદીહિ સરસ્સતિનદિયા નિમુગ્ગોકાસતો પભુતિ પટિલોમં ગચ્છન્તેન યજિતબ્બસ્સ સત્રયાગસ્સેતં અધિવચનં વાજમેત્થ પિવન્તીતિ **વાજપેય્યો**. એકેન પરિયઞ્ઞેન સત્તરસહિ પસૂહિ યજિતબ્બસ્સ બેળુવયૂપસ્સ સત્તરસકદક્ખિણસ્સ યઞ્ઞસ્સેતં અધિવચનં. નત્થિ એત્થ અગ્ગળોતિ **નિરગ્ગળો**. નવહિ પરિયઞ્ઞેહિ યજિતબ્બસ્સ સદ્ધિં ભૂમિયા પુરિસેહિ ચ અસ્સમેધે વુત્તવિભવદક્ખિણસ્સ સબ્બમેધપરિયાયનામસ્સ અસ્સમેધવિકપ્પસ્સેતં અધિવચનં.

ચન્દપ્પભાતિ ચન્દપ્પભાય. **તારગણાવ સબ્બે**તિ યથા સબ્બેપિ તારાગણા ચન્દિમસોભાય સોળસિમ્પિ કલં નાગ્ઘન્તિ, એવં તે અસ્સમેધાદયો યઞ્ઞા મેત્તચિત્તસ્સ વુત્તલક્ખણેન સુભાવિતસ્સ સોળસિમ્પિ કલં નાનુભવન્તિ, ન પાપુણન્તિ, નાગ્ઘન્તીતિ અત્થો.

ઇદાનિ અપરેપિ દિટ્ઠધમ્મિકસમ્પરાયિકે મેત્તાભાવનાય આનિસંસે દસ્સેતું ‘‘**યો ન હન્તી**’’તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **યો**તિ મેત્તાબ્રહ્મવિહારભાવનાનુયુત્તો પુગ્ગલો. **ન હન્તી**તિ તેનેવ મેત્તાભાવનાનુભાવેન દૂરવિક્ખમ્ભિતબ્યાપાદતાય ન કઞ્ચિ સત્તં હિંસતિ, લેડ્ડુદણ્ડાદીહિ ન વિબાધતિ વા. **ન ઘાતેતી**તિ પરં સમાદપેત્વા ન સત્તે હનાપેતિ ન

વિબાધાપેતિ ચ. **ન જિનાતી**તિ સારમ્ભવિગ્ગાહિકકથાદિવસેન ન કઞ્ચિ જિનાતિ સારમ્ભસ્સેવ અભાવતો, જાનિકરણવસેન વા અડ્ડકરણાદિના ન કઞ્ચિ જિનાતિ. **ન જાપયે**તિ પરેપિ પયોજેત્વા પરેસં ધનજાનિં ન કારાપેય્ય. **મેત્તંસો**તિ મેત્તામયચિત્તકોટ્ઠાસો, મેત્તાય વા અંસો અવિજહનટ્ઠેન અવયવભૂતોતિ મેત્તંસો. **સબ્બભૂતેસૂ**તિ સબ્બસત્તેસુ. તતો એવ **વેરં તસ્સ ન કેનચી**તિ અકુસલવેરં તસ્સ કેનચિપિ કારણેન નત્થિ, પુગ્ગલવેરસઙ્ખાતો વિરોધો કેનચિ પુરિસેન સદ્ધિં તસ્સ મેત્તાવિહારિસ્સ નત્થીતિ.

એવમેતસ્મિં એકકનિપાતે પટિપાટિયા તેરસસુ સુત્તેસુ સિક્ખાસુત્તદ્વયે ચાતિ પન્નરસસુ સુત્તેસુ વિવટ્ટં કથિતં, નીવરણસુત્તં સંયોજનસુત્તં અપ્પમાદસુત્તં અટ્ઠિસઞ્ચયસુત્તન્તિ એતેસુ ચતૂસુ સુત્તેસુ વટ્ટવિવટ્ટં કથિતં. ઇતરેસુ પન વટ્ટમેવ કથિતન્તિ.

સત્તમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

પરમત્થદીપનિયા

ખુદ્દકનિકાય-અટ્ઠકથાય

ઇતિવુત્તકસ્સ એકકનિપાતવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. દુકનિપાતો

૧. પઠમવગ્ગો

૧. દુક્ખવિહારસુત્તવણ્ણના

૨૮. દુકનિપાતસ્સ પઠમે **દ્વીહી**તિ ગણનપરિચ્છેદો. **ધમ્મેહી**તિ પરિચ્છિન્નધમ્મનિદસ્સનં. **દ્વીહિ ધમ્મેહી**તિ દ્વીહિ અકુસલધમ્મેહિ. **સમન્નાગતો**તિ યુત્તો. **દિટ્ઠેવ ધમ્મે**તિ ઇમસ્મિંયેવ અત્તભાવે. **દુક્ખં વિહરતી**તિ ચતૂસુપિ ઇરિયાપથેસુ કિલેસદુક્ખેન ચેવ કાયિકચેતસિકદુક્ખેન ચ દુક્ખં વિહરતિ. **સવિઘાતન્તિ** ચિત્તૂપઘાતેન ચેવ કાયૂપઘાતેન ચ સવિઘાતં. **સઉપાયાસન્તિ** કિલેસૂપાયાસેન ચેવ સરીરખેદેન ચ બલવઆયાસવસેન સઉપાયાસં. **સપરિળાહન્તિ** કિલેસપરિળાહેન ચેવ કાયપરિળાહેન ચ સપરિળાહં. **કાયસ્સ ભેદા**તિ ઉપાદિન્નક્ખન્ધપરિચ્ચાગા. **પરં મરણા**તિ તદનન્તરં અભિનિબ્બત્તક્ખન્ધગ્ગહણે. અથ વા **કાયસ્સ ભેદા**તિ જીવિતિન્દ્રિયુપચ્છેદા. **પરં મરણા**તિ ચુતિતો ઉદ્ધં. **દુગ્ગતિ પાટિકઙ્ખા**તિ દુગ્ગતિસઙ્ખાતાનં ચતુન્નં અપાયાનં અઞ્ઞતરા ગતિ ઇચ્છિતબ્બા, અવસ્સંભાવિનીતિ અત્થો.

અગુત્તદ્વારોતિ અપિહિતદ્વારો. કત્થ પન અગુત્તદ્વારોતિ આહ ''**ઇન્દ્રિયેસૂ**''તિ. તેન મનચ્છટ્ઠાનં ઇન્દ્રિયાનં અસંવરમાહ. પટિગ્ગહણપરિભોગવસેન ભોજને મત્તં ન જાનાતીતિ **ભોજને અમત્તઞ્ઞૂ**. ''ઇન્દ્રિયેસુ અગુત્તદ્વારતાય ભોજને અમત્તઞ્ઞુતાયા''તિપિ પઠન્તિ.

કથં ઇન્દ્રિયેસુ અગુત્તદ્વારતા, કથં વા ગુત્તદ્વારતાતિ? કિઞ્ચાપિ હિ ચક્ખુન્દ્રિયે સંવરો વા અસંવરો વા નત્થિ. ન હિ ચક્ખુપસાદં નિસ્સાય સતિ વા મુટ્ઠસ્સચ્ચં વા ઉપ્પજ્જતિ. અપિચ યદા રૂપારમ્મણં ચક્ખુસ્સ આપાથં આગચ્છતિ, તદા ભવઙ્ગે દ્વિક્ખત્તું ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુદ્ધે કિરિયામનોધાતુ આવજ્જનકિચ્ચં સાધયમાના ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુજ્ઝતિ, તતો ચક્ખુવિઞ્ઞાણં દસ્સનકિચ્ચં, તતો વિપાકમનોધાતુ સમ્પટિચ્છનકિચ્ચં, તતો વિપાકાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ સન્તીરણકિચ્ચં, તતો કિરિયાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ વોટ્ઠબ્બનકિચ્ચં સાધયમાના ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુજ્ઝતિ, તદનન્તરં જવનં જવતિ. તથાપિ નેવ ભવઙ્ગસમયે, ન આવજ્જનાદીનં અઞ્ઞતરસમયે સંવરો વા અસંવરો વા અત્થિ, જવનક્ખણે પન સચે દુસ્સીલ્યં વા મુટ્ઠસ્સચ્ચં વા અઞ્ઞાણં વા અક્ખન્તિ વા કોસજ્જં વા ઉપ્પજ્જતિ, અસંવરો હોતિ. એવં હોન્તોપિ સો ''ચક્ખુદ્વારે અસંવરો''તિ વુચ્ચતિ. કસ્મા? યસ્મા તસ્મિં સતિ દ્વારમ્પિ અગુત્તં હોતિ ભવઙ્ગમ્પિ આવજ્જનાદીનિ વીથિચિત્તાનિપિ. યથા કિં? યથા નગરે ચતૂસુ દ્વારેસુ અસંવુતેસુ કિઞ્ચાપિ અન્તોઘરદ્વારકોટ્ઠકગબ્ભાદયો સુસંવુતા તથાપિ અન્તોનગરે સબ્બં ભણ્ડં અરક્ખિતં અગોપિતમેવ હોતિ. નગરદ્વારેહિ પવિસિત્વા ચોરા યદિચ્છન્તિ, તં હરેય્યું. એવમેવ જવને દુસ્સીલ્યાદીસુ ઉપ્પન્નેસુ તસ્મિં અસંવરે સતિદ્વારમ્પિ અગુત્તં હોતિ, ભવઙ્ગમ્પિ આવજ્જનાદીનિ વીથિચિત્તાનિપિ. તસ્મિં પન અસતિ જવને સીલાદીસુ ઉપ્પન્નેસુ દ્વારમ્પિ ગુત્તં હોતિ ભવઙ્ગમ્પિ આવજ્જનાદીનિ વીથિચિત્તાનિપિ. યથા કિં? યથા નગરદ્વારેસુ સંવુતેસુ કિઞ્ચાપિ અન્તોઘરદ્વારાદયો અસંવુતા, તથાપિ અન્તોનગરે સબ્બં ભણ્ડં સુરક્ખિતં સુગોપિતમેવ હોતિ. નગરદ્વારેસુ હિ પિહિતેસુ ચોરાનં પવેસો નત્થિ. એવમેવ જવને સીલાદીસુ ઉપ્પન્નેસુ દ્વારમ્પિ ગુત્તં હોતિ, ભવઙ્ગમ્પિ, આવજ્જનાદીનિ વીથિચિત્તાનિપિ. તસ્મા જવનક્ખણે ઉપ્પજ્જમાનોપિ ''ચક્ખુદ્વારે સંવરો''તિ વુચ્ચતિ. સેસદ્વારેસુપિ એસેવ નયો. એવં ઇન્દ્રિયેસુ અગુત્તદ્વારતા, ગુત્તદ્વારતા ચ વેદિતબ્બા.

કથં પન ભોજને અમત્તઞ્ઞૂ, કથં વા મત્તઞ્ઞૂતિ ? યો હિ પુગ્ગલો મહિચ્છો હુત્વા પટિગ્ગહણે મત્તં ન જાનાતિ. મહિચ્છપુગ્ગલો હિ યથા નામ કચ્છપુટવાણિજો પિળન્ધનભણ્ડકં હત્થેન ગહેત્વા ઉચ્છઙ્ગેપિ પક્ખિપિતબ્બયુત્તકં પક્ખિપિત્વા મહાજનસ્સ પસ્સન્તસ્સેવ ‘‘અસુકં ગણ્હથ, અસુકં ગણ્હથા’’તિ મુખેન ઉગ્ઘોસેતિ, એવમેવ અપ્પમત્તકમ્પિ અત્તનો સીલં વા ગન્થં વા ધુતઙ્ગગુણં વા અન્તમસો અરઞ્ઞવાસમત્તકમ્પિ મહાજનસ્સ જાનન્તસ્સેવ સમ્ભાવેતિ, સમ્ભાવેત્વા ચ પન સકટેહિપિ ઉપનીતે પચ્ચયે ‘‘અલ’’ન્તિ અવત્વા પટિગ્ગણ્હાતિ. તયો હિ પૂરેતું ન સક્કા અગ્ગિ ઉપાદાનેન, સમુદ્દો ઉદકેન, મહિચ્છો પચ્ચયેહીતિ –

‘‘અગ્ગિક્ખન્ધો સમુદ્દો ચ, મહિચ્છો ચાપિ પુગ્ગલો;
બહુકે પચ્ચયે દિન્ને, તયોપેતે ન પૂરયેતિ’’.

મહિચ્છપુગ્ગલો હિ વિજાતમાતુયાપિ મનં ગણ્હિતું ન સક્કોતિ. એવરૂપો હિ અનુપ્પન્નં લાભં ન ઉપ્પાદેતિ, ઉપ્પન્નલાભતો ચ પરિહાયતિ. એવં તાવ પટિગ્ગહણે અમત્તઞ્ઞૂ હોતિ. યો પન ધમ્મેન સમેન લદ્ધમ્પિ આહારં ગધિતો મુચ્છિતો અજ્ઝોપન્નો અનાદીનવદસ્સાવી અનિસ્સરણપઞ્ઞો આહરહત્થકઅલંસાટકતત્થવટ્ટકકાકમાસકભુત્તવમિતકબ્રાહ્મણાનં અઞ્ઞતરો વિય અયોનિસો અનુપાયેન યાવદત્થં ઉદરાવદેહકં પરિભુઞ્જિત્વા સેય્યસુખં પસ્સસુખં મિદ્ધસુખં અનુયુત્તો વિહરતિ. અયં પરિભોગે અમત્તઞ્ઞૂ નામ.

યો પન ‘‘યદિપિ દેય્યધમ્મો બહુ હોતિ, દાયકો અપ્પં દાતુકામો, દાયકસ્સ વસેન અપ્પં ગણ્હાતિ. દેય્યધમ્મો અપ્પો, દાયકો બહું દાતુકામો, દેય્યધમ્મસ્સ વસેન અપ્પં ગણ્હાતિ. દેય્યધમ્મો બહુ, દાયકોપિ બહું દાતુકામો, અત્તનો થામં ઞત્વા પમાણયુત્તમેવ ગણ્હાતી’’તિ એવં વુત્તસ્સ પટિગ્ગહણે પમાણજાનનસ્સ ચેવ, ‘‘પટિસઙ્ખા યોનિસો આહારં આહારેતિ, નેવ દવાય, ન મદાયા’’તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૧૩૫૫) ‘‘લદ્ધઞ્ચ પિણ્ડપાતં અગધિતો અમુચ્છિતો અનજ્ઝોપન્નો આદીનવદસ્સાવી નિસ્સરણપઞ્ઞો પરિભુઞ્જતી’’તિ ચ આદિના નયેન વુત્તસ્સ પચ્ચવેક્ખિત્વા પટિસઙ્ખાનપઞ્ઞાય જાનિત્વા આહારપરિભુઞ્જનસઙ્ખાતસ્સ પરિભોગે પમાણજાનનસ્સ ચ વસેન ભોજને મત્તઞ્ઞૂ હોતિ, અયં ભોજને મત્તઞ્ઞૂ નામ. એવં ભોજને અમત્તઞ્ઞુતા મત્તઞ્ઞુતા ચ હોતીતિ વેદિતબ્બં.

ગાથાસુ પન **ચક્ખુ**ન્તિઆદીસુ ચક્ખતીતિ ચક્ખુ, રૂપં અસ્સાદેતિ, સમવિસમં આચિક્ખન્તં વિય હોતીતિ વા અત્થો. સુણાતીતિ **સોતં**. ઘાયતીતિ **ઘાનં**. જીવિતનિમિત્તં આહારરસો જીવિતં, તં અવ્હાયતીતિ **જિવ્હા**. કુચ્છિતાનં આયોતિ **કાયો**. મનતે વિજાનાતીતિ **મનો**. પોરાણા પનાહુ મુનાતીતિ **મનો**, નાળિયા મિનમાનો વિય મહાતુલાય ધારયમાનો વિય ચ આરમ્મણં વિજાનાતીતિ અત્થો. એવં તાવેત્થ પદત્થો વેદિતબ્બો.

ભાવત્થતો પન દુવિધં ચક્ખુ – મંસચક્ખુ ચ પઞ્ઞાચક્ખુ ચ. તેસુ બુદ્ધચક્ખુ, સમન્તચક્ખુ, ઞાણચક્ખુ, દિબ્બચક્ખુ, ધમ્મચક્ખૂતિ પઞ્ચવિધં **પઞ્ઞાચક્ખુ**. તત્થ ‘‘અદ્દસં ખો અહં, ભિક્ખવે, બુદ્ધચક્ખુના લોકં વોલોકેન્તો’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૮૩) ઇદં બુદ્ધચક્ખુ નામ. ‘‘સમન્તચક્ખુ વુચ્ચતિ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણ’’ન્તિ (ચૂળવ॰ ધોતકમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૩૨) ઇદં સમન્તચક્ખુ નામ. ‘‘ચક્ખું ઉદપાદી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૮૧; મહાવ॰ ૧૫) ઇદં ઞાણચક્ખુ નામ. ‘‘અદ્દસં ખો અહં, ભિક્ખવે, દિબ્બેન ચક્ખુના વિસુદ્ધેના’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૮૪) ઇદં દિબ્બચક્ખુ નામ. ‘‘વિરજં વીતમલં ધમ્મચક્ખું ઉદપાદી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૩૯૫; મહાવ॰ ૧૬) ઇદં હેટ્ઠિમમગ્ગત્તયસઙ્ખાતં ધમ્મચક્ખુ નામ.

મંસચક્ખુપિ દુવિધં – સસમ્ભારચક્ખુ, પસાદચક્ખૂતિ. તત્થ ય્વાયં અક્ખિકૂપકે પતિટ્ઠિતો હેટ્ઠા અક્ખિકૂપકટ્ઠિકેન, ઉપરિ ભમુકટ્ઠિકેન , ઉભતો અક્ખિકૂટેહિ, અન્તો મત્થલુઙ્ગેન, બહિદ્ધા અક્ખિલોમેહિ પરિચ્છિન્નો મંસપિણ્ડો, સઙ્ખેપતો ચતસ્સો ધાતુયો – વણ્ણો, ગન્ધો, રસો, ઓજાસમ્ભવો સણ્ઠાનં જીવિતં ભાવો કાયપસાદો ચક્ખુપસાદોતિ ચુદ્દસ સમ્ભારા. વિત્થારતો ચતસ્સો ધાતુયો તંનિસ્સિતા વણ્ણગન્ધરસઓજાસણ્ઠાનસમ્ભવાતિ ઇમાનિ દસ ચતુસમુટ્ઠાનિકત્તા ચત્તાલીસં હોન્તિ, જીવિતં ભાવો કાયપસાદો ચક્ખુપસાદોતિ ચત્તારિ એકન્તકમ્મસમુટ્ઠાનેવાતિ ઇમેસં ચતુચત્તાલીસાય રૂપાનં વસેન ચતુચત્તાલીસ સમ્ભારા. યં લોકે ‘‘સેતં વટ્ટં પુથુલં વિસટં વિપુલં ચક્ખૂ’’તિ સઞ્જાનન્તો ન ચક્ખું સઞ્જાનાતિ, વત્થું ચક્ખુતો સઞ્જાનાતિ, યો મંસપિણ્ડો અક્ખિકૂપકે પતિટ્ઠિતો ન્હારુસુત્તકેન મત્થલુઙ્ગેન આબદ્ધો, યત્થ સેતમ્પિ અત્થિ કણ્હમ્પિ લોહિતકમ્પિ પથવીપિ આપોપિ તેજોપિ વાયોપિ. યં સેમ્હુસ્સદત્તા સેતં, પિત્તુસ્સદત્તા કણ્હં, રુહિરુસ્સદત્તા લોહિતકં, પથવુસ્સદત્તા પત્થદ્ધં, આપુસ્સદત્તા પગ્ઘરતિ, તેજુસ્સદત્તા પરિડય્હતિ, વાયુસ્સદત્તા સમ્ભમતિ, ઇદં સસમ્ભારચક્ખુ નામ. યો પન એત્થ સિતો એત્થ પટિબદ્ધો ચતુન્નં મહાભૂતાનં ઉપાદાય પસાદો, ઇદં પસાદચક્ખુ નામ. ઇદઞ્હિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં યથારહં વત્થુદ્વારભાવેન પવત્તતિ.

સોતાદીસુપિ સોતં દિબ્બસોતં, મંસસોતન્તિ દુવિધં. એત્થ ‘‘દિબ્બાય સોતધાતુયા વિસુદ્ધાય અતિક્કન્તમાનુસિકાય ઉભો સદ્દે સુણાતી’’તિ ઇદં દિબ્બસોતં નામ. મંસસોતં પન સસમ્ભારસોતં પસાદસોતન્તિ દુવિધન્તિઆદિ સબ્બં ચક્ખુમ્હિ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં, તથા ઘાનજિવ્હા. કાયો પન ચોપનકાયો, કરજકાયો, સમૂહકાયો, પસાદકાયોતિઆદિના બહુવિધો. તત્થ –

> ‘‘કાયેન સંવુતા ધીરા, અથો વાચાય સંવુતા’’તિ. (ધ॰ પ॰ ૨૩૪) –

અયં ચોપનકાયો નામ. ‘‘ઇમમ્હા કાયા અઞ્ઞં કાયં અભિનિમ્મિનાતી’’તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૩૬; પટિ॰ મ॰ ૩.૧૪) અયં કરજકાયો નામ. સમૂહકાયો પન વિઞ્ઞાણાદિસમૂહવસેન અનેકવિધો આગતો. તથા હિ ‘‘છ ઇમે, આવુસો, વિઞ્ઞાણકાયા’’તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૦૧) વિઞ્ઞાણસમૂહો વુત્તો. ‘‘છ ફસ્સકાયા’’તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૨૩; મ॰ નિ॰ ૧.૯૮) ફસ્સાદિસમૂહો . તથા ‘‘કાયપસ્સદ્ધિ કાયલહુતા’’તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૧૧૪) વેદનાક્ખન્ધાદયો. ‘‘ઇધેકચ્ચો પથવિકાયં અનિચ્ચતો અનુપસ્સતિ, આપોકાયં તેજોકાયં વાયોકાયં કેસકાયં લોમકાય’’ન્તિઆદીસુ (પટિ॰ મ॰ ૩.૩૫) પથવાદિસમૂહો. ‘‘કાયેન ફોટ્ઠબ્બં ફુસિત્વા’’તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૧૬) અયં પસાદકાયો. ઇધાપિ પસાદકાયો વેદિતબ્બો. સો હિ કાયવિઞ્ઞાણાદીનં યથારહં વત્થુદ્વારભાવેન પવત્તતિ. મનોતિ પન કિઞ્ચાપિ સબ્બં વિઞ્ઞાણં વુચ્ચતિ, તથાપિ દ્વારભાવસ્સ ઇધાધિપ્પેતત્તા દ્વારભૂતં સાવજ્જનં ભવઙ્ગં વેદિતબ્બં.

એતાનિ યસ્સ દ્વારાનિ અગુત્તાનિ ચ ભિક્ખુનોતિ યસ્સ ભિક્ખુનો એતાનિ મનચ્છટ્ઠાનિ દ્વારાનિ સતિવોસ્સગ્ગેન પમાદં આપન્નત્તા સતિકવાટેન અપિહિતાનિ. **ભોજનમ્હિ...પે॰... અધિગચ્છતી**તિ સો ભિક્ખુ વુત્તનયેન ભોજને અમત્તઞ્ઞૂ ઇન્દ્રિયેસુ ચ સંવરરહિતો દિટ્ઠધમ્મિકઞ્ચ રોગાદિવસેન, સમ્પરાયિકઞ્ચ દુગ્ગતિપરિયાપન્નં કાયદુક્ખં રાગાદિકિલેસસન્તાપવસેન, ઇચ્છાવિઘાતવસેન ચ ચેતોદુક્ખન્તિ સબ્બથાપિ દુક્ખમેવ અધિગચ્છતિ પાપુણાતિ. યસ્મા ચેતદેવં, તસ્મા દુવિધેનપિ દુક્ખગ્ગિના ઇધલોકે ચ પરલોકે ચ ડય્હમાનેન કાયેન ડય્હમાનેન ચેતસા દિવા વા યદિ વા રત્તિં નિચ્ચકાલમેવ તાદિસો પુગ્ગલો દુક્ખમેવ વિહરતિ, ન તસ્સ સુખવિહારસ્સ સમ્ભવો, વટ્ટદુક્ખાનતિક્કમે પન વત્તબ્બમેવ નત્થીતિ.

પઠમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. સુખવિહારસુત્તવણ્ણના

૨૯. દુતિયે વુત્તવિપરિયાયેન અત્થો વેદિતબ્બો.

દુતિયસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. તપનીયસુત્તવણ્ણના

૩૦. તતિયે **તપનીયા**તિ ઇધ ચેવ સમ્પરાયે ચ તપન્તિ વિબાધેન્તિ વિહેઠેન્તીતિ તપનીયા. તપનં વા દુક્ખં દિટ્ઠે ચેવ ધમ્મે અભિસમ્પરાયે ચ તસ્સ ઉપ્પાદનેન ચેવ અનુબલપ્પદાનેન ચ હિતાતિ તપનીયા. અથ વા તપન્તિ તેનાતિ તપનં, પચ્છાનુતાપો, વિપ્પટિસારોતિ અત્થો, તસ્સ હેતુભાવતો હિતાતિ તપનીયા. **અકતકલ્યાણો**તિ અકતં કલ્યાણં ભદ્દકં પુઞ્ઞં એતેનાતિ અકતકલ્યાણો. સેસપદદ્વયં તસ્સેવ વેવચનં. પુઞ્ઞઞ્હિ પવત્તિહિતતાય આયતિંસુખતાય ચ ભદ્દકટ્ઠેન **કલ્યાણ**ન્તિ ચ કુચ્છિતસલનાદિઅત્થેન **કુસલ**ન્તિ ચ દુક્ખભીરૂનં સંસારભીરૂનઞ્ચ રક્ખનટ્ઠેન **ભીરુત્તાણ**ન્તિ ચ વુચ્ચતિ. **કતપાપો**તિ કતં ઉપચિતં પાપં એતેનાતિ કતપાપો. સેસપદદ્વયં તસ્સેવ વેવચનં. અકુસલકમ્મઞ્હિ લામકટ્ઠેન **પાપ**ન્તિ ચ અત્તનો પવત્તિક્ખણે વિપાકક્ખણે ચ ઘોરસભાવતાય **લુદ્દ**ન્તિ ચ કિલેસેહિ દૂસિતભાવેન **કિબ્બિસ**ન્તિ ચ વુચ્ચતિ. ઇતિ ભગવા ''દ્વે ધમ્મા તપનીયા''તિ ધમ્માધિટ્ઠાનેન ઉદ્દિસિત્વા અકતં કુસલં ધમ્મં કતઞ્ચ અકુસલં ધમ્મં પુગ્ગલાધિટ્ઠાનેન નિદ્દિસિ. ઇદાનિ તેસં તપનીયભાવં દસ્સેન્તો ''**સો અકતં મે કલ્યાણન્તિપિ તપ્પતિ, કતં મે પાપન્તિપિ તપ્પતી**''તિ આહ. ચિત્તસન્તાસેન તપ્પતિ અનુતપ્પતિ અનુસોચતીતિ અત્થો.

ગાથાસુ દુટ્ઠુ ચરિતં, કિલેસપૂતિકત્તા વા દુટ્ઠં ચરિતન્તિ **દુચ્ચરિતં**. કાયેન દુચ્ચરિતં, કાયતો વા પવત્તં દુચ્ચરિતં **કાયદુચ્ચરિતં**. એવં **વચીમનોદુચ્ચરિતાનિ**પિ દટ્ઠબ્બાનિ. ઇમાનિ ચ કાયદુચ્ચરિતાદીનિ કમ્મપથપ્પત્તાનિ અધિપ્પેતાનીતિ યં ન કમ્મપથપ્પત્તં અકુસલજાતં, તં સન્ધાયાહ ''**યઞ્ચઞ્ઞં દોસસઞ્હિત**''ન્તિ. તસ્સત્થો – યમ્પિ ચ અઞ્ઞં કમ્મપથભાવં અપ્પત્તત્તા નિપ્પરિયાયેન કાયકમ્માદિસઙ્ખં ન લભતિ, રાગાદિકિલેસસંસટ્ઠત્તા દોસસહિતં અકુસલં તમ્પિ કત્વાતિ અત્થો. **નિરય**ન્તિ નિરતિઅત્થેન નિરસ્સાદટ્ઠેન વા નિરયન્તિ લદ્ધનામં સબ્બમ્પિ દુગ્ગતિં, અયસઙ્ખાતસુખપ્પટિક્ખેપેન વા સબ્બત્થ સુગતિદુગ્ગતીસુ નિરયદુક્ખં. **સો** તાદિસો પુગ્ગલો ઉપગચ્છતીતિ એવમેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો.

એત્થ ચ કાયદુચ્ચરિતસ્સ તપનીયભાવે નન્દો યક્ખો નન્દો માણવકો નન્દો ગોઘાતકો દ્વે ભાતિકાતિ એતેસં વત્થૂનિ કથેતબ્બાનિ. તે કિર ગાવિં વધિત્વા મંસં દ્વે કોટ્ઠાસે અકંસુ. તતો કનિટ્ઠો જેટ્ઠં આહ – ''મય્હં દારકા બહૂ, ઇમાનિ મે અન્તાનિ દેહી''તિ. અથ નં જેટ્ઠો – ''સબ્બં મંસં દ્વેધા વિભત્તં, પુન કિમગ્ગહેસી''તિ પહરિત્વા જીવિતક્ખયં પાપેસિ. નિવત્તિત્વા ચ નં ઓલોકેન્તો મતં દિસ્વા ''ભારિયં વત મયા કતં, સ્વાહં અકારણેનેવ નં મારેસિ''ન્તિ ચિત્તં ઉપ્પાદેસિ. અથસ્સ બલવવિપ્પટિસારો ઉપ્પજ્જિ. સો ઠિતટ્ઠાનેપિ નિસિન્નટ્ઠાનેપિ તદેવ કમ્મં આવજ્જેતિ, ચિત્તસ્સાદં ન લભતિ, અસિતપીતખાયિતમ્પિસ્સ સરીરે ઓજં ન ફરતિ, અટ્ઠિચમ્મમત્તમેવ અહોસિ. અથ નં એકો થેરો પુચ્છિ ''ઉપાસક, ત્વં અતિવિય કિસો અટ્ઠિચમ્મમત્તો જાતો, કીદિસો તે રોગો, ઉદાહુ અત્થિ કિઞ્ચિ તપનીયં કમ્મં કત''ન્તિ? સો ''આમ, ભન્તે''તિ સબ્બં આરોચેસિ. અથસ્સ સો ''ભારિયં તે, ઉપાસક, કમ્મં

કતં, અનપરાધટ્ઠાને અપરદ્ધ’’ન્તિ આહ. સો તેનેવ કમ્મુના કાલં કત્વા નિરયે નિબ્બત્તિ. વચીદુચ્ચરિતસ્સ પન સુપ્પબુદ્ધસક્કકોકાલિકચિઞ્ચમાણવિકાદીનં વત્થૂનિ કથેતબ્બાનિ, મનોદુચ્ચરિતસ્સ ઉક્કલજયભઞ્ઞાદીનં.

તતિયસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૪. અતપનીયસુત્તવણ્ણના

૩૧. ચતુત્થે તતિયે વુત્તવિપરિયાયેન અત્થો વેદિતબ્બો.

ચતુત્થસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૫. પઠમસીલસુત્તવણ્ણના

૩૨. પઞ્ચમે **પાપકેન ચ સીલેના**તિ પાપકં નામ સીલં સીલભેદકરો અસંવરોતિ વદન્તિ. તત્થ યદિ અસંવરો અસીલમેવ તંદુસ્સીલ્યભાવતો, કથં સીલન્તિ વુચ્ચતિ? તત્થાયં અધિપ્પાયો સિયા – યથા નામ લોકે અદિટ્ઠં ‘‘દિટ્ઠ’’ન્તિ વુચ્ચતિ, અસીલવા ‘‘સીલવા’’તિ, એવમિધાપિ અસીલમ્પિ અસંવરોપિ ‘‘સીલ’’ન્તિ વોહરીયતિ. અથ વા ‘‘કતમે ચ, થપતિ, અકુસલા સીલા? અકુસલં કાયકમ્મં, અકુસલં વચીકમ્મં, પાપકો આજીવો’’તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૨૬૪) વચનતો અકુસલધમ્મેસુપિ અત્થેવ સીલસમઞ્ઞા, તસ્મા પરિચયવસેન સભાવસિદ્ધિ વિય પકતિભૂતો સબ્બો સમાચારો ‘‘સીલ’’ન્તિ વુચ્ચતિ. તત્થ યં અકોસલ્લસમ્ભૂતટ્ઠેન અકુસલં લામકં, તં સન્ધાયાહ ‘‘પાપકેન ચ સીલેના’’તિ. **પાપિકાય ચ દિટ્ઠિયા**તિ સબ્બાપિ મિચ્છાદિટ્ઠિયો પાપિકાવ. વિસેસતો પન અહેતુકદિટ્ઠિ, અકિરિયદિટ્ઠિ, નત્થિકદિટ્ઠીતિ ઇમા તિવિધા દિટ્ઠિયો પાપિકતરા. તત્થ પાપકેન સીલેન સમન્નાગતો પુગ્ગલો પયોગવિપન્નો હોતિ, પાપિકાય દિટ્ઠિયા સમન્નાગતો આસયવિપન્નો હોતિ, એવં પયોગાસયવિપન્નો પુગ્ગલો નિરયૂપગો હોતિયેવ. તેન વુત્તં ‘‘ઇમેહિ ખો, ભિક્ખવે, દ્વીહિ ધમ્મેહિ સમન્નાગતો પુગ્ગલો યથાભતં નિક્ખિત્તો, એવં નિરયે’’તિ. એત્થ ચ ‘‘દ્વીહિ ધમ્મેહિ સમન્નાગતો’’તિ ઇદં લક્ખણવચનં દટ્ઠબ્બં, ન તન્તિનિદ્દેસો. યથા તં લોકે ‘‘યદિમે બ્યાધિતા સિયું, ઇમેસં ઇદં ભેસજ્જં દાતબ્બ’’ન્તિ. અઞ્ઞેસુપિ ઈદિસેસુ ઠાનેસુ એસેવ નયો. **દુપ્પઞ્ઞો**તિ નિપ્પઞ્ઞો.

પઞ્ચમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૬. દુતિયસીલસુત્તવણ્ણના

૩૩. છટ્ઠે **ભદ્દકેન ચ સીલેના**તિ કાયસુચરિતાદિચતુપારિસુદ્ધિસીલેન. તઞ્હિ અખણ્ડાદિસીલભાવેન સયઞ્ચ કલ્યાણં, સમથવિપસ્સનાદિકલ્યાણગુણાવહં ચાતિ ‘‘ભદ્દક’’ન્તિ વુચ્ચતિ. **ભદ્દિકાય ચ દિટ્ઠિયા**તિ કમ્મસ્સકતાઞાણેન ચેવ કમ્મપથસમ્માદિટ્ઠિયા ચ. તત્થ ભદ્દકેન સીલેન પયોગસમ્પન્નો હોતિ, ભદ્દિકાય દિટ્ઠિયા આસયસમ્પન્નો. ઇતિ પયોગાસયસમ્પન્નો પુગ્ગલો સગ્ગૂપગો હોતિ. તેન વુત્તં – ‘‘ઇમેહિ, ખો, ભિક્ખવે, દ્વીહિ ધમ્મેહિ સમન્નાગતો પુગ્ગલો યથાભતં નિક્ખિત્તો, એવં સગ્ગે’’તિ. **સપ્પઞ્ઞો**તિ પઞ્ઞવા. સેસં સુવિઞ્ઞેય્યમેવ.

છટ્ઠસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૭. આતાપીસુત્તવણ્ણના

૩૪. સત્તમે **અનાતાપીતિ** કિલેસાનં આતાપનટ્ઠેન આતાપો, વીરિયં, સો એતસ્સ અત્થીતિ આતાપી, ન આતાપી અનાતાપી, સમ્મપ્પધાનવિરહિતો કુસીતોતિ વુત્તં હોતિ. ઓત્તાપો વુચ્ચતિ પાપુત્રાસો, સો એતસ્સ અત્થીતિ ઓત્તાપી, ન ઓત્તાપી **અનોત્તાપી**, ઓત્તાપરહિતો. અથ વા આતાપપ્પટિપક્ખો અનાતાપો, કોસજ્જં સો અસ્સ અત્થીતિ અનાતાપી. યં ''ન ઓત્તપતિ ઓત્તપ્પિતબ્બેન, ન ઓત્તપતિ પાપકાનં અકુસલાનં ધમ્માનં સમાપત્તિયા''તિ એવં વુત્તં, તં અનોત્તપ્પં અનોત્તાપો. સો અસ્સ અત્થીતિ અનોત્તાપીતિ એવમેત્થ અત્થો વેદિતબ્બો.

અભબ્બોતિ અનરહો. **સમ્બોધાયાતિ** અરિયમગ્ગત્થાય. **નિબ્બાનાયાતિ** કિલેસાનં અચ્ચન્તવૂપસમાય અમતમહાનિબ્બાનાય. **અનુત્તરસ્સ યોગક્ખેમસ્સાતિ** અરહત્તફલસ્સ. તઞ્હિ ઉત્તરિતરસ્સ અભાવતો અનુત્તરં, ચતૂહિ યોગેહિ અનુપદ્દુતત્તા ખેમં નિબ્ભયન્તિ યોગક્ખેમન્તિ ચ વુચ્ચતિ. **અધિગમાયાતિ** પત્તિયા. **આતાપીતિ** વીરિયવા. સો હિ ''આરદ્ધવીરિયો વિહરતિ અકુસલાનં ધમ્માનં પહાનાય, કુસલાનં ધમ્માનં ઉપસમ્પદાય, થામવા દળ્હપરક્કમો અનિક્ખિત્તધુરો કુસલેસુ ધમ્મેસૂ''તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૪૫) એવં વુત્તેન વીરિયારમ્ભેન સમન્નાગતો કિલેસાનં અચ્ચન્તમેવ આતાપનસીલોતિ આતાપી. **ઓત્તાપીતિ** ''યં ઓત્તપતિ ઓત્તપ્પિતબ્બેન, ઓત્તપતિ પાપકાનં અકુસલાનં ધમ્માનં સમાપત્તિયા''તિ (ધ॰ સ॰ ૩૧) એવં વુત્તેન ઓત્તપ્પેન સમન્નાગતત્તા ઓત્તપનસીલોતિ ઓત્તપ્પી. અયઞ્હિ ઓત્તાપીતિ વુત્તો. તદવિનાભાવતો હિરિયા ચ સમન્નાગતો એવ હોતીતિ હિરોત્તપ્પસમ્પન્નો અણુમત્તેપિ વજ્જે ભયદસ્સાવી સીલેસુ પરિપૂરકારી હોતિ. ઇચ્ચસ્સ સીલસમ્પદા દસ્સિતા. આતાપીતિ ઇમિના નયેનસ્સ કિલેસપરિતાપિતાદીપનેન સમથવિપસ્સનાભાવનાનુયુત્તતા દસ્સિતા. યથાવુત્તઞ્ચ વીરિયં સદ્ધાસતિસમાધિપઞ્ઞાહિ વિના ન હોતીતિ વિમુત્તિપરિપાચકાનિ સદ્ધાપઞ્ચમાનિ ઇન્દ્રિયાનિ અત્થતો વુત્તાનેવ હોન્તિ. તેસુ ચ સિદ્ધેસુ અનિચ્ચે અનિચ્ચસઞ્ઞા, અનિચ્ચે દુક્ખસઞ્ઞા, દુક્ખે અનત્તસઞ્ઞા, પહાનસઞ્ઞા, વિરાગસઞ્ઞા, નિરોધસઞ્ઞાતિ છ નિબ્બેધભાગિયા સઞ્ઞા સિદ્ધા એવાતિ. એવં ઇમેહિ દ્વીહિ ધમ્મેહિ સમન્નાગતસ્સ લોકિયાનં સીલસમાધિપઞ્ઞાનં સિજ્ઝનતો મગ્ગફલનિબ્બાનાધિગમસ્સ ભબ્બતં દસ્સેન્તો ''**આતાપી ચ ખો…પે॰… અધિગમાયા**''તિ આહ.

ગાથાસુ **કુસીતોતિ** મિચ્છાવિતક્કબહુલતાય કામબ્યાપાદવિહિંસાવિતક્કસઙ્ખાતેહિ કુચ્છિતેહિ પાપધમ્મેહિ સિતો સમ્બન્ધો યુત્તોતિ કુસીતો. કુચ્છિતં વા સીદતિ સમ્માપટિપત્તિતો અવસીદતીતિ કુસીતો, દ-કારસ્સ ત-કારં કત્વા. **હીનવીરિયોતિ** નિબ્બીરિયો, ચતૂસુપિ ઇરિયાપથેસુ વીરિયકરણરહિતો. અનુસ્સાહસંહનનસભાવસ્સ ચિત્તાલસિયસ્સ થિનસ્સ, અસત્તિવિઘાતસભાવસ્સ કાયાલસિયસ્સ મિદ્ધસ્સ ચ અભિણ્હપ્પવત્તિયા **થિનમિદ્ધબહુલો**. પાપજિગુચ્છનલક્ખણાય હિરિયા અભાવેન તપ્પટિપક્ખેન અહિરિકેન સમન્નાગતત્તા ચ **અહિરિકો**. હિરોત્તપ્પવીરિયાનં અભાવેનેવ સમ્માપટિપત્તિયં નત્થિ એતસ્સ આદરોતિ **અનાદરો**. ઉભયથાપિ તથા ધમ્મપુગ્ગલેન દુવિધકિરિયાકરણેન અનાદરો. **ફુટ્ઠુન્તિ** ફુસિતું. **સમ્બોધિમુત્તમન્તિ** સમ્બોધિસઙ્ખાતં ઉત્તમં અરહત્તં અધિગન્તું અભબ્બોતિ અત્થો.

સતિમાતિ ચિરકતચિરભાસિતાનં અનુસ્સરણે સમત્થસ્સ સતિનેપક્કસ્સ ભાવેન ચતુસતિપટ્ઠાનયોગેન સતિમા. **નિપકોતિ** સત્તટ્ઠાનિયસમ્પજઞ્ઞસઙ્ખાતેન ચેવ કમ્મટ્ઠાનપરિહરણપઞ્ઞાસઙ્ખાતેન ચ નેપક્કેન સમન્નાગતત્તા નિપકો. **ઝાયીતિ** આરમ્મણૂપનિજ્ઝાનેન લક્ખણૂપનિજ્ઝાનેન ચાતિ દ્વીહિપિ ઝાનેહિ ઝાયી. **અપ્પમત્તોતિ** ''દિવસં ચઙ્કમેન નિસજ્જાય આવરણિયેહિ ધમ્મેહિ ચિત્તં પરિસોધેતી''તિઆદિના નયેન કમ્મટ્ઠાનભાવનાય અપ્પમત્તો. **સંયોજનં જાતિજરાય છેત્વાતિ** જાતિયા ચેવ જરાય ચ સત્તે સંયોજેતીતિ સંયોજનન્તિ લદ્ધનામં કામરાગાદિકં દસવિધમ્પિ

કિલેસજાતં અનુસયસમુગ્ઘાતવસેન મૂલતો છિન્દિત્વા. અથ વા **સંયોજનં જાતિજરાય છેત્વા**તિ જાતિજરાય સંયોજનં છિન્દિત્વા. યસ્સ હિ સંયોજનાનિ અચ્છિન્નાનિ, તસ્સ જાતિજરાય અચ્છેદો અસમુગ્ઘાતોવ. યસ્સ પન તાનિ છિન્નાનિ, તસ્સ જાતિજરાપિ છિન્નાવ કારણસ્સ સમુગ્ઘાતિતત્તા. તસ્મા સંયોજનં છિન્દન્તો એવ જાતિજરાપિ છિન્દતિ. તેન વુત્તં ''સંયોજનં જાતિજરાય છેત્વા''તિ. **ઇધેવ સમ્બોધિમનુત્તરં ફુસે**તિ ઇમસ્મિંયેવ અત્તભાવે અગ્ગમગ્ગં અરહત્તં વા ફુસે પાપુણેય્ય.

સત્તમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૮. પઠમનકુહનસુત્તવણ્ણના

૩૫. અટ્ઠમે **નયિદન્તિ** એત્થ **ન**ઇતિ પટિસેધે નિપાતો, તસ્સ ''વુસ્સતી''તિ ઇમિના સમ્બન્ધો, **ય**કારો પદસન્ધિકરો. **ઇદં**-સદ્દો ''એકમિદાહં, ભિક્ખવે, સમયં ઉક્કટ્ઠાયં વિહરામિ સુભગવને સાલરાજમૂલે''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૫૦૧) નિપાતમત્તં. ''ઇદં ખો તં, ભિક્ખવે, અપ્પમત્તકં ઓરમત્તકં સીલમત્તક''ન્તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૭) યથાવુત્તે આસન્નપચ્ચક્ખે આગતો.

''ઇદઞ્હિ તં જેતવનં, ઇસિસઙ્ઘનિસેવિતં;
આવુત્થં ધમ્મરાજેન, પીતિસઞ્જનનં મમા''તિ. –

આદીસુ (સં॰ નિ॰ ૧.૪૮) વક્ખમાને આસન્નપચ્ચક્ખે. ઇધાપિ વક્ખમાનેયેવ આસન્નપચ્ચક્ખે દટ્ઠબ્બો.

બ્રહ્મચરિય-સદ્દો –

''કિં તે વતં કિં પન બ્રહ્મચરિયં,
કિસ્સ સુચિણ્ણસ્સ અયં વિપાકો;
ઇદ્ધી જુતી બલવીરિયૂપપત્તિ,
ઇદઞ્ચ તે નાગ મહાવિમાનં.

''અહઞ્ચ ભરિયા ચ મનુસ્સલોકે,
સદ્ધા ઉભો દાનપતી અહુમ્હા;
ઓપાનભૂતં મે ઘરં તદાસિ,
સન્તપ્પિતા સમણબ્રાહ્મણા ચ.

''તં મે વતં તં પન બ્રહ્મચરિયં,
તસ્સ સુચિણ્ણસ્સ અયં વિપાકો;
ઇદ્ધી જુતી બલવીરિયૂપપત્તિ,
ઇદઞ્ચ મે ધીર મહાવિમાન''ન્તિ. (જા॰ ૨.૨૨.૧૫૯૨-૧૫૯૩, ૧૫૯૫) –

ઇમસ્મિં પુણ્ણકજાતકે દાને આગતો.

“કેન પાણિ કામદદો, કેન પાણિ મધુસ્સવો;
કેન તે બ્રહ્મચરિયેન, પુઞ્ઞં પાણિમ્હિ ઇજ્ઝતિ.

“તેન પાણિ કામદદો, તેન પાણિ મધુસ્સવો;
તેન મે બ્રહ્મચરિયેન, પુઞ્ઞં પાણિમ્હિ ઇજ્ઝતી”તિ. (પે॰ વ॰ ૨૭૫, ૨૭૭) –

ઇમસ્મિં અઙ્કુરપેતવત્થુસ્મિં વેય્યાવચ્ચે. “ઇદં ખો તં, ભિક્ખવે, તિત્તિરિયં નામ બ્રહ્મચરિયં અહોસી”તિ (ચૂળવ॰ ૩૧૧) ઇમસ્મિં તિત્તિરજાતકે પઞ્ચસિક્ખાપદસીલે. “તં ખો પન, પઞ્ચસિખ, બ્રહ્મચરિયં નેવ નિબ્બિદાય ન વિરાગાય…પે॰… યાવદેવ બ્રહ્મલોકૂપપત્તિયા”તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૩૨૯) ઇમસ્મિં મહાગોવિન્દસુત્તે બ્રહ્મવિહારે. “પરે અબ્રહ્મચારી ભવિસ્સન્તિ, મયમેત્થ બ્રહ્મચારિનો ભવિસ્સામા”તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૮૩) સલ્લેખસુત્તે મેથુનવિરતિયં.

“મયઞ્ચ ભરિયા નાતિક્કમામ,
અમ્હે ચ ભરિયા નાતિક્કમન્તિ;
અઞ્ઞત્ર તાહિ બ્રહ્મચરિયં ચરામ,
તસ્મા હિ અમ્હં દહરા ન મીયરે”તિ. (જા॰ ૧.૧૦.૯૭) –

મહાધમ્મપાલજાતકે સદારસન્તોસે. “અભિજાનામિ ખો પનાહં, સારિપુત્ત, ચતુરઙ્ગસમન્નાગતં બ્રહ્મચરિયં ચરિતા – તપસ્સી સુદં હોમી”તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૫૫) લોમહંસસુત્તે વીરિયે.

“હીનેન બ્રહ્મચરિયેન, ખત્તિયે ઉપપજ્જતિ;
મજ્ઝિમેન ચ દેવત્તં, ઉત્તમેન વિસુજ્ઝતી”તિ. (જા॰ ૧.૮.૭૫) –

નિમિજાતકે અત્તદમનવસેન કતે અટ્ઠઙ્ગિકઉપોસથે. “ઇદં ખો પન, પઞ્ચસિખ, બ્રહ્મચરિયં એકન્તનિબ્બિદાય વિરાગાય…પે॰… અયમેવ અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો”તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૩૨૯) મહાગોવિન્દસુત્તેયેવ અરિયમગ્ગે. “તયિદં બ્રહ્મચરિયં ઇદ્ધઞ્ચેવ ફીતઞ્ચ વિત્થારિકં બાહુજઞ્ઞં પુથુભૂતં યાવ દેવમનુસ્સેહિ સુપ્પકાસિત”ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૧૭૪) પાસાદિકસુત્તે સિક્ખત્તયસઙ્ગહે સકલસ્મિં સાસને. ઇધાપિ અરિયમગ્ગો સાસને ચ વત્તતિ.

વુસ્સતીતિ વસીયતિ, ચરીયતીતિ અત્થો. **જનકુહનત્થ**ન્તિ “અહો અય્યો સીલવા વત્તસમ્પન્નો અપ્પિચ્છો સન્તુટ્ઠો મહિદ્ધિકો મહાનુભાવો”તિઆદિના જનસ્સ સત્તલોકસ્સ વિમ્હાપનત્થં. **જનલપનત્થ**ન્તિ “એવરૂપસ્સ નામ અય્યસ્સ દિન્નં મહપ્ફલં ભવિસ્સતી”તિ પસન્નચિત્તેહિ “કેનત્થો, કિં આહરીયતૂ”તિ મનુસ્સેહિ વદાપનત્થં. **લાભસક્કારસિલોકાનિસંસત્થ**ન્તિ ય્વાયં “આકઙ્ખેય્ય ચે, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ ‘લાભી અસ્સં ચીવરપિણ્ડપાતસેનાસનગિલાનપ્પચ્ચયભેસજ્જપરિક્ખારાન’ન્તિ, સીલે-સ્વેવસ્સ પરિપૂરકારી”તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૬૫) સીલાનિસંસભાવેન વુત્તો ચતુપચ્ચયલાભો, યો ચ ચતુન્નં પચ્ચયાનં સક્કચ્ચદાનસઙ્ખાતો આદરબહુમાનગરુકરણસઙ્ખાતો ચ સક્કારો, યો ચ “સીલસમ્પન્નો બહુસ્સુતો સુતધરો આરદ્ધવીરિયો”તિઆદિના નયેન ઉગ્ગતથુતિઘોસસઙ્ખાતો સિલોકો બ્રહ્મચરિયં ચરન્તાનં દિટ્ઠધમ્મિકો આનિસંસો, તદત્થં. **ઇતિ મં જનો જાનાતૂ**તિ “એવં બ્રહ્મચરિયવાસે સતિ ‘અયં સીલવા કલ્યાણધમ્મો’તિઆદિના મં જનો જાનાતુ સમ્ભાવેતૂ”તિ અત્તનો સન્તગુણવસેન સમ્ભાવનત્થમ્પિ ન ઇદં બ્રહ્મચરિયં વુસ્સતીતિ સમ્બન્ધો.

કેચિ પન “**જનકુહનત્થ**ન્તિ પાપિચ્છસ્સ ઇચ્છાપકતસ્સ સતો સામન્તજપ્પનઇરિયાપથનિસ્સિતપચ્ચયપટિસેવનસઙ્ખાતેન તિવિધેન કુહનવત્થુના કુહનભાવેન જનસ્સ વિમ્હાપનત્થં. **જનલપનત્થ**ન્તિ પાપિચ્છસ્સેવ સતો પચ્ચયત્થં પરિકથોભાસાદિવસેન લપનભાવેન ઉપલાપનભાવેન વા જનસ્સ લપનત્થં. **લાભસક્કારસિલોકાનિસંસત્થ**ન્તિ પાપિચ્છસ્સેવ સતો લાભાદિગરુતાય લાભસક્કારસિલોકસઙ્ખાતસ્સ આનિસંસઉદયસ્સ નિપ્ફાદનત્થં. **ઇતિ મં જનો જાનાતૂ**તિ પાપિચ્છસ્સેવ સતો અસન્તગુણસમ્ભાવનાધિપ્પાયેન ‘ઇતિ એવં મં જનો જાનાતૂ’તિ ન ઇદં બ્રહ્મચરિયં વુસ્સતી”તિ એવમેત્થ અત્થં વદન્તિ. પુરિમોયેવ પન અત્થો સારતરો.

અથ ખોતિ એત્થ **અથા**તિ અઞ્ઞદત્થે નિપાતો, **ખો**તિ અવધારણે. તેન કુહનાદિતો અઞ્ઞદત્થાયેવ પન ઇદં, ભિક્ખવે, બ્રહ્મચરિયં વુસ્સતીતિ દસ્સેતિ. ઇદાનિ તં પયોજનં દસ્સેન્તો “**સંવરત્થઞ્ચેવ પહાનત્થઞ્ચા**”તિ આહ. તત્થ પઞ્ચવિધો સંવરો – પાતિમોક્ખસંવરો, સતિસંવરો, ઞાણસંવરો, ખન્તિસંવરો, વીરિયસંવરોતિ.

તત્થ “ઇમિના પાતિમોક્ખસંવરેન ઉપેતો હોતિ સમુપેતો”તિ (વિભ॰ ૫૧૧) હિ આદિના નયેન આગતો અયં **પાતિમોક્ખસંવરો** નામ, યો સીલસંવરોતિ ચ પવુચ્ચતિ. “રક્ખતિ ચક્ખુન્દ્રિયં, ચક્ખુન્દ્રિયે સંવરં આપજ્જતી”તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૧૩; મ॰ નિ॰ ૧.૨૯૫; સં॰ નિ॰ ૪.૨૩૯; અ॰ નિ॰ ૩.૧૬) આગતો અયં **સતિસંવરો**.

“યાનિ સોતાનિ લોકસ્મિં (અજિતાતિ ભગવા),
સતિ તેસં નિવારણં;
સોતાનં સંવરં બ્રૂમિ,
પઞ્ઞાયેતે પિધીયરે”તિ. (સુ॰ નિ॰ ૧૦૪૧) –

આગતો અયં **ઞાણસંવરો**. “ખમો હોતિ સીતસ્સ ઉણ્હસ્સા”તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૧.૨૪; અ॰ નિ॰ ૪.૧૧૪; ૬.૫૮) નયેન આગતો અયં **ખન્તિસંવરો**. “ઉપ્પન્નં કામવિતક્કં નાધિવાસેતી”તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૧.૨૬; અ॰ નિ॰ ૪.૧૧૪; ૬.૫૮) નયેન આગતો અયં **વીરિયસંવરો**. અત્થતો પન પાણાતિપાતાદીનં પજહનવસેન, વત્તપટિવત્તાનં કરણવસેન ચ પવત્તા ચેતના વિરતિયો ચ. સઙ્ખેપતો સબ્બો કાયવચીસંયમો, વિત્થારતો સત્તન્નં આપત્તિક્ખન્ધાનં અવીતિક્કમો સીલસંવરો. સતિ એવ સતિસંવરો, સતિપ્પધાના વા કુસલા ખન્ધા. ઞાણમેવ ઞાણસંવરો. અધિવાસનવસેન અદોસો, અદોસપ્પધાના વા તથા પવત્તા કુસલા ખન્ધા ખન્તિસંવરો, પઞ્ઞાતિ એકે. કામવિતક્કાદીનં અનધિવાસનવસેન પવત્તં વીરિયમેવ વીરિયસંવરો. તેસુ પઠમો કાયદુચ્ચરિતાદિદુસ્સીલ્યસ્સ સંવરણતો સંવરો, દુતિયો મુટ્ઠસ્સચ્ચસ્સ, તતિયો અઞ્ઞાણસ્સ, ચતુત્થો અક્ખન્તિયા, પઞ્ચમો કોસજ્જસ્સ સંવરણતો પિદહનતો સંવરોતિ વેદિતબ્બો. એવમેતસ્સ સંવરસ્સ અત્થાય સંવરત્થં, સંવરનિપ્ફાદનત્થન્તિ અત્થો.

પહાનમ્પિ પઞ્ચવિધં – તદઙ્ગપ્પહાનં, વિક્ખમ્ભનપ્પહાનં, સમુચ્છેદપ્પહાનં, પટિપ્પસ્સદ્ધિપ્પહાનં, નિસ્સરણપ્પહાનન્તિ. તત્થ યં વત્તબ્બં, તં હેટ્ઠા એકકનિપાતે પઠમસુત્તવણ્ણનાયં વુત્તમેવ. તસ્સ પન પઞ્ચવિધસ્સપિ તથા તથા રાગાદિકિલેસાનં પટિનિસ્સજ્જનટ્ઠેન સમતિક્કમનટ્ઠેન વા પહાનસ્સ અત્થાય પહાનત્થં, પહાનસાધનત્થન્તિ અત્થો. તત્થ સંવરેન કિલેસાનં ચિત્તસન્તાને પવેસનનિવારણં પહાનેન પવેસનનિવારણઞ્ચેવ

સમુગ્ઘાતો ચાતિ વદન્તિ. ઉભયેનાપિ પન યથારહં ઉભયં સમ્પજ્જતીતિ દટ્ઠબ્બં. સીલાદિધમ્મા એવ હિ સંવરણતો સંવરો, પજહનતો પહાનન્તિ.

ગાથાસુ **અનીતિહ**ન્તિ ઈતિયો વુચ્ચન્તિ ઉપદ્દવા – દિટ્ઠધમ્મિકા ચ સમ્પરાયિકા ચ. ઈતિયો હનતિ વિનાસેતિ પજહતીતિ ઈતિહં, અનુ ઈતિહન્તિ **અનીતિહં**, સાસનબ્રહ્મચરિયં મગ્ગબ્રહ્મચરિયઞ્ચ. અથ વા ઈતીહિ અનત્થેહિ સદ્ધિં હનન્તિ ગચ્છન્તિ પવત્તન્તીતિ ઈતિહા, તણ્હાદિઉપક્કિલેસા. નત્થિ એત્થ ઈતિહાતિ **અનીતિહં**. ઈતિહા વા યથાવુત્તેનટ્ઠેન તિત્થિયસમયા, તપ્પટિપક્ખતો ઇદં અનીતિહં. ''અનિતિહ''ન્તિપિ પાઠો. તસ્સત્થો – ''ઇતિહાય''ન્તિ ધમ્મેસુ અનેકંસગ્ગાહભાવતો વિચિકિચ્છા ઇતિહં નામ, સમ્માસમ્બુદ્ધપ્પવેદિતત્તા યથાનુસિટ્ઠં પટિપજ્જન્તાનં નિક્કઙ્ખભાવસાધનતો નત્થિ એત્થ ઇતિહન્તિ **અનિતિહં**, અપરપ્પચ્ચયન્તિ અત્થો. વુત્તઞ્હેતં ''પચ્ચત્તં વેદિતબ્બો વિઞ્ઞૂહી''તિ ''અતક્કાવચરો''તિ ચ. ગાથાસુખત્થં પન ''અનીતિહ''ન્તિ દીઘં કત્વા પઠન્તિ.

નિબ્બાનસઙ્ખાતં ઓગધં પતિટ્ઠં પારં ગચ્છતીતિ **નિબ્બાનોગધગામી**, વિમુત્તિરસત્તા એકન્તેનેવ નિબ્બાનસમ્પાપકોતિ અત્થો. તં નિબ્બાનોગધગામિનં બ્રહ્મચરિયં. **સો**તિ યો સો સમતિંસ પારમિયો પૂરેત્વા સબ્બકિલેસે ભિન્દિત્વા અનુત્તરં સમ્માસમ્બોધિં અભિસમ્બુદ્ધો, સો ભગવા **અદેસયિ** દેસેસિ. નિબ્બાનોગધોતિ વા અરિયમગ્ગો વુચ્ચતિ. તેન વિના નિબ્બાનોગાહનસ્સ અસમ્ભવતો તસ્સ ચ નિબ્બાનં અનાલમ્બિત્વા અપ્પવત્તનતો, તઞ્ચ તં એકન્તં ગચ્છતીતિ નિબ્બાનોગધગામી. અથ વા **નિબ્બાનોગધગામિન**ન્તિ નિબ્બાનસ્સ અન્તોગામિનં મગ્ગબ્રહ્મચરિયં , નિબ્બાનં આરમ્મણં કરિત્વા તસ્સ અન્તો એવ વત્તતિ પવત્તતીતિ. **મહત્તેહી**તિ મહાઆતુમેહિ ઉળારજ્ઝાસયેહિ. મહન્તં નિબ્બાનં, મહન્તે વા સીલક્ખન્ધાદિકે એસન્તિ ગવેસન્તીતિ મહેસિનો બુદ્ધાદયો અરિયા. તેહિ **અનુયાતો** પટિપન્નો. **યથા બુદ્ધેન દેસિત**ન્તિ યથા અભિઞ્ઞેય્યાદિધમ્મે અભિઞ્ઞેય્યાદિભાવેનેવ સમ્માસમ્બુદ્ધેન મયા દેસિતં, એવં યે એતં મગ્ગબ્રહ્મચરિયં તદત્થં સાસનબ્રહ્મચરિયઞ્ચ પટિપજ્જન્તિ. તે દિટ્ઠધમ્મિકસમ્પરાયિકત્થેહિ યથારહં અનુસાસન્તસ્સ સત્થુ મય્હં સાસનકારિનો ઓવાદપ્પટિકરા સકલસ્સ વટ્ટદુક્ખસ્સ અન્તં પરિયન્તં અપ્પવત્તિં કરિસ્સન્તિ, દુક્ખસ્સ વા અન્તં નિબ્બાનં સચ્છિકરિસ્સન્તીતિ.

અટ્ઠમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૯. દુતિયનકુહનસુત્તવણ્ણના

૩૬. નવમે **અભિઞ્ઞત્થ**ન્તિ કુસલાદિવિભાગેન ખન્ધાદિવિભાગેન ચ સબ્બધમ્મે અભિવિસિટ્ઠેન ઞાણેન અવિપરીતતો જાનનત્થં. **પરિઞ્ઞત્થ**ન્તિ તેભૂમકધમ્મે ''ઇદં દુક્ખ''ન્તિઆદિના પરિજાનનત્થં સમતિક્કમનત્થઞ્ચ. તત્થ અભિઞ્ઞેય્યઅભિજાનના ચતુસચ્ચવિસયા. પરિઞ્ઞેય્યપરિજાનના પન યદિપિ દુક્ખસચ્ચવિસયા, પહાનસચ્છિકિરિયાભાવનાભિસમયેહિ પન વિના ન પવત્તતીતિ પહાનાદયોપિ ઇધ ગહિતાતિ વેદિતબ્બં. સેસં અનન્તરસુત્તે વુત્તત્થમેવ.

નવમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૦. સોમનસ્સસુત્તવણ્ણના

૩૭. દસમે **સુખસોમનસ્સબહુલોતિ** એત્થ **સુખન્તિ** કાયિકં સુખં, **સોમનસ્સન્તિ** ચેતસિકં. તસ્મા યસ્સ કાયિકં ચેતસિકઞ્ચ સુખં અભિણ્હં પવત્તતિ, સો સુખસોમનસ્સબહુલોતિ વુત્તો. **યોનીતિ** ''ચતસ્સો ખો ઇમા, સારિપુત્ત, યોનિયો''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૫૨) ખન્ધકોટ્ઠાસો યોનીતિ આગતો. ''યોનિ હેસા, ભૂમિજ, ફલસ્સ અધિગમાયા''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૨૬) કારણં.

> ''ન ચાહં બ્રાહ્મણં બ્રૂમિ, યોનિજં મત્તિસમ્ભવ''ન્તિ ચ. (મ॰ નિ॰ ૨.૪૫૭; ધ॰ પ॰ ૩૯૬; સુ॰ નિ॰ ૬૨૫);

''તમેનં કમ્મજા વાતા નિબ્બત્તિત્વા ઉદ્ધંપાદં અધોસિરં સમ્પરિવત્તેત્વા માતુ યોનિમુખે સમ્પટિપાદેન્તી''તિ ચ આદીસુ પસ્સાવમગ્ગો. ઇધ પન કારણં અધિપ્પેતં. **અસ્સાતિ** અનેન. **આરદ્ધાતિ** પટ્ઠપિતા પગ્ગહિતા પરિપુણ્ણા સમ્પાદિતા વા.

આસવાનં ખયાયાતિ એત્થ આસવન્તીતિ આસવા, ચક્ખુતોપિ...પે॰... મનતોપિ સવન્તિ પવત્તન્તીતિ વુત્તં હોતિ. ધમ્મતો યાવ ગોત્રભૂ, ઓકાસતો યાવ ભવગ્ગા સવન્તીતિ વા આસવા. એતે ધમ્મે એતઞ્ચ ઓકાસં અન્તો કરિત્વા પવત્તન્તીતિ અત્થો. અન્તોકરણત્થો હિ અયં આકારો. ચિરપારિવાસિયટ્ઠેન મદિરાદયો આસવા વિયાતિપિ આસવા. લોકે હિ ચિરપારિવાસિકા મદિરાદયો આસવાતિ વુચ્ચન્તિ. યદિ ચ ચિરપારિવાસિયટ્ઠેન આસવા, એતે એવ ભવિતું અરહન્તિ. વુત્તં હેતં – ''પુરિમા, ભિક્ખવે, કોટિ ન પઞ્ઞાયતિ અવિજ્જાય, ઇતો પુબ્બે અવિજ્જા નાહોસી''તિઆદિ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૬૧). આયતં સંસારદુક્ખં સવન્તિ પસવન્તીતિપિ આસવા. પુરિમાનિ ચેત્થ નિબ્બચનાનિ યત્થ કિલેસા આસવાતિ આગતા, તત્થ યુજ્જન્તિ; પચ્છિમં કમ્મેપિ. ન કેવલઞ્ચ કમ્મકિલેસા એવ આસવા, અપિચ ખો નાનપ્પકારા ઉપદ્દવાપિ. અભિધમ્મે હિ ''ચત્તારો આસવા – કામાસવો, ભવાસવો, દિટ્ઠાસવો, અવિજ્જાસવો''તિ (ધ॰ સ॰ ૧૧૦૨) કામરાગાદયો કિલેસા આસવાતિ આગતા. સુત્તેપિ ''નાહં, ચુન્દ, દિટ્ઠધમ્મિકાનંયેવ આસવાનં સંવરાય ધમ્મં દેસેમી''તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૧૮૨) એત્થ વિવાદમૂલભૂતા કિલેસા આસવાતિ આગતા.

> ''યેન દેવૂપપત્યસ્સ, ગન્ધબ્બો વા વિહઙ્ગમો;
> યક્ખત્તં યેન ગચ્છેય્ય, મનુસ્સત્તઞ્ચ અબ્બજે;
> તે મય્હં, આસવા ખીણા, વિદ્ધસ્તા વિનળીકતા''તિ. (અ॰ નિ॰ ૪.૩૬) –

એત્થ તેભૂમકં કમ્મં અવસેસા ચ અકુસલા ધમ્મા. ''દિટ્ઠધમ્મિકાનં આસવાનં સંવરાય સમ્પરાયિકાનં આસવાનં પટિઘાતાયા''તિ (પારા॰ ૩૯) એત્થ પરૂપઘાતવિપ્પટિસારવધબન્ધાદયો ચેવ અપાયદુક્ખભૂતા નાનપ્પકારા ઉપદ્દવા ચ.

તે પનેતે આસવા વિનયે ''દિટ્ઠધમ્મિકાનં આસવાનં સંવરાય, સમ્પરાયિકાનં આસવાનં પટિઘાતાયા''તિ દ્વેધા આગતા. સળાયતને ''તયોમે, આવુસો, આસવા – કામાસવો, ભવાસવો, અવિજ્જાસવો''તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૩૨૧) તિધા આગતા. તથા અઞ્ઞેસુ સુત્તન્તેસુ. અભિધમ્મે તેયેવ દિટ્ઠાસવેન સદ્ધિં ચતુધા આગતા. નિબ્બેધિકપરિયાયે પન ''અત્થિ, ભિક્ખવે, આસવા નિરયગમનીયા, અત્થિ આસવા તિરચ્છાનયોનિગમનીયા, અત્થિ આસવા પેત્તિવિસયગમનીયા, અત્થિ આસવા મનુસ્સલોકગમનીયા, અત્થિ આસવા દેવલોકગમનીયા''તિ (અ॰ નિ॰ ૬.૬૩) પઞ્ચધા આગતા. કમ્મમેવ ચેત્થ આસવાતિ અધિપ્પેતં. છક્કનિપાતે ''અત્થિ, ભિક્ખવે, આસવા સંવરા

પહાતબ્બા''તિઆદિના (અ॰ નિ॰ ૬.૫૮) નયેન છધા આગતા. સબ્બાસવપરિયાયે તેયેવ દસ્સનપહાતબ્બેહિ ધમ્મેહિ સદ્ધિં સત્તધા આગતા. ઇધ પન અભિધમ્મપરિયાયેન ચત્તારો આસવા અધિપ્પેતાતિ વેદિતબ્બા.

ખયાયાતિ એત્થ પન ''યો આસવાનં ખયો વયો ભેદો પરિભેદો અનિચ્ચતા અન્તરધાન''ન્તિ આસવાનં સરસભેદો આસવાનં ખયોતિ વુત્તો. ''જાનતો અહં, ભિક્ખવે, પસ્સતો આસવાનં ખયં વદામી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૫) એત્થ આસવાનં ખીણાકારો નત્થિભાવો અચ્ચન્તં અસમુપ્પાદો આસવક્ખયોતિ વુત્તો.

> ''સેખસ્સ સિક્ખમાનસ્સ, ઉજુમગ્ગાનુસારિનો;
> ખયસ્મિં પઠમં ઞાણં, તતો અઞ્ઞા અનન્તરા''તિ. (ઇતિવુ॰ ૬૨) –

એત્થ અરિયમગ્ગો આસવક્ખયોતિ વુત્તો. ''આસવાનં ખયા સમણો હોતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૩૮) એત્થ ફલં.

> ''પરવજ્જાનુપસ્સિસ્સ, નિચ્ચં ઉજ્ઝાનસઞ્ઞિનો;
> આસવા તસ્સ વડ્ઢન્તિ, આરા સો આસવક્ખયા''તિ. (ધ॰ પ॰ ૨૫૩) –

એત્થ નિબ્બાનં. ઇધ પન ફલં સન્ધાય ''આસવાનં ખયાયા''તિ વુત્તં, અરહત્તફલત્થાયાતિ અત્થો.

સંવેજનીયેસુ ઠાનેસૂતિ સંવેગજનકેસુ જાતિઆદીસુ સંવેગવત્થૂસુ. જાતિ, જરા, બ્યાધિ, મરણં, અપાયદુક્ખં, અતીતે વટ્ટમૂલકં દુક્ખં, અનાગતે વટ્ટમૂલકં દુક્ખં , પચ્ચુપ્પન્ને આહારપરિયેટ્ઠિમૂલકં દુક્ખન્તિ ઇમાનિ હિ સંવેગવત્થૂનિ સંવેજનીયટ્ઠાનાનિ નામ. અપિચ ''આદિત્તો લોકસન્નિવાસો ઉય્યુત્તો પયાતો કુમ્મગ્ગપ્પટિપન્નો, ઉપનીયતિ લોકો અદ્ધુવો, અતાણો લોકો અનભિસ્સરો, અસ્સકો લોકો, સબ્બં પહાય ગમનીયં, ઊનો લોકો અતિત્તો તણ્હાદાસો''તિએવમાદીનિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૧૭) ચેત્થ સંવેજનીયટ્ઠાનાનીતિ વેદિતબ્બાનિ. **સંવેજનેના**તિ જાતિઆદિસંવેગવત્થૂનિ પટિચ્ચ ઉપ્પન્નભયસઙ્ખાતેન સંવેજનેન. અત્થતો પન સહોત્તપ્પઞાણં સંવેગો નામ.

સંવિગ્ગસ્સાતિ ગબ્ભોક્કન્તિકાદિવસેન અનેકવિધેહિ જાતિઆદિદુક્ખેહિ સંવેગજાતસ્સ. ''સંવેજિત્વા''તિ ચ પઠન્તિ. **યોનિસો પધાનેના**તિ ઉપાયપધાનેન, સમ્માવાયામેનાતિ અત્થો. સો હિ યથા અકુસલા ધમ્મા પહીયન્તિ, કુસલા ધમ્મા ભાવનાપારિપૂરિં ગચ્છન્તિ, એવં પદહનતો ઉત્તમભાવસાધનતો ચ ''પધાન''ન્તિ વુચ્ચતિ. તત્થ સંવેગેન ભવાદીસુ કિઞ્ચિ તાણં લેણં પટિસરણં અપસ્સન્તો તત્થ અનોલીયન્તો અલગ્ગમાનસો તપ્પટિપક્ખેન ચ વિનિવત્તિતવિસઞ્ઞિતો અઞ્ઞદત્થુ નિબ્બાનનિન્નો હોતિ નિબ્બાનપોણો નિબ્બાનપબ્ભારો. સો કલ્યાણમિત્તસન્નિસ્સયેન યોનિસોમનસિકારબહુલો વિસુદ્ધાસયપ્પયોગો સમથવિપસ્સનાસુ યુત્તપ્પયુત્તો સબ્બસ્મિમ્પિ સઙ્ખારગતે નિબ્બિન્દતિ વિરજ્જતિ, વિપસ્સનં ઉસ્સુક્કાપેતિ. તત્થ યદિદં યોનિસોમનસિકારબહુલો વિસુદ્ધાસયપ્પયોગો સમથવિપસ્સનાસુ યુત્તપ્પયુત્તો, તેનસ્સ દિટ્ઠેવ ધમ્મે સુખસોમનસ્સબહુલતા વેદિતબ્બા. યં પનાયં સમથે પતિટ્ઠિતો વિપસ્સનાય યુત્તપ્પયુત્તો સબ્બસ્મિમ્પિ સઙ્ખારગતે નિબ્બિન્દતિ વિરજ્જતિ, વિપસ્સનં ઉસ્સુક્કાપેતિ, તેનસ્સ યોનિ આરદ્ધા આસવાનં ખયાયાતિ વેદિતબ્બં.

ગાથાસુ **સંવિજ્જેથેવા**તિ સંવિજ્જેય્ય એવ સંવેગં કરેય્ય એવ. ''સંવિજ્જિત્વાના''તિ ચ પઠન્તિ. વુત્તનયેન સંવિગ્ગો હુત્વાતિ અત્થો. **પણ્ડિતો**તિ સપ્પઞ્ઞો, તિહેતુકપટિસન્ધીતિ વુત્તં હોતિ. **પઞ્ઞાય સમવેક્ખિયા**તિ

સંવેગવત્થૂનિ સંવિજ્જનવસેન પઞ્ઞાય સમ્મા અવેક્ખિય. અથ વા પઞ્ઞાય સમ્મા અવેક્ખિત્વાતિ. સેસં સબ્બત્થ ઉત્તાનત્થમેવ.

દસમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઇતિ પરમત્થદીપનિયા ઇતિવુત્તક-અટ્ઠકથાય

દુકનિપાતે પઠમવગ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. દુતિયવગ્ગો

૧. વિતક્કસુત્તવણ્ણના

૩૮. દુતિયવગ્ગસ્સ પઠમે **તથાગતં, ભિક્ખવે**તિ એત્થ **તથાગત**-સદ્દો તાવ સત્તવોહારસમ્માસમ્બુદ્ધાદીસુ દિસ્સતિ. તથા હેસ ''હોતિ તથાગતો પરં મરણા''તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૧.૬૫) સત્તવોહારે.

''તથાગતં દેવમનુસ્સપૂજિતં,
બુદ્ધં નમસ્સામ સુવત્થિ હોતૂ''તિ. (ખુ॰ પા॰ ૬.૧૬) –

આદીસુ સમ્માસમ્બુદ્ધે.

''તથાગતં દેવમનુસ્સપૂજિતં,
ધમ્મં નમસ્સામ સુવત્થિ હોતૂ''તિ. (ખુ॰ પા॰ ૬.૧૭) –

આદીસુ ધમ્મે.

''તથાગતં દેવમનુસ્સપૂજિતં,
સઙ્ઘં નમસ્સામ સુવત્થિ હોતૂ''તિ. (ખુ॰ પા॰ ૬.૧૮) –

આદીસુ સઙ્ઘે. ઇધ પન સમ્માસમ્બુદ્ધે. તસ્મા તથાગતન્તિ એત્થ અટ્ઠહિ કારણેહિ ભગવા તથાગતોતિ વુચ્ચતિ. કતમેહિ અટ્ઠહિ? તથા આગતોતિ તથાગતો, તથા ગતોતિ તથાગતો, તથલક્ખણં આગતોતિ તથાગતો, તથધમ્મે યાથાવતો અભિસમ્બુદ્ધોતિ તથાગતો, તથદસ્સિતાય તથાગતો, તથવાદિતાય તથાગતો, તથાકારિતાય તથાગતો, અભિભવનટ્ઠેન તથાગતોતિ.

કથં ભગવા **તથા આગતોતિ તથાગતો?** યથા યેન અભિનીહારેન દાનપારમિં પૂરેત્વા સીલનેક્ખમ્મપઞ્ઞાવીરિયખન્તિસચ્ચઅધિટ્ઠાનમેત્તાઉપેક્ખાપારમિં પૂરેત્વા ઇમા દસ પારમિયો, દસ ઉપપારમિયો, દસ પરમત્થપારમિયોતિ સમતિંસ પારમિયો પૂરેત્વા અઙ્ગપરિચ્ચાગં, અત્તપરિચ્ચાગં, ધનપરિચ્ચાગં, દારપરિચ્ચાગં, રજ્જપરિચ્ચાગન્તિ ઇમાનિ પઞ્ચ મહાપરિચ્ચાગાનિ પરિચ્ચજિત્વા યથા વિપસ્સિઆદયો સમ્માસમ્બુદ્ધા આગતા , તથા અમ્હાકં ભગવાપિ આગતોતિ તથાગતો. યથાહ –

‘‘યથેવ લોકમ્હિ વિપસ્સિઆદયો,
સબ્બઞ્ઞુભાવં મુનયો ઇધાગતા;
તથા અયં સક્યમુનીપિ આગતો,
તથાગતો વુચ્ચતિ તેન ચક્ખુમા’’તિ. –

એવં તથા આગતોતિ તથાગતો.

કથં **તથા ગતોતિ તથાગતો?** યથા સમ્પતિજાતાવ વિપસ્સિઆદયો સમેહિ પાદેહિ પથવિયં પતિટ્ઠાય ઉત્તરાભિમુખા સત્તપદવીતિહારેન ગતા, તથા અમ્હાકં ભગવાપિ ગતોતિ તથાગતો. યથાહુ –

‘‘મુહુત્તજાતોવ ગવંપતી યથા,
સમેહિ પાદેહિ ફુસી વસુન્ધરં;
સો વિક્કમી સત્ત પદાનિ ગોતમો,
સેતઞ્ચ છત્તં અનુધારયું મરૂ.

‘‘ગન્ત્વાન સો સત્ત પદાનિ ગોતમો,
દિસા વિલોકેસિ સમા સમન્તતો;
અટ્ઠઙ્ગુપેતં ગિરમબ્ભુદીરયિ,
સીહો યથા પબ્બતમુદ્ધનિટ્ઠિતો’’તિ. –

એવં તથા ગતોતિ તથાગતો.

કથં **તથલક્ખણં આગતોતિ તથાગતો?** સબ્બેસં રૂપારૂપધમ્માનં સલક્ખણં, સામઞ્ઞલક્ખણં, તથં, અવિતથં, ઞાણગતિયા આગતો, અવિરજ્ઝિત્વા પત્તો, અનુબુદ્ધોતિ તથાગતો. યથાહ –

‘‘સબ્બેસં પન ધમ્માનં, સકસામઞ્ઞલક્ખણં;
તથમેવાગતો યસ્મા, તસ્મા નાથો તથાગતો’’તિ. –

એવં તથલક્ખણં આગતોતિ તથાગતો.

કથં **તથધમ્મે યાથાવતો અભિસમ્બુદ્ધોતિ તથાગતો?** તથધમ્મા નામ ચત્તારિ અરિયસચ્ચાનિ. યથાહ ‘‘ચત્તારિમાનિ, ભિક્ખવે, તથાનિ અવિતથાનિ અનઞ્ઞથાનિ. કતમાનિ ચત્તારિ? ઇદં દુક્ખં અરિયસચ્ચન્તિ , ભિક્ખવે, તથમેતં અવિતથમેતં અનઞ્ઞથમેત’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૯૦) વિત્થારો. તાનિ ચ ભગવા અભિસમ્બુદ્ધો, તસ્માપિ તથાનં અભિસમ્બુદ્ધત્તા તથાગતો. અભિસમ્બુદ્ધત્થો હિ એત્થ ગત-સદ્દો. એવં તથધમ્મે યાથાવતો અભિસમ્બુદ્ધોતિ તથાગતો.

કથં **તથદસ્સિતાય તથાગતો?** યં સદેવકે લોકે…પે॰… સદેવમનુસ્સાય પજાય અપરિમાણાસુ લોકધાતૂસુ અપરિમાણાનં સત્તાનં ચક્ખુદ્વારે આપાથમાગચ્છન્તં રૂપારમ્મણં નામ અત્થિ, તં ભગવા સબ્બાકારતો જાનાતિ પસ્સતિ. એવં જાનતા પસ્સતા ચાનેન તં ઇટ્ઠાદિવસેન વા દિટ્ઠસુતમુતવિઞ્ઞાતેસુ લબ્ભમાનપદવસેન વા ‘‘કતમં

તં રૂપં રૂપાયતનં, યં રૂપં ચતુન્નં મહાભૂતાનં ઉપાદાય વણ્ણનિભા સનિદસ્સનં સપ્પટિઘં નીલં પીતક''ન્તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૬૧૬) નયેન અનેકેહિ નામેહિ તેરસહિ વારેહિ દ્વેપઞ્ઞાસાય નયેહિ વિભજ્જમાનં તથમેવ હોતિ, વિતથં નત્થિ. એસ નયો સોતદ્વારાદીસુ આપાથમાગચ્છન્તેસુ સદ્દાદીસુ. વુત્તઞ્હેતં ભગવતા –

> ''યં, ભિક્ખવે, સદેવકસ્સ લોકસ્સ...પે॰... સદેવમનુસ્સાય દિટ્ઠં સુતં મુતં વિઞ્ઞાતં પત્તં પરિયેસિતં અનુવિચરિતં મનસા, તમહં જાનામિ...પે॰... તમહં અબ્ભઞ્ઞાસિં, તં તથાગતસ્સ વિદિતં, તં તથાગતો ન ઉપટ્ઠાસી''તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૨૪).

એવં તથદસ્સિતાય તથાગતો. એત્થ તથદસ્સિઅત્થે તથાગતોતિ પદસ્સ સમ્ભવો વેદિતબ્બો.

કથં **તથવાદિતાય તથાગતો?** યં રત્તિં ભગવા અનુત્તરં સમ્માસમ્બોધિં અભિસમ્બુદ્ધો, યઞ્ચ રત્તિં અનુપાદિસેસાય નિબ્બાનધાતુયા પરિનિબ્બાયિ, એત્થન્તરે પઞ્ચચત્તાલીસવસ્સપરિમાણકાલે યં ભગવતા ભાસિતં સુત્તગેય્યાદિ, સબ્બં તં પરિસુદ્ધં પરિપુણ્ણં રાગમદાદિનિમ્મદનં એકસદિસં તથં અવિતથં. તેનાહ –

> ''યઞ્ચ, ચુન્દ, રત્તિં તથાગતો અનુત્તરં સમ્માસમ્બોધિં અભિસમ્બુજ્ઝતિ, યઞ્ચ રત્તિં અનુપાદિસેસાય નિબ્બાનધાતુયા પરિનિબ્બાયતિ, યં એતસ્મિં અન્તરે ભાસતિ લપતિ નિદ્દિસતિ, સબ્બં તં તથેવ હોતિ, નો અઞ્ઞથા. તસ્મા 'તથાગતો'તિ વુચ્ચતી''તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૧૮૮; અ॰ નિ॰ ૪.૨૩).

ગદઅત્થો હિ એત્થ ગતસદ્દો. એવં તથવાદિતાય તથાગતો. અપિચ આગદનં આગદો, વચનન્તિ અત્થો. તથો અવિપરીતો આગદો અસ્સાતિ દકારસ્સ તકારં કત્વા તથાગતોતિ, એવમ્પેત્થ પદસિદ્ધિ વેદિતબ્બા.

કથં **તથાકારિતાય તથાગતો?** ભગવતો હિ વાચાય કાયો અનુલોમેતિ, કાયસ્સપિ વાચા. તસ્મા યથાવાદી તથાકારી, યથાકારી તથાવાદી ચ હોતિ. એવંભૂતસ્સ ચસ્સ યથા વાચા, કાયોપિ તથા ગતો પવત્તો. યથા ચ કાયો, વાચાપિ તથા ગતાતિ તથાગતો. તેનાહ ''યથાવાદી, ભિક્ખવે, તથાગતો તથાકારી, યથાકારી તથાવાદી. ઇતિ યથાવાદી તથાકારી, યથાકારી તથાવાદી. તસ્મા 'તથાગતો'તિ વુચ્ચતી''તિ. એવં તથાકારિતાય તથાગતો.

કથં **અભિભવનટ્ઠેન તથાગતો?** યસ્મા ભગવા ઉપરિ ભવગ્ગં હેટ્ઠા અવીચિં પરિયન્તં કરિત્વા તિરિયં અપરિમાણાસુ લોકધાતૂસુ સબ્બસત્તે અભિભવતિ સીલેનપિ સમાધિનાપિ પઞ્ઞાયપિ વિમુત્તિયાપિ વિમુત્તિઞાણદસ્સનેનપિ, ન તસ્સ તુલા વા પમાણં વા અત્થિ, અથ ખો અતુલો અપ્પમેય્યો અનુત્તરો દેવાનં અતિદેવો સક્કાનં અતિસક્કો બ્રહ્માનં અતિબ્રહ્મા સબ્બસત્તુત્તમો, તસ્મા તથાગતો. તેનાહ –

> ''સદેવકે, ભિક્ખવે, લોકે...પે॰... મનુસ્સાય તથાગતો અભિભૂ અનભિભૂતો અઞ્ઞદત્થુ દસો વસવત્તી, તસ્મા 'તથાગતો'તિ વુચ્ચતી''તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૧૮૮; અ॰ નિ॰ ૪.૨૩).

તત્રાયં પદસિદ્ધિ – અગદો વિય અગદો, દેસનાવિલાસો ચેવ પુઞ્ઞુસ્સયો ચ. તેન હેસ મહાનુભાવો ભિસક્કો વિય દિબ્બાગદેન સપ્પે, સબ્બપરપ્પવાદિનો સદેવકઞ્ચ લોકં અભિભવતિ. ઇતિ સબ્બલોકાભિભવને તથો અવિપરીતો યથાવુત્તો અગદો એતસ્સાતિ દકારસ્સ તકારં કત્વા તથાગતોતિ વેદિતબ્બો. એવં અભિભવનટ્ઠેન તથાગતો.

અપિચ તથાય ગતોતિ તથાગતો, તથં ગતોતિ તથાગતો. તત્થ સકલલોકં તીરણપરિઞ્ઞાય તથાય ગતો અવગતોતિ તથાગતો, લોકસમુદયં પહાનપરિઞ્ઞાય તથાય ગતો અતીતોતિ તથાગતો, લોકનિરોધં સચ્છિકિરિયાય તથાય ગતો અધિગતોતિ તથાગતો. લોકનિરોધગામિનિં પટિપદં તથં ગતો પટિપન્નોતિ તથાગતો. વુત્તઞ્હેતં ભગવતા –

> ''લોકો, ભિક્ખવે, તથાગતેન અભિસમ્બુદ્ધો. લોકસ્મા તથાગતો વિસંયુત્તો. લોકસમુદયો, ભિક્ખવે, તથાગતેન અભિસમ્બુદ્ધો, લોકસમુદયો તથાગતસ્સ પહીનો. લોકનિરોધો, ભિક્ખવે, તથાગતેન અભિસમ્બુદ્ધો, લોકનિરોધો તથાગતસ્સ સચ્છિકતો. લોકનિરોધગામિની પટિપદા, ભિક્ખવે, તથાગતેન અભિસમ્બુદ્ધા, લોકનિરોધગામિની પટિપદા તથાગતસ્સ ભાવિતા. યં, ભિક્ખવે, સદેવકસ્સ...પે॰... સબ્બં તં તથાગતેન અભિસમ્બુદ્ધં. તસ્મા 'તથાગતો'તિ વુચ્ચતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૨૩).

અપરેહિપિ અટ્ઠહિ કારણેહિ ભગવા તથાગતો. તથાય આગતોતિ તથાગતો, તથાય ગતોતિ તથાગતો, તથાનિ આગતોતિ તથાગતો, તથા ગતોતિ તથાગતો, તથાવિધોતિ તથાગતો, તથાપવત્તિકોતિ તથાગતો, તથેહિ આગતોતિ તથાગતો, તથા ગતભાવેન તથાગતોતિ.

કથં **તથાય આગતોતિ તથાગતો?** યા સા ભગવતા સુમેધભૂતેન દીપઙ્કરદસબલસ્સ પાદમૂલે –

> ''મનુસ્સત્તં લિઙ્ગસમ્પત્તિ, હેતુ સત્થારદસ્સનં;
> પબ્બજ્જા ગુણસમ્પત્તિ, અધિકારો ચ છન્દતા;
> અટ્ઠધમ્મસમોધાના, અભિનીહારો સમિજ્ઝતી''તિ. (બુ॰ વં॰ ૨.૫૯) –

એવં વુત્તં અટ્ઠઙ્ગસમન્નાગતં અભિનીહારં સમ્પાદેન્તેન ''અહં સદેવકં લોકં તિણ્ણો તારેસ્સામિ, મુત્તો મોચેસ્સામિ, દન્તો દમેસ્સામિ, અસ્સત્થો અસ્સાસેસ્સામિ, પરિનિબ્બુતો પરિનિબ્બાપેસ્સામિ , સુદ્ધો સોધેસ્સામિ , બુદ્ધો બોધેસ્સામી''તિ મહાપટિઞ્ઞા પવત્તિતા. વુત્તં હેતં –

> ''કિં મે એકેન તિણ્ણેન, પુરિસેન થામદસ્સિના;
> સબ્બઞ્ઞુતં પાપુણિત્વા, સન્તારેસ્સં સદેવકં.
>
> ''ઇમિના મે અધિકારેન, કતેન પુરિસુત્તમે;
> સબ્બઞ્ઞુતં પાપુણિત્વા, તારેમિ જનતં બહું.
>
> ''સંસારસોતં છિન્દિત્વા, વિદ્ધંસેત્વા તયો ભવે;
> ધમ્મનાવં સમારુય્હ, સન્તારેસ્સં સદેવકં.
>
> ''કિં મે અઞ્ઞાતવેસેન, ધમ્મં સચ્છિકતેનિધ;
> સબ્બઞ્ઞુતં પાપુણિત્વા, બુદ્ધો હેસ્સં સદેવકે''તિ. (બુ॰ વં॰ ૫૫-૫૮);

તં પનેતં મહાપટિઞ્ઞં સકલસ્સપિ બુદ્ધકરધમ્મસમુદાયસ્સ પવિચયપચ્ચવેક્ખણસમાદાનાનં કારણભૂતં અવિસંવાદેન્તો લોકનાથો યસ્મા મહાકપ્પાનં સતસહસ્સાધિકાનિ ચત્તારિ અસઙ્ખ્યેય્યાનિ સક્કચ્ચં નિરન્તરં

નિરવસેસતો દાનપારમિઆદયો સમતિંસપારમિયો પૂરેત્વા, અઙ્ગપરિચ્ચાગાદયો પઞ્ચ મહાપરિચ્ચાગે પરિચ્ચજિત્વા, સચ્ચાધિટ્ઠાનાદીનિ ચત્તારિ અધિટ્ઠાનાનિ પરિબ્રૂહેત્વા, પુઞ્ઞઞાણસમ્ભારે સમ્ભરિત્વા પુબ્બયોગપુબ્બચરિયધમ્મક્ખાનઞાતત્થચરિયાદયો ઉક્કંસાપેત્વા, બુદ્ધિચરિયં પરમકોટિં પાપેત્વા અનુત્તરં સમ્માસમ્બોધિં અભિસમ્બુજ્ઝિ; તસ્મા તસ્સેવ સા મહાપટિઞ્ઞા તથા અવિતથા અનઞ્ઞથા, ન તસ્સ વાલગ્ગમત્તમ્પિ વિતથં અત્થિ. તથા હિ દીપઙ્કરો દસબલો કોણ્ડઞ્ઞો, મઙ્ગલો...પે॰... કસ્સપો ભગવાતિ ઇમે ચતુવીસતિ સમ્માસમ્બુદ્ધા પટિપાટિયા ઉપ્પન્ના ‘‘બુદ્ધો ભવિસ્સતી’’તિ નં બ્યાકરિંસુ. એવં ચતુવીસતિયા બુદ્ધાનં સન્તિકે લદ્ધબ્યાકરણો યે તે કતાભિનીહારેહિ બોધિસત્તેહિ લદ્ધબ્બા આનિસંસા, તે લભિત્વાવ આગતોતિ તાય યથાવુત્તાય મહાપટિઞ્ઞાય તથાય અભિસમ્બુદ્ધભાવં આગતો અધિગતોતિ તથાગતો. એવં તથાય આગતોતિ તથાગતો.

કથં **તથાય ગતોતિ તથાગતો?** યાયં મહાકરુણા લોકનાથસ્સ, યાય મહાદુક્ખસમ્બાધપ્પટિપન્નં સત્તનિકાયં દિસ્વા ‘‘તસ્સ નત્થઞ્ઞો કોચિ પટિસરણં, અહમેવ નં ઇતો સંસારદુક્ખતો મુત્તો મોચેસ્સામી’’તિ સમુસ્સાહિતમાનસો મહાભિનીહારં અકાસિ. કત્વા ચ યથાપણિધાનં સકલલોકહિતસમ્પાદનાય ઉસ્સુક્કમાપન્નો અત્તનો કાયજીવિતનિરપેક્ખો પરેસં સોતપથગમનમત્તેનપિ ચિત્તુત્રાસસમુપ્પાદિકા અતિદુક્કરા દુક્કરચરિયા સમાચરન્તો યથા મહાબોધિસત્તાનં પટિપત્તિ હાનભાગિયા સંકિલેસભાગિયા ઠિતિભાગિયા વા ન હોતિ, અથ ખો ઉત્તરિ વિસેસભાગિયાવ હોતિ, તથા પટિપજ્જમાનો અનુપુબ્બેન નિરવસેસે બોધિસમ્ભારે સમાનેત્વા અભિસમ્બોધિં પાપુણિ. તતો પરઞ્ચ તાયેવ મહાકરુણાય સઞ્ચોદિતમાનસો પવિવેકરતિં પરમઞ્ચ સન્તં વિમોક્ખસુખં પહાય બાલજનબહુલે લોકે તેહિ સમુપ્પાદિતં સમ્માનાવમાનવિપ્પકારં અગણેત્વા વેનેય્યજનવિનયનેન નિરવસેસં બુદ્ધકિચ્ચં નિટ્ઠપેસિ. તત્ર યો ભગવતો સત્તેસુ મહાકરુણાય સમોક્કમનાકારો, સો પરતો આવિ ભવિસ્સતિ. યથા બુદ્ધભૂતસ્સ લોકનાથસ્સ સત્તેસુ મહાકરુણા, એવં બોધિસત્તભૂતસ્સપિ મહાભિનીહારકાલાદીસૂતિ સબ્બત્થ સબ્બદા ચ એકસદિસતાય તથાવ સા અવિતથા અનઞ્ઞથા. તસ્મા તીસુપિ અવત્થાસુ સબ્બસત્તેસુ સમાનરસાય તથાય મહાકરુણાય સકલલોકહિતાય ગતો પટિપન્નોતિ તથાગતો. એવં તથાય ગતોતિ તથાગતો.

કથં **તથાનિ આગતોતિ તથાગતો?** તથાનિ નામ ચત્તારિ અરિયમગ્ગઞાણાનિ. તાનિ હિ ‘‘ઇદં દુક્ખં, અયં દુક્ખસમુદયો, અયં દુક્ખનિરોધો, અયં દુક્ખનિરોધગામિની પટિપદા’’તિ એવં સબ્બઞેય્યસઙ્ગાહકાનં પવત્તિનિવત્તિતદુભયહેતુભૂતાનં ચતુન્નં અરિયસચ્ચાનં, દુક્ખસ્સ પીળનટ્ઠો સઙ્ખતટ્ઠો સન્તાપટ્ઠો વિપરિણામટ્ઠો, સમુદયસ્સ આયૂહનટ્ઠો નિદાનટ્ઠો સંયોગટ્ઠો પલિબોધટ્ઠો, નિરોધસ્સ નિસ્સરણટ્ઠો વિવેકટ્ઠો અસઙ્ખતટ્ઠો અમતટ્ઠો, મગ્ગસ્સ નિય્યાનટ્ઠો હેત્વટ્ઠો દસ્સનટ્ઠો અધિપતેય્યટ્ઠોતિઆદીનં તબ્બિભાગાનઞ્ચ યથાભૂતસભાવાવબોધવિબન્ધકસ્સ સંકિલેસપક્ખસ્સ સમુચ્છિન્દનેન પટિલદ્ધાય તત્થ અસમ્મોહાભિસમયસઙ્ખાતાય અવિપરીતાકારપ્પવત્તિયા ધમ્માનં સભાવસરસલક્ખણસ્સ અવિસંવાદનતો તથાનિ અવિતથાનિ અનઞ્ઞથાનિ, તાનિ ભગવા અનઞ્ઞનેય્યો સયમેવ આગતો અધિગતો, તસ્મા તથાનિ આગતોતિ તથાગતો.

યથા ચ મગ્ગઞાણાનિ, એવં ભગવતો તીસુ કાલેસુ અપ્પટિહતઞાણાનિ ચતુપટિસમ્ભિદાઞાણાનિ ચતુવેસારજ્જઞાણાનિ પઞ્ચગતિપરિચ્છેદઞાણાનિ છઅસાધારણઞાણાનિ સત્તબોજ્ઝઙ્ગવિભાવનઞાણાનિ અટ્ઠમગ્ગઙ્ગવિભાવનઞાણાનિ નવાનુપુબ્બવિહારસમાપત્તિઞાણાનિ દસબલઞાણાનિ ચ વિભાવેતબ્બાનિ.

તત્રાયં વિભાવના – યઞ્હિ કિઞ્ચિ અપરિમાણાસુ લોકધાતૂસુ અપરિમાણાનં સત્તાનં હીનાદિભેદભિન્નાનં હીનાદિભેદભિન્નાસુ અતીતાસુ ખન્ધાયતનધાતૂસુ સભાવકિચ્ચાદિ અવત્થાવિસેસાદિ ખન્ધપટિબદ્ધનામગોત્તાદિ ચ જાનિતબ્બં. અનિન્દ્રિયબદ્ધેસુ ચ અતિસુખુમતિરોહિતવિદૂરદેસેસુ રૂપધમ્મેસુ યો તંતંપચ્ચયવિસેસેહિ સદ્ધિં પચ્ચયુપ્પન્નાનં વણ્ણસણ્ઠાનગન્ધરસફસ્સાદિવિસેસો, તત્થ સબ્બત્થેવ હત્થતલે ઠપિતઆમલકો વિય પચ્ચક્ખતો અસઙ્ગમપ્પટિહતં ભગવતો ઞાણં પવત્તતિ, તથા અનાગતાસુ પચ્ચુપ્પન્નાસુ ચાતિ ઇમાનિ તીસુ કાલેસુ અપ્પટિહતઞાણાનિ નામ. યથાહ –

‘‘અતીતંસે બુદ્ધસ્સ ભગવતો અપ્પટિહતં ઞાણં, અનાગતંસે બુદ્ધસ્સ ભગવતો અપ્પટિહતં ઞાણં, પચ્ચુપ્પન્નંસે બુદ્ધસ્સ ભગવતો અપ્પટિહતં ઞાણ’’ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૫).

તાનિ પનેતાનિ તત્થ તત્થ ધમ્માનં સભાવસરસલક્ખણસ્સ અવિસંવાદનતો તથાનિ અવિતથાનિ અનઞ્ઞથાનિ, તાનિ ભગવા સયમ્ભુઞાણેન અધિગઞ્છિ. એવં તથાનિ આગતોતિ તથાગતો.

તથા અત્થપટિસમ્ભિદા, ધમ્મપટિસમ્ભિદા, નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા, પટિભાનપટિસમ્ભિદાતિ ચતસ્સો પટિસમ્ભિદા. તત્થ અત્થપભેદસ્સ સલ્લક્ખણવિભાવનવવત્થાનકરણસમત્થં અત્થે પભેદગતં ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા. ધમ્મપભેદસ્સ સલ્લક્ખણવિભાવનવવત્થાનકરણસમત્થં ધમ્મે પભેદગતં ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા. નિરુત્તિપભેદસ્સ સલ્લક્ખણવિભાવનવવત્થાનકરણસમત્થં નિરુત્તાભિલાપે પભેદગતં ઞાણં નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા. પટિભાનપભેદસ્સ સલ્લક્ખણવિભાવનવવત્થાનકરણસમત્થં પટિભાને પભેદગતં ઞાણં પટિભાનપટિસમ્ભિદા. વુત્તઞ્હેતં –

‘‘અત્થે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા, ધમ્મે ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા, તત્ર ધમ્મનિરુત્તાભિલાપે ઞાણં નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા, ઞાણેસુ ઞાણં પટિભાનપટિસમ્ભિદા’’તિ (વિભ॰ ૭૧૮).

એત્થ ચ હેતુઅનુસારેન અરણીયતો અધિગન્તબ્બતો ચ સઙ્ખેપતો હેતુફલં અત્થો નામ. પભેદતો પન યંકિઞ્ચિ પચ્ચયુપ્પન્નં, નિબ્બાનં, ભાસિતત્થો, વિપાકો, કિરિયાતિ ઇમે પઞ્ચ ધમ્મા અત્થો. તં અત્થં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ તસ્મિં અત્થે પભેદગતં ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા. ધમ્મોતિ સઙ્ખેપતો પચ્ચયો. સો હિ યસ્મા તં તં અત્થં વિદહતિ પવત્તેતિ ચેવ પાપેતિ ચ, તસ્મા ધમ્મોતિ વુચ્ચતિ. પભેદતો પન યો કોચિ ફલનિબ્બત્તકો હેતુ, અરિયમગ્ગો, ભાસિતં, કુસલં, અકુસલન્તિ ઇમે પઞ્ચ ધમ્મા ધમ્મો, તં ધમ્મં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ તસ્મિં ધમ્મે પભેદગતં ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા. વુત્તમ્પિ ચેતં –

‘‘દુક્ખે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા, દુક્ખસમુદયે ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા, દુક્ખનિરોધે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા, દુક્ખનિરોધગામિનિયા પટિપદાય ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા’’તિ (વિભ॰ ૭૧૯).

અથ વા હેતુમ્હિ ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા, હેતુફલે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા. યે ધમ્મા જાતા ભૂતા સઞ્જાતા નિબ્બત્તા અભિનિબ્બત્તા પાતુભૂતા, ઇમેસુ ધમ્મેસુ ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા. યમ્હા ધમ્મા તે ધમ્મા જાતા ભૂતા સઞ્જાતા નિબ્બત્તા અભિનિબ્બત્તા પાતુભૂતા, તેસુ ધમ્મેસુ ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા. જરામરણે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા, જરામરણસમુદયે ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા. જરામરણનિરોધે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા, જરામરણનિરોધગામિનિયા પટિપદાય ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા. જાતિયા, ભવે, ઉપાદાને, તણ્હાય, વેદનાય, ફસ્સે,

સળાયતને, નામરૂપે, વિઞ્ઞાણે, સઙ્ખારેસુ ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા, સઙ્ખારસમુદયે ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા. સઙ્ખારનિરોધે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા , સઙ્ખારનિરોધગામિનિયા પટિપદાય ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા.

> ‘‘ઇધ ભિક્ખુ ધમ્મં જાનાતિ – સુત્તં, ગેય્યં…પે॰… વેદલ્લં. અયં વુચ્ચતિ ધમ્મપટિસમ્ભિદા. સો તસ્સ તસ્સેવ ભાસિતસ્સ અત્થં જાનાતિ – ‘અયં ઇમસ્સ ભાસિતસ્સ અત્થો, અયં ઇમસ્સ ભાસિતસ્સ અત્થો’તિ, અયં વુચ્ચતિ અત્થપટિસમ્ભિદા (વિભ॰ ૭૨૪).

> ‘‘કતમે ધમ્મા કુસલા? યસ્મિં સમયે કામાવચરં કુસલં ચિત્તં ઉપ્પન્નં હોતિ સોમનસ્સસહગતં ઞાણસમ્પયુત્તં રૂપારમ્મણં વા…પે॰… ધમ્મારમ્મણં વા યં યં વા પનારબ્ભ, તસ્મિં સમયે ફસ્સો હોતિ… પે॰… અવિક્ખેપો હોતિ. ઇમે ધમ્મા કુસલા. ઇમેસુ ધમ્મેસુ ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા, તેસં વિપાકે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા’’તિઆદિ વિત્થારો (વિભ॰ ૭૨૫).

તસ્મિં અત્થે ચ ધમ્મે ચ સભાવનિરુત્તિ અબ્યભિચારવોહારો અભિલાપો, તસ્મિં સભાવનિરુત્તાભિલાપે માગધિકાય સબ્બસત્તાનં મૂલભાસાય ‘‘અયં સભાવનિરુત્તિ, અયં ન સભાવનિરુત્તી’’તિ પભેદગતં ઞાણં નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા. યથાવુત્તેસુ તેસુ ઞાણેસુ ગોચરકિચ્ચાદિવસેન વિત્થારતો પવત્તં સબ્બમ્પિ ઞાણમારમ્મણં કત્વા પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ તસ્મિં ઞાણે પભેદગતં ઞાણં પટિભાનપટિસમ્ભિદા. ઇતિ ઇમાનિ ચત્તારિ પટિસમ્ભિદાઞાણાનિ સયમેવ ભગવતા અધિગતાનિ અત્થધમ્માદિકે તસ્મિં તસ્મિં અત્તનો વિસયે અવિસંવાદનવસેન અવિપરીતાકારપ્પવત્તિયા તથાનિ અવિતથાનિ અનઞ્ઞથાનિ. એવમ્પિ ભગવા તથાનિ આગતોતિ તથાગતો.

તથા યં કિઞ્ચિ ઞેય્યં નામ, સબ્બં તં ભગવતા સબ્બાકારેન ઞાતં દિટ્ઠં અધિગતં અભિસમ્બુદ્ધં. તથા હિસ્સ અભિઞ્ઞેય્યા ધમ્મા અભિઞ્ઞેય્યતો બુદ્ધા, પરિઞ્ઞેય્યા ધમ્મા પરિઞ્ઞેય્યતો બુદ્ધા, પહાતબ્બા ધમ્મા પહાતબ્બતો બુદ્ધા, સચ્છિકાતબ્બા ધમ્મા સચ્છિકાતબ્બતો બુદ્ધા, ભાવેતબ્બા ધમ્મા ભાવેતબ્બતો બુદ્ધા, યતો નં કોચિ સમણો વા બ્રાહ્મણો વા દેવો વા મારો વા બ્રહ્મા વા ‘‘ઇમે નામ તે ધમ્મા અનભિસમ્બુદ્ધા’’તિ સહ ધમ્મેન અનુયુઞ્જિતું સમત્થો નત્થિ.

યં કિઞ્ચિ પહાતબ્બં નામ, સબ્બં તં ભગવતા અનવસેસતો બોધિમૂલેયેવ પહીનં અનુપ્પત્તિધમ્મં, ન તસ્સ પહાનાય ઉત્તરિ કરણીયં અત્થિ . તથા હિસ્સ લોભદોસમોહવિપરીતમનસિકારઅહિરિકાનોત્તપ્પથિનમિદ્ધ-કોધૂપનાહમક્ખપલાસઇસ્સામચ્છરિય- માયાસાઠેય્યથમ્ભસારમ્ભમાનાતિમાનમદપમાદતિવિધાકુસલમૂલદુચ્ચરિત-વિસમસઞ્ઞામલવિતક્કપપઞ્ચએસનાતણ્હાચતુબ્બિધવિપરિયેસઆસવ-ગન્થઓઘયોગાગતિતણ્હુપાદાનપઞ્ચાભિનન્દનનીવરણ- ચેતોખિલચેતસોવિનિબન્ધછવિવાદમૂલસત્તાનુસય-અટ્ઠમિચ્છત્તનવઆઘાતવત્થુતણ્હામૂલકદસઅકુસલ-કમ્મપથએકવીસતિઅનેસનદ્વાસટ્ઠિદિટ્ઠિગતઅટ્ઠસતતણ્હાવિચરિતાદિપ્પભેદં દિયડ્ઢકિલેસસહસ્સં સહ વાસનાય પહીનં સમુચ્છિન્નં સમૂહતં, યતો નં કોચિ સમણો વા…પે॰… બ્રહ્મા વા ‘‘ઇમે નામ તે કિલેસા અપ્પહીના’’તિ સહ ધમ્મેન અનુયુઞ્જિતું સમત્થો નત્થિ.

યે ચિમે ભગવતા કમ્મવિપાકકિલેસૂપવાદઆણાવીતિક્કમપ્પભેદા અન્તરાયિકા ધમ્મા વુત્તા, અલમેવ તે એકન્તેન અન્તરાયાય, યતો નં કોચિ સમણો વા…પે॰… બ્રહ્મા વા ‘‘નાલં તે પટિસેવતો અન્તરાયાયા’’તિ સહ

ધમ્મેન અનુયુઞ્જિતું સમત્થો નત્થિ.

યો ચ ભગવતા નિરવસેસવટ્ટદુક્ખનિસ્સરણાય સીલસમાધિપઞ્ઞાસઙ્ગહો સત્તકોટ્ઠાસિકો સત્તતિંસપ્પભેદો અરિયમગ્ગપુબ્બઙ્ગમો અનુત્તરો નિય્યાનધમ્મો દેસિતો, સો એકન્તેનેવ નિય્યાતિ પટિપન્નસ્સ વટ્ટદુક્ખતો, યતો નં કોચિ સમણો વા...પે॰... બ્રહ્મા વા ''નિય્યાનધમ્મો તયા દેસિતો ન નિય્યાતી''તિ સહ ધમ્મેન અનુયુઞ્જિતું સમત્થો નત્થિ. વુત્તઞ્હેતં – ''સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ તે પટિજાનતો ઇમે ધમ્મા અનભિસમ્બુદ્ધા''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૫૦) વિત્થારો. એવમેતાનિ અત્તનો ઞાણપ્પહાનદેસનાવિસેસાનં અવિતથભાવાવબોધનતો અવિપરીતાકારપ્પવત્તાનિ ભગવતો ચતુવેસારજ્જઞાણાનિ તથાનિ અવિતથાનિ અનઞ્ઞથાનિ. એવમ્પિ ભગવા તથાનિ આગતોતિ તથાગતો.

તથા નિરયગતિ, તિરચ્છાનગતિ, પેતગતિ, મનુસ્સગતિ, દેવગતીતિ પઞ્ચ ગતિયો. તાસુ સઞ્જીવાદયો અટ્ઠ મહાનિરયા , કુક્કુળાદયો સોળસ ઉસ્સદનિરયા, લોકન્તરિકનિરયો ચાતિ સબ્બેપિમે એકન્તદુક્ખતાય નિરસ્સાદટ્ઠેન નિરયા ચ, સકકમ્મુના ગન્તબ્બતો ગતિ ચાતિ **નિરયગતિ** . તિબ્બન્ધકારસીતનરકાપિ એતેસ્વેવ અન્તોગધા કિમિકીટપટઙ્ગસરીસપપક્ખિસોણસિઙ્ગાલાદયો તિરિયં અઞ્છિતભાવેન તિરચ્છાના નામ. તે એવ ગતીતિ **તિરચ્છાનગતિ**. ખુપ્પિપાસિતપરદત્તૂપજીવિનિજ્ઝામતણ્હિકાદયો દુક્ખબહુલતાય પકટ્ઠસુખતો ઇતા વિગતાતિ પેતા, તે એવ ગતીતિ **પેતગતિ**. કાલકઞ્ચિકાદિઅસુરાપિ એતેસ્વેવ અન્તોગધા. પરિત્તદીપવાસીહિ સદ્ધિં જમ્બુદીપાદિચતુમહાદીપવાસિનો મનસો ઉસ્સન્નતાય મનુસ્સા, તે એવ ગતીતિ **મનુસ્સગતિ**. ચાતુમહારાજિકતો પટ્ઠાય યાવ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનૂપગાતિ ઇમે છબ્બીસતિ દેવનિકાયા દિબ્બન્તિ અત્તનો ઇદ્ધાનુભાવેન કીળન્તિ જોતેન્તિ ચાતિ દેવા, તે એવ ગતીતિ **દેવગતિ**.

તા પનેતા ગતિયો યસ્મા તંતંકમ્મનિબ્બત્તો ઉપપત્તિભવવિસેસો, તસ્મા અત્થતો વિપાકક્ખન્ધા કટત્તા ચ રૂપં. તત્થ ''અયં નામ ગતિ નામ ઇમિના કમ્મુના જાયતિ, તસ્સ કમ્મસ્સ પચ્ચયવિસેસેહિ એવં વિભાગભિન્નત્તા વિસું એતે સત્તનિકાયા એવં વિભાગભિન્ના''તિ યથાસકંહેતુફલવિભાગપરિચ્છિન્દનવસેન ઠાનસો હેતુસો ભગવતો ઞાણં પવત્તતિ. તેનાહ ભગવા –

> ''પઞ્ચ ખો ઇમા, સારિપુત્ત, ગતિયો. કતમા પઞ્ચ? નિરયો, તિરચ્છાનયોનિ, પેત્તિવિસયો, મનુસ્સા, દેવા. નિરયઞ્ચાહં, સારિપુત્ત, પજાનામિ, નિરયગામિઞ્ચ મગ્ગં, નિરયગામિનિઞ્ચ પટિપદં; યથા પટિપન્નો ચ કાયસ્સ ભેદા પરં મરણા અપાયં દુગ્ગતિં વિનિપાતં નિરયં ઉપપજ્જતિ, તઞ્ચ પજાનામી''તિઆદિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૫૩).

તાનિ પનેતાનિ ભગવતો ઞાણાનિ તસ્મિં તસ્મિં વિસયે અવિપરીતાકારપ્પવત્તિયા અવિસંવાદનતો તથાનિ અવિતથાનિ અનઞ્ઞથાનિ. એવમ્પિ ભગવા તથાનિ આગતોતિ તથાગતો.

તથા યં સત્તાનં સદ્ધાદિયોગવિકલભાવાવબોધેન અપ્પરજક્ખમહારજક્ખતાદિવિસેસવિભાવનં પઞ્ઞાસાય આકારેહિ પવત્તં ભગવતો ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તઞાણં. વુત્તઞ્હેતં – ''સદ્ધો પુગ્ગલો અપ્પરજક્ખો, અસ્સદ્ધો પુગ્ગલો મહારજક્ખો''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૧૧) વિત્થારો.

યઞ્ચ ''અયં પુગ્ગલો અપ્પરજક્ખો, અયં સસ્સતદિટ્ઠિકો, અયં ઉચ્છેદદિટ્ઠિકો, અયં અનુલોમિકાયં ખન્તિયં ઠિતો, અયં યથાભૂતઞાણે ઠિતો, અયં કામાસયો, ન નેક્ખમ્માદિઆસયો, અયં નેક્ખમ્માસયો, ન

કામાદિઆસયો''તિઆદિના ''ઇમસ્સ કામરાગો અતિવિય થામગતો, ન પટિઘાદિકો, ઇમસ્સ પટિઘો અતિવિય થામગતો, ન કામરાગાદિકો''તિઆદિના ''ઇમસ્સ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો અધિકો, ન અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો ન આનેઞ્જાભિસઙ્ખારો, ઇમસ્સ અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો અધિકો, ન પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો ન આનેઞ્જાભિસઙ્ખારો, ઇમસ્સ આનેઞ્જાભિસઙ્ખારો અધિકો, ન પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો ન અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો. ઇમસ્સ કાયસુચરિતં અધિકં, ઇમસ્સ વચીસુચરિતં, ઇમસ્સ મનોસુચરિતં. અયં હીનાધિમુત્તિકો, અયં પણીતાધિમુત્તિકો, અયં કમ્માવરણેન સમન્નાગતો, અયં કિલેસાવરણેન સમન્નાગતો, અયં વિપાકાવરણેન સમન્નાગતો, અયં ન કમ્માવરણેન સમન્નાગતો, ન કિલેસાવરણેન, ન વિપાકાવરણેન સમન્નાગતો''તિઆદિના ચ સત્તાનં આસયાદીનં યથાભૂતં વિભાવનાકારપ્પવત્તં ભગવતો આસયાનુસયઞાણં. યં સન્ધાય વુત્તં –

> ''ઇધ તથાગતો સત્તાનં આસયં જાનાતિ, અનુસયં જાનાતિ, ચરિતં જાનાતિ, અધિમુત્તિં જાનાતિ, ભબ્બાભબ્બે સત્તે જાનાતી''તિઆદિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૧૩).

યઞ્ચ ઉપરિમહેટ્ઠિમપુરત્થિમપચ્છિમકાયેહિ દક્ખિણવામઅક્ખિકણ્ણસોતનાસિકાસોતઅંસકૂટપસ્સહત્થપાદેહિ અઙ્ગુલઙ્ગુલન્તરેહિ લોમલોમકૂપેહિ ચ અગ્ગિક્ખન્ધૂદકધારાપવત્તનં અનઞ્ઞસાધારણં વિવિધવિકુબ્બનિદ્ધિનિમ્માપનકં ભગવતો યમકપાટિહારિયઞાણં. યં સન્ધાય વુત્તં –

> ''ઇધ તથાગતો યમકપાટિહારિયં કરોતિ અસાધારણં સાવકેહિ. ઉપરિમકાયતો અગ્ગિક્ખન્ધો પવત્તતિ, હેટ્ઠિમકાયતો ઉદકધારા પવત્તતિ. હેટ્ઠિમકાયતો અગ્ગિક્ખન્ધો પવત્તતિ, ઉપરિમકાયતો ઉદકધારા પવત્તતી''તિઆદિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૧૬).

યઞ્ચ રાગાદીહિ જાતિઆદીહિ ચ અનેકેહિ દુક્ખધમ્મેહિ ઉપદ્દુતં સત્તનિકાયં તતો નીહરિતુકામતાવસેન નાનાનયેહિ પવત્તસ્સ ભગવતો મહાકરુણોક્કમનસ્સ પચ્ચયભૂતં મહાકરુણાસમાપત્તિઞાણં. યથાહ –

> ''કતમં તથાગતસ્સ મહાકરુણાસમાપત્તિઞાણં? બહુકેહિ આકારેહિ પસ્સન્તાનં બુદ્ધાનં ભગવન્તાનં સત્તેસુ મહાકરુણા ઓક્કમતિ, આદિત્તો લોકસન્નિવાસોતિ પસ્સન્તાનં બુદ્ધાનં ભગવન્તાનં સત્તેસુ મહાકરુણા ઓક્કમતી''તિ. –

આદિના (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૧૭) એકૂનનવુતિયા આકારેહિ વિભજનં કતં.

યં પન યાવતા ધમ્મધાતુ, યત્તકં ઞાતબ્બં સઙ્ખતાસઙ્ખતાદિ, તસ્સ સબ્બસ્સ પરોપદેસેન વિના સબ્બાકારતો પટિજાનનસમત્થં આકઙ્ખામત્તપ્પટિબદ્ધવુત્તિ અનઞ્ઞસાધારણં ભગવતો ઞાણં સબ્બથા અનવસેસસઙ્ખતાસઙ્ખતસમ્મુતિસચ્ચાવબોધતો સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં, તત્થાવરણાભાવતોવ નિસ્સઙ્ગપ્પવત્તિં ઉપાદાય અનાવરણઞાણન્તિ ચ વુચ્ચતિ. અયમેત્થ સઙ્ખેપો, વિત્થારો પન પરતો આવિ ભવિસ્સતિ.

એવમેતાનિ ભગવતો છ અસાધારણઞાણાનિ અવિપરીતાકારપ્પવત્તિયા યથાસકંવિસયસ્સ અવિસંવાદનતો તથાનિ અવિતથાનિ અનઞ્ઞથાનિ. એવમ્પિ ભગવા તથાનિ આગતોતિ તથાગતો.

તથા ''સત્તિમે, ભિક્ખવે, બોજ્ઝઙ્ગા – સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો, ધમ્મવિચયસમ્બોજ્ઝઙ્ગો, વીરિયસમ્બોજ્ઝઙ્ગો, પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો, પસ્સદ્ધિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો, સમાધિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો, ઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગો''તિ (પટિ॰ મ॰ ૨.૧૭; સં॰ નિ॰

૫.૧૮૫) એવં સરૂપતો યાયં લોકુત્તરમગ્ગક્ખણે ઉપ્પજ્જમાના લીનુદ્ધચ્ચપતિટ્ઠાનાયૂહનકામસુખત્તકિલમથાનુયોગઉચ્છેદસસ્સતાભિનિવેસાદીનં અનેકેસં ઉપદ્દવાનં પટિપક્ખભૂતા સતિઆદિભેદા ધમ્મસામગ્ગી, યાય અરિયસાવકો બુજ્ઝતિ, કિલેસનિદ્દાય ઉટ્ઠહતિ, ચત્તારિ વા સચ્ચાનિ પટિવિજ્ઝતિ, નિબ્બાનમેવ વા સચ્છિકરોતિ, સા ધમ્મસામગ્ગી ''બોધી''તિ વુચ્ચતિ, તસ્સા બોધિયા અઙ્ગાતિ બોજ્ઝઙ્ગા. અરિયસાવકો વા યથાવુત્તાય ધમ્મસામગ્ગિયા બુજ્ઝતીતિ કત્વા ''બોધી''તિ વુચ્ચતિ. તસ્સ બોધિસ્સ અઙ્ગાતિ બોજ્ઝઙ્ગાતિ એવં **સામઞ્ઞલક્ખણતો** , ઉપટ્ઠાનલક્ખણો સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો, પવિચયલક્ખણો ધમ્મવિચયસમ્બોજ્ઝઙ્ગો, પગ્ગહલક્ખણો વીરિયસમ્બોજ્ઝઙ્ગો, ફરણલક્ખણો પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો, ઉપસમલક્ખણો પસ્સદ્ધિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો, અવિક્ખેપલક્ખણો સમાધિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો પટિસઙ્ખાનલક્ખણો ઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગોતિ એવં **વિસેસલક્ખણતો**.

''તત્થ કતમો સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો? ઇધ ભિક્ખુ સતિમા હોતિ પરમેન સતિનેપક્કેન સમન્નાગતો, ચિરકતમ્પિ ચિરભાસિતમ્પિ સરિતા હોતિ અનુસ્સરિતા''તિઆદિના (વિભ॰ ૪૬૭) સત્તન્નં બોજ્ઝઙ્ગાનં અઞ્ઞમઞ્ઞૂપકારવસેન **એકક્ખણે પવત્તિદસ્સનતો**. ''તત્થ કતમો સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો? અત્થિ અજ્ઝત્તં ધમ્મેસુ સતિ, અત્થિ બહિદ્ધા ધમ્મેસુ સતી''તિઆદિના (વિભ॰ ૪૬૯) તેસં **વિસયવિભાવનાપવત્તિદસ્સનતો**. ''તત્થ કતમો સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો? ઇધ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગં ભાવેતિ વિવેકનિસ્સિતં, વિરાગનિસ્સિતં, નિરોધનિસ્સિતં, વોસગ્ગપરિણામિ''ન્તિઆદિના (વિભ॰ ૪૭૧) **ભાવનાવિધિદસ્સનતો**. ''તત્થ કતમે સત્ત બોજ્ઝઙ્ગા? ઇધ ભિક્ખુ યસ્મિં સમયે લોકુત્તરં ઝાનં ભાવેતિ...પે॰... તસ્મિં સમયે સત્ત બોજ્ઝઙ્ગા હોન્તિ, સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો...પે॰... ઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગો. તત્થ કતમો સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો? યા સતિ અનુસ્સતી''તિઆદિના (વિભ॰ ૪૭૮) **છનવુતિયા નયસહસ્સવિભાગેહી**તિ એવં નાનાકારતો પવત્તાનિ ભગવતો બોજ્ઝઙ્ગવિભાવનઞાણાનિ તસ્સ તસ્સ અત્થસ્સ અવિસંવાદનતો તથાનિ અવિતથાનિ અનઞ્ઞથાનિ. એવમ્પિ ભગવા તથાનિ આગતોતિ તથાગતો.

તથા ''તત્થ કતમં દુક્ખનિરોધગામિની પટિપદા અરિયસચ્ચં? અયમેવ અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો, સેય્યથિદં – સમ્માદિટ્ઠિ...પે॰... સમ્માસમાધી''તિ (વિભ॰ ૨૦૫) એવં **સરૂપતો**. સબ્બકિલેસેહિ આરકત્તા અરિયભાવકરત્તા અરિયફલપટિલાભકરત્તા ચ અરિયો. અરિયાનં અટ્ઠવિધત્તા નિબ્બાનાધિગમાય એકન્તકારણત્તા ચ અટ્ઠઙ્ગિકો. કિલેસે મારેન્તો ગચ્છતિ, અત્થિકેહિ મગ્ગીયતિ, સયં વા નિબ્બાનં મગ્ગયતીતિ મગ્ગોતિ એવં **સામઞ્ઞલક્ખણતો**. ''સમ્માદસ્સનલક્ખણા સમ્માદિટ્ઠિ, સમ્માઅભિનિરોપનલક્ખણો સમ્માસઙ્કપ્પો , સમ્માપરિગ્ગહણલક્ખણા સમ્માવાચા , સમ્માસમુટ્ઠાપનલક્ખણો સમ્માકમ્મન્તો, સમ્માવોદાનલક્ખણો સમ્માઆજીવો, સમ્માપગ્ગહલક્ખણો સમ્માવાયામો, સમ્માઉપટ્ઠાનલક્ખણા સમ્માસતિ , સમ્માઅવિક્ખેપલક્ખણો સમ્માસમાધી''તિ એવં **વિસેસલક્ખણતો**. સમ્માદિટ્ઠિ તાવ અઞ્ઞેહિપિ અત્તનો પચ્ચનીકકિલેસેહિ સદ્ધિં મિચ્છાદિટ્ઠિં પજહતિ, નિબ્બાનં આરમ્મણં કરોતિ, તપ્પટિચ્છાદકમોહવિધમનેન અસમ્મોહતો સમ્પયુત્તધમ્મે ચ પસ્સતિ, તથા સમ્માસઙ્કપ્પાદયોપિ મિચ્છાસઙ્કપ્પાદીનિ પજહન્તિ, નિરોધઞ્ચ આરમ્મણં કરોન્તિ, સહજાતધમ્માનં સમ્માઅભિનિરોપનપરિગ્ગહણસમુટ્ઠાપનવોદાનપગ્ગહઉપટ્ઠાનસમાદહનાનિ ચ કરોન્તીતિ એવં **કિચ્ચવિભાગતો**. સમ્માદિટ્ઠિ પુબ્બભાગે નાનક્ખણા વિસું દુક્ખાદિઆરમ્મણા હુત્વા મગ્ગકાલે એકક્ખણા નિબ્બાનમેવ આરમ્મણં કત્વા કિચ્ચતો ''દુક્ખે ઞાણ''ન્તિઆદીનિ ચત્તારિ નામાનિ લભતિ. સમ્માસઙ્કપ્પાદયોપિ પુબ્બભાગે નાનક્ખણા નાનારમ્મણા, મગ્ગકાલે એકક્ખણા એકારમ્મણા, તેસુ સમ્માસઙ્કપ્પો કિચ્ચતો ''નેક્ખમ્મસઙ્કપ્પો''તિઆદીનિ તીણિ નામાનિ લભતિ. સમ્માવાચાદયો તયો પુબ્બભાગે ''મુસાવાદા વેરમણી''તિઆદિવિભાગા વિરતિયોપિ ચેતનાયોપિ

હુત્વા મગ્ગક્ખણે વિરતિયોવ, સમ્માવાયામસતિયો કિચ્ચતો સમ્મપ્પધાનસતિપટ્ઠાનવસેન ચત્તારિ નામાનિ લભન્તિ. સમ્માસમાધિ પન મગ્ગક્ખણેપિ પઠમજ્ઝાનાદિવસેન નાના એવાતિ એવં પુબ્બભાગાપરભાગેસુ **પવત્તિવિભાગતો**. ''ઇધ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ સમ્માદિટ્ઠિં ભાવેતિ વિવેકનિસ્સિત''ન્તિઆદિના (વિભ॰ ૪૮૯) **ભાવનાવિધિતો**. ''તત્થ કતમો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો? ઇધ, ભિક્ખુ, યસ્મિં સમયે લોકુત્તરં ઝાનં ભાવેતિ...પે॰... દુક્ખપટિપદં દન્ધાભિઞ્ઞં, તસ્મિં સમયે અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો હોતિ – સમ્માદિટ્ઠિ સમ્માસઙ્કપ્પો''તિઆદિના (વિભ॰ ૪૯૯) **ચતુરાસીતિયા નયસહસ્સવિભાગેહી**તિ એવં અનેકાકારતો પવત્તાનિ ભગવતો અરિયમગ્ગવિભાવનઞાણાનિ અત્થસ્સ અવિસંવાદનતો સબ્બાનિપિ તથાનિ અવિતથાનિ અનઞ્ઞથાનિ એવમ્પિ ભગવા તથાનિ આગતોતિ તથાગતો.

તથા પઠમજ્ઝાનસમાપત્તિયા ચ નિરોધસમાપત્તીતિ એતાસુ અનુપટિપાટિયા વિહરિતબ્બટ્ઠેન સમાપજ્જિતબ્બટ્ઠેન ચ અનુપુબ્બવિહારસમાપત્તીસુ સમ્પાદનપચ્ચવેક્ખણાદિવસેન યથારહં સમ્પયોગવસેન ચ પવત્તાનિ ભગવતો ઞાણાનિ તદત્થસિદ્ધિયા તથાનિ અવિતથાનિ અનઞ્ઞથાનિ. એવમ્પિ ભગવા તથાનિ આગતોતિ તથાગતો. તથા ''ઇદં ઇમસ્સ ઠાનં , ઇદં અટ્ઠાન''ન્તિ અવિપરીતં તસ્સ તસ્સ ફલસ્સ કારણાકારણજાનનં, તેસં તેસં સત્તાનં અતીતાદિભેદભિન્નસ્સ કમ્મસમાદાનસ્સ અનવસેસતો યથાભૂતં વિપાકન્તરજાનનં, આયૂહનક્ખણેયેવ તસ્સ તસ્સ સત્તસ્સ ''અયં નિરયગામિની પટિપદા...પે॰... અયં નિબ્બાનગામિની પટિપદા''તિ યાથાવતો સાસવાનાસવકમ્મવિભાગજાનનં, ખન્ધાયતનાનં ઉપાદિન્નાનુપાદિન્નાદિઅનેકસભાવં નાનાસભાવઞ્ચ તસ્સ લોકસ્સ ''ઇમાય નામ ધાતુયા ઉસ્સન્નત્તા ઇમસ્મિં ધમ્મપ્પબન્ધે અયં વિસેસો જાયતી''તિઆદિના નયેન યથાભૂતં ધાતુનાનત્તજાનનં, સદ્ધાદિઇન્દ્રિયાનં તિક્ખમુદુતાજાનનં સંકિલેસાદીહિ સદ્ધિં ઝાનવિમોક્ખાદિજાનનં, સત્તાનં અપરિમાણાસુ જાતીસુ તપ્પટિબન્ધેન સદ્ધિં અનવસેસતો પુબ્બેનિવુત્થક્ખન્ધસન્તતિજાનનં હીનાદિવિભાગેહિ સદ્ધિં ચુતિપટિસન્ધિજાનનં, ''ઇદં દુક્ખ''ન્તિઆદિના હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ ચતુસચ્ચજાનનન્તિ ઇમાનિ ભગવતો દસબલઞાણાનિ અવિરજ્ઝિત્વા યથાસકંવિસયાવગાહનતો યથાધિપ્પેતત્થસાધનતો ચ યથાભૂતવુત્તિયા તથાનિ અવિતથાનિ અનઞ્ઞથાનિ. વુત્તઞ્હેતં –

> ''ઇધ તથાગતો ઠાનઞ્ચ ઠાનતો અટ્ઠાનઞ્ચ અટ્ઠાનતો યથાભૂતં પજાનાતી''તિઆદિ (વિભ॰ ૮૦૯; અ॰ નિ॰ ૧૦.૨૧).

એવમ્પિ ભગવા તથાનિ આગતોતિ તથાગતો.

યથા ચેતેસમ્પિ ઞાણાનં વસેન, એવં યથાવુત્તાનં સતિપટ્ઠાનસમ્મપ્પધાનાદિવિભાવનઞાણાદિઅનન્તાપરિમેય્યભેદાનં અનઞ્ઞસાધારણાનં પઞ્ઞાવિસેસાનં વસેન ભગવા તથાનિ ઞાણાનિ આગતો અધિગતોતિ તથાગતો, એવમ્પિ તથાનિ આગતોતિ તથાગતો.

કથં **તથા ગતોતિ તથાગતો**? યા તા ભગવતો અભિજાતિઅભિસમ્બોધિધમ્મવિનયપઞ્ઞાપનઅનુપાદિસેસનિબ્બાનધાતુયો, તા તથા. કિં વુત્તં હોતિ? યદત્થં તા લોકનાથેન અભિપત્થિતા પવત્તિતા ચ, તદત્થસ્સ એકન્તસિદ્ધિયા અવિસંવાદનતો અવિપરીતત્થવુત્તિયા તથા અવિતથા અનઞ્ઞથા. તથા હિ અયં ભગવા બોધિસત્તભૂતો સમતિંસપારમિપરિપૂરણાદિકં વુત્તપ્પકારં

સબ્બબુદ્ધત્તહેતું સમ્પાદેત્વા તુસિતપુરે ઠિતો બુદ્ધકોલાહલં સુત્વા દસસહસ્સચક્કવાળદેવતાહિ એકતો સન્નિપતિતાહિ ઉપસઙ્કમિત્વા –

> ‘‘કાલો ખો તે મહાવીર, ઉપ્પજ્જ માતુકુચ્છિયં;
> સદેવકં તારયન્તો, બુજ્ઝસ્સુ અમતં પદ’’ન્તિ. (બુ॰ વં॰ ૧.૬૭) –

આયાચિતો ઉપ્પન્નપુબ્બનિમિત્તો પઞ્ચ મહાવિલોકનાનિ વિલોકેત્વા ‘‘ઇદાનિ અહં મનુસ્સયોનિયં ઉપ્પજ્જિત્વા અભિસમ્બુજ્ઝિસ્સામી’’તિ આસાળ્હિપુણ્ણમાયં સક્યરાજકુલે મહામાયાય દેવિયા કુચ્છિયં પટિસન્ધિં ગહેત્વા દસ માસે દેવમનુસ્સેહિ મહતા પરિહારેન પરિહરિયમાનો વિસાખપુણ્ણમાયં પચ્ચૂસસમયે અભિજાતિં પાપુણિ.

અભિજાતિક્ખણે પનસ્સ પટિસન્ધિગ્ગહણક્ખણે વિય **દ્વત્તિંસ પુબ્બનિમિત્તાનિ** પાતુરહેસું, અયં દસસહસ્સિલોકધાતુ સંકમ્પિ સમ્પકમ્પિ સમ્પવેધિ, દસસુ ચક્કવાળસહસ્સેસુ અપરિમાણો ઓભાસો ફરિ, તસ્સ, તં સિરિં દટ્ઠુકામા વિય અન્ધા ચક્ખૂનિ પટિલભિંસુ, બધિરા સદ્દં સુણિંસુ, મૂગા સમાલપિંસુ, ખુજ્જા ઉજુગત્તા અહેસું, પઙ્ગુલા પદસા ગમનં પટિલભિંસુ, બન્ધનગતા સબ્બસત્તા અન્દુબન્ધનાદીહિ મુચ્ચિંસુ, સબ્બનરકેસુ અગ્ગિ નિબ્બાયિ, પેત્તિવિસયે ખુપ્પિપાસા વૂપસમિ, તિરચ્છાનાનં ભયં નાહોસિ, સબ્બસત્તાનં રોગો વૂપસમિ, સબ્બસત્તા પિયંવદા અહેસું, મધુરેનાકારેન અસ્સા હસિંસુ, વારણા ગજ્જિંસુ, સબ્બતૂરિયાનિ સકસકનિન્નાદં મુઞ્ચિંસુ, અઘટ્ટિતાનિ એવ મનુસ્સાનં હત્થૂપગાદીનિ આભરણાનિ મધુરેનાકારેન સદ્દં મુઞ્ચિંસુ, સબ્બદિસા વિપ્પસન્ના અહેસું, સત્તાનં સુખં ઉપ્પાદયમાનો મુદુસીતલવાતો વાયિ, અકાલમેઘો વસ્સિ, પથવિતોપિ ઉદકં ઉબ્ભિજ્જિત્વા વિસ્સન્દિ, પક્ખિનો આકાસગમનં વિજહિંસુ, નદિયો અસન્દમાના અટ્ઠંસુ, મહાસમુદ્દે મધુરં ઉદકં અહોસિ, ઉપક્કિલેસવિનિમુત્તે સૂરિયે દિપ્પમાને એવ આકાસગતા સબ્બા જોતિયો જોતિંસુ, ઠપેત્વા અરૂપાવચરે દેવે અવસેસા સબ્બે દેવા સબ્બે ચ નેરયિકા દિસ્સમાનરૂપા અહેસું, તરુકુટ્ટકવાટસેલાદયો અનાવરણભૂતા અહેસું, સત્તાનં ચુતૂપપાતા નાહેસું, સબ્બં અનિટ્ઠગન્ધં અભિભવિત્વા દિબ્બગન્ધો પવાયિ, સબ્બે ફલૂપગા રુક્ખા ફલધરા સમ્પજ્જિંસુ, મહાસમુદ્દો સબ્બત્થકમેવ પઞ્ચવણ્ણેહિ પદુમેહિ સઞ્છન્નતલો અહોસિ, થલજજલજાદીનિ સબ્બપુપ્ફાનિ પુપ્ફિંસુ, રુક્ખાનં ખન્ધેસુ ખન્ધપદુમાનિ, સાખાસુ સાખાપદુમાનિ, લતાસુ લતાપદુમાનિ, પુપ્ફિંસુ, મહીતલસિલાતલાનિ ભિન્દિત્વા ઉપરૂપરિ સત્ત સત્ત હુત્વા દણ્ડપદુમાનિ નામ નિક્ખમિંસુ, આકાસે ઓલમ્બકપદુમાનિ નિબ્બત્તિંસુ, સમન્તતો પુપ્ફવસ્સં વસ્સિ આકાસે દિબ્બતૂરિયાનિ વજ્જિંસુ, સકલદસસહસ્સિલોકધાતુ વટ્ટેત્વા વિસ્સટ્ઠમાલાગુળં વિય, ઉપ્પીળેત્વા પવત્તમાલાકલાપો વિય, અલઙ્કતપટિયત્તં માલાસનં વિય ચ એકમાલામાલિની વિપ્ફુરન્તવાળબીજની પુપ્ફધૂપગન્ધપરિવાસિતા પરમસોભગ્ગપ્પત્તા અહોસિ, તાનિ ચ પુબ્બનિમિત્તાનિ ઉપરિ અધિગતાનં અનેકેસં વિસેસાધિગમાનં નિમિત્તભૂતાનિ એવ અહેસું. એવં અનેકચ્છરિયપાતુભાવા અયં અભિજાતિ યદત્થં તેન અભિપત્થિતા, તસ્સા અભિસમ્બોધિયા એકન્તસિદ્ધિયા તથાવ અહોસિ અવિતથા અનઞ્ઞથા.

તથા યે બુદ્ધવેનેય્યા બોધનેય્યબન્ધવા, તે સબ્બેપિ અનવસેસતો સયમેવ ભગવતા વિનીતા. યે ચ સાવકવેનેય્યા ધમ્મવેનેય્યા ચ, તેપિ સાવકાદીહિ વિનીતા વિનયં ગચ્છન્તિ ગમિસ્સન્તિ ચાતિ યદત્થં ભગવતા અભિસમ્બોધિ અભિપત્થિતા, તદત્થસ્સ એકન્તસિદ્ધિયા અભિસમ્બોધિ તથા અવિતથા અનઞ્ઞથા.

અપિચ યસ્સ યસ્સ ઞેય્યધમ્મસ્સ યો યો સભાવો બુજ્ઝિતબ્બો, સો સો હત્થતલે ઠપિતઆમલકં વિય આવજ્જનમત્તપટિબદ્ધેન અત્તનો ઞાણેન અવિપરીતં અનવસેસતો ભગવતા અભિસમ્બુદ્ધોતિ એવમ્પિ

અભિસમ્બોધિ તથા અવિતથા અનઞ્ઞથા.

તથા તેસં તેસં ધમ્માનં તથા તથા દેસેતબ્બપ્પકારં, તેસં તેસઞ્ચ સત્તાનં આસયાનુસયચરિયાધિમુત્તિં સમ્મદેવ ઓલોકેત્વા ધમ્મતં અવિજહન્તેનેવ પઞ્ઞત્તિનયં વોહારમત્તં અનતિધાવન્તેનેવ ચ ધમ્મતં વિભાવેન્તેન યથાપરાધં યથાજ્ઝાસયં યથાધમ્મઞ્ચ અનુસાસન્તેન ભગવતા વેનેય્યા વિનીતા અરિયભૂમિં સમ્પાપિતાતિ ધમ્મવિનયપઞ્ઞાપનાપિસ્સ તદત્થસિદ્ધિયા યથાભૂતવુત્તિયા ચ તથા અવિતથા અનઞ્ઞથા.

તથા યા સા ભગવતા અનુપ્પત્તા પથવિયાદિફસ્સવેદનાદિરૂપારૂપસભાવનિમુત્તા લુજ્જનપલુજ્જનભાવાભાવતો લોકસભાવાતીતા તમસા વિસંસટ્ઠત્તા કેનચિ અનોભાસનીયા લોકસભાવાભાવતો એવ ગતિઆદિભાવરહિતા અપ્પતિટ્ઠા અનારમ્મણા અમતમહાનિબ્બાનધાતુ ખન્ધસઙ્ખાતાનં ઉપાદીનં લેસમત્તસ્સાપિ અભાવતો ‘‘અનુપાદિસેસા’’તિપિ વુચ્ચતિ. યં સન્ધાય વુત્તં –

> ‘‘અત્થિ, ભિક્ખવે, તદાયતનં, યત્થ નેવ પથવી ન આપો ન તેજો ન વાયો ન આકાસાનઞ્ચાયતનં ન વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં ન આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં ન નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં નાયં લોકો ન પરો લોકો ન ચ ઉભો ચન્દિમસૂરિયા. તમહં, ભિક્ખવે, નેવ આગતિં વદામિ ન ગતિં ન ઠિતિં ન ચુતિં ન ઉપપત્તિં; અપ્પતિટ્ઠં અપ્પવત્તં અનારમ્મણમેવેતં એસેવન્તો દુક્ખસ્સા’’તિ (ઉદા॰ ૭૧).

સા સબ્બેસમ્પિ ઉપાદાનક્ખન્ધાનં અત્થઙ્ગમો સબ્બસઙ્ખારાનં સમથો, સબ્બૂપધીનં પટિનિસ્સગ્ગો, સબ્બદુક્ખાનં વૂપસમો, સબ્બાલયાનં સમુગ્ઘાતો, સબ્બવટ્ટાનં ઉપચ્છેદો, અચ્ચન્તસન્તિલક્ખણાતિ યથાવુત્તસભાવસ્સ કદાચિપિ અવિસંવાદનતો તથા અવિતથા અનઞ્ઞથા . એવમેતા અભિજાતિઆદિકા તથા ગતો ઉપગતો અધિગતો પટિપન્નો પત્તોતિ તથાગતો. એવં ભગવા તથા ગતોતિ તથાગતો.

કથં **તથાવિધોતિ તથાગતો?** યથાવિધા પુરિમકા સમ્માસમ્બુદ્ધા, અયમ્પિ ભગવા તથાવિધો. કિં વુત્તં હોતિ? યથાવિધા તે ભગવન્તો મગ્ગસીલેન, ફલસીલેન, સબ્બેનપિ લોકિયલોકુત્તરસીલેન, મગ્ગસમાધિના, ફલસમાધિના, સબ્બેનપિ લોકિયલોકુત્તરસમાધિના, મગ્ગપઞ્ઞાય, ફલપઞ્ઞાય, સબ્બાયપિ લોકિયલોકુત્તરપઞ્ઞાય, દેવસિકં વળઞ્જિતબ્બેહિ ચતુવીસતિકોટિસતસહસ્સસમાપત્તિવિહારેહિ, તદઙ્ગવિમુત્તિયા વિક્ખમ્ભનવિમુત્તિયા સમુચ્છેદવિમુત્તિયા પટિપ્પસ્સદ્ધિવિમુત્તિયા નિસ્સરણવિમુત્તિયાતિ સઙ્ખેપતો, વિત્થારતો પન અનન્તાપરિમાણભેદેહિ અચિન્તેય્યાનુભાવેહિ સકલસબ્બઞ્ઞુગુણેહિ, અયમ્પિ અમ્હાકં ભગવા તથાવિધો. સબ્બેસઞ્હિ સમ્માસમ્બુદ્ધાનં આયુવેમત્તં, સરીરપ્પમાણવેમત્તં, કુલવેમત્તં, દુક્કરચરિયાવેમત્તં, રસ્મિવેમત્તન્તિ ઇમેહિ પઞ્ચહિ વેમત્તેહિ સિયા વેમત્તં, ન પન સીલવિસુદ્ધિઆદીસુ વિસુદ્ધીસુ સમથવિપસ્સનાપટિપત્તિયં અત્તના પટિવિદ્ધગુણેસુ ચ કિઞ્ચિ નાનાકરણં અત્થિ, અથ ખો મજ્ઝે ભિન્નસુવણ્ણં વિય અઞ્ઞમઞ્ઞં નિબ્બિસેસા તે બુદ્ધા ભગવન્તો. તસ્મા યથાવિધા પુરિમકા સમ્માસમ્બુદ્ધા, અયમ્પિ ભગવા તથાવિધો. એવં તથાવિધોતિ તથાગતો. વિધત્થો ચેત્થ ગતસદ્દો. તથા હિ લોકિયા વિધયુત્તગતસદ્દે પકારત્થે વદન્તિ.

કથં **તથાપવત્તિકોતિ તથાગતો?** અનઞ્ઞસાધારણેન ઇદ્ધાનુભાવેન સમન્નાગતત્તા અત્થપટિસમ્ભિદાદીનં ઉક્કંસપારમિપ્પત્તિયા અનાવરણઞાણપટિલાભેન ચ ભગવતો કાયપ્પવત્તિયાદીનં કત્થચિ પટિઘાતાભાવતો યથારુચિ તથા ગતં ગતિ ગમનં કાયવચીચિત્તપ્પવત્તિ એતસ્સાતિ તથાગતો. એવં તથાપવત્તિકોતિ તથાગતો.

કથં **તથેહિ અગતોતિ તથાગતો?** બોધિસમ્ભારસમ્ભરણે તપ્પટિપક્ખપ્પવત્તિસઙ્ખાતં નત્થિ એતસ્સ ગતન્તિ અગતો. સો પનસ્સ અગતભાવો મચ્છેરદાનપારમિઆદીસુ અવિપરીતં આદીનવાનિસંસપચ્ચવેક્ખણાદિનયપ્પવત્તેહિ ઞાણેહીતિ તથેહિ ઞાણેહિ અગતોતિ તથાગતો.

અથ વા કિલેસાભિસઙ્ખારપ્પવત્તિસઙ્ખાતં ખન્ધપ્પવત્તિસઙ્ખાતમેવ વા પઞ્ચસુપિ ગતીસુ ગતં ગમનં એતસ્સ નત્થીતિ અગતો. સઉપાદિસેસઅનુપાદિસેસનિબ્બાનપ્પત્તિયા સ્વાયમસ્સ અગતભાવો તથેહિ અરિયમગ્ગઞાણેહીતિ એવમ્પિ ભગવા તથેહિ આગતોતિ તથાગતો.

કથં **તથાગતભાવેન તથાગતો?** તથાગતભાવેનાતિ ચ તથાગતસ્સ સબ્ભાવેન, અત્થિતાયાતિ અત્થો. કો પનેસ તથાગતો, યસ્સ અત્થિતાય ભગવા તથાગતોતિ વુચ્ચતીતિ? સદ્ધમ્મો. સદ્ધમ્મો હિ અરિયમગ્ગો તાવ યથા યુગનદ્ધસમથવિપસ્સનાબલેન અનવસેસકિલેસપક્ખં સમૂહનન્તેન સમુચ્છેદપ્પહાનવસેન ગન્તબ્બં, તથા ગતો. ફલધમ્મો યથા અત્તનો મગ્ગાનુરૂપં પટિપ્પસ્સદ્ધિપ્પહાનવસેન ગન્તબ્બં, તથા ગતો પવત્તો. નિબ્બાનધમ્મો પન યથા ગતો પઞ્ઞાય પટિવિદ્ધો સકલવટ્ટદુક્ખવૂપસમાય સમ્પજ્જતિ, બુદ્ધાદીહિ તથા ગતો સચ્છિકતોતિ તથાગતો. પરિયત્તિધમ્મોપિ યથા પુરિમબુદ્ધેહિ સુત્તગેય્યાદિવસેન પવત્તિઆદિપ્પકાસનવસેન ચ વેનેય્યાનં આસયાદિઅનુરૂપં પવત્તિતો, અમ્હાકમ્પિ ભગવતા તથા ગતો ગદિતો પવત્તિતોતિ વા તથાગતો. યથા ભગવતા દેસિતો, તથા ભગવતો સાવકેહિ ગતો અવગતોતિ તથાગતો. એવં સબ્બોપિ સદ્ધમ્મો તથાગતો. તેનાહ સક્કો દેવાનમિન્દો ‘‘તથાગતં દેવમનુસ્સપૂજિતં, ધમ્મં નમસ્સામ સુવત્થિ હોતૂ’’તિ (ખુ॰ પા॰ ૬.૧૭; સુ॰ નિ॰ ૨૪૦). સ્વાસ્સ અત્થીતિ ભગવા તથાગતો.

યથા ચ ધમ્મો, એવં અરિયસઙ્ઘોપિ, યથા અત્તહિતાય પરહિતાય ચ પટિપન્નેહિ સુવિસુદ્ધં પુબ્બભાગસમથવિપસ્સનાપટિપદં પુરક્ખત્વા તેન તેન મગ્ગેન ગન્તબ્બં, તં તં તથા ગતોતિ તથાગતો. યથા વા ભગવતા સચ્ચપટિચ્ચસમુપ્પાદાદિનયો દેસિતો, તથા ચ બુદ્ધત્તા તથા ગદનતો ચ તથાગતો. તેનાહ સક્કો દેવરાજા – ‘‘તથાગતં દેવમનુસ્સપૂજિતં, સઙ્ઘં નમસ્સામ સુવત્થિ હોતૂ’’તિ (ખુ॰ પા॰ ૬.૧૮; સુ॰ નિ॰ ૨૪૧), સ્વાસ્સ સાવકભૂતો અત્થીતિ ભગવા તથાગતો. એવં તથાગતભાવેન તથાગતો.

ઇદમ્પિ તથાગતસ્સ તથાગતભાવદીપને મુખમત્તકમેવ, સબ્બાકારેન પન તથાગતોવ તથાગતસ્સ તથાગતભાવં વણ્ણેય્ય. ઇદઞ્હિ તથાગતપદં મહત્થં, મહાગતિકં, મહાવિસયં, તસ્સ અપ્પમાદપદસ્સ વિય તેપિટકમ્પિ બુદ્ધવચનં યુત્તિતો અત્થભાવેન આહરન્તો ‘‘અતિત્થેન ધમ્મકથિકો પક્ખન્દો’’તિ ન વત્તબ્બોતિ.

તત્થેતં વુચ્ચતિ –

‘‘યથેવ લોકે પુરિમા મહેસિનો,
સબ્બઞ્ઞુભાવં મુનયો ઇધાગતા;
તથા અયં સક્યમુનીપિ આગતો,
તથાગતો વુચ્ચતિ તેન ચક્ખુમા.

‘‘પહાય કામાદિમલે અસેસતો,
સમાધિઞાણેહિ યથા ગતા જિના;

પુરાતના સક્યમુની જુતિન્ધરો,
તથા ગતો તેન તથાગતો મતો.

‘‘તથઞ્ચ ધાતાયતનાદિલક્ખણં,
સભાવસામઞ્ઞવિભાગભેદતો;
સયમ્ભુઞાણેન જિનોયમાગતો,
તથાગતો વુચ્ચતિ સક્યપુઙ્ગવો.

‘‘તથાનિ સચ્ચાનિ સમન્તચક્ખુના,
તથા ઇદપ્પચ્ચયતા ચ સબ્બસો;
અનઞ્ઞનેય્યા નયતો વિભાવિતા,
તથા ગતો તેન જિનો તથાગતો.

‘‘અનેકભેદાસુપિ લોકધાતુસુ,
જિનસ્સ રૂપાયતનાદિગોચરે;
વિચિત્તભેદે તથમેવ દસ્સનં,
તથાગતો તેન સમન્તલોચનો.

‘‘યતો ચ ધમ્મં તથમેવ ભાસતિ,
કરોતિ વાચાયનુરૂપમત્તનો;
ગુણેહિ લોકં અભિભુય્યિરીયતિ,
તથાગતો તેનપિ લોકનાયકો.

‘‘તથા પરિઞ્ઞાય તથાય સબ્બસો,
અવેદિ લોકં પભવં અતિક્કમિ;
ગતો ચ પચ્ચક્ખકિરિયાય નિબ્બુતિં,
અરિયમગ્ગઞ્ચ ગતો તથાગતો.

‘‘તથા પટિઞ્ઞાય તથાય સબ્બસો,
હિતાય લોકસ્સ યતોયમાગતો;
તથાય નાથો કરુણાય સબ્બદા,
ગતો ચ તેનાપિ જિનો તથાગતો.

‘‘તથાનિ ઞાણાનિ યતોયમાગતો,
યથાસભાવં વિસયાવબોધતો;
તથાભિજાતિપ્પભુતી તથાગતો,
તદત્થસમ્પાદનતો તથાગતો.

‘‘યથાવિધા તે પુરિમા મહેસિનો,
તથાવિધોયમ્પિ તથા યથારુચિ;
પવત્તવાચા તનુચિત્તભાવતો,
તથાગતો વુચ્ચતિ અગ્ગપુગ્ગલો.

‘‘સમ્બોધિસમ્ભારવિપક્ખતો પુરે,
ગતં ન સંસારગતમ્પિ તસ્સ વા;
ન ચત્થિ નાથસ્સ ભવન્તદસ્સિનો,
તથેહિ તસ્મા અગતો તથાગતો.

‘‘તથાગતો ધમ્મવરો મહેસિના,
યથા પહાતબ્બમલં પહીયતિ;
તથાગતો અરિયગણો વિનાયકો,
તથાગતો તેન સમઙ્ગિભાવતો’’તિ.

અરહન્તં સમ્માસમ્બુદ્ધન્તિ એત્થ **અરહા**તિ પદસ્સ અત્થો હેટ્ઠા વુત્તોયેવ. સમ્મા સામઞ્ચ સબ્બધમ્માનં બુદ્ધત્તા **સમ્માસમ્બુદ્ધં**. યંકિઞ્ચિ ઞેય્યં નામ, તસ્સ સબ્બસ્સપિ સબ્બાકારતો અવિપરીતતો સયમેવ અભિસમ્બુદ્ધત્તાતિ વુત્તં હોતિ. ઇમિનાસ્સ પરોપદેસરહિતસ્સ સબ્બાકારેન સબ્બધમ્માવબોધનસમત્થસ્સ આકઙ્ખાપટિબદ્ધવુત્તિનો અનાવરણઞાણસઙ્ખાતસ્સ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસ્સ અધિગમો દસ્સિતો.

નનુ ચ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણતો અઞ્ઞં અનાવરણં, અઞ્ઞથા છ અસાધારણાનિ ઞાણાનિ બુદ્ધઞાણાનીતિ વચનં વિરુજ્ઝેય્યાતિ? ન વિરુજ્ઝતિ, વિસયપ્પવત્તિભેદવસેન અઞ્ઞેહિ અસાધારણભાવદસ્સનત્થં એકસ્સેવ ઞાણસ્સ દ્વિધા વુત્તત્તા. એકમેવ હિ તં ઞાણં અનવસેસસઙ્ખતાસઙ્ખતસમ્મુતિધમ્મવિસયતાય સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં, તત્થ ચ આવરણાભાવતો નિસ્સઙ્ગચારમુપાદાય અનાવરણઞાણન્તિ વુત્તં. યથાહ પટિસમ્ભિદાયં –

‘‘સબ્બં સઙ્ખતાસઙ્ખતં અનવસેસં જાનાતીતિ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં. તત્થ આવરણં નત્થીતિ અનાવરણઞાણ’’ન્તિઆદિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૧૯).

તસ્મા નત્થિ નેસં અત્થતો ભેદો, એકન્તેનેવેતં એવમિચ્છિતબ્બં. અઞ્ઞથા સબ્બઞ્ઞુતાનાવરણઞાણાનં સાધારણતા અસબ્બધમ્મારમ્મણતા ચ આપજ્જેય્ય. ન હિ ભગવતો ઞાણસ્સ અણુમત્તમ્પિ આવરણં અત્થિ, અનાવરણઞાણસ્સ ચ અસબ્બધમ્મારમ્મણભાવે યત્થ તં ન પવત્તતિ તત્થાવરણસબ્ભાવતો અનાવરણભાવોયેવ ન સિયા. અથ વા પન હોતુ અઞ્ઞમેવ અનાવરણં સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણતો, ઇધ પન સબ્બત્થ અપ્પટિહતવુત્તિતાય અનાવરણઞાણન્તિ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણમેવ અધિપ્પેતં, તસ્સેવાધિગમેન ભગવા સબ્બઞ્ઞૂ સબ્બવિદૂ સમ્માસમ્બુદ્ધોતિ વુચ્ચતિ, ન સકિંયેવ સબ્બધમ્માવબોધતો. તથા ચ વુત્તં પટિસમ્ભિદાયં –

‘‘વિમોક્ખન્તિકમેતં બુદ્ધાનં ભગવન્તાનં બોધિયા મૂલે સહ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસ્સ પટિલાભા સચ્છિકા પઞ્ઞત્તિ યદિદં બુદ્ધો’’તિ.

સબ્બધમ્માવબોધનસમત્થઞાણસમધિગમેન હિ ભગવતો સન્તાને અનવસેસધમ્મે પટિવિજ્ઝિતું સમત્થતા અહોસીતિ.

એત્થાહ – કિં પનિદં ઞાણં પવત્તમાનં સકિંયેવ સબ્બસ્મિં વિસયે પવત્તતિ, ઉદાહુ કમેનાતિ? કિઞ્ચેત્થ – યદિ તાવ સકિંયેવ સબ્બસ્મિં વિસયે પવત્તતિ, અતીતાનાગતપ્પચ્ચુપ્પન્નઅજ્ઝત્તબહિદ્ધાદિભેદભિન્નાનં સઙ્ખતધમ્માનં અસઙ્ખતસમ્મુતિધમ્માનઞ્ચ એકજ્ઝં ઉપટ્ઠાને દૂરતો ચિત્તપટં પેક્ખન્તસ્સ વિય વિસયવિભાગેનાવબોધો ન સિયા, તથા ચ સતિ ''સબ્બે ધમ્મા અનત્તા''તિ વિપસ્સન્તાનં અનત્તાકારેન વિય સબ્બધમ્મા અનિરૂપિતરૂપેન ભગવતો ઞાણસ્સ વિસયા હોન્તીતિ આપજ્જતિ. યેપિ ''સબ્બઞેય્યધમ્માનં ઠિતલક્ખણવિસયં વિકપ્પરહિતં સબ્બકાલં બુદ્ધાનં ઞાણં પવત્તતિ, તેન તે સબ્બવિદૂતિ વુચ્ચન્તિ. એવઞ્ચ કત્વા –

> ''ચરં સમાહિતો નાગો, તિટ્ઠન્તોપિ સમાહિતો''તિ. –

''ઇદમ્પિ વચનં સુવુત્તં હોતી''તિ વદન્તિ, તેસમ્પિ વુત્તદોસાનાતિવત્તિ, ઠિતલક્ખણારમ્મણતાય ચ અતીતાનાગતસમ્મુતિધમ્માનં તદભાવતો, એકદેસવિસયમેવ ભગવતો ઞાણં સિયા. તસ્મા સકિંયેવ ઞાણં પવત્તતીતિ ન યુજ્જતિ.

અથ કમેન સબ્બસ્મિં વિસયે ઞાણં પવત્તતીતિ? એવમ્પિ ન યુજ્જતિ. ન હિ જાતિભૂમિસભાવાદિવસેન દિસાદેસકાલાદિવસેન ચ અનેકભેદભિન્ને ઞેય્યે કમેન ગય્હમાને તસ્સ અનવસેસપટિવેધો સમ્ભવતિ અપરિયન્તભાવતો ઞેય્યસ્સ. યે પન ''અત્થસ્સ અવિસંવાદનતો ઞેય્યસ્સ એકદેસં પચ્ચક્ખં કત્વા સેસેપિ એવન્તિ અધિમુચ્ચિત્વા વવત્થાપનેન સબ્બઞ્ઞૂ ભગવા, તઞ્ચ ઞાણં ન અનુમાનિકં સંસયાભાવતો. સંસયાનુબદ્ધઞ્હિ લોકે અનુમાનઞાણ''ન્તિ વદન્તિ, તેસમ્પિ ન યુત્તં. સબ્બસ્સ હિ અપચ્ચક્ખભાવે અત્થસ્સ અવિસંવાદનેન ઞેય્યસ્સ એકદેસં પચ્ચક્ખં કત્વા સેસેપિ એવન્તિ અધિમુચ્ચિત્વા વવત્થાપનસ્સ અસમ્ભવતો. યઞ્હિ તં સેસં, તં અપચ્ચક્ખન્તિ. અથ તમ્પિ પચ્ચક્ખં, તસ્સ સેસભાવો પન ન સિયાતિ સબ્બમેતં અકારણં. કસ્મા? અવિસયવિચારભાવતો. વુત્તઞ્હેતં ભગવતા –

> ''બુદ્ધવિસયો, ભિક્ખવે, અચિન્તેય્યો, ન ચિન્તેતબ્બો; યો ચિન્તેય્ય, ઉમ્માદસ્સ વિઘાતસ્સ ભાગી અસ્સા''તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૭૭).

ઇદં પનેત્થ સન્નિટ્ઠાનં – યંકિઞ્ચિ ભગવતા ઞાતું ઇચ્છિતં સકલમેકદેસો વા, તત્થ અપ્પટિહતવુત્તિતાય પચ્ચક્ખતો ઞાણં પવત્તતિ, નિચ્ચસમાધાનઞ્ચ વિક્ખેપાભાવતો, ઞાતું ઇચ્છિતસ્સ સકલસ્સ અવિસયભાવતો તસ્સ આકઙ્ખાપટિબદ્ધવુત્તિતા ન સિયા, એકન્તેનેવ સા ઇચ્છિતબ્બા ''સબ્બે ધમ્મા બુદ્ધસ્સ ભગવતો આવજ્જનપટિબદ્ધા, આકઙ્ખાપટિબદ્ધા, મનસિકારપટિબદ્ધા, ચિત્તુપ્પાદપટિબદ્ધા''તિ (મહાનિ॰ ૬૯; ચૂળનિ॰ મોઘરાજમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૮૫) વચનતો. અતીતાનાગતવિસયમ્પિ ભગવતો ઞાણં અનુમાનાગમનતક્કગ્ગહણવિરહિતત્તા પચ્ચક્ખમેવ.

નનુ ચ એતસ્મિમ્પિ પક્ખે યદા સકલં ઞાતું ઇચ્છિતં, તદા સકિમેવ સકલવિસયતાય અનિરૂપિતરૂપેન ભગવતો ઞાણં પવત્તેય્યાતિ વુત્તદોસાનાતિવત્તિયેવાતિ? ન, તસ્સ વિસોધિતત્તા. વિસોધિતો હિ સો બુદ્ધવિસયો અચિન્તેય્યોતિ. અઞ્ઞથા પચુરજનઞાણસમવુત્તિતાય બુદ્ધાનં ભગવન્તાનં ઞાણસ્સ અચિન્તેય્યતા ન સિયા, તસ્મા સકલધમ્મારમ્મણમ્પિ તં એકધમ્મારમ્મણં વિય સુવવત્થાપિતેયેવ તે ધમ્મે કત્વા પવત્તતીતિ ઇદમેત્થ

અચિન્તેય્યં. યાવતકં ઞેય્યં, તાવતકં ઞાણં, યાવતકં ઞાણં, તાવતકં ઞેય્યં, ઞેય્યપરિયન્તિકં ઞાણં, ઞાણપરિયન્તિકં ઞેય્યન્તિ એવમેકજ્ઝં વિસું વિસું સકિં કમેન ચ ઇચ્છાનુરૂપં સમ્મા સામઞ્ચ સબ્બધમ્માનં બુદ્ધત્તા સમ્માસમ્બુદ્ધો ભગવા. તં સમ્માસમ્બુદ્ધં.

દ્વે વિતક્કાતિ દ્વે સમ્મા વિતક્કા. તત્થ વિતક્કેન્તિ એતેન, સયં વા વિતક્કેતિ, વિતક્કનમત્તમેવ વાતિ વિતક્કો. સ્વાયં આરમ્મણાભિનિરોપનલક્ખણો, આહનનપરિયાહનનરસો, આરમ્મણે ચિત્તસ્સ આનયનપચ્ચુપટ્ઠાનો. વિસયભેદેન પન તં દ્વિધા કત્વા વુત્તં ''દ્વે વિતક્કા''તિ. **સમુદાચરન્તી**તિ સમં સમ્મા ચ ઉદ્ધમુદ્ધં મરિયાદાય ચરન્તિ. મરિયાદત્થો હિ અયમાકારો, તેન ચ યોગેન ''તથાગતં અરહન્તં સમ્માસમ્બુદ્ધ''ન્તિ ઇદં સામિઅત્થે ઉપયોગવચનં. ઇદં વુત્તં હોતિ – તથાગતસ્સ અરહતો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ અત્તનો વિસયે સમં સમ્મા ચ અઞ્ઞમઞ્ઞં મરિયાદં અનતિક્કમન્તા ઉદ્ધમુદ્ધં બહુલં અભિણ્હં ચરન્તિ પવત્તન્તીતિ.

કો પન નેસં વિસયો, કા વા મરિયાદા, કથઞ્ચ તં અનતિક્કમિત્વા તે ઉદ્ધમુદ્ધં બહુલં અભિણ્હં નિચ્ચં પવત્તન્તીતિ? વુચ્ચતે – ખેમવિતક્કો, પવિવેકવિતક્કોતિ ઇમે દ્વે વિતક્કાયેવ. તેસુ **ખેમવિતક્કો** તાવ ભગવતો વિસેસેન કરુણાસમ્પયુત્તો, મેત્તામુદિતાસમ્પયુત્તોપિ લબ્ભતેવ, તસ્મા સો મહાકરુણાસમાપત્તિયા મેત્તાદિસમાપત્તિયા ચ પુબ્બઙ્ગમો સમ્પયુત્તો ચ વેદિતબ્બો. **પવિવેકવિતક્કો** પન ફલસમાપત્તિયા પુબ્બઙ્ગમો સમ્પયુત્તો ચ, દિબ્બવિહારાદિવસેનાપિ લબ્ભતેવ. ઇતિ નેસં વિતક્કો વિસયો, તસ્મા એકસ્મિં સન્તાને બહુલં પવત્તમાનાનમ્પિ કાલેન કાલં સવિસયસ્મિંયેવ ચરણતો નત્થિ મરિયાદા, ન સઙ્કરેન વુત્તિ.

તત્થ ખેમવિતક્કો ભગવતો કરુણોક્કમનાદિના વિભાવેતબ્બો, પવિવેકવિતક્કો સમાપત્તીહિ. તત્રાયં વિભાવના – ''અયં લોકો સન્તાપજાતો દુક્ખપરેતો''તિઆદિના રાગગ્ગિઆદીહિ લોકસન્નિવાસસ્સ આદિત્તતાદિઆકારદસ્સનેહિ મહાકરુણાસમાપત્તિયા પુબ્બભાગે , સમાપત્તિયમ્પિ પઠમજ્ઝાનવસેન વત્તબ્બો. વુત્તઞ્હેતં (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૧૭-૧૧૮) –

> ''બહૂહિ આકારેહિ પસ્સન્તાનં બુદ્ધાનં ભગવન્તાનં સત્તેસુ મહાકરુણા ઓક્કમતિ, આદિત્તો લોકસન્નિવાસોતિ પસ્સન્તાનં બુદ્ધાનં ભગવન્તાનં સત્તેસુ મહાકરુણા ઓક્કમતિ. ઉય્યુત્તો, પયાતો, કુમ્મગ્ગપટિપન્નો, ઉપનીયતિ લોકો અદ્ધુવો, અતાણો લોકો અનભિસ્સરો, અસ્સકો લોકો, સબ્બં પહાય ગમનીયં, ઊનો લોકો અતિત્તો તણ્હાદાસો.
>
> ''અતાયનો લોકસન્નિવાસો, અલેણો, અસરણો, અસરણીભૂતો, ઉદ્ધતો લોકો અવૂપસન્તો, સસલ્લો લોકસન્નિવાસો વિદ્ધો પુથુસલ્લેહિ, અવિજ્જન્ધકારાવરણો કિલેસપઞ્જરપરિક્ખિત્તો, અવિજ્જાગતો લોકસન્નિવાસો અણ્ડભૂતો પરિયોનદ્ધો તન્તાકુલકજાતો કુલાગુણ્ઠિકજાતો મુઞ્જપબ્બજભૂતો અપાયં દુગ્ગતિં વિનિપાતં સંસારં નાતિવત્તતીતિ પસ્સન્તાનં, અવિજ્જાવિસદોસસંલિત્તો કિલેસકલલીભૂતો, રાગદોસમોહજટાજટિતો.
>
> ''તણ્હાસઙ્ઘાટપટિમુક્કો, તણ્હાજાલેન ઓત્થટો, તણ્હાસોતેન વુય્હતિ, તણ્હાસંયોજનેન સંયુત્તો, તણ્હાનુસયેન અનુસટો, તણ્હાસન્તાપેન સન્તપ્પતિ, તણ્હાપરિળાહેન પરિડય્હતિ.

‘‘દિટ્ઠિસઙ્ઘાટપટિમુક્કો, દિટ્ઠિજાલેન ઓત્થટો, દિટ્ઠિસોતેન વુય્હતિ, દિટ્ઠિસંયોજનેન સંયુત્તો, દિટ્ઠાનુસયેન અનુસટો, દિટ્ઠિસન્તાપેન સન્તપ્પતિ, દિટ્ઠિપરિળાહેન પરિડય્હતિ.

‘‘જાતિયા અનુગતો, જરાય અનુસટો, બ્યાધિના અભિભૂતો, મરણેન અબ્ભાહતો, દુક્ખે પતિટ્ઠિતો.

‘‘તણ્હાય ઓડ્ડિતો, જરાપાકારપરિક્ખિત્તો, મચ્ચુપાસપરિક્ખિત્તો, મહાબન્ધનબદ્ધો, લોકસન્નિવાસો, રાગબન્ધનેન, દોસમોહબન્ધનેન, માનદિટ્ઠિકિલેસદુચ્ચરિતબન્ધનેન બદ્ધો, મહાસમ્બાધપટિપન્નો, મહાપલિબોધેન પલિબુદ્ધો, મહાપપાતે પતિતો, મહાકન્તારપટિપન્નો, મહાસંસારપટિપન્નો, મહાવિદુગ્ગે સમ્પરિવત્તતિ, મહાપલિપે પલિપન્નો.

‘‘અબ્ભાહતો લોકસન્નિવાસો, આદિત્તો લોકસન્નિવાસો રાગગ્ગિના, દોસગ્ગિના, મોહગ્ગિના જાતિયા... પે॰... ઉપાયાસેહિ, ઉન્નીતકો લોકસન્નિવાસો હઞ્ઞતિ નિચ્ચમતાણો પત્તદણ્ડો તક્કરો, વજ્જબન્ધનબદ્ધો આઘાતનપચ્ચુપટ્ઠિતો, અનાથો લોકસન્નિવાસો પરમકારુઞ્ઞતં પત્તો, દુક્ખાભિતુન્નો ચિરરત્તપીળિતો, નિચ્ચગધિતો નિચ્ચપિપાસિતો.

‘‘અન્ધો, અચક્ખુકો, હતનેત્તો, અપરિણાયકો, વિપથપક્ખન્દો, અઞ્જસાપરદ્ધો, મહોઘપક્ખન્દો.

‘‘દ્વીહિ દિટ્ઠિગતેહિ પરિયુટ્ઠિતો, તીહિ દુચ્ચરિતેહિ વિપ્પટિપન્નો, ચતૂહિ યોગેહિ યોજિતો, ચતૂહિ ગન્થેહિ ગન્થિતો, ચતૂહિ ઉપાદાનેહિ ઉપાદીયતિ, પઞ્ચગતિસમારુળ્હો, પઞ્ચહિ કામગુણેહિ રજ્જતિ, પઞ્ચહિ નીવરણેહિ ઓત્થટો, છહિ વિવાદમૂલેહિ વિવદતિ, છહિ તણ્હાકાયેહિ રજ્જતિ, છહિ દિટ્ઠિગતેહિ પરિયુટ્ઠિતો, સત્તહિ અનુસયેહિ અનુસટો, સત્તહિ સંયોજનેહિ સંયુત્તો, સત્તહિ માનેહિ ઉન્નતો, અટ્ઠહિ લોકધમ્મેહિ સમ્પરિવત્તતિ, અટ્ઠહિ મિચ્છત્તેહિ નિયતો, અટ્ઠહિ પુરિસદોસેહિ દુસ્સતિ, નવહિ આઘાતવત્થૂહિ આઘાતિતો, નવહિ માનેહિ ઉન્નતો, નવહિ તણ્હામૂલકેહિ ધમ્મેહિ રજ્જતિ, દસહિ કિલેસવત્થૂહિ કિલિસ્સતિ, દસહિ આઘાતવત્થૂહિ આઘાતિતો, દસહિ અકુસલકમ્મપથેહિ સમન્નાગતો, દસહિ સંયોજનેહિ સંયુત્તો, દસહિ મિચ્છત્તેહિ નિયતો, દસવત્થુકાય દિટ્ઠિયા સમન્નાગતો, દસવત્થુકાય અન્તગ્ગાહિકાય દિટ્ઠિયા સમન્નાગતો, અટ્ઠસતતણ્હાપપઞ્ચેહિ પપઞ્ચિતો, દ્વાસટ્ઠિયા દિટ્ઠિગતેહિ પરિયુટ્ઠિતો લોકસન્નિવાસોતિ સમ્પસ્સન્તાનં બુદ્ધાનં ભગવન્તાનં સત્તેસુ મહાકરુણા ઓક્કમતિ.

‘‘અહઞ્ચમ્હિ તિણ્ણો, લોકો ચ અતિણ્ણો. અહઞ્ચમ્હિ મુત્તો, લોકો ચ અમુત્તો. અહઞ્ચમ્હિ દન્તો, લોકો ચ અદન્તો. અહઞ્ચમ્હિ સન્તો, લોકો ચ અસન્તો. અહઞ્ચમ્હિ અસ્સત્થો, લોકો ચ અનસ્સત્થો. અહઞ્ચમ્હિ પરિનિબ્બુતો, લોકો ચ અપરિનિબ્બુતો. પહોમિ ખ્વાહં તિણ્ણો તારેતું, મુત્તો મોચેતું, દન્તો દમેતું, સન્તો સમેતું , અસ્સત્થો અસ્સાસેતું, પરિનિબ્બુતો પરે ચ પરિનિબ્બાપેતુન્તિ પસ્સન્તાનં બુદ્ધાનં ભગવન્તાનં સત્તેસુ મહાકરુણા ઓક્કમતી’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૧૭-૧૧૮).

ઇમિનાવ નયેન ભગવતો સત્તેસુ મેત્તાઓક્કમનઞ્ચ વિભાવેતબ્બં. કરુણાવિસયસ્સ હિ દુક્ખસ્સ પટિપક્ખભૂતં સુખં સત્તેસુ ઉપસંહરન્તી મેત્તાપિ પવત્તતીતિ ઇધ અબ્યાપાદઅવિહિંસાવિતક્કા ખેમવિતક્કો. પવિવેકવિતક્કો પન નેક્ખમ્મવિતક્કોયેવ, તસ્સ દિબ્બવિહારઅરિયવિહારેસુ પુબ્બભાગસ્સ પઠમજ્ઝાનસ્સ પચ્ચવેક્ખણાય ચ વસેન પવત્તિ વેદિતબ્બા. તત્થ યે તે ભગવતો દેવસિકં વળઞ્જનકવસેન ચતુવીસતિકોટિસતસહસ્સસઙ્ખા સમાપત્તિવિહારા,

યેસં પુરેચરણભાવેન પવત્તં સમાધિચરિયાનુગતં ઞાણચરિયાનુગતં ઞાણં ચતુવીસતિકોટિસતસહસ્સસમાપત્તિસઞ્ચારિમહાવજિરઞાણન્તિ વુચ્ચતિ, તેસં વસેન ભગવતો પવિવેકવિતક્કસ્સ બહુલં પવત્તિ વેદિતબ્બા. અયઞ્ચ અત્થો મહાસચ્ચકસુત્તેનપિ વેદિતબ્બો. વુત્તઞ્હિ તત્થ ભગવતા –

> ‘‘સો ખો અહં, અગ્ગિવેસ્સન, તસ્મિંયેવ પુરિમસ્મિં સમાધિનિમિત્તે અજ્ઝત્તમેવ ચિત્તં સણ્ઠપેમિ, સન્નિસાદેમિ, યેન સુદં નિચ્ચકપ્પં વિહરામી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૩૮૭).

ઇદઞ્હિ ભગવા ‘‘સમણો ગોતમો અભિરૂપો પાસાદિકો સુકુસિતં દન્તાવરણં, જિવ્હા તનુકા, મધુરં વચનં, તેન પરિસં રઞ્જેન્તો મઞ્ઞે વિચરતિ, ચિત્તે પનસ્સ એકગ્ગતા નત્થિ, યો એવં સઞ્ઞત્તિબહુલો ચરતી’’તિ સચ્ચકેન નિગણ્ઠપુત્તેન વિતક્કિતે અવસ્સં સહોઢં ચોરં ગણ્હન્તો વિય ‘‘ન અગ્ગિવેસ્સન તથાગતો પરિસં રઞ્જેન્તો સઞ્ઞત્તિબહુલો વિચરતિ, ચક્કવાળપરિયન્તાયપિ પરિસાય ધમ્મં દેસેતિ, અસલ્લીનો અનુપલિત્તો એકત્તં એકવિહારિસુઞ્ઞતાફલસમાપત્તિફલં અનુયુત્તો’’તિ દસ્સેતું આહરિ.

ભગવા હિ યસ્મિં ખણે પરિસા સાધુકારં દેતિ, ધમ્મં વા પચ્ચવેક્ખતિ, તસ્મિં ખણે પુબ્બભાગેન કાલં પરિચ્છિન્દિત્વા ફલસમાપત્તિં અસ્સાસવારે પસ્સાસવારે સમાપજ્જતિ, સાધુકારસદ્દનિગ્ઘોસે અવિચ્છિન્નેયેવ ધમ્મપચ્ચવેક્ખણાય ચ પરિયોસાને સમાપત્તિતો વુટ્ઠાય ઠિતટ્ઠાનતો પટ્ઠાય ધમ્મં દેસેતિ. બુદ્ધાનઞ્હિ ભવઙ્ગપરિવાસો લહુકો, અસ્સાસવારે પસ્સાસવારે સમાપત્તિયો સમાપજ્જન્તિ. એવં યથાવુત્તસમાપત્તીનં સપુબ્બભાગાનં વસેન ભગવતો ખેમવિતક્કસ્સ પવિવેકવિતક્કસ્સ ચ બહુલપ્પવત્તિ વેદિતબ્બા.

તત્થ યસ્સ બ્યાપાદવિહિંસાવિતક્કાદિસંકિલેસપ્પહાનસ્સ અબ્યાપાદવિતક્કસ્સ અવિહિંસાવિતક્કસ્સ ચ આનુભાવેન કુતોચિપિ ભયાભાવતો તંસમઙ્ગી ખેમપ્પત્તો ચ વિહરતિ, તતો ચ સબ્બસ્સપિ સબ્બદાપિ ખેમમેવ હોતિ અભયમેવ. તસ્મા દુવિધોપિ ઉભયેસં ખેમઙ્કરોતિ **ખેમવિતક્કો**. યસ્સ પન કામવિતક્કાદિસંકિલેસપહાનસ્સ નેક્ખમ્મવિતક્કસ્સ આનુભાવેન કાયવિવેકો, ચિત્તવિવેકો, ઉપધિવિવેકોતિ તિવિધો; તદઙ્ગવિવેકો, વિક્ખમ્ભનવિવેકો, સમુચ્છેદવિવેકો, પટિપ્પસ્સદ્ધિવિવેકો, નિસ્સરણવિવેકોતિ પઞ્ચવિધો ચ વિવેકો પારિપૂરિં ગચ્છતિ. સો યથારહં આરમ્મણતો સમ્પયોગતો ચ પવિવેકસહગતો વિતક્કોતિ **પવિવેકવિતક્કો**. એતે ચ દ્વે વિતક્કા એવં વિભત્તવિસયાપિ સમાના આદિકમ્મિકાનં અઞ્ઞમઞ્ઞૂપકારાય સમ્ભવન્તિ. યથા હિ ખેમવિતક્કસ્સ પવિવેકવિતક્કો અનુપ્પન્નસ્સ ઉપ્પાદાય ઉપ્પન્નસ્સ ભિય્યોભાવાય વેપુલ્લાય હોતિ, એવં પવિવેકવિતક્કસ્સપિ ખેમવિતક્કો. ન હિ વૂપકટ્ઠકાયચિત્તાનમન્તરેન મેત્તાવિહારાદયો સમ્ભવન્તિ બ્યાપાદાદિપ્પહાનેન ચ વિના ચિત્તવિવેકાદીનં અસમ્ભવોયેવાતિ અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ બહૂપકારા એતે ધમ્મા દટ્ઠબ્બા. ભગવતો પન સબ્બસો પહીનસંકિલેસસ્સ લોકહિતત્થાય એવં ખેમવિતક્કો ચ પવિવેકવિતક્કો ચ અસ્સાસવારમત્તેપિ હિતસુખમાવહન્તિયેવાતિ. ખેમો ચ વિતક્કો પવિવેકો ચ વિતક્કોતિ સમ્બન્ધિતબ્બં.

એવં ઉદ્દિટ્ઠે દ્વે વિતક્કે નિદ્દિસિતું ‘‘**અબ્યાપજ્ઝારામો**’’તિઆદિમાહ. તત્થ અબ્યાપજ્ઝનં કસ્સચિ અદુક્ખનં અબ્યાપજ્ઝો, સો આરમિતબ્બતો આરામો એતસ્સાતિ અબ્યાપજ્ઝારામો. અબ્યાપજ્ઝે રતો સેવનવસેન નિરતોતિ **અબ્યાપજ્ઝરતો. એસે**વાતિ એસો એવ. **ઇરિયાયા**તિ કિરિયાય, કાયવચીપયોગેનાતિ અત્થો. **ન કઞ્ચિ બ્યાબાધેમી**તિ હીનાદીસુ કઞ્ચિપિ સત્તં તણ્હાતસાદિયોગતો તસં વા તદભાવતો પહીનસબ્બકિલેસવિપ્ફન્દિતત્તા થાવરં વા ન બાધેમિ ન દુક્ખાપેમિ. કરુણજ્ઝાસયો ભગવા મહાકરુણાસમાપત્તિબહુલો અત્તનો

પરમરુચિતકરુણજ્ઝાસયાનુરૂપમેવમાહ. તેન અવિહિંસાવિતક્કં અબ્યાપાદવિતક્કઞ્ચ દસ્સેતિ. ઇદં વુત્તં હોતિ – ‘અહં ઇમાય ઇરિયાય ઇમાય પટિપત્તિયા એવં સમ્મા પટિપજ્જન્તો એવં સમાપત્તિવિહારેહિ વિહરન્તો એવં પુઞ્ઞત્થિકેહિ કતાનિ સક્કારગરુકારમાનનવન્દનપૂજનાનિ અધિવાસેન્તો સત્તેસુ ન કઞ્ચિ બ્યાબાધેમિ, અપિચ ખો દિટ્ઠધમ્મિકસમ્પરાયિકપરમત્થપ્પભેદં હિતસુખમેવ નેસં પરિબ્રૂહેમી’તિ.

યં અકુસલં, તં પહીનન્તિ યં દિયડ્ઢકિલેસસહસ્સભેદં અઞ્ઞઞ્ચ તંસમ્પયુત્તં અનન્તપ્પભેદં અકુસલં, તં સબ્બં બોધિમૂલેયેવ મય્હં પહીનં સમૂહતન્તિ. ઇમિના પવિવેકેસુ મુદ્ધભૂતેન સદ્ધિં નિસ્સરણવિવેકેન સમુચ્છેદપ્પટિપ્પસ્સદ્ધિવિવેકે દસ્સેતિ. કેચિ પનેત્થ તદઙ્ગવિક્ખમ્ભનવિવેકેપિ ઉદ્ધરન્તિ . આગમનીયપટિપદાય હિ સદ્ધિં ભગવતા અત્તનો કિલેસક્ખયો ઇધ વુત્તોતિ.

ઇતિ ભગવા અપરિમિતકપ્પપરિચિત્તં અત્તનો પવિવેકજ્ઝાસયં સદ્ધિં નિસ્સરણજ્ઝાસયેન ઇદાનિ મત્થકં પાપેત્વા ઠિતો તમજ્ઝાસયં ફલસમાપત્તિં સમાપજ્જિત્વા અત્તનો કિલેસપ્પહાનપચ્ચવેક્ખણમુખેન વિભાવેતિ. યદત્થં પનેત્થ સત્થા ઇમે દ્વે વિતક્કે ઉદ્ધરિ, ઇદાનિ તમત્થં દસ્સેન્તો “**તસ્માતિહ, ભિક્ખવે**”તિઆદિમાહ. ભગવા હિ ઇમસ્સ વિતક્કદ્વયસ્સ અત્તનો બહુલસમુદાચારદસ્સનમુખેનેવ તત્થ ભિક્ખૂ નિવેસેતું ઇમં દેસનં આરભિ.

તત્થ **તસ્મા**તિ યસ્મા અબ્યાપજ્ઝપવિવેકાભિરતસ્સ મે ખેમપવિવેકવિતક્કાયેવ બહુલં પવત્તન્તિ, તસ્મા. **તિહા**તિ નિપાતમત્તં. **અબ્યાપજ્ઝારામા વિહરથા**તિ સબ્બસત્તેસુ મેત્તાવિહારેન કરુણાવિહારે ન ચ અભિરમન્તા વિહરથ. તેન બ્યાપાદસ્સ તદેકટ્ઠકિલેસાનઞ્ચ દૂરીકરણમાહ. **તેસં વો**તિ એત્થ **વો**તિ નિપાતમત્તં. **પવિવેકારામા વિહરથા**તિ કાયાદિવિવેકઞ્ચેવ તદઙ્ગાદિવિવેકઞ્ચાતિ સબ્બવિવેકે આરમિતબ્બટ્ઠાનં કત્વા વિહરથ. **ઇમાય મય**ન્તિઆદિ યથા નેસં ખેમવિતક્કસ્સ પવત્તનાકારદસ્સનં, એવં **કિં અકુસલ**ન્તિઆદિ પવિવેકવિતક્કસ્સ પવત્તનાકારદસ્સનં. તત્થ યથા અનવજ્જધમ્મે પરિપૂરેતુકામેન કિંકુસલગવેસિના હુત્વા કુસલધમ્મપરિયેસના કાતબ્બાવ, સાવજ્જધમ્મે પજહિતુકામેનાપિ અકુસલપરિયેસના કાતબ્બાતિ આહ “**કિં અકુસલ**”ન્તિઆદિ. અભિઞ્ઞાપુબ્બિકા હિ પરિઞ્ઞાપહાનસચ્છિકિરિયાભાવના. તત્થ **કિં અકુસલ**ન્તિ અકુસલં નામ કિં, સભાવતો કિમસ્સ લક્ખણં, કાનિ વા રસપચ્ચુપટ્ઠાનપદટ્ઠાનાનીતિ અકુસલસ્સ સભાવકિચ્ચાદિતો પચ્ચવેક્ખણવિધિં દસ્સેતિ. આદિકમ્મિકવસેન ચેસ વિતક્કો આગતો, **કિં અપ્પહીનં કિં પજહામા**તિ ઇદં પદદ્વયં સેક્ખવસેન. તસ્મા **કિં અપ્પહીન**ન્તિ કામરાગસંયોજનાદીસુ અકુસલેસુ કિં અકુસલં અમ્હાકં મગ્ગેન અસમુચ્છિન્નં? **કિં પજહામા**તિ કિં અકુસલં સમુગ્ઘાતેમ? અથ વા **કિં પજહામા**તિ વીતિક્કમપરિયુટ્ઠાનાનુસયેસુ કિં વિભાગં અકુસલં ઇદાનિ મયં પજહામાતિ અત્થો. કેચિ પન ‘‘કિં અપ્પહીન’’ન્તિ પઠન્તિ. તેસં દિટ્ઠિસંયોજનાદિવસેન અનેકભેદેસુ અકુસલેસુ કિં કતમં અકુસલં, કેન કતમેન પકારેન, કતમેન વા મગ્ગેન અમ્હાકં અપ્પહીનન્તિ વુત્તં હોતિ. સેસં વુત્તનયમેવ.

ગાથાસુ **બુદ્ધ**ન્તિ ચતુન્નં અરિયસચ્ચાનં અવિપરીતં સયમ્ભુઞાણેન બુદ્ધત્તા પટિવિદ્ધત્તા બુદ્ધં સચ્ચવિનિમુત્તસ્સ ઞેય્યસ્સ અભાવતો. તથા હિ વુત્તં –

‘‘અભિઞ્ઞેય્યં અભિઞ્ઞાતં, ભાવેતબ્બઞ્ચ ભાવિતં;
પહાતબ્બં પહીનં મે, તસ્મા બુદ્ધોસ્મિ બ્રાહ્મણા’’તિ. (સુ॰ નિ॰ ૫૬૩; મ॰ નિ॰ ૨.૩૯૯);

ઠપેત્વા મહાબોધિસત્તં અઞ્ઞેહિ સહિતું વહિતું અસક્કુણેય્યત્તા અસય્હસ્સ સકલસ્સ બોધિસમ્ભારસ્સ મહાકરુણાધિકારસ્સ ચ સહનતો વહનતો, તથા અઞ્ઞેહિ સહિતું અભિભવિતું દુક્કરત્તા અસય્હાનં પઞ્ચન્નં મારાનં

સહનતો અભિભવનતો, આસયાનુસયચરિયાધિમુત્તિઆદિવિભાગાવબોધેન યથારહં વેનેય્યાનં દિટ્ઠધમ્મિકસમ્પરાયિકપરમત્થેહિ અનુસાસનસઙ્ખાતસ્સ અઞ્ઞેહિ અસય્હસ્સ બુદ્ધકિચ્ચસ્સ સહનતો વહનતો, તત્થ વા સાધુકારિભાવતો **અસય્હસાહિનં**. **સમુદાચરન્તિ નન્તિ** એત્થ **નન્તિ** નિપાતમત્તં, નં તથાગતન્તિ વા અત્થો.

સકપરસન્તાનેસુ તમસઙ્ખાતં મોહન્ધકારં નુદિ ખિપીતિ **તમોનુદો**. પારં નિબ્બાનં ગતોતિ **પારગતો**. અથ વા ''મુત્તો મોચેય્ય''ન્તિઆદિના નયેન પવત્તિતસ્સ મહાભિનીહારસ્સ સકલસ્સ વા સંસારદુક્ખસ્સ સબ્બઞ્ઞુગુણાનં પારં પરિયન્તં ગતોતિ **પારગતો**, તં તમોનુદં પારગતં. તતો એવ **પત્તિપત્તં** બુદ્ધં, સીલાદિં દસબલઞાણાદિઞ્ચ સમ્માસમ્બુદ્ધેહિ પત્તબ્બં સબ્બં પત્તન્તિ અત્થો. **વસિમન્તિ** ઝાનાદીસુ આકઙ્ખાપટિબદ્ધો પરમો આવજ્જનાદિવસિભાવો, અરિયિદ્ધિસઙ્ખાતો અનઞ્ઞસાધારણો ચિત્તવસિભાવો ચ અસ્સ અત્થીતિ **વસિમા**, તં વસિમં, વસિનન્તિ અત્થો. સબ્બેસં કામાસવાદીનં અભાવેન **અનાસવં**. કાયવિસમાદિકસ્સ વિસમસ્સ વન્તત્તા વા વિસસઙ્ખાતં સબ્બં કિલેસમલં તરિત્વા વા વિસં સકલવટ્ટદુક્ખં સયં તરિત્વા તારણતો **વિસન્તરો** તં વિસન્તરં. તણ્હક્ખયે અરહત્તફલે નિબ્બાને વા **વિમુત્તં**, ઉભયમ્હિ ગમનતો મોનસઙ્ખાતેન ઞાણેન કાયમોનેય્યાદીહિ વા સાતિસયં સમન્નાગતત્તા **મુનિં**. **મુની**તિ હિ અગારિયમુનિ, અનગારિયમુનિ, સેક્ખમુનિ, અસેક્ખમુનિ, પચ્ચેકમુનિ, મુનિમુનીતિ અનેકવિધા મુનયો. તત્થ ગિહી આગતફલો વિઞ્ઞાતસાસનો અગારિયમુનિ, તથારૂપો પબ્બજિતો અનગારિયમુનિ, સત્ત સેક્ખા સેક્ખમુનિ, ખીણાસવો અસેક્ખમુનિ, પચ્ચેકબુદ્ધો પચ્ચેકમુનિ, સમ્માસમ્બુદ્ધો મુનિમુનીતિ. અયમેવ ઇધાધિપ્પેતો. આયતિં પુનબ્ભવાભાવતો અન્તિમં, પચ્છિમં દેહં કાયં ધારેતીતિ **અન્તિમદેહધારી**, તં અન્તિમદેહધારિં. કિલેસમારાદીનં સમ્મદેવ પરિચ્ચત્તત્તા **મારઞ્જહં**. તતો એવ જરાહેતુસમુચ્છેદતો અનુપાદિસેસનિબ્બાનપ્પત્તિવસેન પાકટજરાદિસબ્બજરાય **પારગું**. જરાસીસેન ચેત્થ જાતિમરણસોકાદીનં પારગમનં વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. તં એવંભૂતં તથાગતં દુવે વિતક્કા સમુદાચરન્તીતિ બ્રૂમીતિ સમ્બન્ધો.

ઇતિ ભગવા પઠમગાથાય વિતક્કદ્વયં ઉદ્દિસિત્વા તતો દુતિયગાથાય પવિવેકવિતક્કં દસ્સેત્વા ઇદાનિ ખેમવિતક્કં દસ્સેતું ''**સેલે યથા**''તિ તતિયગાથમાહ. તત્થ **સેલે યથા પબ્બતમુદ્ધનિટ્ઠિતો**તિ સેલે સિલામયે એકગ્ઘનપબ્બતમુદ્ધનિ યથા ઠિતો. ન હિ તત્થ ઠિતસ્સ ઉદ્ધં ગીવુક્ખિપનપસારણાદિકિચ્ચં અત્થિ. **તથૂપમન્તિ** તપ્પટિભાગં સેલપબ્બતૂપમં. અયં પનેત્થ સઙ્ખેપત્થો – યથા સેલપબ્બતમુદ્ધનિ ઠિતો ચક્ખુમા પુરિસો સમન્તતો જનતં પસ્સેય્ય, એવમેવ સુમેધો, સુન્દરપઞ્ઞો સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણેન સમન્તચક્ખુ ભગવા ધમ્મમયં પઞ્ઞામયં પાસાદમારુય્હ સયં અપેતસોકો સોકાવતિણ્ણં જાતિજરાભિભૂતઞ્ચ જનતં સત્તકાયં અવેક્ખતિ ઉપધારયતિ ઉપપરિક્ખતિ. અયં પનેત્થ અધિપ્પાયો – યથા હિ પબ્બતપાદે સમન્તા મહન્તં ખેત્તં કત્વા તત્થ કેદારપાળીસુ કુટિયો કત્વા રત્તિં અગ્ગિં જાલેય્ય, ચતુરઙ્ગસમન્નાગતઞ્ચ અન્ધકારં ભવેય્ય, અથસ્સ પબ્બતસ્સ મત્થકે ઠત્વા ચક્ખુમતો પુરિસસ્સ ભૂમિપ્પદેસં ઓલોકયતો નેવ ખેત્તં, ન કેદારપાળિયો, ન કુટિયો, ન તત્થ સયિતમનુસ્સા પઞ્ઞાયેય્યું, કુટીસુ પન અગ્ગિજાલમત્તમેવ પઞ્ઞાયેય્ય, એવં ધમ્મમયં પાસાદમારુય્હ સત્તકાયં ઓલોકયતો તથાગતસ્સ યે તે અકતકલ્યાણા સત્તા, તે એકવિહારે દક્ખિણપસ્સે નિસિન્નાપિ બુદ્ધઞાણસ્સ આપાથં નાગચ્છન્તિ, રત્તિં ખિત્તસરા વિય હોન્તિ. યે પન કતકલ્યાણા વેનેય્યપુગ્ગલા, તે એવસ્સ દૂરેપિ ઠિતા આપાથં આગચ્છન્તિ, સો અગ્ગિ વિય હિમવન્તપબ્બતો વિય ચ વુત્તમ્પિ ચેતં –

> ''દૂરે સન્તો પકાસેન્તિ, હિમવન્તોવ પબ્બતો;
> અસન્તેત્થ ન દિસ્સન્તિ, રત્તિં ખિત્તા યથા સરા''તિ. (ધ॰ પ॰ ૩૦૪; નેત્તિ॰ ૧૧);

એવમેતસ્મિં સુત્તે ગાથાસુ ચ ભગવા અત્તાનં પરં વિય કત્વા દસ્સેસિ.

પઠમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. દેસનાસુત્તવણ્ણના

૩૯. દુતિયે **પરિયાયેના**તિ એત્થ **પરિયાય**-સદ્દો ''મધુપિણ્ડિકપરિયાયોત્વેવ નં ધારેહી''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૦૫) દેસનાયં આગતો. ''અત્થિ ખ્વેસ , બ્રાહ્મણ, પરિયાયો, યેન મં પરિયાયેન સમ્મા વદમાનો વદેય્ય – અકિરિયવાદો સમણો ગોતમો''તિઆદીસુ (પારા॰ ૫; અ॰ નિ॰ ૮.૧૧) કારણે. ''કસ્સ નુ ખો, આનન્દ, અજ્જ પરિયાયો ભિક્ખુનિયો ઓવદિતુ''ન્તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૩.૩૯૮) વારે. ઇધ પન વારેપિ કારણેપિ વટ્ટતિ, તસ્મા, ભિક્ખવે, તથાગતસ્સ દ્વે ધમ્મદેસના યથારહં કારણેન ભવન્તિ, વારેન વાતિ અયમેત્થ અત્થો. ભગવા હિ વેનેય્યજ્ઝાસયાનુરૂપં કદાચિ ''ઇમે ધમ્મા કુસલા, ઇમે, ધમ્મા અકુસલા. ઇમે ધમ્મા સાવજ્જા, ઇમે ધમ્મા અનવજ્જા. ઇમે સેવિતબ્બા, ઇમે ન સેવિતબ્બા''તિઆદિના કુસલાકુસલધમ્મે વિભજન્તો કુસલધમ્મેહિ અકુસલધમ્મે અસઙ્કરતો પઞ્ઞાપેન્તો ''**પાપં પાપકતો પસ્સથા**''તિ ધમ્મં દેસેતિ. કદાચિ ''પાણાતિપાતો, ભિક્ખવે, આસેવિતો ભાવિતો બહુલીકતો નિરયસંવત્તનિકો તિરચ્છાનયોનિસંવત્તનિકો પેત્તિવિસયસંવત્તનિકો, યો સબ્બલહુકો પાણાતિપાતો, સો અપ્પાયુકસંવત્તનિકો''તિઆદિના (અ॰ નિ॰ ૮.૪૦) આદીનવં પકાસેન્તો પાપતો નિબ્બિદાદીહિ નિયોજેન્તો ''**નિબ્બિન્દથ વિરજ્જથા**''તિ ધમ્મં દેસેતિ.

ભવન્તીતિ હોન્તિ પવત્તન્તિ. **પાપં પાપકતો પસ્સથા**તિ સબ્બં પાપધમ્મં દિટ્ઠેવ ધમ્મે આયતિઞ્ચ અહિતદુક્ખાવહતો લામકતો પસ્સથ. **તત્થ નિબ્બિન્દથા**તિ તસ્મિં પાપધમ્મે ''અચ્ચન્તહીનભાવતો લામકટ્ઠેન પાપં, અકોસલ્લસમ્ભૂતટ્ઠેન અકુસલં, પકતિપભસ્સરસ્સ પસન્નસ્સ ચ ચિત્તસ્સ પભસ્સરાદિભાવવિનાસનતો સંકિલેસિકં, પુનપ્પુનં ભવદુક્ખનિબ્બત્તનતો પોનોબ્ભવિકં, સહેવ દરથેહિ પરિળાહેહિ વત્તનતો સદરથં, દુક્ખસ્સેવ વિપચ્ચનતો દુક્ખવિપાકં, અપરિમાણમ્પિ કાલં અનાગતે જાતિજરામરણનિબ્બત્તનતો આયતિં જાતિજરામરણિયં, સબ્બહિતસુખવિદ્ધંસનસમત્થ''ન્તિઆદિના નયેન નાનાવિધે આદીનવે, તસ્સ ચ પહાને આનિસંસે સમ્મપઞ્ઞાય પસ્સન્તા નિબ્બિન્દથ નિબ્બેદં આપજ્જથ. નિબ્બિન્દન્તા ચ વિપસ્સનં વડ્ઢેત્વા અરિયમગ્ગાધિગમેન પાપતો વિરજ્જથ ચેવ વિમુચ્ચથ ચ. મગ્ગેન વા સમુચ્છેદવિરાગવસેન વિરજ્જથ, તતો ફલેન પટિપ્પસ્સદ્ધિવિમુત્તિવસેન વિમુચ્ચથ. અથ વા **પાપ**ન્તિ લામકતો પાપં. કિં વુત્તં હોતિ? યં અનિચ્ચદુક્ખાદિભાવેન કુચ્છિતં અરિયેહિ જિગુચ્છનીયં વટ્ટદુક્ખં પાપેતીતિ પાપં. કિં પન તં? તેભૂમકધમ્મજાતં . યથાવુત્તેન અત્થેન પાપકતો દિસ્વા તત્થ અનિચ્ચતો, દુક્ખતો, રોગતો, ગણ્ડતો, સલ્લતો, અઘતો, આબાધતોતિઆદિના વિપસ્સનં વડ્ઢેન્તા નિબ્બિન્દથ. **અયં દુતિયા**તિ યાથાવતો અહિતાનત્થવિભાવનં પઠમં ઉપાદાય તતો વિવેચનં અયં દુતિયા ધમ્મદેસના.

ગાથાસુ **બુદ્ધસ્સા**તિ સબ્બઞ્ઞુબુદ્ધસ્સ. **સબ્બભૂતાનુકમ્પિનો**તિ સબ્બેપિ સત્તે મહાકરુણાય અનુકમ્પનસભાવસ્સ. **પરિયાયવચન**ન્તિ પરિયાયેન કથનં દેસનં. **પસ્સા**તિ પરિસં આલપતિ, પરિસજેટ્ઠકં વા સન્ધાય વુત્તં. કેચિ પનાહુ ''અત્તાનમેવ સન્ધાય ભગવા 'પસ્સા'તિ અવોચા''તિ. **તત્થા**તિ તસ્મિં પાપકે **વિરજ્જથ** રાગં પજહથાતિ અત્થો. સેસં વુત્તનયમેવ.

દુતિયસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. વિજ્જાસુત્તવણ્ણના

૪૦. તતિયે **પુબ્બઙ્ગમા**તિ સહજાતવસેન, ઉપનિસ્સયવસેન ચાતિ દ્વીહિ આકારેહિ પુબ્બઙ્ગમા પુરસ્સરા પધાનકારણં. ન હિ અવિજ્જાય વિના અકુસલુપ્પત્તિ અત્થિ. **સમાપત્તિયા**તિ સમાપજ્જનાય સભાવપટિલાભાય, પવત્તિયાતિ અત્થો. તત્થ અકુસલપ્પવત્તિયા આદીનવપ્પટિચ્છાદનેન અયોનિસોમનસિકારસ્સ પચ્ચયભાવેન અપ્પહીનભાવેન ચ અકુસલધમ્માનં ઉપનિસ્સયભાવો દિસ્સતિ.

એવં બ્યાધિમરણાદિદુક્ખસ્સ અધિટ્ઠાનભાવતો સબ્બાપિ ગતિયો ઇધ **દુગ્ગતિયો**. અથ વા રાગાદિકિલેસેહિ દૂસિતા ગતિયો કાયવચીચિત્તાનં પવત્તિયોતિ દુગ્ગતિયો, કાયવચીમનોદુચ્ચરિતાનિ. **અસ્મિં લોકે**તિ ઇધ લોકે મનુસ્સગતિયં વા. **પરમ્હિ ચા**તિ તતો અઞ્ઞાસુ ગતીસુ. **અવિજ્જામૂલિકા સબ્બા**તિ તા સબ્બાપિ દુચ્ચરિતસ્સ વિપત્તિયો વુત્તનયેન અવિજ્જાપુબ્બઙ્ગમત્તા અવિજ્જામૂલિકા એવ. **ઇચ્છાલોભસમુસ્સયા**તિ અસમ્પત્તવિસયપરિયેસનલક્ખણાય ઇચ્છાય, સમ્પત્તવિસયલુબ્ભનલક્ખણેન લોભેન ચ સમુસ્સિતા ઉપચિતાતિ ઇચ્છાલોભસમુસ્સયા.

યતોતિ યસ્મા અવિજ્જાહેતુ અવિજ્જાય નિવુતો હુત્વા. **પાપિચ્છો**તિ અવિજ્જાય પટિચ્છાદિતત્તા પાપિચ્છતાય આદીનવે અપસ્સન્તો અસન્તગુણસમ્ભાવનવસેન કોહઞ્ઞાદીનિ કરોન્તો પાપિચ્છો, લોભેનેવ અત્રિચ્છતાપિ ગહિતાતિ દટ્ઠબ્બા. **અનાદરો**તિ લોકાધિપતિનો ઓત્તપ્પસ્સ અભાવેન સબ્રહ્મચારીસુ આદરરહિતો. **તતો**તિ તસ્મા અવિજ્જાપાપિચ્છતાઅહિરિકાનોત્તપ્પહેતુ . **પસવતી**તિ કાયદુચ્ચરિતાદિભેદં પાપં ઉપચિનતિ. **અપાયં તેન ગચ્છતી**તિ તેન તથા પસુતેન પાપેન નિરયાદિભેદં અપાયં ગચ્છતિ ઉપપજ્જતિ.

તસ્માતિ યસ્મા એતે એવં સબ્બદુચ્ચરિતમૂલભૂતા સબ્બદુગ્ગતિપરિક્કિલેસહેતુભૂતા ચ અવિજ્જાદયો, તસ્મા ઇચ્છઞ્ચ, લોભઞ્ચ, અવિજ્જઞ્ચ, ચસદ્દેન અહિરિકાનોત્તપ્પઞ્ચ **વિરાજયં** સમુચ્છેદવસેન પજહં. કથં વિરાજેતીતિ આહ? **વિજ્જં ઉપ્પાદયન્તિ**, વિપસ્સનાપટિપાટિયા ચ, મગ્ગપટિપાટિયા ચ, ઉસ્સક્કિત્વા અરહત્તમગ્ગવિજ્જં અત્તનો સન્તાને ઉપ્પાદયન્તો. **સબ્બા દુગ્ગતિયો**તિ સબ્બાપિ દુચ્ચરિતસઙ્ખાતા દુગ્ગતિયો, વટ્ટદુક્ખસ્સ વા અધિટ્ઠાનભાવતો દુક્ખા, સબ્બા પઞ્ચપિ ગતિયો **જહે** પજહેય્ય સમતિક્કમેય્ય. કિલેસવટ્ટપ્પહાનેનેવ હિ કમ્મવટ્ટં વિપાકવટ્ટઞ્ચ પહીનં હોતીતિ.

તતિયસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

પઠમભાણવારવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૪. પઞ્ઞાપરિહીનસુત્તવણ્ણના

૪૧. ચતુત્થે **સુપરિહીના**તિ સુટ્ઠુ પરિહીના. **યે અરિયાય પઞ્ઞાય પરિહીના**તિ યે સત્તા પઞ્ચન્નં ખન્ધાનં ઉદયબ્બયપટિવિજ્ઝનેન ચતુસચ્ચપટિવિજ્ઝનેન ચ કિલેસેહિ આરકા ઠિતત્તા અરિયાય પરિસુદ્ધાય વિપસ્સનાપઞ્ઞાય ચ મગ્ગપઞ્ઞાય ચ પરિહીના, તે લોકિયલોકુત્તરાહિ સમ્પત્તીહિ અતિવિય પરિહીના મહાજાનિકા. કે પન તેતિ? યે કમ્માવરણેન સમન્નાગતા. તે હિ મિચ્છત્તનિયતભાવતો એકન્તેન પરિહીના અપરિપુણ્ણા મહાજાનિકા. તેનાહ “**દુગ્ગતિ પાટિકઙ્ખા**”તિ. વિપાકાવરણસમઙ્ગિનોપિ પરિહીના. અથ વા સુક્કપક્ખે

અપરિહીના નામ તિવિધાવરણવિરહિતા સમ્માદિટ્ઠિકા કમ્મસ્સકતઞાણેન ચ સમન્નાગતા. સેસં વુત્તનયાનુસારેન વેદિતબ્બં.

ગાથાસુ **પઞ્ઞાયા**તિ નિસ્સક્કવચનં, વિપસ્સનાઞાણતો મગ્ગઞાણતો ચ પરિહાનેનાતિ. સામિવચનં વા એતં, યથાવુત્તઞાણસ્સ પરિહાનેનાતિ, ઉપ્પાદેતબ્બસ્સ અનુપ્પાદનમેવ ચેત્થ પરિહાનં. **નિવિટ્ઠં નામરૂપસ્મિ**ન્તિ નામરૂપે ઉપાદાનક્ખન્ધપઞ્ચકે ''એતં મમા''તિઆદિના તણ્હાદિટ્ઠિવસેન અભિનિવિટ્ઠં અજ્ઝોસિતં, તતો એવ **ઇદં સચ્ચન્તિ મઞ્ઞતી**તિ ''ઇદમેવ સચ્ચં મોઘમઞ્ઞ''ન્તિ મઞ્ઞતિ. ''સદેવકે લોકે''તિ વિભત્તિ પરિણામેતબ્બા.

એવં પઠમગાથાય સંકિલેસપક્ખં દસ્સેત્વા ઇદાનિ યસ્સા અનુપ્પત્તિયા નામરૂપસ્મિં મઞ્ઞનાભિનિવેસેહિ કિલેસવટ્ટં વત્તતિ, તસ્સા ઉપ્પત્તિયા વટ્ટસ્સ ઉપચ્છેદોતિ પઞ્ઞાય આનુભાવં પકાસેન્તો ''**પઞ્ઞા હિ સેટ્ઠા લોકસ્મિ**''ન્તિ ગાથમાહ.

તત્થ **લોકસ્મિ**ન્તિ સઙ્ખારલોકસ્મિં. સમ્માસમ્બુદ્ધો વિય સત્તેસુ, સઙ્ખારેસુ પઞ્ઞાસદિસો ધમ્મો નત્થિ. પઞ્ઞુત્તરા હિ કુસલા ધમ્મા, પઞ્ઞાય ચ સિદ્ધાય સબ્બે અનવજ્જધમ્મા સિદ્ધા એવ હોન્તિ. તથા હિ વુત્તં ''સમ્માદિટ્ઠિસ્સ સમ્માસઙ્કપ્પો પહોતી''તિઆદિ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૪૧; સં॰ નિ॰ ૫.૧). યા પનેત્થ પઞ્ઞા અધિપ્પેતા, સા સેટ્ઠાતિ થોમિતા. યથા ચ સા પવત્તતિ, તં દસ્સેતું ''**યાયં નિબ્બેધગામિની**''તિઆદિ વુત્તં. તસ્સત્થો – યા અયં પઞ્ઞા અનિબ્બિદ્ધપુબ્બં અપદાલિતપુબ્બં લોભક્ખન્ધાદિં નિબ્બિજ્ઝન્તી પદાલેન્તી ગચ્છતિ પવત્તતીતિ નિબ્બેધગામિની, યાય ચ તસ્મિં તસ્મિં ભવયોનિગતિવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિસત્તાવાસેસુ સત્તનિકાયેસુ ખન્ધાનં પઠમાભિનિબ્બત્તિસઙ્ખાતાય જાતિયા તંનિમિત્તસ્સ ચ કમ્મભવસ્સ પરિક્ખયં પરિયોસાનં નિબ્બાનં અરહત્તઞ્ચ સમ્મા અવિપરીતં જાનાતિ સચ્છિકરોતિ, અયં સહવિપસ્સના મગ્ગપઞ્ઞા સેટ્ઠા લોકસ્મિન્તિ.

ઇદાનિ યથાવુત્તપઞ્ઞાનુભાવસમ્પન્ને ખીણાસવે અભિત્થવન્તો ''**તેસં દેવા મનુસ્સા ચા**''તિ ઓસાનગાથમાહ. તસ્સત્થો – તેસં ચતૂસુ અરિયસચ્ચેસુ પરિઞ્ઞાદીનં સોળસન્નં કિચ્ચાનં નિટ્ઠિતત્તા ચતુસચ્ચસમ્બોધેન **સમ્બુદ્ધાનં**, સતિવેપુલ્લપ્પત્તિયા **સતિમતં**, વુત્તનયેન સમુગ્ઘાતિતસમ્મોહત્તા પઞ્ઞાવેપુલ્લપ્પત્તિયા **હાસપઞ્ઞાનં**, પુબ્બભાગે વા સીલાદિપારિપૂરિતો પટ્ઠાય યાવ નિબ્બાનસચ્છિકિરિયાય હાસવેદતુટ્ઠિપામોજ્જબહુલતાય **હાસપઞ્ઞાનં**, સબ્બસો પરિક્ખીણભવસંયોજનત્તા **અન્તિમસરીરધારીનં** ખીણાસવાનં દેવા મનુસ્સા ચ **પિહયન્તિ** પિયા હોન્તિ, તબ્ભાવં અધિગન્તું ઇચ્છન્તિ ''અહો પઞ્ઞાનુભાવો, અહો વત મયમ્પિ એદિસા એવં નિત્તિણ્ણસબ્બદુક્ખા ભવેય્યામા''તિ.

ચતુત્થસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૫. સુક્કધમ્મસુત્તવણ્ણના

૪૨. પઞ્ચમે **સુક્કા**તિ ન વણ્ણસુક્કતાય સુક્કા, સુક્કભાવાય પન પરમવોદાનાય સંવત્તન્તીતિ નિપ્ફત્તિસુક્કતાય સુક્કા. સરસેનપિ સબ્બે કુસલા ધમ્મા સુક્કા એવ કણ્હભાવપટિપક્ખતો . તેસઞ્હિ ઉપ્પત્તિયા ચિત્તં પભસ્સરં હોતિ પરિસુદ્ધં. **ધમ્મા**તિ કુસલા ધમ્મા. **લોક**ન્તિ સત્તલોકં. **પાલેન્તી**તિ આધારસન્ધારણેન મરિયાદં ઠપેન્તા રક્ખન્તિ. **હિરી ચ ઓત્તપ્પઞ્ચા**તિ એત્થ હિરિયતિ હિરિયિતબ્બેન, હિરિયન્તિ એતેનાતિ વા હિરી. વુત્તમ્પિ ચેતં ''યં હિરિયતિ હિરિયિતબ્બેન, હિરિયતિ પાપકાનં અકુસલાનં ધમ્માનં સમાપત્તિયા, અયં વુચ્ચતિ હિરી''તિ

(ધ॰ સ॰ ૩૦). ઓત્તપ્પતિ ઓત્તપ્પિતબ્બેન, ઓત્તપ્પન્તિ એતેનાતિ વા ઓત્તપ્પં. વુત્તમ્પિચેતં ‘‘યં ઓત્તપ્પતિ ઓત્તપ્પિતબ્બેન, ઓત્તપ્પતિ પાપકાનં અકુસલાનં ધમ્માનં સમાપત્તિયા, ઇદં વુચ્ચતિ ઓત્તપ્પ’’ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૩૧).

તત્થ અજ્ઝત્તસમુટ્ઠાના હિરી, બહિદ્ધાસમુટ્ઠાનં ઓત્તપ્પં. અત્તાધિપતેય્યા હિરી, લોકાધિપતેય્યં ઓત્તપ્પં. લજ્જાસભાવસણ્ઠિતા હિરી, ભયસભાવસણ્ઠિતં ઓત્તપ્પં. સપ્પતિસ્સવલક્ખણા હિરી, વજ્જભીરુકભયદસ્સાવિલક્ખણં ઓત્તપ્પં.

તત્થ અજ્ઝત્તસમુટ્ઠાનં હિરિં ચતૂહિ કારણેહિ સમુટ્ઠાપેતિ – જાતિં પચ્ચવેક્ખિત્વા, વયં પચ્ચવેક્ખિત્વા, સૂરભાવં પચ્ચવેક્ખિત્વા, બાહુસચ્ચં પચ્ચવેક્ખિત્વા. કથં? ‘‘પાપકરણં નામેતં ન જાતિસમ્પન્નાનં કમ્મં, હીનજચ્ચાનં કેવટ્ટાદીનં કમ્મં, માદિસસ્સ જાતિસમ્પન્નસ્સ ઇદં કમ્મં કાતું ન યુત્ત’’ન્તિ એવં તાવ જાતિં પચ્ચવેક્ખિત્વા પાણાતિપાતાદિપાપકમ્મં અકરોન્તો હિરિં સમુટ્ઠાપેતિ. તથા ‘‘પાપકરણં નામેતં દહરેહિ કત્તબ્બકમ્મં, માદિસસ્સ વયે ઠિતસ્સ ઇદં કમ્મં કાતું ન યુત્ત’’ન્તિ એવં વયં પચ્ચવેક્ખિત્વા પાણાતિપાતાદિપાપકમ્મં અકરોન્તો હિરિં સમુટ્ઠાપેતિ. તથા ‘‘પાપકરણં નામેતં દુબ્બલજાતિકાનં કમ્મં, માદિસસ્સ સૂરભાવસમ્પન્નસ્સ ઇદં કમ્મં કાતું ન યુત્ત’’ન્તિ એવં સૂરભાવં પચ્ચવેક્ખિત્વા પાણાતિપાતાદિપાપકમ્મં અકરોન્તો હિરિં સમુટ્ઠાપેતિ. તથા ‘‘પાપકરણં નામેતં અન્ધબાલાનં કમ્મં, ન પણ્ડિતાનં, માદિસસ્સ પણ્ડિતસ્સ બહુસ્સુતસ્સ ઇદં કમ્મં કાતું ન યુત્ત’’ન્તિ એવં બાહુસચ્ચં પચ્ચવેક્ખિત્વા પાણાતિપાતાદિપાપકમ્મં અકરોન્તો હિરિં સમુટ્ઠાપેતિ. એવં અજ્ઝત્તસમુટ્ઠાનં હિરિં ચતૂહિ કારણેહિ સમુટ્ઠાપેતિ. સમુટ્ઠાપેત્વા ચ પન અત્તનો ચિત્તે હિરિં પવેસેત્વા પાપકમ્મં ન કરોતિ. એવં હિરી અજ્ઝત્તસમુટ્ઠાના નામ હોતિ.

કથં ઓત્તપ્પં બહિદ્ધાસમુટ્ઠાનં નામ? ‘‘સચે ત્વં પાપકમ્મં કરિસ્સસિ, ચતૂસુ પરિસાસુ ગરહપ્પત્તો ભવિસ્સસિ.

‘‘ગરહિસ્સન્તિ તં વિઞ્ઞૂ, અસુચિં નાગરિકો યથા;
વજ્જિતો સીલવન્તેહિ, કથં ભિક્ખુ કરિસ્સસી’’તિ. –

પચ્ચવેક્ખન્તો હિ બહિદ્ધાસમુટ્ઠિતેન ઓત્તપ્પેન પાપકમ્મં ન કરોતિ. એવં ઓત્તપ્પં બહિદ્ધાસમુટ્ઠાનં નામ હોતિ.

કથં હિરી અત્તાધિપતેય્યા નામ? ઇધેકચ્ચો કુલપુત્તો અત્તાનં અધિપતિં જેટ્ઠકં કત્વા ‘‘માદિસસ્સ સદ્ધાપબ્બજિતસ્સ બહુસ્સુતસ્સ ધુતવાદિસ્સ ન યુત્તં પાપકમ્મં કાતુ’’ન્તિ પાપકમ્મં ન કરોતિ. એવં હિરી અત્તાધિપતેય્યા નામ હોતિ. તેનાહ ભગવા –

‘‘સો અત્તાનંયેવ અધિપતિં કરિત્વા અકુસલં પજહતિ, કુસલં ભાવેતિ, સાવજ્જં પજહતિ, અનવજ્જં ભાવેતિ, સુદ્ધમત્તાનં પરિહરતી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૪૦).

કથં ઓત્તપ્પં લોકાધિપતેય્યં નામ? ઇધેકચ્ચો કુલપુત્તો લોકં અધિપતિં જેટ્ઠકં કત્વા પાપકમ્મં ન કરોતિ. યથાહ –

‘‘મહા ખો પનાયં લોકસન્નિવાસો. મહન્તસ્મિં ખો પન લોકસન્નિવાસે સન્તિ સમણબ્રાહ્મણા ઇદ્ધિમન્તો દિબ્બચક્ખુકા પરચિત્તવિદુનો , તે દૂરતોપિ પસ્સન્તિ, આસન્નાપિ ન દિસ્સન્તિ, ચેતસાપિ ચિત્તં પજાનન્તિ, તેપિ મં એવં જાનિસ્સન્તિ ‘પસ્સથ ભો ઇમં કુલપુત્તં, સદ્ધા અગારસ્મા અનગારિયં પબ્બજિતો સમાનો વોકિણ્ણો વિહરતિ પાપકેહિ અકુસલેહિ ધમ્મેહી’તિ. સન્તિ દેવતા ઇદ્ધિમન્તિનિયો દિબ્બચક્ખુકા પરચિત્તવિદુનિયો, તા દૂરતોપિ પસ્સન્તિ, આસન્નાપિ ન દિસ્સન્તિ, ચેતસાપિ ચિત્તં પજાનન્તિ, તાપિ મં એવં જાનિસ્સન્તિ ‘પસ્સથ ભો ઇમં, કુલપુત્તં, સદ્ધા અગારસ્મા અનગારિયં પબ્બજિતો સમાનો વોકિણ્ણો વિહરતિ પાપકેહિ અકુસલેહિ ધમ્મેહી’તિ. સો લોકંયેવ અધિપતિં કત્વા અકુસલં પજહતી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૪૦).

એવં લોકાધિપતેય્યં ઓત્તપ્પં.

લજ્જાસભાવસણ્ઠિતાતિ એત્થ લજ્જાતિ લજ્જનાકારો, તેન સભાવેન સણ્ઠિતા હિરી. ભયન્તિ અપાયભયં, તેન સભાવેન સણ્ઠિતં ઓત્તપ્પં. તદુભયં પાપપરિવજ્જને પાકટં હોતિ. તત્થ યથા દ્વીસુ અયોગુળેસુ એકો સીતલો ભવેય્ય ગૂથમક્ખિતો, એકો ઉણ્હો આદિત્તો. તેસુ યથા સીતલં ગૂથમક્ખિતત્તા જિગુચ્છન્તો વિઞ્ઞુજાતિકો ન ગણ્હાતિ, ઇતરં દાહભયેન, એવં પણ્ડિતો લજ્જાય જિગુચ્છન્તો પાપં ન કરોતિ, ઓત્તપ્પેન અપાયભીતો પાપં ન કરોતિ. એવં લજ્જાસભાવસણ્ઠિતા હિરી, ભયસભાવસણ્ઠિતં ઓત્તપ્પં.

કથં સપ્પતિસ્સવલક્ખણા હિરી, વજ્જભીરુકભયદસ્સાવિલક્ખણં ઓત્તપ્પં? એકચ્ચો હિ જાતિમહત્તપચ્ચવેક્ખણા, સત્થુમહત્તપચ્ચવેક્ખણા, દાયજ્જમહત્તપચ્ચવેક્ખણા, સબ્રહ્મચારિમહત્તપચ્ચવેક્ખણાતિ ચતૂહિ કારણેહિ તત્થ ગારવેન સપ્પતિસ્સવલક્ખણં હિરિં સમુટ્ઠાપેત્વા પાપં ન કરોતિ, એકચ્ચો અત્તાનુવાદભયં, પરાનુવાદભયં, દણ્ડભયં, દુગ્ગતિભયન્તિ ચતૂહિ કારણેહિ વજ્જતો ભાયન્તો વજ્જભીરુકભયદસ્સાવિલક્ખણં ઓત્તપ્પં સમુટ્ઠાપેત્વા પાપં ન કરોતિ. એત્થ ચ અજ્ઝત્તસમુટ્ઠાનાદિતા હિરોત્તપ્પાનં તત્થ તત્થ પાકટભાવેન વુત્તા, ન પન નેસં કદાચિ અઞ્ઞમઞ્ઞવિપ્પયોગો. ન હિ લજ્જનં નિબ્ભયં, પાપભયં વા અલજ્જનં અત્થીતિ.

ઇમે ચે, ભિક્ખવે, દ્વે સુક્કા ધમ્મા લોકં ન પાલેય્યુન્તિ ભિક્ખવે, ઇમે દ્વે અનવજ્જધમ્મા યદિ લોકં ન રક્ખેય્યું, લોકપાલકા યદિ ન ભવેય્યું. **નયિધ પઞ્ઞાયેથ માતા**તિ ઇધ ઇમસ્મિં લોકે જનિકા માતા ‘‘અયં મે માતા’’તિ ગરુચિત્તીકારવસેન ન પઞ્ઞાયેથ, ‘‘અયં માતા’’તિ ન લબ્ભેય્ય. સેસપદેસુપિ એસેવ નયો. **માતુચ્છા**તિ માતુભગિની. **માતુલાની**તિ માતુલભરિયા. **ગરૂનન્તિ** મહાપિતુચૂળપિતુજેટ્ઠભાતુઆદીનં ગરુટ્ઠાનિયાનં. **સમ્ભેદન્તિ** સઙ્કરં, મરિયાદભેદં વા. **યથા અજેળકા**તિઆદીહિ ઉપમં દસ્સેતિ. એતે હિ સત્તા ‘‘અયં મે માતા’’તિ વા ‘‘માતુચ્છા’’તિ વા ગરુચિત્તીકારવસેન ન જાનન્તિ, યં વત્થું નિસ્સાય ઉપ્પન્ના, તત્થપિ વિપ્પટિપજ્જન્તિ. તસ્મા ઉપમં આહરન્તો અજેળકાદયો આહરિ. અયઞ્હેત્થ સઙ્ખેપત્થો – યથા અજેળકાદયો તિરચ્છાના હિરોત્તપ્પરહિતા માતાદિસઞ્ઞં અકત્વા ભિન્નમરિયાદા સબ્બત્થ સમ્ભેદેન વત્તન્તિ, એવમયં મનુસ્સલોકો યદિ લોકપાલકધમ્મા ન ભવેય્યું, સબ્બત્થ સમ્ભેદેન વત્તેય્ય. યસ્મા પનિમે લોકપાલકધમ્મા લોકં પાલેન્તિ, તસ્મા નત્થિ સમ્ભેદોતિ.

ગાથાસુ **યેસં ચે હિરિઓત્તપ્પન્તિ ચે**તિ નિપાતમત્તં. યેસં સત્તાનં હિરી ચ ઓત્તપ્પઞ્ચ સબ્બદાવ સબ્બકાલમેવ ન વિજ્જતિ ન ઉપલબ્ભતિ. **વોક્કન્તા સુક્કમૂલા તે**તિ તે સત્તા કુસલમૂલપચ્છેદાવહસ્સાપિ કમ્મસ્સ કરણતો

કુસલકમ્માનં પતિટ્ઠાનભૂતાનં હિરોત્તપ્પાનમેવ વા અભાવતો કુસલતો વોક્કમિત્વા, અપસક્કિત્વા, ઠિતત્તા વોક્કન્તા સુક્કમૂલા, પુનપ્પુનં જાયનમીયનસભાવત્તા જાતિમરણગામિનો સંસારં નાતિવત્તન્તીતિ અત્થો.

યેસઞ્ચ હિરિઓત્તપ્પન્તિ યેસં પન પરિસુદ્ધમતીનં સત્તાનં હિરી ચ ઓત્તપ્પઞ્ચાતિ ઇમે ધમ્મા સદા સબ્બકાલં રત્તિન્દિવં નવમજ્ઝિમત્થેરકાલેસુ સમ્મા ઉપગમ્મ ઠિતા પાપા જિગુચ્છન્તા ભાયન્તા તદઙ્ગાદિવસેન પાપં પજહન્તા. **વિરૂળ્હબ્રહ્મચરિયા**તિ સાસનબ્રહ્મચરિયે મગ્ગબ્રહ્મચરિયે ચ વિરૂળ્હં આપન્ના, અગ્ગમગ્ગાધિગમેન સબ્બસો સન્તકિલેસતાય સન્તગુણતાય વા **સન્તો**, પુનબ્ભવસ્સ ખેપિતત્તા **ખીણપુનબ્ભવા** હોન્તીતિ.

પઞ્ચમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૬. અજાતસુત્તવણ્ણના

૪૩. છટ્ઠે **અત્થિ, ભિક્ખવે**તિ કા ઉપ્પત્તિ? એકદિવસં કિર ભગવતા અનેકપરિયાયેન સંસારે આદીનવં પકાસેત્વા તદુપસમનાદિવસેન નિબ્બાનપટિસંયુત્તાય ધમ્મદેસનાય કતાય ભિક્ખૂનં એતદહોસિ ''અયં સંસારો ભગવતા અવિજ્જાદીહિ કારણેહિ સહેતુકો વુત્તો, નિબ્બાનસ્સ પન તદુપસમસ્સ ન કિઞ્ચિ કારણં વુત્તં, તયિદં અહેતુકં કથં સચ્ચિકટ્ઠપરમત્થેન ઉપલબ્ભતી''તિ. અથ ભગવા તેસં ભિક્ખૂનં વિમતિવિધમનત્થઞ્ચેવ, ''ઇધ સમણબ્રાહ્મણાનં 'નિબ્બાનં નિબ્બાન'ન્તિ વાચાવત્થુમત્તમેવ, નત્થિ હિ પરમત્થતો નિબ્બાનં નામ અનુપલબ્ભમાનસભાવત્તા''તિ લોકાયતિકાદયો વિય વિપ્પટિપન્નાનં બહિદ્ધા ચ પુથુદિટ્ઠિગતિકાનં મિચ્છાવાદભઞ્જનત્થઞ્ચ, અમતમહાનિબ્બાનસ્સ પરમત્થતો અત્થિભાવદીપનત્થં તસ્સ ચ નિસ્સરણભાવાદિઆનુભાવવન્તતાદીપનત્થં પીતિવેગેન ઉદાનવસેન ઇદં સુત્તં અભાસિ. તથા હિ ઇદં સુત્તં ઉદાનેપિ (ઉદા॰ ૭૨-૭૪) સઙ્ગીતં.

તત્થ **અત્થી**તિ વિજ્જતિ પરમત્થતો ઉપલબ્ભતિ. **અજાતં અભૂતં અકતં અસઙ્ખતન્તિ** સબ્બાનિપિ પદાનિ અઞ્ઞમઞ્ઞવેવચનાનિ. અથ વા વેદનાદયો વિય હેતુપચ્ચયસમવાયસઙ્ખાતાય કારણસામગ્ગિયા ન જાતં ન નિબ્બત્તન્તિ **અજાતં**. કારણેન વિના સયમેવ ન ભૂતં ન પાતુભૂતં ન ઉપ્પન્નન્તિ **અભૂતં**. એવં અજાતત્તા અભૂતત્તા ચ યેન કેનચિ કારણેન ન કતન્તિ **અકતં**. જાતભૂતકતસભાવો ચ નામરૂપાદીનં સઙ્ખતધમ્માનં હોતિ, ન અસઙ્ખતસભાવસ્સ નિબ્બાનસ્સાતિ દસ્સનત્થં **અસઙ્ખત**ન્તિ વુત્તં. પટિલોમતો વા સમેચ્ચ સમ્ભુય્ય પચ્ચયેહિ કતન્તિ સઙ્ખતં, તથા ન સઙ્ખતં, સઙ્ખતલક્ખણરહિતન્તિ ચ **અસઙ્ખત**ન્તિ એવં અનેકેહિ કારણેહિ નિબ્બત્તિતભાવે પટિસિદ્ધે ''સિયા નુ ખો એકેનેવ કારણેન કત''ન્તિ આસઙ્કાયં ''ન કેનચિ કત''ન્તિ દસ્સનત્થં ''**અકત**''ન્તિ વુત્તં. એવં અપ્પચ્ચયમ્પિ સમાનં ''સયમેવ નુ ખો ઇદં ભૂતં પાતુભૂત''ન્તિ આસઙ્કાયં તન્નિવત્તનત્થં ''**અભૂત**''ન્તિ વુત્તં. અયઞ્ચ એતસ્સ અસઙ્ખતાકતાભૂતભાવો સબ્બેન સબ્બં અજાતિધમ્મત્તાતિ દસ્સેતું ''**અજાત**''ન્તિ વુત્તન્તિ. એવમેતેસં ચતુન્નમ્પિ પદાનં સાત્થકભાવો વેદિતબ્બો.

ઇતિ ભગવા ''અત્થિ, ભિક્ખવે, અજાતં અભૂતં અકતં અસઙ્ખત''ન્તિ પરમત્થતો નિબ્બાનસ્સ અત્થિભાવં વત્વા તત્થ હેતું દસ્સેન્તો ''**નો ચેતં, ભિક્ખવે**''તિઆદિમાહ. તસ્સાયં સઙ્ખેપો – ભિક્ખવે, યદિ અજાતાદિસભાવા અસઙ્ખતા ધાતુ ન અભવિસ્સ ન સિયા, ઇધ લોકે જાતાદિસભાવસ્સ રૂપાદિક્ખન્ધપઞ્ચકસઙ્ખાતસ્સ સઙ્ખારગતસ્સ નિસ્સરણં અનવસેસવટ્ટુપસમો ન પઞ્ઞાયેય્ય ન ઉપલબ્ભેય્ય ન સમ્ભવેય્ય. નિબ્બાનઞ્હિ આરમ્મણં કત્વા પવત્તમાના

સમ્માદિટ્ઠિઆદયો અરિયમગ્ગધમ્મા અનવસેસતો કિલેસે સમુચ્છિન્દન્તિ, તેનેત્થ સબ્બસ્સપિ વટ્ટદુક્ખસ્સ અપ્પવત્તિ અપગમો નિસ્સરણં પઞ્ઞાયતિ.

એવં બ્યતિરેકવસેન નિબ્બાનસ્સ અત્થિભાવં દસ્સેત્વા ઇદાનિ અન્વયવસેનપિ તં દસ્સેતું ''**યસ્મા ચ ખો**''તિઆદિ વુત્તં, તં વુત્તત્થમેવ. એત્થ ચ યસ્મા ''અપચ્ચયા ધમ્મા, અસઙ્ખતા ધમ્મા (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૭, ૮). અત્થિ, ભિક્ખવે, તદાયતનં, યત્થ નેવ પથવી (ઉદા॰ ૭૧). ઇદમ્પિ ખો ઠાનં દુદ્દસં યદિદં સબ્બસઙ્ખારસમથો સબ્બૂપધિપટિનિસ્સગ્ગો (મહાવ॰ ૭; મ॰ નિ॰ ૧.૨૮૧). અસઙ્ખતઞ્ચ વો, ભિક્ખવે, ધમ્મં દેસેસ્સામિ અસઙ્ખતગામિનિઞ્ચ પટિપદ''ન્તિઆદીહિ (સં॰ નિ॰ ૪.૩૬૬) અનેકેહિ સુત્તપદેહિ ''અત્થિ, ભિક્ખવે, અજાત''ન્તિ ઇમિનાપિ સુત્તેન નિબ્બાનધાતુયા પરમત્થતો સબ્ભાવો સબ્બલોકં અનુકમ્પમાનેન સમ્માસમ્બુદ્ધેન દેસિતો, તસ્મા ન પટિક્ખિપિતબ્બં. તત્થ અપ્પચ્ચક્ખકારીનમ્પિ વિઞ્ઞૂનં કઙ્ખા વા વિમતિ વા નત્થિ એવ. યે પન અબુદ્ધિપુગ્ગલા, તેસં વિમતિવિનોદનત્થં અયમેત્થ અધિપ્પાયનિદ્ધારણમુખેન યુત્તિવિચારણા – યથા પરિઞ્ઞેય્યતાય સઉત્તરાનં કામાનં રૂપાનઞ્ચ પટિપક્ખભૂતં તબ્બિધુરસભાવં નિસ્સરણં પઞ્ઞાયતિ, એવં તંસભાવાનં સબ્બેસં સઙ્ખતધમ્માનં પટિપક્ખભૂતેન તબ્બિધુરસભાવેન નિસ્સરણેન ભવિતબ્બં. યઞ્ચેતં નિસ્સરણં, સા અસઙ્ખતા ધાતુ. કિઞ્ચ ભિય્યો, સઙ્ખતધમ્મારમ્મણં વિપસ્સનાઞાણં અપિ અનુલોમઞાણં કિલેસે સમુચ્છેદવસેન પજહિતું ન સક્કોતિ, તથા સમ્મુતિસચ્ચારમ્મણં પઠમજ્ઝાનાદીસુ ઞાણં વિક્ખમ્ભનવસેનેવ કિલેસે પજહતિ, ન સમુચ્છેદવસેન. ઇતિ સઙ્ખતધમ્મારમ્મણસ્સ સમ્મુતિસચ્ચારમ્મણસ્સ ચ ઞાણસ્સ કિલેસાનં સમુચ્છેદપ્પહાને અસમત્થભાવતો તેસં સમુચ્છેદપ્પહાનકરસ્સ અરિયમગ્ગઞાણસ્સ તદુભયવિપરીતસભાવેન આરમ્મણેન ભવિતબ્બં , સા અસઙ્ખતા ધાતુ. તથા ''અત્થિ, ભિક્ખવે, અજાતં અભૂતં અકતં અસઙ્ખત''ન્તિ ઇદં નિબ્બાનસ્સ પરમત્થતો અત્થિભાવજોતકવચનં અવિપરીતત્થં ભગવતા ભાસિતત્તા. યઞ્હિ ભગવતા ભાસિતં, તં અવિપરીતત્થં પરમત્થન્તિ યથા તં ''સબ્બે સઙ્ખારા અનિચ્ચા, સબ્બે સઙ્ખારા દુક્ખા, સબ્બે ધમ્મા અનત્તા''તિ (ધ॰ પ॰ ૨૭૭-૨૭૯; ચૂળનિ॰ હેમકમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૫૬). તથા નિબ્બાનસદ્દો કત્થચિ વિસયે યથાભૂતપરમત્થવિસયો ઉપચારવુત્તિસબ્ભાવતો સેય્યથાપિ સીહસદ્દો. અથ વા અત્થેવ પરમત્થતો અસઙ્ખતાધાતુ ઇતરતબ્બિપરીતવિનિમુત્તસભાવત્તા સેય્યથાપિ પથવીધાતુ વેદનાતિ. એવમાદીહિ નયેહિ યુત્તિતોપિ અસઙ્ખતાય ધાતુયા પરમત્થતો અત્થિભાવો વેદિતબ્બો.

ગાથાસુ **જાત**ન્તિ જાયનટ્ઠેન જાતં, જાતિલક્ખણપ્પત્તન્તિ અત્થો. **ભૂત**ન્તિ ભવનટ્ઠેન ભૂતં, અહુત્વા સમ્ભૂતન્તિ અત્થો. **સમુપ્પન્ન**ન્તિ સહિતભાવેન ઉપ્પન્નં, સહિતેહિ ધમ્મેહિ ચ ઉપ્પન્નન્તિ અત્થો. **કત**ન્તિ કારણભૂતેહિ પચ્ચયેહિ નિબ્બત્તિતં. **સઙ્ખત**ન્તિ તેહિયેવ સમેચ્ચ સમ્ભુય્ય કતન્તિ સઙ્ખતં, સબ્બમેતં પચ્ચયનિબ્બત્તસ્સ અધિવચનં. નિચ્ચસારાદિવિરહિતતો **અદ્ધુવં**. જરાય મરણેન ચ એકન્તેનેવ સઙ્ઘટિતં સંસટ્ઠન્તિ **જરામરણસઙ્ઘાતં**. ''જરામરણસઙ્ઘટ્ટ''ન્તિપિ પઠન્તિ, જરાય મરણેન ચ ઉપદ્દુતં પીળિતન્તિ અત્થો. અક્ખિરોગાદીનં અનેકેસં રોગાનં નીળં કુલાવકન્તિ **રોગનીળં**. સરસતો ઉપક્કમતો ચ પભઙ્ગુપરમસીલતાય **પભઙ્ગુરં**.

ચતુબ્બિધો આહારો ચ તણ્હાસઙ્ખાતા નેત્તિ ચ પભવો સમુટ્ઠાનં એતસ્સાતિ **આહારનેત્તિપ્પભવં**. સબ્બોપિ વા પચ્ચયો આહારો. ઇધ પન તણ્હાય નેત્તિગ્ગહણેન ગહિતત્તા તણ્હાવજ્જા વેદિતબ્બા. તસ્મા આહારો ચ નેત્તિ ચ પભવો એતસ્સાતિ આહારનેત્તિપ્પભવં. આહારો એવ વા નયનટ્ઠેન પવત્તનટ્ઠેન નેત્તીતિ એવમ્પિ આહારનેત્તિપ્પભવં. **નાલં તદભિનન્દિતુ**ન્તિ તં ઉપાદાનક્ખન્ધપઞ્ચકં એવં પચ્ચયાધીનવુત્તિકં, તતો એવ અનિચ્ચં, દુક્ખઞ્ચ તણ્હાદિટ્ઠીહિ અભિનન્દિતું અસ્સાદેતું ન યુત્તં.

તસ્સ નિસ્સરણન્તિ ''જાતં ભૂત''ન્તિઆદિના વુત્તસ્સ તસ્સ સક્કાયસ્સ નિસ્સરણં નિક્કમો અનુપસન્તસભાવસ્સ રાગાદિકિલેસસ્સ સબ્બસઙ્ખારસ્સ ચ અભાવેન તદુપસમભાવેન પસત્થભાવેન ચ **સન્તં**, તક્કઞાણસ્સ અગોચરભાવતો **અતક્કાવચરં**, નિચ્ચટ્ઠેન **ધુવં**, તતો એવ **અજાતં અસમુપ્પન્નં**, સોકહેતૂનં અભાવતો **અસોકં**, વિગતરાગાદિરજત્તા **વિરજં**, સંસારદુક્ખટ્ટિતેહિ પટિપજ્જિતબ્બત્તા **પદં**, જાતિઆદિદુક્ખધમ્માનં નિરોધહેતુતાય **નિરોધો દુક્ખધમ્માનં**, સબ્બસઙ્ખારાનં ઉપસમહેતુતાય **સઙ્ખારૂપસમો**, તતો એવ અચ્ચન્તસુખતાય **સુખો**તિ સબ્બપદેહિ અમતમહાનિબ્બાનમેવ થોમેતિ. એવં ભગવા પઠમગાથાય બ્યતિરેકવસેન, દુતિયગાથાય અન્વયવસેન ચ નિબ્બાનં વિભાવેસિ.

છટ્ઠસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૭. નિબ્બાનધાતુસુત્તવણ્ણના

૪૪. સત્તમે **દ્વેમા**તિ દ્વે ઇમા. **વાનં** વુચ્ચતિ તણ્હા, નિક્ખન્તં વાનતો, નત્થિ વા એત્થ વાનં, ઇમસ્મિં વા અધિગતે વાનસ્સ અભાવોતિ નિબ્બાનં, તદેવ નિસ્સત્તનિજ્જીવટ્ઠેન સભાવધારણટ્ઠેન ચ ધાતૂતિ **નિબ્બાનધાતુ**. યદિપિ તસ્સા પરમત્થતો ભેદો નત્થિ , પરિયાયેન પન પઞ્ઞાયતીતિ તં પરિયાયભેદં સન્ધાય ''દ્વેમા, ભિક્ખવે, નિબ્બાનધાતુયો''તિ વત્વા યથાધિપ્પેતપ્પભેદં દસ્સેતું ''**સઉપાદિસેસા**''તિઆદિ વુત્તં. તત્થ તણ્હાદીહિ ફલભાવેન ઉપાદીયતીતિ ઉપાદિ, ખન્ધપઞ્ચકં. ઉપાદિયેવ સેસોતિ ઉપાદિસેસો, સહ ઉપાદિસેસેનાતિ **સઉપાદિસેસા**, તદભાવતો **અનુપાદિસેસા**.

અરહન્તિ આરકકિલેસો, દૂરકિલેસોતિ અત્થો. વુત્તઞ્હેતં ભગવતા –

> ''કથઞ્ચ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ અરહં હોતિ, આરકાસ્સ હોન્તિ પાપકા અકુસલા ધમ્મા, સંકિલેસિકા પોનોબ્ભવિકા, સદરા દુક્ખવિપાકા, આયતિં જાતિજરામરણિયા. એવં ખો, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ અરહં હોતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૩૪).

ખીણાસવોતિ કામાસવાદયો ચત્તારોપિ આસવા અરહતો ખીણા સમુચ્છિન્ના પહીના પટિપ્પસ્સદ્ધા અભબ્બુપ્પત્તિકા ઞાણગ્ગિના દડ્ઢાતિ ખીણાસવો. **વુસિતવા**તિ ગરુસંવાસેપિ અરિયમગ્ગેપિ દસસુ અરિયવાસેસુપિ વસિ પરિવસિ પરિવુટ્ઠો વુટ્ઠવાસો ચિણ્ણચરણોતિ વુસિતવા. **કતકરણીયો**તિ પુથુજ્જનકલ્યાણકં ઉપાદાય સત્ત સેખા ચતૂહિ મગ્ગેહિ કરણીયં કરોન્તિ નામ, ખીણાસવસ્સ સબ્બકરણીયાનિ કતાનિ પરિયોસિતાનિ, નત્થિ ઉત્તરિં કરણીયં દુક્ખક્ખયાધિગમાયાતિ **કતકરણીયો**. વુત્તમ્પિ ચેતં –

> ''તસ્સ સમ્મા વિમુત્તસ્સ, સન્તચિત્તસ્સ ભિક્ખુનો;
> કતસ્સ પટિચયો નત્થિ, કરણીયં ન વિજ્જતી''તિ. (અ॰ નિ॰ ૬.૫૫; મહાવ॰ ૨૪૪);

ઓહિતભારોતિ તયો ભારા – ખન્ધભારો, કિલેસભારો, અભિસઙ્ખારભારોતિ. તસ્સિમે તયોપિ ભારા ઓહિતા ઓરોપિતા નિક્ખિત્તા પાતિતાતિ ઓહિતભારો. **અનુપ્પત્તસદત્થો**તિ અનુપ્પત્તો સદત્થં, સકત્થન્તિ વુત્તં હોતિ, કકારસ્સ દકારો કતો. અનુપ્પત્તો સદત્થો એતેનાતિ અનુપ્પત્તસદત્થો, સદત્થોતિ ચ અરહત્તં વેદિતબ્બં. તઞ્હિ અત્તુપનિબન્ધટ્ઠેન અત્તનો અવિજહનટ્ઠેન અત્તનો પરમત્થેન ચ અત્તનો અત્થત્તા સકત્થો હોતિ.

પરિક્ખીણભવસંયોજનોતિ કામરાગસંયોજનં, પટિઘસંયોજનં, માનદિટ્ઠિવિચિકિચ્છાસીલબ્બતપરામાસભવરાગઇસ્સામચ્છરિયઅવિજ્જાસંયોજનન્તિ ઇમાનિ સત્તે ભવેસુ. ભવં વા ભવેન સંયોજેન્તિ ઉપનિબન્ધન્તીતિ ભવસંયોજનાનિ નામ. તાનિ અરહતો પરિક્ખીણાનિ, પહીનાનિ, ઞાણગ્ગિના, દડ્ઢાનીતિ પરિક્ખીણભવસંયોજનો. **સમ્મદઞ્ઞા વિમુત્તો**તિ એત્થ **સમ્મદઞ્ઞા**તિ સમ્મા અઞ્ઞાય, ઇદં વુત્તં હોતિ – ખન્ધાનં ખન્ધટ્ઠં, આયતનાનં આયતનટ્ઠં, ધાતૂનં સુઞ્ઞટ્ઠં, દુક્ખસ્સ પીળનટ્ઠં, સમુદયસ્સ પભવટ્ઠં, નિરોધસ્સ સન્તટ્ઠં, મગ્ગસ્સ દસ્સનટ્ઠં ''સબ્બે સઙ્ખારા અનિચ્ચા''તિ એવમાદિભેદં વા સમ્મા યથાભૂતં અઞ્ઞાય જાનિત્વા તીરયિત્વા તુલયિત્વા વિભાવેત્વા વિભૂતં કત્વા. **વિમુત્તો**તિ દ્વે વિમુત્તિયો ચિત્તસ્સ ચ વિમુત્તિ નિબ્બાનઞ્ચ. અરહા હિ સબ્બકિલેસેહિ વિમુત્તત્તા ચિત્તવિમુત્તિયાપિ વિમુત્તો, નિબ્બાનેપિ વિમુત્તોતિ. તેન વુત્તં ''સમ્મદઞ્ઞા વિમુત્તો''તિ.

તસ્સ તિટ્ઠન્તેવ પઞ્ચિન્દ્રિયાનીતિ તસ્સ અરહતો ચરિમભવહેતુભૂતં કમ્મં યાવ ન ખીયતિ, તાવ તિટ્ઠન્તિયેવ ચક્ખાદીનિ પઞ્ચિન્દ્રિયાનિ. **અવિઘાતત્તા**તિ અનુપ્પાદનિરોધવસેન અનિરુદ્ધત્તા. **મનાપામનાપ**ન્તિ ઇટ્ઠાનિટ્ઠં રૂપાદિગોચરં. **પચ્ચનુભોતી**તિ વિન્દતિ પટિલભતિ. **સુખદુક્ખં પટિસંવેદેતી**તિ વિપાકભૂતં સુખઞ્ચ દુક્ખઞ્ચ પટિસંવેદેતિ તેહિ દ્વારેહિ પટિલભતિ.

એત્તાવતા ઉપાદિસેસં દસ્સેત્વા ઇદાનિ સઉપાદિસેસં નિબ્બાનધાતું દસ્સેતું ''**તસ્સ યો**''તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **તસ્સા**તિ તસ્સ સઉપાદિસેસસ્સ સતો અરહતો. **યો રાગક્ખયો**તિ રાગસ્સ ખયો ખીણાકારો અભાવો અચ્ચન્તમનુપ્પાદો. એસ નયો સેસેસુપિ. એત્તાવતા રાગાદિક્ખયો સઉપાદિસેસા નિબ્બાનધાતૂતિ દસ્સિતં હોતિ.

ઇધેવાતિ ઇમસ્મિંયેવ અત્તભાવે. **સબ્બવેદયિતાની**તિ સુખાદયો સબ્બા અબ્યાકતવેદના, કુસલાકુસલવેદના પન પુબ્બેયેવ પહીનાતિ. **અનભિનન્દિતાની**તિ તણ્હાદીહિ ન અભિનન્દિતાનિ. **સીતિભવિસ્સન્તી**તિ અચ્ચન્તવૂપસમેન સઙ્ખારદરથપટિપ્પસ્સદ્ધિયા સીતલી ભવિસ્સન્તિ, અપ્પટિસન્ધિકનિરોધેન નિરુજ્ઝિસ્સન્તીતિ અત્થો. ન કેવલં વેદયિતાનિયેવ, સબ્બેપિ પન ખીણાસવસન્તાને પઞ્ચક્ખન્ધા નિરુજ્ઝિસ્સન્તિ, વેદયિતસીસેન દેસના કતા.

ગાથાસુ **ચક્ખુમતા**તિ બુદ્ધચક્ખુ, ધમ્મચક્ખુ, દિબ્બચક્ખુ, પઞ્ઞાચક્ખુ, સમન્તચક્ખૂતિ પઞ્ચહિ ચક્ખૂહિ ચક્ખુમતા. **અનિસ્સિતેના**તિ તણ્હાદિટ્ઠિનિસ્સયવસેન કઞ્ચિ ધમ્મં અનિસ્સિતેન, રાગબન્ધનાદીહિ વા અબન્ધેન. **તાદિના**તિ છળઙ્ગુપેક્ખાવસેન સબ્બત્થ ઇટ્ઠાદીસુ એકસભાવતાસઙ્ખાતેન તાદિલક્ખણેન તાદિના. **દિટ્ઠધમ્મિકા**તિ ઇમસ્મિં અત્તભાવે ભવા વત્તમાના. **ભવનેત્તિસઙ્ખયા**તિ ભવનેત્તિયા તણ્હાય પરિક્ખયા. **સમ્પરાયિકા**તિ સમ્પરાયે ખન્ધભેદતો પરભાગે ભવા. **યમ્હી**તિ યસ્મિં અનુપાદિસેસનિબ્બાને. **ભવાની**તિ લિઙ્ગવિપલ્લાસેન વુત્તં, ઉપપત્તિભવા સબ્બસો અનવસેસા નિરુજ્ઝન્તિ, ન પવત્તન્તિ.

તેતિ તે એવં વિમુત્તચિત્તા. **ધમ્મસારાધિગમા**તિ વિમુત્તિસારત્તા ઇમસ્સ ધમ્મવિનયસ્સ, ધમ્મેસુ સારભૂતસ્સ અરહત્તસ્સ અધિગમનતો. **ખયે**તિ રાગાદિક્ખયભૂતે નિબ્બાને **રતા** અભિરતા. અથ વા નિચ્ચભાવતો સેટ્ઠભાવતો ચ ધમ્મેસુ સારન્તિ ધમ્મસારં, નિબ્બાનં. વુત્તઞ્હેતં ''વિરાગો સેટ્ઠો ધમ્માનં (ધ॰ પ॰ ૨૭૩), વિરાગો તેસં અગ્ગમક્ખાયતી''તિ (ઇતિવુ॰ ૯૦; અ॰ નિ॰ ૪.૩૪) ચ. તસ્સ ધમ્મસારસ્સ અધિગમહેતુ ખયે સબ્બસઙ્ખારપરિક્ખયે અનુપાદિસેસનિબ્બાને રતા. **પહંસૂ**તિ પજહિંસુ. **તે**તિ નિપાતમત્તં. સેસં વુત્તનયમેવ.

સત્તમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૮. પટિસલ્લાનસુત્તવણ્ણના

૪૫. અટ્ઠમે **પટિસલ્લાનરામા**તિ તેહિ તેહિ સત્તસઙ્ખારેહિ પટિનિવત્તિત્વા સલ્લાનં પટિસલ્લાનં, એકવિહારો એકમન્તસેવિતા, કાયવિવેકોતિ અત્થો. તં પટિસલ્લાનં રમન્તિ રોચન્તીતિ પટિસલ્લાનરામા. ''પટિસલ્લાનારામા''તિપિ પાઠો. યથા વુત્તં પટિસલ્લાનં આરમિતબ્બતો આરામો એતેસન્તિ પટિસલ્લાનારામા. **વિહરથા**તિ એવંભૂતા હુત્વા વિહરથાતિ અત્થો. પટિસલ્લાને રતા નિરતા સમ્મુદિતાતિ **પટિસલ્લાનરતા**. એત્તાવતા જાગરિયાનુયોગો, તસ્સ નિમિત્તભૂતા વૂપકટ્ઠકાયતા ચ દસ્સિતા. જાગરિયાનુયોગો, સીલસંવરો, ઇન્દ્રિયેસુ, ગુત્તદ્વારતા, ભોજને મત્તઞ્ઞુતા, સતિસમ્પજઞ્ઞન્તિ ઇમેહિ ધમ્મેહિ વિના ન વત્તતીતિ તેપિ ઇધ અત્થતો વુત્તા એવાતિ વેદિતબ્બા.

અજ્ઝત્તં ચેતોસમથમનુયુત્તાતિ અત્તનો ચિત્તસમથે અનુયુત્તા. અજ્ઝત્તં અત્તનોતિ ચ એતં એકત્થં, બ્યઞ્જનમેવ નાનં. ભુમ્મત્થે ચેતં સમથન્તિ અનુસદ્દયોગેન ઉપયોગવચનં. **અનિરાકતજ્ઝાના**તિ બહિ અનીહતજ્ઝાના અવિનાસિતજ્ઝાના વા. નીહરણં વિનાસો વાતિ ઇદં નિરાકતં નામ ''થમ્ભં નિરંકત્વા નિવાતવુત્તી''તિઆદીસુ (સુ॰ નિ॰ ૩૨૮) વિય. **વિપસ્સનાય સમન્નાગતા**તિ સત્તવિધાય અનુપસ્સનાય યુત્તા. સત્તવિધા અનુપસ્સના નામ અનિચ્ચાનુપસ્સના, દુક્ખાનુપસ્સના, અનત્તાનુપસ્સના, નિબ્બિદાનુપસ્સના, વિરાગાનુપસ્સના, નિરોધાનુપસ્સના, પટિનિસ્સગ્ગાનુપસ્સના ચ, તા વિસુદ્ધિમગ્ગે વિત્થારિતાવ.

બ્રૂહેતારો સુઞ્ઞાગારાનન્તિ વડ્ઢેતારો સુઞ્ઞાગારાનં. એત્થ ચ ''સુઞ્ઞાગારાન''ન્તિ યંકિઞ્ચિ વિવિત્તં ભાવનાનુયોગસ્સ અનુચ્છવિકટ્ઠાનં. સમથવિપસ્સનાવસેન કમ્મટ્ઠાનં ગહેત્વા રત્તિન્દિવં સુઞ્ઞાગારં પવિસિત્વા ભાવનાનુયોગવસેન નિસીદમાના ભિક્ખૂ ''બ્રૂહેતારો સુઞ્ઞાગારાન''ન્તિ વેદિતબ્બા. એકભૂમિકાદિપાસાદેપિ પન વાસં કુરુમાના ઝાયિનો સુઞ્ઞાગારાનં બ્રૂહેતારોત્વેવ વેદિતબ્બા.

એત્થ ચ યા ''પટિસલ્લાનરામા, ભિક્ખવે, વિહરથ પટિસલ્લાનરતા''તિ વૂપકટ્ઠકાયતા વિહિતા, સા પરિસુદ્ધસીલસ્સ, ન અસીલસ્સ અવિસુદ્ધસીલસ્સ વા તસ્સ રૂપારમ્મણાદિતો ચિત્તવિનિવત્તનસ્સેવ અભાવતોતિ અત્થતો સીલવિસુદ્ધિ દસ્સિતાતિ વુત્તોવાયમત્થો. ''અજ્ઝત્તં ચેતોસમથમનુયુત્તા અનિરાકતજ્ઝાના''તિ પદદ્વયેન સમાધિભાવના, ''વિપસ્સનાય સમન્નાગતા''તિ ઇમિના પઞ્ઞાભાવના વિહિતાતિ લોકિયા તિસ્સો સિક્ખા દસ્સિતા.

ઇદાનિ તાસુ પતિટ્ઠિતસ્સ અવસ્સંભાવિફલં દસ્સેતું ''**પટિસલ્લાનરામાન**''ન્તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **બ્રૂહેતાનન્તિ** વડ્ઢેતાનં. **દ્વિન્નં ફલાનન્તિ** તતિયચતુત્થફલાનં. **પાટિકઙ્ખ**ન્તિ ઇચ્છિતબ્બં અવસ્સંભાવી. **અઞ્ઞા**તિ અરહત્તં. તઞ્હિ હેટ્ઠિમમગ્ગઞાણેહિ ઞાતમરિયાદં અનતિક્કમિત્વા જાનનતો પરિપુણ્ણજાનનત્તા ઉપરિ જાનનકિચ્ચાભાવતો ચ ''અઞ્ઞા''તિ વુચ્ચતિ. **સતિ વા ઉપાદિસેસે**તિ સતિ વા કિલેસૂપાદિસેસે, પહાતું અસક્કુણેય્યે સતિ. ઞાણે હિ અપરિપક્કે યે તેન પરિપક્કેન પહાતબ્બકિલેસા, તે ન પહીયન્તિ. તં સન્ધાયાહ ''સતિ વા ઉપાદિસેસે''તિ. સતિ ચ કિલેસે ખન્ધાભિસઙ્ખારા તિટ્ઠન્તિ એવ. ઇતિ ઇમસ્મિં સુત્તે અનાગામિફલં અરહત્તન્તિ દ્વે ધમ્મા દસ્સિતા. યથા ચેત્થ, એવં ઇતો પરેસુ દ્વીસુ સુત્તેસુ.

ગાથાસુ **યે સન્તચિત્તા**તિ યે યોગાવચરા તદઙ્ગવસેન વિક્ખમ્ભનવસેવ ચ સમિતકિલેસતાય સન્તચિત્તા. નેપક્કં વુચ્ચતિ પઞ્ઞા, તાય સમન્નાગતત્તા **નિપકા**. ઇમિના તેસં કમ્મટ્ઠાનપરિહરણઞાણં દસ્સેતિ. **સતિમન્તો ચ ઝાયિનો**તિ ઠાનનિસજ્જાદીસુ કમ્મટ્ઠાનાવિજહનહેતુભૂતાય સતિયા સતિમન્તો, આરમ્મણૂપનિજ્ઝાનલક્ખણેન

ઞાનેન ઞાયિનો. **સમ્મા ધમ્મં વિપસ્સન્તિ, કામેસુ અનપેક્ખિનો**તિ પુબ્બેયેવ ‘‘અટ્ઠિકઙ્કલૂપમા કામા’’તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૧.૨૩૪; પાચિ॰ ૪૧૭) વત્થુકામેસુ કિલેસકામેસુ ચ આદીનવપચ્ચવેક્ખણેન અનપેક્ખિનો અનત્થિકા તે પહાય અધિગતં ઉપચારસમાધિં અપ્પનાસમાધિં વા પાદકં કત્વા નામરૂપં તસ્સ પચ્ચયે ચ પરિગ્ગહેત્વા કલાપસમ્મસનાદિક્કમેન સમ્મા અવિપરીતં પઞ્ચક્ખન્ધધમ્મં અનિચ્ચાદિતો વિપસ્સન્તિ.

અપ્પમાદરતાતિ વુત્તપ્પકારાય સમથવિપસ્સનાભાવનાય અપ્પમજ્જને રતા અભિરતા તત્થ અપ્પમાદેનેવ રત્તિન્દિવં વીતિનામેન્તા. **સન્તા**તિ સમાના. ‘‘સત્તા’’તિપિ પાઠો, પુગ્ગલાતિ અત્થો. **પમાદે ભયદસ્સિનો**તિ નિરયૂપપત્તિઆદિકં પમાદે ભયં પસ્સન્તા. **અભબ્બા પરિહાનાયા**તિ તે એવરૂપા સમથવિપસ્સનાધમ્મેહિ મગ્ગફલેહિ વા પરિહાનાય અભબ્બા. સમથવિપસ્સનાતો હિ સમ્પત્તતો ન પરિહાયન્તિ, ઇતરાનિ ચ અપ્પત્તાનિ પાપુણન્તિ. **નિબ્બાનસ્સેવ સન્તિકે**તિ નિબ્બાનસ્સ ચ અનુપાદાપરિનિબ્બાનસ્સ ચ સન્તિકે એવ, ન ચિરસ્સેવ નં અધિગમિસ્સન્તીતિ.

અટ્ઠમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૯. સિક્ખાનિસંસસુત્તવણ્ણના

૪૬. નવમે **સિક્ખાનિસંસા**તિ એત્થ સિક્ખિતબ્બાતિ સિક્ખા, સા તિવિધા અધિસીલસિક્ખા, અધિચિત્તસિક્ખા, અધિપઞ્ઞાસિક્ખાતિ. તિવિધાપિ ચેસા સિક્ખા આનિસંસા એતેસં, ન લાભસક્કારસિલોકાતિ સિક્ખાનિસંસા. **વિહરથા**તિ સિક્ખાનિસંસા હુત્વા વિહરથ, તીસુ સિક્ખાસુ આનિસંસદસ્સાવિનો હુત્વા તાહિ સિક્ખાહિ લદ્ધબ્બં આનિસંસમેવ સમ્પસ્સન્તા વિહરથાતિ અત્થો. **પઞ્ઞુત્તરા**તિ તાસુ સિક્ખાસુ યા અધિપઞ્ઞાસિક્ખાસઙ્ખાતા પઞ્ઞા, સા ઉત્તરા પધાના વિસિટ્ઠા એતેસન્તિ પઞ્ઞુત્તરા. યે હિ સિક્ખાનિસંસા વિહરન્તિ, તે પઞ્ઞુત્તરા ભવન્તીતિ. **વિમુત્તિસારા**તિ અરહત્તફલસઙ્ખાતા વિમુત્તિ સારં એતેસન્તિ વિમુત્તિસારા, યથાવુત્તં વિમુત્તિંયેવ સારતો ગહેત્વા ઠિતાતિ અત્થો. યે હિ સિક્ખાનિસંસા પઞ્ઞુત્તરા ચ, ન તે ભવવિસેસં પત્થેન્તિ, અપિચ ખો વિભવં આકઙ્ખન્તા વિમુત્તિંયેવ સારતો પચ્ચેન્તિ. **સતાધિપતેય્યા**તિ જેટ્ઠકકરણટ્ઠેન સતિ અધિપતેય્યં એતેસન્તિ સતાધિપતેય્યા અધિપતિ એવ અધિપતેય્યન્તિ કત્વા, ચતૂસુ સતિપટ્ઠાનેસુ સુપ્પતિટ્ઠિતચિત્તા કાયાનુપસ્સનાદિમુખેન સમથવિપસ્સનાભાવનાનુયુત્તાતિ અત્થો.

અથ વા **સિક્ખાનિસંસા**તિ ભિક્ખવે, એવરૂપે દુલ્લભક્ખણપટિલાભે તિવિધસિક્ખાસિક્ખનમેવ આનિસંસં કત્વા વિહરથ, એવં વિહરન્તા ચ **પઞ્ઞુત્તરા** પઞ્ઞાય ઉત્તરા લોકુત્તરપઞ્ઞાય સમન્નાગતા હુત્વા વિહરથ, એવંભૂતા ચ **વિમુત્તિસારા** નિબ્બાનસારા અનઞ્ઞસારા વિહરથ. તથાભાવસ્સ ચાયં ઉપાયો, યં **સતાધિપતેય્યા** વિહરથ, સતિપટ્ઠાનભાવનાય યુત્તપ્પયુત્તા હોથ, સબ્બત્થ વા સતારક્ખેન ચેતસા વિહરથાતિ એવમેત્થ અત્થો વેદિતબ્બો. ઇતિ ભગવા તીસુ સિક્ખાસુ ભિક્ખૂ નિયોજેન્તો યથા તા સિક્ખિતબ્બા, યેન ચ પારિપૂરિં ગચ્છન્તિ, તં સઙ્ખેપેનેવ દસ્સેત્વા ઇદાનિ યથાનુસિટ્ઠં પટિપજ્જમાનાનં ફલવિસેસદસ્સનેન તસ્સા પટિપત્તિયા અમોઘભાવં પકાસેન્તો ‘‘**સિક્ખાનિસંસાન**’’ન્તિઆદિમાહ. તં વુત્તત્થમેવ.

ગાથાસુ **પરિપુણ્ણસિક્ખ**ન્તિ અગ્ગફલપ્પત્તિયા પરિસુદ્ધસિક્ખં, અસેક્ખન્તિ અત્થો. **અપહાનધમ્મ**ન્તિ એત્થ પહાનધમ્મા વુચ્ચન્તિ કુપ્પા વિમુત્તિયો. પહાનધમ્મોતિ હિ હાનધમ્મો કુપ્પધમ્મો. ન પહાનધમ્મોતિ અપહાનધમ્મો, અકુપ્પધમ્મો. ‘‘અપ્પહાનધમ્મો’’તિપિ પાળિ, સો એવ અત્થો. ખયો એવ અન્તોતિ ખયન્તો,

જાતિયા ખયન્તો જાતિખયન્તો, નિબ્બાનં. ખયો વા મરણં, જાતિખયન્તો નિબ્બાનમેવ, તસ્સ દિટ્ઠત્તા **જાતિખયન્તદસ્સી**.

તસ્માતિ યસ્મા સિક્ખાપારિપૂરિયા અયં જરાપારઙ્ગમનપરિયોસાનો આનિસંસો, તસ્મા. **સદા**તિ સબ્બકાલં. **ઝાનરતા**તિ લક્ખણૂપનિજ્ઝાને, આરમ્મણૂપનિજ્ઝાનેતિ દુવિધેપિ ઝાને રતા, તતો એવ **સમાહિતા. મારં સસેનં અભિભુય્યા**તિ કિલેસસેનાય અનટ્ઠસેનાય ચ સસેનં અનવસિટ્ઠં ચતુબ્બિધમ્પિ મારં અભિભવિત્વા. દેવપુત્તમારસ્સપિ હિ ગુણમારણે સહાયભાવૂપગમનતો કિલેસા ''સેના''તિ વુચ્ચન્તિ. તથા રોગાદયો અનટ્ઠા મચ્ચુમારસ્સ. યથાહ –

''કામા તે પઠમા સેના, દુતિયા અરતિ વુચ્ચતિ;
તતિયા ખુપ્પિપાસા તે, ચતુત્થી તણ્હા પવુચ્ચતિ.

''પઞ્ચમી થિનમિદ્ધં તે, છટ્ઠા ભીરૂ પવુચ્ચતિ;
સત્તમી વિચિકિચ્છા તે, મક્ખો થમ્ભો ચ અટ્ઠમો.

''લાભો સિલોકો સક્કારો, મિચ્છાલદ્ધો ચ યો યસો;
યો ચત્તાનં સમુક્કંસે, પરે ચ અવજાનતિ.

''એસા નમુચિ તે સેના, કણ્હસ્સાભિપ્પહારિની;
ન નં અસૂરો જિનાતિ, જેત્વા ચ લભતે સુખ''ન્તિ. (સુ॰ નિ॰ ૪૩૮-૪૪૧; મહાનિ॰ ૨૮);

યથા ચાહ –

''અજ્જેવ કિચ્ચમાતપ્પં, કો જઞ્ઞા મરણં સુવે;
ન હિ નો સઙ્ગરં તેન, મહાસેનેન મચ્ચુના''તિ. (મ॰ નિ॰ ૩.૨૮૦; જા॰ ૨.૨૨.૧૨૧);

ભવથ જાતિમરણસ્સ પારગાતિ જાતિયા મરણસ્સ ચ પારગામિનો નિબ્બાનગામિનો ભવથાતિ.

નવમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૦. જાગરિયસુત્તવણ્ણના

૪૭. દસમે **જાગરો**તિ જાગરકો વિગતનિદ્દો જાગરિયં અનુયુત્તો, રત્તિન્દિવં કમ્મટ્ઠાનમનસિકારે યુત્તપ્પયુત્તોતિ અત્થો. વુત્તઞ્હેતં –

''કથઞ્ચ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ પુબ્બરત્તાપરરત્તં જાગરિયાનુયોગમનુયુત્તો હોતિ? ઇધ ભિક્ખુ દિવસં ચઙ્કમેન નિસજ્જાય આવરણીયેહિ ધમ્મેહિ ચિત્તં પરિસોધેતિ, રત્તિયા પઠમં યામં ચઙ્કમેન નિસજ્જાય આવરણીયેહિ ધમ્મેહિ ચિત્તં પરિસોધેતિ, રત્તિયા મજ્ઝિમં યામં દક્ખિણેન પસ્સેન સીહસેય્યં કપ્પેતિ પાદે પાદં અચ્ચાધાય સતો સમ્પજાનો ઉટ્ઠાનસઞ્ઞં મનસિ કરિત્વા, રત્તિયા પચ્છિમં યામં પચ્ચુટ્ઠાય ચઙ્કમેન નિસજ્જાય આવરણીયેહિ ધમ્મેહિ ચિત્તં પરિસોધેતિ. એવં ભિક્ખુ પુબ્બરત્તાપરરત્તં જાગરિયાનુયોગમનુયુત્તો હોતી''તિ (વિભ॰ ૫૧૯).

ચસદ્દો સમ્પિણ્ડનત્થો, તેન વક્ખમાને સતાદિભાવે સમ્પિણ્ડેતિ. **અસ્સા**તિ સિયા, ભવેય્યાતિ અત્થો. ‘‘જાગરો ચ ભિક્ખુ વિહરેય્યા’’તિ ચ પઠન્તિ. સબ્બત્થ સબ્બદા ચ કમ્મટ્ઠાનાવિજહનવસેન સતિઅવિપ્પવાસેન **સતો સમ્પજાનો**તિ સત્તટ્ઠાનિયસ્સ ચતુબ્બિધસ્સપિ સમ્પજઞ્ઞસ્સ વસેન સમ્પજાનો. **સમાહિતો**તિ ઉપચારસમાધિના અપ્પનાસમાધિના ચ સમાહિતો એકગ્ગચિત્તો. **પમુદિતો**તિ પટિપત્તિયા આનિસંસદસ્સનેન ઉત્તરુત્તરિ વિસેસાધિગમેન વીરિયારમ્ભસ્સ ચ અમોઘભાવદસ્સનેન પમુદિતો પામોજ્જબહુલો. **વિપ્પસન્નો**તિ તતો એવ પટિપત્તિભૂતાસુ તીસુ સિક્ખાસુ પટિપત્તિદેસકે ચ સત્થરિ સદ્ધાબહુલતાય સુટ્ઠુ પસન્નો. સબ્બત્થ અસ્સાતિ સમ્બન્ધો વિહરેય્યાતિ વા.

તત્થ કાલવિપસ્સી ચ કુસલેસુ ધમ્મેસૂતિ તસ્મિં કાલે વિપસ્સકો, તત્થ વા કમ્મટ્ઠાનાનુયોગે કાલવિપસ્સી કાલાનુરૂપં વિપસ્સકો. કિં વુત્તં હોતિ? વિપસ્સનં પટ્ઠપેત્વા કલાપસમ્મસનાદિવસેન સમ્મસન્તો આવાસાદિકે સત્ત અસપ્પાયે વજ્જેત્વા સપ્પાયે સેવન્તો અન્તરા વોસાનં અનાપજ્જિત્વા પહિતત્તો ચિત્તસ્સ સમાહિતાકારં સલ્લક્ખેન્તો સક્કચ્ચં નિરન્તરં અનિચ્ચાનુપસ્સનાદિં પવત્તેન્તો યસ્મિં કાલે વિપસ્સનાચિત્તં લીનં હોતિ, તસ્મિં ધમ્મવિચયવીરિયપીતિસઞ્ઞાતેસુ, યસ્મિં પન કાલે ચિત્તં ઉદ્ધતં હોતિ, તસ્મિં પસ્સદ્ધિસમાધિઉપેક્ખાસઞ્ઞાતેસુ કુસલેસુ અનવજ્જેસુ બોજ્ઝઙ્ગધમ્મેસૂતિ એવં તત્થ તસ્મિં તસ્મિં કાલે, તસ્મિં વા કમ્મટ્ઠાનાનુયોગે કાલાનુરૂપં વિપસ્સકો અસ્સાતિ. સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો પન સબ્બત્થેવ ઇચ્છિતબ્બો . વુત્તઞ્હેતં ‘‘સતિઞ્ચ ખ્વાહં, ભિક્ખવે, સબ્બત્થિકં વદામી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૪; મિ॰ પ॰ ૨.૧.૧૩). એત્તાવતા પુગ્ગલાધિટ્ઠાનાય દેસનાય જાગરિયં દસ્સેત્વા યેહિ ધમ્મેહિ જાગરિયાનુયોગો સમ્પજ્જતિ, તે પકાસેતિ.

એવં ભગવા આરદ્ધવિપસ્સકસ્સ ભિક્ખુનો સઙ્ખેપેનેવ સદ્ધિં ઉપકારકધમ્મેહિ સમ્મસનચારં દસ્સેત્વા ઇદાનિ તથા પટિપજ્જન્તસ્સ પટિપત્તિયા અવઞ્ઝભાવં દસ્સેન્તો ‘‘**જાગરસ્સ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુનો**’’તિઆદિમાહ. તત્થ જાગરિયાનુયોગે સતિસમ્પજઞ્ઞસમાદાનાનિ સબ્બત્થકાનિ સમ્મોદપસાદાવહાનિ, તત્થ કાલવિપસ્સના નામ વિપસ્સનાય ગબ્ભગ્ગહણં પરિપાકગતં. ઉપક્કિલેસવિમુત્તે હિ વીથિપટિપન્ને વિપસ્સનાઞાણે તિક્ખે સૂરે વહન્તે યોગિનો ઉળારં પામોજ્જં પસાદો ચ હોતિ, તેહિ ચ વિસેસાધિગમસ્સ સન્તિકેયેવ. વુત્તઞ્હેતં –

‘‘યતો યતો સમ્મસતિ, ખન્ધાનં ઉદયબ્બયં;
લભતી પીતિપામોજ્જં, અમતં તં વિજાનતં.

‘‘પામોજ્જબહુલો ભિક્ખુ, પસન્નો બુદ્ધસાસને;
અધિગચ્છે પદં સન્તં, સઙ્ખારૂપસમં સુખ’’ન્તિ. (ધ॰ પ॰ ૩૭૪, ૩૮૧);

ગાથાસુ **જાગરન્તા સુણાથેત**ન્તિ એતં મમ વચનં એકન્તેનેવ પમાદનિદ્દાય અવિજ્જાનિદ્દાય પબોધનત્થં જાગરન્તા સતિસમ્પજઞ્ઞાદિધમ્મસમાયોગેન જાગરિયં અનુયુત્તા સુણાથ. **યે સુત્તા તે પબુજ્ઝથા**તિ યે યથાવુત્તનિદ્દાય સુત્તા સુપનં ઉપગતા, તે તુમ્હે જાગરિયાનુયોગવસેન ઇન્દ્રિયબલબોજ્ઝઙ્ગે સઙ્કડ્ઢિત્વા વિપસ્સનં ઉસ્સુક્કાપેન્તા અપ્પમાદપટિપત્તિયા તતો પબુજ્ઝથ અથ વા **જાગરન્તા**તિ જાગરનિમિત્તા. ‘‘સુણાથેત’’ન્તિ એત્થ ‘‘એત’’ન્તિ વુત્તં, કિં તં વચનન્તિ આહ ‘‘યે સુત્તા તે પબુજ્ઝથા’’તિઆદિ. તત્થ **યે સુત્તા**તિ યે કિલેસનિદ્દાય સુત્તા, તે તુમ્હે અરિયમગ્ગપટિબોધેન પબુજ્ઝથ. **સુત્તા જાગરિતં સેય્યો**તિ ઇદં પબોધસ્સ કારણવચનં. યસ્મા યથાવુત્તસુપતો વુત્તપ્પકારં જાગરિતં જાગરણં અત્થકામસ્સ કુલપુત્તસ્સ સેય્યો પાસંસતરો હિતસુખાવહો, તસ્મા

પબુજ્ઝથ. **નત્થિ જાગરતો ભયન્તિ** ઇદં તત્થ આનિસંસદસ્સનં. યો હિ સદ્ધાદીહિ જાગરણધમ્મેહિ સમન્નાગમેન જાગરો જગ્ગતિ, પમાદનિદ્દં ન ઉપગચ્છતિ, તસ્સ અત્તાનુવાદભયં પરાનુવાદભયં દણ્ડભયં દુગ્ગતિભયં જાતિઆદિનિમિત્તં સબ્બમ્પિ વટ્ટભયં નત્થિ.

કાલેનાતિ આવાસસપ્પાયાદીનં લદ્ધકાલેન. **સો**તિ નિપાતમત્તં. **સમ્મા ધમ્મં પરિવીમંસમાનો**તિ વિપસ્સનાય આરમ્મણભૂતં તેભૂમકધમ્મં સમ્મા ઞાયેન યથા નિબ્બિન્દનવિરજ્જનાદયો સમ્ભવન્તિ, એવં પરિતો વીમંસન્તો, સબ્બાકારેન વિપસ્સન્તોતિ અત્થો. **એકોદિભૂતો**તિ એકો સેટ્ઠો હુત્વા ઉદેતીતિ એકોદિ, સમાધિ. સો એકોદિ ભૂતો જાતો ઉપ્પન્નો એતસ્સાતિ એકોદિભૂતો. અગ્ગિઆહિતાદિસદ્દાનં વિય એત્થ ભૂતસદ્દસ્સ પરવચનં દટ્ઠબ્બં. એકોદિં વા ભૂતો પત્તોતિ એકોદિભૂતો. એત્થ ચ એકોદીતિ મગ્ગસમાધિ અધિપ્પેતો, ''સમાહિતો''તિ એત્થ પન પાદકજ્ઝાનસમાધિના સદ્ધિં વિપસ્સનાસમાધિ. અથ વા **કાલેના**તિ મગ્ગપટિવેધકાલેન. **સમ્મા ધમ્મં પરિવીમંસમાનો**તિ સમ્મદેવ ચતુસચ્ચધમ્મં પરિઞ્ઞાભિસમયાદિવસેન વીમંસન્તો, એકાભિસમયેન અભિસમેન્તો. **એકોદિભૂતો**તિ એકો સેટ્ઠો અસહાયો વા હુત્વા ઉદેતીતિ એકોદિ, ચતુકિચ્ચસાધકો સમ્મપ્પધાનો. સો એકોદિ ભૂતો જાતોતિ સબ્બં પુરિમસદિસમેવ. **વિહને તમં સો**તિ સો એવંભૂતો અરિયસાવકો અરહત્તમગ્ગેન અવિજ્જાતમં અનવસેસતો વિહનેય્ય સમુચ્છિન્દેય્ય.

ઇતિ ભગવા પટિપત્તિયા અમોઘભાવં દસ્સેત્વા ઇદાનિ તત્થ દળ્હં નિયોજેન્તો ''**તસ્મા હવે**''તિ ઓસાનગાથમાહ. તત્થ **તસ્મા**તિ યસ્મા જાગરતો સતિઅવિપ્પવાસાદિના સમથવિપસ્સનાભાવના પારિપૂરિં ગચ્છતિ, અનુક્કમેન અરિયમગ્ગો પાતુભવતિ, તતો યસ્સ સબ્બં વટ્ટભયં નત્થિ, તસ્મા. **હવે**તિ એકંસેન દળ્હં વા. **ભજેથા**તિ ભજેય્ય. એવં જાગરિયં ભજન્તો ચ આતાપિભાવાદિગુણયુત્તો ભિક્ખુ સંયોજનાનિ ભિન્દિત્વા અગ્ગફલઞાણસઙ્ખાતં **અનુત્તરં** ઉત્તરરહિતં **સમ્બોધિં ફુસે** પાપુણેય્ય. સેસં વુત્તનયમેવ.

દસમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૧. આપાયિકસુત્તવણ્ણના

૪૮. એકાદસમે **આપાયિકા**તિ અપાયે નિબ્બત્તિસ્સન્તીતિ આપાયિકા. તત્થાપિ નિરયે નિબ્બત્તિસ્સન્તીતિ **નેરયિકા**. **ઇદમપ્પહાયા**તિ ઇદં ઇદાનિ વક્ખમાનં દુવિધં પાપસમાચારં અપ્પજહિત્વા, તથાપટિપત્તિતથાપગ્ગહણવસેન પવત્તં વાચં ચિત્તં દિટ્ઠિઞ્ચ અપ્પટિનિસ્સજ્જિત્વાતિ અત્થો. **અબ્રહ્મચારી**તિ બ્રહ્મસેટ્ઠં ચરતીતિ બ્રહ્મચારી, બ્રહ્મા વા સેટ્ઠો આચારો એતસ્સ અત્થીતિ બ્રહ્મચારી, ન બ્રહ્મચારીતિ અબ્રહ્મચારી, બ્રહ્મચારિપટિરૂપકો દુસ્સીલોતિ અત્થો. **બ્રહ્મચારિપટિઞ્ઞો**તિ ''બ્રહ્મચારી અહ''ન્તિ એવંપટિઞ્ઞો. **પરિપુણ્ણ**ન્તિ અખણ્ડાદિભાવેન અવિકલં. **પરિસુદ્ધ**ન્તિ ઉપક્કિલેસાભાવેન પરિસુદ્ધં. **અમૂલકેના**તિ દિટ્ઠાદિમૂલવિરહિતેન, દિટ્ઠં સુતં પરિસઙ્કિતન્તિ ઇમેહિ ચોદનામૂલેહિ વજ્જિતેન. **અબ્રહ્મચરિયેન** અસેટ્ઠચરિયેન. **અનુદ્ધંસેતી**તિ ''પરિસુદ્ધો અય''ન્તિ જાનન્તોવ પારાજિકવત્થુના ધંસેતિ પધંસેતિ, ચોદેતિ અક્કોસતિ વા.

ગાથાસુ **અભૂતવાદી**તિ પરસ્સ દોસં અદિસ્વાવ અભૂતેન તુચ્છેન મુસાવાદં કત્વા પરં અબ્ભાચિક્ખન્તો. **કત્વા**તિ યો વા પન પાપકમ્મં કત્વા ''નાહં એતં કરોમી''તિ આહ. **ઉભોપિ તે પેચ્ચ સમા ભવન્તી**તિ તે ઉભોપિ જના ઇતો પરલોકં ગન્ત્વા નિરયં ઉપગમનતો ગતિયા સમાના ભવન્તિ. તત્થ ગતિયેવ નેસં પરિચ્છિન્ના, ન પન આયુ. બહુઞ્હિ પાપં કત્વા ચિરં નિરયે પચ્ચતિ, પરિત્તં કત્વા અપ્પમત્તકમેવ કાલં. યસ્મા પન તેસં ઉભિન્નમ્પિ

કમ્મં લામકમેવ. તેન વુત્તં “**નિહીનકમ્મા મનુજા પરત્થા**”તિ. ‘‘પરત્થા’’તિ પન પદસ્સ પુરતો ‘‘પેચ્ચા’’તિ પદેન સમ્બન્ધો – પરત્થ પેચ્ચ ઇતો ગન્ત્વા તે નિહીનકમ્મા સમા ભવન્તીતિ.

એવં ભગવા અભૂતબ્ભક્ખાનવસેન ભૂતદોસપટિચ્છાદનવસેન ચ પવત્તસ્સ મુસાવાદસ્સ વિપાકં દસ્સેત્વા ઇદાનિ તસ્મિં ઠાને નિસિન્નાનં બહૂનં પાપભિક્ખૂનં દુચ્ચરિતકમ્મસ્સ વિપાકદસ્સનેન સંવેજનત્થં દ્વે ગાથા અભાસિ. તત્થ **કાસાવકણ્ઠા**તિ કસાવરસપીતત્તા કાસાવેન વત્થેન પલિવેઠિતકણ્ઠા. **પાપધમ્મા**તિ લામકધમ્મા. **અસઞ્ઞતા**તિ કાયાદીહિ સઞ્ઞમરહિતા. **પાપા**તિ તથારૂપા પાપપુગ્ગલા, પાપેહિ કમ્મેહિ ઉપપજ્જિત્વા ‘‘તસ્સ કાયોપિ આદિત્તો સમ્પજ્જલિતો સજોતિભૂતો, સઙ્ઘાટિપિ આદિત્તા’’તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૨.૨૧૮-૨૧૯; પારા॰ ૨૩૦) લક્ખણસંયુત્તે વુત્તનયેન મહાદુક્ખં અનુભવન્તિયેવ.

તતિયગાથાય અયં સઙ્ખેપત્થો – **યઞ્ચે ભુઞ્જેય્ય દુસ્સીલો** નિસ્સીલપુગ્ગલો કાયાદીહિ અસઞ્ઞતો રટ્ઠવાસીહિ સદ્ધાય દિન્નં યં રટ્ઠપિણ્ડં ‘‘સમણોમ્હી’’તિ પટિજાનન્તો ગહેત્વા ભુઞ્જેય્ય, તતો આદિત્તો અગ્ગિવણ્ણો અયોગુળોવ ભુત્તો સેય્યો સુન્દરતરો. કિંકારણા? તપ્પચ્ચયા હિસ્સ એકોવ અત્તભાવો ઝાયેય્ય, દુસ્સીલો પન હુત્વા સદ્ધાદેય્યં ભુઞ્જિત્વા અનેકાનિપિ જાતિસતાનિ નિરયે ઉપ્પજ્જેય્યાતિ.

એકાદસમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૨. દિટ્ઠિગતસુત્તવણ્ણના

૪૯. દ્વાદસમે **દ્વીહિ દિટ્ઠિગતેહી**તિ એત્થ દિટ્ઠિયોવ દિટ્ઠિગતાનિ ‘‘ગૂથગતં મુત્તગત’’ન્તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૯.૧૧) વિય. ગહિતાકારસુઞ્ઞતાય વા દિટ્ઠીનં ગતમત્તાનીતિ દિટ્ઠિગતાનિ, તેહિ દિટ્ઠિગતેહિ. **પરિયુટ્ઠિતા**તિ અભિભૂતા પલિબુદ્ધા વા. પલિબોધત્થો વાપિ હિ પરિયુટ્ઠાનસદ્દો ‘‘ચોરા મગ્ગે પરિયુટ્ઠિંસૂ’’તિઆદીસુ (ચૂળવ॰ ૪૩૦) વિય. **દેવા**તિ ઉપપત્તિદેવા. તે હિ દિબ્બન્તિ ઉળારતમેહિ કામગુણેહિ ઝાનાદીહિ ચ કીળન્તિ, ઇદ્ધાનુભાવેન વા યથિચ્છિતમત્થં ગચ્છન્તિ અધિગચ્છન્તીતિ ચ દેવાતિ વુચ્ચન્તિ. મનસ્સ ઉસ્સન્નત્તા મનુસ્સા, ઉક્કટ્ઠનિદ્દેસવસેન ચેતં વુત્તં યથા ‘‘સત્થા દેવમનુસ્સાન’’ન્તિ. **ઓલીયન્તિ એકે**તિ ‘‘સસ્સતો અત્તા ચ લોકો ચા’’તિ ભવેસુ ઓલીયનાભિનિવેસભૂતેન સસ્સતભાવેન એકચ્ચે દેવા મનુસ્સા ચ અવલીયન્તિ અલ્લીયન્તિ સઙ્કોચં આપજ્જન્તિ, ન તતો નિસ્સરન્તિ. **અતિધાવન્તી**તિ પરમત્થતો ભિન્નસભાવાનમ્પિ સભાવધમ્માનં ઞ્વાયં હેતુફલભાવેન સમ્બન્ધો, તં અગ્ગહેત્વા નાનત્તનયસ્સપિ ગહણેન તત્થ તત્થેવ ધાવન્તિ, તસ્મા ‘‘ઉચ્છિજ્જતિ અત્તા ચ લોકો ચ, ન હોતિ પરં મરણા’’તિ ઉચ્છેદે વા ભવનિરોધપટિપત્તિયા પટિક્ખેપધમ્મતં અતિધાવન્તિ અતિક્કમન્તિ. **ચક્ખુમન્તો ચ પસ્સન્તી**તિ ચસદ્દો બ્યતિરેકે. પુબ્બયોગસમ્પત્તિયા ઞાણપરિપાકેન પઞ્ઞાચક્ખુમન્તો પન દેવમનુસ્સા તેનેવ પઞ્ઞાચક્ખુના સસ્સતં ઉચ્છેદઞ્ચ અન્તદ્વયં અનુપગમ્મ મજ્ઝિમપટિપત્તિદસ્સનેન પચ્ચક્ખં કરોન્તિ. તે હિ ‘‘નામરૂપમત્તમિદં પટિચ્ચસમુપ્પન્નં, તસ્મા ન સસ્સતં, નાપિ ઉચ્છિજ્જતી’’તિ અવિપરીતતો પસ્સન્તિ.

એવં ઓલીયનાદિકે પુગ્ગલાધિટ્ઠાનેન ઉદ્દિસિતું “**કથઞ્ચ, ભિક્ખવે**”તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **ભવા**તિ કામભવો, રૂપભવો, અરૂપભવો. અપરેપિ તયો ભવા સઞ્ઞીભવો, અસઞ્ઞીભવો, નેવસઞ્ઞીનાસઞ્ઞીભવો. અપરેપિ તયો ભવા એકવોકારભવો, ચતુવોકારભવો, પઞ્ચવોકારભવોતિ. એતેહિ ભવેહિ આરમન્તિ અભિનન્દન્તીતિ **ભવારામા**. ભવેસુ રતા અભિરતાતિ **ભવરતા**. ભવેસુ સુટ્ઠુ મુદિતાતિ **ભવસમ્મુદિતા**. **ભવનિરોધાયા**તિ તેસં ભવાનં

અચ્ચન્તનિરોધાય અનુપ્પાદનત્થાય. **ધમ્મે દેસિયમાને**તિ તથાગતપ્પવેદિતે નિય્યાનિકધમ્મે વુચ્ચમાને. **ન પક્ખન્દતી**તિ સસ્સતાભિનિવિટ્ઠત્તા સંખિત્તધમ્મત્તા ન પવિસતિ ન ઓગાહતિ. **ન પસીદતી**તિ પસાદં નાપજ્જતિ ન તં સદ્દહતિ. **ન સન્તિટ્ઠતી**તિ તસ્સં દેસનાયં ન તિટ્ઠતિ નાધિમુચ્ચતિ. એવં સસ્સતતો અભિનિવિસનેન ભવેસુ ઓલીયન્તિ.

અટ્ટીયમાનાતિ ભવે જરારોગમરણાદીનિ વધબન્ધનચ્છેદનાદીનિ ચ દિસ્વા સંવિજ્જનેન તેહિ સમઙ્ગિભાવેન ભવેન પીળિયમાના દુક્ખાપિયમાના. **હરાયમાના**તિ લજ્જમાના **જિગુચ્છમાના**તિ પટિકૂલતો દહન્તા. **વિભવન્તિ** ઉચ્છેદં. **અભિનન્દન્તી**તિ તણ્હાદિટ્ઠાભિનન્દનાહિ અજ્ઝોસાય નન્દન્તિ. **યતો કિર ભો**તિઆદિ તેસં અભિનન્દનાકારદસ્સનં. તત્થ **યતો**તિ યદા. **ભો**તિ આલપનં. **અયં અત્તા**તિ કારકાદિભાવેન અત્તના પરિકપ્પિતં સન્ધાય વદતિ. **ઉચ્છિજ્જતી**તિ ઉપચ્છિજ્જતિ. **વિનસ્સતી**તિ ન દિસ્સતિ, વિનાસં અભાવં ગચ્છતિ. **ન હોતિ પરં મરણા**તિ મરણેન ઉદ્ધં ન ભવતિ. **એતં સન્તન્તિ** યદેતં અત્તનો ઉચ્છેદાદિ, એતં સબ્બભવવૂપસમતો સબ્બસન્તાપવૂપસમતો ચ **સન્તં**, સન્તત્તા એવ **પણીતં**, તચ્છાવિપરીતભાવતો **યાથાવં**. તત્થ ‘‘સન્તં પણીત’’ન્તિ ઇદં દ્વયં તણ્હાભિનન્દનાય વદન્તિ, ‘‘યાથાવ’’ન્તિ દિટ્ઠાભિનન્દનાય. **એવન્તિ** એવં યથાવુત્તઉચ્છેદાભિનિવેસનેન.

ભૂતન્તિ ખન્ધપઞ્ચકં. તઞ્હિ પચ્ચયસમ્ભૂતત્તા પરમત્થતો વિજ્જમાનત્તા ચ ભૂતન્તિ વુચ્ચતિ. તેનાહ ‘‘ભૂતમિદં, ભિક્ખવે, સમનુપસ્સથા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૦૧). **ભૂતતો** અવિપરીતસભાવતો સલક્ખણતો સામઞ્ઞલક્ખણતો ચ પસ્સતિ. ઇદઞ્હિ ખન્ધપઞ્ચકં નામરૂપમત્તં. તત્થ ‘‘ઇમે પથવીઆદયો ધમ્મા રૂપં, ઇમે ફસ્સાદયો ધમ્મા નામં, ઇમાનિ નેસં લક્ખણાદીનિ, ઇમે નેસં અવિજ્જાદયો પચ્ચયા’’તિ એવં સપચ્ચયનામરૂપદસ્સનવસેન ચેવ, ‘‘સબ્બેપિમે ધમ્મા અહુત્વા સમ્ભોન્તિ, હુત્વા પટિવેન્તિ, તસ્મા અનિચ્ચા, અનિચ્ચત્તા દુક્ખા, દુક્ખત્તા અનત્તા’’તિ એવં અનિચ્ચાનુપસ્સનાદિવસેન ચ પસ્સતીતિ અત્થો. એત્તાવતા તરુણવિપસ્સનાપરિયોસાના વિપસ્સનાભૂમિ દસ્સિતા. **નિબ્બિદાયા**તિ ભૂતસઙ્ખાતસ્સ તેભૂમકધમ્મજાતસ્સ નિબ્બિન્દનત્થાય, એતેન બલવવિપસ્સનં દસ્સેતિ. **વિરાગાયા**તિ વિરાગત્થં વિરજ્જનત્થં, ઇમિના મગ્ગં દસ્સેતિ. **નિરોધાયા**તિ નિરુજ્ઝનત્થં, ઇમિનાપિ મગ્ગમેવ દસ્સેતિ. **નિરોધાયા**તિ વા પટિપ્પસ્સદ્ધિનિરોધેન સદ્ધિં અનુપાદિસેસનિબ્બાનં દસ્સેતિ. **એવં ખો, ભિક્ખવે, ચક્ખુમન્તો પસ્સન્તી**તિ એવં પઞ્ઞાચક્ખુમન્તો સપુબ્બભાગેન મગ્ગપઞ્ઞાચક્ખુના ચતુસચ્ચધમ્મં પસ્સન્તિ.

ગાથાસુ **યે ભૂતં ભૂતતો દિસ્વા**તિ યે અરિયસાવકા ભૂતં ખન્ધપઞ્ચકં ભૂતતો અવિપરીતસભાવતો વિપસ્સનાપઞ્ઞાસહિતાય મગ્ગપઞ્ઞાય દિસ્વા. એતેન પરિઞ્ઞાભિસમયં દસ્સેતિ. **ભૂતસ્સ ચ અતિક્કમન્તિ** ભાવનાભિસમયં. અરિયમગ્ગો હિ ભૂતં અતિક્કમતિ એતેનાતિ ‘‘ભૂતસ્સ અતિક્કમો’’તિ વુત્તો. **યથાભૂતે**તિ અવિપરીતસચ્ચસભાવે નિબ્બાને. **વિમુચ્ચન્તિ** અધિમુચ્ચન્તિ, એતેન સચ્છિકિરિયાભિસમયં દસ્સેતિ. **ભવતણ્હાપરિક્ખયા**તિ ભવતણ્હાય સબ્બસો ખેપના સમુચ્છિન્દનતો, એતેન સમુદયપ્પહાનં દસ્સેતિ.

સવે ભૂતપરિઞ્ઞો સોતિ એત્થ પન સવેતિ નિપાતમત્તં. સો ભૂતપરિઞ્ઞો ભૂતસ્સ અતિક્કમનૂપાયેન મગ્ગેન ભવતણ્હાપરિક્ખયા પરિઞ્ઞાતક્ખન્ધો તતો એવ યથાભૂતે નિબ્બાને અધિમુત્તો. **ભવાભવે**તિ ખુદ્દકે ચેવ મહન્તે ચ, ઉચ્છેદાદિદસ્સને વા **વીતતણ્હો** ભિન્નકિલેસો. **ભિક્ખુ ભૂતસ્સ** ઉપાદાનક્ખન્ધસઙ્ખાતસ્સ અત્તભાવસ્સ **વિભવા,** આયતિં અનુપ્પાદા **પુનબ્ભવં નાગચ્છતિ**, અપઞ્ઞત્તિકભાવમેવ ગચ્છતીતિ અનુપાદિસેસાય નિબ્બાનધાતુયા દેસનં નિટ્ઠાપેસિ.

ઇતિ ઇમસ્મિં વગ્ગે એકાદસમે વટ્ટં કથિતં, તતિયચતુત્થપઞ્ચમેસુ પરિયોસાનસુત્તે ચ વટ્ટવિવટ્ટં કથિતં, સેસેસુ વિવટ્ટમેવાતિ વેદિતબ્બં.

દ્વાદસમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

પરમત્થદીપનિયા ખુદ્દકનિકાય-અટ્ઠકથાય

ઇતિવુત્તકસ્સ દુકનિપાતવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. તિકનિપાતો

૧. પઠમવગ્ગો

૧. મૂલસુત્તવણ્ણના

૫૦. તિકનિપાતસ્સ પઠમે **તીણી**તિ ગણનપરિચ્છેદો. **ઇમાની**તિ અભિમુખીકરણં. **અકુસલમૂલાની**તિ પરિચ્છિન્નધમ્મનિદસ્સનં. તત્થ અકુસલાનિ ચ તાનિ મૂલાનિ ચાતિ અકુસલમૂલાનિ. અથ વા અકુસલાનં હેતુપચ્ચયપભવજનકસમુટ્ઠાપકનિબ્બત્તકટ્ઠેન મૂલાનિ ચાતિ અકુસલમૂલાનિ, અકુસલધમ્માનં કારણાનીતિ અત્થો. કારણઞ્હિ યથા હિનોતિ એતસ્મા ફલં પવત્તતીતિ હેતુ, પટિચ્ચ એતસ્મા એતીતિ પચ્ચયો, પભવતિ એતસ્માતિ પભવો, અત્તનો ફલં જનેતીતિ જનકં, સમુટ્ઠાપેતીતિ સમુટ્ઠાપકં, નિબ્બત્તેતીતિ નિબ્બત્તકન્તિ ચ વુચ્ચતિ. એવં પતિટ્ઠટ્ઠેન મૂલન્તિ, તસ્મા **અકુસલમૂલાની**તિ અકુસલાનં સુપ્પતિટ્ઠિતભાવસાધનાનિ, કારણાનીતિ વુત્તં હોતિ.

કેચિ પન ''સાલિઆદીનં સાલિબીજાદીનિ વિય મણિપ્પભાદીનં મણિવણ્ણાદયો વિય ચ અકુસલાનં અકુસલભાવસાધકો લોભાદીનં મૂલટ્ઠો''તિ વદન્તિ. એવં સન્તે અકુસલચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપેસુ તેસં હેતુપચ્ચયભાવો ન સિયા. ન હિ તાનિ તેસં અકુસલભાવં સાધેન્તિ, ન ચ પચ્ચયા ન હોન્તિ. વુત્તઞ્હેતં –

> ''હેતૂ હેતુસમ્પયુત્તકાનં ધમ્માનં તંસમુટ્ઠાનાનઞ્ચ રૂપાનં હેતુપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.પચ્ચયનિદ્દેસ.૧).

અહેતુકસ્સ ચ મોહસ્સ અકુસલભાવો ન સિયા અકુસલભાવસાધકસ્સ મૂલન્તરસ્સ અભાવતો. અથાપિ સિયા લોભાદીનં સભાવસિદ્ધો અકુસલાદિભાવો, તંસમ્પયુત્તાનં પન લોભાદિપટિબદ્ધોતિ. એવમ્પિ યથા લોભાદીનં, એવં અલોભાદીનમ્પિ સભાવસિદ્ધો કુસલાદિભાવોતિ અલોભાદયો કુસલા એવ સિયું, ન અબ્યાકતા, ન ચ હોન્તિ. તસ્મા યથા સમ્પયુત્તેસુ, એવં મૂલેસુપિ કુસલાદિભાવો પરિયેસિતબ્બો. યોનિસોમનસિકારાદિકો વિય હિ કુસલભાવસ્સ, અયોનિસોમનસિકારાદિકો અકુસલભાવસ્સ કારણન્તિ ગહેતબ્બં. એવં અકુસલભાવસાધનવસેન લોભાદીનં મૂલટ્ઠં અગ્ગહેત્વા સુપ્પતિટ્ઠિતભાવસાધનવસેન ગય્હમાને ન કોચિ દોસો. લદ્ધહેતુપચ્ચયા હિ ધમ્મા વિરૂળ્હમૂલા વિય પાદપા થિરા હોન્તિ સુપ્પતિટ્ઠિતા, હેતુરહિતા પન તિલબીજકાદિસેવાલા વિય ન સુપ્પતિટ્ઠિતાતિ હેતુઆદિઅત્થેન અકુસલાનં ઉપકારકત્તા મૂલાનીતિ અકુસલમૂલાનિ. યસ્મા પન મૂલેન મુત્તો અકુસલચિત્તુપ્પાદો નત્થિ, તસ્મા તીહિ મૂલેહિ સબ્બો અકુસલરાસિ પરિયાદિયિત્વા દસ્સિતોતિ દટ્ઠબ્બં.

તાનિ અકુસલમૂલાનિ સરૂપતો દસ્સેતું ''**લોભો અકુસલમૂલ**''ન્તિઆદિ વુત્તં. તત્થ લોભાદીસુ યં વત્તબ્બં, તં હેટ્ઠા વુત્તમેવ. તત્થ પન તતિયમગ્ગવજ્ઝા લોભાદયો આગતા, ઇધ પન અનવસેસાતિ અયમેવ વિસેસો.

ગાથાયં **પાપચેતસ**ન્તિ અકુસલધમ્મસમાયોગતો લામકચિત્તં. **હિંસન્તી**તિ અત્તનો પવત્તિક્ખણે આયતિં વિપાકક્ખણે ચ વિબાધેન્તિ. **અત્તસમ્ભૂતા**તિ અત્તનિ જાતા. **તચસાર**ન્તિ ગણ્ઠિતં, વેળુન્તિ અત્થો. **સમ્ફલ**ન્તિ અત્તનો ફલં. ઇદં વુત્તં હોતિ – ખદિરસીસપાદયો વિય અન્તોસારો અહુત્વા બહિસારતાય તચસારન્તિ લદ્ધનામં વેળુઆદિં યથા અત્તસમ્ભૂતમેવ ફલં હિંસતિ વિનાસેતિ, એવમેવ અન્તો સીલાદિસારરહિતં લામકચિત્તં પુગ્ગલં અત્તસમ્ભૂતાયેવ લોભાદયો વિનાસેન્તીતિ.

પઠમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. ધાતુસુત્તવણ્ણના

૫૧. દુતિયે **ધાતુયો**તિ અત્તનો ફલસ્સ સભાવસ્સ ચ ધારણટ્ઠેન ધાતુયો. યઞ્ચેત્થ ફલનિબ્બત્તકં, તં અત્તનો ફલસ્સ સભાવસ્સ ચ, ઇતરં સભાવસ્સેવ ધારણટ્ઠેન ધાતુ. **રૂપધાતૂ**તિ રૂપભવો. ધાતુયા આગતટ્ઠાને ભવેન પરિચ્છિન્દિતબ્બં, ભવસ્સ આગતટ્ઠાને ધાતુયા પરિચ્છિન્દિતબ્બન્તિ ઇધ ભવેન પરિચ્છેદો કથિતો. તસ્મા –

> ‘‘કતમે ધમ્મા રૂપાવચરા? હેટ્ઠતો બ્રહ્મલોકં પરિયન્તં કરિત્વા ઉપરિતો અકનિટ્ઠે દેવે અન્તો કરિત્વા એત્થાવચરા એત્થ પરિયાપન્ના ખન્ધધાતુઆયતના, ઇમે ધમ્મા રૂપાવચરા’’તિ (ધ॰ સ॰ ૧૨૮૯) –

એવં વુત્તા રૂપાવચરધમ્મા રૂપધાતુ. **અરૂપધાતૂ**તિ અરૂપભવો. ઇધાપિ ભવેન પરિચ્છેદો કથિતોતિ –

> ‘‘કતમે ધમ્મા અરૂપાવચરા? હેટ્ઠતો આકાસાનઞ્ચાયતનૂપગે દેવે અન્તો કરિત્વા, ઉપરિતો નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનૂપગે દેવે અન્તો કરિત્વા, એત્થાવચરા એત્થ પરિયાપન્ના ખન્ધધાતુઆયતના, ઇમે ધમ્મા અરૂપાવચરા’’તિ (ધ॰ સ॰ ૧૨૯૧) –

એવં વુત્તા અરૂપાવચરધમ્મા અરૂપધાતુ. **નિરોધધાતૂ**તિ નિબ્બાનં વેદિતબ્બં.

અપરો નયો – રૂપસહિતા, રૂપપટિબદ્ધા, ધમ્મપ્પવત્તિ **રૂપધાતુ**, પઞ્ચવોકારભવો, એકવોકારભવો ચ, તેન સકલો કામભવો રૂપભવો ચ સઙ્ગહિતો. રૂપરહિતા ધમ્મપ્પવત્તિ **અરૂપધાતુ**, ચતુવોકારભવો, તેન અરૂપભવો સઙ્ગહિતો. ઇતિ દ્વીહિ પદેહિ તયો ભવા સબ્બા સંસારપ્પવત્તિ દસ્સિતા. તતિયપદેન પન અસઙ્ખતધાતુયેવ સઙ્ગહિતાતિ મગ્ગફલાનિ ઇધ તિકવિનિમુત્તધમ્મા નામ જાતા. કેચિ પન ‘‘રૂપધાતૂતિ રૂપસભાવા ધમ્મા, અરૂપધાતૂતિ અરૂપસભાવા ધમ્માતિ પદદ્વયેન અનવસેસતો પઞ્ચક્ખન્ધા ગહિતા’’તિ. ‘‘રૂપતણ્હાય વિસયભૂતા ધમ્મા રૂપધાતુ, અરૂપતણ્હાય વિસયભૂતા અરૂપધાતૂ’’તિ ચ વદન્તિ, તં સબ્બં ઇધ નાધિપ્પેતં. તસ્મા વુત્તનયેનેવ અત્થો વેદિતબ્બો.

ગાથાસુ **રૂપધાતું પરિઞ્ઞાયા**તિ રૂપપટિબદ્ધધમ્મપવત્તિં ઞાતપરિઞ્ઞાદીહિ તીહિ પરિઞ્ઞાહિ પરિજાનિત્વા. **આરુપ્પેસુ અસણ્ઠિતા**તિ અરૂપાવચરધમ્મેસુ ભવરાગવસેન ભવદિટ્ઠિવસેન ચ ન પતિટ્ઠિતા અનલ્લીના. ‘‘અરૂપેસુ અસણ્ઠિતા’’તિ ચ પઠન્તિ, સો એવ અત્થો. એત્તાવતા તેભૂમકધમ્માનં પરિઞ્ઞા વુત્તા. **નિરોધે યે વિમુચ્ચન્તી**તિ યે નિબ્બાને આરમ્મણભૂતે અગ્ગમગ્ગફલવસેન સમુચ્છેદપટિપ્પસ્સદ્ધીહિ અનવસેસકિલેસતો વિમુચ્ચન્તિ. **તે જના મચ્ચુહાયિનો**તિ તે ખીણાસવજના મરણં સમતીતા.

એવં ધાતુત્તયસમતિક્કમેન અમતાધિગમં દસ્સેત્વા ‘‘અયઞ્ચ પટિપદા મયા ગતમગ્ગો ચ તુમ્હાકં દસ્સિતો’’તિ તત્થ નેસં ઉસ્સાહં જનેન્તો દુતિયં ગાથમાહ. તત્થ **કાયેના**તિ નામકાયેન મગ્ગફલેહિ. **ફુસયિત્વા**તિ પત્વા. **નિરૂપધિ**ન્તિ ખન્ધાદિસબ્બૂપધિરહિતં. **ઉપધિપ્પટિનિસ્સગ્ગ**ન્તિ તેસંયેવ ચ ઉપધીનં પટિનિસ્સજ્જનકારણં. નિબ્બાનસ્સ હિ મગ્ગઞાણેન સચ્છિકિરિયાય સબ્બે ઉપધયો પટિનિસ્સટ્ઠા હોન્તીતિ તં તેસં પટિનિસ્સજ્જનકારણં. **સચ્છિકત્વા**તિ કાલેન કાલં ફલસમાપત્તિસમાપજ્જનેન અત્તપચ્ચક્ખં કત્વા **અનાસવો સમ્માસમ્બુદ્ધો** તમેવ **અસોકં વિરજં** નિબ્બાનપદં દેસેતિ. તસ્મા તદધિગમાય ઉસ્સુક્કં કાતબ્બન્તિ.

દુતિયસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. પઠમવેદનાસુત્તવણ્ણના

૫૨. તતિયે **વેદના**તિ આરમ્મણરસં વેદિયન્તિ અનુભવન્તીતિ વેદના. તા વિભાગતો દસ્સેતું ''**સુખા વેદના**''તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **સુખ**-સદ્દો અત્થુદ્ધારવસેન હેટ્ઠા વુત્તોયેવ. **દુક્ખ**-સદ્દો પન ''જાતિપિ દુક્ખા''તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૨.૩૮૭; વિભ॰ ૧૯૦) દુક્ખવત્થુસ્મિં આગતો. ''યસ્મા ચ ખો, મહાલિ, રૂપં દુક્ખં દુક્ખાનુપતિતં દુક્ખાવક્કન્ત''ન્તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૩.૬૦) દુક્ખારમ્મણે. ''દુક્ખો પાપસ્સ ઉચ્ચયો''તિઆદીસુ (ધ॰ પ॰ ૧૧૭) દુક્ખપચ્ચયે. ''યાવઞ્ચિદં, ભિક્ખવે, ન સુકરા અક્ખાનેન પાપુણિતું, યાવ દુક્ખા નિરયા''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૫૦) દુક્ખપચ્ચયટ્ઠાને. ''સુખસ્સ ચ પહાના દુક્ખસ્સ ચ પહાના''તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૩૨; ધ॰ સ॰ ૧૬૫) દુક્ખવેદનાયં. ઇધાપિ દુક્ખવેદનાયમેવ.

વચનત્થતો પન સુખયતીતિ **સુખા**. દુક્ખયતીતિ **દુક્ખા**. ન દુક્ખા ન સુખાતિ **અદુક્ખમસુખા**, મકારો પદસન્ધિવસેન વુત્તો. તાસુ ઇટ્ઠાનુભવનલક્ખણા સુખા, અનિટ્ઠાનુભવનલક્ખણા દુક્ખા, ઉભયવિપરીતાનુભવનલક્ખણા અદુક્ખમસુખા. તસ્મા સુખદુક્ખવેદનાનં ઉપ્પત્તિ પાકટા, ન અદુક્ખમસુખાય. યદા હિ સુખં ઉપ્પજ્જતિ, સકલસરીરં ભેન્તં મદ્દન્તં ફરમાનં સતધોતસપ્પિં ખાદાપેન્તં વિય, સતપાકતેલં મક્ખેન્તં વિય, ઘટસહસ્સેન પરિળાહં નિબ્બાપયમાનં વિય ચ ''અહો સુખં, અહો સુખ''ન્તિ વાચં નિચ્છારયમાનમેવ ઉપ્પજ્જતિ. યદા દુક્ખં ઉપ્પજ્જતિ, સકલસરીરં ખોભેન્તં મદ્દન્તં ફરમાનં તત્તફાલં પવેસેન્તં વિય વિલીનતમ્બલોહં આસિઞ્ચન્તં વિય ચ ''અહો દુક્ખં, અહો દુક્ખ''ન્તિ વિપ્પલાપેન્તમેવ ઉપ્પજ્જતિ. ઇતિ સુખદુક્ખવેદનાનં ઉપ્પત્તિ પાકટા.

અદુક્ખમસુખા પન દુબ્બિજાના દુદ્દીપના અન્ધકારા અવિભૂતા. સા સુખદુક્ખાનં અપગમે સાતાસાતપટિપક્ખવસેન મજ્ઝત્તાકારભૂતા નયતો ગણ્હન્તસ્સેવ પાકટા હોતિ. યથા કિં? યથા પુબ્બાપરં સપંસુકે પદેસે ઉપચરિતમગ્ગવસેન પિટ્ઠિપાસાણે મિગેન ગતમગ્ગો, એવં ઇટ્ઠાનિટ્ઠારમ્મણેસુ સુખદુક્ખાનુભવનેનપિ મજ્ઝત્તારમ્મણાનુભવનભાવેન વિઞ્ઞાયતિ. મજ્ઝત્તારમ્મણગ્ગહણં પિટ્ઠિપાસાણગમનં વિય ઇટ્ઠાનિટ્ઠારમ્મણગ્ગહણાભાવતો . યઞ્ચ તત્રાનુભવનં, સા અદુક્ખમસુખાતિ.

એવમેત્થ સુખદુક્ખઅદુક્ખમસુખભાવેન તિધા વુત્તાપિ કત્થચિ સુખદુક્ખભાવેન દ્વિધા વુત્તા. યથાહ – ''દ્વેપિ મયા, આનન્દ, વેદના વુત્તા, પરિયાયેન સુખા વેદના, દુક્ખા વેદના''તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૮૯). કત્થચિ તિસ્સોપિ વિસું વિસું સુખદુક્ખઅદુક્ખમસુખભાવેન ''સુખા વેદના ઠિતિસુખા વિપરિણામદુક્ખા, દુક્ખા વેદના ઠિતિદુક્ખા વિપરિણામસુખા, અદુક્ખમસુખા વેદના ઞાણસુખા અઞ્ઞાણદુક્ખા''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૫). કત્થચિ સબ્બાપિ દુક્ખભાવેન. વુત્તઞ્હેતં ''યં કિઞ્ચિ વેદયિતં, સબ્બં તં દુક્ખસ્મિન્તિ વદામી''તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૫૯).

તત્થ સિયા – યદિ તિસ્સો વેદના યથા ઇધ વુત્તા, અઞ્ઞેસુ ચ એદિસેસુ સુત્તેસુ અભિધમ્મે ચ એવં અવત્વા કસ્મા એવં વુત્તં ''યં કિઞ્ચિ વેદયિતં, સબ્બં તં દુક્ખસ્મિન્તિ વદામી''તિ, ''દ્વેપિ મયા, આનન્દ, વેદના વુત્તા''તિ ચ? સન્ધાયભાસિતમેતં, તસ્મા સા પરિયાયદેસના. વુત્તઞ્હેતં ભગવતા –

‘‘સઙ્ખારાનિચ્ચતં, આનન્દ, મયા સન્ધાય ભાસિતં સઙ્ખારવિપરિણામતં, ‘યં કિઞ્ચિ વેદયિતં, સબ્બં તં દુક્ખસ્મિ’’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૫૯).

‘‘દ્વેપિ મયા, આનન્દ, વેદના વુત્તા પરિયાયેના’’તિ ચ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૫૯).

એત્થ હિ સુખા અદુક્ખમસુખાતિ ઇમાસં દ્વિન્નં વેદનાનં નિપ્પરિયાયેન દુક્ખભાવો નત્થિ, વેનેય્યજ્ઝાસયેન પન તત્થ નિચ્છન્દદસ્સનત્થં પરિયાયેન દુક્ખભાવો વુત્તોતિ સા તાદિસી પરિયાયદેસના. અયં પન વેદનત્તયદેસના સભાવકથાતિ કત્વા નિપ્પરિયાયદેસનાતિ અયમેત્થ આચરિયાનં સમાનકથા.

વિતણ્ડવાદી પનાહ ‘‘દુક્ખતાદ્વયવચનતો પરિયાયદેસનાવ વેદનત્તયદેસના’’તિ. સો ‘‘મા હેવ’’ન્તિસ્સ વચનીયો, યસ્મા ભગવતા સબ્બાસં વેદનાનં દુક્ખભાવો અધિપ્પાયવસેન વુત્તો ‘‘સઙ્ખારાનિચ્ચતં, આનન્દ, મયા સન્ધાય ભાસિતં સઙ્ખારવિપરિણામતં ‘યં કિઞ્ચિ વેદયિતં, સબ્બં તં દુક્ખસ્મિ’’’ન્તિ. યદિ પનેત્થ વેદનત્તયદેસના પરિયાયદેસના સિયા, ‘‘ઇદં મયા સન્ધાય ભાસિતં તિસ્સો વેદના’’તિ વત્તબ્બં સિયા, ન પનેતં વુત્તં.

અપિચાયમેવ વત્તબ્બો ‘‘કો, પનાવુસો, વેદનત્તયદેસનાય અધિપ્પાયો’’તિ? સચે વદેય્ય ‘‘મુદુકા દુક્ખા વેદના સુખા, અધિમત્તા દુક્ખા, મજ્ઝિમા અદુક્ખમસુખાતિ વેનેય્યજ્ઝાસયેન વુત્તા. તાસુ હિ ન સત્તાનં સુખાદિવદ્ધી’’તિ. સો વત્તબ્બો – કો પનાવુસો દુક્ખવેદનાય સભાવો, યેન ‘‘સબ્બા વેદના દુક્ખા’’તિ વુચ્ચેય્યું? યદિ યાય ઉપ્પન્નાય સત્તા વિયોગમેવ ઇચ્છન્તિ, સો દુક્ખવેદનાય સભાવો. યાય ચ પન ઉપ્પન્નાય સત્તા અવિયોગમેવ ઇચ્છન્તિ, યાય ન ઉભયં ઇચ્છન્તિ, સા કથં દુક્ખવેદના સિયા? અથ યા અત્તનો નિસ્સયસ્સ ઉપઘાતકારી, સા દુક્ખા. યા અનુગ્ગહકારી, સા કથં દુક્ખા સિયા. અથ પન યદરિયા દુક્ખતો પસ્સન્તિ, સો દુક્ખવેદનાય સભાવો, સઙ્ખારદુક્ખતાય વેદનં અરિયા દુક્ખતો પસ્સન્તિ, સા ચ અભિણ્હસભાવાતિ કથં તાસં વેદનાનં મુદુમજ્ઝિમાધિમત્તદુક્ખભાવો સિયા? યદિ ચ સઙ્ખારદુક્ખતાય એવ વેદનાનં દુક્ખભાવો સિયા, ‘‘તિસ્સો ઇમા, ભિક્ખવે, દુક્ખતાયો દુક્ખદુક્ખતા, વિપરિણામદુક્ખતા, સઙ્ખારદુક્ખતા’’તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૦૫) અયં દુક્ખતાનં વિભાગદેસના નિપ્પયોજના સિયા. તથા ચ સતિ સુત્તમેવ પટિબાહિતં સિયા, પુરિમેસુ ચ તીસુ રૂપાવચરજ્ઝાનેસુ મુદુકા દુક્ખા વેદનાતિ આપજ્જતિ સુખવેદનાવચનતો. ચતુત્થજ્ઝાને અરૂપજ્ઝાનેસુ ચ મજ્ઝિમા, અદુક્ખમસુખવેદનાવચનતો. એવં સન્તે પુરિમા તિસ્સો રૂપાવચરસમાપત્તિયો ચતુત્થજ્ઝાનસમાપત્તિયા અરૂપસમાપત્તીહિ ચ સન્તતરાતિ આપજ્જતિ. કથં વા સન્તતરપ્પણીततરાસુ સમાપત્તીસુ દુક્ખવેદનાય અધિકભાવો યુજ્જતિ? તસ્મા વેદનત્તયદેસનાય પરિયાયદેસનાભાવો ન યુત્તોતિ.

યં પન વુત્તં ‘‘દુક્ખે સુખન્તિ સઞ્ઞાવિપલ્લાસો’’તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૪૯; પટિ॰ મ॰ ૧.૨૩૬), તં કથન્તિ? વિપરિણામદુક્ખતાય સઙ્ખારદુક્ખતાય ચ યથાભૂતાનવબોધેન યા એકન્તતો સુખસઞ્ઞા, યા ચ દુક્ખનિમિત્તે સુખનિમિત્તસઞ્ઞા, તં સન્ધાય વુત્તં. એવમ્પિ ‘‘સુખા, ભિક્ખવે, વેદના દુક્ખતો દટ્ઠબ્બા’’તિ (ઇતિવુ॰ ૫૩) ઇદં પન કથન્તિ? ઇદં પન વિપરિણામદસ્સને સન્નિયોજનત્થં વુત્તં તસ્સ તત્થ વિરાગુપ્પત્તિયા ઉપાયભાવતો સુખવેદનાય બહુદુક્ખાનુગતભાવતો ચ. તથા હિ દુક્ખસ્સ હેતુભાવતો અનેકેહિ દુક્ખધમ્મેહિ અનુબદ્ધત્તા ચ પણ્ડિતા સુખમ્પિ દુક્ખમિચ્ચેવ પટિપન્ના.

એવમ્પિ નત્થેવ સુખા વેદના, સુખહેતૂનં નિયમાભાવતો. યે હિ સુખવેદનાય હેતુસમ્મતા ઘાસચ્છાદનાદયો, તે એવ અધિમત્તં અકાલે ચ પટિસેવિયમાના દુક્ખવેદનાય હેતુભાવમાપજ્જન્તિ. ન ચ યેનેવ હેતુના સુખં, તેનેવ

દુક્ખન્તિ યુત્તં વત્તું. તસ્મા ન તે સુખહેતૂ, દુક્ખન્તરાપગમે પન અવિઞ્ઞૂનં સુખસઞ્ઞા યથા ચિરતરં ઠાનાદિઇરિયાપથસમઙ્ગી હુત્વા તદઞ્ઞઇરિયાપથસમાયોગે મહન્તઞ્ચ ભારં વહતો ભારનિક્ખેપે ચેવ વૂપસમે ચ, તસ્મા નત્થેવ સુખન્તિ? તયિદં સમ્મદેવ સુખહેતું અપરિઞ્ઞાય તસ્સ નિયમાભાવપરિકપ્પનં. આરમ્મણમત્તમેવ હિ કેવલં સુખહેતું મનસિકત્વા એવં વુત્તં, અજ્ઝત્તિકસરીરસ્સ અવત્થાવિસેસં સમુદિતં પન એકજ્ઝં તદુભયં સુખાદિહેતૂતિ વેદિતબ્બં. યાદિસઞ્ચ તદુભયં સુખવેદનાય હેતુ, તાદિસં ન કદાચિપિ દુક્ખવેદનાય હેતુ હોતીતિ વવત્થિતા એવ સુખાદિહેતુ. યથા નામ તેજોધાતુ સાલિયવડાકસસ્સાદીનં યાદિસમવત્થન્તરં પત્વા સાતમધુરભાવહેતુ હોતિ, ન તાદિસમેવ પત્વા કદાચિપિ અસાતઅમધુરભાવહેતુ હોતિ, એવંસમ્પદમિદં દટ્ઠબ્બં.

દુક્ખાપગમેવ કદાચિ સુખવેદનન્તરં ઉપલબ્ભતિ. તત્થ સુખેયેવ સુખસઞ્ઞા, ન દુક્ખાપગમમત્તે યથા અદ્ધાનગમનપરિસ્સમકિલન્તસ્સ સમ્બાહને ઇરિયાપથપરિવત્તને ચ, અઞ્ઞથા કાલન્તરેપિ પરિસ્સમાપગમે તાદિસી સુખસઞ્ઞા સિયા. દુક્ખાપગમમત્તે પન સુખન્તિ પરિકપ્પના વેદનાવિસેસસ્સ અનુપલબ્ભમાનત્તા. એકન્તેનેવ ચેતં એવં સમ્પટિચ્છિતબ્બં, યતો પણીતપ્પણીતાનિયેવ આરમ્મણાનિ મહતા આયાસેન સત્તા અભિપત્થયન્તિ, ન ચ નેસં યેન કેનચિ યથાલદ્ધમત્તેન પચ્ચયેન પતિકારં કાતું સક્કા તણ્હુપ્પાદેનાતિ . વેદનાપચ્ચયા હિ તણ્હાઉપાદિ, તથાભાવે ચ સુગન્ધમધુરસુખસમ્ફસ્સાદિવત્થૂનં ઇતરીતરભાવેન સુખવિસેસસઞ્ઞા જાયમાના કતમસ્સ દુક્ખવિસેસસ્સ અપગમને ઘાનજિવ્હાકાયદ્વારેસુ, સોતદ્વારે ચ દિબ્બસઙ્ગીતસદિસપઞ્ચઙ્ગિકતૂરિયસદ્દાવધારણે. તસ્મા ન દુક્ખવેદનાયમેવ દુક્ખન્તરાપગમે સુખસઞ્ઞા, નાપિ કેવલે દુક્ખાપગમમત્તેતિ આગમતો યુત્તિતોપિ વવત્થિતા તિસ્સો વેદનાતિ ભગવતો વેદનત્તયદેસના નીતત્થાયેવ, ન નેય્યત્થાતિ સઞ્ઞાપેતબ્બં. એવઞ્ચેતં ઉપેતિ, ઇચ્ચેતં કુસલં, નો ચે, કમ્મં કત્વા ઉય્યોજેતબ્બો ‘‘ગચ્છ યથાસુખ’’ન્તિ.

એવમેતા અઞ્ઞમઞ્ઞપટિપક્ખસભાવવવત્થિતલક્ખણા એવ તિસ્સો વેદના ભગવતા દેસિતા. તઞ્ચ ખો વિપસ્સનાકમ્મિકાનં યોગાવચરાનં વેદનામુખેન અરૂપકમ્મટ્ઠાનદસ્સનત્થં. દુવિધઞ્હિ કમ્મટ્ઠાનં રૂપકમ્મટ્ઠાનં, અરૂપકમ્મટ્ઠાનન્તિ. તત્થ ભગવા રૂપકમ્મટ્ઠાનં કથેન્તો સઙ્ખેપમનસિકારવસેન વા વિત્થારમનસિકારવસેન વા ચતુધાતુવવત્થાનાદિવસેન વા કથેતિ. અરૂપકમ્મટ્ઠાનં પન કથેન્તો ફસ્સવસેન વા વેદનાવસેન વા ચિત્તવસેન વા કથેતિ. એકચ્ચસ્સ હિ આપાથગતે આરમ્મણે આવજ્જતો તત્થ ચિત્તચેતસિકાનં પઠમાભિનિપાતો ફસ્સો તં આરમ્મણં ફુસન્તો ઉપ્પજ્જમાનો પાકટો હોતિ, એકચ્ચસ્સ તં આરમ્મણં અનુભવન્તી ઉપ્પજ્જમાના વેદના પાકટા હોતિ, એકચ્ચસ્સ તં આરમ્મણં વિજાનન્તં ઉપ્પજ્જમાનં વિઞ્ઞાણં પાકટં હોતિ. ઇતિ તેસં તેસં પુગ્ગલાનં અજ્ઝાસયેન યથાપાકટં ફસ્સાદિમુખેન તિધા અરૂપકમ્મટ્ઠાનં કથેતિ.

તત્થ યસ્સ ફસ્સો પાકટો હોતિ, સોપિ ‘‘ન કેવલં ફસ્સોવ ઉપ્પજ્જતિ, તેન સદ્ધિં તદેવ આરમ્મણં અનુભવમાના વેદનાપિ ઉપ્પજ્જતિ, સઞ્જાનમાના સઞ્ઞાપિ, ચેતયમાના ચેતનાપિ, વિજાનમાનં વિઞ્ઞાણમ્પિ ઉપ્પજ્જતી’’તિ ફસ્સપઞ્ચમકેયેવ પરિગ્ગણ્હાતિ. યસ્સ વેદના પાકટા હોતિ, સોપિ ‘‘ન કેવલં વેદનાવ ઉપ્પજ્જતિ, તાય સદ્ધિં ફુસમાનો ફસ્સોપિ ઉપ્પજ્જતિ, સઞ્જાનમાના સઞ્ઞાપિ, ચેતયમાના ચેતનાપિ , વિજાનમાનં વિઞ્ઞાણમ્પિ ઉપ્પજ્જતી’’તિ ફસ્સપઞ્ચમકેયેવ પરિગ્ગણ્હાતિ. યસ્સ વિઞ્ઞાણં પાકટં હોતિ, સોપિ ‘‘ન કેવલં વિઞ્ઞાણમેવ ઉપ્પજ્જતિ, તેન સદ્ધિં તદેવારમ્મણં ફુસમાનો ફસ્સોપિ ઉપ્પજ્જતિ, અનુભવમાના વેદનાપિ, સઞ્જાનમાના સઞ્ઞાપિ, ચેતયમાના ચેતનાપિ ઉપ્પજ્જતી’’તિ ફસ્સપઞ્ચમકેયેવ પરિગ્ગણ્હાતિ.

સો ‘‘ઇમે ફસ્સપઞ્ચમકા ધમ્મા કિંનિસ્સિતા’’તિ ઉપધારેન્તો ‘‘વત્થુનિસ્સિતા’’તિ પજાનાતિ. વત્થુ નામ કરજકાયો. યં સન્ધાય વુત્તં ‘‘ઇદઞ્ચ પન મે વિઞ્ઞાણં એત્થસિતં એત્થપટિબદ્ધ’’ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૩૫; મ॰ નિ॰ ૨.૨૫૨). સો અત્થતો ભૂતા ચેવ ઉપાદારૂપાનિ ચ, એવમેત્થ વત્થુ રૂપં, ફસ્સપઞ્ચમકા નામન્તિ નામરૂપમત્તમેવ પસ્સતિ. રૂપઞ્ચેત્થ રૂપક્ખન્ધો, નામં ચત્તારો અરૂપિનો ખન્ધાતિ પઞ્ચક્ખન્ધમત્તં હોતિ. નામરૂપવિનિમુત્તા હિ પઞ્ચક્ખન્ધા, પઞ્ચક્ખન્ધવિનિમુત્તં વા નામરૂપં નત્થિ. સો ‘‘ઇમે પઞ્ચક્ખન્ધા કિંહેતુકા’’તિ ઉપપરિક્ખન્તો ‘‘અવિજ્જાદિહેતુકા’’તિ, તતો ‘‘પચ્ચયો ચેવ પચ્ચયુપ્પન્નઞ્ચ ઇદં, અઞ્ઞો સત્તો વા પુગ્ગલો વા નત્થિ, સુદ્ધસઙ્ખારપુઞ્જમત્તમેવા’’તિ સપ્પચ્ચયનામરૂપવસેન તિલક્ખણં આરોપેત્વા વિપસ્સનાપટિપાટિયા ‘‘અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા’’તિ સમ્મસન્તો વિચરતિ. સો ‘‘અજ્જ અજ્જા’’તિ પટિવેધં આકઙ્ખમાનો તથારૂપે સમયે ઉતુસપ્પાયં, પુગ્ગલસપ્પાયં, ભોજનસપ્પાયં, ધમ્મસ્સવનસપ્પાયં વા લભિત્વા એકપલ્લઙ્કેન નિસિન્નોવ વિપસ્સનં મત્થકં પાપેત્વા અરહત્તે પતિટ્ઠાતિ. એવં ઇમેસં તિણ્ણં જનાનં યાવ અરહત્તા કમ્મટ્ઠાનં વેદિતબ્બં. ઇધ પન ભગવા વેદનાવસેન બુજ્ઝનકાનં અજ્ઝાસયેન અરૂપકમ્મટ્ઠાનં કથેન્તો વેદનાવસેન કથેસિ. તત્થ –

‘‘લક્ખણઞ્ચ અધિટ્ઠાનં, ઉપ્પત્તિ અનુસયો તથા;
ઠાનં પવત્તિકાલો ચ, ઇન્દ્રિયઞ્ચ દ્વિધાદિતા’’તિ. –

ઇદં પકિણ્ણકં વેદિતબ્બં – તત્થ **લક્ખણં** હેટ્ઠા વુત્તમેવ. **અધિટ્ઠાન**ન્તિ ફસ્સો. ‘‘ફસ્સપચ્ચયા વેદના’’તિ હિ વચનતો ફસ્સો વેદનાય અધિટ્ઠાનં. તથા હિ સો વેદનાધિટ્ઠાનભાવતો નિચ્ચમ્મગાવીઉપમાય ઉપમિતો. તત્થ સુખવેદનીયો ફસ્સો સુખાય વેદનાય અધિટ્ઠાનં, દુક્ખવેદનીયો ફસ્સો દુક્ખાય વેદનાય, અદુક્ખમસુખવેદનીયો ફસ્સો અદુક્ખમસુખાય વેદનાય અધિટ્ઠાનં, આસન્નકારણન્તિ અત્થો. વેદના કસ્સ પદટ્ઠાનં? ‘‘વેદનાપચ્ચયા તણ્હા’’તિ વચનતો તણ્હાય પદટ્ઠાનં અભિપત્થનીયભાવતો. સુખા વેદના તાવ તણ્હાય પદટ્ઠાનં હોતુ, ઇતરા પન કથન્તિ? વુચ્ચતે સુખસમઙ્ગીપિ તાવ તંસદિસં તતો વા ઉત્તરિતરં સુખં અભિપત્થેતિ, કિમઙ્ગ પન દુક્ખસમઙ્ગીભૂતો. અદુક્ખમસુખા ચ સન્તભાવેન સુખમિચ્ચેવ વુચ્ચતીતિ તિસ્સોપિ વેદના તણ્હાય પદટ્ઠાનં.

ઉપ્પત્તીતિ ઉપ્પત્તિકારણં. ઇટ્ઠારમ્મણભૂતા હિ સત્તસઙ્ખારા સુખવેદનાય ઉપ્પત્તિકારણં, તે એવ અનિટ્ઠારમ્મણભૂતા દુક્ખવેદનાય, મજ્ઝત્તારમ્મણભૂતા અદુક્ખમસુખાય. વિપાકતો તદાકારગ્ગહણતો ચેત્થ ઇટ્ઠાનિટ્ઠતા વેદિતબ્બા.

અનુસયોતિ ઇમાસુ તીસુ વેદનાસુ સુખાય વેદનાય રાગાનુસયો અનુસેતિ, દુક્ખાય વેદનાય પટિઘાનુસયો, અદુક્ખમસુખાય વેદનાય અવિજ્જાનુસયો અનુસેતિ. વુત્તઞ્હેતં –

‘‘સુખાય ખો, આવુસો વિસાખ, વેદનાય રાગાનુસયો અનુસેતી’’તિઆદિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૫).

દિટ્ઠિમાનાનુસયા ચેત્થ રાગપક્ખિયા કાતબ્બા. સુખાભિનન્દનેન હિ દિટ્ઠિગતિકા ‘‘સસ્સત’’ન્તિઆદિના સક્કાયે અભિનિવિસન્તિ, માનજાતિકા ચ માનં જપ્પેન્તિ ‘‘સેય્યોહમસ્મી’’તિઆદિના. વિચિકિચ્છાનુસયો પન અવિજ્જાપક્ખિકો કાતબ્બો. તથા હિ વુત્તં પટિચ્ચસમુપ્પાદવિભઙ્ગે (વિભ॰ ૨૮૮-૨૮૯) ‘‘વેદનાપચ્ચયા વિચિકિચ્છા’’તિ. અનુસયાનઞ્ચ તત્થ તત્થ સન્તાને અપ્પહીનભાવેન થામગમનં. તસ્મા ‘‘સુખાય વેદનાય રાગાનુસયો અનુસેતી’’તિ મગ્ગેન અપ્પહીનત્તા અનુરૂપકારણલાભે ઉપ્પજ્જનારહો રાગો, તત્થ સયિતો વિય હોતીતિ અત્થો. એસ નયો સેસેસુપિ.

ઠાનન્તિ કાયો ચિત્તઞ્ચ વેદનાય ઠાનં. વુત્તઞ્હેતં – ‘‘યં તસ્મિં સમયે કાયિકં સુખં કાયસમ્ફસ્સજં સાતં સુખં વેદયિતં (ધ॰ સ॰ ૪૪૯). યં તસ્મિં સમયે ચેતસિકં સુખં ચેતોસમ્ફસ્સજં સાતં સુખં વેદયિત’’ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૪૭૧) ચ.

પવત્તિકાલોતિ પવત્તિક્ખણો, પવત્તનાકલનઞ્ચ. પવત્તિક્ખણેન હિ સુખદુક્ખવેદનાનં સુખદુક્ખભાવો વવત્થિતો. યથાહ –

> ‘‘સુખા ખો, આવુસો વિસાખ, વેદના ઠિતિસુખા વિપરિણામદુક્ખા, દુક્ખા ખો, આવુસો વિસાખ, વેદના ઠિતિદુક્ખા વિપરિણામસુખા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૫).

સુખાય વેદનાય અત્થિભાવો સુખં, નત્થિભાવો દુક્ખં. દુક્ખાય વેદનાય અત્થિભાવો દુક્ખં, નત્થિભાવો સુખન્તિ અત્થો. અદુક્ખમસુખાય વેદનાય પવત્તનાકલનં પવત્તિયા આકલનં અનાકલનઞ્ચ જાનનં અજાનનઞ્ચ સુખદુક્ખભાવવવત્થાનં. વુત્તમ્પિ ચેતં –

> ‘‘અદુક્ખમસુખા ખો, આવુસો વિસાખ, વેદના ઞાણસુખા અઞ્ઞાણદુક્ખા’’તિ.

ઇન્દ્રિયન્તિ એતા હિ સુખાદયો તિસ્સો વેદના સુખિન્દ્રિયં, દુક્ખિન્દ્રિયં, સોમનસ્સિન્દ્રિયં, દોમનસ્સિન્દ્રિયં, ઉપેક્ખિન્દ્રિયન્તિ અધિપતેય્યટ્ઠેન ઇન્દ્રિયતો પઞ્ચધા વિભત્તા. કાયિકઞ્હિ સાતં સુખિન્દ્રિયન્તિ વુત્તં, અસાતં દુક્ખિન્દ્રિયન્તિ. માનસં પન સાતં સોમનસ્સિન્દ્રિયન્તિ વુત્તં, અસાતં દોમનસ્સિન્દ્રિયન્તિ. દુવિધમ્પિ નેવ સાતં નાસાતં ઉપેક્ખિન્દ્રિયન્તિ. કિં પનેત્થ કારણં – યથા કાયિકચેતસિકા સુખદુક્ખવેદના ‘‘સુખિન્દ્રિયં સોમનસ્સિન્દ્રિયં, દુક્ખિન્દ્રિયં દોમનસ્સિન્દ્રિય’’ન્તિ વિભજિત્વા વુત્તા, ન એવં અદુક્ખમસુખાતિ? ભેદાભાવતો. યથેવ હિ અનુગ્ગહસભાવા બાધકસભાવા ચ સુખદુક્ખવેદના અઞ્ઞથા કાયસ્સ અનુગ્ગહં બાધકઞ્ચ કરોન્તિ, ચિત્તસ્સ ચ અઞ્ઞથા, ન એવં અદુક્ખમસુખા, તસ્મા ભેદાભાવતો વિભજિત્વા ન વુત્તા.

દ્વિધાદિતાતિ સબ્બાપિ હિ વેદના વેદયિતટ્ઠેન એકવિધાપિ નિસ્સયભેદેન દુવિધા – કાયિકા ચેતસિકાતિ, સુખા, દુક્ખા, અદુક્ખમસુખાતિ તિવિધા, ચતુયોનિવસેન ચતુબ્બિધા, ઇન્દ્રિયવસેન, ગતિવસેન ચ પઞ્ચવિધા, દ્વારવસેન ચ આરમ્મણવસેન ચ છબ્બિધા, સત્તવિઞ્ઞાણધાતુયોગેન સત્તવિધા, અટ્ઠલોકધમ્મપચ્ચયતાય અટ્ઠવિધા, સુખાદીનં પચ્ચેકં અતીતાદિવિભાગેન નવવિધા, તા એવ અજ્ઝત્તબહિદ્ધાભેદેન અટ્ઠારસવિધા, તથા રૂપાદીસુ છસુ આરમ્મણેસુ એકેકસ્મિં સુખાદિવસેન તિસ્સો તિસ્સો કત્વા. રૂપારમ્મણસ્મિઞ્હિ સુખાપિ ઉપ્પજ્જતિ, દુક્ખાપિ, અદુક્ખમસુખાપિ, એવં ઇતરેસુપિ. અથ વા અટ્ઠારસમનોપવિચારવસેન અટ્ઠારસ. વુત્તઞ્હિ –

> ‘‘ચક્ખુના રૂપં દિસ્વા સોમનસ્સટ્ઠાનિયં રૂપં ઉપવિચરતિ, દોમનસ્સટ્ઠાનિયં, ઉપેક્ખાટ્ઠાનિયં રૂપં ઉપવિચરતિ, સોતેન સદ્દં…પે॰… મનસા ધમ્મં વિઞ્ઞાય સોમનસ્સટ્ઠાનિયં ધમ્મં ઉપવિચરતિ, દોમનસ્સટ્ઠાનિયં, ઉપેક્ખાટ્ઠાનિયં ધમ્મં ઉપવિચરતી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૬૨).

એવં અટ્ઠારસવિધા હોન્તિ. તથા છ ગેહસ્સિતાનિ સોમનસ્સાનિ, છ ગેહસ્સિતાનિ દોમનસ્સાનિ, છ ગેહસ્સિતા ઉપેક્ખા, તથા નેક્ખમ્મસ્સિતા સોમનસ્સાદયોતિ એવં છત્તિંસવિધા . અતીતે છત્તિંસ, અનાગતે છત્તિંસ, પચ્ચુપ્પન્ને છત્તિંસાતિ અટ્ઠુત્તરસતમ્પિ ભવન્તિ. એવમેત્થ દ્વિધાદિતા વેદિતબ્બાતિ.

પકિણ્ણકકથા નિટ્ઠિતા.

ગાથાસુ **સમાહિતો**તિ ઉપચારપ્પનાભેદેન સમાધિના સમાહિતો. તેન સમથભાવનાનુયોગં દસ્સેતિ. **સમ્પજાનો**તિ સાત્થકસમ્પજઞ્ઞાદિના ચતુબ્બિધેન સમ્પજઞ્ઞેન સમ્પજાનો. તેન વિપસ્સનાનુયોગં દસ્સેતિ. **સતો**તિ સતોકારી. તેન સમથવિપસ્સનાનયેન ધમ્મા ભાવનાપારિપૂરિં ગચ્છન્તિ. તેન સમન્નાગતત્તં દસ્સેતિ. **વેદના ચ પજાનાતી**તિ ''ઇમા વેદના, એત્તકા વેદના''તિ સભાવતો વિભાગતો ''અનિચ્ચા દુક્ખા વિપરિણામધમ્મા''તિ અનિચ્ચાદિલક્ખણતો ચ પુબ્બભાગે તીહિ પરિઞ્ઞાહિ પરિજાનન્તો વિપસ્સનં વડ્ઢેત્વા અરિયમગ્ગેન પરિઞ્ઞાપટિવેધેન પજાનાતિ. **વેદનાનઞ્ચ સમ્ભવન્તિ** સમુદયસચ્ચં. **યત્થ ચેતા નિરુજ્ઝન્તી**તિ એત્તાવતા વેદના યત્થ નિરુજ્ઝન્તિ, તં નિરોધસચ્ચં. **ખયગામિનન્તિ** વેદનાનં ખયગામિનં અરિયમગ્ગઞ્ચ પજાનાતીતિ સમ્બન્ધો. **વેદનાનં ખયા**તિ એવં ચત્તારિ સચ્ચાનિ પટિવિજ્ઝન્તેન અરિયમગ્ગેન વેદનાનં અનુપ્પાદનિરોધા. **નિચ્છાતો પરિનિબ્બુતો**તિ નિત્તણ્હો, પહીનતણ્હો, કિલેસપરિનિબ્બાનેન, ખન્ધપરિનિબ્બાનેન ચ પરિનિબ્બુતો હોતિ.

તતિયસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૪. દુતિયવેદનાસુત્તવણ્ણના

૫૩. ચતુત્થે **દુક્ખતો દટ્ઠબ્બા**તિ સુખવેદના વિપરિણામદુક્ખવસેન દુક્ખાતિ ઞાણચક્ખુના પસ્સિતબ્બા. **સલ્લતો દટ્ઠબ્બા**તિ દુન્નીહરણટ્ઠેન અન્તોતુદનટ્ઠેન પીળનટ્ઠેન દુક્ખદુક્ખભાવેન દુક્ખવેદના સલ્લન્તિ પસ્સિતબ્બા. **અનિચ્ચતો**તિ હુત્વા અભાવતો ઉદયબ્બયવન્તતો તાવકાલિકતો નિચ્ચપટિપક્ખતો ચ અદુક્ખમસુખા વેદના અનિચ્ચાતિ પસ્સિતબ્બા. કામઞ્ચેત્થ સબ્બાપિ વેદના અનિચ્ચતો પસ્સિતબ્બા, અનિચ્ચદસ્સનતો પન સાતિસયં વિરાગનિમિત્તં દુક્ખદસ્સનન્તિ ઇમમત્થં દસ્સેન્તો સત્થા ''સુખા, ભિક્ખવે, વેદના દુક્ખતો દટ્ઠબ્બા, દુક્ખા વેદના સલ્લતો દટ્ઠબ્બા''તિ આહ. અથ વા યત્થ પુથુજ્જના સુખાભિનિવેસિનો, તત્થ નિબ્બેદજનનત્થં તથા વુત્તં. તેનસ્સા સઙ્ખારદુક્ખતાય દુક્ખભાવો દસ્સિતો. યદનિચ્ચં, તં દુક્ખન્તિ વિપરિણામદુક્ખતાય ''સુખા, ભિક્ખવે, વેદના દુક્ખતો દટ્ઠબ્બા''તિ વત્વા ''સુખાપિ તાવ એદિસી, દુક્ખા નુ ખો કીદિસી''તિ ચિન્તેન્તાનં દુક્ખદુક્ખતાય ''દુક્ખા વેદના સલ્લતો દટ્ઠબ્બા''તિ આહ, ઇતરા પન સઙ્ખારદુક્ખતાય એવ દુક્ખાતિ દસ્સેન્તો ''અદુક્ખમસુખા વેદના અનિચ્ચતો દટ્ઠબ્બા''તિ અવોચ.

એત્થ ચ ''સુખા વેદના દુક્ખતો દટ્ઠબ્બા''તિ એતેન રાગસ્સ સમુગ્ઘાતનૂપાયો દસ્સિતો. સુખવેદનાય હિ રાગાનુસયો અનુસેતિ. ''દુક્ખા વેદના સલ્લતો દટ્ઠબ્બા''તિ એતેન દોસસ્સ સમુગ્ઘાતનૂપાયો દસ્સિતો. દુક્ખવેદનાય હિ પટિઘાનુસયો અનુસેતિ. ''અદુક્ખમસુખા વેદના અનિચ્ચતો દટ્ઠબ્બા''તિ એતેન મોહસ્સ સમુગ્ઘાતનૂપાયો દસ્સિતો. અદુક્ખમસુખવેદનાય હિ અવિજ્જાનુસયો અનુસેતિ.

તથા પઠમેન તણ્હાસંકિલેસસ્સ પહાનં દસ્સિતં તસ્સ સુખસ્સાદહેતુકત્તા, દુતિયેન દુચ્ચરિતસંકિલેસસ્સ પહાનં. યથાભૂતઞ્હિ દુક્ખં અપરિજાનન્તા તસ્સ પરિહરણત્થં દુચ્ચરિતં ચરન્તિ. તતિયેન દિટ્ઠિસંકિલેસસ્સ પહાનં અનિચ્ચતો પસ્સન્તસ્સ દિટ્ઠિસંકિલેસાભાવતો અવિજ્જાનિમિત્તત્તા દિટ્ઠિસંકિલેસસ્સ, અવિજ્જાનિમિત્તઞ્ચ અદુક્ખમસુખા વેદના. પઠમેન વા વિપરિણામદુક્ખપરિઞ્ઞા, દુતિયેન દુક્ખદુક્ખપરિઞ્ઞા, તતિયેન સઙ્ખારદુક્ખપરિઞ્ઞા. પઠમેન વા ઇટ્ઠારમ્મણપરિઞ્ઞા, દુતિયેન અનિટ્ઠારમ્મણપરિઞ્ઞા, તતિયેન

મજ્ઝત્તારમ્મણપરિઞ્ઞા. વિરત્તેસુ હિ તદારમ્મણધમ્મેસુ આરમ્મણાનિપિ વિરત્તાનેવ હોન્તીતિ. પઠમેન વા રાગપ્પહાનપરિકિત્તનેન દુક્ખાનુપસ્સનાય અપ્પણિહિતવિમોક્ખો દીપિતો હોતિ, દુતિયેન દોસપ્પહાનપરિકિત્તનેન અનિચ્ચાનુપસ્સનાય અનિમિત્તવિમોક્ખો, તતિયેન મોહપ્પહાનપરિકિત્તનેન અનત્તાનુપસ્સનાય સુઞ્ઞતવિમોક્ખો દીપિતો હોતીતિ વેદિતબ્બં.

યતોતિ યદા, યસ્મા વા. **અરિયો**તિ કિલેસેહિ આરકા ઠિતો પરિસુદ્ધો. **સમ્મદ્દસો**તિ સબ્બાસં વેદનાનં ચતુન્નમ્પિ વા સચ્ચાનં અવિપરીતદસ્સાવી. **અચ્છેચ્છિ તણ્હ**ન્તિ વેદનામૂલકં તણ્હં અગ્ગમગ્ગેન છિન્દિ, અનવસેસતો સમુચ્છિન્દિ. **વિવત્તયિ સંયોજન**ન્તિ દસવિધં સંયોજનં પરિવત્તયિ, નિમ્મૂલમકાસિ. **સમ્મા**તિ હેતુના કારણેન. **માનાભિસમયા**તિ માનસ્સ દસ્સનાભિસમયા, પહાનાભિસમયા વા. અરહત્તમગ્ગો હિ કિચ્ચવસેન માનં પસ્સતિ, અયમસ્સ દસ્સનાભિસમયો. તેન દિટ્ઠો પન સો તાવદેવ પહીયતિ દિટ્ઠવિસેન દિટ્ઠસત્તાનં જીવિતં વિય, અયમસ્સ પહાનાભિસમયો. **અન્તમકાસિ દુક્ખસ્સા**તિ એવં અરહત્તમગ્ગેન માનસ્સ દિટ્ઠત્તા પહીનત્તા ચ સબ્બસ્સેવ વટ્ટદુક્ખસ્સ કોટિસઙ્ખાતં અન્તં પરિચ્છેદં પરિવટુમં અકાસિ, અન્તિમસમુસ્સયમત્તાવસેસં દુક્ખમકાસીતિ વુત્તં હોતિ.

ગાથાસુ **યો**તિ યો અરિયસાવકો. **અદ્દા**તિ અદ્દસ, સુખવેદનં દુક્ખતો પસ્સીતિ અત્થો. સુખવેદના હિ વિસમિસ્સં વિય ભોજનં પરિભોગકાલે અસ્સાદં દદમાના વિપરિણામકાલે દુક્ખાયેવાતિ. **દુક્ખમદ્દક્ખિ સલ્લતો**તિ યથા સલ્લં સરીરં અનુપવિસન્તમ્પિ પવિટ્ઠમ્પિ ઉદ્ધરિયમાનમ્પિ પીળમેવ જનેતિ, એવં દુક્ખવેદના ઉપ્પજ્જમાનાપિ ઠિતિપ્પત્તાપિ ભિજ્જમાનાપિ વિબાધતિયેવાતિ તં સલ્લતો વિપસ્સીતિ વુત્તં. **અદ્દક્ખિ નં અનિચ્ચતો**તિ સુખદુક્ખતો સન્તસભાવતાય સન્તતરજાતિકમ્પિ નં અદુક્ખમસુખં અનિચ્ચન્તિકતાય અનિચ્ચતો પસ્સિ.

સ વે સમ્મદ્દસોતિ સો એવં તિસ્સન્નં વેદનાનં સમ્મદેવ દુક્ખાદિતો દસ્સાવી. **યતો**તિ યસ્મા. **તત્થા**તિ વેદનાયં. **વિમુચ્ચતી**તિ સમુચ્છેદવિમુત્તિવસેન વિમુચ્ચતિ. ઇદં વુત્તં હોતિ – યસ્મા સુખાદીનિ દુક્ખાદિતો અદ્દસ, તસ્મા તત્થ વેદનાય તપ્પટિબદ્ધછન્દરાગપ્પહાનેન સમુચ્છેદવસેન વિમુચ્ચતિ. યંસદ્દે હિ વુત્તે તંસદ્દો આહરિત્વા વત્તબ્બો. અથ વા **યતો**તિ કાયવાચાચિત્તેહિ સંયતો યતત્તો, યતતિ પદહતીતિ વા યતો, આયતતીતિ અત્થો. **અભિઞ્ઞાવોસિતો**તિ વેદનામુખેન ચતુસચ્ચકમ્મટ્ઠાનં ભાવેત્વા છટ્ઠાભિઞ્ઞાય પરિયોસિતો કતકિચ્ચો. **સન્તો**તિ રાગાદિકિલેસવૂપસમેન સન્તો. **યોગાતિગો**તિ કામયોગાદિં ચતુબ્બિધમ્પિ યોગં અતિક્કન્તો. ઉભયહિતમુનનતો **મુની**તિ.

ચતુત્થસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૫. પઠમએસનાસુત્તવણ્ણના

૫૪. પઞ્ચમે **એસના**તિ ગવેસના પરિયેસના મગ્ગના. તા વિભાગતો દસ્સેતું ''**કામેસના**''તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **કામેસના**તિ કામાનં એસના, કામસઙ્ખાતા વા એસના કામેસના. વુત્તઞ્હેતં –

> ''તત્થ કતમા કામેસના? યો કામેસુ કામચ્છન્દો, કામરાગો, કામનન્દી, કામસ્નેહો , કામપિપાસા, કામમુચ્છા, કામજ્ઝોસાનં, અયં વુચ્ચતિ કામેસના''તિ (વિભ॰ ૯૧૯).

તસ્મા કામરાગો કામેસનાતિ વેદિતબ્બો. **ભવેસનાયપિ** એસેવ નયો. વુત્તમ્પિ ચેતં –

> ‘‘તત્થ કતમા ભવેસના? યો ભવેસુ ભવચ્છન્દો…પે॰… ભવજ્ઝોસાનં, અયં વુચ્ચતિ ભવેસના’’તિ (વિભ॰ ૯૧૯).

તસ્મા ભવેસનરાગો રૂપારૂપભવપત્થના ભવેસનાતિ વેદિતબ્બા. બ્રહ્મચરિયસ્સ એસના **બ્રહ્મચરિયેસના**. યથાહ –

> ‘‘તત્થ કતમા બ્રહ્મચરિયેસના? સસ્સતો લોકોતિ વા, અસસ્સતો લોકોતિ વા, અન્તવા લોકોતિ વા, અનન્તવા લોકોતિ વા, તં જીવં તં સરીરન્તિ વા, અઞ્ઞં જીવં અઞ્ઞં સરીરન્તિ વા, હોતિ તથાગતો પરં મરણાતિ વા, ન હોતિ તથાગતો પરં મરણાતિ વા, હોતિ ચ ન ચ હોતિ તથાગતો પરં મરણાતિ વા, નેવ હોતિ ન ન હોતિ તથાગતો પરં મરણાતિ વા, યા એવરૂપા દિટ્ઠિ દિટ્ઠિગતં દિટ્ઠિગહનં દિટ્ઠિકન્તારો દિટ્ઠિવિસૂકાયિકં દિટ્ઠિવિપ્ફન્દિતં દિટ્ઠિસઞ્ઞોજનં ગાહો પતિટ્ઠાહો અભિનિવેસો પરામાસો કુમ્મગ્ગો મિચ્છાપથો મિચ્છત્તં તિત્થાયતનં વિપરિયેસગ્ગાહો, અયં વુચ્ચતિ બ્રહ્મચરિયેસના’’તિ (વિભ॰ ૯૧૯).

તસ્મા દિટ્ઠિગતસમ્મતસ્સ બ્રહ્મચરિયસ્સ એસના દિટ્ઠિબ્રહ્મચરિયેસનાતિ વેદિતબ્બાતિ. એત્તાવતા રાગદિટ્ઠિયો એસનાતિ દસ્સિતા હોન્તિ. ન કેવલઞ્ચ રાગદિટ્ઠિયોવ એસના, તદેકટ્ઠં કમ્મમ્પિ. વુત્તમ્પિ ચેતં –

> ‘‘તત્થ કતમા કામેસના? કામરાગો તદેકટ્ઠં અકુસલં કાયકમ્મં વચીકમ્મં મનોકમ્મં, અયં વુચ્ચતિ કામેસના. તત્થ કતમા ભવેસના? ભવરાગો તદેકટ્ઠં અકુસલં કાયકમ્મં વચીકમ્મં મનોકમ્મં, અયં વુચ્ચતિ ભવેસના. તત્થ કતમા બ્રહ્મચરિયેસના? અન્તગ્ગાહિકા દિટ્ઠિ તદેકટ્ઠં અકુસલં કાયકમ્મં, વચીકમ્મં, મનોકમ્મં, અયં વુચ્ચતિ બ્રહ્મચરિયેસના’’તિ (વિભ॰ ૯૧૯) –

એવમેતા તિસ્સો એસના વેદિતબ્બા.

ગાથાસુ સમ્ભવન્તિ એત્થ એસનાનં ઉપ્પત્તિહેતુભૂતા અવિજ્જાદયો તણ્હા ચાતિ **સમ્ભવો**, સમુદયોતિ અત્થો. **યત્થ ચેતા નિરુજ્ઝન્તી**તિ બ્રહ્મચરિયેસના પઠમમગ્ગેન નિરુજ્ઝતિ, કામેસના અનાગામિમગ્ગેન, ભવેસના અરહત્તમગ્ગેન નિરુજ્ઝતીતિ વેદિતબ્બં. સેસં વુત્તનયમેવ.

પઞ્ચમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૬. દુતિયએસનાસુત્તવણ્ણના

૫૫. છટ્ઠે **બ્રહ્મચરિયેસના સહા**તિ બ્રહ્મચરિયેસનાય સદ્ધિં. વિભત્તિલોપેન હિ અયં નિદ્દેસો, કરણત્થે વા એતં પચ્ચત્તવચનં. ઇદં વુત્તં હોતિ ‘‘બ્રહ્મચરિયેસનાય સદ્ધિં કામેસના, ભવેસનાતિ તિસ્સો એસના’’તિ. તાસુ બ્રહ્મચરિયેસનં સરૂપતો દસ્સેતું ‘‘**ઇતિસચ્ચપરામાસો**, **દિટ્ઠિટ્ઠાના સમુસ્સયા**’’તિ વુત્તં. તસ્સત્થો – ઇતિ એવં સચ્ચન્તિ પરામાસો **ઇતિસચ્ચપરામાસો**. ઇદમેવ સચ્ચં, મોઘમઞ્ઞન્તિ દિટ્ઠિયા પવત્તિઆકારં દસ્સેતિ. દિટ્ઠિયો એવ સબ્બાનત્થહેતુભાવતો **દિટ્ઠિટ્ઠાના**. વુત્તઞ્હેતં – ‘‘મિચ્છાદિટ્ઠિપરમાહં, ભિક્ખવે, વજ્જં વદામી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૩૧૦). તા એવ ચ ઉપરૂપરિ વડ્ઢમાના લોભાદિકિલેસસમુસ્સયેન ચ **સમુસ્સયા**, ‘‘ઇદમેવ સચ્ચં, મોઘમઞ્ઞ’’ન્તિ

મિચ્છાભિનિવિસમાના સબ્બાનત્થહેતુભૂતા કિલેસદુક્ખૂપચયહેતુભૂતા ચ દિટ્ઠિયો બ્રહ્મચરિયેસનાતિ વુત્તં હોતિ. એતેન પવત્તિઆકારતો નિબ્બત્તિતો ચ બ્રહ્મચરિયેસના દસ્સિતાતિ વેદિતબ્બા.

સબ્બરાગવિરત્તસ્સાતિ સબ્બેહિ કામરાગભવરાગેહિ વિરત્તસ્સ. તતો એવ તણ્હક્ખયસઙ્ખાતે નિબ્બાને વિમુત્તત્તા **તણ્હક્ખયવિમુત્તિનો** અરહતો. **એસના પટિનિસ્સટ્ઠા**તિ કામેસના, ભવેસના ચ સબ્બસો નિસ્સટ્ઠા પહીના. **દિટ્ઠિટ્ઠાના સમૂહતા**તિ બ્રહ્મચરિયેસનાસઙ્ખાતા દિટ્ઠિટ્ઠાના ચ પઠમમગ્ગેનેવ સમુગ્ઘાતિતા. **એસનાનં ખયા**તિ એવમેતાસં તિસ્સન્નં એસનાનં ખયા અનુપ્પાદનિરોધા ભિન્નકિલેસત્તા. **ભિક્ખૂ**તિ ચ સબ્બસો આસાભા વા. **નિરાસો**તિ ચ દિટ્ઠેકટ્ઠસ્સ વિચિકિચ્છાકથંકથાસલ્લસ્સ પહીનત્તા **અકથંકથી**તિ ચ વુચ્ચતીતિ.

છટ્ઠસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૭-૮. આસવસુત્તદ્વયવણ્ણના

૫૬-૫૭. સત્તમે **કામાસવો**તિ કામેસુ આસવો, કામસઙ્ખાતો વા આસવો કામાસવો , અત્થતો પન કામરાગો રૂપાદિઅભિરતિ ચ કામાસવો. રૂપારૂપભવેસુ છન્દરાગો ઝાનનિકન્તિ સસ્સતદિટ્ઠિસહગતો રાગો ભવપત્થના ચ **ભવાસવો**. અવિજ્જાવ **અવિજ્જાસવો**.

આસવાનઞ્ચ સમ્ભવન્તિ એત્થ અયોનિસોમનસિકારો અવિજ્જાદયો ચ કિલેસા આસવાનં સમ્ભવો. વુત્તઞ્હેતં –

> ‘‘અયોનિસો, ભિક્ખવે, મનસિકરોતો અનુપ્પન્ના ચેવ આસવા ઉપ્પજ્જન્તિ, ઉપ્પન્ના ચ આસવા પવડ્ઢન્તી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૫).

> ‘‘અવિજ્જા, ભિક્ખવે, પુબ્બઙ્ગમા અકુસલાનં ધમ્માનં સમાપત્તિયા અન્વદેવ અહિરિકં અનોત્તપ્પ’’ન્તિ (ઇતિવુ॰ ૪૦) ચ.

મગ્ગઞ્ચ ખયગામિનન્તિ આસવાનં ખયગામિનં અરિયમગ્ગઞ્ચ. તત્થ કામાસવો અનાગામિમગ્ગેન પહીયતિ, ભવાસવો અવિજ્જાસવો ચ અરહત્તમગ્ગેન. કામુપાદાનં વિય કામાસવોપિ અગ્ગમગ્ગવજ્ઝોતિ ચ વદન્તિ. સેસં વુત્તનયમેવ. અટ્ઠમે અપુબ્બં નત્થિ.

સત્તમઅટ્ઠમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૯. તણ્હાસુત્તવણ્ણના

૫૮. નવમે તણ્હાયનટ્ઠેન **તણ્હા**, રૂપાદિવિસયં તસતીતિ વા **તણ્હા**. ઇદાનિ તં વિભજિત્વા દસ્સેતું ‘‘**કામતણ્હા**’’તિઆદિ વુત્તં. તત્થ પઞ્ચકામગુણિકો રાગો **કામતણ્હા**. રૂપારૂપભવેસુ છન્દરાગો ઝાનનિકન્તિ સસ્સતદિટ્ઠિસહગતો રાગો ભવવસેન પત્થના ચ **ભવતણ્હા**. ઉચ્છેદદિટ્ઠિસહગતો રાગો **વિભવતણ્હા**. અપિચ પચ્છિમતણ્હાદ્વયં ઠપેત્વા સેસા સબ્બાપિ તણ્હા કામતણ્હા એવ. યથાહ –

> ‘‘તત્થ કતમા ભવતણ્હા? સસ્સતદિટ્ઠિસહગતો રાગો સારાગો ચિત્તસ્સ સારાગો – અયં વુચ્ચતિ ભવતણ્હા. તત્થ કતમા વિભવતણ્હા? ઉચ્છેદદિટ્ઠિસહગતો રાગો સારાગો ચિત્તસ્સ સારાગો, અયં વુચ્ચતિ

વિભવતણ્હા . અવસેસા તણ્હા કામતણ્હા’’તિ (વિભ॰ ૯૧૬).

ઇમા ચ તિસ્સો તણ્હા રૂપતણ્હા...પે॰... ધમ્મતણ્હાતિ વિસયભેદતો પચ્ચેકં છબ્બિધાતિ કત્વા અટ્ઠારસ હોન્તિ. તા અજ્ઝત્તરૂપાદીસુ અટ્ઠારસ, બહિદ્ધારૂપાદીસુ અટ્ઠારસાતિ છત્તિંસ, ઇતિ અતીતા છત્તિંસ, અનાગતા છત્તિંસ, પચ્ચુપ્પન્ના છત્તિંસાતિ વિભાગતો અટ્ઠસતં હોન્તિ. પુન સઙ્ગહે કરિયમાને કાલભેદં અનામસિત્વા ગય્હમાના છત્તિંસેવ હોન્તિ, રૂપાદીનં અજ્ઝત્તિકબાહિરવિભાગે અકરિયમાને અટ્ઠારસેવ, રૂપાદિઆરમ્મણવિભાગમત્તે ગય્હમાને છળેવ, આરમ્મણવિભાગમ્પિ અકત્વા ગય્હમાના તિસ્સોયેવ હોન્તીતિ.

ગાથાસુ **તણ્હાયોગેના**તિ તણ્હાસઙ્ખાતેન યોગેન, કામયોગેન, ભવયોગેન ચ. **સંયુત્તા**તિ સમ્બન્ધા, ભવાદીસુ સંયોજિતા વા. તેનેવાહ ‘‘**રત્તચિત્તા ભવાભવે**’’તિ. ખુદ્દકે ચેવ મહન્તે ચ ભવે લગ્ગચિત્તાતિ અત્થો. અથ વા **ભવો**તિ સસ્સતદિટ્ઠિ, **અભવો**તિ ઉચ્છેદદિટ્ઠિ. તસ્મા ભવાભવે સસ્સતુચ્છેદદિટ્ઠીસુ સત્તવિસત્તચિત્તાતિ. એતેન ભવતણ્હા, વિભવતણ્હા ચ દસ્સિતા. ઇમસ્મિં પક્ખે ‘‘તણ્હાયોગેના’’તિ ઇમિના કામતણ્હાવ દસ્સિતાતિ વેદિતબ્બા. **તે યોગયુત્તા મારસ્સા**તિ તે એવંભૂતા પુગ્ગલા મારસ્સ પાસસઙ્ખાતેન યોગેન યુત્તા બદ્ધા. રાગો હિ મારયોગો મારપાસોતિ વુચ્ચતિ. યથાહ –

‘‘અન્તલિક્ખચરો પાસો, ય્વાયં ચરતિ માનસો;
તેન તં બાધયિસ્સામિ, ન મે સમણ મોક્ખસી’’તિ. (સં॰ નિ॰ ૧.૧૫૧; મહાવ॰ ૩૩);

ચતૂહિ યોગેહિ અનુપદ્દુતત્તા યોગક્ખેમં, નિબ્બાનં અરહત્તઞ્ચ, તસ્સ અનધિગમેન **અયોગક્ખેમિનો**. ઉપરૂપરિ કિલેસાભિસઙ્ખારાનં જનનતો **જના**, પાણિનો. રૂપાદીસુ સત્તા વિસત્તાતિ **સત્તા**.

‘‘ખન્ધાનઞ્ચ પટિપાટિ, ધાતુઆયતનાન ચ;
અબ્બોચ્છિન્નં વત્તમાના, સંસારોતિ પવુચ્ચતી’’તિ. –

એવં વુત્તં ખન્ધાદીનં અપરાપરુપ્પત્તિસઙ્ખાતં **સંસારં ગચ્છન્તિ**, તતો ન મુચ્ચન્તિ. કસ્મા? તણ્હાયોગયુત્તત્તા . **જાતિમરણગામિનો** પુનપ્પુનં જનનમરણસ્સેવ ઉપગમનસીલાતિ. એત્તાવતા વટ્ટં દસ્સેત્વા ઇદાનિ વિવટ્ટં દસ્સેતું ‘‘**યે ચ તણ્હં પહન્ત્વાના**’’તિ ગાથમાહ. સા હેટ્ઠા વુત્તનયત્તા સુવિઞ્ઞેય્યાવ.

નવમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૦. મારધેય્યસુત્તવણ્ણના

૫૯. દસમસ્સ કા ઉપ્પત્તિ? એકદિવસં કિર સત્થા સેક્ખબહુલાય પરિસાય પરિવુતો નિસિન્નો તેસં અજ્ઝાસયં ઓલોકેત્વા ઉપરિ વિસેસાધિગમાય ઉસ્સાહં જનેતું અસેક્ખભૂમિં થોમેન્તો ઇદં સુત્તં અભાસિ. તત્થ **અતિક્કમ્મા**તિઆદીસુ અયં સઙ્ખેપત્થો – **અતિક્કમ્મ** અતિક્કમિત્વા અભિભવિત્વા. **મારધેય્યં** મારસ્સ વિસયં ઇસ્સરિયટ્ઠાનં. **આદિચ્ચોવ** યથા આદિચ્ચો અબ્ભાદિઉપક્કિલેસવિમુત્તો અત્તનો ઇદ્ધિયા આનુભાવેન તેજસાતિ તીહિ ગુણેહિ સમન્નાગતો નભં અબ્ભુસ્સક્કમાનો સબ્બં આકાસગતં તમં અતિક્કમ્મ અતિક્કમિત્વા અભિભવિત્વા વિધમિત્વા **વિરોચતિ**, ઓભાસતિ, તપતિ; એવમેવ ખીણાસવો ભિક્ખુ તીહિ ધમ્મેહિ સમન્નાગતો સબ્બુપક્કિલેસવિમુત્તો મારધેય્યસઙ્ખાતં તેભૂમકધમ્મપ્પવત્તં અભિભવિત્વા વિરોચતીતિ.

અસેક્ખેનાતિ એત્થ સિક્ખાસુ જાતાતિ સેક્ખા, સત્તન્નં સેક્ખાનં એતેતિ વા સેક્ખા, અપરિયોસિતસિક્ખત્તા સયમેવ સિક્ખન્તીતિ વા સેક્ખા મગ્ગધમ્મા હેટ્ઠિમફલત્તયધમ્મા ચ. અગ્ગફલધમ્મા પન ઉપરિ સિક્ખિતબ્બાભાવેન ન સેક્ખાતિ **અસેક્ખા**. યત્થ હિ સેક્ખભાવાસઙ્કા અત્થિ, તત્થાયં પટિસેધોતિ લોકિયધમ્મેસુ નિબ્બાને ચ અસેક્ખભાવાનાપત્તિ દટ્ઠબ્બા. સીલસમાધિપઞ્ઞાસઙ્ખાતા હિ સિક્ખા અત્તનો પટિપક્ખકિલેસેહિ વિપ્પયુત્તા પરિસુદ્ધા ઉપક્કિલેસાનં આરમ્મણભાવમ્પિ અનુપગમનતો સાતિસયં સિક્ખાતિ વત્તું યુત્તા, અટ્ઠસુપિ મગ્ગફલેસુ વિજ્જન્તિ; તસ્મા ચતુમગ્ગહેટ્ઠિમફલત્તયધમ્મા વિય અરહત્તફલધમ્માપિ ''તાસુ સિક્ખાસુ જાતા''તિ ચ, તંસિક્ખાસમઙ્ગિનો અરહતો ઇતરેસં વિય સેક્ખત્તે સતિ ''સેક્ખસ્સ એતે''તિ ચ ''સિક્ખા સીલં એતેસ''ન્તિ ચ સેક્ખાતિ આસઙ્કા સિયુન્તિ તદાસઙ્કાનિવત્તનત્થં અસેક્ખાતિ યથાવુત્તસેક્ખભાવપ્પટિસેધં કત્વા વુત્તં. અરહત્તફલે પવત્તમાના હિ સિક્ખા પરિનિટ્ઠિતકિચ્ચત્તા ન સિક્ખાકિચ્ચં કરોન્તિ, કેવલં સિક્ખાફલભાવેન પવત્તન્તિ. તસ્મા તા ન સિક્ખાવચનં અરહન્તિ, નાપિ તંસમઙ્ગિનો સેક્ખવચનં, ન ચ તંસમ્પયુત્તધમ્મા સિક્ખનસીલા. ''સિક્ખાસુ જાતા''તિ એવમાદિઅત્થેહિ અગ્ગફલધમ્મા સેક્ખા ન હોન્તિ. હેટ્ઠિમફલેસુ પન સિક્ખા સકદાગામિમગ્ગવિપસ્સનાદીનં ઉપનિસ્સયભાવતો સિક્ખાકિચ્ચં કરોન્તીતિ સિક્ખાવચનં અરહન્તિ, તંસમઙ્ગિનો ચ સેક્ખવચનં, તંસમ્પયુત્તા ધમ્મા ચ સિક્ખનસીલા. સેક્ખધમ્મા યથાવુત્તેહિ અત્થેહિ સેક્ખા હોન્તિયેવ.

અથ વા સેક્ખાતિ અપરિયોસિતસિક્ખાનં વચનન્તિ, અસેક્ખાતિ પદં પરિયોસિતસિક્ખાનં દસ્સનન્તિ ન લોકિયધમ્મનિબ્બાનાનં અસેક્ખભાવાપત્તિ. વુદ્ધિપ્પત્તા સેક્ખા અસેક્ખા ચ સેક્ખધમ્મેસુ એવ કેસઞ્ચિ વુદ્ધિપ્પત્તાનં અસેક્ખતા આપજ્જતીતિ અરહત્તમગ્ગધમ્મા વુદ્ધિપ્પત્તા. યથાવુત્તેહિ ચ અત્થેહિ સેક્ખાતિ કત્વા અસેક્ખા આપન્નાતિ ચે? તં ન, સદિસેસુ તબ્બોહારતો. અરહત્તમગ્ગતો હિ નિન્નાનાકરણં અરહત્તફલં ઠપેત્વા પરિઞ્ઞાદિકિચ્ચકરણં વિપાકભાવઞ્ચ, તસ્મા તે એવ સેક્ખા ધમ્મા અરહત્તફલભાવં આપન્નાતિ સક્કા વત્તું. કુસલસુખતો ચ વિપાકસુખં સન્તતરતાય પણીતતરન્તિ વુદ્ધિપ્પત્તાવ તે ધમ્મા હોન્તીતિ ''અસેક્ખા''તિ વુચ્ચન્તિ.

તે પન અસેક્ખધમ્મે ખન્ધવસેન ઇધ તિધા વિભજિત્વા તેહિ સમન્નાગમેન ખીણાસવસ્સ આનુભાવં વિભાવેન્તો ભગવા ''**અસેક્ખેન સીલક્ખન્ધેના**''તિઆદિમાહ. તત્થ **સીલ**સદ્દસ્સ અત્થો હેટ્ઠા વુત્તો. **ખન્ધ**સદ્દો પન રાસિમ્હિ પઞ્ઞત્તિયં રુળ્હિયં ગુણેતિ બહૂસુ અત્થેસુ દિટ્ઠપ્પયોગો. તથા હિ ''અસઙ્ખેય્યો અપ્પમેય્યો મહાઉદકક્ખન્ધોત્વેવ સઙ્ખ્યં ગચ્છતી''તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૪.૫૧; ૬.૩૭) રાસિમ્હિ આગતો. ''અદ્દસા ખો ભગવા મહન્તં દારુક્ખન્ધં ગઙ્ગાય નદિયા સોતેન વુય્હમાન''ન્તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૪૧) પઞ્ઞત્તિયં. ''ચિત્તં મનો માનસં હદયં પણ્ડરં મનો મનાયતનં વિઞ્ઞાણં વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો''તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૬૩, ૬૫) રુળ્હિયં. ''ન ખો, આવુસો વિસાખ, અરિયેન અટ્ઠઙ્ગિકેન મગ્ગેન તયો ખન્ધા સઙ્ગહિતા, તીહિ ચ ખો, આવુસો વિસાખ, ખન્ધેહિ અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો સઙ્ગહિતો''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૨) ગુણે. ઇધાપિ ગુણેયેવ દટ્ઠબ્બો. તસ્મા અસેક્ખેન સીલસઙ્ખાતેન ગુણેનાતિ અત્થો. **સમન્નાગતો**તિ સમ્પયુત્તો સમઙ્ગીભૂતો. સમાદહતિ એતેન, સયં વા સમાદહતિ, સમાધાનમેવ વાતિ **સમાધિ**. પકારેહિ જાનાતિ યથાસભાવં પટિવિજ્ઝતીતિ **પઞ્ઞા**. સીલમેવ ખન્ધો **સીલક્ખન્ધો**. સેસેસુપિ એસેવ નયો.

તત્થ અગ્ગફલભૂતા સમ્માવાચા, સમ્માકમ્મન્તો, સમ્માઆજીવો ચ સભાવેનેવ અસેક્ખો સીલક્ખન્ધો નામ, તથા સમ્માસમાધિ અસેક્ખો સમાધિક્ખન્ધો. તદુપકારકતો પન સમ્માવાયામસમ્માસતિયો સમાધિક્ખન્ધે સઙ્ગહં ગચ્છન્તિ. તથા સમ્માદિટ્ઠિ અસેક્ખો પઞ્ઞાક્ખન્ધો. તદુપકારકતો સમ્માસઙ્કપ્પો પઞ્ઞાક્ખન્ધે સઙ્ગહં ગચ્છતીતિ એવમેત્થ અટ્ઠપિ અરહત્તફલધમ્મા તીહિ ખન્ધેહિ સઙ્ગહેત્વા દસ્સિતાતિ વેદિતબ્બં.

યસ્સ એતે સુભાવિતાતિ યેન અરહતા એતે સીલાદયો અસેક્ખધમ્મક્ખન્ધા સુભાવિતા સુટ્ઠુ વડ્ઢિતા, સો આદિચ્ચોવ વિરોચતીતિ સમ્બન્ધો. ‘‘યસ્સ ચેતે’’તિપિ પઠન્તિ. તેસઞ્ચ સદ્દો નિપાતમત્તં. એવમેતસ્મિં વગ્ગે પઠમસુત્તે વટ્ટં, પરિયોસાનસુત્તે વિવટ્ટં, ઇતરેસુ વટ્ટવિવટ્ટં કથિતં.

દસમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

પઠમવગ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. દુતિયવગ્ગો

૧. પુઞ્ઞકિરિયવત્થુસુત્તવણ્ણના

૬૦. દુતિયવગ્ગસ્સ પઠમે **પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂની**તિ પુજ્જભવફલં નિબ્બત્તેન્તિ, અત્તનો સન્તાનં પુનન્તીતિ વા પુઞ્ઞાનિ, પુઞ્ઞાનિ ચ તાનિ હેતુપચ્ચયેહિ કત્તબ્બતો કિરિયા ચાતિ પુઞ્ઞકિરિયા. તા એવ ચ તેસં તેસં આનિસંસાનં વત્થુભાવતો પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂનિ. **દાનમય**ન્તિ અનુપચ્છિન્નભવમૂલસ્સ અનુગ્ગહવસેન પૂજાવસેન વા અત્તનો દેય્યધમ્મસ્સ પરેસં પરિચ્ચાગચેતના દીયતિ એતાયાતિ દાનં, દાનમેવ દાનમયં. ચીવરાદીસુ હિ ચતૂસુ પચ્ચયેસુ અન્નાદીસુ વા દસસુ દાનવત્થૂસુ રૂપાદીસુ વા છસુ આરમ્મણેસુ તં તં દેન્તસ્સ તેસં ઉપ્પાદનતો પટ્ઠાય પુબ્બભાગે પરિચ્ચાગકાલે પચ્છા સોમનસ્સચિત્તેન અનુસ્સરણે ચાતિ તીસુ કાલેસુ વુત્તનયેન પવત્તચેતના દાનમયં પુઞ્ઞકિરિયવત્થુ નામ.

સીલમયન્તિ નિચ્ચસીલઉપોસથનિયમાદિવસેન પઞ્ચ, અટ્ઠ, દસ વા સીલાનિ સમાદિયન્તસ્સ સીલપૂરણત્થં પબ્બજિસ્સામીતિ વિહારં ગચ્છન્તસ્સ પબ્બજન્તસ્સ મનોરથં મત્થકં પાપેત્વા ‘‘પબ્બજિતો વતમ્હિ સાધુ સુટ્ઠૂ’’તિ આવજ્જેન્તસ્સ સદ્ધાય પાતિમોક્ખં પરિપૂરેન્તસ્સ પઞ્ઞાય ચીવરાદિકે પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ સતિયા આપાથગતેસુ રૂપાદીસુ ચક્ખુદ્વારાદીનિ સંવરન્તસ્સ વીરિયેન આજીવં સોધેન્તસ્સ ચ પવત્તા ચેતના સીલતીતિ સીલમયં પુઞ્ઞકિરિયવત્થુ નામ.

તથા પટિસમ્ભિદાયં (પટિ॰ મ॰ ૧.૪૮) વુત્તેન વિપસ્સનામગ્ગેન ચક્ખું અનિચ્ચતો દુક્ખતો અનત્તતો વિપસ્સન્તસ્સ સોતં, ઘાનં, જિવ્હં, કાયં, મનં. રૂપે...પે॰... ધમ્મે, ચક્ખુવિઞ્ઞાણં...પે॰... મનોવિઞ્ઞાણં. ચક્ખુસમ્ફસ્સં...પે॰... મનોસમ્ફસ્સં, ચક્ખુસમ્ફસ્સજં વેદનં...પે॰... મનોસમ્ફસ્સજં વેદનં. રૂપસઞ્ઞં...પે॰... ધમ્મસઞ્ઞં. જરામરણં અનિચ્ચતો દુક્ખતો અનત્તતો વિપસ્સન્તસ્સ યા ચેતના, યા ચ પથવીકસિણાદીસુ અટ્ઠતિંસાય આરમ્મણેસુ પવત્તા ઝાનચેતના, યા ચ અનવજ્જેસુ કમ્માયતનસિપ્પાયતનવિજ્જાટ્ઠાનેસુ પરિચયમનસિકારાદિવસેન પવત્તા ચેતના, સબ્બા ભાવેતિ એતાયાતિ **ભાવનામયં** વુત્તનયેન પુઞ્ઞકિરિયવત્થુ ચાતિ.

એકમેકઞ્ચેત્થ યથારહં પુબ્બભાગતો પટ્ઠાય કાયેન કરોન્તસ્સ કાયકમ્મં હોતિ, તદત્થં વાચં નિચ્છારેન્તસ્સ વચીકમ્મં, કાયઙ્ગં વાચઙ્ગઞ્ચ અચોપેત્વા મનસા ચિન્તેન્તસ્સ મનોકમ્મં. અન્નાદીનિ દેન્તસ્સ ચાપિ ‘‘અન્નદાનાદીનિ દેમી’’તિ વા દાનપારમિં આવજ્જેત્વા વા દાનકાલે દાનમયં પુઞ્ઞકિરિયવત્થુ હોતિ. વત્તસીસે ઠત્વા દદતો સીલમયં, ખયતો વયતો કમ્મતો સમ્મસનં પટ્ઠપેત્વા દદતો ભાવનામયં પુઞ્ઞકિરિયવત્થુ હોતિ.

અપરાનિપિ સત્ત પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂનિ – અપચિતિસહગતં પુઞ્ઞકિરિયવત્થુ વેય્યાવચ્ચસહગતં પત્તિઅનુપ્પદાનં અબ્ભનુમોદનં દેસનામયં સવનમયં દિટ્ઠિજુગતં પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂતિ. સરણગમનમ્પિ હિ દિટ્ઠિજુગતેનેવ સઙ્ગય્હતિ. યં પનેત્થ વત્તબ્બં, તં પરતો આવિ ભવિસ્સતિ.

તત્થ વુડ્ઢતરં દિસ્વા પચ્ચુગ્ગમનપત્તચીવરપટિગ્ગહણાભિવાદનમગ્ગસમ્પદાનાદિવસેન **અપચાયનસહગતં** વેદિતબ્બં. વુડ્ઢતરાનં વત્તપટિપત્તિકરણવસેન, ગામં પિણ્ડાય પવિટ્ઠં ભિક્ખું દિસ્વા પત્તં ગહેત્વા ગામે ભિક્ખં સમ્પાદેત્વા ઉપસંહરણવસેન ''ગચ્છ ભિક્ખૂનં પત્તં આહરા''તિ સુત્વા વેગેન ગન્ત્વા પત્તાહરણાદિવસેન ચ **વેય્યાવચ્ચસહગતં** વેદિતબ્બં. ચત્તારો પચ્ચયે દત્વા પુપ્ફગન્ધાદીહિ રતનત્તયસ્સ પૂજં કત્વા અઞ્ઞં વા તાદિસં પુઞ્ઞં કત્વા ''સબ્બસત્તાનં પત્તિ હોતૂ''તિ પરિણામવસેન **પત્તિઅનુપ્પદાનં** વેદિતબ્બં. તથા પરેહિ દિન્નાય પત્તિયા કેવલં વા પરેહિ કતં પુઞ્ઞં ''સાધુ, સુટ્ઠૂ''તિ અનુમોદનવસેન **અબ્ભનુમોદનં** વેદિતબ્બં. અત્તનો પગુણધમ્મં અપચ્ચાસીસન્તો હિતજ્ઝાસયેન પરેસં દેસેતિ – ઇદં **દેસનામયં** પુઞ્ઞકિરિયવત્થુ નામ. યં પન એકો ''એવં મં ધમ્મકથિકોતિ જાનિસ્સન્તી''તિ ઇચ્છાય ઠત્વા લાભસક્કારસિલોકસન્નિસ્સિતો ધમ્મં દેસેતિ, તં ન મહપ્ફલં હોતિ. ''અદ્ધા અયં અત્તહિતપરહિતાનં પટિપજ્જનૂપાયો''તિ યોનિસોમનસિકારપુરેચારિકહિતફરણેન મુદુચિત્તેન ધમ્મં સુણાતિ, ઇદં **સવનમયં** પુઞ્ઞકિરિયવત્થુ હોતિ. યં પનેકો ''ઇતિ મં સદ્ધોતિ જાનિસ્સન્તી''તિ સુણાતિ, તં ન મહપ્ફલં હોતિ. દિટ્ઠિયા ઉજુગમનં **દિટ્ઠિજુગતં**, ''અત્થિ દિન્ન''ન્તિઆદિનયપ્પવત્તસ્સ સમ્માદસ્સનસ્સ એતં અધિવચનં. ઇદઞ્હિ પુબ્બભાગે વા પચ્છાભાગે વા ઞાણવિપ્પયુત્તમ્પિ ઉજુકરણકાલે ઞાણસમ્પયુત્તમેવ હોતિ. અપરે પનાહુ ''વિજાનનપજાનનવસેન દસ્સનં દિટ્ઠિ કુસલઞ્ચ વિઞ્ઞાણં કમ્મસ્સકતાઞાણાદિ ચ સમ્માદસ્સન''ન્તિ . તત્થ કુસલેન વિઞ્ઞાણેન ઞાણસ્સ અનુપ્પાદેપિ અત્તના કતપુઞ્ઞાનુસ્સરણવણ્ણારહવણ્ણનાદીનં સઙ્ગહો, કમ્મસ્સકતાઞાણેન કમ્મપથસમ્માદિટ્ઠિયા . ઇતરં પન દિટ્ઠિજુગતં સબ્બેસં નિયમલક્ખણં. યઞ્હિ કિઞ્ચિ પુઞ્ઞં કરોન્તસ્સ દિટ્ઠિયા ઉજુભાવેનેવ તં મહપ્ફલં હોતિ.

ઇમેસં પન સત્તન્નં પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂનં પુરિમેહિ તીહિ દાનમયાદીહિ પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂહિ સઙ્ગહો. તત્થ હિ અપચાયનવેય્યાવચ્ચાનિ સીલમયે, પત્તિઅનુપ્પદાનઅબ્ભનુમોદનાનિ દાનમયે, ધમ્મદેસનાસવનાનિ ભાવનામયે, દિટ્ઠિજુગતં તીસુપિ. તેનાહ ભગવા –

> ''તીણિમાનિ, ભિક્ખવે, પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂનિ. કતમાનિ તીણિ? દાનમયં…પે॰… ભાવનામયં પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂ''તિ (અ॰ નિ॰ ૮.૩૬).

એત્થ ચ અટ્ઠન્નં કામાવચરકુસલચેતનાનં વસેન તિણ્ણમ્પિ પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂનં પવત્તિ હોતિ. યથા હિ પગુણં ધમ્મં પરિવત્તેન્તસ્સ એકચ્ચે અનુસન્ધિં અસલ્લક્ખેન્તસ્સેવ ગચ્છન્તિ, એવં પગુણં સમથવિપસ્સનાભાવનં અનુયુઞ્જન્તસ્સ અન્તરન્તરા ઞાણવિપ્પયુત્તચિત્તેનાપિ મનસિકારો પવત્તતિ. સબ્બં તં પન મહગ્ગતકુસલચેતનાનં વસેન ભાવનામયમેવ પુઞ્ઞકિરિયવત્થુ હોતિ, ન ઇતરાનિ. ગાથાય અત્થો હેટ્ઠા વુત્તોયેવ.

પઠમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. ચક્ખુસુત્તવણ્ણના

૬૧. દુતિયે **ચક્ખૂની**તિ ચક્ખન્તીતિ ચક્ખૂનિ, સમવિસમં આચિક્ખન્તાનિ વિય પવત્તન્તીતિ અત્થો. અથ વા ચક્ખનટ્ઠેન ચક્ખૂનિ. કિમિદં ચક્ખનં નામ? અસ્સાદનં, તથા હિ વદન્તિ ''મધું ચક્ખતિ બ્યઞ્જનં ચક્ખતી''તિ ઇમાનિ ચ આરમ્મણરસં અનુભવન્તાનિ અસ્સાદેન્તાનિ વિય હોન્તીતિ ચક્ખનટ્ઠેન ચક્ખૂનિ. તાનિ પન સઙ્ખેપતો દ્વે ચક્ખૂનિ – ઞાણચક્ખુ, મંસચક્ખુ ચાતિ. તેસુ **મંસચક્ખુ** હેટ્ઠા વુત્તમેવ. **ઞાણચક્ખુ** દિબ્બચક્ખુ, પઞ્ઞાચક્ખૂતિ ઇધ દ્વિધા કત્વા વુત્તં.

તત્થ **દિબ્બચક્ખૂ**તિ દિબ્બસદિસત્તા દિબ્બં. દેવતાનઞ્હિ સુચરિતકમ્મનિબ્બત્તં પિત્તસેમ્હરુહિરાદીહિ અપલિબુદ્ધં ઉપક્કિલેસવિમુત્તતાય દૂરેપિ આરમ્મણગ્ગહણસમત્થં દિબ્બં પસાદચક્ખુ હોતિ. ઇદઞ્ચાપિ વીરિયભાવનાબલનિબ્બત્તં ઞાણચક્ખુ તાદિસમેવાતિ દિબ્બસદિસત્તા દિબ્બં, દિબ્બવિહારવસેન પટિલદ્ધત્તા અત્તનો ચ દિબ્બવિહારસન્નિસ્સિતત્તા આલોકપરિગ્ગહેન મહાજુતિકત્તા. તિરોકુટ્ટાદિગતરૂપદસ્સનેન મહાગતિકત્તાપિ દિબ્બં. તં સબ્બં સદ્દસત્થાનુસારેન વેદિતબ્બં. દસ્સનટ્ઠેન ચક્ખુકિચ્ચકરણેન ચક્ખુમિવાતિપિ ચક્ખુ, દિબ્બઞ્ચ તં ચક્ખુ ચાતિ દિબ્બચક્ખુ.

પજાનાતીતિ **પઞ્ઞા**. કિં પજાનાતિ? ચત્તારિ અરિયસચ્ચાનિ ''ઇદં દુક્ખ''ન્તિઆદિના. વુત્તઞ્હેતં –

> ''પજાનાતીતિ ખો, આવુસો, તસ્મા પઞ્ઞાતિ વુચ્ચતિ. કિઞ્ચ પજાનાતિ? ઇદં દુક્ખ''ન્તિઆદિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૪૯).

અટ્ઠકથાયં પન ''પઞ્ઞાપનવસેન પઞ્ઞા. કિન્તિ પઞ્ઞાપેતિ? અનિચ્ચન્તિ પઞ્ઞાપેતિ, દુક્ખન્તિ પઞ્ઞાપેતિ, અનત્તાતિ પઞ્ઞાપેતી''તિ વુત્તં. સા પનાયં લક્ખણાદિતો યથાસભાવપટિવેધલક્ખણા, અક્ખલિતપટિવેધલક્ખણા વા કુસલિસ્સાસખિત્તઉસુપટિવેધો વિય, વિસયોભાસનરસા પદીપો વિય, અસમ્મોહપચ્ચુપટ્ઠાના અરઞ્ઞગતસુદેસકો વિય. વિસેસતો પનેત્થ આસવક્ખયઞાણસઙ્ખાતા પઞ્ઞા ચતુસચ્ચદસ્સનટ્ઠેન **પઞ્ઞાચક્ખૂ**તિ અધિપ્પેતા. યં સન્ધાય વુત્તં ''ચક્ખું ઉદપાદિ, ઞાણં ઉદપાદિ, પઞ્ઞા ઉદપાદિ, વિજ્જા ઉદપાદિ, આલોકો ઉદપાદી''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૮૧; મહાવ॰ ૧૫).

એતેસુ ચ મંસચક્ખુ પરિત્તં, દિબ્બચક્ખુ મહગ્ગતં, ઇતરં અપ્પમાણં. મંસચક્ખુ રૂપં, ઇતરાનિ અરૂપાનિ. મંસચક્ખુ દિબ્બચક્ખુ ચ લોકિયાનિ સાસવાનિ રૂપવિસયાનિ, ઇતરં લોકુત્તરં અનાસવં ચતુસચ્ચવિસયં. મંસચક્ખુ અબ્યાકતં, દિબ્બચક્ખુ સિયા કુસલં સિયા અબ્યાકતં, તથા પઞ્ઞાચક્ખુ. મંસચક્ખુ કામાવચરં, દિબ્બચક્ખુ રૂપાવચરં, ઇતરં લોકુત્તરન્તિ એવમાદિ વિભાગા વેદિતબ્બા.

ગાથાસુ **અનુત્તર**ન્તિ પઞ્ઞાચક્ખું સન્ધાય વુત્તં. તઞ્હિ આસવક્ખયઞાણભાવતો અનુત્તરં. **અક્ખાસિ પુરિસુત્તમો**તિ પુરિસાનં ઉત્તમો અગ્ગો સમ્માસમ્બુદ્ધો દેસેસિ. **ઉપ્પાદો**તિ મંસચક્ખુસ્સ પવત્તિ. **મગ્ગો**તિ ઉપાયો, દિબ્બચક્ખુસ્સ કારણં. પકતિચક્ખુમતો એવ હિ દિબ્બચક્ખુ ઉપ્પજ્જતિ, યસ્મા કસિણાલોકં વડ્ઢેત્વા દિબ્બચક્ખુઞાણસ્સ ઉપ્પાદનં, સો ચ કસિણમણ્ડલે ઉગ્ગહનિમિત્તેન વિના નત્થીતિ. **યતો**તિ યદા. **ઞાણ**ન્તિ આસવક્ખયઞાણં. તેનેવાહ ''**પઞ્ઞાચક્ખુ અનુત્તર**''ન્તિ. **યસ્સ ચક્ખુસ્સ પટિલાભા**તિ યસ્સ અરિયસ્સ પઞ્ઞાચક્ખુસ્સ ઉપ્પત્તિયા ભાવનાય સબ્બસ્મા વટ્ટદુક્ખતો પમુચ્ચતિ પરિમુચ્ચતીતિ.

દુતિયસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. ઇન્દ્રિયસુત્તવણ્ણના

૬૨. તતિયે **ઇન્દ્રિયાની**તિ અધિપતેય્યટ્ઠેન ઇન્દ્રિયાનિ. યાનિ હિ સહજાતધમ્મેસુ ઇસ્સરા વિય હુત્વા તેહિ અનુવત્તિતબ્બાનિ, તાનિ ઇન્દ્રિયાનિ નામ. અપિચ ઇન્દો ભગવા ધમ્મિસ્સરો પરમેન ચિત્તિસ્સરિયેન સમન્નાગતો. તેન ઇન્દેન સબ્બપઠમં દિટ્ઠત્તા અધિગતત્તા પરેસઞ્ચ દિટ્ઠત્તા દેસિતત્તા વિહિતત્તા ગોચરભાવનાસેવનાહિ દિટ્ઠત્તા ચ ઇન્દ્રિયાનિ. ઇન્દં વા મગ્ગાધિગમસ્સ ઉપનિસ્સયભૂતં પુઞ્ઞકમ્મં, તસ્સ લિઙ્ગાનીતિપિ ઇન્દ્રિયાનિ. **અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયન્તિ** ''અનમતગ્ગે સંસારે અનઞ્ઞાતં અનધિગતં અમતપદં ચતુસચ્ચધમ્મમેવ વા જાનિસ્સામી''તિ પટિપન્નસ્સ ઇમિના પુબ્બભાગેન ઉપ્પન્નં ઇન્દ્રિયં, સોતાપત્તિમગ્ગપઞ્ઞાયેતં અધિવચનં. **અઞ્ઞિન્દ્રિયન્તિ** આજાનનઇન્દ્રિયં. તત્રાયં વચનત્થો – આજાનાતિ પઠમમગ્ગઞાણેન દિટ્ઠમરિયાદં અનતિક્કમિત્વાવ જાનાતીતિ અઞ્ઞા. યથેવ હિ પઠમમગ્ગપઞ્ઞા દુક્ખાદીસુ પરિઞ્ઞાભિસમયાદિવસેન પવત્તતિ, તથેવ અયમ્પિ પવત્તતીતિ અઞ્ઞા ચ સા યથાવુત્તેનટ્ઠેન ઇન્દ્રિયં ચાતિ અઞ્ઞિન્દ્રિયં. આજાનનટ્ઠેનેવ અઞ્ઞસ્સ વા અરિયપુગ્ગલસ્સ ઇન્દ્રિયન્તિ અઞ્ઞિન્દ્રિયં, સોતાપત્તિફલતો પટ્ઠાય છસુ ઠાનેસુ ઞાણસ્સેતં અધિવચનં. **અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયન્તિ** અઞ્ઞાતાવિનો ચતૂસુ સચ્ચેસુ નિટ્ઠિતઞાણકિચ્ચસ્સ ખીણાસવસ્સ ઉપ્પજ્જનતો ઇન્દ્રિયટ્ઠસમ્ભવતો ચ અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયં. એત્થ ચ પઠમપચ્છિમાનિ પઠમમગ્ગચતુત્થફલવસેન એકટ્ઠાનિકાનિ, ઇતરં ઇતરમગ્ગફલવસેન છટ્ઠાનિકન્તિ વેદિતબ્બં.

ગાથાસુ **સિક્ખમાનસ્સા**તિ અધિસીલસિક્ખાદયો સિક્ખમાનસ્સ ભાવેન્તસ્સ. **ઉજુમગ્ગાનુસારિનો**તિ ઉજુમગ્ગો વુચ્ચતિ અરિયમગ્ગો, અન્તદ્વયવિવજ્જિતત્તા તસ્સ અનુસ્સરણતો ઉજુમગ્ગાનુસારિનો, પટિપાટિયા મગ્ગે ઉપ્પાદેન્તસ્સાતિ અત્થો. **ખયસ્મિ**ન્તિ અનવસેસકિલેસાનં ખેપનતો ખયસઙ્ખાતે અગ્ગમગ્ગે ઞાણં પઠમં પુરેયેવ ઉપ્પજ્જતિ. **તતો અઞ્ઞા અનન્તરા**તિ તતો મગ્ગઞાણતો અનન્તરા અરહત્તં ઉપ્પજ્જતિ. અથ વા **ઉજુમગ્ગાનુસારિનો**તિ લીનુદ્ધચ્ચપતિટ્ઠાનાયૂહનાદિકે વજ્જેત્વા સમથવિપસ્સનં યુગનદ્ધં કત્વા ભાવનાવસેન પવત્તં પુબ્બભાગમગ્ગં અનુસ્સરન્તસ્સ અનુગચ્છન્તસ્સ પટિપજ્જન્તસ્સ ગોત્રભુઞાણાનન્તરં દિટ્ઠેકટ્ઠાનં કિલેસાનં ખેપનતો ખયસ્મિં સોતાપત્તિમગ્ગે પઠમં ઞાણં અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયં ઉપ્પજ્જતિ. **તતો અઞ્ઞા અનન્તરા**તિ તતો પઠમઞાણતો અનન્તરા અનન્તરતો પટ્ઠાય યાવ અગ્ગમગ્ગા અઞ્ઞા અઞ્ઞિન્દ્રિયં ઉપ્પજ્જતિ.

તતો અઞ્ઞા વિમુત્તસ્સાતિ તતો અઞ્ઞા અઞ્ઞિન્દ્રિયતો પચ્છા અરહત્તમગ્ગઞાણાનન્તરા અરહત્તફલેન પઞ્ઞાવિમુત્તિયા અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયેન વિમુત્તસ્સ. **ઞાણં વે હોતિ તાદિનો**તિ અરહત્તફલુપ્પત્તિતો ઉત્તરકાલે ઇટ્ઠાનિટ્ઠાદીસુ તાદિલક્ખણપ્પત્તસ્સ ખીણાસવસ્સ પચ્ચવેક્ખણઞાણં ઉપ્પજ્જતિ. કથં ઉપ્પજ્જતીતિ આહ **''અકુપ્પા મે વિમુત્તી''**તિ. તસ્સ અકુપ્પભાવસ્સ કારણં દસ્સેતિ **''ભવસંયોજનક્ખયા''**તિ.

ઇદાનિ તાદિસં ખીણાસવં થોમેન્તો **''સ વે ઇન્દ્રિયસમ્પન્નો''**તિ તતિયં ગાથમાહ. તત્થ **ઇન્દ્રિયસમ્પન્નો**તિ યથાવુત્તેહિ તીહિ લોકુત્તરિન્દ્રિયેહિ સમન્નાગતો, સુદ્ધેહિપિ વા પટિપ્પસ્સદ્ધિલદ્ધેહિ સદ્ધાદીહિ ઇન્દ્રિયેહિ સમન્નાગતો પરિપુણ્ણો, તતો એવ ચક્ખાદીહિ સુટ્ઠુ વૂપસન્તેહિ નિબ્બિસેવનેહિ ઇન્દ્રિયેહિ સમન્નાગતો. તેનાહ **''સન્તો''**તિ, સબ્બકિલેસપરિળાહવૂપસમેન ઉપસન્તોતિ અત્થો. **સન્તિપદે રતો**તિ નિબ્બાને અભિરતો અધિમુત્તો. એત્થ ચ ''ઇન્દ્રિયસમ્પન્નો''તિ એતેન ભાવિતમગ્ગતા, પરિઞ્ઞાતક્ખન્ધતા ચસ્સ દસ્સિતા. ''સન્તો''તિ એતેન પહીનકિલેસતા, ''સન્તિપદે રતો''તિ એતેન સચ્છિકતનિરોધતાતિ. સેસં વુત્તનયમેવ.

તતિયસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૪. અદ્ધાસુત્તવણ્ણના

૬૩. ચતુત્થે **અદ્ધા**તિ કાલા. **અતીતો અદ્ધા**તિઆદીસુ દ્વે પરિયાયા – સુત્તન્તપરિયાયો, અભિધમ્મપરિયાયો ચ. તત્થ સુત્તન્તપરિયાયેન પટિસન્ધિતો પુબ્બે અતીતો અદ્ધા નામ, ચુતિતો પચ્છા અનાગતો અદ્ધા નામ, સહ ચુતિપટિસન્ધીહિ તદનન્તરં પચ્ચુપ્પન્નો અદ્ધા નામ. અભિધમ્મપરિયાયેન ઉપ્પાદો, ઠિતિ, ભઙ્ગોતિ ઇમે તયો ખણે પત્વા નિરુદ્ધધમ્મા અતીતો અદ્ધા નામ, તયોપિ ખણે અસમ્પત્તા અનાગતો અદ્ધા નામ, ખણત્તયસમઙ્ગિનો પચ્ચુપ્પન્નો અદ્ધા નામ.

અપરો નયો – અયઞ્હિ અતીતાદિવિભાગો અદ્ધાસન્તતિસમયખણવસેન ચતુધા વેદિતબ્બો. તેસુ અદ્ધાવિભાગો વુત્તો. સન્તતિવસેન સભાગા એકઉતુસમુટ્ઠાના, એકાહારસમુટ્ઠાના ચ પુબ્બાપરિયવસેન વત્તમાનાપિ પચ્ચુપ્પન્ના. તતો પુબ્બે વિસભાગઉતુઆહારસમુટ્ઠાના અતીતા પચ્છા અનાગતા. ચિત્તજા એકવીથિએકજવનએકસમાપત્તિસમુટ્ઠાના પચ્ચુપ્પન્ના નામ, તતો પુબ્બે અતીતા, પચ્છા અનાગતા. કમ્મસમુટ્ઠાનાનં પાટિયેક્કં સન્તતિવસેન અતીતાદિભેદો નત્થિ, તેસંયેવ પન ઉતુઆહારચિત્તસમુટ્ઠાનાનં ઉપત્થમ્ભકવસેન તસ્સ અતીતાદિભાવો વેદિતબ્બો. સમયવસેન એકમુહુત્તપુબ્બણ્હસાયન્હરત્તિદિવાદીસુ સમયેસુ સન્તાનવસેન પવત્તમાના તંતંસમયે પચ્ચુપ્પન્ના નામ, તતો પુબ્બે અતીતા, પચ્છા અનાગતા. અયં તાવ રૂપધમ્મેસુ નયો. અરૂપધમ્મેસુ પન ખણવસેન ઉપ્પાદાદિક્ખણત્તયપરિયાપન્ના પચ્ચુપ્પન્ના, તતો પુબ્બે અતીતા, પચ્છા અનાગતા. અપિચ અતિક્કન્તહેતુપચ્ચયકિચ્ચા અતીતા, નિટ્ઠિતહેતુકિચ્ચા અનિટ્ઠિતપચ્ચયકિચ્ચા પચ્ચુપ્પન્ના, ઉભયકિચ્ચં અસમ્પત્તા અનાગતા. અત્તનો વા કિચ્ચક્ખણે પચ્ચુપ્પન્ના, તતો પુબ્બે અતીતા, પચ્છા અનાગતા. એત્થ ચ ખણાદિકથાવ નિપ્પરિયાયા, સેસા પરિયાયા. અયઞ્હિ અતીતાદિભેદો નામ ધમ્માનં હોતિ, ન કાલસ્સ. અતીતાદિભેદે પન ધમ્મે ઉપાદાય પરમત્થતો અવિજ્જમાનોપિ કાલો ઇધ તેનેવ વોહારેન અતીતોતિઆદિના વુત્તોતિ વેદિતબ્બો.

ગાથાસુ **અક્ખેય્યસઞ્ઞિનો**તિ એત્થ અક્ખાયતિ, કથીયતિ, પઞ્ઞાપીયતીતિ અક્ખેય્યં, કથાવત્થુ, અત્થતો રૂપાદયો પઞ્ચક્ખન્ધા. વુત્તઞ્હેતં –

> ‘‘અતીતં વા અદ્ધાનં આરબ્ભ કથં કથેય્ય, અનાગતં વા…પે॰… પચ્ચુપ્પન્નં વા અદ્ધાનં આરબ્ભ કથં કથેય્યા’’તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૦૫).

તથા –

> ‘‘યં, ભિક્ખવે , રૂપં અતીતં નિરુદ્ધં વિપરિણતં, ‘અહોસી’તિ તસ્સ સઙ્ખા, ‘અહોસી’તિ તસ્સ સમઞ્ઞા, ‘અહોસી’તિ તસ્સ પઞ્ઞત્તિ; ન તસ્સ સઙ્ખા અત્થીતિ, ન તસ્સ સઙ્ખા ભવિસ્સતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૬૨) –

એવં વુત્તેન નિરુત્તિપથસુત્તેનપિ એત્થ અત્થો દીપેતબ્બો. એવં કથાવત્થુભાવેન અક્ખેય્યસઙ્ખાતે ખન્ધપઞ્ચકે અહન્તિ ચ મમન્તિ ચ દેવોતિ ચ મનુસ્સોતિ ચ ઇત્થીતિ ચ પુરિસોતિ ચ આદિના પવત્તસઞ્ઞાવસેન અક્ખેય્યસઞ્ઞિનો, પઞ્ચસુ ઉપાદાનક્ખન્ધેસુ સત્તપુગ્ગલાદિસઞ્ઞિનોતિ અત્થો. **અક્ખેય્યસ્મિં** તણ્હાદિટ્ઠિગ્ગાહવસેન **પતિટ્ઠિતા**,

રાગાદિવસેન વા અટ્ઠહાકારેહિ પતિટ્ઠિતા. રત્તો હિ રાગવસેન પતિટ્ઠિતો હોતિ, દુટ્ઠો દોસવસેન, મૂળ્હો મોહવસેન, પરામટ્ઠો દિટ્ઠિવસેન, થામગતો અનુસયવસેન, વિનિબદ્ધો માનવસેન, અનિટ્ઠઙ્ગતો વિચિકિચ્છાવસેન, વિક્ખેપગતો ઉદ્ધચ્ચવસેન પતિટ્ઠિતો હોતીતિ.

અક્ખેય્યં અપરિઞ્ઞાયાતિ તં અક્ખેય્યં તેભૂમકધમ્મે તીહિ પરિઞ્ઞાહિ અપરિજાનિત્વા તસ્સ અપરિજાનનહેતુ. **યોગમાયન્તિ મચ્ચુનો**તિ મરણસ્સ યોગં તેન સંયોગં ઉપગચ્છન્તિ, ન વિસંયોગન્તિ અત્થો.

અથ વા **યોગ**ન્તિ ઉપાયં, તેન યોજિતં પસારિતં મારસેનટ્ઠાનિયં અનત્થજાલં કિલેસજાલઞ્ચ ઉપગચ્છન્તીતિ વુત્તં હોતિ. તથા હિ વુત્તં –

''ન હિ નો સઙ્ગરં તેન, મહાસેનેન મચ્ચુના''તિ. (મ॰ નિ॰ ૩.૨૭૨; જા॰ ૨.૨૨.૧૨૧; નેત્તિ॰ ૧૦૩);

એત્તાવતા વટ્ટં દસ્સેત્વા ઇદાનિ વિવટ્ટં દસ્સેતું ''**અક્ખેય્યઞ્ચ પરિઞ્ઞાયા**''તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **ચ**-સદ્દો બ્યતિરેકે, તેન અક્ખેય્યપરિજાનનેન લદ્ધબ્બં વક્ખમાનમેવ વિસેસં જોતેતિ. **પરિઞ્ઞાયા**તિ વિપસ્સનાસહિતાય મગ્ગપઞ્ઞાય દુક્ખન્તિ પરિચ્છિજ્જ જાનિત્વા, તપ્પટિબદ્ધકિલેસપ્પહાનેન વા તં સમતિક્કમિત્વા તિસ્સન્નમ્પિ પરિઞ્ઞાનં કિચ્ચં મત્થકં પાપેત્વા. **અક્ખાતારં ન મઞ્ઞતી**તિ સબ્બસો મઞ્ઞનાનં પહીનત્તા ખીણાસવો અક્ખાતારં ન મઞ્ઞતિ, કારકાદિસભાવં કિઞ્ચિ અત્તાનં ન પચ્ચેતીતિ અત્થો. **ફુટ્ઠો વિમોક્ખો મનસા, સન્તિપદમનુત્તર**ન્તિ યસ્મા સબ્બસઙ્ખતવિમુત્તત્તા ''વિમોક્ખો''તિ સબ્બકિલેસસન્તાપવૂપસમનટ્ઠાનતાય ''સન્તિપદ''ન્તિ લદ્ધનામો નિબ્બાનધમ્મો ફુટ્ઠો ફુસિતો પત્તો, તસ્મા અક્ખાતારં ન મઞ્ઞતીતિ. અથ વા ''પરિઞ્ઞાયા''તિ પદેન દુક્ખસચ્ચસ્સ પરિઞ્ઞાભિસમયં સમુદયસચ્ચસ્સ પહાનાભિસમયઞ્ચ વત્વા ઇદાનિ ''ફુટ્ઠો વિમોક્ખો મનસા, સન્તિપદમનુત્તર''ન્તિ ઇમિના મગ્ગનિરોધાનં ભાવનાસચ્છિકિરિયાભિસમયં વદતિ. તસ્સત્થો – સમુચ્છેદવસેન સબ્બકિલેસેહિ વિમુચ્ચતીતિ **વિમોક્ખો**, અરિયમગ્ગો. સો પનસ્સ મગ્ગચિત્તેન ફુટ્ઠો ફુસિતો ભાવિતો, તેનેવ અનુત્તરં સન્તિપદં નિબ્બાનં ફુટ્ઠં ફુસિતં સચ્છિકતન્તિ.

અક્ખેય્યસમ્પન્નોતિ અક્ખેય્યનિમિત્તં વિવિધાહિ વિપત્તીહિ ઉપદ્દુતે લોકે પહીનવિપલ્લાસતાય તતો સુપરિમુત્તો અક્ખેય્યપરિઞ્ઞાભિનિબ્બત્તાહિ સમ્પત્તીહિ સમ્પન્નો સમન્નાગતો. **સઙ્ખાય સેવી**તિ પઞ્ઞાવેપુલ્લપ્પત્તિયા ચીવરાદિપચ્ચયે સઙ્ખાય પરિતુલેત્વાવ સેવનસીલો, સઙ્ખાતધમ્મત્તા ચ આપાથગતં સબ્બમ્પિ વિસયં છળઙ્ગુપેક્ખાવસેન સઙ્ખાય સેવનસીલો. **ધમ્મટ્ઠો**તિ અસેક્ખધમ્મેસુ નિબ્બાનધમ્મે એવ વા ઠિતો. **વેદગૂ**તિ વેદિતબ્બસ્સ ચતુસચ્ચસ્સ પારઙ્ગતત્તા વેદગૂ. એવંગુણો અરહા ભવાદીસુ કત્થચિ આયતિં પુનબ્ભવાભાવતો મનુસ્સદેવાતિ સઙ્ખ્યં ન ઉપેતિ, અપઞ્ઞત્તિકભાવમેવ ગચ્છતીતિ અનુપાદાપરિનિબ્બાનેન દેસનં નિટ્ઠાપેસિ.

ચતુત્થસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૫. દુચ્ચરિતસુત્તવણ્ણના

૬૪. પઞ્ચમે દુટ્ઠુ ચરિતાનિ, દુટ્ઠાનિ વા ચરિતાનિ **દુચ્ચરિતાનિ**. કાયેન દુચ્ચરિતં, કાયતો વા પવત્તં દુચ્ચરિતં **કાયદુચ્ચરિતં**. સેસેસુપિ એસેવ નયો . ઇમાનિ ચ દુચ્ચરિતાનિ પઞ્ઞત્તિયા વા કથેતબ્બાનિ કમ્મપથેહિ વા. તત્થ પઞ્ઞત્તિયા તાવ કાયદ્વારે પઞ્ઞત્તસિક્ખાપદસ્સ વીતિક્કમો કાયદુચ્ચરિતં, વચીદ્વારે પઞ્ઞત્તસિક્ખાપદસ્સ

વીતિક્કમો વચીદુચ્ચરિતં, ઉભયત્થ પઞ્ઞત્તસ્સ વીતિક્કમો મનોદુચ્ચરિતન્તિ અયં પઞ્ઞત્તિકથા. પાણાતિપાતાદયો પન તિસ્સો ચેતના કાયદ્વારેપિ, વચીદ્વારેપિ, ઉપ્પન્ના કાયદુચ્ચરિતં, તથા ચતસ્સો મુસાવાદાદિચેતના વચીદુચ્ચરિતં, અભિજ્ઝા, બ્યાપાદો, મિચ્છાદિટ્ઠીતિ તયો ચેતનાસમ્પયુત્તધમ્મા મનોદુચ્ચરિતન્તિ અયં કમ્મપથકથા.

ગાથાયં કમ્મપથપ્પત્તોયેવ પાપધમ્મો કાયદુચ્ચરિતાદિભાવેન વુત્તોતિ તદઞ્ઞં પાપધમ્મં સઙ્ગણ્હિતું "**યઞ્ચઞ્ઞં દોસસઞ્હિત**"ન્તિ વુત્તં. તત્થ **દોસસઞ્હિત**ન્તિ રાગાદિકિલેસસંહિતં. સેસં સુવિઞ્ઞેય્યમેવ.

પઞ્ચમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૬. સુચરિતસુત્તવણ્ણના

૬૫. છટ્ઠે સુટ્ઠુ ચરિતાનિ, સુન્દરાનિ વા ચરિતાનિ **સુચરિતાનિ**. કાયેન સુચરિતં, કાયતો વા પવત્તં સુચરિતં **કાયસુચરિતં**. સેસેસુપિ એસેવ નયો. ઇધાપિ પન પઞ્ઞત્તિવસેન, કમ્મપથવસેન ચાતિ દુવિધા કથા. તત્થ કાયદ્વારે પઞ્ઞત્તસિક્ખાપદસ્સ અવીતિક્કમો કાયસુચરિતં, વચીદ્વારે પઞ્ઞત્તસિક્ખાપદસ્સ અવીતિક્કમો વચીસુચરિતં, ઉભયત્થ પઞ્ઞત્તસ્સ અવીતિક્કમો મનોસુચરિતન્તિ અયં પઞ્ઞત્તિકથા. પાણાતિપાતાદીહિ પન વિરમન્તસ્સ ઉપ્પન્ના તિસ્સો ચેતનાપિ વિરતિયોપિ કાયસુચરિતં, મુસાવાદાદીહિ વિરમન્તસ્સ ચતસ્સો ચેતનાપિ વિરતિયોપિ વચીસુચરિતં, અનભિજ્ઝા, અબ્યાપાદો, સમ્માદિટ્ઠીતિ તયો ચેતનાસમ્પયુત્તધમ્મા મનોસુચરિતન્તિ અયં કમ્મપથકથા. સેસં વુત્તનયમેવ.

છટ્ઠસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૭. સોચેય્યસુત્તવણ્ણના

૬૬. સત્તમે **સોચેય્યાની**તિ સુચિભાવા. **કાયસોચેય્ય**ન્તિ કાયસુચરિતં, વચીમનોસોચેય્યાનિપિ વચીમનોસુચરિતાનેવ. તથા હિ વુત્તં ''તત્થ કતમં કાયસોચેય્યં? પાણાતિપાતા વેરમણી''તિઆદિ (અ॰ નિ॰ ૩.૧૨૧-૧૨૨).

ગાથાયં સમુચ્છેદવસેન પહીનસબ્બકાયદુચ્ચરિતત્તા કાયેન સુચીતિ **કાયસુચિ**. **સોચેય્યસમ્પન્ન**ન્તિ પટિપ્પસ્સદ્ધકિલેસત્તા સુપરિસુદ્ધાય સોચેય્યસમ્પત્તિયા ઉપેતં. સેસં વુત્તનયમેવ.

સત્તમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૮. મોનેય્યસુત્તવણ્ણના

૬૭. અટ્ઠમે **મોનેય્યાની**તિ એત્થ ઇધલોકપરલોકં અત્તહિતપરહિતઞ્ચ મુનાતીતિ મુનિ, કલ્યાણપુથુજ્જનેન સદ્ધિં સત્ત સેક્ખા અરહા ચ. ઇધ પન અરહાવ અધિપ્પેતો. મુનિનો ભાવાતિ **મોનેય્યાનિ**, અરહતો કાયવચીમનોસમાચારા.

અથ વા મુનિભાવકરા મોનેય્યપટિપદાધમ્મા મોનેય્યાનિ. તેસમયં વિત્થારો –

“તત્થ કતમં કાયમોનેય્યં? તિવિધકાયદુચ્ચરિતસ્સ પહાનં કાયમોનેય્યં, તિવિધં કાયસુચરિતં કાયમોનેય્યં, કાયારમ્મણે ઞાણં કાયમોનેય્યં, કાયપરિઞ્ઞા કાયમોનેય્યં, પરિઞ્ઞાસહગતો મગ્ગો કાયમોનેય્યં, કાયસ્મિં છન્દરાગપ્પહાનં કાયમોનેય્યં, કાયસઙ્ખારનિરોધા ચતુત્થજ્ઝાનસમાપત્તિ કાયમોનેય્યં.

“તત્થ કતમં વચીમોનેય્યં? ચતુબ્બિધવચીદુચ્ચરિતસ્સ પહાનં વચીમોનેય્યં, ચતુબ્બિધં વચીસુચરિતં, વાચારમ્મણે ઞાણં, વાચાપરિઞ્ઞા, પરિઞ્ઞાસહગતો મગ્ગો, વાચાય છન્દરાગપ્પહાનં, વચીસઙ્ખારનિરોધા દુતિયજ્ઝાનસમાપત્તિ વચીમોનેય્યં.

“તત્થ કતમં મનોમોનેય્યં? તિવિધમનોદુચ્ચરિતસ્સ પહાનં મનોમોનેય્યં, તિવિધં મનોસુચરિતં, મનારમ્મણે ઞાણં, મનોપરિઞ્ઞા, પરિઞ્ઞાસહગતો મગ્ગો, મનસ્મિં છન્દરાગપ્પહાનં, ચિત્તસઙ્ખારનિરોધા સઞ્ઞાવેદયિતનિરોધસમાપત્તિ મનોમોનેય્ય”ન્તિ (મહાનિ॰ ૧૪; ચૂળનિ॰ મેત્તગૂમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૨૧).

નિન્હાતપાપકન્તિ અગ્ગમગ્ગજલેન સુટ્ઠુ વિક્ખાલિતપાપમલં.

અટ્ઠમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૯. પઠમરાગસુત્તવણ્ણના

૬૮. નવમે **યસ્સ કસ્સચી**તિ અનિયમિતવચનં, તસ્મા યસ્સ કસ્સચિ પુગ્ગલસ્સ ગહટ્ઠસ્સ વા પબ્બજિતસ્સ વા. **રાગો અપ્પહીનો**તિ રઞ્જનટ્ઠેન રાગો સમુચ્છેદવસેન ન પહીનો, મગ્ગેન અનુપ્પત્તિધમ્મતં ન આપાદિતો. દોસમોહેસુપિ એસેવ નયો. તત્થ અપાયગમનીયા રાગદોસમોહા પઠમમગ્ગેન, ઓળારિકા કામરાગદોસા દુતિયમગ્ગેન, તેયેવ અનવસેસા તતિયમગ્ગેન, ભવરાગો અવસિટ્ઠમોહો ચ ચતુત્થમગ્ગેન પહીયન્તિ. એવમેતેસુ પહીયન્તેસુ તદેકટ્ઠતો સબ્બેપિ કિલેસા પહીયન્તેવ. એવમેતે રાગાદયો યસ્સ કસ્સચિ ભિક્ખુસ્સ વા ભિક્ખુનિયા વા ઉપાસકસ્સ વા ઉપાસિકાય વા મગ્ગેન અપ્પહીના. **બદ્ધો મારસ્સા**તિ કિલેસમારેન બદ્ધોતિ વુચ્ચતિ. યદગ્ગેન ચ કિલેસમારેન બદ્ધો, તદગ્ગેન અભિસઙ્ખારમારાદીહિપિ બદ્ધોયેવ હોતિ. **પટિમુક્કસ્સ મારપાસો**તિ પટિમુક્કો અસ્સ અનેન અપ્પહીનકિલેસેન પુગ્ગલેન તાયેવ અપ્પહીનકિલેસતાય મારપાસસઙ્ખાતો કિલેસો અત્તનો ચિત્તસન્તાને પટિમુક્કો પવેસિતો, તેન સયં બન્ધાપિતોતિ અત્થો. અથ વા પટિમુક્કો અસ્સ ભવેય્ય મારપાસો. સુક્કપક્ખે **ઓમુક્કસ્સા**તિ અવમુક્કો મોચિતો અપનીતો અસ્સ. સેસં વુત્તવિપરિયાયેન વેદિતબ્બં.

ઇધ ગાથા સુક્કપક્ખવસેનેવ આગતા. તત્રાયં સઙ્ખેપત્થો – **યસ્સ** અરિયપુગ્ગલસ્સ રાગદોસાવિજ્જા **વિરાજિતા** અગ્ગમગ્ગેન નિરોધિતા, તં ભાવિતકાયસીલચિત્તપઞ્ઞતાય ભાવિતત્તેસુ અરહન્તેસુ **અઞ્ઞતરં** અબ્ભન્તરં એકં **બ્રહ્મભૂતં** બ્રહ્મં વા સેટ્ઠં અરહત્તફલં પત્તં. યથા અઞ્ઞે ખીણાસવા પુબ્બૂપનિસ્સયસમ્પત્તિસમન્નાગતા હુત્વા આગતા, યથા ચ તે અન્તદ્વયરહિતાય સીલસમાધિપઞ્ઞાક્ખન્ધસહગતાય મજ્ઝિમાય પટિપદાય નિબ્બાનં ગતા અધિગતા. યથા વા તે ખન્ધાદીનં તથલક્ખણં યાથાવતો પટિવિજ્ઝિંસુ, યથા ચ તે તથધમ્મે દુક્ખાદયો અવિપરીતતો અબ્ભઞ્ઞિંસુ, રૂપાદિકે ચ વિસયે યથા તે દિટ્ઠમત્તાદિવસેનેવ પસ્સિંસુ, યથા વા પન તે અટ્ઠ અનરિયવોહારે વજ્જેત્વા અરિયવોહારવસેનેવ પવત્તવાચા, વાચાનુરૂપઞ્ચ પવત્તકાયા, કાયાનુરૂપઞ્ચ પવત્તવાચા, તથા અયમ્પિ અરિયપુગ્ગલોતિ **તથાગતં**, ચતુસચ્ચબુદ્ધતાય **બુદ્ધં**, પુગ્ગલવેરં કિલેસવેરં અત્તાનુવાદાદિભયઞ્ચ

અતિક્કન્તન્તિ **વેરભયાતીતં**. સબ્બેસં કિલેસાભિસઙ્ખારાદીનં પહીનત્તા **સબ્બપ્પહાયિનં** બુદ્ધાદયો અરિયા **આહુ** કથેન્તિ કિત્તેન્તીતિ.

નવમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૦. દુતિયરાગસુત્તવણ્ણના

૬૯. દસમે અતરીતિ તિણ્ણો, ન તિણ્ણો **અતિણ્ણો**. **સમુદ્દન્તિ** સંસારસમુદ્દં, ચક્ખાયતનાદિસમુદ્દં વા. તદુભયમ્પિ દુપ્પૂરણટ્ઠેન સમુદ્દો વિયાતિ સમુદ્દં. અથ વા સમુદ્દનટ્ઠેન સમુદ્દં, કિલેસવસ્સનેન સત્તસન્તાનસ્સ કિલેસસદનતોતિ અત્થો. **સવીચિન્તિ** કોધૂપાયાસવીચીહિ સવીચિં. વુત્તઞ્હેતં ‘‘વીચિભયન્તિ ખો, ભિક્ખુ, કોધૂપાયાસસ્સેતં અધિવચન’’ન્તિ (ઇતિવુ॰ ૧૦૯; મ॰ નિ॰ ૨.૧૬૨). **સાવટ્ટન્તિ** પઞ્ચકામગુણાવટ્ટેહિ સહ આવટ્ટં. વુત્તમ્પિ ચેતં ‘‘આવટ્ટભયન્તિ ખો, ભિક્ખુ, પઞ્ચન્નેતં કામગુણાનં અધિવચન’’ન્તિ (ઇતિવુ॰ ૧૦૯; મ॰ નિ॰ ૨.૧૬૪; અ॰ નિ॰ ૪.૧૨૨). **સગહં સરક્ખસન્તિ** અત્તનો ગોચરગતાનં અનત્થજનનતો ચણ્ડમકરમચ્છકચ્છપરક્ખસસદિસેહિ વિસભાગપુગ્ગલેહિ સહિતં. તથા ચાહ ‘‘સગહં સરક્ખસન્તિ ખો, ભિક્ખુ, માતુગામસ્સેતં અધિવચન’’ન્તિ (ઇતિવુ॰ ૧૦૯). **અતરીતિ** મગ્ગપઞ્ઞાનાવાય યથાવુત્તં સમુદ્દં ઉત્તરિ. **તિણ્ણોતિ** નિત્તિણ્ણો. **પારઙ્ગતોતિ** તસ્સ સમુદ્દસ્સ પારં પરતીરં નિરોધં ઉપગતો. **થલે તિટ્ઠતીતિ** તતો એવ સંસારમહોઘં કામાદિમહોઘઞ્ચ અતિક્કમિત્વા થલે પરતીરે નિબ્બાને બાહિતપાપબ્રાહ્મણો તિટ્ઠતીતિ વુચ્ચતિ.

ઇધાપિ ગાથા સુક્કપક્ખવસેનેવ આગતા. તત્થ **ઊમિભયન્તિ** યથાવુત્તઊમિભયં, ભાયિતબ્બં એતસ્માતિ તં ઊમિ ભયં. **દુત્તરન્તિ** દુરતિક્કમં. **અચ્ચતારીતિ** અતિક્કમિ.

સઙ્ગાતિગોતિ રાગાદીનં પઞ્ચન્નં સઙ્ગાનં અતિક્કન્તત્તા પહીનત્તા સઙ્ગાતિગો. **અત્થઙ્ગતો સો ન પમાણમેતીતિ** સો એવંભૂતો અરહા રાગાદીનં પમાણકરધમ્માનં અચ્ચન્તમેવ અત્થં ગતત્તા અત્થઙ્ગતો, તતો એવ સીલાદિધમ્મક્ખન્ધપારિપૂરિયા ચ ‘‘એદિસો સીલેન સમાધિના પઞ્ઞાયા’’તિ કેનચિ પમિણિતું અસક્કુણેય્યો પમાણં ન એતિ, અથ વા અનુપાદિસેસનિબ્બાનસઙ્ખાતં અત્થં ગતો સો અરહા ‘‘ઇમાય નામ ગતિયા ઠિતો, એદિસો ચ નામગોત્તેના’’તિ પમિણિતું અસક્કુણેય્યતાય પમાણં ન એતિ ન ઉપગચ્છતિ. તતો એવ **અમોહયિ મચ્ચુરાજં**, તેન અનુબન્ધિતું અસક્કુણેય્યોતિ વદામીતિ અનુપાદિસેસનિબ્બાનધાતુયાવ દેસનં નિટ્ઠાપેસિ. ઇતિ ઇમસ્મિં વગ્ગે પઠમપઞ્ચમછટ્ઠેસુ વટ્ટં કથિતં, દુતિયસત્તમઅટ્ઠમેસુ વિવટ્ટં, સેસેસુ વટ્ટવિવટ્ટં કથિતન્તિ વેદિતબ્બં.

દસમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

દુતિયવગ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. તતિયવગ્ગો

૧. મિચ્છાદિટ્ઠિકસુત્તવણ્ણના

૭૦. તતિયવગ્ગસ્સ પઠમે **દિટ્ઠા મયાતિ** મયા દિટ્ઠા, મમ સમન્તચક્ખુના દિબ્બચક્ખુના ચાતિ દ્વીહિપિ ચક્ખૂહિ દિટ્ઠા પચ્ચક્ખતો વિદિતા. તેન અનુસ્સવાદિં પટિક્ખિપતિ, અયઞ્ચ અત્થો ઇદાનેવ પાળિયં આગમિસ્સતિ.

કાયદુચ્ચરિતેન સમન્નાગતાતિ કાયદુચ્ચરિતેન સમઙ્ગીભૂતા. **અરિયાનં ઉપવાદકા**તિ બુદ્ધાદીનં અરિયાનં અન્તમસો ગિહિસોતાપન્નાનમ્પિ ગુણપરિધંસનેન અભૂતબ્ભક્ખાનેન ઉપવાદકા અક્કોસકા ગરહકા. **મિચ્છાદિટ્ઠિકા**તિ વિપરીતદસ્સના. **મિચ્છાદિટ્ઠિકમ્મસમાદાના**તિ મિચ્છાદસ્સનહેતુ સમાદિન્નનાનાવિધકમ્મા યે ચ, મિચ્છાદિટ્ઠિમૂલકેસુ કાયકમ્માદીસુ અઞ્ઞેપિ સમાદપેન્તિ. એત્થ ચ વચીમનોદુચ્ચરિતગ્ગહણેનેવ અરિયૂપવાદમિચ્છાદિટ્ઠીસુ ગહિતાસુ પુનવચનં મહાસાવજ્જભાવદસ્સનત્થં નેસં. મહાસાવજ્જો હિ અરિયૂપવાદો આનન્તરિયસદિસો. યથાહ –

> ‘‘સેય્યથાપિ, સારિપુત્ત, ભિક્ખુ સીલસમ્પન્નો, સમાધિસમ્પન્નો, પઞ્ઞાસમ્પન્નો, દિટ્ઠેવ ધમ્મે અઞ્ઞં આરાધેય્ય; એવંસમ્પદમિદં, સારિપુત્ત, વદામિ તં વાચં અપ્પહાય, તં ચિત્તં અપ્પહાય, તં દિટ્ઠિં અપ્પટિનિસ્સજ્જિત્વા યથાભતં નિક્ખિત્તો એવં નિરયે’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૪૯).

મિચ્છાદિટ્ઠિતો ચ મહાસાવજ્જતરં નામ અઞ્ઞં નત્થિ. યથાહ –

> ‘‘નાહં, ભિક્ખવે, અઞ્ઞં એકધમ્મમ્પિ સમનુપસ્સામિ, યં એવં મહાસાવજ્જતરં યથયિદં, ભિક્ખવે, મિચ્છાદિટ્ઠિ. મિચ્છાદિટ્ઠિપરમાનિ, ભિક્ખવે, વજ્જાની’’તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૩૧૦).

તં ખો પનાતિઆદિ યથાવુત્તસ્સ અત્થસ્સ અત્તપચ્ચક્ખભાવં દળ્હતરં કત્વા દસ્સેતું આરદ્ધં. તમ્પિ સુવિઞ્ઞેય્યમેવ.

ગાથાસુ **મિચ્છા મનં પણિધાયા**તિ અભિજ્ઝાદીનં વસેન ચિત્તં અયોનિસો ઠપેત્વા. **મિચ્છા વાચઞ્ચ ભાસિયા**તિ મિચ્છા મુસાવાદાદિવસેન વાચં ભાસિત્વા. **મિચ્છા કમ્માનિ કત્વાના**તિ પાણાતિપાતાદિવસેન કાયકમ્માનિ કત્વા. અથ વા **મિચ્છા મનં પણિધાયા**તિ મિચ્છાદિટ્ઠિવસેન ચિત્તં વિપરીતં ઠપેત્વા. સેસપદદ્વયેપિ એસેવ નયો. ઇદાનિસ્સ તથા દુચ્ચરિતચરણે કારણં દસ્સેતિ **અપ્પસ્સુતો**તિ, અત્તનો પરેસઞ્ચ હિતાવહેન સુતેન વિરહિતોતિ અત્થો. **અપુઞ્ઞકરો**તિ તતો એવ અરિયધમ્મસ્સ અકોવિદતાય કિબ્બિસકારી પાપધમ્મો. **અપ્પસ્મિં ઇધ જીવિતે**તિ ઇધ મનુસ્સલોકે જીવિતે અતિપરિત્તે. તથા ચાહ ‘‘યો ચિરં જીવતિ, સો વસ્સસતં અપ્પં વા ભિય્યો’’તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૯૩; સં॰ નિ॰ ૧.૧૪૫), ‘‘અપ્પમાયુ મનુસ્સાન’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૧૪૫; મહાનિ॰ ૧૦) ચ. તસ્મા બહુસ્સુતો સપ્પઞ્ઞો સીઘં પુઞ્ઞાનિ કત્વા સગ્ગૂપગો નિબ્બાનપતિટ્ઠો વા હોતિ. યો પન અપ્પસ્સુતો અપુઞ્ઞકરો, કાયસ્સ ભેદા દુપ્પઞ્ઞો નિરયં સો ઉપપજ્જતીતિ.

પઠમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. સમ્માદિટ્ઠિકસુત્તવણ્ણના

૭૧. દુતિયે પઠમસુત્તે વુત્તવિપરિયાયેન અત્થો વેદિતબ્બો.

દુતિયસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. નિસ્સરણિયસુત્તવણ્ણના

૭૨. તતિયે **નિસ્સરણિયા**તિ નિસ્સરણપટિસંયુત્તા. **ધાતુયો**તિ સત્તસુઞ્ઞસભાવા. **કામાન**ન્તિ કિલેસકામાનઞ્ચેવ વત્થુકામાનઞ્ચ. અથ વા **કામાન**ન્તિ કિલેસકામાનં. કિલેસકામતો હિ નિસ્સરણા વત્થુકામેહિપિ નિસ્સરણંયેવ હોતિ, ન અઞ્ઞથા. વુત્તઞ્હેતં –

> ‘‘ન તે કામા યાનિ ચિત્રાનિ લોકે,
> સઙ્કપ્પરાગો પુરિસસ્સ કામો;
> તિટ્ઠન્તિ ચિત્રાનિ તથેવ લોકે,
> અથેત્થ ધીરા વિનયન્તિ છન્દ’’ન્તિ. (અ॰ નિ॰ ૬.૬૩);

નિસ્સરણન્તિ અપગમો. **નેક્ખમ્મ**ન્તિ પઠમજ્ઝાનં, વિસેસતો તં અસુભારમ્મણં દટ્ઠબ્બં. યો પન તં ઝાનં પાદકં કત્વા સઙ્ખારે સમ્મસિત્વા તતિયમગ્ગં પત્વા અનાગામિમગ્ગેન નિબ્બાનં સચ્છિકરોતિ, તસ્સ ચિત્તં અચ્ચન્તમેવ કામેહિ નિસ્સટન્તિ ઇદં ઉક્કટ્ઠતો કામાનં નિસ્સરણં વેદિતબ્બં. **રૂપાન**ન્તિ રૂપધમ્માનં, વિસેસેન સદ્ધિં આરમ્મણેહિ કુસલવિપાકકિરિયાભેદતો સબ્બેસં રૂપાવચરધમ્માનં. **આરુપ્પ**ન્તિ અરૂપાવચરજ્ઝાનં. કેચિ પન ‘‘કામાન’’ન્તિ પદસ્સ ‘‘સબ્બેસં કામાવચરધમ્માન’’ન્તિ અત્થં વદન્તિ. ‘‘નેક્ખમ્મ’’ન્તિ ચ ‘‘પઞ્ચ રૂપાવચરજ્ઝાનાની’’તિ. તં અટ્ઠકથાસુ નત્થિ, ન યુજ્જતિ ચ. **ભૂત**ન્તિ જાતં. **સઙ્ખત**ન્તિ સમેચ્ચ સમ્ભુય્ય પચ્ચયેહિ કતં. **પટિચ્ચસમુપ્પન્ન**ન્તિ કારણતો નિબ્બત્તં. તીહિપિ પદેહિ તેભૂમકે ધમ્મે અનવસેસતો પરિયાદિયતિ. **નિરોધો**તિ નિબ્બાનં. એત્થ ચ પઠમાય ધાતુયા કામપરિઞ્ઞા વુત્તા, દુતિયાય રૂપપરિઞ્ઞા, તતિયાય સબ્બસઙ્ખતપરિઞ્ઞા સબ્બભવસમતિક્કમો વુત્તો.

ગાથાસુ **કામનિસ્સરણં ઞત્વા**તિ ‘‘ઇદં કામનિસ્સરણં – એવઞ્ચ કામતો નિસ્સરણ’’ન્તિ જાનિત્વા. અતિક્કમતિ એતેનાતિ અતિક્કમો, અતિક્કમનૂપાયો, તં **અતિક્કમં** આરુપ્પં ઞત્વા. સબ્બે સઙ્ખારા સમન્તિ વૂપસમન્તિ એત્થાતિ **સબ્બસઙ્ખારસમથો**, નિબ્બાનં, તં **ફુસં** ફુસન્તો. સેસં હેટ્ઠા વુત્તનયમેવ.

તતિયસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૪. સન્તતરસુત્તવણ્ણના

૭૩. ચતુત્થે **રૂપેહી**તિ રૂપાવચરધમ્મેહિ. **સન્તતરા**તિ અતિસયેન સન્તા. રૂપાવચરધમ્મા હિ કિલેસવિક્ખમ્ભનતો વિતક્કાદિઓળારિકઙ્ગપ્પહાનતો સમાધિભૂમિભાવતો ચ સન્તા નામ, આરુપ્પા પન તેહિપિ અઙ્ગસન્તતાય ચેવ આરમ્મણસન્તતાય ચ અતિસયેન સન્તવુત્તિકા, તેન સન્તતરાતિ વુત્તા. **નિરોધો**તિ નિબ્બાનં. સઙ્ખારાવસેસસુખુમભાવપ્પત્તિતોપિ હિ ચતુત્થારુપ્પતો ફલસમાપત્તિયોવ સન્તતરા કિલેસદરથપટિપસ્સદ્ધિતો નિબ્બાનારમ્મણતો ચ, કિમઙ્ગં પન સબ્બસઙ્ખારસમથો નિબ્બાનં. તેન વુત્તં ‘‘આરુપ્પેહિ નિરોધો સન્તતરો’’તિ.

ગાથાસુ **રૂપૂપગા**તિ રૂપભવૂપગા. રૂપભવો હિ ઇધ રૂપન્તિ વુત્તો, ‘‘રૂપૂપપત્તિયા મગ્ગં ભાવેતી’’તિઆદીસુ વિય. **અરૂપટ્ઠાયિનો**તિ અરૂપાવચરા. **નિરોધં અપ્પજાનન્તા, આગન્તારો પુનબ્ભવ**ન્તિ એતેન રૂપારૂપાવચરધમ્મેહિ નિરોધસ્સ સન્તભાવમેવ દસ્સેતિ. **અરૂપેસુ અસણ્ઠિતા**તિ અરૂપરાગેન અરૂપભવેસુ અપ્પતિટ્ઠહન્તા, તેપિ પરિજાનન્તાતિ અત્થો. **નિરોધે યે વિમુચ્ચન્તી**તિ એત્થ **યે**તિ નિપાતમત્તં. સેસં હેટ્ઠા વુત્તનયમેવ.

ચતુત્થસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૫. પુત્તસુત્તવણ્ણના

૭૪. પઞ્ચમે **પુત્તા**તિ અત્રજા ઓરસપુત્તા, દિન્નકાદયોપિ વા. **સન્તો**તિ ભવન્તા **સંવિજ્જમાના લોકસ્મિ**ન્તિ ઇમસ્મિં લોકે ઉપલબ્ભમાના. અત્થિભાવેન સન્તો, પાકટભાવેન વિજ્જમાના. **અતિજાતો**તિ અત્તનો ગુણેહિ માતાપિતરો અતિક્કમિત્વા જાતો, તેહિ અધિકગુણોતિ અત્થો. **અનુજાતો**તિ ગુણેહિ માતાપિતૂનં અનુરૂપો હુત્વા જાતો, તેહિ સમાનગુણોતિ અત્થો. **અવજાતો**તિ ગુણેહિ માતાપિતૂનં અધમો હુત્વા જાતો, તેહિ હીનગુણોતિ અત્થો. યેહિ પન ગુણેહિ યુત્તો માતાપિતૂનં અધિકો સમો હીનોતિ ચ અધિપ્પેતો, તે વિભજિત્વા દસ્સેતું ''**કથઞ્ચ, ભિક્ખવે, પુત્તો અતિજાતો હોતી**''તિ કથેતુકમ્યતાય પુચ્છં કત્વા ''**ઇધ, ભિક્ખવે, પુત્તસ્સા**''તિઆદિના નિદ્દેસો આરદ્ધો.

તત્થ **ન બુદ્ધં સરણં ગતા**તિઆદીસુ **બુદ્ધો**તિ સબ્બધમ્મેસુ અપ્પટિહતઞાણનિમિત્તાનુત્તરવિમોક્ખાધિગમપરિભાવિતં ખન્ધસન્તાનં, સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણપદટ્ઠાનં વા સચ્ચાભિસમ્બોધિં ઉપાદાય પઞ્ઞત્તિકો સત્તાતિસયો બુદ્ધો. યથાહ –

> ''બુદ્ધોતિ યો સો ભગવા સયમ્ભૂ અનાચરિયકો પુબ્બે અનનુસ્સુતેસુ ધમ્મેસુ સામં સચ્ચાનિ અભિસમ્બુજ્ઝિ, તત્થ ચ સબ્બઞ્ઞુતં પત્તો, બલેસુ ચ વસીભાવ''ન્તિ (ચૂળનિ॰ પારાયનત્થુતિગાથાનિદ્દેસ ૯૭; પટિ॰ મ॰ ૧.૧૬૧) –

અયં તાવ અત્થતો બુદ્ધવિભાવના.

બ્યઞ્જનતો પન સવાસનાય કિલેસનિદ્દાય અચ્ચન્તવિગમેન બુદ્ધવા પટિબુદ્ધવાતિ બુદ્ધો, બુદ્ધિયા વા વિકસિતભાવેન બુદ્ધવા વિબુદ્ધવાતિ બુદ્ધો, બુજ્ઝિતાતિ બુદ્ધો, બોધેતાતિ બુદ્ધોતિ એવમાદિના નયેન વેદિતબ્બો. યથાહ –

> ''બુજ્ઝિતા સચ્ચાનીતિ બુદ્ધો, બોધેતા પજાયાતિ બુદ્ધો, સબ્બઞ્ઞુતાય બુદ્ધો, સબ્બદસ્સાવિતાય બુદ્ધો, અનઞ્ઞનેય્યતાય બુદ્ધો, વિસવિતાય બુદ્ધો, ખીણાસવસઙ્ખાતેન બુદ્ધો, નિરુપક્કિલેસસઙ્ખાતેન બુદ્ધો, એકન્તવીતરાગોતિ બુદ્ધો, એકન્તવીતદોસોતિ બુદ્ધો, એકન્તવીતમોહોતિ બુદ્ધો, એકન્તનિક્કિલેસોતિ બુદ્ધો, એકાયનમગ્ગં ગતોતિ બુદ્ધો, એકો અનુત્તરં સમ્માસમ્બોધિં અભિસમ્બુદ્ધોતિ બુદ્ધો, અબુદ્ધિવિહતત્તા બુદ્ધિપટિલાભાતિ બુદ્ધો, બુદ્ધોતિ ચેતં નામં ન માતરા કતં, ન પિતરા કતં, ન ભાતરા કતં, ન ભગિનિયા કતં, ન મિત્તામચ્ચેહિ કતં, ન ઞાતિસાલોહિતેહિ કતં, ન સમણબ્રાહ્મણેહિ કતં, ન દેવતાહિ કતં, અથ ખો વિમોક્ખન્તિકમેતં બુદ્ધાનં ભગવન્તાનં બોધિયા મૂલે સહ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસ્સ પટિલાભા સચ્છિકા પઞ્ઞત્તિ, યદિદં બુદ્ધો''તિ (ચૂળનિ॰ પારાયનત્થુતિગાથાનિદ્દેસ ૯૭; પટિ॰ મ॰ ૧.૧૬૨).

હિંસતીતિ **સરણં**, સબ્બં અનત્થં અપાયદુક્ખં સબ્બં સંસારદુક્ખં હિંસતિ વિનાસેતિ વિદ્ધંસેતીતિ અત્થો. **સરણં ગતા**તિ ''બુદ્ધો ભગવા અમ્હાકં સરણં ગતિ પરાયણં પટિસરણં અઘસ્સ હન્તા હિતસ્સ વિધાતા''તિ ઇમિના અધિપ્પાયેન બુદ્ધં ભગવન્તં ગચ્છામ ભજામ સેવામ પયિરુપાસામ. એવં વા જાનામ બુજ્ઝામાતિ એવં ગતા ઉપગતા બુદ્ધં સરણં ગતા. તપ્પટિક્ખેપેન ન બુદ્ધં સરણં ગતા.

ધમ્મં સરણં ગતાતિ અધિગતમગ્ગે સચ્છિકતનિરોધે યથાનુસિટ્ઠં પટિપજ્જમાને ચતૂસુ અપાયેસુ અપતમાને કત્વા ધારેતીતિ ધમ્મો. સો અત્થતો અરિયમગ્ગો ચેવ નિબ્બાનઞ્ચ. વુત્તઞ્હેતં –

> ‘‘યાવતા, ભિક્ખવે, ધમ્મા સઙ્ખતા, અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો તેસં અગ્ગમક્ખાયતી’’તિ વિત્થારો (અ॰ નિ॰ ૪.૩૪).

ન કેવલઞ્ચ અરિયમગ્ગનિબ્બાનાનિ એવ, અપિચ ખો અરિયફલેહિ સદ્ધિં પરિયત્તિધમ્મો ચ. વુત્તઞ્હેતં છત્તમાણવકવિમાને –

> ‘‘રાગવિરાગમનેજમસોકં,
> ધમ્મમસઙ્ખતમપ્પટિકૂલં;
> મધુરમિમં પગુણં સુવિભત્તં,
> ધમ્મમિમં સરણત્થમુપેહી’’તિ. (વિ॰ વ॰ ૮૮૭);

તત્થ હિ **રાગવિરાગો**તિ મગ્ગો કથિતો, **અનેજમસોક**ન્તિ ફલં, **ધમ્મસઙ્ખત**ન્તિ નિબ્બાનં, **અપ્પટિકૂલં મધુરમિમં પગુણં સુવિભત્ત**ન્તિ પિટકત્તયેન વિભત્તા સબ્બધમ્મક્ખન્ધા કથિતા. તં ધમ્મં વુત્તનયેન સરણન્તિ ગતા ધમ્મં સરણં ગતા. તપ્પટિક્ખેપેન ન ધમ્મં સરણં ગતા.

દિટ્ઠિસીલસઙ્ઘાતેન સંહતોતિ સઙ્ઘો. સો અત્થતો અટ્ઠઅરિયપુગ્ગલસમૂહો. વુત્તઞ્હેતં તસ્મિં એવ વિમાને –

> ‘‘યત્થ ચ દિન્ન મહપ્ફલમાહુ,
> ચતૂસુ સુચીસુ પુરિસયુગેસુ;
> અટ્ઠ ચ પુગ્ગલ ધમ્મદસા તે,
> સઙ્ઘમિમં સરણત્થમુપેહી’’તિ. (વિ॰ વ॰ ૮૮૮);

તં સઙ્ઘં વુત્તનયેન સરણન્તિ ગતા સઙ્ઘં સરણં ગતા. તપ્પટિક્ખેપેન ન સઙ્ઘં સરણં ગતાતિ.

એત્થ ચ સરણગમનકોસલ્લત્થં સરણં સરણગમનં, યો ચ સરણં ગચ્છતિ સરણગમનપ્પભેદો, ફલં, સંકિલેસો, ભેદો, વોદાનન્તિ અયં વિધિ વેદિતબ્બો.

તત્થ પદત્થતો તાવ હિંસતીતિ **સરણં**, સરણગતાનં તેનેવ સરણગમનેન ભયં સન્તાસં દુક્ખં દુગ્ગતિં પરિકિલેસં હનતિ વિનાસેતીતિ અત્થો, રતનત્તયસ્સેતં અધિવચનં. અથ વા હિતે પવત્તનેન અહિતા નિવત્તનેન ચ સત્તાનં ભયં હિંસતીતિ બુદ્ધો સરણં, ભવકન્તારતો ઉત્તારણેન અસ્સાસદાનેન ચ ધમ્મો, અપ્પકાનમ્પિ કારાનં વિપુલફલપટિલાભકરણેન સઙ્ઘો. તસ્મા ઇમિનાપિ પરિયાયેન રતનત્તયં સરણં. તપ્પસાદતગ્ગરુતાહિ વિહતકિલેસો તપ્પરાયણતાકારપ્પવત્તો ચિત્તુપ્પાદો **સરણગમનં**. તંસમઙ્ગિસત્તો **સરણં ગચ્છતિ**, વુત્તપ્પકારેન ચિત્તુપ્પાદેન ‘‘એતાનિ મે તીણિ રતનાનિ સરણં, એતાનિ પરાયણ’’ન્તિ એવં ઉપેતીતિ અત્થો. એવં તાવ સરણં સરણગમનં, યો ચ સરણં ગચ્છતીતિ ઇદં તયં વેદિતબ્બં.

પભેદતો પન દુવિધં સરણગમનં – લોકિયં, લોકુત્તરઞ્ચ. તત્થ લોકુત્તરં દિટ્ઠસચ્ચાનં મગ્ગક્ખણે સરણગમનુપક્કિલેસસમુચ્છેદેન આરમ્મણતો નિબ્બાનારમ્મણં હુત્વા કિચ્ચતો સકલેપિ રતનત્તયે ઇજ્ઝતિ, લોકિયં પુથુજ્જનાનં સરણગમનુપક્કિલેસવિક્ખમ્ભનેન આરમ્મણતો બુદ્ધાદિગુણારમ્મણં હુત્વા ઇજ્ઝતિ. તં અત્થતો બુદ્ધાદીસુ વત્થૂસુ સદ્ધાપટિલાભો , સદ્ધામૂલિકા ચ સમ્માદિટ્ઠિ દસસુ પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂસુ દિટ્ઠિજુકમ્મન્તિ વુચ્ચતિ.

તયિદં ચતુધા પવત્તતિ – અત્તસન્નિય્યાતનેન, તપ્પરાયણતાય, સિસ્સભાવૂપગમનેન, પણિપાતેનાતિ. તત્થ **અત્તસન્નિય્યાતનં** નામ ''અજ્જ આદિં કત્વા અહં અત્તાનં બુદ્ધસ્સ નિય્યાતેમિ, ધમ્મસ્સ, સઙ્ઘસ્સા''તિ એવં બુદ્ધાદીનં અત્તપરિચ્ચજનં. **તપ્પરાયણં** નામ ''અજ્જ આદિં કત્વા અહં બુદ્ધપરાયણો, ધમ્મપરાયણો, સઙ્ઘપરાયણો ઇતિ મં ધારેહી''તિ એવં તપ્પટિસરણભાવો તપ્પરાયણતા. **સિસ્સભાવૂપગમનં** નામ ''અજ્જ આદિં કત્વા અહં બુદ્ધસ્સ અન્તેવાસિકો, ધમ્મસ્સ, સઙ્ઘસ્સ ઇતિ મં ધારેતૂ''તિ એવં સિસ્સભાવસ્સ ઉપગમનં. **પણિપાતો** નામ ''અજ્જ આદિં કત્વા અહં અભિવાદનપચ્ચુટ્ઠાનઅઞ્જલિકમ્મસામીચિકમ્મં બુદ્ધાદીનં એવ તિણ્ણં વત્થૂનં કરોમિ ઇતિ મં ધારેતૂ''તિ એવં બુદ્ધાદીસુ પરમનિપચ્ચકારો. ઇમેસઞ્હિ ચતુન્નં આકારાનં અઞ્ઞતરં કરોન્તેન ગહિતં એવ હોતિ સરણગમનં.

અપિચ ''ભગવતો અત્તાનં પરિચ્ચજામિ, ધમ્મસ્સ, સઙ્ઘસ્સ અત્તાનં પરિચ્ચજામિ, જીવિતં પરિચ્ચજામિ, પરિચ્ચત્તો એવ મે અત્તા જીવિતઞ્ચ, જીવિતપરિયન્તિકં બુદ્ધં સરણં ગચ્છામિ, બુદ્ધો મે સરણં તાણં લેણ''ન્તિ એવમ્પિ અત્તસન્નિય્યાતનં વેદિતબ્બં. ''સત્થારઞ્ચ વતાહં પસ્સેય્યં, ભગવન્તમેવ પસ્સેય્યં; સુગતઞ્ચ વતાહં પસ્સેય્યં, ભગવન્તમેવ પસ્સેય્યં; સમ્માસમ્બુદ્ધઞ્ચ વતાહં પસ્સેય્યં; ભગવન્તમેવ પસ્સેય્ય''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૫૪) એવં મહાકસ્સપત્થેરસ્સ સરણગમનં વિય સિસ્સભાવૂપગમનં દટ્ઠબ્બં.

> ''સો અહં વિચરિસ્સામિ, ગામા ગામં પુરા પુરં;
> નમસ્સમાનો સમ્બુદ્ધં, ધમ્મસ્સ ચ સુધમ્મત''ન્તિ. (સં॰ નિ॰ ૧.૨૪૬; સુ॰ નિ॰ ૧૯૪) –

એવં આળવકાદીનં સરણગમનં વિય તપ્પરાયણતા વેદિતબ્બા. ''અથ ખો, બ્રહ્માયુ, બ્રાહ્મણો ઉટ્ઠાયાસના એકંસં ઉત્તરાસઙ્ગં કરિત્વા ભગવતો પાદેસુ સિરસા નિપતિત્વા ભગવતો પાદાનિ મુખેન ચ પરિચુમ્બતિ, પાણીહિ ચ પરિસમ્બાહતિ, નામઞ્ચ સાવેતિ 'બ્રહ્માયુ અહં, ભો ગોતમ, બ્રાહ્મણો, બ્રહ્માયુ અહં, ભો ગોતમ, બ્રાહ્મણો'''તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૩૯૪) એવં પણિપાતો દટ્ઠબ્બો.

સો પનેસ ઞાતિભયાચરિયદક્ખિણેય્યવસેન ચતુબ્બિધો હોતિ. તત્થ દક્ખિણેય્યપણિપાતેન સરણગમનં હોતિ, ન ઇતરેહિ. સેટ્ઠવસેનેવ હિ સરણં ગય્હતિ, સેટ્ઠવસેન ભિજ્જતિ. તસ્મા યો ''અયમેવ લોકે સબ્બસત્તુત્તમો અગ્ગદક્ખિણેય્યો''તિ વન્દતિ, તેનેવ સરણં ગહિતં હોતિ, ન ઞાતિભયાચરિયસઞ્ઞાય વન્દન્તેન. એવં ગહિતસરણસ્સ ઉપાસકસ્સ વા ઉપાસિકાય વા અઞ્ઞતિત્થિયેસુ પબ્બજિતમ્પિ ''ઞાતકો મે અય''ન્તિ વન્દતો સરણં ન ભિજ્જતિ, પગેવ અપબ્બજિતં. તથા રાજાનં ભયેન વન્દતો. સો હિ રટ્ઠપૂજિતત્તા અવન્દિયમાનો અનત્થમ્પિ કરેય્યાતિ. તથા યંકિઞ્ચિ સિપ્પં સિક્ખાપકં તિત્થિયમ્પિ ''આચરિયો મે અય''ન્તિ વન્દતોપિ ન ભિજ્જતિ. એવં સરણગમનસ્સ પભેદો વેદિતબ્બો.

એત્થ ચ લોકુત્તરસ્સ સરણગમનસ્સ ચત્તારિ સામઞ્ઞફલાનિ વિપાકફલં, સબ્બદુક્ખક્ખયો આનિસંસફલં. વુત્તઞ્હેતં –

“યો ચ બુદ્ધઞ્ચ ધમ્મઞ્ચ, સઙ્ઘઞ્ચ સરણં ગતો;
ચત્તારિ અરિયસચ્ચાનિ, સમ્મપ્પઞ્ઞાય પસ્સતિ.

“દુક્ખં દુક્ખસમુપ્પાદં, દુક્ખસ્સ ચ અતિક્કમં;
અરિયં ચટ્ઠઙ્ગિકં મગ્ગં, દુક્ખૂપસમગામિનં.

“એતં ખો સરણં ખેમં, એતં સરણમુત્તમં;
એતં સરણમાગમ્મ, સબ્બદુક્ખા પમુચ્ચતી”તિ. (ધ॰ પ॰ ૧૯૦-૧૯૨);

અપિચ નિચ્ચતો અનુપગમનાદીનિપિ એતસ્સ આનિસંસફલં વેદિતબ્બં. વુત્તઞ્હેતં –

“અટ્ઠાનમેતં, ભિક્ખવે, અનવકાસો, યં દિટ્ઠિસમ્પન્નો પુગ્ગલો કઞ્ચિ સઙ્ખારં નિચ્ચતો ઉપગચ્છેય્ય, સુખતો ઉપગચ્છેય્ય, કઞ્ચિ ધમ્મં અત્તતો ઉપગચ્છેય્ય, માતરં જીવિતા વોરોપેય્ય, પિતરં જીવિતા વોરોપેય્ય, અરહન્તં જીવિતા વોરોપેય્ય, દુટ્ઠચિત્તો તથાગતસ્સ લોહિતં ઉપ્પાદેય્ય, સઙ્ઘં ભિન્દેય્ય, અઞ્ઞં સત્થારં ઉદ્દિસેય્ય નેતં ઠાનં વિજ્જતી”તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૨૭-૧૨૮; અ॰ નિ॰ ૧.૨૬૮-૨૭૬; વિભ॰ ૮૦૯).

લોકિયસ્સ પન સરણગમનસ્સ ભવસમ્પદાપિ ભોગસમ્પદાપિ ફલમેવ. વુત્તઞ્હેતં –

“યે કેચિ બુદ્ધં સરણં ગતાસે,
ન તે ગમિસ્સન્તિ અપાયભૂમિં;
પહાય માનુસં દેહં,
દેવકાયં પરિપૂરેસ્સન્તી”તિ. (સં॰ નિ॰ ૧.૩૭);

અપરમ્પિ વુત્તં –

“અથ ખો સક્કો દેવાનમિન્દો અસીતિયા દેવતાસહસ્સેહિ સદ્ધિં યેનાયસ્મા મહામોગ્ગલ્લાનો તેનુપસઙ્કમિ…પે॰… એકમન્તં ઠિતં ખો સક્કં દેવાનમિન્દં આયસ્મા મહામોગ્ગલ્લાનો એતદવોચ – ‘સાધુ ખો, દેવાનમિન્દ, બુદ્ધં સરણગમનં હોતિ. બુદ્ધં સરણગમનહેતુ ખો, દેવાનમિન્દ, એવમિધેકચ્ચે સત્તા કાયસ્સ ભેદા પરં મરણા સુગતિં સગ્ગં લોકં ઉપપજ્જન્તિ. તે અઞ્ઞે દેવે દસહિ ઠાનેહિ અધિગણ્હન્તિ – દિબ્બેન આયુના, દિબ્બેન વણ્ણેન, દિબ્બેન સુખેન, દિબ્બેન યસેન, દિબ્બેન આધિપતેય્યેન, દિબ્બેહિ રૂપેહિ, દિબ્બેહિ સદ્દેહિ, દિબ્બેહિ ગન્ધેહિ, દિબ્બેહિ રસેહિ, દિબ્બેહિ ફોટ્ઠબ્બેહિ…પે॰… ધમ્મં, સઙ્ઘં…પે॰… ફોટ્ઠબ્બેહી’”તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૩૪૧).

વેલામસુત્તાદિવસેનપિ (અ॰ નિ॰ ૯.૨૦) સરણગમનસ્સ ફલવિસેસો વેદિતબ્બો. એવં સરણગમનસ્સ ફલં વેદિતબ્બં.

લોકિયસરણગમનઞ્ચેત્થ તીસુ વત્થૂસુ અઞ્ઞાણસંસયમિચ્છાઞાણાદીહિ સંકિલિસ્સતિ, ન મહાજુતિકં હોતિ ન મહાવિપ્ફારં. લોકુત્તરસ્સ પન સંકિલેસો નત્થિ. લોકિયસ્સ ચ સરણગમનસ્સ દુવિધો ભેદો – સાવજ્જો, અનવજ્જો ચ. તત્થ સાવજ્જો અઞ્ઞસત્થારાદીસુ અત્તસન્નિય્યાતનાદીહિ હોતિ, સો અનિટ્ઠફલો. અનવજ્જો કાલકિરિયાય, સો

અવિપાકત્તા અફલો. લોકુત્તરસ્સ પન નેવત્થિ ભેદો. ભવન્તરેપિ હિ અરિયસાવકો અઞ્ઞં સત્થારં ન ઉદ્દિસતીતિ એવં સરણગમનસ્સ સંકિલેસો ચ ભેદો ચ વેદિતબ્બો.

વોદાનમ્પિ ચ લોકિયસ્સેવ યસ્સ હિ સંકિલેસો, તસ્સેવ તતો વોદાનેન ભવિતબ્બં. લોકુત્તરં પન નિચ્ચવોદાનમેવાતિ.

પાણાતિપાતાતિ એત્થ પાણસ્સ સરસેનેવ પતનસભાવસ્સ અન્તરા એવ અતિપાતનં અતિપાતો, સણિકં પતિતું અદત્વા સીઘં પાતનન્તિ અત્થો. અતિક્કમ્મ વા સત્થાદીહિ અભિભવિત્વા પાતનં અતિપાતો, પાણઘાતોતિ વુત્તં હોતિ. **પાણો**તિ ચેત્થ ખન્ધસન્તાનો, યો સત્તોતિ વોહરીયતિ, પરમત્થતો રૂપારૂપજીવિતિન્દ્રિયં. રૂપજીવિતિન્દ્રિયે હિ વિકોપિતે ઇતરમ્પિ તંસમ્બન્ધતાય વિનસ્સતીતિ. તસ્મિં પન પાણે પાણસઞ્ઞિનો જીવિતિન્દ્રિયુપચ્છેદકઉપક્કમસમુટ્ઠાપિકા કાયવચીદ્વારાનં અઞ્ઞતરદ્વારપ્પવત્તા વધકચેતના **પાણાતિપાતો**. યાય હિ ચેતનાય પવત્તમાનસ્સ જીવિતિન્દ્રિયસ્સ નિસ્સયભૂતેસુ ઉપક્કમકરણહેતુકમહાભૂતપચ્ચયા ઉપ્પજ્જનકમહાભૂતા પુરિમસદિસા ન ઉપ્પજ્જન્તિ, વિસદિસા એવ ઉપ્પજ્જન્તિ, સા તાદિસપ્પયોગસમુટ્ઠાપિકા ચેતના પાણાતિપાતો. લદ્ધૂપક્કમાનિ હિ ભૂતાનિ પુરિમભૂતાનિ વિય ન વિસદાનીતિ સમાનજાતિયાનં કારણાનિ ન હોન્તીતિ. ''કાયવચીદ્વારાનં અઞ્ઞતરદ્વારપ્પવત્તા''તિ ઇદં મનોદ્વારે પવત્તાય વધકચેતનાય પાણાતિપાતતાસમ્ભવદસ્સનં. કુલુમ્બસુત્તેપિ હિ ''ઇધેકચ્ચો સમણો વા બ્રાહ્મણો વા ઇદ્ધિમા ચેતો વસિપ્પત્તો અઞ્ઞિસ્સા કુચ્છિગતં ગબ્ભં પાપકેન મનસા અનુપેક્ખિતા હોતી''તિ વિજ્જામયિદ્ધિ અધિપ્પેતા. સા ચ વચીદ્વારં મુઞ્ચિત્વા ન સક્કા નિબ્બત્તેતુન્તિ વચીદ્વારવસેનેવ નિપ્પજ્જતિ. યે પન ''ભાવનામયિદ્ધિ તત્થ અધિપ્પેતા''તિ વદન્તિ, તેસં વાદો કુસલત્તિકવેદનત્તિકવિતક્કત્તિકભૂમન્તરેહિ વિરુજ્ઝતિ.

સ્વાયં પાણાતિપાતો ગુણરહિતેસુ તિરચ્છાનગતાદીસુ ખુદ્દકે પાણે અપ્પસાવજ્જો, મહાસરીરે મહાસાવજ્જો. કસ્મા? પયોગમહન્તતાય. પયોગસમત્તેપિ વત્થુમહન્તતાદીહિ મહાસાવજ્જો, ગુણવન્તેસુ મનુસ્સાદીસુ અપ્પગુણે પાણે અપ્પસાવજ્જો, મહાગુણે મહાસાવજ્જો . સરીરગુણાનં પન સમભાવે સતિ કિલેસાનં ઉપક્કમાનઞ્ચ મુદુતાય અપ્પસાવજ્જો, તિબ્બતાય મહાસાવજ્જો.

એત્થ ચ પયોગવત્થુમહન્તતાદીહિ મહાસાવજ્જતા તેહિ પચ્ચયેહિ ઉપ્પજ્જમાનાય ચેતનાય બલવભાવતો વેદિતબ્બા. યથાધિપ્પેતસ્સ પયોગસ્સ સહસા નિપ્ફાદનવસેન સકિચ્ચસાધિકાય બહુક્ખત્તું પવત્તજવનેહિ લદ્ધાસેવનાય ચ સન્નિટ્ઠાપકચેતનાય પયોગસ્સ મહન્તભાવો. સતિપિ કદાચિ ખુદ્દકે ચેવ મહન્તે ચ પાણે પયોગસ્સ સમભાવે મહન્તં હનન્તસ્સ ચેતના તિબ્બતરા ઉપ્પજ્જતીતિ વત્થુમહન્તતાપિ ચેતનાય બલવભાવસ્સ કારણં. ઇતિ ઉભયમ્પેતં ચેતનાબલવભાવેનેવ મહાસાવજ્જતાય હેતુ હોતિ. તથા હન્તબ્બસ્સ મહાગુણભાવે તત્થ પવત્તઉપકારચેતના વિય ખેત્તવિસેસનિપ્ફત્તિયા અપકારચેતનાપિ બલવતી તિબ્બતરા ઉપ્પજ્જતીતિ તસ્સ મહાસાવજ્જતા દટ્ઠબ્બા. તસ્મા પયોગવત્થુઆદિપચ્ચયાનં અમહત્તેપિ ગુણમહન્તતાદિપચ્ચયેહિ ચેતનાય બલવભાવવસેનેવ મહાસાવજ્જતા વેદિતબ્બા.

તસ્સ પાણો, પાણસઞ્ઞિતા, વધકચિત્તં, ઉપક્કમો, તેન મરણન્તિ પઞ્ચ સમ્ભારા. પઞ્ચસમ્ભારયુત્તો પાણાતિપાતોતિ પઞ્ચસમ્ભારાવિનિમુત્તો દટ્ઠબ્બો. તેસુ પાણસઞ્ઞિતાવધકચિત્તાનિ પુબ્બભાગિયાનિપિ હોન્તિ, ઉપક્કમો વધકચેતનાસમુટ્ઠાપિતો. તસ્સ છ પયોગા – સાહત્થિકો, આણત્તિકો, નિસ્સગ્ગિયો, થાવરો, વિજ્જામયો,

ઇદ્ધિમયોતિ. તેસુ સહત્થેન નિબ્બત્તો સાહત્થિકો. પરેસં આણાપનવસેન પવત્તો આણત્તિકો. ઉસુસત્તિઆદીનં નિસ્સજ્જનવસેન પવત્તો નિસ્સગ્ગિયો. ઓપાતખણનાદિવસેન પવત્તો થાવરો. આથબ્બણિકાદીનં વિય મન્તપરિજપ્પનપયોગો વિજ્જામયો. દાઠાકોટ્ટનાદીનં વિય કમ્મવિપાકજિદ્ધિમયો.

એત્થાહ – ખણે ખણે નિરુજ્ઝનસભાવેસુ સઙ્ખારેસુ, કો હન્તા, કો વા હઞ્ઞતિ? યદિ ચિત્તચેતસિકસન્તાનો, સો અરૂપિતાય ન છેદનભેદનાદિવસેન વિકોપનસમત્થો, નાપિ વિકોપનીયો, અથ રૂપસન્તાનો, સો અચેતનતાય કટ્ઠકલિઙ્ગરૂપમોતિ ન તત્થ છેદનાદિના પાણાતિપાતો લબ્ભતિ, યથા મતસરીરે. પયોગોપિ પાણાતિપાતસ્સ યથાવુત્તો પહરણપ્પહારાદિકો અતીતેસુ સઙ્ખારેસુ ભવેય્ય અનાગતેસુ પચ્ચુપ્પન્નેસુ વા. તત્થ ન તાવ અતીતેસુ અનાગતેસુ ચ સમ્ભવતિ તેસં અવિજ્જમાનસભાવત્તા, પચ્ચુપ્પન્નેસુ ચ સઙ્ખારાનં ખણિકત્તા સરસેનેવ નિરુજ્ઝનસભાવતાય વિનાસાભિમુખેસુ નિપ્પયોજનો પયોગો સિયા, વિનાસસ્સ ચ કારણરહિતત્તા ન પહરણપ્પહારાદિપ્પયોગહેતુકં મરણં, નિરીહત્તા ચ સઙ્ખારાનં કસ્સ સો પયોગો, ખણિકભાવેન વધાધિપ્પાયસમકાલમેવ ભિજ્જનકસ્સ યાવ કિરિયાપરિયોસાનકાલમનવટ્ઠાનતો કસ્સ વા પાણાતિપાતો કમ્મબન્ધોતિ?

વુચ્ચતે – યથાવુત્તવધકચેતનાસમઙ્ગી સઙ્ખારાનં પુઞ્જો સત્તસઙ્ખાતો હન્તા. તેન પવત્તિતવધપ્પયોગનિમિત્તં અપગતુસ્માવિઞ્ઞાણજીવિતિન્દ્રિયો મતોતિ વોહારસ્સ વત્થુભૂતો યથાવુત્તવધપ્પયોગાકરણે પુબ્બે વિય ઉદ્ધં પવત્તનારહો રૂપારૂપધમ્મપુઞ્જો હઞ્ઞતિ, ચિત્તચેતસિકસન્તાનો એવ વા. વધપ્પયોગાવિસયભાવેપિ તસ્સ પઞ્ચવોકારભવે રૂપસન્તાનાધીનવુત્તિતાય ભૂતરૂપેસુ કતપ્પયોગવસેન જીવિતિન્દ્રિયવિચ્છેદેન સોપિ વિચ્છિજ્જતીતિ ન પાણાતિપાતસ્સ અસમ્ભવો, નાપિ અહેતુકો, ન ચ પયોગો નિપ્પયોજનો. પચ્ચુપ્પન્નેસુ સઙ્ખારેસુ કતપ્પયોગવસેન તદનન્તરં ઉપ્પજ્જનારહસ્સ સઙ્ખારકલાપસ્સ તથા અનુપ્પત્તિતો ખણિકાનઞ્ચ સઙ્ખારાનં ખણિકમરણસ્સ ઇધ મરણભાવેન અનધિપ્પેતત્તા સન્તતિમરણસ્સ ચ યથાવુત્તનયેન સહેતુકભાવતો ન અહેતુકં મરણં, નિરીહકેસુપિ સઙ્ખારેસુ યથાપચ્ચયં ઉપ્પજ્જિત્વા અત્થિભાવમત્તેનેવ અત્તનો અત્તનો અનુરૂપફલુપ્પાદનનિયતાનિ કારણાનિયેવ કરોન્તીતિ વુચ્ચતિ, યથા પદીપો પકાસેતીતિ, તથેવ ઘાતકવોહારો. ન ચ કેવલસ્સ વધાધિપ્પાયસહભુનો ચિત્તચેતસિકકલાપસ્સ પાણાતિપાતો ઇચ્છિતો, સન્તાનવસેન વત્તમાનસ્સેવ પન ઇચ્છિતોતિ અત્થેવ પાણાતિપાતેન કમ્મબન્ધો. સન્તાનવસેન વત્તમાનાનઞ્ચ પદીપાદીનં અત્થકિરિયાસિદ્ધિ દિસ્સતીતિ. અયઞ્ચ વિચારણા અદિન્નાદાનાદીસુપિ યથાસમ્ભવં વિભાવેતબ્બા. તસ્મા **પાણાતિપાતા**. ન પટિવિરતાતિ **અપ્પટિવિરતા**.

અદિન્નસ્સ આદાનં **અદિન્નાદાનં**, પરસ્સ હરણં થેય્યં ચોરિકાતિ વુત્તં હોતિ. તત્થ **અદિન્નન્તિ** પરપરિગ્ગહિતં, યત્થ પરો યથાકામકારિતં આપજ્જન્તો અદણ્ડારહો અનુપવજ્જો ચ હોતિ. તસ્મિં પરપરિગ્ગહિતે પરપરિગ્ગહિતસઞ્ઞિનો તદાદાયકઉપક્કમસમુટ્ઠાપિકા થેય્યચેતના અદિન્નાદાનં. તં હીને પરસન્તકે અપ્પસાવજ્જં, પણીતે મહાસાવજ્જં. કસ્મા? વત્થુપણીતતાય. તથા ખુદ્દકે પરસન્તકે અપ્પસાવજ્જં, મહન્તે મહાસાવજ્જં. કસ્મા? વત્થુમહન્તતાય પયોગમહન્તતાય ચ. વત્થુસમત્તે પન સતિ ગુણાધિકાનં સન્તકે વત્થુસ્મિં મહાસાવજ્જં, તંતંગુણાધિકં ઉપાદાય તતો તતો હીનગુણસ્સ સન્તકે વત્થુસ્મિં અપ્પસાવજ્જં. વત્થુગુણાનં પન સમભાવે સતિ કિલેસાનં પયોગસ્સ ચ મુદુભાવે અપ્પસાવજ્જં, તિબ્બભાવે મહાસાવજ્જં.

તસ્સ પઞ્ચ સમ્ભારા – પરપરિગ્ગહિતં, પરપરિગ્ગહિતસઞ્ઞિતા, થેય્યચિત્તં, ઉપક્કમો, તેન હરણન્તિ. છ પયોગા સાહત્થિકાદયોવ. તે ચ ખો યથાનુરૂપં થેય્યાવહારો, પસય્હાવહારો, પરિકપ્પાવહારો, પટિચ્છન્નાવહારો, કુસાવહારોતિ ઇમેસં અવહારાનં વસેન પવત્તા. એત્થ ચ મન્તપરિજપ્પનેન પરસન્તકહરણં વિજ્જામયો પયોગો. વિના મન્તેન તાદિસેન ઇદ્ધાનુભાવસિદ્ધેન કાયવચીપયોગેન પરસન્તકસ્સ આકડ્ઢનં ઇદ્ધિમયો પયોગોતિ વેદિતબ્બો.

કામેસૂતિ મેથુનસમાચારેસુ. **મિચ્છાચારો**તિ એકન્તનિન્દિતો લામકાચારો. લક્ખણતો પન અસદ્ધમ્માધિપ્પાયેન કાયદ્વારપ્પવત્તા અગમનીયટ્ઠાનવીતિક્કમચેતના **કામેસુ મિચ્છાચારો**. તત્થ અગમનીયટ્ઠાનં નામ પુરિસાનં તાવ માતુરક્ખિતાદયો દસ, ધનક્કીતાદયો દસાતિ વીસતિ ઇત્થિયો, ઇત્થીસુ પન દ્વિન્નં સારક્ખસપરિદણ્ડાનં, દસન્નઞ્ચ ધનક્કીતાદીનન્તિ દ્વાદસન્નં ઇત્થીનં અઞ્ઞપુરિસા. સ્વાયં મિચ્છાચારો સીલાદિગુણરહિતે અગમનીયટ્ઠાને અપ્પસાવજ્જો, સીલાદિગુણસમ્પન્ને મહાસાવજ્જો. ગુણરહિતેપિ ચ અભિભવિત્વા મિચ્છા ચરન્તસ્સ મહાસાવજ્જો, ઉભિન્નં સમાનચ્છન્દતાય અપ્પસાવજ્જો. સમાનચ્છન્દભાવેપિ કિલેસાનં ઉપક્કમાનઞ્ચ મુદુતાય અપ્પસાવજ્જો, તિબ્બતાય મહાસાવજ્જો. તસ્સ ચત્તારો સમ્ભારા – અગમનીયવત્થુ, તસ્મિં સેવનચિત્તં, સેવનપયોગો, મગ્ગેનમગ્ગપ્પટિપત્તિઅધિવાસનન્તિ. તત્થ અત્તનો રુચિયા પવત્તિતસ્સ તયો, બલક્કારેન પવત્તિતસ્સ તયોતિ અનવસેસગ્ગહણેન ચત્તારો દટ્ઠબ્બા, અત્થસિદ્ધિ પન તીહેવ. એકો પયોગો સાહત્થિકોવ.

મુસાતિ વિસંવાદનપુરેક્ખારસ્સ અત્થભઞ્જકો કાયવચીપયોગો, વિસંવાદનાધિપ્પાયેન પનસ્સ પરવિસંવાદકકાયવચીપયોગસમુટ્ઠાપિકા ચેતના **મુસાવાદો**. અપરો નયો **મુસા**તિ અભૂતં વત્થુ, **વાદો**તિ તસ્સ ભૂતતો તચ્છતો વિઞ્ઞાપનં. તસ્મા અતથં વત્થું તથતો પરં વિઞ્ઞાપેતુકામસ્સ તથાવિઞ્ઞાપનપયોગસમુટ્ઠાપિકા ચેતના **મુસાવાદો**.

સો યમત્થં ભઞ્જતિ, તસ્સ અપ્પતાય અપ્પસાવજ્જો, મહન્તતાય મહાસાવજ્જો. અપિચ ગહટ્ઠાનં અત્તનો સન્તકં અદાતુકામતાય નત્થીતિ આદિનયપ્પવત્તો અપ્પસાવજ્જો, સક્ખિના હુત્વા અત્થભઞ્જનવસેન વુત્તો મહાસાવજ્જો. પબ્બજિતાનં અપ્પકમ્પિ તેલં વા સપ્પિં વા લભિત્વા હસાધિપ્પાયેન ''અજ્જ ગામે તેલં નદી મઞ્ઞે સન્દતી''તિ પૂરણકથાનયેન પવત્તો અપ્પસાવજ્જો, અદિટ્ઠંયેવ પન ''દિટ્ઠ''ન્તિઆદિના નયેન વદન્તાનં મહાસાવજ્જો. તથા યસ્સ અત્થં ભઞ્જતિ, તસ્સ અપ્પગુણતાય અપ્પસાવજ્જો, મહાગુણતાય મહાસાવજ્જો. કિલેસાનં મુદુતિબ્બતાવસેન ચ અપ્પસાવજ્જમહાસાવજ્જતા લબ્ભતેવ.

તસ્સ ચત્તારો સમ્ભારા – અતથં વત્થુ, વિસંવાદનચિત્તં, તજ્જો વાયામો, પરસ્સ તદત્થવિજાનનન્તિ. વિસંવાદનાધિપ્પાયેન હિ પયોગે કતેપિ પરેન તસ્મિં અત્થે અવિઞ્ઞાતે વિસંવાદનસ્સ અસિજ્ઝનતો પરસ્સ તદત્થવિજાનનમ્પિ એકો સમ્ભારો વેદિતબ્બો. કેચિ પન ''અભૂતવચનં, વિસંવાદનચિત્તં, પરસ્સ તદત્થવિજાનનન્તિ તયો સમ્ભારા''તિ વદન્તિ. સચે પન પરો દન્ધતાય વિચારેત્વા તમત્થં જાનાતિ, સન્નિટ્ઠાપકચેતનાય પવત્તત્તા કિરિયાસમુટ્ઠાપકચેતનાક્ખણેયેવ મુસાવાદકમ્મુના બજ્ઝતિ.

સુરાતિ પિટ્ઠસુરા, પૂવસુરા, ઓદનસુરા, કિણ્ણપક્ખિત્તા, સમ્ભારસંયુત્તાતિ પઞ્ચ સુરા. **મેરય**ન્તિ પુપ્ફાસવો, ફલાસવો, મધ્વાસવો, ગુળાસવો સમ્ભારસંયુત્તોતિ પઞ્ચ આસવા. તદુભયમ્પિ મદનીયટ્ઠેન **મજ્જં**. યાય ચેતનાય

તં પિવતિ, સા પમાદકારણત્તા **પમાદટ્ઠાનં**. લક્ખણતો પન યથાવુત્તસ્સ સુરામેરયસઙ્ખાતસ્સ મજ્જસ્સ બીજતો પટ્ઠાય મદવસેન કાયદ્વારપ્પવત્તા પમાદચેતના **સુરામેરયમજ્જપમાદટ્ઠાનં**. તસ્સ મજ્જભાવો, પાતુકમ્યતાચિત્તં, તજ્જો વાયામો, અજ્ઝોહરણન્તિ ચત્તારો સમ્ભારા. અકુસલચિત્તેનેવ ચસ્સ પાતબ્બતો એકન્તેન સાવજ્જભાવો . અરિયસાવકાનં પન વત્થું અજાનન્તાનમ્પિ મુખં ન પવિસતિ, પગેવ જાનન્તાનં. અટ્ઠપસતમત્તસ્સ પાનં અપ્પસાવજ્જં, અદ્ધાળ્હકમત્તસ્સ પાનં તતો મહન્તં મહાસાવજ્જં, કાયસઞ્ચાલનસમત્થં બહું પિવિત્વા ગામઘાતકાદિકમ્મં કરોન્તસ્સ મહાસાવજ્જમેવ. પાપકમ્મઞ્હિ પાણાતિપાતં પત્વા ખીણાસવે મહાસાવજ્જં, અદિન્નાદાનં પત્વા ખીણાસવસ્સ સન્તકે મહાસાવજ્જં, મિચ્છાચારં પત્વા ખીણાસવાય ભિક્ખુનિયા વીતિક્કમે, મુસાવાદં પત્વા મુસાવાદેન સઙ્ઘભેદે, સુરાપાનં પત્વા કાયસઞ્ચાલનસમત્થં બહું પિવિત્વા ગામઘાતકાદિકમ્મં મહાસાવજ્જં. સબ્બેહિપિ ચેતેહિ મુસાવાદેન સઙ્ઘભેદોવ મહાસાવજ્જો. તઞ્હિ કત્વા કપ્પં નિરયે પચ્ચતિ.

ઇદાનિ એતેસુ સભાવતો, આરમ્મણતો, વેદનતો, મૂલતો, કમ્મતો, ફલતોતિ છહિ આકારેહિ વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો. તત્થ **સભાવતો** પાણાતિપાતાદયો સબ્બેપિ ચેતનાસભાવાવ. **આરમ્મણતો** પાણાતિપાતો જીવિતિન્દ્રિયારમ્મણતો સઙ્ખારારમ્મણો, અદિન્નાદાનં સત્તારમ્મણં વા સઙ્ખારારમ્મણં વા, મિચ્છાચારો ફોટ્ઠબ્બવસેન સઙ્ખારારમ્મણો, સત્તારમ્મણોતિ એકે. મુસાવાદો સત્તારમ્મણો વા સઙ્ખારારમ્મણો વા, સુરાપાનં સઙ્ખારારમ્મણં. **વેદનતો** પાણાતિપાતો દુક્ખવેદનો, અદિન્નાદાનં તિવેદનં, મિચ્છાચારો સુખમજ્ઝત્તવસેન દ્વિવેદનો, તથા સુરાપાનં. સન્નિટ્ઠાપકચિત્તેન પન ઉભયમ્પિ મજ્ઝત્તવેદનં ન હોતિ. મુસાવાદો તિવેદનો. **મૂલતો** પાણાતિપાતો દોસમોહવસેન દ્વિમૂલકો, અદિન્નાદાનં મુસાવાદો ચ દોસમોહવસેન વા લોભમોહવસેન વા, મિચ્છાચારો સુરાપાનઞ્ચ લોભમોહવસેન દ્વિમૂલં. **કમ્મતો** મુસાવાદોયેવેત્થ વચીકમ્મં, સેસં ચતુબ્બિધમ્પિ કાયકમ્મમેવ. **ફલતો** સબ્બેપિ અપાયૂપપત્તિફલા ચેવ સુગતિયમ્પિ અપ્પાયુકતાદિનાનાવિધઅનિટ્ઠફલા ચાતિ એવમેત્થ સભાવાદિતો વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

અપ્પટિવિરતાતિ સમાદાનવિરતિયા સમ્પત્તવિરતિયા ચ અભાવેન ન પટિવિરતા. **દુસ્સીલા**તિ તતો એવ પઞ્ચસીલમત્તસ્સાપિ અભાવેન નિસ્સીલા. **પાપધમ્મા**તિ લામકધમ્મા, હીનાચારા. **પાણાતિપાતા પટિવિરતો**તિ સિક્ખાપદસમાદાનેન પાણાતિપાતતો વિરતો, આરકા ઠિતો. એસ નયો સેસેસુપિ.

ઇધાપિ પાણાતિપાતાવેરમણિઆદીનં સભાવતો આરમ્મણતો , વેદનતો, મૂલતો, કમ્મતો, સમાદાનતો, ભેદતો, ફલતો ચ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો. તત્થ **સભાવતો** પઞ્ચપિ ચેતનાયોપિ હોન્તિ વિરતિયોપિ, વિરતિવસેન પન દેસના આગતા. યા પાણાતિપાતા વિરમન્તસ્સ ''યા તસ્મિં સમયે પાણાતિપાતા આરતિ વિરતી''તિ એવં વુત્તા કુસલચિત્તસમ્પયુત્તા વિરતિ. સા પભેદતો તિવિધા – સમ્પત્તવિરતિ, સમાદાનવિરતિ, સમુચ્છેદવિરતીતિ. તત્થ અસમાદિન્નસિક્ખાપદાનં અત્તનો જાતિવયબાહુસચ્ચાદીનિ પચ્ચવેક્ખિત્વા ''અયુત્તમેતં અમ્હાકં કાતુ''ન્તિ સમ્પત્તવત્થું અવીતિક્કમન્તાનં ઉપ્પજ્જમાના વિરતિ **સમ્પત્તવિરતિ** નામ. સમાદિન્નસિક્ખાપદાનં સિક્ખાપદસમાદાને તદુત્તરિ ચ અત્તનો જીવિતમ્પિ પરિચ્ચજિત્વા વત્થું અવીતિક્કમન્તાનં ઉપ્પજ્જમાના વિરતિ **સમાદાનવિરતિ** નામ. અરિયમગ્ગસમ્પયુત્તા પન વિરતિ **સમુચ્છેદવિરતિ** નામ, યસ્સા ઉપ્પત્તિતો પટ્ઠાય અરિયપુગ્ગલાનં ''પાણં ઘાતેસ્સામા''તિ ચિત્તમ્પિ ન ઉપ્પજ્જતિ. તાસુ સમાદાનવિરતિ ઇધાધિપ્પેતા.

આરમ્મણતો પાણાતિપાતાદીનં આરમ્મણાનેવ એતેસં આરમ્મણાનિ. વીતિક્કમિતબ્બતોયેવ હિ વિરતિ નામ હોતિ. યથા પન નિબ્બાનારમ્મણો અરિયમગ્ગો કિલેસે પજહતિ, એવં જીવિતિન્દ્રિયાદિઆરમ્મણાયેવ એતે

કુસલધમ્મા પાણાતિપાતાદીનિ દુસ્સીલ્યાનિ પજહન્તિ. **વેદનતો** સબ્બાપિ સુખવેદનાવ.

મૂલતો ઞાણસમ્પયુત્તચિત્તેન વિરમન્તસ્સ અલોભઅદોસઅમોહવસેન તિમૂલા હોન્તિ, ઞાણવિપ્પયુત્તચિત્તેન વિરમન્તસ્સ અલોભઅદોસવસેન દ્વિમૂલા. **કમ્મતો** મુસાવાદા વેરમણિ વચીકમ્મં , સેસા કાયકમ્મં. **સમાદાનતો** અઞ્ઞસ્સ ગરુટ્ઠાનિયસ્સ સન્તિકે તં અલભન્તેન સયમેવ વા પઞ્ચ સીલાનિ એકજ્ઝં પાટિયેક્કં વા સમાદિયન્તેન સમાદિન્નાનિ હોન્તિ. **ભેદતો** ગહટ્ઠાનં યં યં વીતિક્કન્તં, તં તદેવ ભિજ્જતિ, ઇતરં ન ભિજ્જતિ. કસ્મા? ગહટ્ઠા હિ અનિબદ્ધસીલા હોન્તિ, યં યં સક્કોન્તિ, તં તદેવ રક્ખન્તિ. પબ્બજિતાનં પન એકસ્મિં વીતિક્કન્તે સબ્બાનિ ભિજ્જન્તીતિ.

ફલતોતિ પાણાતિપાતા વેરમણિયા ચેત્થ અઙ્ગપચ્ચઙ્ગસમ્પન્નતા, આરોહપરિણાહસમ્પત્તિ, જવનસમ્પત્તિ, સુપ્પતિટ્ઠિતપાદતા, ચારુતા, મુદુતા, સુચિતા, સૂરતા, મહબ્બલતા, વિસ્સટ્ઠવચનતા, સત્તાનં પિયમનાપતા, અભિજ્જપરિસતા, અચ્છમ્ભિતા, દુપ્પધંસિયતા, પરૂપક્કમેન અમરણતા, મહાપરિવારતા, સુવણ્ણતા, સુસણ્ઠાનતા, અપ્પાબાધતા, અસોકતા, પિયમનાપેહિ અવિપ્પયોગો, દીઘાયુકતાતિ એવમાદીનિ ફલાનિ.

અદિન્નાદાના વેરમણિયા મહાધનધઞ્ઞતા, અનન્તભોગતા, થિરભોગતા, ઇચ્છિતાનં ભોગાનં ખિપ્પં પટિલાભો, રાજાદીહિ અસાધારણભોગતા, ઉળારભોગતા, તત્થ તત્થ જેટ્ઠકભાવો, નત્થિભાવસ્સ અજાનનતા, સુખવિહારિતાતિ એવમાદીનિ.

અબ્રહ્મચરિયા વેરમણિયા વિગતપચ્ચત્થિકતા, સબ્બસત્તાનં પિયમનાપતા, અન્નપાનવત્થચ્છાદનાદીનં લાભિતા, સુખસુપનતા, સુખપટિબુજ્ઝનતા, અપાયભયવિમોક્ખો, ઇત્થિભાવનપુંસકભાવાનં અભબ્બતા, અક્કોધનતા, સચ્ચકારિતા, અમઙ્કુતા, આરાધનસુખતા, પરિપુણ્ણિન્દ્રિયતા, પરિપુણ્ણલક્ખણતા, નિરાસઙ્કતા, અપ્પોસ્સુક્કતા, સુખવિહારિતા, અકુતોભયતા, પિયવિપ્પયોગાભાવોતિ એવમાદીનિ. યસ્મા પન મિચ્છાચારાવેરમણિયા ફલાનિપિ એત્થેવ અન્તોગધાનિ, તસ્મા (અબ્રહ્મચરિયા વેરમણિયા).

મુસાવાદા વેરમણિયા વિપ્પસન્નિન્દ્રિયતા, વિસ્સટ્ઠમધુરભાણિતા, સમસિતસુદ્ધદન્તતા, નાતિથૂલતા, નાતિકિસતા, નાતિરસ્સતા, નાતિદીઘતા, સુખસમ્ફસ્સતા, ઉપ્પલગન્ધમુખતા, સુસ્સૂસકપરિસતા, આદેય્યવચનતા, કમલદલસદિસમુદુલોહિતતનુજિવ્હતા, અલીનતા, અનુદ્ધતતાતિ એવમાદીનિ.

સુરામેરયમજ્જપમાદટ્ઠાના વેરમણિયા અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નેસુ કિચ્ચકરણીયેસુ અપ્પમાદતા, ઞાણવન્તતા, સદા ઉપટ્ઠિતસ્સતિતા, ઉપ્પન્નેસુ કિચ્ચકરણીયેસુ ઠાનુપ્પત્તિકપટિભાનવન્તતા , અનલસતા, અજળતા, અનુમ્મત્તતા, અચ્છમ્ભિતા, અસારમ્ભિતા, અનિસ્સુકિતા, અમચ્છરિતા, સચ્ચવાદિતા, અપિસુણઅફરુસઅસમ્ફપ્પલાપવાદિતા, કતઞ્ઞુતા , કતવેદિતા, ચાગવન્તતા, સીલવન્તતા, ઉજુકતા, અક્કોધનતા, હિરોત્તપ્પસમ્પન્નતા , ઉજુદિટ્ઠિતા, મહન્તતા, પણ્ડિતતા, અત્થાનત્થકુસલતાતિ એવમાદીનિ ફલાનિ. એવમેત્થ પાણાતિપાતાવેરમણિઆદીનમ્પિ સભાવાદિતો વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

સીલવાતિ યથાવુત્તપઞ્ચસીલવસેન સીલવા. **કલ્યાણધમ્મો**તિ સુન્દરધમ્મો, સરણગમનપરિદીપિતાય દિટ્ઠિસમ્પત્તિયા સમ્પન્નપઞ્ઞોતિ અત્થો. યો પન પુત્તો માતાપિતૂસુ અસ્સદ્ધેસુ દુસ્સીલેસુ ચ સયમ્પિ તાદિસો, સોપિ

અવજાતોયેવાતિ વેદિતબ્બો. અસ્સદ્ધિયાદયો હિ ઇધ અવજાતભાવસ્સ લક્ખણં વુત્તા, તે ચ તસ્મિં સંવિજ્જન્તિ. માતાપિતરો પન ઉપાદાય પુત્તસ્સ અતિજાતાદિભાવો વુચ્ચતીતિ.

યો હોતિ કુલગન્ધનોતિ કુલચ્છેદકો કુલવિનાસકો. છેદનત્થો હિ ઇધ ગન્ધસદ્દો, ''ઉપ્પલગન્ધપચ્ચત્થિકા''તિઆદીસુ (પારા॰ ૬૫) વિય. કેચિ પન ''કુલધંસનો''તિ પઠન્તિ, સો એવત્થો.

એતે ખો પુત્તા લોકસ્મિન્તિ એતે અતિજાતાદયો તયો પુત્તા એવ ઇમસ્મિં સત્તલોકે પુત્તા નામ, ન ઇતો વિનિમુત્તા અત્થિ. ઇમેસુ પન **યે ભવન્તિ ઉપાસકા** યે સરણગમનસમ્પત્તિયા ઉપાસકા ભવન્તિ કમ્મસ્સકતાઞાણેન કમ્મસ્સ કોવિદા, તે ચ પણ્ડિતા પઞ્ઞવન્તો, પઞ્ચસીલદસસીલેન **સમ્પન્ના** પરિપુણ્ણા. યાચકાનં વચનં જાનન્તિ, તેસં મુખાકારદસ્સનેનેવ અધિપ્પાયપૂરણતોતિ **વદઞ્ઞૂ,** તેસં વા ''દેહી''તિ વચનં સુત્વા ''ઇમે પુબ્બે દાનં અદત્વા એવંભૂતા, મયા પન એવં ન ભવિતબ્બ''ન્તિ તેસં પરિચ્ચાગેન તદત્થં જાનન્તીતિ વદઞ્ઞૂ, પણ્ડિતાનં વા કમ્મસ્સકતાદિદીપકં વચનં જાનન્તીતિ વદઞ્ઞૂ. ''પદઞ્ઞૂ''તિ ચ પઠન્તિ, પદાનિયા પરિચ્ચાગસીલાતિ અત્થો. તતો એવ વિગતમચ્છેરમલત્તા **વીતમચ્છરા. અબ્ભઘના**તિ અબ્ભસઙ્ખાતા ઘના, ઘનમેઘપટલા વા **મુત્તો ચન્દો**વિય, ઉપાસકાદિપરિસાસુ ખત્તિયાદિપરિસાસુ ચ વિરોચરે વિરોચન્તિ, સોભન્તીતિ અત્થો.

પઞ્ચમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૬. અવુટ્ઠિકસુત્તવણ્ણના

૭૫. છટ્ઠે **અવુટ્ઠિકસમો**તિ અવુટ્ઠિકમેઘસમો. એકચ્ચો હિ મેઘો સતપટલસહસ્સપટલો હુત્વા ઉટ્ઠહિત્વા થનન્તો ગજ્જન્તો વિજ્જોતન્તો એકં ઉદકબિન્દુમ્પિ અપાતેત્વા વિગચ્છતિ, તથૂપમો એકચ્ચો પુગ્ગલોતિ દસ્સેન્તો આહ ''અવુટ્ઠિકસમો''તિ. **પદેસવસ્સી**તિ એકદેસવસ્સિમેઘસમો. પદેસવસ્સી વિયાતિ હિ પદેસવસ્સી. એકચ્ચો એકસ્મિંયેવ ઠાને ઠિતેસુ મનુસ્સેસુ યથા એકચ્ચે તેમેન્તિ, એકચ્ચે ન તેમેન્તિ, એવં મન્દં વસ્સતિ, તથૂપમં એકચ્ચં પુગ્ગલં દસ્સેતિ ''પદેસવસ્સી''તિ. **સબ્બત્થાભિવસ્સી**તિ સબ્બસ્મિં પથવીપબ્બતસમુદ્દાદિકે જગતિપ્પદેસે અભિવસ્સિમેઘસમો. એકચ્ચો હિ સકલચક્કવાળગબ્ભં પત્થરિત્વા સબ્બત્થકમેવ અભિવસ્સતિ, તં ચાતુદ્દીપિકમહામેઘં એકચ્ચસ્સ પુગ્ગલસ્સ ઉપમં કત્વા વુત્તં ''સબ્બત્થાભિવસ્સી''તિ.

સબ્બેસાનન્તિ સબ્બેસં, અયમેવ વા પાઠો. **ન દાતા હોતી**તિ અદાનસીલો હોતિ, થદ્ધમચ્છરિતાય ન કસ્સચિ કિઞ્ચિ દેતીતિ અત્થો. ઇદાનિ દાનસ્સ ખેત્તં દેય્યધમ્મઞ્ચ વિભાગેન દસ્સેતું **''સમણબ્રાહ્મણા''**તિઆદિમાહ. તત્થ સમિતપાપસમણા ચેવ પબ્બજ્જમત્તસમણા ચ બાહિતપાપબ્રાહ્મણા ચેવ જાતિમત્તબ્રાહ્મણા ચ ઇધ ''સમણબ્રાહ્મણા''તિ અધિપ્પેતા. **કપણા** નામ દુગ્ગતા દલિદ્દમનુસ્સા. **અદ્ધિકા** નામ પથાવિનો પરિબ્બયવિહીના. **વનિબ્બકા** નામ યે ''ઇટ્ઠં દેથ કન્તં મનાપં કાલેન અનવજ્જં ઉદગ્ગચિત્તા પસન્નચિત્તા, એવં દેન્તા ગચ્છથ સુગતિં, ગચ્છથ બ્રહ્મલોક''ન્તિઆદિના નયેન દાને નિયોજેન્તા દાનસ્સ વણ્ણં થોમેન્તા વિચરન્તિ. **યાચકા** નામ યે કેવલં ''મુટ્ઠિમત્તં દેથ, પસતમત્તં દેથ, સરાવમત્તં દેથા''તિ અપ્પકમ્પિ યાચમાના વિચરન્તિ. તત્થ સમણબ્રાહ્મણગ્ગહણેન ગુણખેત્તં ઉપકારિખેત્તઞ્ચ દસ્સેતિ, કપણાદિગ્ગહણેન કરુણાખેત્તં. **અન્ન**ન્તિ યંકિઞ્ચિ ખાદનીયં ભોજનીયં. **પાન**ન્તિ અમ્બપાનાદિપાનકં. **વત્થ**ન્તિ નિવાસનપારુપનાદિઅચ્છાદનં. **યાન**ન્તિ રથવય્હાદિ અન્તમસો ઉપાહનં ઉપાદાય ગમનસાધનં. **માલા**તિ ગન્થિતાગન્થિતભેદં સબ્બં પુપ્ફં. **ગન્ધ**ન્તિ યંકિઞ્ચિ ગન્ધજાતં પિસિતં અપિસિતં ગન્ધૂપકરણઞ્ચ. **વિલેપન**ન્તિ છવિરાગકરણં. **સેય્યા**તિ મઞ્ચપીઠાદિ ચેવ પાવારકોજવાદિ ચ

સચિતબ્બવત્થુ. સેય્યગ્ગહણેન ચેત્થ આસનમ્પિ ગહિતન્તિ દટ્ઠબ્બં. **આવસથન્તિ** વાતાતપાદિપરિસ્સયવિનોદનં પતિસ્સયં. **પદીપેય્યન્તિ** દીપકપલ્લિકાદિપદીપૂપકરણં.

એવં ખો, ભિક્ખવેતિ વિજ્જમાનેપિ દેય્યધમ્મે પટિગ્ગાહકાનં એવં દાતબ્બવત્થું સબ્બેન સબ્બં અદેન્તો પુગ્ગલો અવસ્સિકમેઘસદિસો હોતિ. ઇદં વુત્તં હોતિ – ભિક્ખવે, યથા સો મેઘો સતપટલસહસ્સપટલો હુત્વા ઉટ્ઠહિત્વા ન કિઞ્ચિ વસ્સિ વિગચ્છતિ, એવમેવ યો ઉળારં વિપુલઞ્ચ ભોગં સંહરિત્વા ગેહં આવસન્તો કસ્સચિ કટચ્છુમત્તં ભિક્ખં વા ઉળુઙ્કમત્તં યાગું વા અદત્વા વિગચ્છતિ, વિવસો મચ્ચુવસં ગચ્છતિ, સો અવુટ્ઠિકસમો નામ હોતીતિ. ઇમિના નયેન સેસેસુપિ નિગમનં વેદિતબ્બં. ઇમેસુ ચ તીસુ પુગ્ગલેસુ પઠમો એકંસેનેવ ગરહિતબ્બો, દુતિયો પસંસનીયો, તતિયો, પસંસનીયતરો. પઠમો વા એકન્તેનેવ સબ્બનિહીનો, દુતિયો મજ્ઝિમો, તતિયો ઉત્તમોતિ વેદિતબ્બો.

ગાથાસુ **સમણેતિ** ઉપયોગવસેન બહુવચનં તથા સેસેસુપિ. **લદ્ધાનાતિ** લભિત્વા, સમણે દક્ખિણેય્યે પવારેત્વા પુટ્ઠો ન સંવિભજતિ. **અન્નં પાનઞ્ચ ભોજનન્તિ** અન્નં વા પાનં વા અઞ્ઞં વા ભુઞ્જિતબ્બયુત્તકં ભોજનં, તં ન સંવિભજતિ. અયઞ્હેત્થ સઙ્ખેપત્થો – યો અત્થિકભાવેન ઉપગતે સમ્પટિગ્ગાહકે લભિત્વા અન્નાદિના સંવિભાગમત્તમ્પિ ન કરોતિ, કિં સો અઞ્ઞં દાનં દસ્સતિ, **તં** એવરૂપં થદ્ધમચ્છરિયં **પુરિસાધમં** નિહીનપુગ્ગલં પણ્ડિતા **અવુટ્ઠિકસમોતિ આહુ** કથયન્તીતિ.

એકચ્ચાનં ન દદાતીતિ વિજ્જમાનેપિ મહતિ દાતબ્બધમ્મે એકેસં સત્તાનં તેસુ કોધવસેન વા, દેય્યધમ્મે લોભવસેન વા ન દદાતિ. **એકચ્ચાનં પવેચ્છતીતિ** એકેસંયેવ પન દદાતિ. **મેધાવિનોતિ** પઞ્ઞવન્તો પણ્ડિતા જના.

સુભિક્ખવાચોતિ યો ઉપગતાનં યાચકાનં ''અન્નં દેથ, પાનં દેથા''તિઆદિના તં તં દાપેતિ, સો સુલભભિક્ખતાય સુભિક્ખા વાચા એતસ્સાતિ સુભિક્ખવાચો. ''સુભિક્ખવસ્સી''તિપિ પઠન્તિ. યથા લોકો સુભિક્ખો હોતિ, એવં સબ્બત્થાભિવસ્સિતમહામેઘો સુભિક્ખવસ્સી નામ હોતિ. એવમયમ્પિ મહાદાનેહિ સબ્બત્થાભિવસ્સી સુભિક્ખવસ્સીતિ. **આમોદમાનો પકિરેતીતિ** તુટ્ઠહટ્ઠમાનસો સહત્થેન દાનં દેન્તો પટિગ્ગાહકખેત્તે દેય્યધમ્મં પકિરેન્તો વિય હોતિ, વાચાયપિ **"દેથ દેથા"તિ ભાસતિ**.

ઇદાનિ નં સુભિક્ખવસ્સિતભાવં દસ્સેતું **"યથાપિ મેઘો"**તિઆદિ વુત્તં. તત્રાયં સઙ્ખેપત્થો – યથા મહામેઘો પઠમં મન્દનિગ્ઘોસેન થનયિત્વા પુન સકલનદીકન્દરાનિ એકનિન્નાદં કરોન્તો ગજ્જયિત્વા પવસ્સતિ, સબ્બત્થકમેવ વારિના ઉદકેન થલં નિન્નઞ્ચ અભિસન્દન્તો પૂરેતિ એકોઘં કરોતિ, **એવમેવ** ઇધ ઇમસ્મિં સત્તલોકે એકચ્ચો ઉળારપુગ્ગલો સબ્બસમતાય સો મહામેઘો વિય વસ્સિતબ્બત્તા **તાદિસો** યથા ધનં **ઉટ્ઠાનાધિગતં** અત્તનો ઉટ્ઠાનવીરિયાભિનિબ્બત્તં હોતિ, એવં અનલસો હુત્વા તઞ્ચ **ધમ્મેન** ઞાયેન **સંહરિત્વા** તન્નિબ્બત્તેન અન્નેન પાનેન અઞ્ઞેન ચ દેય્યધમ્મેન **પત્તે** સમ્પત્તે **વનિબ્બકે સમ્મા** સમ્મદેવ દેસકાલાનુરૂપઞ્ચેવ ઇચ્છાનુરૂપઞ્ચ **તપ્પેતિ** સમ્પવારેતીતિ.

છટ્ઠસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૭. સુખપત્થનાસુત્તવણ્ણના

૭૬. સત્તમે **સુખાની**તિ સુખનિમિત્તાનિ. **પત્થયમાનો**તિ ઇચ્છમાનો આકઙ્ખમાનો. **સીલ**ન્તિ ગહટ્ઠસીલં પબ્બજિતસીલઞ્ચ. ગહટ્ઠો ચે ગહટ્ઠસીલં, પબ્બજિતો ચે ચતુપારિસુદ્ધિસીલન્તિ અધિપ્પાયો. **રક્ખેય્યા**તિ સમાદિયિત્વા અવીતિક્કમન્તો સમ્મદેવ ગોપેય્ય. **પસંસા મે આગચ્છતૂ**તિ ''મમ કલ્યાણો કિત્તિસદ્દો આગચ્છતૂ''તિ ઇચ્છન્તો પણ્ડિતો સપ્પઞ્ઞો સીલં રક્ખેય્ય. સીલવતો હિ ગહટ્ઠસ્સ તાવ ''અસુકો અસુકકુલસ્સ પુત્તો સીલવા કલ્યાણધમ્મો સદ્ધો પસન્નો દાયકો કારકો''તિઆદિના પરિસમજ્ઝે કલ્યાણો કિત્તિસદ્દો અબ્ભુગ્ગચ્છતિ, પબ્બજિતસ્સ ''અસુકો નામ ભિક્ખુ સીલવા વત્તસમ્પન્નો સોરતો સુખસંવાસો સગારવો સપ્પતિસ્સો''તિઆદિના... પે॰... અબ્ભુગ્ગચ્છતીતિ. વુત્તઞ્હેતં –

> ''પુન ચપરં, ગહપતયો, સીલવતો સીલસમ્પન્નસ્સ કલ્યાણો કિત્તિસદ્દો અબ્ભુગ્ગચ્છતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૫.૨૧૩; ઉદા॰ ૭૬; મહાવ॰ ૨૮૫).

તથા –

> ''આકઙ્ખેય્ય ચે, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ – 'સબ્રહ્મચારીનં પિયો ચસ્સં મનાપો, ગરુ ચ ભાવનીયો ચા'તિ, સીલેસ્વેવસ્સ પરિપૂરકારી''તિઆદિ (મ॰ નિ॰ ૧.૬૫).

ભોગા મે ઉપ્પજ્જન્તૂતિ એત્થ ગહટ્ઠસ્સ તાવ સીલવતો કલ્યાણધમ્મસ્સ યેન યેન સિપ્પટ્ઠાનેન જીવિકં કપ્પેતિ – યદિ કસિયા, યદિ વણિજ્જાય, યદિ રાજપોરિસેન, તં તં યથાકાલં યથાવિધિઞ્ચ અતિવિય અપ્પમત્તભાવતો અથસ્સ અનુપ્પન્ના ચેવ ભોગા ઉપ્પજ્જન્તિ, ઉપ્પન્ના ચ ભોગા ફાતિં ગમિસ્સન્તિ. પબ્બજિતસ્સ પન સીલાચારસમ્પન્નસ્સ અપ્પમાદવિહારિસ્સ સતો સીલસમ્પન્નસ્સ સીલસમ્પદાય અપ્પિચ્છતાદિગુણેસુ ચ પસન્ના મનુસ્સા ઉળારુળારે પચ્ચયે અભિહરન્તિ, એવમસ્સ અનુપ્પન્ના ચેવ ભોગા ઉપ્પજ્જન્તિ, ઉપ્પન્ના ચ થિરા હોન્તિ. તથા હિ વુત્તં –

> ''પુન ચપરં, ગહપતયો, સીલવા સીલસમ્પન્નો અપ્પમાદાધિકરણં મહન્તં ભોગક્ખન્ધં અધિગચ્છતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૫.૨૧૩; ઉદા॰ ૭૬; મહાવ॰ ૨૮૫).

તથા –

> ''આકઙ્ખેય્ય ચે, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ – 'લાભી અસ્સ ચીવરપિણ્ડપાતસેનાસનગિલાનપચ્ચયભેસજ્જપરિક્ખારાન'ન્તિ, સીલેસ્વેવસ્સ પરિપૂરકારી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૬૫) ચ –

સેસં વુત્તનયમેવ.

ગાથાસુ **પત્થયાનો**તિ પત્થયન્તો. **તયો સુખે**તિ તીણિ સુખાનિ. **વિત્તલાભ**ન્તિ ધનલાભં, ભોગુપ્પત્તિન્તિ અત્થો. વિસેસતો ચેત્થ પસંસાય ચેતસિકસુખં, ભોગેહિ કાયિકસુખં, ઇતરેન ઉપપત્તિસુખં; તથા પઠમેન દિટ્ઠધમ્મસુખં, તતિયેન સમ્પરાયસુખં, દુતિયેન ઉભયસુખં ગહિતન્તિ વેદિતબ્બં.

ઇદાનિ પસંસાદિકારણસ્સ સીલસ્સ વિય પસંસાદીનમ્પિ વિસેસકારણં પાપમિત્તપરિવજ્જનં કલ્યાણમિત્તસેવનઞ્ચ આદીનવાનિસંસેહિ સદ્ધિં દસ્સેન્તો **"અકરોન્તો"**તિઆદિમાહ. તત્થ **સઙ્કિયો**તિ પાપસ્મિં પરિસઙ્કિતબ્બો "અદ્ધા ઇમિના પાપં કતં વા કરિસ્સતિ વા, તથા હેસ પાપપુરિસેહિ સદ્ધિં સઞ્ચરતી"તિ. **અસ્સા**તિ ઇમસ્સ પાપજનસેવિનો પુગ્ગલસ્સ ઉપરિ, અસ્સ વા પુગ્ગલસ્સ **અવણ્ણો** અભૂતોપિ પાપજનસેવિતાય **રુહતિ** વિરૂળ્હિં વેપુલ્લં આપજ્જતિ પત્થરતિ. **અસ્સા**તિ વા ભુમ્મત્થે સામિવચનં, તસ્મિં પુગ્ગલેતિ અત્થો. **સ વે તાદિસકો હોતી**તિ યો યાદિસં પાપમિત્તં વા કલ્યાણમિત્તં વા ભજતિ ઉપસેવતિ ચ, સો પુગ્ગલો ભૂમિભાગવસેન ઉદકં વિય તાદિસોવ હોતિ, પાપધમ્મો કલ્યાણધમ્મો વા હોતિ. કસ્મા? **સહવાસો હિ તાદિસો**; યસ્મા સહવાસો સંસગ્ગો ઉપરાગો વિય ફલિકમણીસુ પુરિસઉપનિસ્સયભૂતં પુગ્ગલાકારં ગાહાપેતિ, તસ્મા પાપપુગ્ગલેન સહ વાસો ન કાતબ્બોતિ અધિપ્પાયો.

સેવમાનો સેવમાનન્તિ પરં પકતિસુદ્ધં પુગ્ગલં કાલેન કાલં અત્તાનં સેવમાનં સેવમાનો ભજમાનો પાપપુગ્ગલો, તેન વા સેવિયમાનો. **સમ્ફુટ્ઠો સમ્ફુસ**ન્તિ તેન પકતિસુદ્ધેન પુગ્ગલેન સહવાસેન સંસગ્ગેન સમ્ફુટ્ઠો પાપપુગ્ગલો સયમ્પિ, તથા તં ફુસન્તો. **સરો દિદ્ધો કલાપં વા**તિ યથા નામ સરો વિસેન દિદ્ધો લિત્તો સરકલાપગતો સરસમૂહસઙ્ખાતં સરકલાપં અત્તના ફુટ્ઠં અલિત્તમ્પિ ઉપલિમ્પતિ, એવં પાપેન **ઉપલેપભયા ધીરો**તિ ધિતિસમ્પન્નત્તા ધીરો પણ્ડિતપુરિસો પાપસહાયો ન ભવેય્ય.

પૂતિમચ્છં કુસગ્ગેનાતિ યથા કુચ્છિતભાવેન પૂતિભૂતં મચ્છં કુસતિણગ્ગેન યો પુરિસો **ઉપનય્હતિ** પુટબન્ધવસેન બન્ધતિ, તસ્સ તે કુસા અપૂતિકાપિ પૂતિમચ્છસમ્બન્ધેન પૂતિ દુગ્ગન્ધમેવ વાયન્તિ. **એવં બાલૂપસેવના**તિ એવંસમ્પદા બાલજનૂપસેવના દટ્ઠબ્બા. **એવં ધીરૂપસેવના**તિ યથા અસુરભિનોપિ પત્તા તગરસમ્બન્ધેન સુરભિં વાયન્તિ, એવં પણ્ડિતૂપસેવના પકતિયા અસીલવતો સીલસમાદાનાદિવસેન સીલગન્ધવાયનસ્સ કારણં હોતિ.

તસ્માતિ યસ્મા અકલ્યાણમિત્તસેવનાય કલ્યાણમિત્તસેવનાય ચ અયં એદિસો આદીનવો આનિસંસો ચ, તસ્મા **પત્તપુટસ્સેવ** પલાસપુટસ્સ વિય દુગ્ગન્ધસુગન્ધવત્થુસંસગ્ગેન અસાધુસાધુજનસન્નિસ્સયેન ચ. **ઞત્વા સમ્પાકમત્તનો**તિ અત્તનો દુક્ખુદ્રયં સુખુદ્રયઞ્ચ ફલનિપ્ફત્તિં ઞત્વા જાનિત્વા **અસન્તે** પાપમિત્તે ન ઉપસેવેય્ય, **સન્તે** ઉપસન્તે વન્તદોસે પસત્થે વા પણ્ડિતે સેવેય્ય. તથા હિ **અસન્તો નિરયં નેન્તિ, સન્તો પાપેન્તિ સુગ્ગતિ**ન્તિ. ઇતિ ભગવા પઠમગાથાય યથાવુત્તાનિ તીણિ સુખનિમિત્તાનિ દસ્સેત્વા તતો પરાહિ પઞ્ચહિ ગાથાહિ પટિપક્ખપરિવજ્જનેન સદ્ધિં પસંસાસુખસ્સ આગમનં દસ્સેત્વા ઓસાનગાથાય તિણ્ણમ્પિ સુખાનં આગમનકારણેન સદ્ધિં ઓસાનસુખં દસ્સેતિ.

સત્તમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૮. ભિદુરસુત્તવણ્ણના

૭૭. અટ્ઠમે **ભિદુરાય**ન્તિ ભિદુરો અયં. **કાયો**તિ રૂપકાયો. સો હિ અઙ્ગપચ્ચઙ્ગાનં કેસાદીનઞ્ચ સમૂહટ્ઠેન, એવં કુચ્છિતાનં જેગુચ્છાનં આયો ઉપ્પત્તિદેસોતિપિ કાયો. તત્રાયં વચનત્થો – આયન્તિ એત્થાતિ આયો. કે આયન્તિ? કુચ્છિતા કેસાદયો. ઇતિ કુચ્છિતાનં આયોતિપિ કાયો . અત્થતો પન ચતુસન્તતિવસેન પવત્તમાનાનં ભૂતુપાદાયધમ્માનં પુઞ્જો. ઇદં વુત્તં હોતિ – ભિક્ખવે, અયં ચતુમહાભૂતમયો રૂપકાયો ભિદુરો ભેદનસીલો

ભેદનસભાવો ખણે ખણે વિદ્ધંસનસભાવોતિ. ''ભિન્દરાય''ન્તિપિ પાઠો, સો એવત્થો. **વિઞ્ઞાણન્તિ** તેભૂમકં કુસલાદિચિત્તં. વચનત્થો પન – તં તં આરમ્મણં વિજાનાતીતિ વિઞ્ઞાણં. યઞ્હિ સઞ્જાનનપજાનનવિધુરં આરમ્મણવિજાનનં ઉપલદ્ધિ, તં વિઞ્ઞાણં. **વિરાગધમ્મન્તિ** વિરજ્જનધમ્મં, પલુજ્જનસભાવન્તિ અત્થો. **સબ્બે ઉપધી**તિ ખન્ધૂપધિ, કિલેસૂપધિ, અભિસઙ્ખારૂપધિ, પઞ્ચકામગુણૂપધીતિ એતે ''ઉપધીયતિ એત્થ દુક્ખ''ન્તિ ઉપધિસઞ્ઞિતા સબ્બેપિ ઉપાદાનક્ખન્ધકિલેસાભિસઙ્ખારપઞ્ચકામગુણધમ્મા હુત્વા અભાવટ્ઠેન **અનિચ્ચા**, ઉદયબ્બયપ્પટિપીળનટ્ઠેન **દુક્ખા**, જરાય મરણેન ચાતિ દ્વિધા વિપરિણામેતબ્બસભાવતાય પકતિવિજહનટ્ઠેન **વિપરિણામધમ્મા**. એવમેત્થ અનિચ્ચદસ્સનસુખતાય રૂપધમ્મે વિઞ્ઞાણઞ્ચ વિસું ગહેત્વા પુન ઉપધિવિભાગેન સબ્બેપિ તેભૂમકધમ્મે એકજ્ઝં ગહેત્વા અનિચ્ચદુક્ખાનુપસ્સનામુખેન તથાબુજ્ઝનકાનં પુગ્ગલાનં અજ્ઝાસયેન સમ્મસનચારો.કથિતો. કામઞ્ચેત્થ લક્ખણદ્વયમેવ પાળિયં આગતં, ''યં દુક્ખં, તદનત્તા''તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૧૫) પન વચનતો દુક્ખલક્ખણેનેવ અનત્તલક્ખણમ્પિ દસ્સિતમેવાતિ વેદિતબ્બં.

ગાથાયં **ઉપધીસુ ભયં દિસ્વા**તિ ઉપધીસુ ભયતુપટ્ઠાનઞાણવસેન ભયં દિસ્વા, તેસં ભાયિતબ્બતં પસ્સિત્વા. ઇમિના બલવવિપસ્સનં દસ્સેતિ. ભયતુપટ્ઠાનઞાણમેવ હિ વિભજિત્વા વિસેસવસેન આદીનવાનુપસ્સના નિબ્બિદાનુપસ્સનાતિ ચ વુચ્ચતિ. **જાતિમરણમચ્ચગા**તિ એવં સમ્મસન્તો વિપસ્સનાઞાણં મગ્ગેન ઘટેત્વા મગ્ગપરમ્પરાય અરહત્તં પત્તો જાતિમરણં અતીતો નામ હોતિ. કથં? **સમ્પત્વા પરમં સન્તિ**ન્તિ પરમં ઉત્તમં અનુત્તરં સન્તિં સબ્બસઙ્ખારૂપસમં નિબ્બાનં અધિગન્ત્વા. એવંભૂતો ચ **કાલં કઙ્ખતિ ભાવિતત્તો**તિ ચતુન્નં અરિયમગ્ગાનં વસેન ભાવનાભિસમયનિપ્ફત્તિયા ભાવિતકાયસીલચિત્તપઞ્ઞત્તા ભાવિતત્તો મરણં જીવિતઞ્ચ અનભિનન્દન્તો કેવલં અત્તનો ખન્ધપરિનિબ્બાનકાલં કઙ્ખતિ ઉદિક્ખતિ, ન તસ્સ કત્થચિ પત્થના હોતીતિ. તેનાહ –

''નાભિનન્દામિ મરણં, નાભિનન્દામિ જીવિતં;
કાલઞ્ચ પટિકઙ્ખામિ, નિબ્બિસં ભતકો યથા''તિ. (થેરગા॰ ૬૦૬);

અટ્ઠમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૯. ધાતુસોસંસન્દનસુત્તવણ્ણના

૭૮. નવમે **ધાતુસો**તિ ધાતુતો. ધાતૂતિ ચ અજ્ઝાસયધાતુ અજ્ઝાસયસભાવો અધિપ્પેતો, યો અધિમુત્તીતિપિ વુચ્ચતિ. **સંસન્દન્તી**તિ તાય ધાતુસભાગતાય યથાધાતુ યથાઅજ્ઝાસયં અલ્લીયન્તિ એકતો હોન્તિ. **સમેન્તી**તિ તાય એવ સમાનજ્ઝાસયતાય એકચિત્તા હુત્વા સમાગચ્છન્તિ અઞ્ઞમઞ્ઞં ભજન્તિ ઉપસઙ્કમન્તિ, અત્તનો રુચિભાવખન્તિદિટ્ઠિયો વા તત્થ તત્થ સમે કરોન્તા પવત્તન્તિ. **હીનાધિમુત્તિકા**તિ હીને કામગુણાદિકે અધિમુત્તિ એતેસન્તિ હીનાધિમુત્તિકા, હીનજ્ઝાસયા. **કલ્યાણાધિમુત્તિકા**તિ કલ્યાણે નેક્ખમ્માદિકે અધિમુત્તિ એતેસન્તિ કલ્યાણાધિમુત્તિકા, પણીતજ્ઝાસયા. સચે હિ આચરિયુપજ્ઝાયા ન સીલવન્તો , અન્તેવાસિકસદ્ધિવિહારિકા ચ સીલવન્તો, તે આચરિયુપજ્ઝાયેપિ ન ઉપસઙ્કમન્તિ, અત્તનો સદિસે સારુપ્પભિક્ખૂયેવ ઉપસઙ્કમન્તિ. સચે પન આચરિયુપજ્ઝાયા સીલવન્તો, ઇતરે ન સીલવન્તો, તેપિ ન આચરિયુપજ્ઝાયે ઉપસઙ્કમન્તિ, અત્તનો સદિસે હીનાધિમુત્તિકેયેવ ઉપસઙ્કમન્તિ. એવં ઉપસઙ્કમનં પન ન કેવલં એતરહિ એવ, અથ ખો અતીતાનાગતેપીતિ દસ્સેન્તો ''**અતીતમ્પિ, ભિક્ખવે**''તિઆદિમાહ. સઙ્ખેપતો સંકિલેસધમ્મેસુ અભિનિવિટ્ઠા હીનાધિમુત્તિકા , વોદાનધમ્મેસુ અભિનિવિટ્ઠા કલ્યાણાધિમુત્તિકા.

ઇદં પન દુસ્સીલાનં દુસ્સીલસેવનમેવ, સીલવન્તાનં સીલવન્તસેવનમેવ, દુપ્પઞ્ઞાનં દુપ્પઞ્ઞસેવનમેવ, પઞ્ઞવન્તાનં પઞ્ઞવન્તસેવનમેવ કો નિયામેતીતિ? અજ્ઝાસયધાતુ નિયામેતિ. સમ્બહુલા કિર ભિક્ખૂ એકસ્મિં ગામે ભિક્ખાચારં ચરન્તિ. તે મનુસ્સા બહું ભત્તં આહરિત્વા પત્તાનિ પૂરેત્વા ''યથાસભાગં પરિભુઞ્જથા''તિ વત્વા ઉય્યોજેસું. ભિક્ખૂ આહંસુ ''આવુસો, મનુસ્સા ધાતુસંયુત્તકમ્મે પયોજેન્તી''તિ. એવં અજ્ઝાસયધાતુ નિયામેતીતિ. ધાતુસંયુત્તેન અયમત્થો દીપેતબ્બો – ગિજ્ઝકૂટપબ્બતસ્મિઞ્હિ ગિલાનસેય્યાય નિપન્નો ભગવા આરક્ખત્થાય પરિવારેત્વા વસન્તેસુ સારિપુત્તમોગ્ગલ્લાનાદીસુ એકમેકં અત્તનો પરિસાય સદ્ધિં ચઙ્કમન્તં ઓલોકેત્વા ભિક્ખૂ આમન્તેસિ ''પસ્સથ નો તુમ્હે, ભિક્ખવે, સારિપુત્તં સમ્બહુલેહિ ભિક્ખૂહિ સદ્ધિં ચઙ્કમન્તન્તિ. એવં, ભન્તે. સબ્બે ખો એતે, ભિક્ખવે, ભિક્ખૂ મહાપઞ્ઞા''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૯૯) સબ્બં વિત્થારેતબ્બં.

ગાથાસુ **સંસગ્ગા**તિ સંકિલેસતો સહવાસાદિવસેન સમાયોગતો, અથ વા દસ્સનસંસગ્ગો, સવનસંસગ્ગો, સમુલ્લાપસંસગ્ગો, સમ્ભોગસંસગ્ગો, કાયસંસગ્ગોતિ એવં પઞ્ચવિધે સંસગ્ગે યતો કુતોચિ સંસગ્ગતો. **વનથો જાતો**તિ કિલેસો ઉપ્પન્નો મગ્ગેન અસમૂહતો. **અસંસગ્ગેન છિજ્જતી**તિ સંસગ્ગપટિક્ખેપેન કાયવિવેકાદિના પુબ્બભાગે છિજ્જિત્વા પુન અચ્ચન્તાસંસગ્ગેન સમુચ્છેદવિવેકેન છિજ્જતિ પહીયતિ. એત્તાવતા સઙ્ખેપતો હીનાધિમુત્તિયા સમુદયો અત્થઙ્ગમો ચ દસ્સિતો હોતિ.

યસ્મા પન તે સંસગ્ગા તે ચ કિલેસા કોસજ્જવસેન ઉપ્પજ્જન્તિ ચેવ વડ્ઢન્તિ ચ, ન વીરિયારમ્ભવસેન, તસ્મા હીનાધિમુત્તિકે કુસીતપુગ્ગલે વજ્જેત્વા કલ્યાણાધિમુત્તિકે આરદ્ધવીરિયે સેવન્તેન અસંસગ્ગેન સંસગ્ગજો વનથો છિન્દિતબ્બોતિ યથાવુત્તમત્થં વિત્થારતો દસ્સેન્તો કુસીતસેવનાય તાવ આદીનવં પકાસેતું ''**પરિત્તં દારુ**''ન્તિઆદિમાહ.

તત્થ **પરિત્તં દારુ**ન્તિ ખુદ્દકં કટ્ઠમયં કુલ્લં. **યથા સીદે મહણ્ણવે**તિ યથા ખુદ્દકં કુલ્લં આરુહિત્વા મહાસમુદ્દં તરિતુકામો તીરં અપ્પત્વા સમુદ્દમજ્ઝેયેવ સીદેય્ય, પતિત્વા મચ્છકચ્છપભક્ખો ભવેય્ય. **એવં કુસીતં આગમ્મ, સાધુજીવીપિ સીદતી**તિ એવમેવ કુસીતં વીરિયારમ્ભરહિતં કિલેસવસિકં પુગ્ગલં નિસ્સાય તેન કતસંસગ્ગો સાધુજીવીપિ પરિસુદ્ધાજીવો પરિસુદ્ધસીલોપિ સમાનો હીનસંસગ્ગતો ઉપ્પન્નેહિ કામવિતક્કાદીહિ ખજ્જમાનો પારં ગન્તું અસમત્થો સંસારણ્ણવેયેવ સીદતિ. **તસ્મા**તિ યસ્મા એવં અનત્થાવહો કુસીતસંસગ્ગો, તસ્મા તં આગમ્મ આલસિયાનુયોગેન કુચ્છિતં સીદતીતિ **કુસીતં**. તતો એવ **હીનવીરિયં** નિબ્બીરિયં અકલ્યાણમિત્તં **પરિવજ્જેય્ય**. એકન્તેનેવ પન કાયવિવેકાદીનઞ્ચેવ તદઙ્ગવિવેકાદીનઞ્ચ વસેન **પવિવિત્તેહિ**, તતો એવ કિલેસેહિ આરકત્તા **અરિયેહિ** પરિસુદ્ધેહિ નિબ્બાનં પટિપેસિતત્તભાવતો **પહિતત્તેહિ** આરમ્મણલક્ખણૂપનિજ્ઝાનાનં વસેન ઝાયનતો **ઝાયીહિ** સબ્બકાલં પગ્ગહિતવીરિયતાય **આરદ્ધવીરિયેહિ પણ્ડિતેહિ** સપ્પઞ્ઞેહિયેવ સહ આવસેય્ય સંવસેય્યાતિ.

નવમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૦. પરિહાનસુત્તવણ્ણના

૭૯. દસમે **પરિહાનાય સંવત્તન્તી**તિ અવુદ્ધિયા ભવન્તિ, મગ્ગાધિગમસ્સ પરિપન્થાય હોન્તિ. અધિગતસ્સ પન મગ્ગસ્સ પરિહાનિ નામ નત્થિ. ''તયો ધમ્મા''તિ ધમ્માધિટ્ઠાનવસેન ઉદ્દિટ્ઠધમ્મે પુગ્ગલાધિટ્ઠાનાય દેસનાય વિભજન્તો ''**ઇધ, ભિક્ખવે, સેખો ભિક્ખૂ**''તિઆદિમાહ.

તત્થ કમ્મં આરમિતબ્બતો આરામો એતસ્સાતિ **કમ્મારામો**. કમ્મે રતોતિ **કમ્મરતો**. કમ્મારામતં કમ્માભિરતિં અનુયુત્તો પયુત્તોતિ **કમ્મારામતમનુયુત્તો**. તત્થ કમ્મં નામ ઇતિકત્તબ્બં કમ્મં, સેય્યથિદં – ચીવરવિચારણં, ચીવરકરણં, ઉપત્થમ્ભનં, પત્તત્થવિકં, અંસબન્ધનં, કાયબન્ધનં, ધમકરણં, આધારકં, પાદકથલિકં, સમ્મજ્જનીતિ એવમાદીનં ઉપકરણાનં કરણં, યઞ્ચ વિહારે ખણ્ડફુલ્લાદિપટિસઙ્ખરણં . એકચ્ચો હિ એતાનિ કરોન્તો સકલદિવસં એતાનેવ કરોતિ. તં સન્ધાયેતં વુત્તં. યો પન એતેસં કરણવેલાયમેવ એતાનિ કરોતિ, ઉદ્દેસવેલાયં ઉદ્દેસં ગણ્હાતિ, સજ્ઝાયવેલાયં સજ્ઝાયતિ, ચેતિયઙ્ગણવત્તાદિકરણવેલાયં ચેતિયઙ્ગણવત્તાદીનિ કરોતિ, મનસિકારવેલાયં મનસિકારં કરોતિ સબ્બત્થકકમ્મટ્ઠાને વા પારિહારિયકમ્મટ્ઠાને વા, ન સો કમ્મારામો નામ. તસ્સ તં –

> ‘‘યાનિ ખો પન તાનિ સબ્રહ્મચારીનં ઉચ્ચાવચાનિ કિંકરણીયાનિ, તત્થ દક્ખો હોતિ અનલસો, તત્રુપાયાય વીમંસાય સમન્નાગતો, અલં કાતું અલં સંવિધાતુ’’ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૪૫; અ॰ નિ॰ ૧૦.૧૮) –

આદિના સત્થારા અનુઞ્ઞાતકરણમેવ હોતિ.

ભસ્સારામોતિ યો ભગવતા પટિક્ખિત્તરાજકથાદિવસેન રત્તિન્દિવં વીતિનામેતિ, અયં ભસ્સે પરિયન્તકારી ન હોતીતિ ભસ્સારામો નામ. યો પન રત્તિમ્પિ દિવાપિ ધમ્મં કથેતિ, પઞ્હં વિસ્સજ્જેતિ, અયં અપ્પભસ્સો ભસ્સે પરિયન્તકારીયેવ. કસ્મા? ‘‘સન્નિપતિતાનં વો, ભિક્ખવે, દ્વયં કરણીયં – ધમ્મી વા કથા, અરિયો વા તુણ્હીભાવો’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૭૩) વુત્તવિધિંયેવ પટિપન્નોતિ.

નિદ્દારામોતિ યો યાવદત્થં ઉદરાવદેહકં ભુઞ્જિત્વા સેય્યસુખં, પસ્સસુખં, મિદ્ધસુખં અનુયુઞ્જતિ, યો ચ ગચ્છન્તોપિ નિસિન્નોપિ ઠિતોપિ થિનમિદ્ધાભિભૂતો નિદ્દાયતિ, અયં નિદ્દારામો નામ. યસ્સ પન કરજકાયગેલઞ્ઞેન ચિત્તં ભવઙ્ગં ઓતરતિ, નાયં નિદ્દારામો, તેનેવાહ –

> ‘‘અભિજાનામિ ખો પનાહં, અગ્ગિવેસ્સન, ગિમ્હાનં પચ્છિમે માસે પચ્છાભત્તં પિણ્ડપાતપ્પટિક્કન્તો ચતુગ્ગુણં સઙ્ઘાટિં પઞ્ઞાપેત્વા દક્ખિણેન પસ્સેન સતો સમ્પજાનો નિદ્દં ઓક્કમિતા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૩૮૭).

એત્થ ચ પુથુજ્જનકલ્યાણકોપિ સેખોત્વેવ વેદિતબ્બો. તસ્મા તસ્સ સબ્બસ્સપિ વિસેસાધિગમસ્સ ઇતરેસં ઉપરિ વિસેસાધિગમસ્સ ચ પરિહાનાય વત્તન્તીતિ વેદિતબ્બં. સુક્કપક્ખસ્સ વુત્તવિપરિયાયેન અત્થવિભાવના વેદિતબ્બા.

ગાથાસુ **ઉદ્ધતો**તિ ચિત્તવિક્ખેપકરેન ઉદ્ધચ્ચેન ઉદ્ધતો અવૂપસન્તો. **અપ્પકિચ્ચસ્સા**તિ અનુઞ્ઞાતસ્સપિ વુત્તપ્પકારસ્સ કિચ્ચસ્સ યુત્તપ્પયુત્તકાલેયેવ કરણતો અપ્પકિચ્ચો અસ્સ ભવેય્ય. **અપ્પમિદ્ધો**તિ ‘‘દિવસં ચઙ્કમેન નિસજ્જાયા’’તિઆદિના વુત્તજાગરિયાનુયોગેન નિદ્દારહિતો અસ્સ. **અનુદ્ધતો**તિ ભસ્સારામતાય ઉપ્પજ્જનકચિત્તવિક્ખેપસ્સ અભસ્સારામો હુત્વા પરિવજ્જનેન ન ઉદ્ધતો વૂપસન્તચિત્તો, સમાહિતોતિ અત્થો. સેસં પુબ્બે વુત્તનયત્તા સુવિઞ્ઞેય્યમેવ. ઇતિ ઇમસ્મિં વગ્ગે પઠમદુતિયપઞ્ચમછટ્ઠસત્તમઅટ્ઠમનવમેસુ સુત્તેસુ વટ્ટં કથિતં, ઇતરેસુ વટ્ટવિવટ્ટં.

દસમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

તતિયવગ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૪. ચતુત્થવગ્ગો

૧. વિતક્કસુત્તવણ્ણના

૮૦. ચતુત્થવગ્ગસ્સ પઠમે **અકુસલવિતક્કા**તિ અકોસલ્લસમ્ભૂતા વિતક્કા, મિચ્છાવિતક્કાતિ અત્થો. **અનવઞ્ઞત્તિપટિસંયુત્તો**તિ એત્થ **અનવઞ્ઞત્તી**તિ અનવઞ્ઞા પરેહિ અત્તનો અહીળિતતા અપરિભૂતતા, ''અહો વત મં પરે ન અવજાનેય્યુ''ન્તિ એવં પવત્તો ઇચ્છાચારો, તાય અનવઞ્ઞત્તિયા પટિસંયુત્તો સંસટ્ઠો, તં વા આરબ્ભ પવત્તો અનવઞ્ઞત્તિપટિસંયુત્તો વિતક્કો. તસ્મા ''કથં નુ ખો મં પરે ગહટ્ઠા ચેવ પબ્બજિતા ચ ન ઓરકતો દહેય્યુ''ન્તિ સમ્ભાવનકમ્યતાય ઇચ્છાચારે, ઠત્વા પવત્તિતવિતક્કસ્સેતં અધિવચનં. **લાભસક્કારસિલોકપટિસંયુત્તો**તિ ચીવરાદિલાભેન ચેવ સક્કારેન ચ કિત્તિસદ્દેન ચ આરમ્મણકરણવસેન પટિસંયુત્તો. **પરાનુદ્દયતાપટિસંયુત્તો**તિ પરેસુ અનુદ્દયતાપતિરૂપકેન ગેહસિતપેમેન પટિસંયુત્તો. યં સન્ધાય વુત્તં –

> ''સંસટ્ઠો વિહરતિ રાજૂહિ રાજમહામત્તેહિ બ્રાહ્મણેહિ ગહપતિકેહિ તિત્થિયેહિ તિત્થિયસાવકેહિ સહનન્દી સહસોકી, સુખિતેસુ સુખિતો, દુક્ખિતેસુ દુક્ખિતો, ઉપ્પન્નેસુ કિચ્ચકરણીયેસુ અત્તનાવ યોગં આપજ્જતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૩; ૪.૨૪૧; વિભ॰ ૮૮૮).

ગાથાસુ અનવઞ્ઞત્તિયા પટિસંયુત્તો પુગ્ગલો **અનવઞ્ઞત્તિસંયુત્તો**. લાભસક્કારે ગારવો એતસ્સ, ન ધમ્મેતિ **લાભસક્કારગારવો**. સુખદુક્ખેસુ અમા સહ ભવાતિ અમચ્ચા, સહાયસદિસા ઉપટ્ઠાકા. તેહિ ગેહસિતપેમવસેન સહ નન્દનસીલો **સહનન્દી અમચ્ચેહિ**, ઇમિના પરાનુદ્દયતાપટિસંયુત્તં વિતક્કં દસ્સેતિ. **આરા સંયોજનક્ખયા**તિ ઇમેહિ તીહિ વિતક્કેહિ અભિભૂતો પુગ્ગલો સંયોજનક્ખયતો અરહત્તતો દૂરે, તસ્સ તં દુલ્લભન્તિ અત્થો.

પુત્તપસુન્તિ પુત્તે ચ પસવો ચ. પુત્તસદ્દેન ચેત્થ દારાદયો; પસુસદ્દેન અસ્સમહિંસખેત્તવત્થાદયો ચ સઙ્ગહિતા. **વિવાહે**તિ વિવાહકારાપને. ઇમિના આવાહોપિ સઙ્ગહિતો. **સંહરાની**તિ પરિગ્ગહાનિ, પરિક્ખારસઙ્ગહાનીતિ અત્થો. ''સન્થવાની''તિ ચ પઠન્તિ, મિત્તસન્થવાનીતિ અત્થો. સબ્બત્થ હિત્વાતિ સમ્બન્ધો. **ભબ્બો સો તાદિસો ભિક્ખૂ**તિ સો યથાવુત્તં સબ્બં પપઞ્ચં પરિચ્ચજિત્વા યથા સત્થારા વુત્તાય સમ્માપટિપત્તિયા, તથા પસ્સિતબ્બતો તાદિસો સંસારે ભયં ઇક્ખતીતિ **ભિક્ખુ ઉત્તમં સમ્બોધિં** અરહત્તં પત્તું અરહતિ.

પઠમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. સક્કારસુત્તવણ્ણના

૮૧. દુતિયે **સક્કારેના**તિ સક્કારેન હેતુભૂતેન, અથ વા **સક્કારેના**તિ સક્કારહેતુના, સક્કારહેતુકેન વા. સક્કારઞ્હિ નિસ્સાય ઇધેકચ્ચે પુગ્ગલા પાપિચ્છા ઇચ્છાપકતા ઇચ્છાચારે ઠત્વા ''સક્કારં નિબ્બત્તેસ્સામા''તિ અનેકવિહિતં અનેસનં અપ્પતિરૂપં આપજ્જિત્વા ઇતો ચુતા અપાયેસુ નિબ્બત્તન્તિ, અપરે યથાસક્કારં લભિત્વા તન્નિમિત્તં માનમદમચ્છરિયાદિવસેન પમાદં આપજ્જિત્વા ઇતો ચુતા અપાયેસુ નિબ્બત્તન્તિ. યં સન્ધાય વુત્તં – ''સક્કારેન અભિભૂતા પરિયાદિન્નચિત્તા''તિ. તત્થ **અભિભૂતા**તિ અજ્ઝોત્થટા. **પરિયાદિન્નચિત્તા**તિ ખેપિતચિત્તા, ઇચ્છાચારેન માનમદાદિના ચ ખયં પાપિતકુસલચિત્તા. અથ વા **પરિયાદિન્નચિત્તા**તિ પરિતો આદિન્નચિત્તા, વુત્તપ્પકારેન અકુસલકોટ્ઠાસેન યથા કુસલચિત્તસ્સ ઉપ્પત્તિવારો ન હોતિ, એવં સમન્તતો ગહિતચિત્તસન્તાનાતિ

અત્થો. **અસક્કારેના**તિ હીળેત્વા પરિભવિત્વા પરેહિ અત્તનિ પવત્તિતેન અસક્કારેન હેતુના, અસક્કારહેતુકેન વા માનાદિના. **સક્કારેન ચ અસક્કારેન ચા**તિ કેહિચિ પવત્તિતેન સક્કારેન કેહિચિ પવત્તિતેન અસક્કારેન ચ. યે હિ કેહિચિ પઠમં સક્કતા હુત્વા તેહિયેવ અસારભાવં ઞત્વા પચ્છા અસક્કતા હોન્તિ, તાદિસે સન્ધાય વુત્તં ''સક્કારેન ચ અસક્કારેન ચા''તિ.

એત્થ સક્કારેન અભિભૂતા દેવદત્તાદયો નિદસ્સેતબ્બા. વુત્તમ્પિ ચેતં –

''ફલં વે કદલિં હન્તિ, ફલં વેળું ફલં નળં;
સક્કારો કાપુરિસં હન્તિ, ગબ્ભો અસ્સતરિં યથા''તિ. (સં॰ નિ॰ ૧.૧૮૩; અ॰ નિ॰ ૪.૬૮; ચૂળવ॰ ૩૩૫);

સાધૂનં ઉપરિ કતેન અસક્કારેન અભિભૂતા દણ્ડકીરાજકાલિઙ્ગરાજમજ્ઝરાજાદયો નિદસ્સેતબ્બા. વુત્તમ્પિ ચેતં –

''કિસઞ્હિ વચ્છં અવકિરિય દણ્ડકી,
ઉચ્છિન્નમૂલો સજનો સરટ્ઠો;
કુક્કુળનામે નિરયમ્હિ પચ્ચતિ,
તસ્સ ફુલિઙ્ગાનિ પતન્તિ કાયે.

''યો સઞ્ઞતે પબ્બજિતે અવઞ્ચયિ,
ધમ્મં ભણન્તે સમણે અદૂસકે;
તં નાળિકેરં સુનખા પરત્થ,
સઙ્ગમ્મ ખાદન્તિ વિફન્દમાનં''. (જા॰ ૨.૧૭.૭૦-૭૧);

''ઉપહચ્ચ મનં મજ્ઝો, માતઙ્ગસ્મિં યસસ્સિને;
સપારિસજ્જો ઉચ્છિન્નો, મજ્ઝારઞ્ઞં તદા અહૂ''તિ. (જા॰ ૨.૧૯.૯૬);

સક્કારેન ચ અસક્કારેન ચ અભિભૂતા અઞ્ઞતિત્થિયા નાટપુત્તાદયો નિદસ્સેતબ્બા.

ગાથાસુ **ઉભયન્તિ** ઉભયેન સક્કારેન ચ અસક્કારેન ચ. **સમાધિ ન વિકમ્પતી**તિ ન ચલતિ, એકગ્ગભાવેન તિટ્ઠતિ. કસ્સ પન ન ચલતીતિ આહ ''અપ્પમાદવિહારિનો''તિ. યો પમાદકરધમ્માનં રાગાદીનં સુટ્ઠુ પહીનત્તા અપ્પમાદવિહારી અરહા, તસ્સ. સો હિ લોકધમ્મેહિ ન વિકમ્પતિ. **સુખુમદિટ્ઠિવિપસ્સકન્તિ** ફલસમાપત્તિઅત્થં સુખુમાય દિટ્ઠિયા પઞ્ઞાય અભિણ્હં પવત્તવિપસ્સનત્તા સુખુમદિટ્ઠિવિપસ્સકં. **ઉપાદાનક્ખયારામન્તિ** ચતુન્નં ઉપાદાનાનં ખયં પરિયોસાનભૂતં અરહત્તફલં આરમિતબ્બં એતસ્સાતિ ઉપાદાનક્ખયારામં. સેસં વુત્તનયમેવ.

દુતિયસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. દેવસદ્દસુત્તવણ્ણના

૮૨. તતિયે **દેવેસૂ**તિ ઠપેત્વા અરૂપાવચરદેવે ચેવ અસઞ્ઞદેવે ચ તદઞ્ઞેસુ ઉપપત્તિદેવેસુ. **દેવસદ્દા**તિ દેવાનં પીતિસમુદાહારસદ્દા. **નિચ્છરન્તી**તિ અઞ્ઞમઞ્ઞં આલાપસલ્લાપવસેન પવત્તન્તિ. **સમયા સમયં ઉપાદાયા**તિ સમયતો સમયં પટિચ્ચ. ઇદં વુત્તં હોતિ – યસ્મિં કાલે ઠિતા તે દેવા તં કાલં આગમ્મ નં પસ્સિસ્સન્તિ, તતો તં સમયં સમ્પત્તં આગમ્માતિ. ''સમયં સમયં ઉપાદાયા''તિ ચ કેચિ પઠન્તિ, તેસં તં તં સમયં પટિચ્ચાતિ અત્થો. **યસ્મિં સમયે**તિ યદા ''અટ્ઠિકઙ્કલૂપમા કામા''તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૧.૨૩૪; પાચિ॰ ૪૧૭), ''સમ્બાધો ઘરાવાસો''તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૧.૧૯૧; સં॰ નિ॰ ૨.૧૫૪) ચ કામેસુ ઘરાવાસે ચ આદીનવા, તપ્પટિપક્ખતો નેક્ખમ્મે આનિસંસા ચ સુદિટ્ઠા હોન્તિ, તસ્મિં સમયે. તદા હિસ્સ એકન્તેન પબ્બજ્જાય ચિત્તં નમતિ. **અરિયસાવકો**તિ અરિયસ્સ બુદ્ધસ્સ ભગવતો સાવકો, સાવકભાવં ઉપગન્તુકામો, અરિયસાવકો વા અવસ્સંભાવી . અન્તિમભવિકં સાવકબોધિસત્તં સન્ધાય અયમારમ્ભો. **કેસમસ્સું ઓહારેત્વા**તિ કેસે ચ મસ્સુઞ્ચ ઓહારેત્વા અપનેત્વા. **કાસાયાનિ વત્થાનિ અચ્છાદેત્વા**તિ કસાયેન રત્તતાય કાસાયાનિ બ્રહ્મચરિયં ચરન્તાનં અનુચ્છવિકાનિ વત્થાનિ નિવાસેત્વા ચેવ પારુપિત્વા ચ. **અગારસ્મા અનગારિયં પબ્બજ્જાય ચેતેતી**તિ અગારસ્મા ઘરા નિક્ખમિત્વા અનગારિયં પબ્બજ્જં પબ્બજેય્યન્તિ પબ્બજ્જાય ચેતેતિ પકપ્પેતિ, પબ્બજતીતિ અત્થો. એત્થ ચ યસ્મા અગારસ્સ હિતં કસિવણિજ્જાદિકમ્મં અગારિયન્તિ વુચ્ચતિ, તઞ્ચ પબ્બજ્જાય નત્થિ, તસ્મા પબ્બજ્જા અનગારિયન્તિ ઞાતબ્બા.

મારેનાતિ કિલેસમારેન. **સઙ્ગામાય ચેતેતી**તિ યુજ્ઝનત્થાય ચિત્તં ઉપ્પાદેતિ, મારં અભિવિજેતું સન્નય્હતિ. યસ્મા પન એવરૂપસ્સ પટિપજ્જનકપુગ્ગલસ્સ દેવપુત્તમારોપિ અન્તરાયાય ઉપક્કમતિ, તસ્મા તસ્સપિ વસેન મારેનાતિ એત્થ દેવપુત્તમારેનાતિપિ અત્થો વેદિતબ્બો. તસ્સાપિ અયં ઇચ્છાવિઘાતં કરિસ્સતેવાતિ. યસ્મા પન પબ્બજિતદિવસતો પટ્ઠાય ખુરગ્ગતો વા પટ્ઠાય સીલાનિ સમાદિયન્તો પરિસોધેન્તો સમથવિપસ્સનાસુ કમ્મં કરોન્તો યથારહં તદઙ્ગપ્પહાનવિક્ખમ્ભનપ્પહાનાનં વસેન કિલેસમારં પરિપાતેતિ નામ, ન યુજ્ઝતિ નામ સમ્પહારસ્સ અભાવતો, તસ્મા વુત્તં ''મારેન સદ્ધિં સઙ્ગામાય ચેતેતી''તિ.

સત્તન્નન્તિ કોટ્ઠાસતો સત્તન્નં, પભેદતો પન તે સત્તતિંસ હોન્તિ. કથં? ચત્તારો સતિપટ્ઠાના, ચત્તારો સમ્મપ્પધાના, ચત્તારો ઇદ્ધિપાદા, પઞ્ચિન્દ્રિયાનિ, પઞ્ચ બલાનિ, સત્ત બોજ્ઝઙ્ગા , અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગોતિ. એવં પભેદતો સત્તતિંસવિધાપિ સતિપટ્ઠાનાદિકોટ્ઠાસતો સત્તેવ હોન્તીતિ વુત્તં ''સત્તન્ન''ન્તિ. **બોધિપક્ખિયાન**ન્તિ બુજ્ઝનટ્ઠેન બોધીતિ લદ્ધનામસ્સ અરિયપુગ્ગલસ્સ મગ્ગઞાણસ્સેવ વા પક્ખે ભવાનં બોધિપક્ખિયાનં , બોધિકોટ્ઠાસિયાનન્તિ અત્થો. ''બોધિપક્ખિકાન''ન્તિપિ પાઠો, બોધિપક્ખવન્તાનં, બોધિપક્ખે વા નિયુત્તાનન્તિ અત્થો. **ભાવનાનુયોગમનુયુત્તો**તિ વિપસ્સનં ઉસ્સુક્કાપેત્વા અરિયમગ્ગભાવનાનુયોગમનુયુત્તો. વિપસ્સનાક્ખણે હિ સતિપટ્ઠાનાદયો પરિયાયેન બોધિપક્ખિયા નામ, મગ્ગક્ખણેયેવ પન તે નિપ્પરિયાયેન બોધિપક્ખિયા નામ હોન્તિ.

આસવાનં ખયાતિ કામાસવાદીનં સબ્બેસં આસવાનં ખયા. આસવેસુ હિ ખીણેસુ સબ્બે કિલેસા ખીણાયેવ હોન્તિ. તેન અરહત્તમગ્ગો વુત્તો હોતિ. **અનાસવ**ન્તિ આસવવિરહિતં. **ચેતોવિમુત્તિં પઞ્ઞાવિમુત્તિ**ન્તિ એત્થ ચેતોવચનેન અરહત્તફલસમાધિ, પઞ્ઞાવચનેન તંસમ્પયુત્તા ચ પઞ્ઞા વુત્તા. તત્થ સમાધિ રાગતો વિમુત્તત્તા ચેતોવિમુત્તિ, પઞ્ઞા અવિજ્જાય વિમુત્તત્તા પઞ્ઞાવિમુત્તીતિ વેદિતબ્બા. વુત્તઞ્હેતં ભગવતા –

“યો હિસ્સ, ભિક્ખવે, સમાધિ, તદસ્સ સમાધિન્દ્રિયં. યા હિસ્સ, ભિક્ખવે, પઞ્ઞા, તદસ્સ પઞ્ઞિન્દ્રિયં. ઇતિ ખો, ભિક્ખવે, રાગવિરાગા ચેતોવિમુત્તિ, અવિજ્જાવિરાગા પઞ્ઞાવિમુત્તી”તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૫૧૬).

અપિચેત્થ સમથફલં ચેતોવિમુત્તિ, વિપસ્સનાફલં પઞ્ઞાવિમુત્તીતિ વેદિતબ્બા. **દિટ્ઠેવ ધમ્મે**તિ ઇમસ્મિંયેવ અત્તભાવે. **સયં અભિઞ્ઞા સચ્છિકત્વા**તિ અત્તનાયેવ અભિવિસિટ્ઠાય પઞ્ઞાય પચ્ચક્ખં કત્વા અપરપ્પચ્ચયેન ઞત્વા. **ઉપસમ્પજ્જ વિહરતી**તિ પાપુણિત્વા સમ્પાદેત્વા વિહરતિ. **તમેવ સઙ્ગામસીસં અભિવિજિય અજ્ઝાવસતી**તિ મારં અભિવિજિનિત્વા વિજિતવિજયત્તા તેન કતસઙ્ગામસઙ્ખાતસ્સ અરિયમગ્ગસ્સ સીસભૂતં અરહત્તફલસમાપત્તિઇસ્સરિયટ્ઠાનં, અભિભવન્તો આવસતિ, સમાપજ્જતિ ઇચ્ચેવ અત્થો. ઇમે ચ દેવસદ્દા દિટ્ઠસચ્ચેસુ દેવેસુ પવત્તન્તિ, વિસેસતો સુદ્ધાવાસદેવેસૂતિ વેદિતબ્બં.

ગાથાસુ **મહન્ત**ન્તિ સીલાદિગુણમહત્તેન મહન્તં. **વીતસારદ**ન્તિ સારજ્જકરાનં કિલેસાનં અભાવેન વિગતસારજ્જં અપગતમઙ્કુભાવં. **પુરિસાજઞ્ઞા**તિ અસ્સાદીસુ અસ્સાજાનીયાદયો વિય પુરિસેસુ આજાનીયભૂતા ઉત્તમપુરિસા. **દુજ્જયમજ્ઝભૂ**તિ પચુરજનેહિ જેતું અસક્કુણેય્યં કિલેસવાહિનિં અભિભવિ અજ્ઝોત્થરિ. “અજ્જયી”તિપિ પઠન્તિ, અજિનીતિ અત્થો. **જેત્વાન મચ્ચુનો સેનં, વિમોક્ખેન અનાવર**ન્તિ લોકત્તયાભિબ્યાપનતો દિયડ્ઢસહસ્સાદિવિભાગતો ચ વિપુલત્તા અઞ્ઞેહિ આવરિતું પટિસેધેતું અસક્કુણેય્યત્તા ચ અનાવરં, મચ્ચુનો મારસ્સ સેનં વિમોક્ખેન અરિયમગ્ગેન જેત્વા યો ત્વં દુજ્જયં અજયિ, તસ્સ નમો, તે પુરિસાજઞ્ઞાતિ સમ્બન્ધો.

ઇતીતિ વુત્તપ્પકારેન. **હિ**-ઇતિ નિપાતમત્તં. એતં **પત્તમાનસં** અધિગતારહત્તં ખીણાસવં **દેવતા નમસ્સન્તી**તિ વુત્તમેવત્થં નિગમનવસેન દસ્સેતિ. અથ વા **ઇતી**તિ ઇમિના કારણેન. કિં પન એતં કારણં? નમુચિસેનાવિજયેન પત્તમાનસત્તં. ઇમિના કારણેન તં દેવતા નમસ્સન્તીતિ અત્થો. ઇદાનિ તં કારણં ફલતો દસ્સેતું “**તઞ્હિ તસ્સ ન પસ્સન્તિ, યેન મચ્ચુવસં વજે**”તિ વુત્તં. તસ્સત્થો – યસ્મા તસ્સ પુરિસાજઞ્ઞસ્સ પણિધાય ગવેસન્તાપિ દેવા અણુમત્તમ્પિ તં કારણં ન પસ્સન્તિ, યેન સો મચ્ચુનો મરણસ્સ વસં વજે ઉપગચ્છેય્ય. તસ્મા તં વિસુદ્ધિદેવા નમસ્સન્તીતિ.

તતિયસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૪. પઞ્ચપુબ્બનિમિત્તસુત્તવણ્ણના

૮૩. ચતુત્થે **યદા**તિ યસ્મિં કાલે. **દેવો**તિ ઉપપત્તિદેવો. તયો હિ દેવા – સમ્મુતિદેવા, ઉપપત્તિદેવા, વિસુદ્ધિદેવાતિ. તેસુ **સમ્મુતિદેવા** નામ રાજાનો ખત્તિયા. **ઉપપત્તિદેવા** નામ ચાતુમહારાજિકતો પટ્ઠાય તદુપરિદેવા. **વિસુદ્ધિદેવા** નામ ખીણાસવા. ઇધ પન કામાવચરદેવો અધિપ્પેતો. તેન વુત્તં “દેવોતિ ઉપપત્તિદેવો”તિ. **દેવકાયા**તિ દેવસમૂહતો, દેવટ્ઠાનતો વા, દેવલોકતોતિ અત્થો. સમૂહનિવાસવાચકો હિ અયં કાયસદ્દો. **ચવનધમ્મો**તિ મરણધમ્મો, આયુક્ખયેન વા પુઞ્ઞક્ખયેન વા ઉપટ્ઠિતમરણોતિ અત્થો.

પઞ્ચસ્સ પુબ્બનિમિત્તાનિ પાતુભવન્તીતિ અસ્સ ઉપટ્ઠિતમરણસ્સ દેવપુત્તસ્સ પઞ્ચ મરણસ્સ પુબ્બનિમિત્તાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ, પકાસાનિ વા હોન્તિ. **માલા મિલાયન્તી**તિ તેન પિળન્ધિતમાલા મજ્ઝન્હિકસમયે આતપે ખિત્તા વિય મિલાતા વિહતસોભા હોન્તિ.

વત્થાનિ કિલિસ્સન્તીતિ સરદસમયે વિગતવલાહકે આકાસે અબ્ભુસ્સક્કમાનબાલસૂરિયસદિસપ્પભાનિ નાનાવિરાગવણ્ણાનિ તેન નિવત્થપારુતવત્થાનિ તં ખણંયેવ કદ્દમે ખિપિત્વા મદ્દિતાનિ વિય વિહતપ્પભાનિ મલિનાનિ હોન્તિ.

કચ્છેહિ સેદા મુચ્ચન્તીતિ સુપરિસુદ્ધજાતિમણિ વિય સુસિક્ખિતસિપ્પાચરિયરચિતસુવણ્ણપટિમા વિય ચ પુબ્બે સેદમલજલ્લિકારહિતસરીરસ્સ તસ્મિં ખણે ઉભોહિ કચ્છેહિ સેદધારા સન્દન્તિ પગ્ઘરન્તિ. ન કેવલઞ્ચ કચ્છેહિયેવ, સકલસરીરતોપિ પનસ્સ સેદજલકણિકા મુચ્ચતિયેવ, યેન આમુત્તમુત્તાજાલગવચ્છિતો વિય તસ્સ કાયો હોતિ.

કાયે દુબ્બણ્ણિયં ઓક્કમતીતિ પુબ્બે પટિસન્ધિતો પટ્ઠાય યથાનુભાવં એકયોજનં દ્વિયોજનં યાવ દ્વાદસયોજનમત્તમ્પિ પદેસં આભાય ફરિત્વા વિજ્જોતમાનો કાયો હોતિ ખણ્ડિચ્ચપાલિચ્ચાદિવિરહિતો, ન સીતં ન ઉણ્હં ઉપઘાતકં, દેવધીતા સોળસવસ્સુદ્દેસિકા વિય હોતિ, દેવપુત્તો વીસતિવસ્સુદ્દેસિકો વિય, તં ખણંયેવ નિપ્પભે નિત્તેજે કાયે વિરૂપભાવો અનુપવિસતિ સણ્ઠાતિ.

સકે દેવો દેવાસને નાભિરમતીતિ અત્તનો અચ્છરાગણેહિ સદ્ધિં કીળનપરિચરણકદિબ્બાસને ન રમતિ, ન ચિત્તસ્સાદં લભતિ. તસ્સ કિર મનુસ્સગણનાય સત્તહિ દિવસેહિ મરણં ભવિસ્સતીતિ ઇમાનિ પુબ્બનિમિત્તાનિ પાતુભવન્તિ. સો તેસં ઉપ્પત્તિયા ''એવરૂપાય નામ સમ્પત્તિયા વિના ભવિસ્સામી''તિ બલવસોકાભિભૂતો હોતિ. તેનસ્સ કાયે મહાપરિળાહો ઉપ્પજ્જતિ, તેન સબ્બતો ગત્તેહિ સેદા મુચ્ચન્તિ. ચિરતરં કાલં અપરિચિતદુક્ખો તં અધિવાસેતું અસક્કોન્તો એકચ્ચો ''દય્હામિ દય્હામી''તિ કન્દન્તો પરિદેવન્તો કત્થચિ અસ્સાદં અલભન્તો વિજપ્પન્તો વિલપન્તો તહિં તહિં આહિણ્ડતિ. એકચ્ચો સતિં ઉપટ્ઠપેત્વા કાયવાચાહિ વિકારં અકરોન્તોપિ પિયવિપ્પયોગદુક્ખં અસહન્તો વિહઞ્ઞમાનો વિચરતિ.

ઇમાનિ પન પુબ્બનિમિત્તાનિ યથા લોકે મહાપુઞ્ઞાનં રાજરાજમહામત્તાદીનંયેવ ઉક્કાપાતભૂમિચાલચન્દગ્ગાહાદીનિ નિમિત્તાનિ પઞ્ઞાયન્તિ, ન સબ્બેસં; એવમેવ મહેસક્ખદેવાનંયેવ પઞ્ઞાયતિ. ઉપ્પન્નાનિ ચ તાનિ ''ઇમાનિ મરણસ્સ પુબ્બનિમિત્તાનિ નામા''તિ કેચિ દેવા જાનન્તિ, ન સબ્બે. તત્થ યો મન્દેન કુસલકમ્મેન નિબ્બત્તો, સો ''ઇદાનિ કો જાનાતિ, 'કુહિં નિબ્બત્તિસ્સામી'''તિ ભાયતિ. યો પન મહાપુઞ્ઞો, સો ''બહું મયા દાનં દિન્નં, સીલં રક્ખિતં, પુઞ્ઞં ઉપચિતં, ઇતો ચુતસ્સ મે સુગતિયેવ પાટિકઙ્ખા''તિ ન ભાયતિ ન વિકમ્પતિ. એવં ઉપટ્ઠિતપુબ્બનિમિત્તં પન તં ગહેત્વા દેવતા નન્દનવનં પવેસેન્તિ સબ્બદેવલોકેસુ નન્દનવનં અત્થિયેવ.

તીહિ વાચાહિ અનુમોદેન્તીતિ ઇદાનિ વુચ્ચમાનેહિ તીહિ વચનેહિ અનુમોદેન્તિ, મોદં પમોદં ઉપ્પાદેન્તિ, અસ્સાસેન્તિ, અભિવદનવસેન વા તંખણાનુરૂપં પમોદં કરોન્તિ. કેચિ પન ''અનુમોદેન્તી''તિ પદસ્સ ''ઓવદન્તી''તિ વદન્તિ. **ઇતો**તિ દેવલોકતો. **ભો**તિ આલપનં. **સુગતિ**ન્તિ સુન્દરગતિં, મનુસ્સલોકં સન્ધાય વદન્તિ. **ગચ્છા**તિ પટિસન્ધિગ્ગહણવસેન ઉપેહિ.

એવં વુત્તેતિ એવં તદા તેહિ દેવેહિ તસ્સ ''ઇતો ભો સુગતિં ગચ્છા''તિઆદિના વત્તબ્બવચને ભગવતા વુત્તે **અઞ્ઞતરો** નામગોત્તેન અપાકટો તસ્સં પરિસાયં નિસિન્નો અનુસન્ધિકુસલો એકો ભિક્ખુ ''એતે સુગતિઆદયો ભગવતા અવિસેસતો વુત્તા અવિભૂતા, હન્દ તે વિભૂતતરે કારાપેસ્સામી''તિ એતં ''કિંનુ ખો, ભન્તે''તિઆદિવચનં

અવોચ. સદ્ધાદિગુણવિસેસપટિલાભકારણતો દેવૂપપત્તિહેતુતો ચ મનુસ્સત્તં દેવાનં અભિસમ્મતન્તિ આહ “**મનુસ્સત્તં ખો ભિક્ખુ દેવાનં સુગતિગમનસઙ્ખાત**”ન્તિ.

સુગતિગમનસઙ્ખાતન્તિ “સુગતિગમન”ન્તિ સમ્મા કથિતં, વણ્ણિતં થોમિતન્તિ અત્થો. **યં મનુસ્સભૂતો**તિ એત્થ **ય**ન્તિ કિરિયાપરામસનં, તેન **પટિલભતી**તિ એત્થ પટિલભનકિરિયા આમસીયતિ, યો સદ્ધાપટિલાભોતિ અત્થો. **મનુસ્સભૂતો**તિ મનુસ્સેસુ ઉપ્પન્નો, મનુસ્સભાવં વા પત્તો. યસ્મા દેવલોકે ઉપ્પન્નાનં તથાગતસ્સ ધમ્મદેસના યેભુય્યેન દુલ્લભા સવનાય, ન તથા મનુસ્સાનં, તસ્મા વુત્તં “મનુસ્સભૂતો”તિ. **તથાગતપ્પવેદિતે ધમ્મવિનયે**તિ તથાગતેન ભગવતા દેસિતે સિક્ખત્તયસઙ્ગહે સાસને. તઞ્હિ ધમ્મતો અનપેતત્તા ધમ્મો ચ, આસયાનુરૂપં વિનેય્યાનં વિનયનતો વિનયો ચાતિ ધમ્મવિનયો, ઉપનિસ્સયસમ્પત્તિયા વા ધમ્મતો અનપેતત્તા ધમ્મં અપ્પરજક્ખજાતિકં વિનેતીતિ ધમ્મવિનયો. ધમ્મેનેવ વા વિનયો, ન દણ્ડસત્થેહીતિ ધમ્મવિનયો, ધમ્મયુત્તો વા વિનયોતિ ધમ્મવિનયો, ધમ્માય વા સહ મગ્ગફલનિબ્બાનાય વિનયોતિ ધમ્મવિનયો, મહાકરુણાસબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણાદિધમ્મતો વા પવત્તો વિનયોતિ ધમ્મવિનયો. ધમ્મો વા ભગવા ધમ્મભૂતો ધમ્મકાયો ધમ્મસ્સામી, તસ્સ ધમ્મસ્સ વિનયો, ન તક્કિયાનન્તિ ધમ્મવિનયો, ધમ્મે વા મગ્ગફલે નિપ્ફાદેતબ્બવિસયભૂતે વા પવત્તો વિનયોતિ ધમ્મવિનયોતિ વુચ્ચતિ. તસ્મિં ધમ્મવિનયે.

સદ્ધં પટિલભતીતિ “સ્વાક્ખાતો ભગવતા ધમ્મો”તિઆદિના સદ્ધં ઉપ્પાદેતિ. સદ્ધો હિ ઇમસ્મિં ધમ્મવિનયે યથાનુસિટ્ઠં પટિપજ્જમાનો દિટ્ઠધમ્મિકસમ્પરાયિકપરમત્થે આરાધેસ્સતિ. **સુલદ્ધલાભસઙ્ખાત**ન્તિ એત્થ યથા હિરઞ્ઞસુવણ્ણખેત્તવત્થાદિલાભો સત્તાનં ઉપભોગસુખં આવહતિ, ખુપ્પિપાસાદિદુક્ખં પટિબાહતિ, ધનદાલિદ્દિયં વૂપસમેતિ, મુત્તાદિરતનપટિલાભહેતુ હોતિ, લોકસન્તતિઞ્ચ આવહતિ; એવં લોકિયલોકુત્તરા સદ્ધાપિ યથાસમ્ભવં લોકિયલોકુત્તરં વિપાકસુખમાવહતિ, સદ્ધાધુરેન પટિપન્નાનં જાતિજરાદિદુક્ખં પટિબાહતિ, ગુણદાલિદ્દિયં વૂપસમેતિ, સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગાદિરતનપટિલાભહેતુ હોતિ, લોકસન્તતિઞ્ચ આવહતિ. વુત્તઞ્હેતં –

> “સદ્ધો સીલેન સમ્પન્નો, યસો ભોગસમપ્પિતો;
> યં યં પદેસં ભજતિ, તત્થ તત્થેવ પૂજિતો”તિ. (ધ॰ પ॰ ૩૦૩);

એવં સદ્ધાપટિલાભસ્સ સુલદ્ધલાભતા વેદિતબ્બા. યસ્મા પનાયં સદ્ધાપટિલાભો અનુગામિકો અનઞ્ઞસાધારણો સબ્બસમ્પત્તિહેતુ, લોકિયસ્સ ચ હિરઞ્ઞસુવણ્ણાદિધનલાભસ્સ કારણં. સદ્ધોયેવ હિ દાનાદીનિ પુઞ્ઞાનિ કત્વા ઉળારુળારવિત્તૂપકરણાનિ અધિગચ્છતિ, તેહિ ચ અત્તનો પરેસઞ્ચ અત્થમેવ સમ્પાદેતિ. અસ્સદ્ધસ્સ પન તાનિ અનત્થાવહાનિ હોન્તિ, ઇધ ચેવ સમ્પરાયે ચાતિ, એવમ્પિ સદ્ધાય સુલદ્ધલાભતા વેદિતબ્બા. તથા હિ –

“સદ્ધા બન્ધતિ પાથેય્યં”. (સં॰ નિ॰ ૧.૭૯).

“સદ્ધા દુતિયા પુરિસસ્સ હોતી”તિ ચ. (સં॰ નિ॰ ૧.૩૬, ૫૯).

“સદ્ધીધ વિત્તં પુરિસસ્સ સેટ્ઠ”ન્તિ ચ. (સં॰ નિ॰ ૧.૭૩; સુ॰ નિ॰ ૧૮૪).

“સદ્ધાહત્થો મહાનાગો”તિ ચ. (અ॰ નિ॰ ૬.૪૩; થેરગા॰ ૬૯૪).

“સદ્ધા બીજં તપો વુટ્ઠી”તિ ચ. (સં॰ નિ॰ ૧.૧૯૭; સુ॰ નિ॰ ૭૭).

‘‘સદ્ધેસિકો, ભિક્ખવે, અરિયસાવકો’’તિ (અ॰ નિ॰ ૭.૬૭) ચ.

‘‘સદ્ધાય તરતિ ઓઘ’’ન્તિ ચ. (સં॰ નિ॰ ૧.૨૪૬) –

અનેકેસુ ઠાનેસુ અનેકેહિ કારણેહિ સદ્ધા સંવણ્ણિતા.

ઇદાનિ યાય સદ્ધાય સાસને કુસલધમ્મેસુ સુપ્પતિટ્ઠિતો નામ હોતિ નિયામોક્કન્તિયા, તં સદ્ધં દસ્સેતું **‘‘સા ખો પનસ્સા’’**તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **અસ્સા**તિ ઇમસ્સ ભવેય્યાતિ અત્થો. **નિવિટ્ઠા**તિ અભિનિવિટ્ઠા ચિત્તસન્તાનં અનુપવિટ્ઠા. **મૂલજાતા**તિ જાતમૂલા. કિં પન સદ્ધાય મૂલં નામ? સદ્ધેય્યવત્થુસ્મિં ઓકપ્પનહેતુભૂતો ઉપાયમનસિકારો. અપિચ સપ્પુરિસસેવના સદ્ધમ્મસ્સવનં યોનિસોમનસિકારો ધમ્માનુધમ્મપ્પટિપત્તીતિ ચત્તારિ સોતાપત્તિયઙ્ગાનિ મૂલાનિ વેદિતબ્બાનિ. **પતિટ્ઠિતા**તિ અરિયમગ્ગાધિગમેન કેનચિ અકમ્પનીયભાવેન અવટ્ઠિતા. તેનેવાહ ‘‘દળ્હા અસંહારિયા’’તિ. **દળ્હા**તિ થિરા. **અસંહારિયા**તિ કેનચિ સંહરિતું વા હાપેતું વા અપનેતું વા અસક્કુણેય્યા. ઇતિ તે દેવા તસ્સ સોતાપત્તિમગ્ગસમધિગમં આસીસન્તા એવં વદન્તિ. અત્તનો દેવલોકે કામસુખૂપભોગારહમેવ હિ અરિયપુગ્ગલં તે ઇચ્છન્તિ. તેનાહ ‘‘એહિ, દેવ, પુનપ્પુન’’ન્તિ.

ગાથાસુ પુઞ્ઞક્ખયમરણમ્પિ જીવિતિન્દ્રિયુપચ્છેદેનેવ હોતીતિ આહ **‘‘ચવતિ આયુસઙ્ખયા’’**તિ. **અનુમોદત**ન્તિ અનુમોદન્તાનં. **મનુસ્સાનં સહબ્યત**ન્તિ મનુસ્સેહિ સહભાવં. સહ બ્યેતીતિ સહબ્યો, સહપવત્તનકો, તસ્સ ભાવો સહબ્યતા. **નિવિટ્ઠસ્સા**તિ નિવિટ્ઠા ભવેય્ય. **યાવજીવ**ન્તિ યાવ જીવિતપ્પવત્તિયા, યાવ પરિનિબ્બાનાતિ અત્થો.

અપ્પમાણન્તિ સક્કચ્ચં બહું ઉળારં બહુક્ખત્તુઞ્ચ કરણવસેન પમાણરહિતં. **નિરૂપધિ**ન્તિ કિલેસૂપધિરહિતં, સુવિસુદ્ધં નિમ્મલન્તિ અત્થો. યસ્મા પન તે દેવા મહગ્ગતકુસલં ન ઇચ્છન્તિ કામલોકસમતિક્કમનતો, કામાવચરપુઞ્ઞમેવ ઇચ્છન્તિ, તસ્મા એવમેત્થ અત્થો વેદિતબ્બો – ‘‘ઇતો દેવલોકતો ચુતો મનુસ્સેસુ ઉપ્પજ્જિત્વા વિઞ્ઞુતં પત્તો કાયદુચ્ચરિતાદિં સબ્બં દુચ્ચરિતં પહાય કાયસુચરિતાદિં સબ્બં સુચરિતં ઉળારં વિપુલં ઉપચિનિત્વા અરિયમગ્ગેન આગતસદ્ધો ભવાહી’’તિ. યસ્મા પન લોકુત્તરેસુ પઠમમગ્ગં દુતિયમગ્ગમ્પિ વા ઇચ્છન્તિ અત્તનો દેવલોકૂપપત્તિયા અનતિવત્તનતો, તસ્મા તેસમ્પિ વસેન ‘‘અપ્પમાણં નિરૂપધિ’’ન્તિપદાનં અત્થો વેદિતબ્બો – પમાણકરાનં દિટ્ઠેકટ્ઠઓળારિકકામરાગાદિકિલેસાનં ઉપચ્છેદેન **અપ્પમાણં**, સત્તમભવતો વા ઉપ્પજ્જનારહસ્સ ખન્ધૂપધિસ્સ તંનિબ્બત્તકઅભિસઙ્ખારૂપધિસ્સ તંતંમગ્ગવજ્ઝકિલેસૂપધિસ્સ ચ પહાનેન તેસં અનિબ્બત્તનતો નિરુપધિસઙ્ખાતનિબ્બાનસન્નિસ્સિતત્તા ચ **નિરુપધી**તિ.

એવં અચ્ચન્તમેવ અપાયદ્વારપિધાયકં કમ્મં દસ્સેત્વા ઇદાનિ સગ્ગસમ્પત્તિનિબ્બત્તકકમ્મં દસ્સેતું **‘‘તતો ઓપધિક’’**ન્તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **ઓપધિક**ન્તિ ઉપધિવેપક્કં અત્તભાવસમ્પત્તિયા ચેવ ભોગસમ્પત્તિયા ચ નિબ્બત્તકન્તિ અત્થો. **ઉપધી**તિ હિ અત્તભાવો વુચ્ચતિ. યથાહ ‘‘સન્તેકચ્ચાનિ પાપકાનિ કમ્મસમાદાનાનિ ઉપધિસમ્પત્તિપટિબાહિતાનિ ન વિપચ્ચન્તી’’તિ (વિભ॰ ૮૧૦). કામગુણાપિ. યથાહ ‘‘ઉપધીહિ નરસ્સ સોચના’’તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૧૨; સુ॰ નિ॰ ૩૪). તત્રાયં વચનત્થો – ઉપધીયતિ એત્થ સુખદુક્ખન્તિ ઉપધિ, અત્તભાવો કામગુણા ચ. ઉપધિકરણં સીલં એતસ્સ, ઉપધિં વા અરહતીતિ ઓપધિકં, પુઞ્ઞં, તં બહું ઉળારં કત્વા. કથં? **દાનેન**. દાનઞ્હિ ઇતરેહિ સુકરન્તિ એવં વુત્તં. દાનેનાતિ વા પદેન અભયદાનમ્પિ વુત્તં, ન આમિસદાનમેવાતિ સીલસ્સાપિ સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. યસ્મા પન તે દેવા અસુરકાયહાનિં એકન્તેનેવ દેવકાયપારિપૂરિઞ્ચ ઇચ્છન્તિ, તસ્મા તસ્સ ઉપાયં દસ્સેન્તા **‘‘અઞ્ઞેપિ મચ્ચે સદ્ધમ્મે, બ્રહ્મચરિયે નિવેસયા’’**તિ ધમ્મદાને નિયોજેન્તિ. **યદા વિદૂ**તિ યસ્મિં કાલે દેવા

દેવં ચવન્તં વિદૂ વિજાનેય્યું, તદા ઇમાય યથાવુત્તાય અનુકમ્પાય દુક્ખાપનયનકમ્યતાય ‘‘દેવ, ઇમે દેવકાયે પુનપ્પુનં ઉપ્પજ્જનવસેન **એહિ** આગચ્છાહી’’તિ ચ અનુમોદેન્તીતિ.

ચતુત્થસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૫. બહુજનહિતસુત્તવણ્ણના

૮૪. પઞ્ચમે **લોકે**તિ એત્થ તયો લોકા – સત્તલોકો, સઙ્ખારલોકો, ઓકાસલોકોતિ. તેસુ ઇન્દ્રિયબદ્ધાનં રૂપધમ્માનં અરૂપધમ્માનં રૂપારૂપધમ્માનઞ્ચ સન્તાનવસેન વત્તમાનાનં સમૂહો સત્તલોકો, પથવીપબ્બતાદિભેદો ઓકાસલોકો, ઉભયેપિ ખન્ધા સઙ્ખારલોકો. તેસુ સત્તલોકો ઇધ અધિપ્પેતો. તસ્મા **લોકે**તિ સત્તલોકે. તત્થાપિ ન દેવલોકે, ન બ્રહ્મલોકે, મનુસ્સલોકે. મનુસ્સલોકેપિ ન અઞ્ઞસ્મિં ચક્કવાળે, ઇમસ્મિંયેવ ચક્કવાળે. તત્રાપિ ન સબ્બટ્ઠાનેસુ, ‘‘પુરત્થિમાય દિસાય ગજઙ્ગલં નામ નિગમો, તસ્સ અપરેન મહાસાલા, તતો પરં પચ્ચન્તિમા જનપદા, ઓરતો મજ્ઝે; પુરત્થિમદક્ખિણાય દિસાય સલ્લવતી નામ નદી, તતો પરં પચ્ચન્તિમા જનપદા, ઓરતો મજ્ઝે; દક્ખિણાય દિસાય સેતકણ્ણિકં નામ નિગમો, તતો પરં પચ્ચન્તિમા જનપદા , ઓરતો મજ્ઝે; પચ્છિમાય દિસાય થૂણં નામ બ્રાહ્મણગામો, તતો પરં પચ્ચન્તિમા જનપદા, ઓરતો મજ્ઝે; ઉત્તરાય દિસાય ઉસિરદ્ધજો નામ પબ્બતો, તતો પરં પચ્ચન્તિમા જનપદા, ઓરતો મજ્ઝે’’તિ (મહાવ॰ ૨૫૯) એવં પરિચ્છિન્ને આયામતો તિયોજનસતે વિત્થારતો અડ્ઢતેય્યયોજનસતે પરિક્ખેપતો નવયોજનસતે મજ્ઝિમદેસે ઉપ્પજ્જતિ તથાગતો. ન કેવલઞ્ચ તથાગતોવ પચ્ચેકબુદ્ધા અગ્ગસાવકા અસીતિમહાથેરા બુદ્ધમાતા બુદ્ધપિતા ચક્કવત્તિરાજા અઞ્ઞે ચ સારપ્પત્તા બ્રાહ્મણગહપતિકા એત્થેવ ઉપ્પજ્જન્તિ. ઇધ પન તથાગતવારેયેવ સબ્બત્થકવસેન અયં નયો લબ્ભતિ, ઇતરેસુ એકદેસવસેન.

ઉપ્પજ્જમાના ઉપ્પજ્જન્તીતિ ઇદં પન ઉભયમ્પિ વિપ્પકતવચનમેવ, ઉપ્પજ્જન્તા બહુજનહિતત્થાય ઉપ્પજ્જન્તિ, ન અઞ્ઞેન કારણેનાતિ એવમેત્થ અત્થો વેદિતબ્બો. એવરૂપઞ્હેત્થ સદ્દલક્ખણં ન સક્કા અઞ્ઞેન સદ્દલક્ખણેન પટિબાહિતું.

અપિચ ઉપ્પજ્જમાનો નામ ઉપ્પજ્જતિ નામ ઉપ્પન્નો નામાતિ અયં પભેદો વેદિતબ્બો. તથાગતો હિ મહાભિનીહારં કરોન્તો, બુદ્ધકરે ધમ્મે પરિયેસન્તો, પારમિયો પૂરેન્તો, પઞ્ચ મહાપરિચ્ચાગે પરિચ્ચજન્તો, ઞાતત્થચરિયં ચરન્તો, લોકત્થચરિયં, બુદ્ધત્થચરિયં કોટિં પાપેન્તો, પારમિયો પૂરેત્વા તુસિતભવને તિટ્ઠન્તો, તતો ઓતરિત્વા ચરિમભવે પટિસન્ધિં ગણ્હન્તો, અગારમજ્ઝે વસન્તો, અભિનિક્ખમન્તો, મહાપધાનં પદહન્તો, પરિપક્કઞાણો બોધિમણ્ડં આરુય્હ મારબલં વિધમેન્તો પઠમયામે પુબ્બેનિવાસં અનુસ્સરન્તો, મજ્ઝિમયામે દિબ્બચક્ખું વિસોધેન્તો, પચ્છિમયામે પટિચ્ચસમુપ્પાદે ઞાણં ઓતારેત્વા અનેકાકારં સબ્બસઙ્ખારે સમ્મસિત્વા સોતાપત્તિમગ્ગં પટિવિજ્ઝન્તો યાવ અનાગામિફલં સચ્છિકરોન્તોપિ **ઉપ્પજ્જમાનો** એવ નામ, અરહત્તમગ્ગક્ખણે **ઉપ્પજ્જતિ** નામ, અરહત્તફલક્ખણે પન **ઉપ્પન્નો** નામ. બુદ્ધાનઞ્હિ સાવકાનં વિય ન પટિપાટિયા ઇદ્ધિવિધઞાણાદીનં ઉપ્પાદનકિચ્ચં અત્થિ, સહેવ પન અરહત્તમગ્ગેન સકલોપિ બુદ્ધગુણરાસિ આગતોવ નામ હોતિ. તસ્મા તે નિબ્બત્તસબ્બકિચ્ચત્તા અરહત્તફલક્ખણે ઉપ્પન્ના નામ હોન્તિ. ઇધ અરહત્તફલક્ખણં સન્ધાય ‘‘ઉપ્પજ્જતી’’તિ વુત્તો. ઉપ્પન્નો હોતીતિ અયઞ્હેત્થ અત્થો.

સાવકોપિ ખીણાસવો સાવકબોધિયા હેતુભૂતે પુઞ્ઞસમ્ભારે સમ્ભરન્તો પુબ્બયોગં પુબ્બચરિયં ગતપચ્ચાગતવત્તં પૂરેન્તો ચરિમભવે નિબ્બત્તન્તો અનુક્કમેન વિઞ્ઞુતં પત્વા સંસારે આદીનવં દિસ્વા પબ્બજ્જાય ચેતયમાનો પબ્બજ્જં મત્થકં પાપેત્વા સીલાદીનિ પરિપૂરેન્તો ધુતધમ્મે સમાદાય વત્તમાનો જાગરિયં અનુયુઞ્જન્તો ઞાણાનિ નિબ્બત્તેન્તો વિપસ્સનં પટ્ઠપેત્વા હેટ્ઠિમમગ્ગે અધિગચ્છન્તોપિ **ઉપ્પજ્જમાનો** એવ નામ, અરહત્તમગ્ગક્ખણે **ઉપ્પજ્જતિ** નામ, અરહત્તફલક્ખણે પન **ઉપ્પન્નો** નામ. સેક્ખો પન પુબ્બૂપનિસ્સયતો પટ્ઠાય યાવ ગોત્રભુઞાણા **ઉપ્પજ્જમાનો** નામ, પઠમમગ્ગક્ખણે **ઉપ્પજ્જતિ** નામ, પઠમફલક્ખણતો પટ્ઠાય **ઉપ્પન્નો** નામ. એત્તાવતા ''તયોમે, ભિક્ખવે, પુગ્ગલા લોકે ઉપ્પજ્જમાના ઉપ્પજ્જન્તી''તિ પદાનં અત્થો વુત્તો હોતિ.

ઇદાનિ **બહુજનહિતાયા**તિઆદીસુ **બહુજનહિતાયા**તિ મહાજનસ્સ હિતત્થાય. **બહુજનસુખાયા**તિ મહાજનસ્સ સુખત્થાય. **લોકાનુકમ્પાયા**તિ સત્તલોકસ્સ અનુકમ્પં પટિચ્ચ. કતરસત્તલોકસ્સાતિ ? યો તથાગતસ્સ ધમ્મદેસનં સુત્વા ધમ્મં પટિવિજ્ઝતિ, અમતપાનં પિવતિ, તસ્સ. ભગવતો હિ ધમ્મચક્કપ્પવત્તનસુત્તન્તદેસનાય અઞ્ઞાતકોણ્ડઞ્ઞપ્પમુખા અટ્ઠારસ બ્રહ્મકોટિયો ધમ્મં પટિવિજ્ઝિંસુ. એવં યાવ સુભદ્દપરિબ્બાજકવિનયના ધમ્મં પટિવિદ્ધસત્તાનં ગણના નત્થિ, મહાસમયસુત્તન્તદેસનાયં મઙ્ગલસુત્તં, ચૂળરાહુલોવાદં, સમચિત્તદેસનાયન્તિ ઇમેસુ ચતૂસુ ઠાનેસુ અભિસમયં પત્તસત્તાનં પરિચ્છેદો નત્થિ. એવમેતસ્સ અપરિમાણસ્સ સત્તલોકસ્સ અનુકમ્પાય. સાવકસ્સ પન અરહતો સેક્ખસ્સ ચ લોકાનુકમ્પાય ઉપ્પત્તિ ધમ્મસેનાપતિઆદીહિ ધમ્મભણ્ડાગારિકાદીહિ ચ દેસિતદેસનાય પટિવેધપ્પત્તસત્તાનં વસેન, અપરભાગે ચ મહામહિન્દત્થેરાદીહિ દેસિતદેસનાય પટિવિદ્ધસચ્ચાનં વસેન, યાવજ્જતના ઇતો પરં અનાગતે ચ સાસનં નિસ્સાય સગ્ગમોક્ખમગ્ગેસુ પતિટ્ઠહન્તાનં વસેનપિ અયમત્થો વિભાવેતબ્બો.

અપિચ **બહુજનહિતાયા**તિ બહુજનસ્સ હિતત્થાય, નેસં પઞ્ઞાસમ્પત્તિયા દિટ્ઠધમ્મિકસમ્પરાયિકહિતૂપદેસકોતિ. **બહુજનસુખાયા**તિ બહુજનસ્સ સુખત્થાય, ચાગસમ્પત્તિયા ઉપકરણસુખસમ્પદાયકોતિ. **લોકાનુકમ્પાયા**તિ લોકસ્સ અનુકમ્પનત્થાય, મેત્તાકરુણાસમ્પત્તિયા માતાપિતરો વિય લોકસ્સ રક્ખિતા ગોપિતાતિ. **અત્થાય હિતાય સુખાય દેવમનુસ્સાન**ન્તિ ઇધ દેવમનુસ્સગ્ગહણેન ભબ્બપુગ્ગલે વેનેય્યસત્તે એવ ગહેત્વા તેસં નિબ્બાનમગ્ગફલાધિગમાય તથાગતસ્સ ઉપ્પત્તિ દસ્સિતા પઠમવારે, દુતિયતતિયવારેસુ પન અરહતો સેક્ખસ્સ ચ વસેન યોજેતબ્બં. તત્થ **અત્થાયા**તિ ઇમિના પરમત્થાય, નિબ્બાનાયાતિ વુત્તં હોતિ. **હિતાયા**તિ તંસમ્પાપકમગ્ગત્થાયાતિ વુત્તં હોતિ. નિબ્બાનસમ્પાપકમગ્ગતો હિ ઉત્તરિં હિતં નામ નત્થિ. **સુખાયા**તિ ફલસમાપત્તિસુખત્થાયાતિ વુત્તં હોતિ, તતો ઉત્તરિ સુખાભાવતો. વુત્તઞ્હેતં ''અયં સમાધિ પચ્ચુપ્પન્નસુખો ચેવ આયતિઞ્ચ સુખવિપાકો''તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૫૫; અ॰ નિ॰ ૫.૨૭; વિભ॰ ૮૦૪).

તથાગતોતિઆદીનં પદાનં અત્થો હેટ્ઠા વુત્તો. **વિજ્જાચરણસમ્પન્નો**તિઆદીસુ તિસ્સોપિ વિજ્જા ભયભેરવે (મ॰ નિ॰ ૧.૩૪ આદયો) આગતનયેન, છપિ વિજ્જા છળભિઞ્ઞાવસેન, અટ્ઠપિ વિજ્જા અમ્બટ્ઠસુત્તે આગતાતિ વિજ્જાહિ, સીલસંવરાદીહિ, પન્નરસહિ ચરણધમ્મેહિ ચ, અનઞ્ઞસાધારણેહિ સમ્પન્નો સમન્નાગતોતિ **વિજ્જાચરણસમ્પન્નો**. સોભનગમનત્તા, સુન્દરં ઠાનં ગતત્તા, સમ્મા ગતત્તા, સમ્મા ગદત્તા ચ **સુગતો**. સબ્બથા વિદિતલોકત્તા **લોકવિદૂ**. નત્થિ એતસ્સ ઉત્તરોતિ **અનુત્તરો**. પુરિસદમ્મે પુરિસવેનેય્યે સારેતિ વિનેતીતિ **પુરિસદમ્મસારથિ**. દિટ્ઠધમ્મિકસમ્પરાયિકપરમત્થેહિ યથારહં અનુસાસતીતિ **સત્થા**. સબ્બસ્સાપિ નેય્યસ્સ સબ્બપ્પકારેન સયમ્ભુઞાણેન બુદ્ધત્તા **બુદ્ધો**તિ અયમેત્થ સઙ્ખેપો, વિત્થારો પન વિસુદ્ધિમગ્ગતો (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૧૩૨-૧૩૩) ગહેતબ્બો.

સો ધમ્મં દેસેતિ આદિ…પે॰… પરિયોસાનકલ્યાણન્તિ સો ભગવા સત્તેસુ કારુઞ્ઞં પટિચ્ચ હિત્વાપિ અનુત્તરં વિવેકસુખં ધમ્મં દેસેતિ. તઞ્ચ ખો અપ્પં વા બહું વા દેસેન્તો આદિકલ્યાણાદિપ્પકારમેવ દેસેતિ. કથં? એકગાથાપિ હિ સમન્તભદ્દકત્તા ધમ્મસ્સ પઠમપાદેન આદિકલ્યાણા, દુતિયતતિયેહિ મજ્ઝેકલ્યાણા, પચ્છિમેન પરિયોસાનકલ્યાણા. એકાનુસન્ધિકં સુત્તં નિદાનેન આદિકલ્યાણં, નિગમનેન પરિયોસાનકલ્યાણં, સેસેન મજ્ઝેકલ્યાણં. નાનાનુસન્ધિકં સુત્તં પઠમેન અનુસન્ધિના આદિકલ્યાણં, પચ્છિમેન પરિયોસાનકલ્યાણં, સેસેહિ મજ્ઝેકલ્યાણં. સકલોપિ વા સાસનધમ્મો અત્તનો અત્થભૂતેન સીલેન આદિકલ્યાણો, સમથવિપસ્સનામગ્ગફલેહિ મજ્ઝેકલ્યાણો, નિબ્બાનેન પરિયોસાનકલ્યાણો. સીલસમાધીહિ વા આદિકલ્યાણો, વિપસ્સનામગ્ગેહિ મજ્ઝેકલ્યાણો, ફલનિબ્બાનેહિ પરિયોસાનકલ્યાણો. બુદ્ધસુબુદ્ધતાય વા આદિકલ્યાણો, ધમ્મસુધમ્મતાય મજ્ઝેકલ્યાણો, સઙ્ઘસુપ્પટિપત્તિયા પરિયોસાનકલ્યાણો. તં સુત્વા તથત્તાય પટિપન્નેન અધિગન્તબ્બાય અભિસમ્બોધિયા વા આદિકલ્યાણો, પચ્ચેકબોધિયા મજ્ઝેકલ્યાણો, સાવકબોધિયા પરિયોસાનકલ્યાણો. સુય્યમાનો ચેસ નીવરણવિક્ખમ્ભનતો સવનેનપિ કલ્યાણમેવ આવહતીતિ આદિકલ્યાણો, પટિપજ્જિયમાનો સમથવિપસ્સનાસુખાવહનતો પટિપત્તિયાપિ સુખમેવ આવહતીતિ મજ્ઝેકલ્યાણો, તથાપટિપન્નો ચ પટિપત્તિફલે નિટ્ઠિતે તાદિભાવાવહનતો પટિપત્તિફલેનપિ કલ્યાણમેવ આવહતીતિ પરિયોસાનકલ્યાણો. નાથપ્પભવત્તા ચ પભવસુદ્ધિયા આદિકલ્યાણો, અત્થસુદ્ધિયા મજ્ઝેકલ્યાણો, કિચ્ચસુદ્ધિયા પરિયોસાનકલ્યાણો. તેન વુત્તં ''સો ધમ્મં દેસેતિ આદિ…પે॰… પરિયોસાનકલ્યાણ''ન્તિ.

યં પન ભગવા ધમ્મં દેસેન્તો સાસનબ્રહ્મચરિયં મગ્ગબ્રહ્મચરિયઞ્ચ પકાસેતિ, નાનાનયેહિ દીપેતિ, તં યથાનુરૂપં અત્થસમ્પત્તિયા **સાત્થં**, બ્યઞ્જનસમ્પત્તિયા **સબ્યઞ્જનં**. સઙ્કાસન, પકાસન, વિવરણ, વિભજન, ઉત્તાનીકરણ પઞ્ઞત્તિઅત્થપદસમાયોગતો સાત્થં, અક્ખરપદબ્યઞ્જનાકારનિરુત્તિનિદ્દેસસમ્પત્તિયા સબ્યઞ્જનં, અત્થગમ્ભીરતાપટિવેધગમ્ભીરતાહિ વા સાત્થં, ધમ્મગમ્ભીરતાદેસનાગમ્ભીરતાહિ સબ્યઞ્જનં. અત્થપટિભાનપટિસમ્ભિદાવિસયતો વા સાત્થં, ધમ્મનિરુત્તિપટિસમ્ભિદાવિસયતો સબ્યઞ્જનં. પણ્ડિતવેદનીયતો પરિક્ખકજનપ્પસાદકન્તિ સાત્થં, સદ્ધેય્યતો લોકિયજનપ્પસાદકન્તિ સબ્યઞ્જનં. ગમ્ભીરાધિપ્પાયતો સાત્થં, ઉત્તાનપદતો સબ્યઞ્જનં. ઉપનેતબ્બસ્સ અભાવતો સકલપરિપુણ્ણભાવેન **કેવલપરિપુણ્ણં**, અપનેતબ્બસ્સ અભાવતો નિદ્દોસભાવેન **પરિસુદ્ધં**, અપિચ પટિપત્તિયા અધિગમબ્યત્તિતો **સાત્થં**, પરિયત્તિયા આગમબ્યત્તિતો **સબ્યઞ્જનં**, સીલાદિપઞ્ચધમ્મક્ખન્ધપારિપૂરિયા **પરિપુણ્ણં**, નિરુપક્કિલેસતો નિત્થરણત્થાય પવત્તિતો લોકામિસનિરપેક્ખતો ચ **પરિસુદ્ધં**, સિક્ખત્તયપરિગ્ગહિતત્તા બ્રહ્મભૂતેહિ સેટ્ઠેહિ ચરિતબ્બતો તેસં ચરિયભાવતો ચ **બ્રહ્મચરિયં**. તસ્મા ''સાત્થં સબ્યઞ્જનં…પે॰… પકાસેતી''તિ વુચ્ચતિ. **પઠમો**તિ ગણનાનુપુબ્બતો સબ્બલોકુત્તમભાવતો ચ પઠમો પુગ્ગલો.

તસ્સેવ સત્થુ સાવકોતિ તસ્સેવ યથાવુત્તગુણસ્સ સત્થુ સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ ધમ્મદેસનાય સવનન્તે જાતો ધમ્મસેનાપતિસદિસો સાવકો, ન પૂરણાદિ વિય પટિઞ્ઞામત્તેન સત્થુ સાવકો. **પાટિપદો**તિ પટિપદાસઙ્ખાતેન અરિયમગ્ગેન અરિયાય જાતિયા જાતો ભવોતિ પાટિપદો, અનિટ્ઠિતપટિપત્તિકિચ્ચો પટિપજ્જમાનોતિ અત્થો. સુત્તગેય્યાદિ પરિયત્તિધમ્મો બહું સુતો એતેનાતિ **બહુસ્સુતો**. પાતિમોક્ખસંવરાદિસીલેન ચેવ આરઞ્ઞિકઙ્ગાદિધુતઙ્ગવતેહિ ચ ઉપપન્નો સમ્પન્નો સમન્નાગતોતિ **સીલવતૂપપન્નો**. ઇતિ ભગવા ''લોકાનુકમ્પા નામ હિતજ્ઝાસયેન ધમ્મદેસના, સા ચ ઇમેસુ એવ તીસુ પુગ્ગલેસુ પટિબદ્ધા''તિ દસ્સેતિ. સેસં સુવિઞ્ઞેય્યમેવ.

ગાથાસુ **તસ્સન્વયો**તિ તસ્સેવ સત્થુ પટિપત્તિયા ધમ્મદેસનાય ચ અનુગમનેન તસ્સન્વયો અનુજાતો. અવિજ્જન્ધકારં વિધમિત્વા સપરસન્તાનેસુ ધમ્માલોકસઙ્ખાતાય પભાય કરણતો **પભઙ્કરા**. **ધમ્મમુદીરયન્તા**તિ ચતુસચ્ચધમ્મં કથેન્તા. **અપાપુરન્તી**તિ ઉગ્ઘાટેન્તિ. **અમતસ્સ** નિબ્બાનસ્સ. **દ્વારં** અરિયમગ્ગં. **યોગા**તિ કામયોગાદિતો. **સત્થવાહેના**તિ વેનેય્યસત્થવાહનતો ભવકન્તારનિત્થરણતો સત્થવાહો, ભગવા, તેન સત્થવાહેન. **સુદેસિતં મગ્ગમનુક્કમન્તી**તિ તેન સમ્મા દેસિતં અરિયમગ્ગં તસ્સ દેસનાનુસારેન અનુગચ્છન્તિ પટિપજ્જન્તિ. **ઇધેવા**તિ ઇમસ્મિંયેવ અત્તભાવે. સેસં ઉત્તાનમેવ.

પઞ્ચમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૬. અસુભાનુપસ્સીસુત્તવણ્ણના

૮૫. છટ્ઠે **અસુભાનુપસ્સી**તિ અસુભં અનુપસ્સન્તા દ્વત્તિંસાકારવસેન ચેવ ઉદ્ધુમાતકાદીસુ ગહિતનિમિત્તસ્સ ઉપસંહરણવસેન ચ કાયસ્મિં અસુભં અસુભાકારં અનુપસ્સકા હુત્વા વિહરથ. **આનાપાનસ્સતી**તિ આનાપાને સતિ, તં આરબ્ભ પવત્તા સતિ, અસ્સાસપસ્સાસપરિગ્ગાહિકા સતીતિ અત્થો. વુત્તઞ્હેતં ''આનન્તિ અસ્સાસો, નો પસ્સાસો. પાનન્તિ પસ્સાસો, નો અસ્સાસો''તિઆદિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૬૦).

વોતિ તુમ્હાકં. **અજ્ઝત્ત**ન્તિ ઇધ ગોચરજ્ઝત્તં અધિપ્પેતં. **પરિમુખ**ન્તિ અભિમુખં. **સૂપટ્ઠિતા**તિ સુટ્ઠુ ઉપટ્ઠિતા. ઇદં વુત્તં હોતિ – આનાપાનસ્સતિ ચ તુમ્હાકં કમ્મટ્ઠાનાભિમુખં સુટ્ઠુ ઉપટ્ઠિતા હોતૂતિ. અથ વા **પરિમુખ**ન્તિ પરિગ્ગહિતનિય્યાનં. વુત્તઞ્હેતં પટિસમ્ભિદાયં – ''પરીતિ પરિગ્ગહટ્ઠો, મુખન્તિ નિય્યાનટ્ઠો , સતીતિ ઉપટ્ઠાનટ્ઠો, તેન વુચ્ચતિ પરિમુખં સતિ''ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૬૪). ઇમિના ચતુસતિપટ્ઠાનસોળસપ્પભેદા આનાપાનસ્સતિકમ્મટ્ઠાનભાવના દસ્સિતાતિ દટ્ઠબ્બા.

એવં સઙ્ખેપેનેવ રાગચરિતવિતક્કચરિતાનં સપ્પાયં પટિકૂલમનસિકારકાયાનુપસ્સનાવસેન સમથકમ્મટ્ઠાનં વિપસ્સનાકમ્મટ્ઠાનઞ્ચ ઉપદિસિત્વા ઇદાનિ સુદ્ધવિપસ્સનાકમ્મટ્ઠાનમેવ દસ્સેન્તો ''**સબ્બસઙ્ખારેસુ અનિચ્ચાનુપસ્સિનો વિહરથા**''તિ આહ. તત્થ અનિચ્ચં, અનિચ્ચલક્ખણં, અનિચ્ચાનુપસ્સના, અનિચ્ચાનુપસ્સીતિ ઇદં ચતુક્કં વેદિતબ્બં. હુત્વા, અભાવતો, ઉદયબ્બયયોગતો, તાવકાલિકતો, નિચ્ચપટિક્ખેપતો ચ ખન્ધપઞ્ચકં **અનિચ્ચં** નામ. તસ્સ યો હુત્વા અભાવાકારો, તં **અનિચ્ચલક્ખણં** નામ. તં આરબ્ભ પવત્તા વિપસ્સના **અનિચ્ચાનુપસ્સના**. તં અનિચ્ચન્તિ વિપસ્સકો **અનિચ્ચાનુપસ્સી**. એત્થ ચ એકાદસવિધા અસુભકથા પઠમજ્ઝાનં પાપેત્વા, સોળસવત્થુકા ચ આનાપાનકથા ચતુત્થજ્ઝાનં પાપેત્વા, વિપસ્સનાકથા ચ વિત્થારતો વત્તબ્બા, સા પન સબ્બાકારતો વિસુદ્ધિમગ્ગે (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૭૩૭-૭૪૦) કથિતાતિ તત્થ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બા.

ઇદાનિ અસુભાનુપસ્સનાદીહિ નિપ્ફાદેતબ્બં ફલવિસેસં દસ્સેતું ''**અસુભાનુપસ્સીન**''ન્તિઆદિમાહ. તત્થ **સુભાય ધાતુયા**તિ સુભભાવે, સુભનિમિત્તેતિ અત્થો. **રાગાનુસયો**તિ સુભારમ્મણે ઉપ્પજ્જનારહો કામરાગાનુસયો. સો કેસાદીસુ ઉદ્ધુમાતકાદીસુ વા અસુભાનુપસ્સીનં અસુભનિમિત્તં ગહેત્વા તત્થ પઠમજ્ઝાનં નિબ્બત્તેત્વા તં પાદકં કત્વા વિપસ્સનં પટ્ઠપેત્વા અધિગતેન અનાગામિમગ્ગેન **પહીયતિ**, સબ્બસો સમુચ્છિન્દીયતીતિ અત્થો. વુત્તઞ્હેતં ''અસુભા ભાવેતબ્બા કામરાગસ્સ પહાનાયા''તિ (અ॰ નિ॰ ૯.૩; ઉદા॰ ૩૧). **બાહિરા**તિ બહિદ્ધાવત્થુકત્તા અનત્થાવહત્તા ચ બાહિરા બહિભૂતા. **વિતક્કાસયા**તિ કામસઙ્કપ્પાદિમિચ્છાવિતક્કા. તે હિ અપ્પહીના આસયાનુગતા સતિ પચ્ચયસમવાયે ઉપ્પજ્જનતો વિતક્કાસયાતિ વુત્તા. કામવિતક્કો ચેત્થ કામરાગગ્ગહણેન

ગહિતો એવાતિ તદવસેસા વિતક્કા એવ વુત્તાતિ વેદિતબ્બા. **વિઘાતપક્ખિકા**તિ દુક્ખભાગિયા, ઇચ્છાવિઘાતનિબ્બત્તનકા વા. **તે ન હોન્તી**તિ તે પહીયન્તિ. બ્યાપાદવિતક્કો, વિહિંસાવિતક્કો, ઞાતિવિતક્કો, જનપદવિતક્કો, અમરાવિતક્કો, અનવઞ્ઞત્તિપટિસંયુત્તો વિતક્કો, લાભસક્કારસિલોકપટિસંયુત્તો વિતક્કો, પરાનુદ્દયતાપટિસંયુત્તો વિતક્કોતિ અટ્ઠ, કામવિતક્કેન સદ્ધિં નવવિધા મહાવિતક્કા આનાપાનસ્સતિસમાધિના તન્નિસ્સિતાય ચ વિપસ્સનાય પુબ્બભાગે વિક્ખમ્ભિતા. તં પાદકં કત્વા અધિગતેન અરિયમગ્ગેન યથારહં અનવસેસતો પહીયન્તિ. વુત્તમ્પિ ચેતં ‘‘આનાપાનસ્સતિ ભાવેતબ્બા વિતક્કુપચ્છેદાયા’’તિ (અ॰ નિ॰ ૯.૩; ઉદા॰ ૩૧).

યા અવિજ્જા, સા પહીયતીતિ યા સચ્ચસભાવપટિચ્છાદિની સબ્બાનત્થકારી સકલસ્સ વટ્ટદુક્ખસ્સ મૂલભૂતા અવિજ્જા, સા અનિચ્ચાનુપસ્સીનં વિહરતં સમુચ્છિજ્જતિ. ઇદં કિર ભગવતા અનિચ્ચાકારતો વુટ્ઠિતસ્સ સુક્ખવિપસ્સકખીણાસવસ્સ વસેન વુત્તં. તસ્સાયં સઙ્ખેપત્થો – તેભૂમકેસુ સબ્બસઙ્ખારેસુ અનિચ્ચાદિતો સમ્મસનં પટ્ઠપેત્વા વિપસ્સન્તાનં યદા અનિચ્ચન્તિ પવત્તમાના વુટ્ઠાનગામિનીવિપસ્સના મગ્ગેન ઘટીયતિ, અનુક્કમેન અરહત્તમગ્ગો ઉપ્પજ્જતિ, તેસં અનિચ્ચાનુપસ્સીનં વિહરતં અવિજ્જા અનવસેસતો પહીયતિ, અરહત્તમગ્ગવિજ્જા ઉપ્પજ્જતીતિ. **અનિચ્ચાનુપસ્સીનં વિહરત**ન્તિ ઇદં અનિચ્ચલક્ખણસ્સ તેસં પાકટભાવતો ઇતરસ્સ લક્ખણદ્વયસ્સ ગહણે ઉપાયભાવતો વા વુત્તં, ન પન એકસ્સેવ લક્ખણસ્સ અનુપસ્સિતબ્બતો. વુત્તઞ્હેતં ‘‘યદનિચ્ચં તં દુક્ખં, યં દુક્ખં તદનત્તા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૧૫). અપરમ્પિ વુત્તં ‘‘અનિચ્ચસઞ્ઞિનો હિ, મેઘિય, અનત્તસઞ્ઞા સણ્ઠાતિ, અનત્તસઞ્ઞી અસ્મિમાનસમુગ્ઘાતં પાપુણાતી’’તિ.

ગાથાસુ **આનાપાને પટિસ્સતો**તિ આનાપાનનિમિત્તસ્મિં પટિ પટિ સતો, ઉપટ્ઠિતસ્સતીતિ અત્થો. **પસ્સ**ન્તિ આસવક્ખયઞાણચક્ખુના સઙ્ખારૂપસમં નિબ્બાનં પસ્સન્તો. **આતાપી સબ્બદા**તિ અન્તરાવોસાનં અનાપજ્જિત્વા અસુભાનુપસ્સનાદીસુ સતતં આતાપી યુત્તપ્પયુત્તો, તતો એવ **યતો** વાયમમાનો, નિયતો વા સમ્મત્તનિયામેન **તત્થ** સબ્બસઙ્ખારસમથે નિબ્બાને અરહત્તફલવિમુત્તિયા વિમુચ્ચતિ. સેસં વુત્તનયમેવ.

છટ્ઠસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૭. ધમ્માનુધમ્મપટિપન્નસુત્તવણ્ણના

૮૬. સત્તમે **ધમ્માનુધમ્મપટિપન્નસ્સા**તિ એત્થ ધમ્મો નામ નવવિધો લોકુત્તરધમ્મો, તસ્સ ધમ્મસ્સ અનુધમ્મો સીલવિસુદ્ધિઆદિ પુબ્બભાગપટિપદાધમ્મો, તં ધમ્માનુધમ્મં પટિપન્નસ્સ અધિગન્તું પટિપજ્જમાનસ્સ. **અયમનુધમ્મો હોતી**તિ અયં અનુચ્છવિકસભાવો પતિરૂપસભાવો હોતિ. **વેય્યાકરણાયા**તિ કથનાય. **ધમ્માનુધમ્મપટિપન્નોયન્તિ ય**ન્તિ કરણત્થે પચ્ચત્તવચનં. ઇદં વુત્તં હોતિ – યેન અનુધમ્મેન તં ધમ્માનુધમ્મં પટિપન્નોતિ બ્યાકરમાનો સમ્મદેવ બ્યાકરોન્તો નામ સિયા, ન તતોનિદાનં વિઞ્ઞૂહિ ગરહિતબ્બો સિયાતિ. **ય**ન્તિ વા કિરિયાપરામસનં, તેનેતં દસ્સેતિ ‘‘યદિદં ધમ્મસ્સેવ ભાસનં, ધમ્મવિતક્કસ્સેવ ચ વિતક્કનં તદુભયાભાવે ઞાણુપેક્ખાય, અયં ધમ્માનુધમ્મપટિપન્નસ્સ ભિક્ખુનો તથારૂપો અયન્તિ કથનાયાનુરૂપહેતુ અનુચ્છવિકકારણં. **ભાસમાનો ધમ્મંયેવ ભાસેય્યા**તિ કથેન્તો ચે દસકથાવત્થુધમ્મંયેવ કથેય્ય, ન તપ્પટિપક્ખમહિચ્છતાદિઅધમ્મં. વુત્તઞ્હેતં –

“યાયં કથા અભિસલ્લેખિકા ચેતોવિવરણસપ્પાયા એકન્તનિબ્બિદાય વિરાગાય નિરોધાય ઉપસમાય અભિઞ્ઞાય સમ્બોધાય નિબ્બાનાય સંવત્તતિ. સેય્યથિદં – અપ્પિચ્છકથા, સન્તુટ્ઠિકથા, પવિવેકકથા, અસંસગ્ગકથા, વીરિયારમ્ભકથા, સીલકથા, સમાધિકથા, પઞ્ઞાકથા, વિમુત્તિકથા, વિમુત્તિઞાણદસ્સનકથા , એવરૂપાય કથાય નિકામલાભી હોતિ અકિચ્છલાભી અકસિરલાભી”તિ (અ॰ નિ॰ ૯.૩; ઉદા॰ ૩૧).

અભિસલ્લેખિકાય કથાય લાભી એવ હિ તં ભાસેય્ય. એતેન કલ્યાણમિત્તસમ્પદા દસ્સિતા.

ધમ્મવિતક્કન્તિ નેક્ખમ્મવિતક્કાદિં ધમ્મતો અનપેતં વિતક્કયતો “સીલાદિપટિપદં પરિપૂરેસ્સામી”તિ ઉપરૂપરિ ઉસ્સાહો અભિવડ્ઢિસ્સતિ. સો પન વિતક્કો સીલાદીનં અનુપકારધમ્મે વજ્જેત્વા ઉપકારધમ્મે અનુબ્રૂહનવસેન હાનભાગિયભાવં અપનેત્વા ઠિતિભાગિયભાવેપિ અઠત્વા વિસેસભાગિયતં નિબ્બેધભાગિયતઞ્ચ પાપનવસેન પવત્તિયા અનેકપ્પભેદો વેદિતબ્બો. **નો અધમ્મવિતક્ક**ન્તિ કામવિતક્કં નો વિતક્કેય્યાતિ અત્થો. **તદુભયં વા પના**તિ યદેતં પરેસં અનુગ્ગહણત્થં ધમ્મભાસનં અત્તનો અનુગ્ગહણત્થં ધમ્મવિતક્કનઞ્ચ વુત્તં. અથ વા પન તં ઉભયં **અભિનિવજ્જેત્વા** અપ્પટિપજ્જિત્વા અકત્વા. **ઉપેક્ખકો**તિ તથાપટિપત્તિયં ઉદાસીનો સમથવિપસ્સનાભાવનમેવ અનુબ્રૂહન્તો વિહરેય્ય, સમથપટિપત્તિયં ઉપેક્ખકો હુત્વા વિપસ્સનાયમેવ કમ્મં કરોન્તો વિહરેય્ય. વિપસ્સનમ્પિ ઉસ્સુક્કાપેત્વા તત્થપિ સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણવસેન ઉપેક્ખકો યાવ વિપસ્સનાઞાણં મગ્ગેન ઘટીયતિ, તાવ યથા તં તિક્ખં સૂરં પસન્નં હુત્વા વહતિ, તથા વિહરેય્ય સતો સમ્પજાનોતિ.

ગાથાસુ સમથવિપસ્સનાધમ્મો આરમિતબ્બટ્ઠેન આરામો એતસ્સાતિ **ધમ્મારામો**. તસ્મિંયેવ ધમ્મે રતોતિ **ધમ્મરતો**. તસ્સેવ ધમ્મસ્સ પુનપ્પુનં વિચિન્તનતો **ધમ્મં અનુવિચિન્તયં** તં ધમ્મં આવજ્જેન્તો, મનસિ કરોન્તોતિ અત્થો. **અનુસ્સર**ન્તિ તમેવ ધમ્મં ઉપરૂપરિભાવનાવસેન અનુસ્સરન્તો. અથ વા વિમુત્તાયતનસીસે ઠત્વા પરેસં દેસનાવસેન સીલાદિધમ્મો આરમિતબ્બટ્ઠેન આરામો એતસ્સાતિ **ધમ્મારામો**. તથેવ તસ્મિં ધમ્મે રતો અભિરતોતિ **ધમ્મરતો**. તેસંયેવ સીલાદિધમ્માનં ગતિયો સમન્વેસન્તો કામવિતક્કાદીનં ઓકાસં અદત્વા નેક્ખમ્મસઙ્કપ્પાદિધમ્મંયેવ અનુવિચિન્તનતો **ધમ્મં અનુવિચિન્તયં** . તદુભયં વા પન ઓળારિકતો દહન્તો અજ્ઝુપેક્ખિત્વા સમથવિપસ્સનાધમ્મમેવ ઉપરૂપરિ ભાવનાવસેન અનુસ્સરન્તો અનુબ્રૂહનવસેન પવત્તેન્તો. **સદ્ધમ્મા**તિ સત્તતિંસપ્પભેદા બોધિપક્ખિયધમ્મા નવવિધલોકુત્તરધમ્મા ચ **ન પરિહાયતિ**, ન ચિરસ્સેવ તં અધિગચ્છતીતિ અત્થો.

ઇદાનિ તસ્સ અનુસ્સરણવિધિં દસ્સેન્તો “**ચરં વા**”તિઆદિમાહ. તત્થ **ચરં વા**તિ ભિક્ખાચારવસેન ચઙ્કમનવસેન ચ ચરન્તો વા. **યદિ વા તિટ્ઠ**ન્તિ તિટ્ઠન્તો વા **નિસિન્નો** વા, **ઉદ વા સય**ન્તિ સયન્તો વા. એવં ચતૂસુપિ ઇરિયાપથેસુ. **અજ્ઝત્તં સમયં ચિત્ત**ન્તિ યથાવુત્તે કમ્મટ્ઠાનસઙ્ખાતે ગોચરજ્ઝત્તે અત્તનો ચિત્તં રાગાદિકિલેસાનં વૂપસમનવસેન પજહનવસેન સમયં સમેન્તો. **સન્તિમેવાધિગચ્છતી**તિ અચ્ચન્તસન્તિં નિબ્બાનમેવ પાપુણાતીતિ.

સત્તમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૮. અન્ધકરણસુત્તવણ્ણના

૮૭. અટ્ઠમે **અકુસલવિતક્કા**તિ અકોસલ્લસમ્ભૂતા વિતક્કા. **અન્ધકરણા**તિઆદીસુ યસ્સ સયં ઉપ્પજ્જન્તિ, તં યથાભૂતદસ્સનનિવારણેન અન્ધં કરોન્તીતિ **અન્ધકરણા**. ન પઞ્ઞાચક્ખું કરોન્તીતિ **અચક્ખુકરણા**. અઞ્ઞાણં કરોન્તીતિ **અઞ્ઞાણકરણા**. **પઞ્ઞાનિરોધિકા**તિ કમ્મસ્સકતાપઞ્ઞા, ઝાનપઞ્ઞા, વિપસ્સનાપઞ્ઞાતિ ઇમા તિસ્સો પઞ્ઞા અપ્પવત્તિકરણેન નિરોધેન્તીતિ પઞ્ઞાનિરોધિકા. અનિટ્ઠફલદાયકત્તા દુક્ખસઙ્ખાતસ્સ વિઘાતસ્સ પક્ખે વત્તન્તીતિ **વિઘાતપક્ખિકા**. કિલેસનિબ્બાનં ન સંવત્તયન્તીતિ **અનિબ્બાનસંવત્તનિકા**.

કામવિતક્કોતિ કામપટિસંયુત્તો વિતક્કો. સો હિ કિલેસકામસહિતો હુત્વા વત્થુકામેસુ પવત્તતિ. બ્યાપાદપટિસંયુત્તો વિતક્કો **બ્યાપાદવિતક્કો**. વિહિંસાપટિસંયુત્તો વિતક્કો **વિહિંસાવિતક્કો**. ઇમે દ્વે ચ સત્તેસુપિ સઙ્ખારેસુપિ ઉપ્પજ્જન્તિ. કામવિતક્કો હિ પિયમનાપે સત્તે વા સઙ્ખારે વા વિતક્કેન્તસ્સ ઉપ્પજ્જતિ, બ્યાપાદવિતક્કો અપ્પિયે અમનાપે સત્તે વા સઙ્ખારે વા કુજ્ઝિત્વા ઓલોકનકાલતો પટ્ઠાય યાવ નાસના ઉપ્પજ્જતિ, વિહિંસાવિતક્કો સઙ્ખારેસુ ન ઉપ્પજ્જતિ, સઙ્ખારા દુક્ખાપેતબ્બા નામ નત્થિ, ‘‘ઇમે સત્તા હઞ્ઞન્તુ વા બજ્ઝન્તુ વા ઉચ્છિજ્જન્તુ વા વિનસ્સન્તુ વા મા વા અહેસુ’’ન્તિ ચિન્તનકાલે પન સત્તેસુ ઉપ્પજ્જતિ.

ઇમેયેવ પન કામસઙ્કપ્પાદયો. અત્થતો હિ કામવિતક્કાદીનં કામસઙ્કપ્પાદીનઞ્ચ નાનાકરણં નત્થિ, તંસમ્પયુત્તા પન સઞ્ઞાદયો કામસઞ્ઞાદયો. કામધાતુઆદીનં પન યસ્મા પાળિયં –

> ‘‘કામપટિસંયુત્તો તક્કો વિતક્કો…પે॰… મિચ્છાસઙ્કપ્પો, અયં વુચ્ચતિ કામધાતુ, સબ્બેપિ અકુસલા ધમ્મા કામધાતુ. બ્યાપાદપટિસંયુત્તો તક્કો વિતક્કો…પે॰… મિચ્છાસઙ્કપ્પો, અયં વુચ્ચતિ બ્યાપાદધાતુ. દસસુ આઘાતવત્થૂસુ ચિત્તસ્સ આઘાતો પટિઘાતો…પે॰… અનત્તમનતા ચિત્તસ્સ, અયં વુચ્ચતિ બ્યાપાદધાતુ. વિહિંસાપટિસંયુત્તો તક્કો વિતક્કો મિચ્છાસઙ્કપ્પો , અયં વુચ્ચતિ વિહિંસાધાતુ. ઇધેકચ્ચો પાણિના વા લેડ્ડુના વા દણ્ડેન વા સત્થેન વા રજ્જુયા વા અઞ્ઞતરઞ્ઞતરેન સત્તે વિહેઠેતિ, અયં વિહિંસાધાતૂ’’તિ (વિભ॰ ૧૮૨, ૯૧૦) –

આગતત્તા વિસેસો લબ્ભતિ.

તત્થ દ્વે કથા સબ્બસઙ્ગાહિકા ચ અસમ્ભિન્ના ચ. તત્થ કામધાતુયા ગહિતાય ઇતરા દ્વેપિ ગહિતા નામ હોન્તિ. તતો પન નીહરિત્વા અયં બ્યાપાદધાતુ, અયં વિહિંસાધાતૂતિ દસ્સેતીતિ અયં સબ્બસઙ્ગાહિકા નામ. કામધાતું કથેન્તો પન ભગવા બ્યાપાદધાતું બ્યાપાદધાતુટ્ઠાને , વિહિંસાધાતું વિહિંસાધાતુટ્ઠાને ઠપેત્વાવ અવસેસં કામધાતુ નામાતિ કથેસીતિ અયં અસમ્ભિન્નકથા નામ.

સુક્કપક્ખે વુત્તવિપરિયાયેન અત્થો વેદિતબ્બો. નેક્ખમ્મપટિસંયુત્તો વિતક્કો **નેક્ખમ્મવિતક્કો**. સો અસુભપુબ્બભાગે કામાવચરો હોતિ, અસુભજ્ઝાને રૂપાવચરો, તં ઝાનં પાદકં કત્વા ઉપ્પન્નમગ્ગફલકાલે લોકુત્તરો. અબ્યાપાદપટિસંયુત્તો વિતક્કો **અબ્યાપાદવિતક્કો**. સો મેત્તાપુબ્બભાગે કામાવચરો હોતિ, મેત્તાઝાને રૂપાવચરો, તં ઝાનં પાદકં કત્વા ઉપ્પન્નમગ્ગફલકાલે લોકુત્તરો. અવિહિંસાપટિસંયુત્તો વિતક્કો **અવિહિંસાવિતક્કો**. સો કરુણાપુબ્બભાગે કામાવચરો, કરુણાજ્ઝાને રૂપાવચરો, તં ઝાનં પાદકં કત્વા ઉપ્પન્નમગ્ગફલકાલે લોકુત્તરો. યદા પન અલોભો સીસં હોતિ, તદા ઇતરે દ્વે તદન્વાયિકા હોન્તિ. યદા મેત્તા સીસં હોતિ, તદા ઇતરે દ્વે તદન્વાયિકા હોન્તિ. યદા કરુણા સીસં હોતિ, તદા ઇતરે દ્વે તદન્વાયિકા હોન્તિ.

ઇમેયેવ પન નેક્ખમ્મસઙ્કપ્પાદયો. અત્થતો હિ નેક્ખમ્મવિતક્કાદીનં નેક્ખમ્મસઙ્કપ્પાદીનઞ્ચ નાનાકરણં નત્થિ, તંસમ્પયુત્તા પન સઞ્ઞાદયો નેક્ખમ્મસઞ્ઞાદયો. નેક્ખમ્મધાતુઆદીનં પન યસ્મા પાળિયં –

> ''નેક્ખમ્મપટિસંયુત્તો તક્કો વિતક્કો સઙ્કપ્પો, અયં વુચ્ચતિ નેક્ખમ્મધાતુ, સબ્બેપિ કુસલા ધમ્મા નેક્ખમ્મધાતુ. અબ્યાપાદપટિસંયુત્તો તક્કો વિતક્કો સઙ્કપ્પો, અયં વુચ્ચતિ અબ્યાપાદધાતુ. યા સત્તેસુ મેત્તિ મેત્તાયના મેત્તાચેતોવિમુત્તિ , અયં વુચ્ચતિ અબ્યાપાદધાતુ. અવિહિંસાપટિસંયુત્તો તક્કો વિતક્કો સઙ્કપ્પો – અયં વુચ્ચતિ અવિહિંસાધાતુ. યા સત્તેસુ કરુણા કરુણાયના કરુણાચેતોવિમુત્તિ – અયં વુચ્ચતિ અવિહિંસાધાતૂ''તિ. (વિભ॰ ૧૮૨) –

આગતત્તા વિસેસો લબ્ભતિ. ઇધાપિ સબ્બસઙ્ગાહિકા, અસમ્ભિન્નાતિ દ્વે કથા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બા. સેસં સુવિઞ્ઞેય્યમેવ.

ગાથાસુ **વિતક્કયે**તિ વિતક્કેય્ય. **નિરાકરે**તિ અત્તનો સન્તાનતો નીહરેય્ય વિનોદેય્ય, પજહેય્યાતિ અત્થો. **સવે વિતક્કાનિ વિચારિતાનિ, સમેતિ વુટ્ઠીવ રજં સમૂહત**ન્તિ યથા નામ ગિમ્હાનં પચ્છિમે માસે પથવિયં સમૂહતં સમન્તતો ઉટ્ઠિતં રજં મહતો અકાલમેઘસ્સ વસ્સતો વુટ્ઠિ ઠાનસો વૂપસમેતિ, એવમેવ સો યોગાવચરો વિતક્કાનિ મિચ્છાવિતક્કે ચ વિચારિતાનિ તંસમ્પયુત્તવિચારે ચ સમેતિ વૂપસમેતિ સમુચ્છિન્દતિ. તથાભૂતો ચ **વિતક્કૂપસમેન ચેતસા** સબ્બેસં મિચ્છાવિતક્કાનં ઉપસમનતો વિતક્કૂપસમેન અરિયમગ્ગચિત્તેન. **ઇધેવ** દિટ્ઠેવ ધમ્મે, **સન્તિપદં** નિબ્બાનં, **સમજ્ઝગા** સમધિગતો હોતીતિ.

અટ્ઠમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૯. અન્તરામલસુત્તવણ્ણના

૮૮. નવમે **અન્તરામલા**તિ એત્થ **અન્તરા**સદ્દો –

> ''નદીતીરેસુ સણ્ઠાને, સભાસુ રથિયાસુ ચ;
> જના સઙ્ગમ્મ મન્તેન્તિ, મઞ્ચ તઞ્ચ કિમન્તર''ન્તિ. –

આદીસુ (સં॰ નિ॰ ૧.૨૨૮) કારણે આગતો. ''અદ્દસા મં, ભન્તે, અઞ્ઞતરા ઇત્થી વિજ્જન્તરિકાય ભાજનં ધોવન્તી''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૨.૧૪૯) ખણે. ''અપિચાયં તપોદા દ્વિન્નં મહાનિરયાનં અન્તરિકાય આગચ્છતી''તિઆદીસુ (પારા॰ ૨૩૧) વિવરે.

> ''પીતવત્થે પીતધજે, પીતાલઙ્કારભૂસિતે;
> પીતન્તરાહિ વગ્ગૂહિ, અપિળન્ધાવ સોભસી''તિ. –

આદીસુ (વિ॰ વ॰ ૬૫૮) ઉત્તરિસાટકે. ''યસ્સન્તરતો ન સન્તિ કોપા''તિઆદીસુ (ઉદા॰ ૨૦) ચિત્તે. ઇધાપિ ચિત્તે એવ દટ્ઠબ્બો. તસ્મા અન્તરે ચિત્તે ભવા **અન્તરા**. યસ્મિં સન્તાને ઉપ્પન્ના, તસ્સ મલિનભાવકરણતો **મલા**. તત્થ મલં નામ દુવિધં – સરીરમલં, ચિત્તમલન્તિ. તેસુ સરીરમલં સેદજલ્લિકાદિ સરીરે નિબ્બત્તં, તત્થ લગ્ગં

આગન્તુકરજઞ્ચ, તં ઉદકેનપિ નીહરણીયં, ન તથા સંકિલેસિકં. ચિત્તમલં પન રાગાદિસંકિલેસિકં, તં અરિયમગ્ગેહેવ નીહરણીયં. વુત્તઞ્હેતં પોરાણેહિ –

"રૂપેન સંકિલિટ્ઠેન, સંકિલિસ્સન્તિ માણવા;
રૂપે સુદ્ધે વિસુજ્ઝન્તિ, અનક્ખાતં મહેસિના.

"ચિત્તેન સંકિલિટ્ઠેન, સંકિલિસ્સન્તિ માણવા;
ચિત્તે સુદ્ધે વિસુજ્ઝન્તિ, ઇતિ વુત્તં મહેસિના"તિ. (દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૩૭૩; મ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧૦૬);

તેનાહ ભગવા "ચિત્તસંકિલેસા, ભિક્ખવે, સત્તા સંકિલિસ્સન્તિ, ચિત્તવોદાના વિસુજ્ઝન્તી"તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૧૦૦). તસ્મા ભગવા ઇધાપિ ચિત્તમલવિસોધનાય પટિપજ્જિતબ્બન્તિ દસ્સેન્તો "તયોમે, ભિક્ખવે, અન્તરામલા"તિ આહ.

યથા ચેતે લોભાદયો સત્તાનં ચિત્તે ઉપ્પજ્જિત્વા મલિનભાવકરા નાનપ્પકારસંકિલેસવિધાયકાતિ અન્તરામલા, એવં એકતો ભુઞ્જિત્વા, એકતો સયિત્વા, ઓતારગવેસી અમિત્તસત્તુ વિય ચિત્તે એવ ઉપ્પજ્જિત્વા સત્તાનં નાનાવિધઅનત્થાવહા, નાનપ્પકારદુક્ખનિબ્બત્તકાતિ દસ્સેન્તો "**અન્તરાઅમિત્તા**"તિઆદિમાહ. તત્થ મિત્તપટિપક્ખતો **અમિત્તા**, સપત્તકિચ્ચકરણતો **સપત્તા**, હિંસનતો **વધકા**, ઉજુવિપચ્ચનીકતો **પચ્ચત્થિકા**.

તત્થ દ્વીહિ આકારેહિ લોભાદીનં અમિત્તાદિભાવો વેદિતબ્બો. વેરીપુગ્ગલો હિ અન્તરં લભમાનો અત્તનો વેરિસ્સ સત્થેન વા સીસં પાતેતિ, ઉપાયેન વા મહન્તં અનત્થં ઉપ્પાદેતિ. ઇમે ચ લોભાદયો પઞ્ઞાસિરપાતનેન યોનિસમ્પટિપાદનેન ચ તાદિસં તતો બલવતરં અનત્થં નિબ્બત્તેન્તિ. કથં? ચક્ખુદ્વારસ્મિઞ્હિ ઇટ્ઠાદીસુ આરમ્મણેસુ આપાથગતેસુ યથારહં તાનિ આરબ્ભ લોભાદયો ઉપ્પજ્જન્તિ, એત્તાવતાસ્સ પઞ્ઞાસિરં પાતિતં નામ હોતિ. સોતદ્વારાદીસુપિ એસેવ નયો. એવં તાવ પઞ્ઞાસિરપાતનતો અમિત્તાદિસદિસતા વેદિતબ્બા. લોભાદયો પન કમ્મનિદાના હુત્વા અણ્ડજાદિભેદા ચતસ્સો યોનિયો ઉપનેન્તિ. તસ્સ યોનિઉપગમનમૂલકાનિ પઞ્ચવીસતિ મહાભયાનિ દ્વત્તિંસ કમ્મકરણાનિ ચ આગતાનેવ હોન્તિ. એવં યોનિસમ્પટિપાદનતોપિ નેસં અમિત્તાદિસદિસતા વેદિતબ્બા. ઇતિ લોભાદયો અમિત્તાદિસદિસતાય ચિત્તસમ્ભૂતતાય ચ "અન્તરાઅમિત્તા"તિઆદિના વુત્તા. અપિચ અમિત્તેહિ કાતું અસક્કુણેય્યં લોભાદયો કરોન્તિ, અમિત્તાદિભાવો ચ લોભાદીહિ જાયતીતિ તેસં અમિત્તાદિભાવો વેદિતબ્બો. વુત્તઞ્હેતં –

"દિસો દિસં યન્તં કયિરા, વેરી વા પન વેરિનં;
મિચ્છાપણિહિતં ચિત્તં, પાપિયો નં તતો કરે"તિ. (ધ॰ પ॰ ૪૨; ઉદા॰ ૩૩);

ગાથાસુ અત્તનો પરેસઞ્ચ અનત્થં જનેતીતિ **અનત્થજનનો**. વુત્તઞ્હેતં –

"યદપિ લુદ્ધો અભિસઙ્ખરોતિ કાયેન વાચાય મનસા તદપિ અકુસલં; યદપિ લુદ્ધો લોભેન અભિભૂતો પરિયાદિન્નચિત્તો પરસ્સ અસતા દુક્ખં ઉપ્પાદેતિ વધેન વા બન્ધેન વા જાનિયા વા ગરહાય વા પબ્બાજનાય વા બલવમ્હિ બલત્થો ઇતિ, તદપિ અકુસલં, ઇતિસ્સમે લોભજા લોભનિદાના લોભસમુદયા લોભપચ્ચયા અનેકે પાપકા અકુસલા ધમ્મા સમ્ભવન્તી"તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૭૦).

અપરમ્પિ વુત્તં –

> ‘‘રત્તો ખો, બ્રાહ્મણ, રાગેન અભિભૂતો પરિયાદિન્નચિત્તો અત્તબ્યાબાધાયપિ ચેતેતિ, પરબ્યાબાધાયપિ ચેતેતિ, ઉભયબ્યાબાધાયપિ ચેતેતિ, ચેતસિકમ્પિ દુક્ખં દોમનસ્સં પટિસંવેદેતી’’તિઆદિ (અ॰ નિ॰ ૩.૫૪).

ચિત્તપ્પકોપનોતિ ચિત્તસઙ્ખોભનો. લોભો હિ લોભનીયે વત્થુસ્મિં ઉપ્પજ્જમાનો ચિત્તં ખોભેન્તો પકોપેન્તો વિપરિણામેન્તો વિકારં આપાદેન્તો ઉપ્પજ્જતિ, પસાદાદિવસેન પવત્તિતું ન દેતિ. **ભયમન્તરતો જાતં, તં જનો નાવબુજ્ઝતી**તિ તં લોભસઙ્ખાતં અન્તરતો અબ્ભન્તરે અત્તનો ચિત્તેયેવ જાતં અનત્થજનનચિત્તપ્પકોપનાદિં ભયં ભયહેતું અયં બાલમહાજનો નાવબુજ્ઝતિ ન જાનાતીતિ.

લુદ્ધો અત્થં ન જાનાતીતિ અત્તત્થપરત્થાદિભેદં અત્થં હિતં લુદ્ધપુગ્ગલો યથાભૂતં ન જાનાતિ. **ધમ્મં ન પસ્સતી**તિ દસકુસલકમ્મપથધમ્મમ્પિ લુદ્ધો લોભેન અભિભૂતો પરિયાદિન્નચિત્તો ન પસ્સતિ પચ્ચક્ખતો ન જાનાતિ, પગેવ ઉત્તરિમનુસ્સધમ્મં. વુત્તમ્પિ ચેતં –

> ‘‘રત્તો ખો, બ્રાહ્મણ, રાગેન અભિભૂતો પરિયાદિન્નચિત્તો અત્તત્થમ્પિ યથાભૂતં ન પજાનાતિ, પરત્થમ્પિ યથાભૂતં ન પજાનાતિ, ઉભયત્થમ્પિ યથાભૂતં ન પજાનાતી’’તિઆદિ (અ॰ નિ॰ ૩.૫૫).

અન્ધતમન્તિ અન્ધભાવકરં તમં. **ય**ન્તિ યત્થ. ભુમ્મત્થે હિ એતં પચ્ચત્તવચનં. યસ્મિં કાલે લોભો સહતે અભિભવતિ નરં, અન્ધતમં તદા હોતીતિ. **ય**ન્તિ વા કારણવચનં. યસ્મા લોભો ઉપ્પજ્જમાનો નરં સહતે અભિભવતિ, તસ્મા અન્ધતમં તદા હોતીતિ યોજના, ય-ત-સદ્દાનં એકન્તસમ્બન્ધભાવતો. અથ વા **ય**ન્તિ કિરિયાપરામસનં, ‘‘લોભો સહતે’’તિ એત્થ યદેતં લોભસ્સ સહનં અભિભવનં વુત્તં. એતં અન્ધભાવકરસ્સ તમસ્સ ગમનં ઉપ્પાદોતિ અત્થો. અથ વા યં નરં લોભો સહતે અભિભવતિ, તસ્સ અન્ધતમં તદા હોતિ, તતો ચ લુદ્ધો અત્થં ન જાનાતિ, લુદ્ધો ધમ્મં ન પસ્સતીતિ એવમેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો.

યો ચ લોભં પહન્ત્વાનાતિ યો પુબ્બભાગે તદઙ્ગવસેન વિક્ખમ્ભનવસેન ચ યથારહં સમથવિપસ્સનાહિ લોભં પજહિત્વા તથા પજહનહેતુ **લોભનેય્યે** દિબ્બેપિ રૂપાદિકે ઉપટ્ઠિતે **ન લુબ્ભતિ**, બલવવિપસ્સનાનુભાવેન **લોભો પહીયતે તમ્હા**તિ તસ્મા અરિયપુગ્ગલા અરિયમગ્ગેન લોભો પહીયતિ પજહીયતિ, અચ્ચન્તમેવ પરિચ્ચજીયતિ. યથા કિં? **ઉદબિન્દૂવ પોક્ખરા**તિ પદુમિનિપણ્ણતો ઉદકબિન્દુ વિય. સેસગાથાનમ્પિ ઇમિના નયેન અત્થો વેદિતબ્બો.

તથા દોસસ્સ –

> ‘‘યદપિ દુટ્ઠો અભિસઙ્ખરોતિ કાયેન વાચાય મનસા તદપિ અકુસલં; યદપિ દુટ્ઠો દોસેન અભિભૂતો પરિયાદિન્નચિત્તો પરસ્સ અસતા દુક્ખં ઉપ્પાદેતિ વધેન વા બન્ધેન વા જાનિયા વા ગરહાય વા પબ્બાજનાય વા બલવમ્હિ બલત્થો ઇતિ, તદપિ અકુસલં. ઇતિસ્સમે દોસજા દોસનિદાના દોસસમુદયા દોસપચ્ચયા અનેકે પાપકા અકુસલા ધમ્મા સમ્ભવન્તી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૭૦).

તથા –

‘‘દુટ્ઠો ખો, બ્રાહ્મણ, દોસેન અભિભૂતો પરિયાદિન્નચિત્તો અત્તબ્યાબાધાયપિ ચેતેતિ, પરબ્યાબાધાયપિ ચેતેતિ, ઉભયબ્યાબાધાયપિ ચેતેતિ ચેતસિકમ્પિ દુક્ખં દોમનસ્સં પટિસંવેદેતી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૫૫).

તથા –

‘‘દુટ્ઠો ખો, બ્રાહ્મણ, દોસેન અભિભૂતો પરિયાદિન્નચિત્તો અત્તત્થમ્પિ યથાભૂતં ન પજાનાતિ , પરત્થમ્પિ યથાભૂતં ન પજાનાતિ, ઉભયત્થમ્પિ યથા ભૂતં ન પજાનાતી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૫૫) –

આદિસુત્તપદાનુસારેન અનત્થજનનતા અત્થહાનિહેતુતા ચ વેદિતબ્બા.

તથા મોહસ્સ ‘‘યદપિ મૂળ્હો અભિસઙ્ખરોતિ કાયેન વાચાય મનસા’’તિઆદિના (અ॰ નિ॰ ૩.૭૦), ‘‘મૂળ્હો ખો, બ્રાહ્મણ, મોહેન અભિભૂતો પરિયાદિન્નચિત્તો અત્તબ્યાબાધાયપિ ચેતેતી’’તિઆદિના(અ॰ નિ॰ ૩.૫૫), ‘‘અત્તત્થમ્પિ યથાભૂતં ન પજાનાતી’’તિઆદિના (અ॰ નિ॰ ૩.૫૫) ચ આગતસુત્તપદાનુસારેન વેદિતબ્બા.

તાલપક્કંવ બન્ધનાતિ તાલફલં વિય ઉસુમુપ્પાદેન વણ્ટતો, તતિયમગ્ગઞાણુપ્પાદેન તસ્સ ચિત્તતો દોસો પહીયતિ, પરિચ્ચજીયતીતિ અત્થો. **મોહં વિહન્તિ સો સબ્બ**ન્તિ સો અરિયપુગ્ગલો સબ્બં અનવસેસં મોહં ચતુત્થમગ્ગેન વિહન્તિ વિધમતિ સમુચ્છિન્દતિ. **આદિચ્ચોવુદયં તમ**ન્તિ આદિચ્ચો વિય ઉદયં ઉગ્ગચ્છન્તો તમં અન્ધકારં.

નવમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૦. દેવદત્તસુત્તવણ્ણના

૮૯. દસમે **તીહિ, ભિક્ખવે, અસદ્ધમ્મેહિ અભિભૂતો**તિ કા ઉપ્પત્તિ? દેવદત્તે હિ અવીચિમહાનિરયં પવિટ્ઠે દેવદત્તપક્ખિયા અઞ્ઞતિત્થિયા ચ ‘‘સમણેન ગોતમેન અભિસપિતો દેવદત્તો પથવિં પવિટ્ઠો’’તિ અબ્ભાચિક્ખિંસુ. તં સુત્વા સાસને અનભિપ્પસન્ના મનુસ્સા ‘‘સિયા નુ ખો એતદેવં, યથા ઇમે ભણન્તી’’તિ આસઙ્કં ઉપ્પાદેસું. તં પવત્તિં ભિક્ખૂ ભગવતો આરોચેસું. અથ ભગવા ‘‘ન, ભિક્ખવે, તથાગતા કસ્સચિ અભિસપં દેન્તિ, તસ્મા ન દેવદત્તો મયા અભિસપિતો, અત્તનો કમ્મેનેવ નિરયં પવિટ્ઠો’’તિ વત્વા તેસં મિચ્છાગાહં પટિસેધેન્તો ઇમાય અટ્ઠુપ્પત્તિયા ઇદં સુત્તં અભાસિ.

તત્થ **અસદ્ધમ્મેહી**તિ અસતં ધમ્મેહિ, અસન્તેહિ વા ધમ્મેહિ. **અતેકિચ્છો**તિ બુદ્ધેહિપિ અનિવત્તનીયત્તા અવીચિનિબ્બત્તિયા તિકિચ્છાભાવતો અતેકિચ્છો, અતિકિચ્છનીયોતિ અત્થો. અસન્તગુણસમ્ભાવનાધિપ્પાયેન પવત્તા પાપા ઇચ્છા એતસ્સાતિ પાપિચ્છો, તસ્સ ભાવો **પાપિચ્છતા** , તાય. ‘‘અહં બુદ્ધો ભવિસ્સામિ, સઙ્ઘં પરિહરિસ્સામી’’તિ તસ્સ ઇચ્છા ઉપ્પન્ના. કોકાલિકાદયો પાપા લામકા મિત્તા એતસ્સાતિ પાપમિત્તો, તસ્સ ભાવો **પાપમિત્તતા**, તાય. **ઉત્તરિકરણીયે**તિ ઝાનાભિઞ્ઞાહિ ઉત્તરિકરણીયે અધિગન્તબ્બે મગ્ગફલે અનધિગતે સતિ એવ, તં અનધિગન્ત્વાતિ અત્થો. **ઓરમત્તકેના**તિ અપ્પમત્તકેન ઝાનાભિઞ્ઞામત્તેન. **વિસેસાધિગમેના**તિ ઉત્તરિમનુસ્સધમ્માધિગમેન. **અન્તરા**તિ વેમજ્ઝે. **વોસાનં આપાદી**તિ અકતકિચ્ચોવ સમાનો ‘‘કતકિચ્ચોમ્હી’’તિ મઞ્ઞમાનો સમણધમ્મતો વિગમં આપજ્જિ. ઇતિ ભગવા ઇમિના સુત્તેન વિસેસતો પુથુજ્જનભાવે આદીનવં પકાસેસિ ભારિયો પુથુજ્જનભાવો, યત્ર હિ નામ ઝાનાભિઞ્ઞાપરિયોસાના સમ્પત્તિયો નિબ્બત્તેત્વાપિ

અનેકાનત્થાવહં નાનાવિધં દુક્ખહેતું અસન્તગુણસમ્ભાવનં અસપ્પુરિસસંસગ્ગં આલસિયાનુયોગઞ્ચ અવિજહન્તો અવીચિમ્હિ કપ્પટ્ઠિયં અતેકિચ્છં કિબ્બિસં પસવિસ્સતીતિ.

ગાથાસુ **મા**તિ પટિસેધે નિપાતો. **જાતૂ**તિ એકંસેન. **કોચી**તિ સબ્બસઙ્ગાહકવચનં. **લોકસ્મિ**ન્તિ સત્તલોકે. ઇદં વુત્તં હોતિ ‘‘ઇમસ્મિં સત્તલોકે કોચિ પુગ્ગલો એકંસેન પાપિચ્છો મા હોતૂ’’તિ. **તદમિનાપિ જાનાથ, પાપિચ્છાનં યથા ગતી**તિ પાપિચ્છાનં પુગ્ગલાનં યથા ગતિ યાદિસી નિપ્ફત્તિ, યાદિસો અભિસમ્પરાયો, તં ઇમિનાપિ કારણેન જાનાથાતિ દેવદત્તં નિદસ્સેન્તો એવમાહ. **પણ્ડિતોતિ સમઞ્ઞાતો**તિ પરિયત્તિબાહુસચ્ચેન પણ્ડિતોતિ ઞાતો. **ભાવિતત્તોતિ સમ્મતો**તિ ઝાનાભિઞ્ઞાહિ ભાવિતચિત્તોતિ સમ્ભાવિતો. તથા હિ સો પુબ્બે ‘‘મહિદ્ધિકો ગોધિપુત્તો, મહાનુભાવો ગોધિપુત્તો’’તિ ધમ્મસેનાપતિનાપિ પસંસિતો અહોસિ. **જલંવ યસસા અટ્ઠા, દેવદત્તોતિ વિસ્સુતો**તિ અત્તનો કિત્તિયા પરિવારેન જલન્તો વિય ઓભાસેન્તો વિય ઠિતો દેવદત્તોતિ એવં વિસ્સુતો પાકટો અહોસિ. ‘‘**મે સુત્ત**’’ન્તિપિ પાઠો, મયા સુતં સુતમત્તં, કતિપાહેનેવ અતથાભૂતત્તા તસ્સ તં પણ્ડિચ્ચાદિ સવનમત્તમેવાતિ અત્થો.

સો સમાનમનુચિણ્ણો, આસજ્જ નં તથાગતન્તિ સો એવંભૂતો દેવદત્તો ‘‘બુદ્ધોપિ સક્યપુત્તો, અહમ્પિ સક્યપુત્તો, બુદ્ધોપિ સમણો, અહમ્પિ સમણો, બુદ્ધોપિ ઇદ્ધિમા, અહમ્પિ ઇદ્ધિમા, બુદ્ધોપિ દિબ્બચક્ખુકો, અહમ્પિ દિબ્બચક્ખુકો, બુદ્ધોપિ દિબ્બસોતકો, અહમ્પિ દિબ્બસોતકો, બુદ્ધોપિ ચેતોપરિયઞાણલાભી, અહમ્પિ ચેતોપરિયઞાણલાભી, બુદ્ધોપિ અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્ને ધમ્મે જાનાતિ, અહમ્પિ તે જાનામી’’તિ અત્તનો પમાણં અજાનિત્વા સમ્માસમ્બુદ્ધં અત્તના સમસમટ્ઠપનેન સમાનં આપજ્જન્તો ‘‘ઇદાનાહં બુદ્ધો ભવિસ્સામિ, ભિક્ખુસઙ્ઘં પરિહરિસ્સામી’’તિ અભિમારપયોજના તથાગતં આસજ્જ આસાદેત્વા વિહેઠેત્વા. ‘‘પમાદમનુજીનો’’તિપિ પઠન્તિ. તસ્સત્થો ‘‘વુત્તનયેન પમાદં આપજ્જન્તો પમાદં નિસ્સાય ભગવતા સદ્ધિં યુગગ્ગાહચિત્તુપ્પાદેન સહેવ ઝાનાભિઞ્ઞાહિ અનુજીનો પરિહીનો’’તિ. **અવીચિનિરયં પત્તો, ચતુદ્વારં ભયાનક**ન્તિ જાલાનં તત્થ ઉપ્પન્નસત્તાનં વા નિરન્તરતાય ‘‘અવીચી’’તિ લદ્ધનામં ચતૂસુ પસ્સેસુ ચતુમહાદ્વારયોગેન ચતુદ્વારં અતિભયાનકં મહાનિરયં પટિસન્ધિગ્ગહણવસેન પત્તો. તથા હિ વુત્તં –

> ‘‘ચતુક્કણ્ણો ચતુદ્વારો, વિભત્તો ભાગસો મિતો;
> અયોપાકારપરિયન્તો, અયસા પટિકુજ્જિતો.
>
> ‘‘તસ્સ અયોમયા ભૂમિ, જલિતા તેજસા યુતા;
> સમન્તા યોજનસતં, ફરિત્વા તિટ્ઠતિ સબ્બદા’’તિ. (મ॰ નિ॰ ૩.૨૫૦; અ॰ નિ॰ ૩.૩૬; પે॰ વ॰ ૬૯૩-૬૯૪; જા॰ ૨.૧૯.૮૬-૮૭);

અદુટ્ઠસ્સાતિ અદુટ્ઠચિત્તસ્સ. **દુબ્ભે**તિ દૂસેય્ય. **તમેવ પાપં ફુસતી**તિ તમેવ અદુટ્ઠદુબ્ભિં પાપપુગ્ગલં પાપં નિહીનં પાપફલં ફુસતિ પાપુણાતિ અભિભવતિ. **ભેસ્મા**તિ વિપુલભાવેન ગમ્ભીરભાવેન ચ ભિંસાપેન્તો વિય, વિપુલગમ્ભીરોતિ અત્થો. **વાદેના**તિ દોસેન. **વિહિંસતી**તિ બાધતિ આસાદેતિ. **વાદો તમ્હિ ન રૂહતી**તિ તસ્મિં તથાગતે પરેન આરોપિયમાનો દોસો ન રુહતિ, ન તિટ્ઠતિ, વિસકુમ્ભો વિય સમુદ્દસ્સ, ન તસ્સ વિકારં જનેતીતિ અત્થો.

એવં છહિ ગાથાહિ પાપિચ્છતાદિસમન્નાગતસ્સ નિરયૂપગભાવદસ્સનેન દુક્ખતો અપરિમુત્તતં દસ્સેત્વા ઇદાનિ તપ્પટિપક્ખધમ્મસમન્નાગતસ્સ દુક્ખક્ખયં દસ્સેન્તો ‘‘**તાદિસં મિત્ત**’’ન્તિ ઓસાનગાથમાહ. તસ્સત્થો –

યસ્સ સમ્મા પટિપન્નસ્સ **મગ્ગાનુગો** પટિપત્તિમગ્ગં અનુગતો સમ્મા પટિપન્નો અપ્પિચ્છતાદિગુણસમન્નાગમેન સકલવટ્ટદુક્ખસ્સ **ખયં** પરિયોસાનં પાપુણેય્ય. તાદિસં બુદ્ધં વા બુદ્ધસાવકં વા **પણ્ડિતો** સપ્પઞ્ઞો, અત્તનો **મિત્તં કુબ્બેથ** તેન મેત્તિકં કરેય્ય, **તઞ્ચ સેવેય્ય** તમેવ પયિરુપાસેય્યાતિ.

ઇતિ ઇમસ્મિં વગ્ગે છટ્ઠસત્તમસુત્તેસુ વિવટ્ટં કથિતં, ઇતરેસુ વટ્ટવિવટ્ટં કથિતં.

દસમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ચતુત્થવગ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૫. પઞ્ચમવગ્ગો

૧. અગ્ગપ્પસાદસુત્તવણ્ણના

૯૦. પઞ્ચમવગ્ગસ્સ પઠમે **અગ્ગપ્પસાદા**તિ એત્થ અયં **અગ્ગ**સદ્દો આદિકોટિકોટ્ઠાસસેટ્ઠેસુ દિસ્સતિ. તથા હેસ ‘‘અજ્જતગ્ગે, સમ્મ દોવારિક, આવરામિ દ્વારં નિગણ્ઠાનં નિગણ્ઠીનં (મ॰ નિ॰ ૨.૭૦). અજ્જતગ્ગે પાણુપેતં સરણં ગત’’ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૫૦; પારા॰ ૧૫) ચ આદીસુ આદિમ્હિ દિસ્સતિ. ‘‘તેનેવ અઙ્ગુલગ્ગેન તં અઙ્ગુલગ્ગં પરામસેય્ય (કથા॰ ૪૪૧). ઉચ્છગ્ગં વેળગ્ગ’’ન્તિ ચ આદીસુ કોટિયં. ‘‘અમ્બિલગ્ગં વા મધુરગ્ગં વા તિત્તકગ્ગં વા (સં॰ નિ॰ ૫.૩૭૪). અનુજાનામિ, ભિક્ખવે, વિહારગ્ગેન વા પરિવેણગ્ગેન વા ભાજેતુ’’ન્તિ (ચૂળવ॰ ૩૧૮) ચ આદીસુ કોટ્ઠાસે. ‘‘અયં ઇમેસં ચતુન્નં પુગ્ગલાનં અગ્ગો ચ સેટ્ઠો ચ ઉત્તમો ચ પવરો ચ (અ॰ નિ॰ ૪.૯૫). અગ્ગોહમસ્મિ લોકસ્સા’’તિ ચ આદીસુ (દી॰ નિ॰ ૨.૩૧; મ॰ નિ॰ ૩.૨૦૭) સેટ્ઠે. સ્વાયમિધાપિ સેટ્ઠેયેવ દટ્ઠબ્બો. તસ્મા અગ્ગેસુ સેટ્ઠેસુ પસાદા, અગ્ગભૂતા સેટ્ઠભૂતા વા પસાદા અગ્ગપ્પસાદાતિ અત્થો.

પુરિમસ્મિઞ્ચ અત્થે અગ્ગસદ્દેન બુદ્ધાદિરતનત્તયં વુચ્ચતિ. તેસુ ભગવા તાવ અસદિસટ્ઠેન, ગુણવિસિટ્ઠટ્ઠેન, અસમસમટ્ઠેન ચ અગ્ગો. સો હિ મહાભિનીહારં દસન્નં પારમીનં પવિચયઞ્ચ આદિં કત્વા તેહિ બોધિસમ્ભારગુણેહિ ચેવ બુદ્ધગુણેહિ ચ સેસજનેહિ અસદિસોતિ અસદિસટ્ઠેન અગ્ગો. યે ચસ્સ ગુણા મહાકરુણાદયો, તે સેસસત્તાનં ગુણેહિ વિસિટ્ઠાતિ ગુણવિસિટ્ઠટ્ઠેનપિ સબ્બસત્તુત્તમતાય અગ્ગો. યે પન પુરિમકા સમ્માસમ્બુદ્ધા સબ્બસત્તેહિ અસમા, તેહિ સદ્ધિં અયમેવ રૂપકાયગુણેહિ ચેવ ધમ્મકાયગુણેહિ ચ સમોતિ અસમસમટ્ઠેનપિ અગ્ગો. તથા દુલ્લભપાતુભાવતો અચ્છરિયમનુસ્સભાવતો બહુજનહિતસુખાવહતો અદુતિયઅસહાયાદિભાવતો ચ ભગવા લોકે અગ્ગોતિ વુચ્ચતિ. યથાહ –

> ‘‘એકપુગ્ગલસ્સ , ભિક્ખવે, પાતુભાવો દુલ્લભો લોકસ્મિં, કતમસ્સ એકપુગ્ગલસ્સ? તથાગતસ્સ અરહતો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ.
>
> ‘‘એકપુગ્ગલો , ભિક્ખવે, લોકે ઉપ્પજ્જમાનો ઉપ્પજ્જતિ અચ્છરિયમનુસ્સો.
>
> ‘‘એકપુગ્ગલો, ભિક્ખવે, લોકે ઉપ્પજ્જમાનો ઉપ્પજ્જતિ બહુજન…પે॰… સમ્માસમ્બુદ્ધો.

“એકપુગ્ગલો, ભિક્ખવે, લોકે ઉપ્પજ્જમાનો ઉપ્પજ્જતિ, અદુતિયો અસહાયો અપ્પટિમો અપ્પટિસમો અપ્પટિભાગો અપ્પટિપુગ્ગલો અસમો અસમસમો દ્વિપદાનં અગ્ગો. કતમો એકપુગ્ગલો? તથાગતો અરહં સમ્માસમ્બુદ્ધો”તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૧૭૦-૧૭૨, ૧૭૪).

ધમ્મસઙ્ઘાપિ અઞ્ઞધમ્મસઙ્ઘેહિ અસદિસટ્ઠેન વિસિટ્ઠગુણતાય દુલ્લભપાતુભાવાદિના ચ અગ્ગા. તથા હિ તેસં સ્વાક્ખાતતાદિસુપ્પટિપન્નતાદિગુણવિસેસેહિ અઞ્ઞધમ્મસઙ્ઘા સદિસા અપ્પતરનિહીના વા નત્થિ, કુતો સેટ્ઠા. સયમેવ ચ પન તેહિ વિસિટ્ઠગુણતાય સેટ્ઠા. તથા દુલ્લભુપ્પાદઅચ્છરિયભાવબહુજનહિતસુખાવહા અદુતિયઅસહાયાદિસભાવા ચ તે. યદગ્ગેન હિ ભગવા દુલ્લભપાતુભાવો, તદગ્ગેન ધમ્મસઙ્ઘાપીતિ. અચ્છરિયાદિભાવેપિ એસેવ નયો. એવં અગ્ગેસુ સેટ્ઠેસુ ઉત્તમેસુ પવરેસુ ગુણવિસિટ્ઠેસુ પસાદાતિ **અગ્ગપ્પસાદા**.

દુતિયસ્મિં પન અત્થે યથાવુત્તેસુ અગ્ગેસુ બુદ્ધાદીસુ ઉપ્પત્તિયા અગ્ગભૂતા પસાદા અગ્ગપ્પસાદા. યે પન અરિયમગ્ગેન આગતા અવેચ્ચપ્પસાદા, તે એકન્તેનેવ અગ્ગભૂતા પસાદાતિ અગ્ગપ્પસાદા. યથાહ “ઇધ , ભિક્ખવે, અરિયસાવકો બુદ્ધે અવેચ્ચપ્પસાદેન સમન્નાગતો હોતી”તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૨૭). અગ્ગવિપાકત્તાપિ ચેતે અગ્ગપ્પસાદા. વુત્તઞ્હિ “અગ્ગે ખો પન પસન્નાનં અગ્ગો વિપાકો”તિ.

યાવતાતિ યત્તકા. **સત્તા**તિ પાણિનો. **અપદા**તિ અપાદકા. **દ્વિપદા**તિ દ્વિપાદકા. સેસપદદ્વયેપિ એસેવ નયો. વા-સદ્દો સમુચ્ચયત્થો, ન વિકપ્પત્થો. યથા “અનુપ્પન્નો વા કામાસવો ઉપ્પજ્જતિ, ઉપ્પન્નો વા કામાસવો પવડ્ઢતી”તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૭) એત્થ અનુપ્પન્નો ચ ઉપ્પન્નો ચાતિ અત્થો. યથા ચ “ભૂતાનં વા સત્તાનં ઠિતિયા સમ્ભવેસીનં વા અનુગ્ગહાયા”તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૦૨; સં॰ નિ॰ ૨.૧૨) એત્થ ભૂતાનઞ્ચ સમ્ભવેસીનઞ્ચાતિ અત્થો. યથા ચ “અગ્ગિતો વા ઉદકતો વા મિથુભેદતો વા”તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૧૫૨; ઉદા॰ ૭૬; મહાવ॰ ૨૮૬) એત્થ અગ્ગિતો ચ ઉદકતો ચ મિથુભેદતો ચાતિ અત્થો, એવં “અપદા વા...પે॰... અગ્ગમક્ખાયતી”તિ એત્થાપિ અપદા ચ દ્વિપદા ચાતિ સમ્પિણ્ડનવસેન અત્થો દટ્ઠબ્બો. તેન વુત્તં “વા-સદ્દો સમુચ્ચયત્થો, ન વિકપ્પત્થો”તિ.

રૂપિનોતિ રૂપવન્તો. ન રૂપિનોતિ **અરૂપિનો**. **સઞ્ઞિનો**તિ સઞ્ઞાવન્તો. ન સઞ્ઞિનોતિ **અસઞ્ઞિનો**. **નેવસઞ્ઞિનાસઞ્ઞિનો** નામ ભવગ્ગપરિયાપન્ના. એત્તાવતા ચ કામભવો, રૂપભવો, અરૂપભવો, એકવોકારભવો, ચતુવોકારભવો, પઞ્ચવોકારભવો, સઞ્ઞીભવો, અસઞ્ઞીભવો, નેવસઞ્ઞીનાસઞ્ઞીભવોતિ નવવિધેપિ ભવે સત્તે અનવસેસતો પરિયાદિયિત્વા દસ્સેસિ ધમ્મરાજા. એત્થ હિ રૂપિગ્ગહણેન કામભવો રૂપભવો પઞ્ચવોકારભવો એકવોકારભવો ચ દસ્સિતો, અરૂપિગ્ગહણેન અરૂપભવો ચતુવોકારભવો ચ દસ્સિતો. સઞ્ઞીભવાદયો પન સરૂપેનેવ દસ્સિતા. અપદાદિગ્ગહણેન કામભવપઞ્ચવોકારભવસઞ્ઞીભવાનં એકદેસો દસ્સિતોતિ.

કસ્મા પનેત્થ યથા અદુતિયસુત્તે “દ્વિપદાનં અગ્ગો”તિ દ્વિપદાનં ગહણમેવ અકત્વા અપદાદિગ્ગહણં કતન્તિ? વુચ્ચતે – અદુતિયસુત્તે તાવ સેટ્ઠતરવસેન દ્વિપદગ્ગહણમેવ કતં. ઇમસ્મિઞ્હિ લોકે સેટ્ઠો નામ ઉપ્પજ્જમાનો અપદચતુપ્પદબહુપ્પદેસુ ન ઉપ્પજ્જતિ, દ્વિપદેસુયેવ ઉપ્પજ્જતિ. કતરેસુ દ્વિપદેસુ? મનુસ્સેસુ ચેવ દેવેસુ ચ. મનુસ્સેસુ ઉપ્પજ્જમાનો સકલલોકં વસે વત્તેતું સમત્થો બુદ્ધો હુત્વા ઉપ્પજ્જતિ. અઙ્ગુત્તરટ્ઠકથાયં પન “તિસહસ્સિમહાસહસ્સિલોકધાતું વસે વત્તેતું સમત્થો”તિ (અ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧.૧૭૪) વુત્તં. દેવેસુ ઉપ્પજ્જમાનો દસસહસ્સિલોકધાતું વસે વત્તનકો મહાબ્રહ્મા હુત્વા ઉપ્પજ્જતિ, સો તસ્સ કપ્પિયકારકો વા આરામિકો વા સમ્પજ્જતિ. ઇતિ તતોપિ સેટ્ઠતરવસેનેસ “દ્વિપદાનં અગ્ગો”તિ તત્થ વુત્તો, ઇધ પન અનવસેસપરિયાદાનવસેન

એવં વુત્તં. યાવત્તકા હિ સત્તા અત્તભાવપરિયાપન્ના અપદા વા...પે॰... નેવસઞ્ઞીનાસઞ્ઞિનો વા, તથાગતો તેસં અગ્ગમક્ખાયતીતિ. નિદ્ધારણે ચેતં સામિવચનં, મકારો પદસન્ધિકરો. અગ્ગો અક્ખાયતીતિ પદવિભાગો.

અગ્ગો વિપાકો હોતીતિ અગ્ગે સમ્માસમ્બુદ્ધે પસન્નાનં યો પસાદો, સો અગ્ગો સેટ્ઠો ઉત્તમો કોટિભૂતો વા, તસ્મા તસ્સ વિપાકોપિ અગ્ગો સેટ્ઠો ઉત્તમો કોટિભૂતો ઉળારતમો પણીતતમો હોતિ. સો પન પસાદો દુવિધો લોકિયલોકુત્તરભેદતો. તેસુ લોકિયસ્સ તાવ –

> ''યે કેચિ બુદ્ધં સરણં ગતાસે, ન તે ગમિસ્સન્તિ અપાયભૂમિં;
> પહાય માનુસં દેહં, દેવકાયં પરિપૂરેસ્સન્તિ. (દી॰ નિ॰ ૨.૩૩૨; સં॰ નિ॰ ૧.૩૭);
>
> ''બુદ્ધોતિ કિત્તયન્તસ્સ, કાયે ભવતિ યા પીતિ;
> વરમેવ હિ સા પીતિ, કસિણેનપિ જમ્બુદીપસ્સ.
>
> ''સતં હત્થી સતં અસ્સા, સતં અસ્સતરી રથા;
> સતં કઞ્ઞાસહસ્સાનિ, આમુક્કમણિકુણ્ડલા;
> એકસ્સ પદવીતિહારસ્સ, કલં નાગ્ઘન્તિ સોળસિં''. (સં॰ નિ॰ ૧.૨૪૨; ચૂળવ॰ ૩૦૫);
>
> ''સાધુ ખો, દેવાનમિન્દ, બુદ્ધં સરણગમનં હોતિ, બુદ્ધં સરણગમનહેતુ ખો, દેવાનમિન્દ, એવમિધેકચ્ચે સત્તા કાયસ્સ ભેદા પરં મરણા સુગતિં સગ્ગં લોકં ઉપપજ્જન્તિ. તે અઞ્ઞે દેવે દસહિ ઠાનેહિ અધિગણ્હન્તિ – દિબ્બેન આયુના, દિબ્બેન વણ્ણેન, દિબ્બેન સુખેન, દિબ્બેન યસેન, દિબ્બેન આધિપતેય્યેન, દિબ્બેહિ રૂપેહિ, દિબ્બેહિ સદ્દેહિ, દિબ્બેહિ ગન્ધેહિ, દિબ્બેહિ રસેહિ, દિબ્બેહિ ફોટ્ઠબ્બેહી''તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૩૪૧) –

એવમાદીનં સુત્તપદાનં વસેન પસાદસ્સ ફલવિસેસયોગો વેદિતબ્બો. તસ્મા સો અપાયદુક્ખવિનિવત્તનેન સદ્ધિં સમ્પત્તિભવેસુ સુખવિપાકદાયકોતિ દટ્ઠબ્બો. લોકુત્તરો પન સામઞ્ઞફલવિપાકદાયકો વટ્ટદુક્ખવિનિવત્તકો ચ. સબ્બોપિ ચાયં પસાદો પરમ્પરાય વટ્ટદુક્ખં વિનિવત્તેતિયેવ. વુત્તઞ્હેતં –

> ''યસ્મિં , ભિક્ખવે, સમયે અરિયસાવકો અત્તનો સદ્ધં અનુસ્સરતિ, નેવસ્સ તસ્મિં સમયે રાગપરિયુટ્ઠિતં ચિત્તં હોતિ, ન દોસપરિયુટ્ઠિતં, ન મોહપરિયુટ્ઠિતં ચિત્તં હોતિ, ઉજુગતમેવસ્સ તસ્મિં સમયે ચિત્તં હોતિ. ઉજુગતચિત્તસ્સ પામોજ્જં જાયતિ, પમુદિતસ્સ પીતિ જાયતિ...પે॰... નાપરં ઇત્થત્તાયાતિ પજાનાતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૬.૧૦; ૨૬).

ધમ્માતિ સભાવધમ્મા. **સઙ્ખતા**તિ સમેચ્ચ સમ્ભુય્ય પચ્ચયેહિ કતાતિ સઙ્ખતા, સપ્પચ્ચયધમ્મા. હેતૂહિ પચ્ચયેહિ ચ ન કેહિચિ કતાતિ **અસઙ્ખતા**, અપ્પચ્ચયનિબ્બાનં. સઙ્ખતાનં પટિયોગિભાવેન ''અસઙ્ખતા''તિ પુથુવચનં. **વિરાગો તેસં અગ્ગમક્ખાયતી**તિ તેસં સઙ્ખતાસઙ્ખતધમ્માનં યો વિરાગસઙ્ખાતો અસઙ્ખતધમ્મો, સો સભાવેનેવ સણ્હસુખુમભાવતો સન્તતરપણીતતરભાવતો ગમ્ભીરાદિભાવતો મદનિમ્મદનાદિભાવતો ચ અગ્ગં સેટ્ઠં ઉત્તમં પવરન્તિ વુચ્ચતિ. **યદિદ**ન્તિ નિપાતો, યો અયન્તિ અત્થો. **મદનિમ્મદનો**તિઆદીનિ સબ્બાનિ નિબ્બાનવેવચનાનિયેવ. તથા હિ તં આગમ્મ માનમદપુરિસમદાદિકો સબ્બો મદો નિમ્મદીયતિ પમદ્દીયતિ, કામપિપાસાદિકા સબ્બા પિપાસા વિનીયતિ, કામાલયાદિકા સબ્બેપિ આલયા સમુગ્ઘાતીયન્તિ, સબ્બેપિ

કમ્મવટ્ટકિલેસવટ્ટવિપાકવટ્ટા ઉપચ્છિજ્જન્તિ, અટ્ઠસતભેદા સબ્બાપિ તણ્હા ખીયતિ, સબ્બેપિ કિલેસા વિરજ્જન્તિ, સબ્બં દુક્ખં નિરુજ્ઝતિ, તસ્મા મદનિમ્મદનો...પે॰... નિરોધોતિ વુચ્ચતિ. યા પનેસા તણ્હા ભવેન ભવં, ફલેન કમ્મં વિનતિ સંસિબ્બતીતિ કત્વા વાનન્તિ વુચ્ચતિ. તં વાનં એત્થ નત્થિ, એતસ્મિં વા અધિગતે અરિયપુગ્ગલસ્સ ન હોતીતિ **નિબ્બાનં**.

અગ્ગો વિપાકો હોતીતિ એત્થાપિ –

''યે કેચિ ધમ્મં સરણં ગતાસે...પે॰.... (દી॰ નિ॰ ૨.૩૩૨; સં॰ નિ॰ ૧.૩૭);

''ધમ્મોતિ કિત્તયન્તસ્સ, કાયે ભવતિ યા પીતિ...પે॰....

''સાધુ ખો, દેવાનમિન્દ, ધમ્મં સરણગમનં હોતિ. ધમ્મં સરણગમનહેતુ ખો, દેવાનમિન્દ, એવમિધેકચ્ચે...પે॰... દિબ્બેહિ ફોટ્ઠબ્બેહી''તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૩૪૧) –

એવમાદીનં સુત્તપદાનં વસેન ધમ્મે પસાદસ્સ ફલવિસેસયોગો વેદિતબ્બો. એવમેત્થ અસઙ્ખતધમ્મવસેનેવ અગ્ગભાવો આગતો, સબ્બસઙ્ખતનિસ્સરણદસ્સનત્થં અરિયમગ્ગવસેનપિ અયમત્થો લબ્ભતેવ. વુત્તઞ્હેતં –

''યાવતા , ભિક્ખવે, ધમ્મા સઙ્ખતા, અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો તેસં અગ્ગમક્ખાયતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૩૪).

''મગ્ગાનટ્ઠઙ્ગિકો સેટ્ઠો''તિ ચ. (ધ॰ પ॰ ૨૭૩).

સઙ્ઘા વા ગણા વાતિ જનસમૂહસઙ્ખાતા યાવતા લોકે સઙ્ઘા વા ગણા વા. **તથાગતસાવકસઙ્ઘો**તિ અટ્ઠઅરિયપુગ્ગલસમૂહસઙ્ખાતો દિટ્ઠિસીલસામઞ્ઞેન સંહતો તથાગતસ્સ સાવકસઙ્ઘો. **તેસં અગ્ગમક્ખાયતી**તિ અત્તનો સીલસમાધિપઞ્ઞાવિમુત્તિઆદિગુણવિસેસેન તેસં સઙ્ઘાનં અગ્ગો સેટ્ઠો ઉત્તમો પવરોતિ વુચ્ચતિ. **યદિદન્તિ** યાનિ ઇમાનિ. **ચત્તારિ પુરિસયુગાની**તિ યુગળવસેન પઠમમગ્ગટ્ઠો પઠમફલટ્ઠોતિ ઇદમેકં યુગળં, યાવ ચતુત્થમગ્ગટ્ઠો ચતુત્થફલટ્ઠોતિ ઇદમેકં યુગળન્તિ એવં ચત્તારિ પુરિસયુગાનિ. **અટ્ઠ પુરિસપુગ્ગલા**તિ પુરિસપુગ્ગલવસેન એકો પઠમમગ્ગટ્ઠો એકો પઠમફલટ્ઠોતિ ઇમિના નયેન અટ્ઠ પુરિસપુગ્ગલા. એત્થ ચ પુરિસોતિ વા પુગ્ગલોતિ વા એકત્થાનિ એતાનિ પદાનિ, વેનેય્યવસેન પનેવં વુત્તં. **એસ ભગવતો સાવકસઙ્ઘો**તિ યાનિમાનિ યુગવસેન ચત્તારિ પુરિસયુગાનિ, પાટેક્કતો અટ્ઠ પુરિસપુગ્ગલા, એસ ભગવતો સાવકસઙ્ઘો.

આહુનેય્યોતિઆદીસુ આનેત્વા હુનિતબ્બન્તિ આહુનં, દૂરતોપિ આગન્ત્વા સીલવન્તેસુ દાતબ્બન્તિ અત્થો. ચતુન્નં પચ્ચયાનમેતં અધિવચનં. મહપ્ફલભાવકરણતો તં આહુનં પટિગ્ગહેતું યુત્તોતિ આહુનેય્યો. અથ વા દૂરતોપિ આગન્ત્વા સબ્બં સાપતેય્યમ્પિ એત્થ હુનિતબ્બં, સક્કાદીનમ્પિ આહવનં અરહતીતિ વા આહવનીયો. યો ચાયં બ્રાહ્મણાનં આહવનીયો નામ અગ્ગિ, યત્થ હુતં મહપ્ફલન્તિ તેસં લદ્ધિ, સો ચે હુતસ્સ મહપ્ફલતાય આહવનીયો, સઙ્ઘોવ આહવનીયો. સઙ્ઘે હુતઞ્હિ મહપ્ફલં હોતિ. યથાહ –

''યો ચ વસ્સસતં જન્તુ, અગ્ગિં પરિચરે વને;
એકઞ્ચ ભાવિતત્તાનં, મુહુત્તમપિ પૂજયે;

> સા એવ પૂજના સેય્યો, યઞ્ચે વસ્સસતં હુત''ન્તિ. (ધ॰ પ॰ ૧૦૭);

તયિદં નિકાયન્તરે ''આહવનીયો''તિ પદં ઇધ ''આહુનેય્યો''તિ ઇમિના પદેન અત્થતો એકં, બ્યઞ્જનતો પન કિઞ્ચિમત્તમેવ નાનં, તસ્મા એવમત્થવણ્ણના કતા.

પાહુનેય્યોતિ એત્થ પન પાહુનં વુચ્ચતિ દિસાવિદિસતો આગતાનં પિયમનાપાનં ઞાતિમિત્તાનં અત્થાય સક્કારેન પટિયત્તં આગન્તુકદાનં, તમ્પિ ઠપેત્વા તે તથારૂપે પાહુનકે સઙ્ઘસ્સેવ દાતું યુત્તં. તથા હેસ એકબુદ્ધન્તરેપિ દિસ્સતિ અબ્બોકિણ્ણઞ્ચ. અયં પનેત્થ પદત્થો – ''પિયમનાપત્તકરેહિ ધમ્મેહિ સમન્નાગતો''તિ એવં પાહુનમસ્સ દાતું યુત્તં, પાહુનઞ્ચ પટિગ્ગહેતું યુત્તોતિ પાહુનેય્યો. યેસં પન પાહવનીયોતિ પાળિ, તેસં યસ્મા સઙ્ઘો પુબ્બકારં અરહતિ, તસ્મા સઙ્ઘો સબ્બપઠમં આનેત્વા એત્થ હુનિતબ્બન્તિ પાહવનીયો, સબ્બપ્પકારેન વા આહવનં અરહતીતિ પાહવનીયો. સ્વાયમિધ તેનેવ અત્થેન પાહુનેય્યોતિ વુચ્ચતિ.

''દક્ખિણા''તિ પરલોકં સદ્દહિત્વા દાતબ્બદાનં, તં દક્ખિણં અરહતિ દક્ખિણાય વા હિતો મહપ્ફલભાવકરણેન વિસોધનતોતિ **દક્ખિણેય્યો**. ઉભો હત્થે સિરસિ પતિટ્ઠપેત્વા સબ્બલોકેન કરિયમાનં અઞ્જલિકમ્મં અરહતીતિ **અઞ્જલિકરણીયો**. **અનુત્તરં પુઞ્ઞક્ખેત્તં લોકસ્સા**તિ સબ્બલોકસ્સ અસદિસં પુઞ્ઞવિરૂહનટ્ઠાનં. યથા હિ રત્તસાલીનં વા યવાનં વા વિરૂહનટ્ઠાનં ''રત્તસાલિક્ખેત્તં યવક્ખેત્ત''ન્તિ વુચ્ચતિ, એવં સઙ્ઘો સદેવકસ્સ લોકસ્સ પુઞ્ઞવિરૂહનટ્ઠાનં. સઙ્ઘં નિસ્સાય હિ લોકસ્સ નાનપ્પકારહિતસુખનિબ્બત્તકાનિ પુઞ્ઞાનિ વિરૂહન્તિ, તસ્મા સઙ્ઘો અનુત્તરં પુઞ્ઞક્ખેત્તં લોકસ્સ. ઇધાપિ –

> ''યે કેચિ સઙ્ઘં સરણં ગતાસે...પે॰.... (દી॰ નિ॰ ૨.૩૩૨; સં॰ નિ॰ ૧.૩૭);

> ''સઙ્ઘોતિ કિત્તયન્તસ્સ, કાયે ભવતિ યા પીતિ...પે॰...''.

> ''સાધુ ખો, દેવાનમિન્દ, સઙ્ઘં સરણગમનં હોતિ, સઙ્ઘં સરણગમનહેતુ ખો દેવાનમિન્દ...પે॰... દિબ્બેહિ ફોટ્ઠબ્બેહી''તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૩૪૧) –

આદીનં સુત્તપદાનં વસેન સઙ્ઘે પસાદસ્સ ફલવિસેસયોગો, તેનસ્સ અગ્ગતા અગ્ગવિપાકતા ચ વેદિતબ્બા. તથા અનુત્તરિયપટિલાભો સત્તમભવાદિતો પટ્ઠાય વટ્ટદુક્ખસમુચ્છેદો અનુત્તરસુખાધિગમોતિ એવમાદિઉળારફલનિપ્ફાદનવસેન અગ્ગવિપાકતા વેદિતબ્બા.

ગાથાસુ **અગ્ગતો**તિ અગ્ગે રતનત્તયે, અગ્ગભાવતો વા પસન્નાનં. **અગ્ગં ધમ્મ**ન્તિ અગ્ગસભાવં બુદ્ધસુબુદ્ધતં ધમ્મસુધમ્મતં સઙ્ઘસુપ્પટિપત્તિં રતનત્તયસ્સ અનઞ્ઞસાધારણં ઉત્તમસભાવં , દસબલાદિસ્વાક્ખાતતાદિસુપ્પટિપન્નતાદિગુણસભાવં વા **વિજાનતં** વિજાનન્તાનં. એવં સાધારણતો અગ્ગપ્પસાદવત્થું દસ્સેત્વા ઇદાનિ અસાધારણતો તં વિભાગેન દસ્સેતું ''**અગ્ગે બુદ્ધે**''તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **પસન્નાન**ન્તિ અવેચ્ચપ્પસાદેન ઇતરપ્પસાદેન ચ પસન્નાનં અધિમુત્તાનં. **વિરાગૂપસમે**તિ વિરાગે ઉપસમે ચ, સબ્બસ્સ રાગસ્સ સબ્બેસં કિલેસાનં અચ્ચન્તવિરાગહેતુભૂતે અચ્ચન્તઉપસમહેતુભૂતે ચાતિ અત્થો. **સુખે**તિ વટ્ટદુક્ખક્ખયભાવેન સઙ્ખારૂપસમસુખભાવેન ચ સુખે.

અગ્ગસ્મિં દાનં દદતન્તિ અગ્ગે રતનત્તયે દાનં દેન્તાનં દેય્યધમ્મં પરિચ્ચજન્તાનં. તત્થ ધરમાનં ભગવન્તં ચતૂહિ પચ્ચયેહિ ઉપટ્ઠહન્તા પૂજેન્તા સક્કરોન્તા પરિનિબ્બુતઞ્ચ ભગવન્તં ઉદ્દિસ્સ ધાતુચેતિયાદિકે ઉપટ્ઠહન્તા પૂજેન્તા સક્કરોન્તા બુદ્ધે દાનં દદન્તિ નામ. ''ધમ્મં પૂજેસ્સામા''તિ ધમ્મધરે પુગ્ગલે ચતૂહિ પચ્ચયેહિ ઉપટ્ઠહન્તા પૂજેન્તા સક્કરોન્તા ધમ્મઞ્ચ ચિરટ્ઠિતિકં કરોન્તા ધમ્મે દાનં દદન્તિ નામ. તથા અરિયસઙ્ઘં ચતૂહિ પચ્ચયેહિ ઉપટ્ઠહન્તા પૂજેન્તા સક્કરોન્તા તં ઉદ્દિસ્સ ઇતરસ્મિમ્પિ તથા પટિપજ્જન્તા સઙ્ઘે દાનં દદન્તિ નામ. **અગ્ગં પુઞ્ઞં પવડ્ઢતીતિ** એવં રતનત્તયે પસન્નેન ચેતસા ઉળારં પરિચ્ચાગં ઉળારઞ્ચ પૂજાસક્કારં પવત્તેન્તાનં દિવસે દિવસે અગ્ગં ઉળારં કુસલં ઉપચીયતિ. ઇદાનિ તસ્સ પુઞ્ઞસ્સ અગ્ગવિપાકતાય અગ્ગભાવં દસ્સેતું ''**અગ્ગં આયૂ**''તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **અગ્ગં આયૂતિ** દિબ્બં વા માનુસં વા અગ્ગં ઉળારતમં આયુ. **પવડ્ઢતીતિ** ઉપરૂપરિ બ્રૂહતિ. **વણ્ણોતિ** રૂપસમ્પદા. **યસોતિ** પરિવારસમ્પદા. **કિત્તીતિ** થુતિઘોસો. **સુખન્તિ** કાયિકં ચેતસિકઞ્ચ સુખં. **બલન્તિ** કાયબલં ઞાણબલઞ્ચ.

અગ્ગસ્સ દાતાતિ અગ્ગસ્સ રતનત્તયસ્સ દાતા, અથ વા અગ્ગસ્સ દેય્યધમ્મસ્સ દાનં ઉળારં કત્વા તત્થ પુઞ્ઞં પવત્તેતા. **અગ્ગધમ્મસમાહિતોતિ** અગ્ગેન પસાદધમ્મેન દાનાદિધમ્મેન ચ સમાહિતો સમન્નાગતો અચલપ્પસાદયુત્તો, તસ્સ વા વિપાકભૂતેહિ બહુજનસ્સ પિયમનાપતાદિધમ્મેહિ યુત્તો. **અગ્ગપ્પત્તો પમોદતીતિ** યત્થ યત્થ સત્તનિકાયે ઉપ્પન્નો, તત્થ તત્થ અગ્ગભાવં સેટ્ઠભાવં અધિગતો, અગ્ગભાવં વા લોકુત્તરમગ્ગફલં અધિગતો પમોદતિ અભિરમતિ પરિતુસ્સતીતિ.

પઠમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. જીવિકસુત્તવણ્ણના

૯૧. દુતિયં અટ્ઠુપ્પત્તિવસેન દેસિતં. એકસ્મિઞ્હિ સમયે ભગવતિ કપિલવત્થુસ્મિં નિગ્રોધારામે વિહરન્તે ભિક્ખૂ આગન્તુકભિક્ખૂનં સેનાસનાનિ પઞ્ઞાપેન્તા પત્તચીવરાનિ પટિસામેન્તા સામણેરા ચ લાભભાજનીયટ્ઠાને સમ્પત્તસમ્પત્તાનં લાભં ગણ્હન્તા ઉચ્ચાસદ્દા મહાસદ્દા અહેસું. તં સુત્વા ભગવા ભિક્ખૂ પણામેસિ. તે કિર સબ્બેવ નવા અધુનાગતા ઇમં ધમ્મવિનયં. તં ઞત્વા મહાબ્રહ્મા આગન્ત્વા ''અભિનન્દતુ, ભન્તે, ભગવા ભિક્ખુસઙ્ઘ''ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૧૫૮) તેસં પણામિતભિક્ખૂનં અનુગ્ગણ્હનં યાચિ. ભગવા તસ્સ ઓકાસં અકાસિ. અથ મહાબ્રહ્મા ''કતાવકાસો ખોમ્હિ ભગવતા''તિ ભગવન્તં અભિવાદેત્વા પદક્ખિણં કત્વા પક્કામિ. અથ ભગવા ''ભિક્ખુસઙ્ઘો આગચ્છતૂ''તિ આનન્દત્થેરસ્સ આકારં દસ્સેસિ. અથ તે ભિક્ખૂ આનન્દત્થેરેન પક્કોસિતા ભગવન્તં ઉપસઙ્કમિત્વા સારજ્જમાનરૂપા એકમન્તં નિસીદિંસુ. ભગવા તેસં સપ્પાયદેસનં વીમંસન્તો ''ઇમે આમિસહેતુ પણામિતા, પિણ્ડિયાલોપધમ્મદેસના નેસં સપ્પાયા''તિ ચિન્તેત્વા ''**અન્તમિદં, ભિક્ખવે**''તિ ઇમં દેસનં દેસેસિ.

તત્રાયં **અન્ત**સદ્દો ''સન્તિ, ભિક્ખવે, એકે સમણબ્રાહ્મણા પુબ્બન્તકપ્પિકા પુબ્બન્તાનુદિટ્ઠિનો''તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૯) કોટ્ઠાસે આગતો. ''અન્તમકાસિ દુક્ખસ્સ, અન્તવા અયં લોકો પરિવટુમો''તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૧.૫૫) પરિચ્છેદે. ''હરિતન્તં વા પથન્તં વા સેલન્તં વા''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૩૦૪) મરિયાદાયં. ''અન્તં અન્તગુણ''ન્તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૨.૩૭૭; ખુ॰ પા॰ ૩.દ્વત્તિંસાકાર) સરીરાવયવે ''ચરન્તિ લોકે પરિવારછન્ના, અન્તો અસુદ્ધા બહિ સોભમાના''તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૧.૧૨૨; મહાનિ॰ ૧૯૧) ચિત્તે. ''અપ્પેકચ્ચાનિ ઉપ્પલાનિ વા

પદુમાનિ વા પુણ્ડરીકાનિ વા ઉદકે જાતાનિ ઉદકે સંવડ્ઢાનિ ઉદકાનુગ્ગતાનિ અન્તો નિમુગ્ગપોસીની''તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૨.૬૯; સં॰ નિ॰ ૧.૧૭૨; મહાવ॰ ૯) અબ્ભન્તરે.

> ''મિગાનં કોટ્ઠુકો અન્તો, પક્ખીનં પન વાયસો;
> એરણ્ડો અન્તો રુક્ખાનં, તયો અન્તા સમાગતા''તિ. (જા॰ ૧.૩.૧૩૫) –

આદીસુ લામકે. ઇધાપિ લામકે એવ દટ્ઠબ્બો. તસ્મા **અન્તમિદં ભિક્ખવે જીવિકાનન્તિ** ભિક્ખવે ઇદં જીવિકાનં અન્તં પચ્છિમં લામકં, સબ્બનિહીનં જીવિતન્તિ અત્થો. **યદિદં પિણ્ડોલ્યન્તિ** યં ઇદં પિણ્ડપરિયેસનેન ભિક્ખાચરિયાય જીવિકં કપ્પેન્તસ્સ જીવિતં. અયં પનેત્થ પદત્થો – પિણ્ડાય ઉલતીતિ પિણ્ડોલો, તસ્સ કમ્મં પિણ્ડોલ્યં, પિણ્ડપરિયેસનેન જીવિકાતિ અત્થો.

અભિસાપોતિ અક્કોસો. કુપિતા હિ મનુસ્સા અત્તનો પચ્ચત્થિકં ''પિલોતિકખણ્ડં નિવાસેત્વા કપાલહત્થો પિણ્ડં પરિયેસમાનો ચરેય્યાસી''તિ અક્કોસન્તિ. અથ વા ''કિં તુય્હં અકાતબ્બં અત્થિ, યો ત્વં એવં બલવીરિયૂપપન્નોપિ હિરોત્તપ્પં પહાય કપણો પિણ્ડોલો વિચરસિ પત્તપાણી''તિ એવમ્પિ અક્કોસન્તિયેવ. **તઞ્ચ ખો એતન્તિ** તં એતં અભિસપમ્પિ સમાનં પિણ્ડોલ્યં. **કુલપુત્તા ઉપેન્તિ અત્થવસિકાતિ** મમ સાસને જાતિકુલપુત્તા ચ આચારકુલપુત્તા ચ અત્થવસિકા કારણવસિકા હુત્વા કારણવસં પટિચ્ચ ઉપેન્તિ ઉપગચ્છન્તિ.

રાજાભિનીતાતિઆદીસુ યે રઞ્ઞો સન્તકં ખાદિત્વા રઞ્ઞા બન્ધનાગારે બન્ધાપિતા પલાયિત્વા પબ્બજન્તિ, તે રઞ્ઞા બન્ધનં અભિનીતત્તા **રાજાભિનીતા** નામ. યે પન ચોરેહિ અટવિયં ગહેત્વા એકચ્ચેસુ મારિયમાનેસુ એકચ્ચે ''મયં સામિ તુમ્હેહિ વિસ્સટ્ઠા ગેહં અનજ્ઝાવસિત્વા પબ્બજિસ્સામ, તત્થ તત્થ યં યં બુદ્ધપૂજાદિપુઞ્ઞં કરિસ્સામ, તતો તતો તુમ્હાકં પત્તિં દસ્સામા''તિ તેહિ વિસ્સટ્ઠા પબ્બજન્તિ, તે **ચોરાભિનીતા** નામ ચોરેહિ મારેતબ્બતં અભિનીતત્તા. યે પન ઇણં ગહેત્વા પટિદાતું અસક્કોન્તા પલાયિત્વા પબ્બજન્તિ, તે **ઇણટ્ટા** નામ. તઞ્ચ ખો એતં પિણ્ડોલ્યં કુલપુત્તા મમ સાસને નેવ રાજાભિનીતા…પે॰… ન આજીવિકાપકતા ઉપેન્તિ, અપિચ ખો ''ઓતિણ્ણમ્હા જાતિયા…પે॰… પઞ્ઞાયેથા''તિ ઉપેન્તીતિ પદસમ્બન્ધો.

તત્થ **ઓતિણ્ણમ્હાતિ** ઓતિણ્ણા અમ્હા. **જાતિયાતિ**આદીસુ તમ્હિ તમ્હિ સત્તનિકાયે ખન્ધાનં પઠમાભિનિબ્બત્તિ **જાતિ**, પરિપાકો **જરા**, ભેદો **મરણં**. ઞાતિરોગભોગસીલદિટ્ઠિબ્યસનેહિ ફુટ્ઠસ્સ સન્તાપો અન્તો નિજ્ઝાનં **સોકો**, તેહિ ફુટ્ઠસ્સ વચીવિપ્પલાપો **પરિદેવો**. અનિટ્ઠફોટ્ઠબ્બપટિહતકાયસ્સ કાયપીળનં **દુક્ખં**, આઘાતવત્થૂસુ ઉપહતચિત્તસ્સ ચેતોપીળનં **દોમનસ્સં**. ઞાતિબ્યસનાદીહિ એવ ફુટ્ઠસ્સ પરિદેવેનપિ અધિવાસેતું અસમત્થસ્સ ચિત્તસન્તાપસમુટ્ઠિતો ભુસો આયાસો **ઉપાયાસો**. એતેહિ જાતિઆદીહિ ઓતિણ્ણા **દુક્ખોતિણ્ણા**, તેહિ જાતિઆદિદુક્ખેહિ અન્તો અનુપવિટ્ઠા. **દુક્ખપરેતાતિ** તેહિ દુક્ખદુક્ખવત્થૂહિ અભિભૂતા. જાતિઆદયો હિ દુક્ખસ્સ વત્થુભાવતો દુક્ખા, દુક્ખભાવતો ચ સોકપરિદેવદુક્ખદોમનસ્સુપાયાસા દુક્ખાતિ. **અપ્પેવ નામ…પે॰… પઞ્ઞાયેથાતિ** ઇમસ્સ સકલસ્સ વટ્ટદુક્ખરાસિસ્સ પરિચ્છેદકરણં ઓસાનકિરિયા અપિ નામ પઞ્ઞાયેય્ય.

સો ચ હોતિ અભિજ્ઝાલૂતિ ઇદં યો કુલપુત્તો ''દુક્ખસ્સન્તં કરિસ્સામી''તિ પુબ્બે ચિત્તં ઉપ્પાદેત્વા પબ્બજિતો અપરભાગે તં પબ્બજ્જં તથારૂપં કાતું ન સક્કોતિ, તં દસ્સેતું વુત્તં. તત્થ **અભિજ્ઝાલૂતિ** પરભણ્ડાનં અભિજ્ઝાયિતા. **તિબ્બસારાગોતિ** બલવરાગો. **બ્યાપન્નચિત્તોતિ** બ્યાપાદેન પૂતિભૂતત્તા વિપન્નચિત્તો. **પદુટ્ઠમનસઙ્કપ્પોતિ** તિખિણસિઙ્ગો વિય ચણ્ડગોણો પરેસં ઉપઘાતવસેન દુટ્ઠચિત્તો. **મુટ્ઠસ્સતીતિ** ભત્તનિક્ખિત્તકાકો

વિય, મંસનિક્ખિત્તસુનખો વિય ચ નટ્ઠસ્સતિ, ઇધ કતં એત્થ ન સરતિ. **અસમ્પજાનો**તિ નિપ્પઞ્ઞો ખન્ધાદિપરિચ્છેદરહિતો. **અસમાહિતો**તિ ચણ્ડસોતે બદ્ધનાવા વિય અસણ્ઠિતો. **વિબ્ભન્તચિત્તો**તિ પન્થારુળ્હમિગો વિય ભન્તમનો. **પાકતિન્દ્રિયો**તિ યથા ગિહી સંવરાભાવેન પરિગ્ગહપરિજને ઓલોકેન્તિ અસંવુતિન્દ્રિયા, એવં અસંવુતિન્દ્રિયો હોતિ.

છવાલાતન્તિ છવાનં દડ્ઢટ્ઠાને અલાતં. **ઉભતોપદિત્તં મજ્ઝે ગૂથગતન્**તિ પમાણેન અટ્ઠઙ્ગુલમત્તં ઉભતો દ્વીસુ કોટીસુ આદિત્તં મજ્ઝે ગૂથમક્ખિતં. **નેવ ગામે**તિ સચે હિ તં યુગનઙ્ગલગોપાનસિપક્ખપાસકાદીનં અત્થાય ઉપનેતું સક્કા અસ્સ ગામે કટ્ઠત્થં ફરેય્ય. સચે ખેત્તકુટિયા કટ્ઠત્થરમઞ્ચકાદીનં અત્થાય ઉપનેતું સક્કા અસ્સ, અરઞ્ઞે કટ્ઠત્થં ફરેય્ય. યસ્મા પન ઉભયત્થાપિ ન સક્કા, તસ્મા એવં વુત્તં. **તથૂપમાહન્**તિ તથૂપમં છવાલાતસદિસં અહં ઇમં યથાવુત્તપુગ્ગલં વદામિ. **ગિહિભોગા ચ પરિહીનો**તિ યો અગારે વસન્તેહિ ગિહીહિ દાયજ્જે ભાજિયમાને અઞ્ઞથા ચ ભોગો લદ્ધબ્બો અસ્સ, તતો ચ પરિહીનો. **સામઞ્ઞત્થઞ્ચા**તિ આચરિયુપજ્ઝાયાનં ઓવાદે ઠત્વા પરિયત્તિપટિવેધવસેન પત્તબ્બં સામઞ્ઞત્થઞ્ચ ન પરિપૂરેતિ. ઇમં પન ઉપમં સત્થા ન દુસ્સીલસ્સ વસેન આહરિ , પરિસુદ્ધસીલસ્સ પન અલસસ્સ અભિજ્ઝાદીહિ દોસેહિ દૂસિતચિત્તસ્સ પુગ્ગલસ્સ વસેન આહરીતિ વેદિતબ્બં.

ગાથાસુ **ગિહિભોગા**તિ કામસુખસમ્ભોગતો. **પરિહીનો**તિ જીનો. **સામઞ્ઞત્થન્**તિ પટિવેધબાહુસચ્ચઞ્ચેવ પરિયત્તિબાહુસચ્ચઞ્ચ. તાદિસો હિ અસુતં સોતું સુતં પરિયોદાપેતું ન સક્કોતિ અલસભાવતો. દુટ્ઠુ ભગોતિ **દુબ્ભગો**, અલક્ખિકો કાળકણ્ણિપુરિસો. **પરિધંસમાનો**તિ વિનસ્સમાનો. **પકિરેતી**તિ વિકિરેતિ વિદ્ધંસેતિ. સબ્બમેતં ભાવિનો સામઞ્ઞત્થસ્સ અનુપ્પાદનમેવ સન્ધાય વુત્તં. **છવાલાતંવ નસ્સતી**તિ સો તાદિસો પુગ્ગલો યથાવુત્તં છવાલાતં વિય કસ્સચિ અનુપયુજ્જમાનો એવ નસ્સતિ ઉભતો પરિભટ્ઠભાવતો. એવં ''કાયવાચાહિ અકતવીતિક્કમોપિ ચિત્તં અવિસોધેન્તો નસ્સતિ, પગેવ કતવીતિક્કમો દુસ્સીલો''તિ તસ્સ અપાયદુક્ખભાગિભાવદસ્સનેન દુસ્સીલે આદીનવં દસ્સેત્વા તતો સત્તે વિવેચેતુકામો ''**કાસાવકણ્ઠા**''તિઆદિના ગાથાદ્વયમાહ. તસ્સત્થો હેટ્ઠા વુત્તો એવ.

દુતિયસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. સઙ્ઘાટિકણ્ણસુત્તવણ્ણના

૯૨. તતિયે **સઙ્ઘાટિકણ્ણે**તિ ચીવરકોટિયં. **ગહેત્વા**તિ પરામસિત્વા. **અનુબન્ધો અસ્સા**તિ અનુગતો ભવેય્ય. ઇદં વુત્તં હોતિ – ''ભિક્ખવે, ઇધેકચ્ચો ભિક્ખુ અત્તનો હત્થેન મયા પારુતસ્સ સુગતમહાચીવરસ્સ કણ્ણે પરામસન્તો વિય મં અનુગચ્છેય્ય, એવં મય્હં આસન્નતરો હુત્વા વિહરેય્યા''તિ. **પાદે પાદં નિક્ખિપન્તો**તિ ગચ્છન્તસ્સ મમ પાદે પાદં નિક્ખિત્તટ્ઠાને પાદુદ્ધારણાનન્તરં અત્તનો પાદં નિક્ખિપન્તો. ઉભયેનાપિ ''ઠાનગમનાદીસુ અવિજહન્તો સબ્બકાલં મય્હં સમીપે એવ વિહરેય્ય ચેપી''તિ દસ્સેતિ. **સો આરકાવ મય્હં, અહઞ્ચ તસ્સા**તિ સો ભિક્ખુ મયા વુત્તં પટિપદં અપૂરેન્તો મમ દૂરેયેવ, અહઞ્ચ તસ્સ દૂરેયેવ. એતેન મંસચક્ખુના તથાગતદસ્સનં રૂપકાયસમોધાનઞ્ચ અકારણં, ઞાણચક્ખુનાવ દસ્સનં ધમ્મકાયસમોધાનમેવ ચ પમાણન્તિ દસ્સેતિ. તેનેવાહ ''ધમ્મઞ્હિ સો, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ ન પસ્સતિ, ધમ્મં અપસ્સન્તો ન મં પસ્સતી''તિ. તત્થ ધમ્મો નામ નવવિધો લોકુત્તરધમ્મો. સો ચ અભિજ્ઝાદીહિ દૂસિતચિત્તેન ન સક્કા પસ્સિતું, તસ્મા ધમ્મસ્સ અદસ્સનતો ધમ્મકાયઞ્ચ ન પસ્સતીતિ. તથા હિ વુત્તં –

‘‘કિં તે, વક્કલિ, ઇમિના પૂતિકાયેન દિટ્ઠેન? યો ખો, વક્કલિ, ધમ્મં પસ્સતિ સો મં પસ્સતિ; યો મં પસ્સતિ, સો ધમ્મં પસ્સતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૮૭).

‘‘ધમ્મભૂતો બ્રહ્મભૂતો’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૦૩; પટિ॰ મ॰ ૩.૫) ચ.

‘‘ધમ્મકાયો ઇતિપિ, બ્રહ્મકાયો ઇતિપી’’તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૧૧૮) ચ આદિ.

યોજનસતેતિ યોજનસતે પદેસે, યોજનસતમત્થકેતિ અત્થો. સેસં વુત્તવિપરિયાયેન વેદિતબ્બં. અરિયમગ્ગાધિગમવસેન ચસ્સ અનભિજ્ઝાલુઆદિભાવો દટ્ઠબ્બો.

ગાથાસુ **મહિચ્છો**તિ કામેસુ તિબ્બસારાગતાય મહાઇચ્છો. **વિઘાતવા**તિ પદુટ્ઠમનસઙ્કપ્પતાય સત્તેસુ આઘાતવસેન મહિચ્છતાય ઇચ્છિતાલાભેન ચ વિઘાતવા. **એજાનુગો**તિ એજાસઙ્ખાતાય તણ્હાય દાસો વિય હુત્વા તં અનુગચ્છન્તો. રાગાદિકિલેસપરિળાહાભિભવેન **અનિબ્બુતો**. રૂપાદિવિસયાનં અભિકઙ્ખનેન **ગિદ્ધો**. **પસ્સ યાવઞ્ચ આરકા**તિ અનેજસ્સ નિબ્બુતસ્સ વીતગેધસ્સ સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ ઓકાસવસેન સમીપેપિ સમાનો મહિચ્છો વિઘાતવા એજાનુગો અનિબ્બુતો ગિદ્ધો બાલપુથુજ્જનો ધમ્મસભાવતો યત્તકં દૂરે, તસ્સ સો દૂરભાવો પસ્સ, વત્તુમ્પિ ન સુકરન્તિ અત્થો. વુત્તઞ્હેતં –

‘‘નભઞ્ચ દૂરે પથવી ચ દૂરે,
પારં સમુદ્દસ્સ તથાહુ દૂરે;
તતો હવે દૂરતરં વદન્તિ,
સતઞ્ચ ધમ્મો અસતઞ્ચ રાજા’’તિ. (અ॰ નિ॰ ૪.૪૭; જા॰ ૨.૨૧.૪૧૪);

ધમ્મમભિઞ્ઞાયાતિ ચતુસચ્ચધમ્મં અભિઞ્ઞાય અઞ્ઞાય ઞાતતીરણપરિઞ્ઞાહિ યથારહં પુબ્બભાગે જાનિત્વા. **ધમ્મમઞ્ઞાયા**તિ તમેવ ધમ્મં અપરભાગે મગ્ગઞાણેન પરિઞ્ઞાદિવસેન યથામરિયાદં જાનિત્વા. **પણ્ડિતો**તિ પટિવેધબાહુસચ્ચેન પણ્ડિતો. **રહદોવ નિવાતે ચા**તિ નિવાતટ્ઠાને રહદો વિય **અનેજો** કિલેસચલનરહિતો ઉપસમ્મતિ, યથા સો રહદો નિવાતટ્ઠાને વાતેન અનબ્ભાહતો સન્નિસિન્નોવ હોતિ, એવં અયમ્પિ સબ્બથાપિ પટિપ્પસ્સદ્ધકિલેસો કિલેસચલનરહિતો અરહત્તફલસમાધિના વૂપસમ્મતિ, સબ્બકાલં ઉપસન્તસભાવોવ હોતિ. **અનેજો**તિ સો એવં અનેજાદિસભાવો અરહા અનેજાદિસભાવસ્સ સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ ઓકાસતો દૂરેપિ સમાનો ધમ્મસભાવતો અદૂરે સન્તિકે એવાતિ.

તતિયસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૪. અગ્ગિસુત્તવણ્ણના

૯૩. ચતુત્થે અનુદહનટ્ઠેન અગ્ગિ, રાગો એવ અગ્ગિ રાગગ્ગિ. રાગો હિ ઉપ્પજ્જમાનો સત્તે અનુદહતિ ઝાપેતિ, તસ્મા ‘‘અગ્ગી’’તિ વુચ્ચતિ. ઇતરેસુપિ દ્વીસુ એસેવ નયો. તત્થ યથા અગ્ગિ યદેવ ઇન્ધનં નિસ્સાય ઉપ્પજ્જતિ, તં નિદહતિ, મહાપરિળાહો ચ હોતિ, એવમિમેપિ રાગાદયો યસ્મિં સન્તાને સયં ઉપ્પન્ના, તં નિદહન્તિ, મહાપરિળાહા ચ હોન્તિ દુન્નિબ્બાપયા. તેસુ રાગપરિળાહેન સન્તત્તહદયાનં ઇચ્છિતાલાભદુક્ખેન મરણપ્પત્તાનં સત્તાનં પમાણં નત્થિ. અયં તાવ રાગસ્સ અનુદહનતા. દોસસ્સ પન અનુદહનતાય વિસેસતો

મનોપદોસિકા દેવા, મોહસ્સ અનુદહનતાય ખિડ્ડાપદોસિકા દેવા ચ નિદસ્સનં. મોહવસેન હિ તેસં સતિસમ્મોસો હોતિ, તસ્મા ખિડ્ડાવસેન આહારવેલં અતિવત્તેન્તા કાલં કરોન્તિ. અયં તાવ રાગાદીનં દિટ્ઠધમ્મિકો અનુદહનભાવો. સમ્પરાયિકો પન નિરયાદીસુ નિબ્બત્તાપનવસેન ઘોરતરો દુરધિવાસો ચ. અયઞ્ચ અત્થો આદિત્તપરિયાયેન વિભાવેતબ્બો.

ગાથાસુ **કામેસુ મુચ્છિતે**તિ વત્થુકામેસુ પાતબ્યતાવસેન મુચ્છં બાલ્યં પમાદં મિચ્છાચારં આપન્ને. **બ્યાપન્ને**તિ બ્યાપન્નચિત્તે દહતીતિ સમ્બન્ધો. **નરે પાણાતિપાતિનો**તિ ઇદં દોસગ્ગિસ્સ. **અરિયધમ્મે અકોવિદે**તિ યે ખન્ધાયતનાદીસુ સબ્બેન સબ્બં ઉગ્ગહપરિપુચ્છાય મનસિકારરહિતા અરિયધમ્મસ્સ અકુસલા, તે સમ્મોહેન અભિભૂતા વિસેસેન સમ્મૂળ્હા નામાતિ વુત્તા. **એતે અગ્ગી અજાનન્તા**તિ ''એતે રાગગ્ગિઆદયો ઇધ ચેવ સમ્પરાયે ચ અનુદહન્તી''તિ અજાનન્તાઆ પરિઞ્ઞાભિસમયવસેન પહાનાભિસમયવસેન ચ અપ્પટિવિજ્ઝન્તા. **સક્કાયાભિરતા**તિ સક્કાયે ઉપાદાનક્ખન્ધપઞ્ચકે તણ્હાદિટ્ઠિમાનનન્દનાભિરતા. **વડ્ઢયન્તી**તિ પુનપ્પુનં ઉપ્પજ્જનેન વડ્ઢયન્તિ આચિનન્તિ. **નિરય**ન્તિ અટ્ઠવિધં મહાનિરયં, સોળસવિધં ઉસ્સદનિરયન્તિ સબ્બમ્પિ નિરયં. **તિરચ્છાનઞ્ચ યોનિયો**તિ તિરચ્છાનયોનિયો ચ. **અસુર**ન્તિ અસુરકાયં પેત્તિવિસયઞ્ચ વડ્ઢયન્તીતિ સમ્બન્ધો.

એત્તાવતા રાગગ્ગિઆદીનં ઇધ ચેવ સમ્પરાયે ચ અનુદહનભાવદસ્સનમુખેન વટ્ટં દસ્સેત્વા ઇદાનિ નેસં નિબ્બાપનેન વિવટ્ટં દસ્સેતું ''**યે ચ રત્તિન્દિવા**''તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **યુત્તા**તિ ભાવનાનુયોગવસેન યુત્તા. કત્થ? **સમ્માસમ્બુદ્ધસાસને**. તેન અઞ્ઞસાસને રાગગ્ગિઆદીનં નિબ્બાપનાભાવં દસ્સેતિ. તથા હિ અનઞ્ઞસાધારણં તેસં નિબ્બાપનવિધિં અસુભકમ્મટ્ઠાનં સઙ્ખેપેનેવ દસ્સેન્તો –

> ''તે નિબ્બાપેન્તિ રાગગ્ગિં, નિચ્ચં અસુભસઞ્ઞિનો;
> દોસગ્ગિં પન મેત્તાય, નિબ્બાપેન્તિ નરુત્તમા;
> મોહગ્ગિં પન પઞ્ઞાય, યાયં નિબ્બેધગામિની''તિ. –

આહ . તત્થ **અસુભસઞ્ઞિનો**તિ દ્વત્તિંસાકારવસેન ચેવ ઉદ્ધુમાતકાદિવસેન ચ અસુભભાવનાનુયોગેન અસુભસઞ્ઞિનો. **મેત્તાયા**તિ ''સો મેત્તાસહગતેન ચેતસા એકં દિસં ફરિત્વા વિહરતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૬૪, ૬૬) વુત્તાય મેત્તાભાવનાય. એત્થ ચ અસુભજ્ઝાનઞ્ચ પાદકં કત્વા નિબ્બત્તિતઅનાગામિમગ્ગેન રાગગ્ગિદોસગ્ગીનં નિબ્બાપનં વેદિતબ્બં. **પઞ્ઞાયા**તિ વિપસ્સનાપઞ્ઞાસહિતાય મગ્ગપઞ્ઞાય. તેનેવાહ ''યાયં નિબ્બેધગામિની''તિ. સા હિ કિલેસક્ખન્ધં વિનિવિજ્ઝન્તી ગચ્છતિ પવત્તતીતિ **નિબ્બેધગામિની**તિ વુચ્ચતિ. **અસેસં પરિનિબ્બન્તી**તિ અરહત્તમગ્ગેન અસેસં રાગગ્ગિઆદિં નિબ્બાપેત્વા સઉપાદિસેસાય નિબ્બાનધાતુયા ઠિતા પઞ્ઞાવેપુલ્લપ્પત્તિયા **નિપકા** પુબ્બેવ સમ્મપ્પધાનેન સબ્બસો કોસજ્જસ્સ સુપ્પહીનત્તા ફલસમાપત્તિસમાપજ્જનેન અકિલાસુભાવેન ચ **રત્તિન્દિવમતન્દિતા** ચરિમકચિત્તનિરોધેન અનુપાદિસેસાય નિબ્બાનધાતુયા અસેસં પરિનિબ્બન્તિ. તતો ચ **અસેસં** નિસ્સેસં **વટ્ટદુક્ખં અચ્ચગું** અતિક્કમંસુ.

એવં યે રાગગ્ગિઆદિકે નિબ્બાપેન્તિ, તેસં અનુપાદિસેસનિબ્બાનેન નિબ્બુતિં દસ્સેત્વા ઇદાનિ પટિવિદ્ધગુણેહિ થોમેન્તો ઓસાનગાથમાહ. તત્થ **અરિયદ્દસા**તિ અરિયેહિ બુદ્ધાદીહિ પસ્સિતબ્બં કિલેસેહિ વા આરકત્તા અરિયં નિબ્બાનં, અરિયં ચતુસચ્ચમેવ વા દિટ્ઠવન્તોતિ અરિયદ્દસા. વેદસ્સ મગ્ગઞાણસ્સ, તેન વા વેદેન સંસારસ્સ

પરિયોસાનં ગતાતિ **વેદગુનો**. **સમ્મદઞ્ઞાયા**તિ સમ્મદેવ સબ્બં આજાનિતબ્બં કુસલાદિં ખન્ધાદિઞ્ચ જાનિત્વા. સેસં વુત્તનયમેવ.

ચતુત્થસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૫. ઉપપરિક્ખસુત્તવણ્ણના

૯૪. પઞ્ચમે **તથા તથા**તિ તેન તેન પકારેન. **ઉપપરિક્ખેય્યા**તિ વીમંસેય્ય પરિતુલેય્ય સમ્મસેય્ય વા. **યથા યથાસ્સ ઉપપરિક્ખતો**તિ યથા યથા અસ્સ ભિક્ખુનો ઉપપરિક્ખન્તસ્સ. **બહિદ્ધા ચસ્સ વિઞ્ઞાણં અવિક્ખિત્તં અવિસટ**ન્તિ બહિદ્ધા રૂપાદિઆરમ્મણે ઉપ્પજ્જનકવિક્ખેપાભાવતો અવિક્ખિત્તં સમાહિતં, તતો એવ અવિસટં સિયા . ઇદં વુત્તં હોતિ – ભિક્ખવે, યેન યેન પકારેન ઇમસ્સ આરદ્ધવિપસ્સકસ્સ ભિક્ખુનો ઉપપરિક્ખતો સઙ્ખારે સમ્મસન્તસ્સ પુબ્બે સમાહિતાકારસલ્લક્ખણવસેન સમથનિમિત્તં ગહેત્વા સક્કચ્ચં નિરન્તરં સમ્મસનઞાણં પવત્તેન્તસ્સ અત્તનો વિપસ્સનાચિત્તં કમ્મટ્ઠાનતો બહિદ્ધા રૂપાદિઆરમ્મણે ઉપ્પજ્જનકં ન સિયા, અચ્ચારદ્ધવીરિયતાય ઉદ્ધચ્ચપક્ખિયં ન સિયા, તેન તેન પકારેન ભિક્ખુ ઉપપરિક્ખેય્ય પરિતુલેય્યાતિ. **અજ્ઝત્તં અસણ્ઠિત**ન્તિ યસ્મા વીરિયે મન્દં વહન્તે સમાધિસ્સ બલવભાવતો કોસજ્જાભિભવેન અજ્ઝત્તં ગોચરજ્ઝત્તસઙ્ખાતે કમ્મટ્ઠાનારમ્મણે સઙ્કોચવસેન ઠિતત્તા સણ્ઠિતં નામ હોતિ, વીરિયસમતાય પન યોજિતાય અસણ્ઠિતં હોતિ વીથિં પટિપન્નં. તસ્મા યથા યથાસ્સ ઉપપરિક્ખતો વિઞ્ઞાણં અજ્ઝત્તં અસણ્ઠિતં અસ્સ, વીથિપટિપન્નં સિયા, તથા તથા ઉપપરિક્ખેય્ય. **અનુપાદાય ન પરિતસ્સેય્યા**તિ યથા યથાસ્સ ઉપપરિક્ખતો ''એતં મમ, એસો મે અત્તા''તિ તણ્હાદિટ્ઠિગ્ગાહવસેન રૂપાદીસુ કઞ્ચિ સઙ્ખારં અગ્ગહેત્વા તતો એવ તણ્હાદિટ્ઠિગ્ગાહવસેન ન પરિતસ્સેય્ય, તથા તથા ઉપપરિક્ખેય્યાતિ સમ્બન્ધો. કથં પન ઉપપરિક્ખતો તિવિધમ્પેતં સિયાતિ? ઉદ્ધચ્ચપક્ખિયે કોસજ્જપક્ખિયે ચ ધમ્મે વજ્જેન્તો વીરિયસમતં યોજેત્વા પુબ્બેવ વિપસ્સનુપક્કિલેસેહિ ચિત્તં વિસોધેત્વા યથા સમ્મદેવ વિપસ્સનાઞાણં વિપસ્સનાવીથિં પટિપજ્જતિ, તથા સમ્મસતો.

ઇતિ ભગવા ચતુસચ્ચકમ્મટ્ઠાનિકસ્સ ભિક્ખુનો અનુક્કમેન પટિપદાઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિયા આરદ્ધાય અચ્ચારદ્ધવીરિયઅતિસિથિલવીરિયવિપસ્સનુપક્કિલેસેહિ ચિત્તસ્સ વિસોધનૂપાયં દસ્સેત્વા ઇદાનિ તથા વિસોધિતે વિપસ્સનાઞાણે ન ચિરસ્સેવ વિપસ્સનં મગ્ગેન ઘટેત્વા સકલવટ્ટદુક્ખસમતિક્કમાય સંવત્તન્તીતિ દસ્સેન્તો ''**બહિદ્ધા, ભિક્ખવે , વિઞ્ઞાણે**''તિઆદિમાહ, તં વુત્તનયમેવ. યં પન વુત્તં – ''**આયતિં જાતિજરામરણદુક્ખસમુદયસમ્ભવો ન હોતી**''તિ, તસ્સત્થો – એવં વિપસ્સનં મગ્ગેન ઘટેત્વા મગ્ગપટિપાટિયા અગ્ગમગ્ગેન અનવસેસતો કિલેસેસુ ખીણેસુ આયતિં અનાગતે જાતિજરામરણસકલવટ્ટદુક્ખસમુદયસઙ્ખાતો સમ્ભવો ઉપ્પાદો ચ ન હોતિ, જાતિસઙ્ખાતો વા દુક્ખસમુદયો જરામરણસઙ્ખાતો દુક્ખસમ્ભવો ચ ન હોતિ.

ગાથાયં **સત્તસઙ્ગપ્પહીનસ્સા**તિ તણ્હાસઙ્ગો, દિટ્ઠિસઙ્ગો, માનસઙ્ગો, કોધસઙ્ગો, અવિજ્જાસઙ્ગો, કિલેસસઙ્ગો, દુચ્ચરિતસઙ્ગોતિ ઇમેસં સત્તન્નં સઙ્ગાનં પહીનત્તા સત્તસઙ્ગપ્પહીનસ્સ. કેચિ પન ''સત્તાનુસયા એવ સત્ત સઙ્ગા''તિ વદન્તિ. **નેત્તિચ્છિન્નસ્સા**તિ છિન્નભવનેત્તિકસ્સ . **વિક્ખીણો જાતિસંસારો**તિ પુનપ્પુનં જાયનવસેન પવત્તિયા જાતિહેતુકત્તા ચ જાતિભૂતો સંસારોતિ જાતિસંસારો, સો ભવનેત્તિયા છિન્નત્તા વિક્ખીણો પરિક્ખીણો, તતો એવ **નત્થિ તસ્સ પુનબ્ભવો**તિ.

પઞ્ચમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૬. કામૂપપત્તિસુત્તવણ્ણના

૯૫. છટ્ઠે **કામૂપપત્તિયો**તિ કામપટિલાભા કામપટિસેવના વા. **પચ્ચુપટ્ઠિતકામા**તિ નિબદ્ધકામા નિબદ્ધારમ્મણા યથા તં મનુસ્સા. મનુસ્સા હિ નિબદ્ધવત્થુસ્મિં વસં વત્તેન્તિ. યત્થ પટિબદ્ધચિત્તા હોન્તિ, સતમ્પિ સહસ્સમ્પિ દત્વા તમેવ માતુગામં આનેત્વા નિબદ્ધભોગં ભુઞ્જન્તિ. એકચ્ચે ચ દેવા. ચાતુમહારાજિકતો પટ્ઠાય હિ ચતુદેવલોકવાસિનો નિબદ્ધવત્થુસ્મિંયેવ વસં વત્તેન્તિ. પઞ્ચસિખવત્થુ ચેત્થ નિદસ્સનં. તથા એકચ્ચે આપાયિકે નેરયિકે ઠપેત્વા સેસઅપાયસત્તાપિ નિબદ્ધવત્થુસ્મિંયેવ વસં વત્તેન્તિ. મચ્છા હિ અત્તનો મચ્છિયા, કચ્છપો કચ્છપિયાતિ એવં સબ્બેપિ તિરચ્છાના પેતા વિનિપાતિકા ચ. તસ્મા નેરયિકે ઠપેત્વા સેસઅપાયસત્તે ઉપાદાય યાવ તુસિતકાયા ઇમે સત્તા પચ્ચુપટ્ઠિતકામા નામ, **નિમ્માનરતિનો**તિ સયં નિમ્મિતે નિમ્માને રતિ એતેસન્તિ નિમ્માનરતિનો. તે હિ નીલપીતાદિવસેન યાદિસં યાદિસં રૂપં ઇચ્છન્તિ, તાદિસં તાદિસં નિમ્મિનિત્વા રમન્તિ આયસ્મતો અનુરુદ્ધસ્સ પુરતો મનાપકાયિકા દેવતા વિય. **પરનિમ્મિતવસવત્તિનો**તિ પરેહિ નિમ્મિતે કામે વસં વત્તેન્તીતિ પરનિમ્મિતવસવત્તિનો. તેસઞ્હિ મનં ઞત્વા પરે યથારુચિતં કામભોગં નિમ્મિનન્તિ, તે તત્થ વસં વત્તેન્તિ. કથં તે પરસ્સ મનં જાનન્તીતિ? પકતિસેવનાવસેન. યથા હિ કુસલો સૂદો રઞ્ઞો ભુઞ્જન્તસ્સ યં યં રુચ્ચતિ, તં તં જાનાતિ, એવં પકતિયા અભિરુચિતારમ્મણં ઞત્વા તાદિસંયેવ નિમ્મિનન્તિ, તે તત્થ વસં વત્તેન્તિ, મેથુનસેવનાદિવસેન કામે પરિભુઞ્જન્તિ. કેચિ પન ''હસિતમત્તેન ઓલોકિતમત્તેન આલિઙ્ગિતમત્તેન હત્થગ્ગહણમત્તેન ચ તેસં કામકિચ્ચં ઇજ્ઝતી''તિ વદન્તિ, તં અટ્ઠકથાયં ''એતં પન નત્થી''તિ પટિક્ખિત્તં. ન હિ કાયેન અફુસન્તસ્સ ફોટ્ઠબ્બં કામકિચ્ચં સાધેતિ. છન્નમ્પિ કામાવચરદેવાનં કામા પાકતિકા એવ. વુત્તઞ્હેતં –

> ''છ એતે કામાવચરા, સબ્બકામસમિદ્ધિનો;
> સબ્બેસં એકસઙ્ખાતં, આયુ ભવતિ કિત્તક''ન્તિ. (વિભ॰ ૧૦૨૩);

ગાથાસુ **યે ચઞ્ઞે**તિ યે યથાવુત્તદેવેહિ અઞ્ઞે ચ કામભોગિનો મનુસ્સા ચેવ એકચ્ચે અપાયૂપગા ચ સબ્બે તે. **ઇત્થભાવઞ્ઞથાભાવ**ન્તિ ઇમં યથાપટિલદ્ધત્તભાવઞ્ચેવ, ઉપપત્તિભવન્તરસઙ્ખાતં ઇતો અઞ્ઞથાભાવઞ્ચાતિ દ્વિપ્પભેદં સંસારં **નાતિવત્તરે** ન અતિક્કમન્તિ. **સબ્બે પરિચ્ચજે કામે**તિ દિબ્બાદિભેદે સબ્બેપિ કામે વત્થુકામે ચ કિલેસકામે ચ પરિચ્ચજેય્ય. કિલેસકામે અનાગામિમગ્ગેન પજહન્તોયેવ હિ વત્થુકામે પરિચ્ચજતિ નામ. **પિયરૂપસાતગધિત**ન્તિ પિયરૂપેસુ રૂપાદીસુ સુખવેદનસ્સાદેન ગધિતં ગિદ્ધં. **છેત્વા સોતં દુરચ્ચય**ન્તિ અઞ્ઞેહિ દુરચ્ચયં દુરતિક્કમં તણ્હાસોતં અરહત્તમગ્ગેન સમુચ્છિન્દિત્વા. સેસં હેટ્ઠા વુત્તનયમેવાતિ.

છટ્ઠસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૭. કામયોગસુત્તવણ્ણના

૯૬. સત્તમે **કામયોગયુત્તો**તિ પઞ્ચકામગુણિકો રાગો કામયોગો, તેન યુત્તો કામયોગયુત્તો, અસમુચ્છિન્નકામરાગસ્સેતં અધિવચનં. રૂપારૂપભવેસુ છન્દરાગો ભવયોગો, તથા ઝાનનિકન્તિ સસ્સતદિટ્ઠિસહગતો ચ રાગો, તેન યુત્તો **ભવયોગયુત્તો**, અપ્પહીનભવરાગોતિ અત્થો. **આગામી**તિ બ્રહ્મલોકે ઠિતોપિ પટિસન્ધિગ્ગહણવસેન ઇમં મનુસ્સલોકં આગમનસીલો. તેનેવાહ **''આગન્તા ઇત્થત્ત''**ન્તિ. મનુસ્સત્તભાવસઙ્ખાતં ઇત્થભાવં આગમનધમ્મો , મનુસ્સેસુ ઉપપજ્જનસીલોતિ અત્થો. કામઞ્ચેત્થ કામયોગો ઇત્થત્તં આગમનસ્સ કારણં.

યો પન કામયોગયુત્તો, સો એકન્તેન ભવયોગયુત્તોપિ હોતીતિ દસ્સનત્થં ‘‘કામયોગયુત્તો, ભિક્ખવે, ભવયોગયુત્તો’’તિ ઉભયમ્પિ એકજ્ઝં કત્વા વુત્તં.

કામયોગવિસંયુત્તોતિ એત્થ અસુભજ્ઝાનમ્પિ કામયોગવિસંયોગો, તં પાદકં કત્વા અધિગતો અનાગામિમગ્ગો એકન્તેનેવ કામયોગવિસંયોગો નામ, તસ્મા તતિયમગ્ગફલે ઠિતો અરિયપુગ્ગલો ‘‘કામયોગવિસંયુત્તો’’તિ વુત્તો. યસ્મા પન રૂપારૂપભવેસુ છન્દરાગો અનાગામિમગ્ગેન ન પહીયતિ, તસ્મા સો અપ્પહીનભવયોગત્તા ‘‘ભવયોગયુત્તો’’તિ વુત્તો. **અનાગામી**તિ કામલોકં પટિસન્ધિગ્ગહણવસેન અનાગમનતો અનાગામી. કામયોગવિસંયોગવસેનેવ હિ સદ્ધિં અનવસેસઓરમ્ભાગિયસંયોજનસમુગ્ઘાતેન અજ્ઝત્તસંયોજનાભાવસિદ્ધિતો ઇત્થત્તં અનાગન્ત્વા હોતિ, તત્થ પરિનિબ્બાયી અનાવત્તિધમ્મો. યસ્સ પન અનવસેસં ભવયોગો પહીનો, તસ્સ અવિજ્જાયોગાદિઅવસિટ્ઠકિલેસાપિ તદેકટ્ઠભાવતો પહીના એવ હોન્તીતિ , સો પરિક્ખીણભવસંયોજનો ‘‘અરહં ખીણાસવો’’તિ વુચ્ચતિ. તેન વુત્તં ‘‘કામયોગવિસંયુત્તો, ભિક્ખવે, ભવયોગવિસંયુત્તો અરહં હોતિ ખીણાસવો’’તિ. એત્થ ચ કામયોગવિસંયોગો અનાગામી ચતુત્થજ્ઝાનસ્સ સુખદુક્ખસોમનસ્સદોમનસ્સપ્પહાનં વિય, તતિયમગ્ગસ્સ દિટ્ઠિવિચિકિચ્છાસીલબ્બતપરામાસસંયોજનપરિક્ખયો વિય ચ ચતુત્થમગ્ગસ્સ વણ્ણભણનત્થં વુત્તોતિ દટ્ઠબ્બં. પઠમપદેન સોતાપન્નસકદાગામીહિ સદ્ધિં સબ્બો પુથુજ્જનો ગહિતો, દુતિયપદેન પન સબ્બો અનાગામી, તતિયપદેન અરહાતિ અરહત્તનિકૂટેન દેસનં નિટ્ઠાપેસિ.

ગાથાસુ **ઉભયન્તિ** ઉભયેન, કામયોગેન, ભવયોગેન ચ સંયુત્તાતિ અત્થો. **સત્તા ગચ્છન્તિ સંસારન્તિ** પુથુજ્જના સોતાપન્ના સકદાગામિનોતિ ઇમે તિવિધા સત્તા કામયોગભવયોગાનં અપ્પહીનત્તા ગચ્છન્તિ સંસારન્તિ. તતો એવ જાતિમરણગામિનો હોન્તિ. એત્થ એકબીજી, કોલંકોલો, સત્તક્ખત્તુપરમોતિ તીસુ સોતાપન્નેસુ સબ્બમુદુ સત્તક્ખત્તુપરમો, સો અટ્ઠમં ભવં ન નિબ્બત્તેતિ, અત્તનો પરિચ્છિન્નજાતિવસેન પન સંસરતિ, તથા ઇતરેપિ. સકદાગામીસુપિ યો ઇધ સકદાગામિમગ્ગં પત્વા દેવલોકે ઉપ્પજ્જિત્વા પુન ઇધ નિબ્બત્તતિ, સો અત્તનો પરિચ્છિન્નજાતિવસેનેવ સંસરતિ. યે પન સકદાગામિનો વોમિસ્સકનયેન વિના તત્થ તત્થ દેવેસુયેવ મનુસ્સેસુયેવ વા નિબ્બત્તન્તિ, તે ઉપરિમગ્ગાધિગમાય યાવ ઇન્દ્રિયપરિપાકા પુનપ્પુનં ઉપ્પજ્જનતો સંસરન્તિયેવ. પુથુજ્જને પન વત્તબ્બમેવ નત્થિ સબ્બભવસંયોજનાનં અપરિક્ખીણત્તા. તેન વુત્તં –

> ‘‘કામયોગેન સંયુત્તા, ભવયોગેન ચૂભયં;
> સત્તા ગચ્છન્તિ સંસારં, જાતિમરણગામિનો’’તિ.

કામે પહન્ત્વાનાતિ કામરાગસઙ્ખાતે કિલેસકામે અનાગામિમગ્ગેન પજહિત્વા. **છિન્નસંસયા**તિ સમુચ્છિન્નકઙ્ખા, તઞ્ચ ખો સોતાપત્તિમગ્ગેનેવ. વણ્ણભણનત્થં પન ચતુત્થમગ્ગસ્સ એવં વુત્તં. અરહન્તો હિ ઇધ ‘‘છિન્નસંસયા’’તિ અધિપ્પેતા. તેનેવાહ ‘‘**ખીણમાનપુનબ્ભવા**’’તિ. સબ્બસો ખીણો નવવિધોપિ માનો આયતિં પુનબ્ભવો ચ એતેસન્તિ ખીણમાનપુનબ્ભવા. માનગ્ગહણેન ચેત્થ તદેકટ્ઠતાય લક્ખણવસેન વા સબ્બો ચતુત્થમગ્ગવજ્ઝો કિલેસો ગહિતોતિ. ખીણમાનતાય ચ સઉપાદિસેસા નિબ્બાનધાતુ વુત્તા હોતિ, ખીણપુનબ્ભવતાય અનુપાદિસેસા. સેસં સુવિઞ્ઞેય્યમેવ.

સત્તમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૮. કલ્યાણસીલસુત્તવણ્ણના

૯૭. અટ્ઠમે **કલ્યાણસીલો**તિ સુન્દરસીલો, પસત્થસીલો, પરિપુણ્ણસીલો. તત્થ સીલપારિપૂરી દ્વીહિ કારણેહિ હોતિ સમ્મદેવ સીલવિપત્તિયા આદીનવદસ્સનેન, સીલસમ્પત્તિયા ચ આનિસંસદસ્સનેન. ઇધ પન સબ્બપરિબન્ધવિપ્પમુત્તસ્સ સબ્બાકારપરિપુણ્ણસ્સ મગ્ગસીલસ્સ ફલસીલસ્સ ચ વસેન કલ્યાણતા વેદિતબ્બા. **કલ્યાણધમ્મો**તિ સબ્બે બોધિપક્ખિયધમ્મા અધિપ્પેતા, તસ્મા કલ્યાણા સતિપટ્ઠાનાદિબોધિપક્ખિયધમ્મા એતસ્સાતિ કલ્યાણધમ્મો. **કલ્યાણપઞ્ઞો**તિ ચ મગ્ગફલપઞ્ઞાવસેનેવ કલ્યાણપઞ્ઞો. લોકુત્તરા એવ હિ સીલાદિધમ્મા એકન્તકલ્યાણા નામ અકુપ્પસભાવત્તા. કેચિ પન ''ચતુપારિસુદ્ધિસીલવસેન કલ્યાણસીલો, વિપસ્સનામગ્ગધમ્મવસેન કલ્યાણધમ્મો, મગ્ગફલપઞ્ઞાવસેન કલ્યાણપઞ્ઞો''તિ વદન્તિ. અસેક્ખા એવ તે સીલધમ્મપઞ્ઞાતિ એકે. અપરે પન ભણન્તિ – સોતાપન્નસકદાગામીનં મગ્ગફલસીલં કલ્યાણસીલં નામ, તસ્મા ''કલ્યાણસીલો''તિ ઇમિના સોતાપન્નો સકદાગામી ચ ગહિતા હોન્તિ. તે હિ સીલેસુ પરિપૂરકારિનો નામ. અનાગામિમગ્ગફલધમ્મા અગ્ગમગ્ગધમ્મા ચ કલ્યાણધમ્મા નામ. તત્થ હિ બોધિપક્ખિયધમ્મા ભાવનાપારિપૂરિં ગચ્છન્તિ. તસ્મા ''કલ્યાણધમ્મો''તિ ઇમિના તતિયમગ્ગટ્ઠતો પટ્ઠાય તયો અરિયા ગહિતા હોન્તિ. પઞ્ઞાકિચ્ચસ્સ મત્થકપ્પત્તિયા અગ્ગફલે પઞ્ઞા કલ્યાણપઞ્ઞા નામ, તસ્મા પઞ્ઞાવેપુલ્લપ્પત્તો અરહા ''કલ્યાણપઞ્ઞો''તિ વુત્તો. એવમેવ પુગ્ગલા ગહિતા હોન્તીતિ. કિં ઇમિના પપઞ્ચેન? અગ્ગમગ્ગફલધમ્મા ઇધ કલ્યાણસીલાદયો વુત્તાતિ અયમમ્હાકં ખન્તિ. ધમ્મવિભાગેન હિ અયં પુગ્ગલવિભાગો, ન ધમ્મવિભાગોતિ.

કેવલીતિ એત્થ કેવલં વુચ્ચતિ કેનચિ અવોમિસ્સકતાય સબ્બસઙ્ખતવિવિત્તં નિબ્બાનં, તસ્સ અધિગતત્તા અરહા કેવલી. અથ વા પહાનભાવનાપારિપૂરિયા પરિયોસાનઅનવજ્જધમ્મપારિપૂરિયા ચ કલ્યાણકટ્ઠેન અબ્યાસેકસુખતાય ચ કેવલં અરહત્તં, તદધિગમેન કેવલી ખીણાસવો. મગ્ગબ્રહ્મચરિયવાસં વસિત્વા પરિયોસાપેત્વા ઠિતોતિ **વુસિતવા**. ઉત્તમેહિ અગ્ગભૂતેહિ વા અસેક્ખધમ્મેહિ સમન્નાગતત્તા ''**ઉત્તમપુરિસો**''તિ વુચ્ચતિ.

સીલવાતિ એત્થ કેનટ્ઠેન સીલં? સીલનટ્ઠેન સીલં. કિમિદં સીલનં નામ? સમાધાનં, સુસીલ્યવસેન કાયકમ્માદીનં અવિપ્પકિણ્ણતાતિ અત્થો. અથ વા ઉપધારણં, ઝાનાદિકુસલધમ્માનં પતિટ્ઠાનવસેન આધારભાવોતિ અત્થો. તસ્મા સીલતિ, સીલેતીતિ વા સીલં. અયં તાવ સદ્દલક્ખણનયેન સીલટ્ઠો. અપરે પન ''સિરટ્ઠો સીલટ્ઠો, સીતલટ્ઠો સીલટ્ઠો, સિવટ્ઠો સીલટ્ઠો''તિ નિરુત્તિનયેન અત્થં વણ્ણયન્તિ. તયિદં પારિપૂરિતો અતિસયતો વા સીલં અસ્સ અત્થીતિ **સીલવા**, ચતુપારિસુદ્ધિસીલવસેન સીલસમ્પન્નોતિ અત્થો. તત્થ યં જેટ્ઠકસીલં , તં વિત્થારેત્વા દસ્સેતું ''**પાતિમોક્ખસંવરસંવુતો**''તિઆદિ વુત્તન્તિ એકચ્ચાનં આચરિયાનં અધિપ્પાયો.

અપરેન પન ભણન્તિ – ઉભયત્થાપિ પાતિમોક્ખસંવરો ભગવતા વુત્તો. પાતિમોક્ખસંવરો એવ હિ સીલં, ઇતરેસુ ઇન્દ્રિયસંવરો છદ્વારરક્ખણમત્તમેવ, આજીવપારિસુદ્ધિ ધમ્મેન પચ્ચયુપ્પાદનમત્તમેવ, પચ્ચયસન્નિસ્સિતં પટિલદ્ધપચ્ચયે ''ઇદમત્થ''ન્તિ પચ્ચવેક્ખિત્વા પરિભુઞ્જનમત્તમેવ. નિપ્પરિયાયેન પાતિમોક્ખસંવરોવ સીલં. યસ્સ સો ભિન્નો, સો સીસચ્છિન્નો પુરિસો વિય હત્થપાદે ''સેસાનિ રક્ખિસ્સતી''તિ ન વત્તબ્બો. યસ્સ પન સો અરોગો, અચ્છિન્નસીસો વિય પુરિસો, તાનિ પુન પાકતિકાનિ કત્વા રક્ખિતું સક્કોતિ. તસ્મા **સીલવા**તિ ઇમિના પાતિમોક્ખસીલમેવ ઉદ્દિસિત્વા તં વિત્થારેતું ''**પાતિમોક્ખસંવરસંવુતો**''તિઆદિ વુત્તન્તિ.

તત્થ **પાતિમોક્ખ**ન્તિ સિક્ખાપદસીલં. તઞ્હિ યો નં પાતિ રક્ખતિ, તં મોક્ખેતિ મોચેતિ આપાયિકાદીહિ દુક્ખેહીતિ પાતિમોક્ખં. સંવરણં સંવરો, કાયવાચાહિ અવીતિક્કમો. પાતિમોક્ખમેવ સંવરો પાતિમોક્ખસંવરો, તેન

સંવુતો પિહિતકાયવાચોતિ **પાતિમોક્ખસંવરસંવુતો**. ઇદમસ્સ તસ્મિં સીલે પતિટ્ઠિતભાવપરિદીપનં. **વિહરતી**તિ તદનુરૂપવિહારસમઙ્ગિભાવપરિદીપનં. **આચારગોચરસમ્પન્નો**તિ હેટ્ઠા પાતિમોક્ખસંવરસ્સ, ઉપરિ વિસેસાનુયોગસ્સ ચ ઉપકારકધમ્મપરિદીપનં. **અણુમત્તેસુ વજ્જેસુ ભયદસ્સાવી**તિ પાતિમોક્ખસીલતો અચવનધમ્મતાપરિદીપનં. **સમાદાયા**તિ સિક્ખાપદાનં અનવસેસતો આદાનપરિદીપનં. **સિક્ખતી**તિ સિક્ખાય સમઙ્ગિભાવપરિદીપનં. **સિક્ખાપદેસૂ**તિ સિક્ખિતબ્બધમ્મપરિદીપનં.

અપરો નયો – કિલેસાનં બલવભાવતો પાપકિરિયાય સુકરભાવતો પુઞ્ઞકિરિયાય ચ દુક્કરભાવતો બહુક્ખત્તું અપાયેસુ પતનસીલોતિ પાતી, પુથુજ્જનો. અનિચ્ચતાય વા ભવાદીસુ કમ્મવેગક્ખિત્તો ઘટિયન્તં વિય અનવટ્ઠાનેન પરિબ્ભમનતો ગમનસીલોતિ પાતી, મરણવસેન વા તમ્હિ તમ્હિ સત્તનિકાયે અત્તભાવસ્સ પાતનસીલોતિ પાતી, સત્તસન્તાનો, ચિત્તમેવ વા. તં પાતિનં સંસારદુક્ખતો મોક્ખેતીતિ પાતિમોક્ખો. ચિત્તસ્સ હિ વિમોક્ખેન સત્તો વિમુત્તો . ‘‘ચિત્તવોદાના વિસુજ્ઝન્તી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૧૦૦) ‘‘અનુપાદાય આસવેહિ ચિત્તં વિમુત્ત’’ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૨૦૬) ચ વુત્તં. અથ વા અવિજ્જાદિના હેતુના સંસારે પતતિ ગચ્છતિ પવત્તતીતિ પાતિ. ‘‘અવિજ્જાનીવરણાનં સત્તાનં તણ્હાસંયોજનાનં સન્ધાવતં સંસરત’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૨૪; ૫.૫૨૦) હિ વુત્તં. તસ્સ પાતિનો સત્તસ્સ તણ્હાદિસંકિલેસત્તયતો મોક્ખો એતેનાતિ પાતિમોક્ખો. ‘‘કણ્ઠેકાલો’’તિઆદીનં વિયસ્સ સમાસસિદ્ધિ વેદિતબ્બા.

અથ વા પાતેતિ વિનિપાતેતિ દુક્ખેતિ પાતિ, ચિત્તં. વુત્તઞ્હિ ‘‘ચિત્તેન નીયતિ લોકો, ચિત્તેન પરિકસ્સતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૬૨). તસ્સ પાતિનો મોક્ખો એતેનાતિ પાતિમોક્ખો. પતતિ વા એતેન અપાયદુક્ખે સંસારદુક્ખે ચાતિ પાતિ, તણ્હાદિસંકિલેસો. વુત્તઞ્હિ ‘‘તણ્હા જનેતિ પુરિસં (સં॰ નિ॰ ૧.૫૬-૫૭), તણ્હાદુતિયો પુરિસો’’તિ (ઇતિવુ॰ ૧૫, ૧૦૫; ચૂળનિ॰ પારાયનાનુગીતિગાથાનિદ્દેસ ૧૦૭) ચ આદિ. તતો પાતિતો મોક્ખોતિ પાતિમોક્ખો. અથ વા પતતિ એત્થાતિ પાતિ, છ અજ્ઝત્તિકાનિ બાહિરાનિ ચ આયતનાનિ. વુત્તઞ્હિ ‘‘છસુ લોકો સમુપ્પન્નો, છસુ કુબ્બતિ સન્થવ’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૭૦). તતો છઅજ્ઝત્તિકબાહિરાયતનસઙ્ખાતતો પાતિતો મોક્ખોતિ પાતિમોક્ખો. અથ વા પાતો વિનિપાતો અસ્સ અત્થીતિ પાતી, સંસારો. તતો મોક્ખોતિ પાતિમોક્ખો. અથ વા સબ્બલોકાધિપતિભાવતો ધમ્મિસ્સરો ભગવા પતીતિ વુચ્ચતિ, મુચ્ચતિ એતેનાતિ મોક્ખો, પતિનો મોક્ખો તેન પઞ્ઞત્તત્તાતિ પતિમોક્ખો, પતિમોક્ખો એવ પાતિમોક્ખો. સબ્બગુણાનં વા મૂલભાવતો ઉત્તમટ્ઠેન પતિ ચ સો યથાવુત્તટ્ઠેન મોક્ખો ચાતિ પતિમોક્ખો, પતિમોક્ખો એવ પાતિમોક્ખો. તથા હિ વુત્તં ‘‘પાતિમોક્ખન્તિ મુખમેતં પમુખમેત’’ન્તિ (મહાવ॰ ૧૩૫) વિત્થારો.

અથ વા **પ**ઇતિ પકારે, **અતી**તિ અચ્ચન્તત્થે નિપાતો. તસ્મા પકારેહિ અચ્ચન્તં મોક્ખેતીતિ પાતિમોક્ખો. ઇદઞ્હિ સીલં સયં તદઙ્ગવસેન, સમાધિસહિતં પઞ્ઞાસહિતઞ્ચ વિક્ખમ્ભનવસેન સમુચ્છેદવસેન ચ અચ્ચન્તં મોક્ખેતિ મોચેતીતિ પાતિમોક્ખં. પતિ પતિ મોક્ખોતિ વા પતિમોક્ખો, તમ્હા તમ્હા વીતિક્કમિતબ્બદોસતો પતિ પચ્ચેકં મોક્ખોતિ અત્થો. પતિમોક્ખો એવ પાતિમોક્ખો. મોક્ખોતિ વા નિબ્બાનં, તસ્સ મોક્ખસ્સ પટિબિમ્બભૂતન્તિ પતિમોક્ખં. પાતિમોક્ખસીલસંવરો હિ સૂરિયસ્સ અરુણુગ્ગમનં વિય નિબ્બાનસ્સ ઉદયભૂતો તપ્પટિભાગો વિય હોતિ યથારહં કિલેસનિબ્બાપનતોતિ પતિમોક્ખં, પતિમોક્ખં એવ પાતિમોક્ખં. અથ વા મોક્ખં પતિ વત્તતિ મોક્ખાભિમુખન્તિ પતિમોક્ખં, પતિમોક્ખમેવ પાતિમોક્ખન્તિ એવં તાવેત્થ પાતિમોક્ખસદ્દસ્સ અત્થો વેદિતબ્બો.

સંવરતિ પિદહતિ એતેનાતિ **સંવરો**, પાતિમોક્ખમેવ સંવરોતિ **પાતિમોક્ખસંવરો**. અત્થતો પન તતો તતો વીતિક્કમિતબ્બતો વિરતિયો ચેતના વા, તેન પાતિમોક્ખસંવરેન ઉપેતો સમન્નાગતો **પાતિમોક્ખસંવરસંવુતો**તિ વુત્તો. વુત્તઞ્હેતં વિભઙ્ગે –

> ''ઇમિના પાતિમોક્ખસંવરેન ઉપેતો હોતિ સમુપેતો ઉપગતો સમુપગતો સમ્પન્નો સમન્નાગતો. તેન વુચ્ચતિ પાતિમોક્ખસંવરસંવુતો''તિ (વિભ॰ ૫૧૧).

વિહરતીતિ ઇરિયાપથવિહારેન વિહરતિ, ઇરિયતિ, વત્તતિ. **આચારગોચરસમ્પન્નો**તિ વેળુદાનાદિમિચ્છાજીવસ્સ કાયપાગબ્ભિયાદીનઞ્ચ અકરણેન, સબ્બસો અનાચારં વજ્જેત્વા ''કાયિકો અવીતિક્કમો, વાચસિકો અવીતિક્કમો''તિ એવં વુત્તભિક્ખુસારુપ્પઆચારસમ્પત્તિયા વેસિયાદિઅગોચરં વજ્જેત્વા પિણ્ડપાતાદિઅત્થં ઉપસઙ્કમિતું યુત્તટ્ઠાનસઙ્ખાતગોચરેન ચ સમ્પન્નત્તા આચારગોચરસમ્પન્નો. અપિચ યો ભિક્ખુ સત્થરિ સગારવો સપ્પતિસ્સો સબ્રહ્મચારીસુ સગારવો સપ્પતિસ્સો હિરોત્તપ્પસમ્પન્નો સુનિવત્થો સુપારુતો પાસાદિકેન અભિક્કન્તેન પટિક્કન્તેન આલોકિતેન વિલોકિતેન સમિઞ્જિતેન પસારિતેન ઓક્ખિત્તચક્ખુ ઇરિયાપથસમ્પન્નો ઇન્દ્રિયેસુ ગુત્તદ્વારો ભોજને મત્તઞ્ઞૂ જાગરિયાનુયુત્તો સતિસમ્પજઞ્ઞેન સમન્નાગતો અપ્પિચ્છો સન્તુટ્ઠો પવિવિત્તો અસંસટ્ઠો આભિસમાચારિકેસુ સક્કચ્ચકારી ગરુચિત્તીકારબહુલો વિહરતિ, અયં વુચ્ચતિ આચારસમ્પન્નો.

ગોચરો પન – ઉપનિસ્સયગોચરો, આરક્ખગોચરો, ઉપનિબન્ધગોચરોતિ તિવિધો. તત્થ દસકથાવત્થુગુણસમન્નાગતો વુત્તલક્ખણો કલ્યાણમિત્તો યં નિસ્સાય અસુતં સુણાતિ, સુતં પરિયોદપેતિ, કઙ્ખં વિતરતિ, દિટ્ઠિં ઉજુકં કરોતિ, ચિત્તં પસાદેતિ, યસ્સ ચ અનુસિક્ખન્તો સદ્ધાય વડ્ઢતિ, સીલેન, સુતેન, ચાગેન, પઞ્ઞાય વડ્ઢતિ, અયં **ઉપનિસ્સયગોચરો**. યો ભિક્ખુ અન્તરઘરં પવિટ્ઠો વીથિં પટિપન્નો ઓક્ખિત્તચક્ખુ યુગમત્તદસ્સાવી સંવુતો ગચ્છતિ, ન હત્થિં ઓલોકેન્તો, ન અસ્સં, ન રથં, ન પત્તિં, ન ઇત્થિં, ન પુરિસં ઓલોકેન્તો, ન ઉદ્ધં ઓલોકેન્તો, ન અધો ઓલોકેન્તો, ન દિસાવિદિસા પેક્ખમાનો ગચ્છતિ, અયં **આરક્ખગોચરો**. **ઉપનિબન્ધગોચરો** પન ચત્તારો સતિપટ્ઠાના, યત્થ ભિક્ખુ અત્તનો ચિત્તં ઉપનિબન્ધતિ. વુત્તઞ્હેતં ભગવતા –

> ''કો ચ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુનો ગોચરો સકો પેત્તિકો વિસયો? યદિદં – ચત્તારો સતિપટ્ઠાના''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૩૭૨).

ઇતિ યથાવુત્તાય આચારસમ્પત્તિયા ઇમાય ચ ગોચરસમ્પત્તિયા સમન્નાગતત્તા **આચારગોચરસમ્પન્નો**.

અણુમત્તેસુ વજ્જેસુ ભયદસ્સાવીતિ અપ્પમત્તકેસુ અણુપ્પમાણેસુ અસઞ્ચિચ્ચ આપન્નસેખિયઅકુસલચિત્તુપ્પાદાદિભેદેસુ વજ્જેસુ ભયદસ્સનસીલો. યો હિ ભિક્ખુ પરમાણુમત્તં વજ્જં અટ્ઠસટ્ઠિયોજનસતસહસ્સુબ્બેધસિનેરુપબ્બતરાજસદિસં કત્વા પસ્સતિ, યોપિ ભિક્ખુ સબ્બલહુકં દુબ્ભાસિતમત્તં પારાજિકસદિસં કત્વા પસ્સતિ, અયં અણુમત્તેસુ વજ્જેસુ ભયદસ્સાવી નામ. **સમાદાય સિક્ખતિ સિક્ખાપદેસૂ**તિ યં કિઞ્ચિ સિક્ખાપદેસુ સિક્ખિતબ્બં, તં સબ્બેન સબ્બં સબ્બથા સબ્બં અનવસેસં સમાદિયિત્વા સિક્ખતિ વત્તતિ, પૂરેતીતિ અત્થો. **ઇતિ કલ્યાણસીલો**તિ ઇમિના પકારેન કલ્યાણસીલો સમાનો. પુગ્ગલાધિટ્ઠાનવસેન હિ નિદ્દિટ્ઠં સીલં ''એવં ખો, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ કલ્યાણસીલો હોતી''તિ વુત્તપુગ્ગલાધિટ્ઠાનવસેનેવ નિગમેત્વા ''કલ્યાણધમ્મો''તિ

એત્થ વુત્તધમ્મે નિદ્દિસિતુકામેન ''તેસં ધમ્માનં ઇદં સીલં અધિટ્ઠાન''ન્તિ દસ્સેતું પુન ''ઇતિ કલ્યાણસીલો''તિ વુત્તં. **સત્તન્નં બોધિપક્ખિયાન**ન્તિઆદિ સબ્બં હેટ્ઠા વુત્તત્થમેવ. પુન **કલ્યાણસીલો**તિઆદિ નિગમનં.

ગાથાસુ **દુક્કટ**ન્તિ દુટ્ઠુ કતં, દુચ્ચરિતન્તિ અત્થો. **હિરિમન**ન્તિ હિરિમન્તં હિરિસમ્પન્નં, સબ્બસો પાપપવત્તિયા જિગુચ્છનસભાવન્તિ અત્થો. **હિરિમન**ન્તિ વા હિરિસહિતચિત્તં. હિરિગ્ગહણેનેવ ચેત્થ ઓત્તપ્પમ્પિ ગહિતન્તિ વેદિતબ્બં. હિરોત્તપ્પગ્ગહણેન ચ સબ્બસો દુચ્ચરિતાભાવસ્સ હેતું દસ્સેન્તો કલ્યાણસીલતં હેતુતો વિભાવેતિ. **સમ્બોધી**તિ અરિયઞાણં, તં ગચ્છન્તિ ભજન્તીતિ **સમ્બોધિગામિનો**, બોધિપક્ખિકાતિ અત્થો. **અનુસ્સદ**ન્તિ રાગુસ્સદાદિરહિતં. ''તથાવિધ''ન્તિપિ પઠન્તિ. ''બોધિપક્ખિકાનં ધમ્માનં ભાવનાનુયોગમનુયુત્તો''તિ યથા યથા પુબ્બે વુત્તં, તથાવિધં તાદિસન્તિ અત્થો. **દુક્ખસ્સા**તિ વટ્ટદુક્ખસ્સ, વટ્ટદુક્ખહેતુનો વા. **ઇધેવ ખયમત્તનો**તિ આસવક્ખયાધિગમેન અત્તનો વટ્ટદુક્ખહેતુનો સમુદયપક્ખિયસ્સ કિલેસગણસ્સ ઇધેવ ઇમસ્મિંયેવ અત્તભાવે ખયં અનુપ્પાદં પજાનાતિ, વટ્ટદુક્ખસ્સેવ વા ઇધેવ ચરિમકચિત્તનિરોધેન ખયં ખીણભાવં પજાનાતિ. **તેહિ ધમ્મેહિ સમ્પન્ન**ન્તિ તેહિ યથાવુત્તસીલાદિધમ્મેહિ સમન્નાગતં. **અસિત**ન્તિ તણ્હાદિટ્ઠિનિસ્સયાનં પહીનત્તા અસિતં, કત્થચિ અનિસ્સિતં. **સબ્બલોકસ્સા**તિ સબ્બસ્મિં સત્તલોકે. સેસં વુત્તનયમેવ.

અટ્ઠમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૯. દાનસુત્તવણ્ણના

૯૮. નવમે **દાન**ન્તિ દાતબ્બં, સવત્થુકા વા ચેતના દાનં, સમ્પત્તિપરિચ્ચાગસ્સેતં અધિવચનં. **આમિસદાન**ન્તિ ચત્તારો પચ્ચયા દેય્યભાવવસેન આમિસદાનં નામ. તે હિ તણ્હાદીહિ આમસિતબ્બતો આમિસન્તિ વુચ્ચન્તિ. તેસં વા પરિચ્ચાગચેતના આમિસદાનં. **ધમ્મદાન**ન્તિ ઇધેકચ્ચો ''ઇમે ધમ્મા કુસલા, ઇમે ધમ્મા અકુસલા, ઇમે ધમ્મા સાવજ્જા, ઇમે ધમ્મા અનવજ્જા, ઇમે વિઞ્ઞુગરહિતા, ઇમે વિઞ્ઞુપ્પસત્થા; ઇમે સમત્તા સમાદિન્ના અહિતાય દુક્ખાય સંવત્તન્તિ, ઇમે હિતાય સુખાય સંવત્તન્તી''તિ કુસલાકુસલકમ્મપથે વિભજન્તો કમ્મકમ્મવિપાકે ઇધલોકપરલોકે પચ્ચક્ખતો દસ્સેન્તો વિય પાકટં કરોન્તો અકુસલેહિ ધમ્મેહિ નિવત્તાપેન્તો, કુસલેસુ ધમ્મેસુ પતિટ્ઠાપેન્તો, ધમ્મં દેસેતિ, ઇદં ધમ્મદાનં. યો પન ''ઇમે ધમ્મા અભિઞ્ઞેય્યા , ઇમે પરિઞ્ઞેય્યા, ઇમે પહાતબ્બા, ઇમે સચ્છિકાતબ્બા, ઇમે ભાવેતબ્બા''તિ સચ્ચાનિ વિભાવેન્તો અમતાધિગમાય પટિપત્તિધમ્મં દેસેતિ, ઇદં સિખાપ્પત્તં ધમ્મદાનં નામ. **એતદગ્ગ**ન્તિ એતં અગ્ગં. **યદિદ**ન્તિ યં ઇદં ધમ્મદાનં વુત્તં, એતં ઇમેસુ દ્વીસુ દાનેસુ અગ્ગં સેટ્ઠં ઉત્તમં. વિવટ્ટગામિધમ્મદાનઞ્હિ નિસ્સાય સબ્બાનત્થતો પરિમુચ્ચતિ, સકલં વટ્ટદુક્ખં અતિક્કમતિ. લોકિયં પન ધમ્મદાનં સબ્બેસં દાનાનં નિદાનં સબ્બસમ્પત્તીનં મૂલં. તેનાહ –

> ''સબ્બદાનં ધમ્મદાનં જિનાતિ, સબ્બરસં ધમ્મરસો જિનાતિ;
> સબ્બરતિં ધમ્મરતી જિનાતિ, તણ્હક્ખયો સબ્બદુક્ખં જિનાતી''તિ. (ધ॰ પ॰ ૩૫૪) –

અભયદાનમેત્થ ધમ્મદાનેનેવ સઙ્ગહિતન્તિ દટ્ઠબ્બં.

સાધારણભોગિતાધિપ્પાયેન અત્તના પરિભુઞ્જિતબ્બતો ચતુપચ્ચયતો સયમેવ અભુઞ્જિત્વા પરેસં સંવિભજનં **આમિસસંવિભાગો**. સાધારણભોગિતાધિપ્પાયેનેવ અત્તના વિદિતસ્સ અધિગતસ્સ ધમ્મસ્સ અપ્પોસ્સુક્કો અહુત્વા

પરેસં ઉપદેસો **ધમ્મસંવિભાગો**. ચતૂહિ પચ્ચયેહિ ચતૂહિ ચ સઙ્ગહવત્થૂહિ પરેસં અનુગ્ગણ્હનં અનુકમ્પનં **આમિસાનુગ્ગહો**. વુત્તનયેનેવ ધમ્મેન પરેસં અનુગ્ગણ્હનં અનુકમ્પનં **ધમ્માનુગ્ગહો**. સેસં વુત્તનયમેવ.

ગાથાસુ **યમાહુ દાનં પરમ**ન્તિ યં દાનં ચિત્તખેત્તદેય્યધમ્માનં ઉળારભાવેન પરમં ઉત્તમં, ભોગસમ્પત્તિઆદીનં વા પૂરણતો ફલનતો, પરસ્સ વા લોભમચ્છરિયાદિકસ્સ પટિપક્ખસ્સ મદ્દનતો હિંસનતો ''પરમ''ન્તિ બુદ્ધા ભગવન્તો આહુ. **અનુત્તર**ન્તિ યં દાનં ચેતનાદિસમ્પત્તિયા સાતિસયપવત્તિયા અગ્ગભાવેન અગ્ગવિપાકત્તા ચ ઉત્તરરહિતં અનુત્તરભાવસાધનં ચાતિ આહુ. **યં સંવિભાગ**ન્તિ એત્થાપિ ''પરમં અનુત્તર''ન્તિ પદદ્વયં આનેત્વા યોજેતબ્બં. **અવણ્ણયી**તિ કિત્તયિ, ''ભોજનં, ભિક્ખવે, દદમાનો દાયકો પટિગ્ગાહકાનં પઞ્ચ ઠાનાનિ દેતી''તિઆદિના (અ॰ નિ॰ ૫.૩૭), ''એવં ચે, ભિક્ખવે, સત્તા જાનેય્યું દાનસંવિભાગસ્સ વિપાક''ન્તિઆદિના (ઇતિવુ॰ ૨૬) ચ પસંસયિ. યથા પન દાનં સંવિભાગો ચ પરમં અનુત્તરઞ્ચ હોતિ, તં દસ્સેતું ''**અગ્ગમ્હી**''તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **અગ્ગમ્હી**તિ સીલાદિગુણવિસેસયોગેન સેટ્ઠે અનુત્તરે પુઞ્ઞક્ખેત્તે સમ્માસમ્બુદ્ધે અરિયસઙ્ઘે ચ. **પસન્નચિત્તો**તિ કમ્મફલસદ્ધાય રતનત્તયસદ્ધાય ચ ચિત્તં પસાદેન્તો ઓકપ્પેન્તો. ચિત્તસમ્પત્તિયા હિ ખેત્તસમ્પત્તિયા ચ પરિત્તેપિ દેય્યધમ્મે દાનં મહાનુભાવં હોતિ મહાજુતિકં મહાવિપ્ફારં. વુત્તઞ્હેતં –

> ''નત્થિ ચિત્તે પસન્નમ્હિ, અપ્પકા નામ દક્ખિણા;
> તથાગતે વા સમ્બુદ્ધે, અથ વા તસ્સ સાવકે''તિ. (વિ॰ વ॰ ૮૦૪; નેત્તિ॰ ૯૫);

વિઞ્ઞૂતિ સપ્પઞ્ઞો. **પજાન**ન્તિ સમ્મદેવ દાનફલં દાનાનિસંસં પજાનન્તો. **કો ન યજેથ કાલે**તિ યુત્તપ્પત્તકાલે કો નામ દાનં ન દદેય્ય? સદ્ધા, દેય્યધમ્મો, પટિગ્ગાહકાતિ ઇમેસં તિણ્ણં સમ્મુખિભૂતકાલેયેવ હિ દાનં સમ્ભવતિ, ન અઞ્ઞથા, પટિગ્ગાહકાનં વા દાતું યુત્તકાલે.

એવં પઠમગાથાય આમિસદાનસંવિભાગાનુગ્ગહે દસ્સેત્વા ઇદાનિ ધમ્મદાનસંવિભાગાનુગ્ગહે દસ્સેતું ''**યે ચેવ ભાસન્તી**''તિ દુતિયગાથમાહ. તત્થ **ઉભય**ન્તિ ''ભાસન્તિ સુણન્તી''તિ વુત્તા દેસકા પટિગ્ગાહકાતિ ઉભયં. અયં પનેત્થ સઙ્ખેપત્થો – યે **સુગતસ્સ** ભગવતો **સાસને** સદ્ધમ્મે **પસન્નચિત્તા** વિમુત્તાયતનસીસે ઠત્વા દેસેન્તિ પટિગ્ગણ્હન્તિ ચ, તેસં દેસકપટિગ્ગાહકાનં સો ધમ્મદાનધમ્મસંવિભાગધમ્માનુગ્ગહસઙ્ખાતો **અત્થો**. પરમત્થસાધનતો **પરમો**. તણ્હાસંકિલેસાદિસબ્બસંકિલેસમલવિસોધનેન **વિસુજ્ઝતિ**. કીદિસાનં? **યે અપ્પમત્તા સુગતસ્સ સાસને**. યે ચ –

> ''સબ્બપાપસ્સ અકરણં, કુસલસ્સ ઉપસમ્પદા;
> સચિત્તપરિયોદપનં, એતં બુદ્ધાન સાસન''ન્તિ. (દી॰ નિ॰ ૨.૯૦; ધ॰ પ॰ ૧૮૩) –

સઙ્ખેપતો એવં પકાસિતે સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ સાસને ઓવાદે અનુસિટ્ઠિયં અપ્પમત્તા અધિસીલસિક્ખાદયો સક્કચ્ચં સમ્પાદેન્તિ. તેસં **વિસુજ્ઝતિ**, અરહત્તફલવિસુદ્ધિયા અતિવિય વોદાયતીતિ.

નવમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૦. તેવિજ્જસુત્તવણ્ણના

૯૯. દસમે **ધમ્મેના**તિ ઞાયેન, સમ્માપટિપત્તિસઙ્ખાતેન હેતુના કારણેન. યાય હિ પટિપદાય તેવિજ્જો હોતિ, સા પટિપદા ઇધ ધમ્મોતિ વેદિતબ્બા. કા પન સા પટિપદાતિ? ચરણસમ્પદા ચ વિજ્જાસમ્પદા ચ. **તેવિજ્જ**ન્તિ પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણાદીહિ તીહિ વિજ્જાહિ સમન્નાગતં. **બ્રાહ્મણ**ન્તિ બાહિતપાપબ્રાહ્મણં. **પઞ્ઞાપેમી**તિ ''બ્રાહ્મણો''તિ જાનાપેમિ પતિટ્ઠપેમિ. **નાઞ્ઞં લપિતલાપનમત્તેના**તિ અઞ્ઞં જાતિમત્તબ્રાહ્મણં અટ્ઠકાદીહિ લપિતમત્તવિપ્પલપનમત્તેન બ્રાહ્મણં ન પઞ્ઞાપેમીતિ. અથ વા **લપિતલાપનમત્તેના**તિ મન્તાનં અજ્ઝેનઅજ્ઝાપનમત્તેન. ઉભયથાપિ યં પન બ્રાહ્મણા સામવેદાદિવેદત્તયઅજ્ઝેનેન તેવિજ્જં બ્રાહ્મણં વદન્તિ, તં પટિક્ખિપતિ. ભગવતા હિ ''પરમત્થતો અતેવિજ્જં બ્રાહ્મણંયેવ ચેતે ભોવાદિનો અવિજ્જાનિવુતા 'તેવિજ્જો બ્રાહ્મણો'તિ વદન્તિ, એવં પન તેવિજ્જો બ્રાહ્મણો હોતી''તિ દસ્સનત્થં તથા બુજ્ઝનકાનં પુગ્ગલાનં અજ્ઝાસયેન અયં દેસના આરદ્ધા.

તત્થ યસ્મા વિજ્જાસમ્પન્નો ચરણસમ્પન્નોયેવ હોતિ ચરણસમ્પદાય વિના વિજ્જાસમ્પત્તિયા અભાવતો, તસ્મા ચરણસમ્પદં અન્તોગધં કત્વા વિજ્જાસીસેનેવ બ્રાહ્મણં પઞ્ઞાપેતુકામો "**ધમ્મેનાહં**, **ભિક્ખવે**, **તેવિજ્જં બ્રાહ્મણં પઞ્ઞાપેમી**"તિ દેસનં સમુટ્ઠાપેત્વા "**કથઞ્ચાહં**, **ભિક્ખવે**, **ધમ્મેન તેવિજ્જં બ્રાહ્મણં પઞ્ઞાપેમી**"તિ કથેતુકમ્યતાય પુચ્છં કત્વા પુગ્ગલાધિટ્ઠાનાય દેસનાય વિજ્જત્તયં વિભજન્તો "**ઇધ**, **ભિક્ખવે**, **ભિક્ખૂ**"તિઆદિમાહ.

તત્થ **અનેકવિહિત**ન્તિ અનેકવિધં, અનેકેહિ વા પકારેહિ પવત્તિતં, સંવણ્ણિતન્તિ અત્થો. **પુબ્બેનિવાસ**ન્તિ સમનન્તરાતીતભવં આદિં કત્વા તત્થ તત્થ નિવુત્થક્ખન્ધસન્તાનં. **નિવુત્થ**ન્તિ અજ્ઝાવુત્થં અનુભૂતં, અત્તનો સન્તાને ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુદ્ધં, નિવુત્થધમ્મં વા નિવુત્થં, ગોચરનિવાસેન નિવુત્થં, અત્તનો વિઞ્ઞાણેન વિઞ્ઞાતં પરવિઞ્ઞાણવિઞ્ઞાતમ્પિ વા છિન્નવટુમકાનુસ્સરણાદીસુ. **અનુસ્સરતી**તિ ''એકમ્પિ જાતિં દ્વેપિ જાતિયો''તિ એવં જાતિપટિપાટિવસેન અનુગન્ત્વા સરતિ, અનુદેવ વા સરતિ, ચિત્તે અભિનિન્નામિતે પરિકમ્મસમનન્તરં સરતિ.

સેય્યથિદન્તિ આરદ્ધપ્પકારદસ્સનત્થે નિપાતો. તેનેવ ય્વાયં પુબ્બેનિવાસો આરદ્ધો હોતિ, તસ્સ પકારં દસ્સેન્તો "**એકમ્પિ જાતિ**"ન્તિઆદિમાહ. તત્થ **એકમ્પિ જાતિ**ન્તિ એકમ્પિ પટિસન્ધિમૂલકં ચુતિપરિયોસાનં એકભવપરિયાપન્નં ખન્ધસન્તાનં. એસ નયો **દ્વેપિ જાતિયો**તિઆદીસુ. **અનેકેપિ સંવટ્ટકપ્પે**તિઆદીસુ પન પરિહાયમાનો કપ્પો સંવટ્ટકપ્પો , વડ્ઢમાનો વિવટ્ટકપ્પો. તત્થ સંવટ્ટેન સંવટ્ટટ્ઠાયી ગહિતો હોતિ તમ્મૂલકત્તા, વિવટ્ટેન ચ વિવટ્ટટ્ઠાયી. એવઞ્હિ સતિ યાનિ તાનિ ''ચત્તારિમાનિ, ભિક્ખવે, કપ્પસ્સ અસઙ્ખ્યેય્યાનિ. કતમાનિ ચત્તારિ? સંવટ્ટો, સંવટ્ટટ્ઠાયી, વિવટ્ટો, વિવટ્ટટ્ઠાયી''તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૧૫૬) વુત્તાનિ ચત્તારિ અસઙ્ખ્યેય્યાનિ, તાનિ પરિગ્ગહિતાનિ હોન્તિ.

તત્થ તયો સંવટ્ટા – તેજોસંવટ્ટો, આપોસંવટ્ટો, વાયોસંવટ્ટોતિ. તિસ્સો સંવટ્ટસીમા – આભસ્સરા, સુભકિણ્હા, વેહપ્ફલાતિ. યદા કપ્પો તેજેન સંવટ્ટતિ, આભસ્સરતો હેટ્ઠા અગ્ગિના ડય્હતિ. યદા ઉદકેન સંવટ્ટતિ, સુભકિણ્હતો હેટ્ઠા ઉદકેન વિલીયતિ. યદા વાતેન સંવટ્ટતિ, વેહપ્ફલતો હેટ્ઠા વાતેન વિદ્ધંસિયતિ. વિત્થારતો પન કોટિસતસહસ્સચક્કવાળં એકતો વિનસ્સતિ. ઇતિ એવરૂપો અયં પુબ્બેનિવાસં અનુસ્સરન્તો ભિક્ખુ અનેકેપિ સંવટ્ટકપ્પે અનેકેપિ વિવટ્ટકપ્પે અનેકેપિ સંવટ્ટવિવટ્ટકપ્પે અનુસ્સરતિ. કથં? **અમુત્રાસિ**ન્તિઆદિના નયેન.

તત્થ **અમુત્રાસિ**ન્તિ અમુમ્હિ સંવટ્ટકપ્પે અમુમ્હિ ભવે વા યોનિયા વા ગતિયા વા વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયા વા સત્તાવાસે વા સત્તનિકાયે વા અહમહોસિં. **એવંનામો**તિ તિસ્સો વા ફુસ્સો વા. **એવંગોત્તો**તિ ગોતમો વા કસ્સપો વા.

એવંવણ્ણોતિ ઓદાતો વા સામો વા. **એવમાહારો**તિ સાલિમંસોદનાહારો વા પવત્તફલભોજનો વા. **એવંસુખદુક્ખપ્પટિસંવેદી**તિ અનેકપ્પકારાનં કાયિકચેતસિકાનં સામિસનિરામિસાદિપ્પભેદાનં વા સુખદુક્ખાનં પટિસંવેદી. **એવમાયુપરિયન્તો**તિ એવં વસ્સસતપરિમાણાયુપરિયન્તો વા ચતુરાસીતિકપ્પસતસહસ્સપરિમાણાયુપરિયન્તો વા. **સો તતો ચુતો અમુત્ર ઉદપાદિ**ન્તિ સોહં તતો ભવતો યોનિતો ગતિતો વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિતો સત્તાવાસતો સત્તનિકાયતો વા ચુતો પુન અમુકસ્મિં નામ ભવે યોનિયા ગતિયા વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયા સત્તાવાસે સત્તનિકાયે વા ઉદપાદિં. **તત્રાપાસિ**ન્તિ અથ તત્રપિ ભવે યોનિયા ગતિયા વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયા સત્તાવાસે સત્તનિકાયે વા પુન અહોસિં. **એવંનામો**તિઆદિ વુત્તનયમેવ.

અથ વા યસ્મા ''અમુત્રાસિ''ન્તિ ઇદં અનુપુબ્બેન આરોહન્તસ્સ અત્તનો અભિનીહારાનુરૂપં યથાબલં સરણં, ''સો તતો ચુતો''તિ પટિનિવત્તન્તસ્સ પચ્ચવેક્ખણં, તસ્મા ''ઇધૂપપન્નો''તિ ઇમિસ્સા ઇધૂપપત્તિયા અનન્તરં ''અમુત્ર ઉદપાદિ''ન્તિ વુત્તં. **તત્રાપાસિ**ન્તિ તત્રપિ ભવે...પે॰... સત્તનિકાયે વા આસિં. **એવંનામો**તિ દત્તો વા મિત્તો વા, **એવંગોત્તો**તિ વાસેટ્ઠો વા કસ્સપો વા. **એવંવણ્ણો**તિ કાળો વા ઓદાતો વા. **એવમાહારો**તિ સુધાહારો વા સાલિઓદનાદિઆહારો વા. **એવંસુખદુક્ખપ્પટિસંવેદી**તિ દિબ્બસુખપ્પટિસંવેદી વા માનુસસુખદુક્ખપ્પટિસંવેદી વા. **એવમાયુપરિયન્તો**તિ એવં તંતંપરમાયુપરિયન્તો. **સો તતો ચુતો**તિ સોહં તતો ભવાદિતો ચુતો. **ઇધૂપપન્નો**તિ ઇધ ઇમસ્મિં ચરિમભવે મનુસ્સો હુત્વા ઉપપન્નો નિબ્બત્તો.

ઇતીતિ એવં. **સાકારં સઉદ્દેસ**ન્તિ નામગોત્તાદિવસેન સઉદ્દેસં, વણ્ણાદિવસેન સાકારં. નામગોત્તેન હિ સત્તા ''તિસ્સો ગોતમો''તિ ઉદ્દિસીયન્તિ, વણ્ણાદીહિ ''સામો ઓદાતો''તિ નાનત્તતો પઞ્ઞાયન્તિ. તસ્મા નામગોત્તં ઉદ્દેસો, ઇતરે આકારા. **અયમસ્સ પઠમા વિજ્જા અધિગતા**તિ અયં ઇમિના ભિક્ખુના પઠમં અધિગમવસેન પઠમા, વિદિતકરણટ્ઠેન વિજ્જા અધિગતા સચ્છિકતા હોતિ. કિં પનાયં વિદિતં કરોતિ? પુબ્બેનિવાસં. **અવિજ્જા**તિ તસ્સેવ પુબ્બેનિવાસસ્સ અવિદિતકરણટ્ઠેન તસ્સ પટિચ્છાદકમોહો વુચ્ચતિ. **તમો**તિ સ્વેવ મોહો પટિચ્છાદકટ્ઠેન તમોતિ વુચ્ચતિ. **આલોકો**તિ સા એવ વિજ્જા ઓભાસકરણટ્ઠેન આલોકો. એત્થ ચ વિજ્જા અધિગતાતિ અયં અત્થો, સેસં પસંસાવચનં. યોજના પનેત્થ – અયં ખો તેન ભિક્ખુના વિજ્જા અધિગતા, તસ્સ અધિગતવિજ્જસ્સ અવિજ્જા વિહતા, વિનટ્ઠાતિ અત્થો. કસ્મા? યસ્મા વિજ્જા ઉપ્પન્નાતિ. સેસપદદ્વયેપિ એસેવ નયો.

યથા તન્તિ એત્થ **યથા**તિ ઓપમ્મત્થે, **ત**ન્તિ નિપાતમત્તં. સતિયા અવિપ્પવાસેન **અપ્પમત્તસ્સ**. વીરિયાતાપેન **આતાપિનો**. કાયે ચ જીવિતે ચ અનપેક્ખતાય **પહિતત્તસ્સ** પેસિતચિત્તસ્સાતિ અત્થો. ઇદં વુત્તં હોતિ – યથા અપ્પમત્તસ્સ આતાપિનો પહિતત્તસ્સ વિહરતો અવિજ્જા વિહઞ્ઞેય્ય, વિજ્જા ઉપ્પજ્જેય્ય, તમો વિહઞ્ઞેય્ય, આલોકો ઉપ્પજ્જેય્ય; એવમેવ તસ્સ ભિક્ખુનો અવિજ્જા વિહતા, વિજ્જા ઉપ્પન્ના , તમો વિહતો, આલોકો ઉપ્પન્નો, તસ્સ પધાનાનુયોગસ્સ અનુરૂપમેવ ફલં લભિત્વા વિહરતીતિ.

દિબ્બેન ચક્ખુનાતિ એત્થ યં વત્તબ્બં, તં હેટ્ઠા વુત્તમેવ. **વિસુદ્ધેના**તિ ચુતૂપપાતદસ્સનેન દિટ્ઠિવિસુદ્ધિહેતુભાવતો વિસુદ્ધં. યો હિ ચુતિમત્તમેવ પસ્સતિ ન ઉપપાતં, સો ઉચ્છેદદિટ્ઠિં ગણ્હાતિ. યો ઉપપાતમત્તમેવ પસ્સતિ ન ચુતિં, સો નવસત્તપાતુભાવદિટ્ઠિં ગણ્હાતિ. યો પન તદુભયં પસ્સતિ, સો યસ્મા દુવિધમ્પિ તં દિટ્ઠિગતં અતિવત્તતિ, તસ્માસ્સ તં દસ્સનં દિટ્ઠિવિસુદ્ધિહેતુ હોતિ, તદુભયમ્પાયં બુદ્ધપુત્તો પસ્સતિ. તેન વુત્તં ''ચુતૂપપાતદસ્સનેન દિટ્ઠિવિસુદ્ધિહેતુભાવતો વિસુદ્ધ''ન્તિ. એકાદસઉપક્કિલેસવિરહતો વા **વિસુદ્ધં**. યથાહ ''વિચિકિચ્છા ચિત્તસ્સ ઉપક્કિલેસોતિ – ઇતિ વિદિત્વા વિચિકિચ્છં ચિત્તસ્સ ઉપક્કિલેસં પજહિં, અમનસિકારો...

પે॰... થિનમિદ્ધં, છમ્ભિતત્તં, ઉપ્પિલ્લં, દુટ્ઠુલ્લં, અચ્ચારદ્ધવીરિયં, અતિલીનવીરિયં, અભિજપ્પા, નાનત્તસઞ્ઞા, અતિનિજ્ઝાયિતત્તં રૂપાનં ચિત્તસ્સ ઉપક્કિલેસો''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૪૨) એવં વુત્તેહિ એકાદસહિ ઉપક્કિલેસેહિ અનુપક્કિલિટ્ઠત્તા **વિસુદ્ધં**. મનુસ્સૂપચારં અતિક્કમિત્વા રૂપદસ્સનેન **અતિક્કન્તમાનુસકં**, મંસચક્ખું વા અતિક્કન્તત્તા અતિક્કન્તમાનુસકં. તેન દિબ્બેન ચક્ખુના વિસુદ્ધેન અતિક્કન્તમાનુસકેન. **સત્તે પસ્સતી**તિ મનુસ્સમંસચક્ખુના વિય સત્તે પસ્સતિ દક્ખતિ આલોકેતિ.

ચવમાને ઉપપજ્જમાનેતિ એત્થ ચુતિક્ખણે ઉપપત્તિક્ખણે વા દિબ્બચક્ખુનાપિ દટ્ઠું ન સક્કા. યે પન આસન્નચુતિકા ઇદાનિ ચવિસ્સન્તિ, તે ચવમાના. યે ચ ગહિતપટિસન્ધિકા સમ્પતિનિબ્બત્તા વા, તે ઉપપજ્જમાનાતિ અધિપ્પેતા. તે એવરૂપે ચવમાને ઉપપજ્જમાને ચ પસ્સતીતિ દસ્સેતિ. **હીને**તિ મોહનિસ્સન્દયુત્તત્તા હીનાનં જાતિકુલભોગાદીનં વસેન હીળિતે પરિભૂતે. **પણીતે**તિ અમોહનિસ્સન્દયુત્તત્તા તબ્બિપરીતે. **સુવણ્ણે**તિ અદોસનિસ્સન્દયુત્તત્તા ઇટ્ઠકન્તમનાપવણ્ણયુત્તે. **દુબ્બણ્ણે**તિ દોસનિસ્સન્દયુત્તત્તા અનિટ્ઠઅકન્તામનાપવણ્ણયુત્તે. અભિરૂપે વિરૂપેતિપિ અત્થો. **સુગતે**તિ સુગતિગતે, અલોભનિસ્સન્દયુત્તત્તા વા અડ્ઢે મહદ્ધને. **દુગ્ગતે**તિ દુગ્ગતિગતે, લોભનિસ્સન્દયુત્તત્તા વા દલિદ્દે અપ્પન્નપાનભોજને. **યથાકમ્મૂપગે**તિ યં યં કમ્મં ઉપચિતં, તેન તેન ઉપગતે . તત્થ પુરિમેહિ ''ચવમાને''તિઆદીહિ દિબ્બચક્ખુકિચ્ચં વુત્તં, ઇમિના પન પદેન યથાકમ્મૂપગઞાણકિચ્ચં.

તસ્સ ચ ઞાણસ્સ અયં ઉપ્પત્તિક્કમો – ઇધ ભિક્ખુ હેટ્ઠા નિરયાભિમુખં આલોકં વડ્ઢેત્વા નેરયિકે સત્તે પસ્સતિ મહન્તં દુક્ખં અનુભવમાને, ઇદં દસ્સનં દિબ્બચક્ખુઞાણકિચ્ચમેવ. સો ચ એવં મનસિ કરોતિ ''કિં નુ ખો કમ્મં કત્વા ઇમે સત્તા એતં દુક્ખં અનુભવન્તી''તિ, અથસ્સ ''ઇદં નામ કત્વા''તિ તંકમ્મારમ્મણં ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ. તથા ઉપરિ દેવલોકાભિમુખં આલોકં વડ્ઢેત્વા નન્દનવનમિસ્સકવનફારુસકવનાદીસુ સત્તે પસ્સતિ દિબ્બસમ્પત્તિં અનુભવમાને, ઇદમ્પિ દસ્સનં દિબ્બચક્ખુઞાણકિચ્ચમેવ. સો એવં મનસિ કરોતિ ''કિં નુ ખો કમ્મં કત્વા ઇમે સત્તા એતં સમ્પત્તિં અનુભવન્તી''તિ? અથસ્સ ''ઇદં નામ કત્વા''તિ તંકમ્મારમ્મણં ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ, ઇદં યથાકમ્મૂપગઞાણં નામ. ઇમસ્સ વિસું પરિકમ્મં નામ નત્થિ. યથા ચિમસ્સ, એવં અનાગતંસઞાણસ્સપિ. દિબ્બચક્ખુપાદકાનેવ હિ ઇમાનિ દિબ્બચક્ખુના સહેવ ઇજ્ઝન્તિ. **કાયદુચ્ચરિતેના**તિઆદીસુ યં વત્તબ્બં, તં હેટ્ઠા વુત્તનયમેવ. ઇધ **વિજ્જા**તિ દિબ્બચક્ખુઞાણવિજ્જા. **અવિજ્જા**તિ સત્તાનં ચુતિપટિસન્ધિચ્છાદિકા અવિજ્જા. સેસં વુત્તનયમેવ.

તતિયવારે **વિજ્જા**તિ અરહત્તમગ્ગઞાણવિજ્જા. **અવિજ્જા**તિ ચતુસચ્ચપ્પટિચ્છાદિકા અવિજ્જા. સેસં હેટ્ઠા વુત્તનયત્તા સુવિઞ્ઞેય્યમેવ. **એવં ખો**તિઆદિ નિગમનં.

ગાથાસુ અયં સઙ્ખેપત્થો – **યો** યથાવુત્તં **પુબ્બેનિવાસં અવેતિ** અવગચ્છતિ, વુત્તનયેન પાકટં કત્વા જાનાતિ. ''યોવેદી''તિપિ પાઠો, યો અવેદિ વિદિતં કત્વા ઠિતોતિ અત્થો. છબ્બીસતિદેવલોકસઙ્ખાતં સગ્ગં ચતુબ્બિધં અપાયઞ્ચ વુત્તનયેનેવ દિબ્બચક્ખુના પસ્સતિ. **અથો**તિ તતો પરં જાતિક્ખયસઙ્ખાતં અરહત્તં નિબ્બાનમેવ વા પત્તો અધિગતો. તતો એવ **અભિઞ્ઞા** અભિવિસિટ્ઠાય મગ્ગપઞ્ઞાય જાનિતબ્બં ચતુસચ્ચધમ્મં જાનિત્વા કિચ્ચવોસાનેન **વોસિતો** નિટ્ઠાનપ્પત્તો. મોનેય્યધમ્મસમન્નાગમેન **મુનિ**, ખીણાસવો યસ્મા **એતાહિ** યથાવુત્તાહિ **તીહિ વિજ્જાહિ** સમન્નાગતત્તા તતો તતિયવિજ્જાય સબ્બથા બાહિતપાપત્તા ચ **તેવિજ્જો બ્રાહ્મણો** નામ હોતિ. તસ્મા તમેવ અહં

તેવિજ્જં બ્રાહ્મણં વદામિ, અઞ્ઞં પન લપિતલાપનં યજુઆદિમન્તપદાનં અજ્ઝાપનપરં **તેવિજ્જં** બ્રાહ્મણં ન વદામિ, તેવિજ્જોતિ તં ન કથેમીતિ.

ઇતિ ઇમસ્મિં વગ્ગે દુતિયસુત્તે વટ્ટં કથિતં, પઞ્ચમઅટ્ઠમદસમસુત્તેસુ વિવટ્ટં કથિતં, ઇતરેસુ વટ્ટવિવટ્ટં કથિતન્તિ વેદિતબ્બં.

દસમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

પઞ્ચમવગ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

પરમત્થદીપનિયા ખુદ્દકનિકાય-અટ્ઠકથાય

ઇતિવુત્તકસ્સ તિકનિપાતવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૪. ચતુક્કનિપાતો

૧. બ્રાહ્મણધમ્મયાગસુત્તવણ્ણના

૧૦૦. ચતુક્કનિપાતસ્સ પઠમે **અહ**ન્તિ અત્તનિદ્દેસો. યો હિ પરો ન હોતિ, સો નિયકજ્ઝત્તસઙ્ખાતો અત્તા ''અહ''ન્તિ વુચ્ચતિ. **અસ્મી**તિ પટિજાનના. યો પરમત્થબ્રાહ્મણભાવો ''અહ''ન્તિ વુચ્ચમાનો, તસ્સ અત્તનિ અત્થિભાવં પટિજાનન્તો હિ સત્થા ''અસ્મી''તિ અવોચ. ''અહમસ્મી''તિ ચ યથા ''અહમસ્મિ બ્રહ્મા મહાબ્રહ્મા, સેય્યોહમસ્મી''તિ ચ અપ્પહીનદિટ્ઠિમાનાનુસયા પુથુજ્જના અત્તનો દિટ્ઠિમાનમઞ્ઞનાભિનિવેસવસેન અભિવદન્તિ, ન એવં વુત્તં. સબ્બસો પન પહીનદિટ્ઠિમાનાનુસયો ભગવા સમઞ્ઞં અનતિધાવન્તો લોકસમઞ્ઞાનુરોધેન વેનેય્યસન્તાનેસુ ધમ્મં પતિટ્ઠપેન્તો કેવલં તાદિસસ્સ ગુણસ્સ અત્તનિ વિજ્જમાનતં પટિજાનન્તો ''**અહમસ્મી**''તિ આહ. **બ્રાહ્મણો**તિ બાહિતપાપત્તા બ્રહ્મસ્સ ચ અણનતો બ્રાહ્મણો. અયઞ્હેત્થ અત્થો – ભિક્ખવે, અહં પરમત્થતો બ્રાહ્મણોસ્મીતિ. ભગવા સબ્બાકારપરિપુણ્ણસ્સ દાનસંયમાદિવતસમાદાનસ્સ નિરવસેસાય તપચરિયાય પારં ગતો સમ્મદેવ વુસિતબ્રહ્મચરિયવાસો સકલવેદન્તગૂ સુવિસુદ્ધવિજ્જાચરણો સબ્બથા નિન્હાતપાપમલો અનુત્તરસ્સ અરિયમગ્ગસઙ્ખાતસ્સ બ્રાહ્મણસ્સ વત્તા પવત્તા, સુપરિસુદ્ધસ્સ ચ સાસનબ્રહ્મચરિયસ્સ પવેદેતા, તસ્મા સબ્બસો બાહિતપાપત્તા બ્રહ્મસ્સ ચ અણનતો કથનતો પરમત્થેન બ્રાહ્મણોતિ વુચ્ચતિ.

ઇતિ ભગવા સદેવકે લોકે અત્તનો અનુત્તરં બ્રાહ્મણભાવં પવેદેત્વા યાનિ તાનિ બ્રાહ્મણદાનાદીનિ છ કમ્માનિ બ્રાહ્મણસ્સ પઞ્ઞાપેન્તિ, તેસમ્પિ સુપરિસુદ્ધાનં ઉક્કંસતો અત્તનિ સંવિજ્જમાનતં દસ્સેતું ''**યાચયોગો**''તિઆદિમાહ.

તત્થ **યાચયોગો**તિ યાચેહિ યુત્તો. યાચન્તીતિ યાચા, યાચકા , તે પનેત્થ વેનેય્યા વેદિતબ્બા. તે હિ ''દેસેતુ, ભન્તે ભગવા , ધમ્મં; દેસેતુ, સુગતો, ધમ્મ''ન્તિ ભગવન્તં ઉપસઙ્કમિત્વા ધમ્મદેસનં યાચન્તિ. ભગવા ચ તેસં ઇચ્છાવિઘાતં અકરોન્તો યથારુચિ ધમ્મં દેસેન્તો ધમ્મદાનં દેતીતિ યાચયોગો, સદા સબ્બકાલં તેહિ અવિરહિતો. અથ વા **યાચયોગો**તિ યાચનયોગ્ગો, અધિપ્પાયપૂરણતો યાચિતું યુત્તોતિ અત્થો ''યાજયોગો''તિપિ પાઠો. તત્થ યાજો વુચ્ચતિ મહાદાનં, યિટ્ઠન્તિ અત્થો. ઇધ પન ધમ્મદાનં વેદિતબ્બં, યાજે નિયુત્તોતિ યાજયોગા. **સદા**તિ સબ્બદા, અનવરતપ્પવત્તસદ્ધમ્મમહાદાનોતિ અત્થો. અથ વા યાજેન યોજેતીતિપિ **યાજયોગો**. તિવિધદાનસઙ્ખાતેન યાજેન સત્તે યથારહં યોજેતિ, તત્થ દાને નિયોજેતીતિ અત્થો. ''યાજયોગો સતત''ન્તિપિ પઠન્તિ. **પયતપાણી**તિ પરિસુદ્ધહત્થો. યો હિ દાનાધિમુત્તો આમિસદાનં દેન્તો સક્કચ્ચં સહત્થેન દેય્યધમ્મં દાતું સદા ધોતહત્થોયેવ હોતિ, સો ''પયતપાણી''તિ વુચ્ચતિ. ભગવાપિ ધમ્મદાનાધિમુત્તો સક્કચ્ચં સબ્બકાલં ધમ્મદાને યુત્તપ્પયુત્તોતિ કત્વા વુત્તં ''પયતપાણી''તિ. ''સદા''તિ ચ પદં ઇમિનાપિ સદ્ધિં યોજેતબ્બં ''સદા પયતપાણી''તિ. અવિભાગેન હિ સત્થા વેનેય્યલોકસ્સ સદ્ધમ્મદાનં સદા સબ્બકાલં પવત્તેન્તો તત્થ યુત્તપ્પયુત્તો હુત્વા વિહરતિ.

અપરો નયો – યોગો વુચ્ચતિ ભાવના. યથાહ ''યોગા વે જાયતે ભૂરી''તિ (ધ॰ પ॰ ૨૮૨). તસ્મા **યાજયોગો**તિ યાજભાવનં, પરિચ્ચાગભાવનં અનુયુત્તોતિ અત્થો. ભગવા હિ અભિસમ્બોધિતો પુબ્બે બોધિસત્તભૂતોપિ કરુણાસમુસ્સાહિતો અનવસેસતો દાનં પરિબ્રૂહેન્તો તત્થ ઉક્કંસપારમિપ્પત્તો હુત્વા અભિસમ્બોધિં પાપુણિ, બુદ્ધો હુત્વાપિ તિવિધં દાનં પરિબ્રૂહેસિ વિસેસતો ધમ્મદાનં, પરેપિ તત્થ નિયોજેસિ. તથા હિ સો

વેનેય્યયાચકાનં કસ્સચિ સરણાનિ અદાસિ, કસ્સચિ પઞ્ચ સીલાનિ, કસ્સચિ દસ સીલાનિ, કસ્સચિ ચતુપારિસુદ્ધિસીલં, કસ્સચિ ધુતધમ્મે, કસ્સચિ ચત્તારિ ઝાનાનિ, કસ્સચિ અટ્ઠ સમાપત્તિયો, કસ્સચિ પઞ્ચાભિઞ્ઞાયો, ચત્તારો મગ્ગે, ચત્તારિ સામઞ્ઞફલાનિ, તિસ્સો વિજ્જા, ચતસ્સો પટિસમ્ભિદાતિ એવમાદિલોકિયલોકુત્તરભેદં ગુણધનં ધમ્મદાનવસેન યથાધિપ્પાયં દેન્તો પરે ચ ''દેથા''તિ નિયોજેન્તો પરિચ્ચાગભાવનં પરિબ્રૂહેસિ. તેન વુત્તં ''પરિચ્ચાગભાવનં અનુયુત્તો''તિ.

પયતપાણીતિ વા આયતપાણી, હત્થગતં કિઞ્ચિ દાતું ''એહિ ગણ્હા''તિ પસારિતહત્થો વિય આચરિયમુટ્ઠિં અકત્વા સદ્ધમ્મદાને યુત્તપ્પયુત્તોતિ અત્થો. **પયતપાણી**તિ વા ઉસ્સાહિતહત્થો, આમિસદાનં દાતું ઉસ્સાહિતહત્થો વિય ધમ્મદાને કતુસ્સાહોતિ અત્થો. **અન્તિમદેહધરો**તિ બ્રહ્મચરિયવસેન બ્રાહ્મણકરણાનં ધમ્માનં પારિપૂરિયા પચ્છિમત્તભાવધારી. અવુસિતવતો હિ વસલકરણાનં ધમ્માનં અપ્પહાનેન વસલાદિસમઞ્ઞા ગતિ આયતિં ગબ્ભસેય્યા સિયા. તેન ભગવા અત્તનો અચ્ચન્તવુસિતબ્રાહ્મણભાવં દસ્સેતિ. **અનુત્તરો ભિસક્કો સલ્લકત્તો**તિ દુત્તિકિચ્છસ્સ વટ્ટદુક્ખરોગસ્સ તિકિચ્છનતો ઉત્તમો ભિસક્કો, અઞ્ઞેહિ અનુદ્ધરણીયાનં રાગાદિસલ્લાનં કન્તનતો સમુચ્છેદવસેન સમુદ્ધરણતો ઉત્તમો સલ્લકન્તનવેજ્જો. ઇમિના નિપ્પરિયાયતો બ્રાહ્મણકરણાનં ધમ્માનં અત્તનિ પતિટ્ઠિતાનં પરસન્તતિયં પતિટ્ઠાપનેન પરેસમ્પિ બ્રાહ્મણકરણમાહ.

તસ્સ મે તુમ્હે પુત્તાતિ તસ્સ એવરૂપસ્સ મમ તુમ્હે, ભિક્ખવે, પુત્તા અત્રજા હોથ. **ઓરસા**તિ ઉરસિ સમ્બન્ધા. યથા હિ સત્તાનં ઓરસપુત્તા અત્રજા વિસેસેન પિતુસન્તકસ્સ દાયજ્જસ્સ ભાગિનો હોન્તિ, એવમેતેપિ અરિયપુગ્ગલા સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ ધમ્મસ્સવનન્તે અરિયાય જાતિયા જાતા. તસ્સ સન્તકસ્સ વિમુત્તિસુખસ્સ અરિયધમ્મરતનસ્સ ચ એકંસભાગિયતાય ઓરસા. અથ વા ભગવતો ધમ્મદેસનાનુભાવેન અરિયભૂમિં ઓક્કમમાના ઓક્કન્તા ચ અરિયસાવકા સત્થુ ઉરે વાયામજનિતાભિજાતિતાય નિપ્પરિયાયેન ''ઓરસપુત્તા''તિ વત્તબ્બતં અરહન્તિ. તથા હિ તે ભગવતા આસયાનુસયચરિયાધિમુત્તિઆદિવોલોકનેન વજ્જાનુચિન્તનેન ચ હદયે કત્વા વજ્જતો નિવારેત્વા અનવજ્જે પતિટ્ઠપેન્તેન સીલાદિધમ્મસરીરપોસનેન સંવડ્ઢિતા. **મુખતો જાતા**તિ મુખતો જાતાય ધમ્મદેસનાય અરિયાય જાતિયા જાતત્તા મુખતો જાતા. અથ વા અનઞ્ઞસાધારણતો સબ્બસ્સ કુસલધમ્મસ્સ મુખતો પાતિમોક્ખતો વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સનાસઙ્ખાતતો વિમોક્ખમુખતો વા અરિયમગ્ગજાતિયા જાતાતિપિ મુખતો જાતા. સિક્ખત્તયસઙ્ગહે સાસનધમ્મે અરિયમગ્ગધમ્મે વા જાતાતિ **ધમ્મજા**. તેનેવ ધમ્મેન નિમ્મિતા માપિતાતિ **ધમ્મનિમ્મિતા**. સતિધમ્મવિચયાદિ **ધમ્મદાયાદા**, ન લાભસક્કારાદિ **આમિસદાયાદા**, ધમ્મદાયાદા નો આમિસદાયાદા હોથાતિ અત્થો.

તત્થ ધમ્મો દુવિધો – નિપ્પરિયાયધમ્મો, પરિયાયધમ્મોતિ. આમિસમ્પિ દુવિધં – નિપ્પરિયાયામિસં, પરિયાયામિસન્તિ. કથં? મગ્ગફલનિબ્બાનપ્પભેદો હિ નવવિધો લોકુત્તરધમ્મો નિપ્પરિયાયધમ્મો, નિબ્બત્તિતધમ્મોયેવ, ન કેનચિ પરિયાયેન કારણેન વા લેસેન વા ધમ્મો. યં પનિદં વિવટ્ટૂપનિસ્સિતં કુસલં, સેય્યથિદં – ઇધેકચ્ચો વિવટ્ટં પત્થેન્તો દાનં દેતિ, સીલં સમાદિયતિ, ઉપોસથકમ્મં કરોતિ, ગન્ધમાલાદીહિ વત્થુપૂજં કરોતિ, ધમ્મં સુણાતિ, દેસેતિ, ઝાનસમાપત્તિયો નિબ્બત્તેતિ, એવં કરોન્તો અનુપુબ્બેન નિપ્પરિયાયં અમતં નિબ્બાનં પટિલભતિ, અયં પરિયાયધમ્મો. તથા ચીવરાદયો ચત્તારો પચ્ચયા નિપ્પરિયાયામિસમેવ, ન અઞ્ઞેન પરિયાયેન વા કારણેન વા લેસેન વા આમિસં. યં પનિદં વટ્ટગામિકુસલં, સેય્યથિદં – ઇધેકચ્ચો વટ્ટં પત્થેન્તો સમ્પત્તિભવં ઇચ્છમાનો દાનં દેતિ…પે॰… સમાપત્તિયો નિબ્બત્તેતિ, એવં કરોન્તો અનુપુબ્બેન દેવમનુસ્સસમ્પત્તિયો પટિલભતિ, ઇદં પરિયાયામિસં નામ.

તત્થ નિપ્પરિયાયધમ્મોપિ ભગવતોયેવ સન્તકો. ભગવતા હિ કથિતત્તા ભિક્ખૂ મગ્ગફલનિબ્બાનાનિ અધિગચ્છન્તિ. વુત્તઞ્હેતં –

> ‘‘સો, હિ, બ્રાહ્મણ, ભગવા અનુપ્પન્નસ્સ મગ્ગસ્સ ઉપ્પાદેતા, અસઞ્જાતસ્સ મગ્ગસ્સ સઞ્જનેતા…પે॰… મગ્ગાનુગા ચ પનેતરહિ સાવકા વિહરન્તિ પચ્છા સમન્નાગતા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૭૯; ચૂળનિ॰ મોઘરાજમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૮૫).

> ‘‘સો, હાવુસો, ભગવા જાનં જાનાતિ, પસ્સં પસ્સતિ, ચક્ખુભૂતો ઞાણભૂતો ધમ્મભૂતો બ્રહ્મભૂતો, વત્તા પવત્તા, અત્થસ્સ નિન્નેતા , અમતસ્સ દાતા, ધમ્મસ્સામી તથાગતો’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૦૩; ૩.૨૮૧) ચ.

પરિયાયધમ્મોપિ ભગવતોયેવ સન્તકો. ભગવતા હિ કથિતત્તા એવ જાનન્તિ ‘‘વિવટ્ટં પત્થેત્વા દાનં દેન્તો…પે॰… સમાપત્તિયો નિબ્બત્તેન્તો અનુક્કમેન અમતં નિબ્બાનં પટિલભતી’’તિ. નિપ્પરિયાયામિસમ્પિ ભગવતોયેવ સન્તકં. ભગવતા હિ અનુઞ્ઞાતત્તાયેવ ભિક્ખૂહિ જીવકવત્થું આદિં કત્વા પણીતચીવરં લદ્ધં. યથાહ –

> ‘‘અનુજાનામિ, ભિક્ખવે, ગહપતિચીવરં. યો ઇચ્છતિ, પંસુકૂલિકો હોતુ. યો ઇચ્છતિ, ગહપતિચીવરં સાદિયતુ. ઇતરીતરેનપાહં, ભિક્ખવે, સન્તુટ્ઠિંયેવ વણ્ણેમી’’તિ (મહાવ॰ ૩૩૭).

એવં ઇતરેપિ પચ્ચયા ભગવતા અનુઞ્ઞાતત્તા એવ ભિક્ખૂહિ પરિભુઞ્જિતું લદ્ધા. પરિયાયામિસમ્પિ ભગવતોયેવ સન્તકં. ભગવતા હિ કથિતત્તા એવ જાનન્તિ ‘‘સમ્પત્તિભવં પત્થેન્તો દાનં દત્વા સીલં…પે॰… સમાપત્તિયો નિબ્બત્તેત્વા અનુક્કમેન પરિયાયામિસં દિબ્બસમ્પત્તિં મનુસ્સસમ્પત્તિઞ્ચ પટિલભતી’’તિ. યદેવ યસ્મા નિપ્પરિયાયધમ્મોપિ પરિયાયધમ્મોપિ નિપ્પરિયાયામિસમ્પિ પરિયાયામિસમ્પિ ભગવતોયેવ સન્તકં, તસ્મા તત્થ અત્તનો સામિભાવં દસ્સેન્તો તત્થ ચ યં સેટ્ઠતરં અચ્ચન્તહિતસુખાવહં તત્થેવ ને નિયોજેન્તો એવમાહ ‘‘તસ્સ મે તુમ્હે પુત્તા ઓરસા…પે॰… નો આમિસદાયાદા’’તિ.

ઇતિ ભગવા પરિપુણ્ણવતસમાદાનં તપચરિયં સમ્મદેવ વુસિતબ્રહ્મચરિયં સુવિસુદ્ધવિજ્જાચરણસમ્પન્નં અનવસેસવેદન્તપારગું બાહિતસબ્બપાપં સતતં યાચયોગં સદેવકે લોકે અનુત્તરદક્ખિણેય્યભાવપ્પત્તં અત્તનો પરમત્થબ્રાહ્મણભાવં અરિયસાવકાનઞ્ચ અત્તનો ઓરસપુત્તાદિભાવં પવેદેસિ. ભગવા હિ ‘‘સીહોતિ ખો, ભિક્ખવે, તથાગતસ્સેતં અધિવચનં અરહતો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સા’’તિ (અ॰ નિ॰ ૫.૯૯) એત્થ સીહસદિસં, ‘‘પુરિસો મગ્ગકુસલોતિ ખો, તિસ્સ, તથાગતસ્સેતં અધિવચન’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૮૪) એત્થ મગ્ગદેસકપુરિસસદિસં, ‘‘રાજાહમસ્મિ સેલા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૩૯૯; સુ॰ નિ॰ ૫૫૯) એત્થ રાજસદિસં, ‘‘ભિસક્કો સલ્લકત્તોતિ ખો, સુનક્ખત્ત, તથાગતસ્સેતં અધિવચન’’ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૬૫) એત્થ વેજ્જસદિસં, ‘‘બ્રાહ્મણોતિ ખો, ભિક્ખવે, તથાગતસ્સેતં અધિવચન’’ન્તિ (અ॰ નિ॰ ૮.૮૫) એત્થ બ્રાહ્મણસદિસં અત્તાનં કથેસિ. ઇધાપિ બ્રાહ્મણ સદિસં કત્વા કથેસિ.

ઇદાનિ યેહિ દાનાદીહિ યુત્તસ્સ ઇતો બાહિરકબ્રાહ્મણસ્સ બ્રાહ્મણકિચ્ચં પરિપુણ્ણં મઞ્ઞન્તિ, તેહિ અત્તનો દાનાદીનં અગ્ગસેટ્ઠભાવં પકાસેતું ‘‘**દ્વેમાનિ, ભિક્ખવે, દાનાની**’’તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **યાગાતિ** મહાયઞ્ઞા , મહાદાનાનીતિ અત્થો, યાનિ ‘‘યિટ્ઠાની’’તિપિ વુચ્ચન્તિ. તત્થ વેલામદાનવેસ્સન્તરદાનમહાવિજિતયઞ્ઞસદિસા **આમિસયાગા** વેદિતબ્બા, મહાસમયસુત્તમઙ્ગલસુત્તચૂળરાહુલોવાદસુત્તસમચિત્તસુત્તદેસનાદયો **ધમ્મયાગા**. સેસં હેટ્ઠા વુત્તનયમેવ.

ગાથાયં **અયજી**તિ અદાસિ. **અમચ્છરી**તિ સબ્બમચ્છરિયાનં બોધિમૂલેયેવ સુપ્પહીનત્તા મચ્છેરરહિતો. **સબ્બભૂતાનુકમ્પી**તિ મહાકરુણાય સબ્બસત્તે પિયપુત્તં વિય અનુગ્ગણ્હનસીલો. વુત્તઞ્હેતં –

> ‘‘વધકે દેવદત્તે ચ, ચોરે અઙ્ગુલિમાલકે;
> ધનપાલે રાહુલે ચેવ, સમચિત્તો મહામુની’’તિ. (મિ॰ પ॰ ૬.૬.૫) –

સેસં સુવિઞ્ઞેય્યમેવ.

પઠમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. સુલભસુત્તવણ્ણના

૧૦૧. દુતિયે **અપ્પાની**તિ પરિત્તાનિ. **સુલભાની**તિ સુખેન લદ્ધબ્બાનિ, યત્થ કત્થચિ વા સક્કા હોતિ લદ્ધું. **અનવજ્જાની**તિ વજ્જરહિતાનિ નિદ્દોસાનિ આગમનસુદ્ધિતો કાયમણ્ડનાદિકિલેસવત્થુભાવાભાવતો ચ. તત્થ સુલભતાય પરિયેસનદુક્ખસ્સ અભાવો દસ્સિતો, અપ્પતાય પરિહરણદુક્ખસ્સપિ અભાવો દસ્સિતો, અનવજ્જતાય અગરહિતબ્બતાય ભિક્ખુસારુપ્પભાવો દસ્સિતો હોતિ. અપ્પતાય વા પરિત્તાસસ્સ અવત્થુતા, સુલભતાય ગેધાય અવત્થુતા, અનવજ્જતાય આદીનવવસેન નિસ્સરણપઞ્ઞાય વત્થુતા દસ્સિતા હોતિ. અપ્પતાય વા લાભેન ન સોમનસ્સં જનયન્તિ, સુલભતાય અલાભેન ન દોમનસ્સં જનયન્તિ, અનવજ્જતાય વિપ્પટિસારનિમિત્તં અઞ્ઞાણુપેક્ખં ન જનયન્તિ અવિપ્પટિસારવત્થુભાવતો.

પંસુકૂલન્તિ રથિકાસુસાનસઙ્કારકૂટાદીસુ યત્થ કત્થચિ પંસૂનં ઉપરિ ઠિતત્તા અબ્ભુગ્ગતટ્ઠેન પંસુકૂલં વિયાતિ પંસુકૂલં, પંસુ વિય કુચ્છિતભાવં ઉલતિ ગચ્છતીતિ પંસુકૂલન્તિ એવં લદ્ધનામં રથિકાદીસુ પતિતનન્તકાનિ ઉચ્ચિનિત્વા કતચીવરં. **પિણ્ડિયાલોપો**તિ જઙ્ઘપિણ્ડિયા બલેન ચરિત્વા ઘરે ઘરે આલોપમત્તં કત્વા લદ્ધભોજનં. **રુક્ખમૂલ**ન્તિ વિવેકાનુરૂપં યંકિઞ્ચિ રુક્ખસમીપં. **પૂતિમુત્ત**ન્તિ યંકિઞ્ચિ ગોમુત્તં. યથા હિ સુવણ્ણવણ્ણોપિ કાયો પૂતિકાયોવ એવં અભિનવમ્પિ મુત્તં પૂતિમુત્તમેવ. તત્થ કેચિ ગોમુત્તભાવિતં હરિતકીખણ્ડં ‘‘પૂતિમુત્ત’’ન્તિ વદન્તિ, પૂતિભાવેન આપણાદિતો વિસ્સટ્ઠં છડ્ડિતં અપરિગ્ગહિતં યંકિઞ્ચિ ભેસજ્જં પૂતિમુત્તન્તિ અધિપ્પેતન્તિ અપરે.

યતો ખોતિ પચ્ચત્તે નિસ્સક્કવચનં, યં ખોતિ વુત્તં હોતિ. તેન ‘‘તુટ્ઠો હોતી’’તિ વુત્તકિરિયં પરામસતિ. **તુટ્ઠો**તિ સન્તુટ્ઠો. **ઇદમસ્સાહ**ન્તિ ય્વાયં ચતુબ્બિધેન યથાવુત્તેન પચ્ચયેન અપ્પેન સુલભેન સન્તોસો, ઇદં ઇમસ્સ ભિક્ખુનો સીલસંવરાદીસુ અઞ્ઞતરં એકં સામઞ્ઞઙ્ગં સમણભાવકારણન્તિ અહં વદામિ. સન્તુટ્ઠસ્સ હિ ચતુપારિસુદ્ધિસીલં સુપરિપુણ્ણં હોતિ, સમથવિપસ્સના ચ ભાવનાપારિપૂરિં ગચ્છન્તિ. અથ વા સામઞ્ઞં નામ અરિયમગ્ગો. તસ્સ સઙ્ખેપતો દ્વે અઙ્ગાનિ – બાહિરં, અજ્ઝત્તિકન્તિ. તત્થ બાહિરં સપ્પુરિસૂપનિસ્સયો સદ્ધમ્મસ્સવનઞ્ચ, અજ્ઝત્તિકં પન યોનિસો મનસિકારો ધમ્માનુધમ્મપટિપત્તિ ચ. તેસુ યસ્મા યથારહં ધમ્માનુધમ્મપટિપત્તિભૂતા તસ્સા મૂલભૂતા ચેતે ધમ્મા, યદિદં અપ્પિચ્છતા સન્તુટ્ઠિતા પવિવિત્તતા અસંસટ્ઠતા આરદ્ધવીરિયતાતિ એવમાદયો, તસ્મા વુત્તં ‘‘ઇદમસ્સાહં અઞ્ઞતરં સામઞ્ઞઙ્ગન્તિ વદામી’’તિ.

ગાથાસુ **સેનાસનમારબ્ભા**તિ વિહારાદિં મઞ્ચપીઠાદિઞ્ચ સેનાસનં નિસ્સાય. **ચીવરં પાનભોજન**ન્તિ નિવાસનાદિચીવરં, અમ્બપાનકાદિપાનં, ખાદનીયભોજનીયાદિભુઞ્જિતબ્બવત્થુઞ્ચ આરબ્ભાતિ સમ્બન્ધો. **વિઘાતો**

વિહતભાવો ચેતોદુક્ખં ન હોતીતિ યોજના. અયઞ્હેત્થ સઙ્ખેપત્થો – ‘‘અસુકસ્મિં નામ આવાસે પચ્ચયા સુલભા’’તિ લભિતબ્બટ્ઠાનગમનેન વા ‘‘મય્હં પાપુણાતિ ન તુય્હ’’ન્તિ વિવાદાપજ્જનેન વા નવકમ્મકરણાદિવસેન વા સેનાસનાદીનિ પરિયેસન્તાનં અસન્તુટ્ઠાનં ઇચ્છિતલાભાદિના યો વિઘાતો ચિત્તસ્સ હોતિ, સો તત્થ સન્તુટ્ઠસ્સ ન હોતીતિ. **દિસા નપ્પટિહઞ્ઞતી**તિ સન્તુટ્ઠિયા ચાતુદ્દિસાભાવેન દિસા નપ્પટિહન્તિ. વુત્તઞ્હેતં –

> ‘‘ચાતુદ્દિસો અપ્પટિઘો ચ હોતિ,
> સન્તુસ્સમાનો ઇતરીતરેના’’તિ. (સુ॰ નિ॰ ૪૨; ચૂળનિ॰ ખગ્ગવિસાણસુત્તનિદ્દેસ ૧૨૮);

યસ્સ હિ ‘‘અસુકટ્ઠાનં નામ ગતો ચીવરાદીનિ લભિસ્સામી’’તિ ચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્સ દિસા પટિહઞ્ઞતિ નામ. યસ્સ પન એવં ન ઉપ્પજ્જતિ, તસ્સ દિસા ન પટિહઞ્ઞતિ નામ. **ધમ્મા**તિ પટિપત્તિધમ્મા. **સામઞ્ઞસ્સાનુલોમિકા**તિ સમણધમ્મસ્સ સમથવિપસ્સનાભાવનાય અરિયમગ્ગસ્સેવ વા અનુચ્છવિકા અપ્પિચ્છતાદયો. **અધિગ્ગહિતા**તિ સબ્બે તે તુટ્ઠચિત્તસ્સ સન્તુટ્ઠચિત્તેન ભિક્ખુના અધિગ્ગહિતા પટિપક્ખધમ્મે અભિભવિત્વા ગહિતા હોન્તિ અબ્ભન્તરગતા, ન બાહિરગતાતિ.

દુતિયસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. આસવક્ખયસુત્તવણ્ણના

૧૦૨. તતિયે **જાનતો**તિ જાનન્તસ્સ. **પસ્સતો**તિ પસ્સન્તસ્સ. યદિપિ ઇમાનિ દ્વેપિ પદાનિ એકત્થાનિ, બ્યઞ્જનમેવ નાનં, એવં સન્તેપિ ‘‘જાનતો’’તિ ઞાણલક્ખણં ઉપાદાય પુગ્ગલં નિદ્દિસતિ. જાનનલક્ખણઞ્હિ ઞાણં. ‘‘પસ્સતો’’તિ ઞાણપ્પભાવં ઉપાદાય. દસ્સનપ્પભાવઞ્હિ ઉપાદાય ઞાણસમઙ્ગી પુગ્ગલો ચક્ખુમા વિય પુગ્ગલો ચક્ખુના રૂપાનિ, ઞાણેન વિવટે ધમ્મે પસ્સતિ. અથ વા **જાનતો**તિ અનુબોધઞાણેન જાનતો. **પસ્સતો**તિ પટિવેધઞાણેન પસ્સતો. પટિલોમતો વા દસ્સનમગ્ગેન પસ્સતો, ભાવનામગ્ગેન જાનતો. કેચિ પન ‘‘ઞાતતીરણપહાનપરિઞ્ઞાહિ જાનતો, સિખાપ્પત્તવિપસ્સનાય પસ્સતો’’તિ વદન્તિ. અથ વા દુક્ખં પરિઞ્ઞાભિસમયેન જાનતો, નિરોધં સચ્છિકિરિયાભિસમયેન પસ્સતો. તદુભયે ચ સતિ પહાનભાવનાભિસમયા સિદ્ધા એવ હોન્તીતિ ચતુસચ્ચાભિસમયો વુત્તો હોતિ. યદા ચેત્થ વિપસ્સનાઞાણં અધિપ્પેતં, તદા ‘‘જાનતો પસ્સતો’’તિ પદાનં હેતુઅત્થદીપનતા દટ્ઠબ્બા. યદા પન મગ્ગઞાણં અધિપ્પેતં, તદા મગ્ગકિચ્ચત્થદીપનતા.

આસવાનં ખયન્તિ ‘‘જાનતો, અહં ભિક્ખવે, પસ્સતો આસવાનં ખયં વદામી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૫; સં॰ નિ॰ ૩.૧૦૧; ૫.૧૦૯૫) એવમાગતે સબ્બાસવસંવરપરિયાયે ‘‘આસવાનં ખયા અનાસવં ચેતોવિમુત્તિ’’ન્તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૩૮) ચ સુત્તપદેસુ આસવાનં પહાનં અચ્ચન્તક્ખયો અસમુપ્પાદો ખીણાકારો નત્થિભાવો ‘‘આસવક્ખયો’’તિ વુત્તો. ‘‘આસવાનં ખયા સમણો હોતી’’તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૩૮) ફલં.

> ‘‘પરવજ્જાનુપસ્સિસ્સ, નિચ્ચં ઉજ્ઝાનસઞ્ઞિનો;
> આસવા તસ્સ વડ્ઢન્તિ, આરા સો આસવક્ખયા’’તિ. (ધ॰ પ॰ ૨૫૩); –

આદીસુ નિબ્બાનં.

> ‘‘સેખસ્સ સિક્ખમાનસ્સ, ઉજુમગ્ગાનુસારિનો;

ખયસ્મિં પઠમં ઞાણં, તતો અઞ્ઞા અનન્તરા;
તતો અઞ્ઞાવિમુત્તસ્સ, ઞાણં વે હોતિ તાદિનો''તિ. (અ॰ નિ॰ ૩.૮૬; ઇતિવુ॰ ૬૨) –

એવમાગતે ઇન્દ્રિયસુત્તે ઇધ ચ મગ્ગો ''આસવક્ખયો''તિ વુત્તો. તસ્મા યથાવુત્તનયેન જાનન્તસ્સ પસ્સન્તસ્સ અહં અરિયમગ્ગાધિગમં વદામીતિ વુત્તં હોતિ. **નો અજાનતો નો અપસ્સતો**તિ યો પન ન જાનાતિ ન પસ્સતિ, તસ્સ નો વદામીતિ અત્થો. એતેન યે અજાનતો અપસ્સતોપિ સંસારસુદ્ધિં વદન્તિ, તે પટિક્ખિપતિ. પુરિમેન વા પદદ્વયેન ઉપાયો વુત્તો, ઇમિના અનુપાયપટિસેધો. સઙ્ખેપેન ચેત્થ ઞાણં આસવક્ખયકરં, સેસં તસ્સ પરિક્ખારોતિ દસ્સેતિ.

ઇદાનિ યં જાનતો યં પસ્સતો આસવક્ખયો હોતિ, તં દસ્સેતું ''**કિઞ્ચ, ભિક્ખવે, જાનતો**''તિ પુચ્છં આરભિ. તત્થ જાનના બહુવિધા. દબ્બજાતિકો એવ હિ કોચિ ભિક્ખુ છત્તં કાતું જાનાતિ, કોચિ ચીવરાદીનં અઞ્ઞતરં, તસ્સ ઈદિસાનિ કમ્માનિ વત્તસીસે ઠત્વા કરોન્તસ્સ સા જાનના ''મગ્ગફલાનં પદટ્ઠાનં ન હોતી''તિ ન વત્તબ્બા. યો પન સાસને પબ્બજિત્વા વેજ્જકમ્માદીનિ કાતું જાનાતિ, તસ્સેવં જાનતો આસવા વડ્ઢન્તિયેવ. તસ્મા યં જાનતો યં પસ્સતો આસવાનં ખયો હોતિ, તદેવ દસ્સેન્તો આહ ''**ઇદં દુક્ખ**''ન્તિઆદિ. તત્થ યં વત્તબ્બં ચતુસચ્ચકમ્મટ્ઠાનં, તં હેટ્ઠા યોનિસોમનસિકારસુત્તે સઙ્ખેપતો વુત્તમેવ.

તત્થ પન ''યોનિસો, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ મનસિ કરોન્તો અકુસલં પજહતિ, કુસલં ભાવેતી''તિ (ઇતિવુ॰ ૧૬) આગતત્તા ''ઇદં દુક્ખન્તિ યોનિસો મનસિ કરોતી''તિઆદિના અત્થવિભાવના કતા. ઇધ ''ઇદં દુક્ખન્તિ, ભિક્ખવે, જાનતો પસ્સતો આસવાનં ખયો હોતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૫; સં॰ નિ॰ ૩.૧૦૧; ૫.૧૦૯૫) આગતત્તા ''ઇદં દુક્ખન્તિ પરિઞ્ઞાપટિવેધવસેન પરિઞ્ઞાભિસમયવસેન મગ્ગઞાણેન જાનતો પસ્સતો આસવાનં ખયો હોતી''તિઆદિના નયેન યોજેતબ્બં. આસવેસુ ચ પઠમમગ્ગેન દિટ્ઠાસવો ખીયતિ, તતિયમગ્ગેન કામાસવો, ચતુત્થમગ્ગેન ભવાસવો અવિજ્જાસવો ચ ખીયતીતિ વેદિતબ્બો.

ગાથાસુ **વિમુત્તિઞાણ**ન્તિ વિમુત્તિયં નિબ્બાને ફલે ચ પચ્ચવેક્ખણઞાણં. **ઉત્તમ**ન્તિ ઉત્તમધમ્મારમ્મણત્તા ઉત્તમં. **ખયે ઞાણ**ન્તિ આસવાનં સંયોજનાનઞ્ચ ખયે ખયકરે અરિયમગ્ગે ઞાણં. ''ખીણા સંયોજના ઇતિ ઞાણ''ન્તિ ઇધાપિ આનેત્વા સમ્બન્ધિતબ્બં. તેન પહીનકિલેસપચ્ચવેક્ખણં દસ્સેતિ. એવમેત્થ ચત્તારિપિ પચ્ચવેક્ખણઞાણાનિ વુત્તાનિ હોન્તિ . અવસિટ્ઠકિલેસપચ્ચવેક્ખણા હિ ઇધ નત્થિ અરહત્તફલાધિગમસ્સ અધિપ્પેતત્તા. યથા ચેત્થ જાનતો પસ્સતોતિ નિબ્બાનાધિગમેન સમ્માદિટ્ઠિકિચ્ચં અધિકં કત્વા વુત્તં, એવં સમ્મપ્પધાનકિચ્ચમ્પિ અધિકમેવ ઇચ્છિતબ્બન્તિ દસ્સેન્તો ''**ન ત્વેવિદં કુસીતેના**''તિ ઓસાનગાથમાહ.

તત્થ **ન ત્વેવિદ**ન્તિ ન તુ એવ ઇદં. **તુ**સદ્દો નિપાતમત્તં. **બાલેનમવિજાનતા**તિ **મ**કારો પદસન્ધિકરો. અયઞ્હેત્થ સઙ્ખેપત્થો – ઇદં સેક્ખમગ્ગેન અસેક્ખમગ્ગેન ચ પત્તબ્બં અભિજ્ઝાકાયગન્થાદિસબ્બગન્થાનં પમોચનં પમોચનસ્સ નિમિત્તભૂતં નિબ્બાનં ''ઇદં દુક્ખ''ન્તિઆદિના ચત્તારિ સચ્ચાનિ યથાભૂતં **અવિજાનતા** તતો એવ **બાલેન** અવિદ્દસુના યથા અધિગન્તું ન સક્કા, એવં **કુસીતેન** નિબ્બીરિયેનાપિ, તસ્મા તદધિગમાય આરદ્ધવીરિયેન ભવિતબ્બન્તિ. તેનાહ ભગવા ''આરદ્ધવીરિયસ્સાયં ધમ્મો, નો કુસીતસ્સ'' (દી॰ નિ॰ ૩.૩૫૮).

''આરમ્ભથ નિક્કમથ, યુઞ્જથ બુદ્ધસાસને;
ધુનાથ મચ્ચુનો સેનં, નળાગારંવ કુઞ્જરો''તિ. (સં॰ નિ॰ ૧.૧૮૫; નેત્તિ॰ ૨૯; મિ॰ પ॰ ૫.૧.૪);

તતિયસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૪. સમણબ્રાહ્મણસુત્તવણ્ણના

૧૦૩. ચતુત્થે **યે હિ કેચી**તિ યે કેચિ. **ઇદં દુક્ખન્તિ યથાભૂતં નપ્પજાનન્તી**તિ ''ઇદં દુક્ખં, એત્તકં દુક્ખં, ન ઇતો ભિય્યો''તિ અવિપરીતં સભાવસરસલક્ખણતો વિપસ્સનાપઞ્ઞાસહિતાય મગ્ગપઞ્ઞાય દુક્ખસચ્ચં ન જાનન્તિ ન પટિવિજ્ઝન્તિ. સેસેસુપિ એસેવ નયો. **ન મે તે, ભિક્ખવે**તિઆદીસુ અયં સઙ્ખેપત્થો – ભિક્ખવે, ચતુસચ્ચકમ્મટ્ઠાનં અનનુયુત્તા પબ્બજ્જામત્તસમણા ચેવ જાતિમત્તબ્રાહ્મણા ચ ન મયા તે સમિતપાપસમણેસુ સમણોતિ, બાહિતપાપબ્રાહ્મણેસુ બ્રાહ્મણોતિ ચ સમ્મતા અનુઞ્ઞાતા. કસ્મા? સમણકરણાનં બ્રાહ્મણકરણાનઞ્ચ ધમ્માનં અભાવતોતિ. તેનેવાહ ''ન ચ પન તે આયસ્મન્તો''તિઆદિ. તત્થ **સામઞ્ઞત્થ**ન્તિ સામઞ્ઞસઙ્ખાતં અત્થં, ચત્તારિ સામઞ્ઞફલાનીતિ અત્થો. **બ્રહ્મઞ્ઞત્થ**ન્તિ તસ્સેવ વેવચનં. અપરે પન ''સામઞ્ઞત્થન્તિ ચત્તારો અરિયમગ્ગા, બ્રહ્મઞ્ઞત્થન્તિ ચત્તારિ અરિયફલાની''તિ વદન્તિ. સેસં વુત્તનયમેવ. સુક્કપક્ખો વુત્તવિપરિયાયેન વેદિતબ્બો. ગાથાસુ અપુબ્બં નત્થિ.

ચતુત્થસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૫. સીલસમ્પન્નસુત્તવણ્ણના

૧૦૪. પઞ્ચમે **સીલસમ્પન્ના**તિ એત્થ સીલં નામ ખીણાસવાનં લોકિયલોકુત્તરસીલં, તેન સમ્પન્ના સમન્નાગતાતિ સીલસમ્પન્ના. **સમાધિપઞ્ઞાસુ**પિ એસેવ નયો. **વિમુત્તિ** પન ફલવિમુત્તિયેવ, **વિમુત્તિઞાણદસ્સનં** પચ્ચવેક્ખણઞાણં. એવમેત્થ સીલાદયો તયો લોકિયલોકુત્તરા, વિમુત્તિ લોકુત્તરાવ, વિમુત્તિઞાણદસ્સનં લોકિયમેવ. દિટ્ઠધમ્મિકસમ્પરાયિકપરમત્થેહિ યથારહં પરે ઓવદન્તિ અનુસાસન્તીતિ **ઓવાદકા. વિઞ્ઞાપકા**તિ કમ્માનિ કમ્મફલાનિ ચ, વિઞ્ઞાપકા, તત્થ ચ ''ઇમે ધમ્મા કુસલા, ઇમે ધમ્મા અકુસલા. ઇમે ધમ્મા સાવજ્જા, ઇમે ધમ્મા અનવજ્જા''તિઆદિના કુસલાદિવિભાગતો ખન્ધાદિવિભાગતો સલક્ખણતો સામઞ્ઞલક્ખણતોતિ વિવિધેહિ નયેહિ ધમ્માનં ઞાપકા અવબોધકા . **સન્દસ્સકા**તિ તેયેવ ધમ્મે હત્થેન ગહેત્વા વિય પરસ્સ પચ્ચક્ખતો દસ્સેતારો. **સમાદપકા**તિ યં સીલાદિ યેહિ અસમાદિન્નં, તસ્સ સમાદાપેતારો, તત્થ તે પતિટ્ઠાપેતારો. **સમુત્તેજકા**તિ એવં કુસલધમ્મેસુ પતિટ્ઠિતાનં ઉપરિ અધિચિત્તાનુયોગે નિયોજનવસેન ચિત્તસ્સ સમ્મા ઉત્તેજકા, યથા વિસેસાધિગમો હોતિ, એવં નિસામનવસેન તેજકા. **સમ્પહંસકા**તિ તેસં યથાલદ્ધેહિ ઉપરિલદ્ધબ્બેહિ ચ ગુણવિસેસેહિ ચિત્તસ્સ સમ્મા પહંસકા, લદ્ધસ્સાદવસેન સુટ્ઠુ તોસકા. **અલંસમક્ખાતારો**તિ અલં પરિયત્તં યથાવુત્તં અપરિહાપેત્વા સમ્મદેવ અનુગ્ગહાધિપ્પાયેન અક્ખાતારો.

અથ વા **સન્દસ્સકા**તિ ધમ્મં દેસેન્તા પવત્તિનિવત્તિયો સભાવસરસલક્ખણતો સમ્મદેવ દસ્સેતારો. **સમાદપકા**તિ ચિત્તે પતિટ્ઠાપનવસેન તસ્સેવ અત્થસ્સ ગાહાપકા. **સમુત્તેજકા**તિ તદત્થગ્ગહણે ઉસ્સાહજનનેન સમ્મદેવ વોદપકા જોતકા વા. **સમ્પહંસકા**તિ તદત્થપટિપત્તિયં આનિસંસદસ્સનેન સમ્મદેવ પહંસકા તોસકા. **અલંસમક્ખાતારો**તિ સમત્થા હુત્વા વુત્તનયેન સમક્ખાતારો. **સદ્ધમ્મસ્સા**તિ પટિવેધસદ્ધમ્મસ્સ, તિવિધસ્સાપિ વા સદ્ધમ્મસ્સ દેસેતારો.

દસ્સનમ્પહન્તિ દસ્સનમ્પિ અહં. તં પનેતં ચક્ખુદસ્સનં ઞાણદસ્સનન્તિ દુવિધં. તત્થ પસન્નેહિ ચક્ખૂહિ અરિયાનં ઓલોકનં ચક્ખુદસ્સનં નામ. અરિયભાવકરાનં પન ધમ્માનં અરિયભાવસ્સ ચ વિપસ્સનામગ્ગફલેહિ અધિગમો ઞાણદસ્સનં નામ. ઇમસ્મિં પનત્થે ચક્ખુદસ્સનં અધિપ્પેતં. અરિયાનઞ્હિ પસન્નેહિ ચક્ખૂહિ ઓલોકનમ્પિ સત્તાનં બહૂપકારમેવ. **સવન**ન્તિ ''અસુકો નામ ખીણાસવો અસુકસ્મિં નામ રટ્ઠે વા જનપદે વા ગામે વા નિગમે વા વિહારે વા લેણે વા વસતી''તિ કથેન્તાનં સોતેન સવનં, એતમ્પિ બહૂપકારમેવ. **ઉપસઙ્કમન**ન્તિ ''દાનં વા દસ્સામિ, પઞ્હં વા પુચ્છિસ્સામિ, ધમ્મં વા સોસ્સામિ, સક્કારં વા કરિસ્સામી''તિ એવરૂપેન ચિત્તેન અરિયાનં ઉપસઙ્કમનં. **પયિરુપાસન**ન્તિ પઞ્હપયિરુપાસનં, અરિયાનં ગુણે સુત્વા તે ઉપસઙ્કમિત્વા નિમન્તેત્વા દાનં વા દત્વા વત્તં વા કત્વા ''કિં, ભન્તે, કુસલ''ન્તિઆદિના નયેન પઞ્હપુચ્છનન્તિ અત્થો. વેય્યાવચ્ચાદિકરણં પયિરુપાસનંયેવ. **અનુસ્સરણ**ન્તિ રત્તિટ્ઠાનદિવાટ્ઠાનેસુ નિસિન્નસ્સ ''ઇદાનિ અરિયા ગુમ્બલેણમણ્ડપાદીસુ ઝાનવિપસ્સનામગ્ગફલસુખેહિ વીતિનામેન્તી''તિ તેસં દિબ્બવિહારાદિગુણવિસેસારમ્મણં અનુસ્સરણં. યો વા તેસં સન્તિકા ઓવાદો લદ્ધો હોતિ, તં આવજ્જિત્વા ''ઇમસ્મિં ઠાને સીલં કથિતં, ઇમસ્મિં સમાધિ, ઇમસ્મિં વિપસ્સના, ઇમસ્મિં મગ્ગો, ઇમસ્મિં ફલ''ન્તિ એવં અનુસ્સરણં.

અનુપબ્બજ્જન્તિ અરિયેસુ ચિત્તં પસાદેત્વા ઘરા નિક્ખમ્મ તેસં સન્તિકે પબ્બજ્જં. અરિયેસુ હિ ચિત્તં પસાદેત્વા તેસંયેવ સન્તિકે પબ્બજિત્વા તેસંયેવ ઓવાદાનુસાસનિં પચ્ચાસીસમાનસ્સ ચરતોપિ પબ્બજ્જા અનુપબ્બજ્જા નામ, અઞ્ઞેસં સન્તિકે ઓવાદાનુસાસનિં પચ્ચાસીસમાનસ્સ ચરતોપિ પબ્બજ્જા અનુપબ્બજ્જા નામ, અરિયેસુ પસાદેન અઞ્ઞત્થ પબ્બજિત્વા અરિયાનં સન્તિકે ઓવાદાનુસાસનિં પચ્ચાસીસમાનસ્સ ચરતોપિ પબ્બજ્જા અનુપબ્બજ્જાવ. અઞ્ઞેસુ પન પસાદેન અઞ્ઞેસંયેવ સન્તિકે પબ્બજિત્વા અઞ્ઞેસંયેવ ઓવાદાનુસાસનિં પચ્ચાસીસમાનસ્સ ચરતો પબ્બજ્જા અનુપબ્બજ્જા નામ ન હોતિ. વુત્તનયેન પબ્બજિતેસુ પન મહાકસ્સપત્થેરસ્સ તાવ અનુપબ્બજ્જં પબ્બજિતા સતસહસ્સમત્તા અહેસું, તથા થેરસ્સેવ સદ્ધિવિહારિકસ્સ ચન્દગુત્તત્થેરસ્સ, તસ્સાપિ સદ્ધિવિહારિકસ્સ સૂરિયગુત્તત્થેરસ્સ, તસ્સાપિ સદ્ધિવિહારિકસ્સ અસ્સગુત્તત્થેરસ્સ, તસ્સાપિ સદ્ધિવિહારિકસ્સ યોનકધમ્મરક્ખિતત્થેરસ્સ. તસ્સ પન સદ્ધિવિહારિકો અસોકરઞ્ઞો કનિટ્ઠભાતા તિસ્સત્થેરો નામ અહોસિ. તસ્સ અનુપબ્બજ્જં પબ્બજિતા અડ્ઢતેય્યકોટિસઙ્ખા અહેસું. દીપપ્પસાદકમહામહિન્દત્થેરસ્સ પન અનુપબ્બજિતાનં ગણનપરિચ્છેદો નત્થિ. યાવજ્જદિવસા લઙ્કાદીપે સત્થરિ પસાદેન પબ્બજન્તા મહામહિન્દત્થેરસ્સેવ અનુપબ્બજ્જન્તિ નામ.

ઇદાનિ યેન કારણેન તેસં અરિયાનં દસ્સનાદિ બહૂપકારન્તિ વુત્તં, તં દસ્સેતું "**તથારૂપે**"તિઆદિમાહ. તત્થ **તથારૂપે**તિ તાદિસે સીલાદિગુણસમ્પન્ને અરિયે. યસ્મા દસ્સનસવનાનુસ્સરણાનિ ઉપસઙ્કમનપયિરુપાસનટ્ઠાનાનિ, તસ્મા તાનિ અનામસિત્વા ઉપસઙ્કમનપયિરુપાસનાનિયેવ દસ્સેતું "**સેવતો ભજતો પયિરુપાસતો**"તિ વુત્તં . દસ્સનસવનાનુસ્સરણતો હિ અરિયેસુ ઉપ્પન્નસદ્ધો તે ઉપસઙ્કમિત્વા પયિરુપાસિત્વા પઞ્હં પુચ્છિત્વા લદ્ધસવનાનુત્તરિયો અપરિપૂરે સીલાદિગુણે પરિપૂરેસ્સતીતિ. તથા હિ વુત્તં ''સદ્ધાજાતો ઉપસઙ્કમતિ, ઉપસઙ્કમન્તો પયિરુપાસતી''તિઆદિ (મ॰ નિ॰ ૨.૧૮૩).

તત્થ **સેવતો**તિ વત્તપટિવત્તકરણવસેન કાલેન કાલં ઉપસઙ્કમતો. **ભજતો**તિ સમ્પિયાયનભત્તિવસેન ભજતો. **પયિરુપાસતો**તિ પઞ્હપુચ્છનેન પટિપત્તિઅનુકરણેન ચ પયિરુપાસતોતિ તિણ્ણં પદાનં અત્થવિભાગો દીપેતબ્બો. વિમુત્તિઞાણદસ્સનસ્સ પારિપૂરિ એકૂનવીસતિમસ્સ પચ્ચવેક્ખણઞાણસ્સ ઉપ્પત્તિયા વેદિતબ્બા.

એવરૂપા ચ તે, **ભિક્ખવે**, **ભિક્ખૂ**તિઆદીસુ યે યથાવુત્તગુણસમન્નાગમેન એવરૂપા એદિસા ભિન્નસબ્બકિલેસા ભિક્ખૂ, તે દિટ્ઠધમ્મિકાદિહિતેસુ સત્તાનં નિયોજનવસેન અનુસાસનતો **સત્થારો**તિપિ વુચ્ચન્તિ. જાતિકન્તારાદિનિત્થરણતો **સત્થવાહા**તિપિ, રાગાદિરણાનં જહનતો જહાપનતો ચ **રણઞ્જહા**તિપિ, અવિજ્જાતમસ્સ વિનોદનતો વિનોદાપનતો ચ **તમોનુદા**તિપિ, સપરસન્તાનેસુ પઞ્ઞાઆલોકપઞ્ઞાઓભાસપઞ્ઞાપજ્જોતાનં કરણેન નિબ્બત્તનેન **આલોકાદિકરા**તિપિ, તથા ઞાણુક્કાઞાણપ્પભાધમ્મુક્કાધમ્મપ્પભાનં ધારણેન કરણેન ચ **ઉક્કાધારા**તિપિ, **પભઙ્કરા**તિપિ, આરકત્તા કિલેસેહિ, અનયે ન ઇરિયનતો, અયે ચ ઇરિયનતો પરેસં તથાભાવહેતુભાવતો, સદેવકેન લોકેન અરણીયતો **અરિયા**તિપિ, પઞ્ઞાચક્ખુધમ્મચક્ખૂનં સાતિસયપટિલાભેન **ચક્ખુમન્તો**તિપિ વુચ્ચન્તિ.

ગાથાસુ **પામોજ્જકરણં ઠાન**ન્તિ નિરામિસસ્સ પમોદસ્સ નિબ્બત્તકં ઠાનં કારણં. **એત**ન્તિ ઇદાનિ વત્તબ્બનિદસ્સનં સન્ધાય વદતિ. **વિજાનત**ન્તિ સંકિલેસવોદાને યાથાવતો જાનન્તાનં. **ભાવિતત્તાન**ન્તિ ભાવિતસભાવાનં, કાયભાવનાદીહિ ભાવિતસન્તાનાનન્તિ અત્થો. **ધમ્મજીવિન**ન્તિ મિચ્છાજીવં પહાય ધમ્મેન ઞાયેન જીવિકકપ્પનતો, ધમ્મેન વા ઞાયેન અત્તભાવસ્સ પવત્તનતો, સમાપત્તિબહુલતાય વા અગ્ગફલધમ્મેન જીવનતો ધમ્મજીવિનં. અયઞ્હેત્થ સઙ્ખેપત્થો – યદિદં ભાવિતત્તાનં પરિનિટ્ઠિતસમાધિપઞ્ઞાભાવનાનં તતો એવ ધમ્મજીવિનં અરિયાનં દસ્સનં . એતં અવિપ્પટિસારનિમિત્તાનં સીલાદીનં પારિપૂરિહેતુભાવતો વિજાનતં સપ્પઞ્ઞજાતિકાનં એકન્તેનેવ પીતિપામોજ્જકારણન્તિ.

ઇદાનિ તં તસ્સ કારણભાવં દસ્સેતું “**તે જોતયન્તી**”તિ ઓસાનગાથાદ્વયમાહ. તત્થ **તે**તિ તે ભાવિતત્તા ધમ્મજીવિનો અરિયા. **જોતયન્તી**તિ પકાસયન્તિ. **ભાસયન્તી**તિ સદ્ધમ્મોભાસેન લોકં પભાસયન્તિ, ધમ્મં દેસેન્તીતિ અત્થો. **યેસ**ન્તિ યેસં અરિયાનં. **સાસન**ન્તિ ઓવાદં. **સમ્મદઞ્ઞાયા**તિ પુબ્બભાગઞાણેહિ સમ્મદેવ જાનિત્વા. સેસં વુત્તનયમેવ.

પઞ્ચમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૬. તણ્હુપ્પાદસુત્તવણ્ણના

૧૦૫. છટ્ઠે **તણ્હુપ્પાદા**તિ એત્થ ઉપ્પજ્જતિ એતેસૂતિ ઉપ્પાદા. કા ઉપ્પજ્જતિ? તણ્હા. તણ્હાય ઉપ્પાદા તણ્હુપ્પાદા, તણ્હાવત્થૂનિ તણ્હાકારણાનીતિ અત્થો. **યત્થા**તિ યેસુ નિમિત્તભૂતેસુ . **ઉપ્પજ્જમાના**તિ ઉપ્પજ્જનસીલા. **ચીવરહેતૂ**તિ ‘‘કત્થ મનાપં ચીવરં લભિસ્સામી’’તિ ચીવરકારણા ઉપ્પજ્જતિ. સેસપદેસુપિ એસેવ નયો. **ઇતિભવાભવહેતૂ**તિ એત્થ પન **ઇતી**તિ નિદસ્સનત્થે નિપાતો. યથા ચીવરાદિહેતુ, એવં ભવાભવહેતુપીતિ અત્થો. **ભવાભવા**તિ ચેત્થ પણીતપ્પણીતાનિ સપ્પિનવનીતાદીનિ અધિપ્પેતાનિ ભવતિ આરોગ્યં એતેનાતિ કત્વા. ‘‘સમ્પત્તિભવેસુ પણીતપ્પણીતતરો ભવાભવો’’તિપિ વદન્તિ. ભવોતિ વા સમ્પત્તિ, અભવોતિ વિપત્તિ. ભવોતિ વુડ્ઢિ, અભવોતિ હાનિ. તં નિમિત્તઞ્ચ તણ્હા ઉપ્પજ્જતીતિ વુત્તં ‘‘ભવાભવહેતુ વા’’તિ.

ગાથા હેટ્ઠા વુત્તત્થા એવ. અપિચ **તણ્હાદુતિયો**તિ તણ્હાસહાયો. અયઞ્હિ સત્તો અનમતગ્ગે સંસારવટ્ટે સંસરન્તો ન એકકોવ સંસરતિ, તણ્હં પન દુતિયિકં સહાયિકં લભિત્વાવ સંસરતિ. તથા હિ તં પપાતપાતં અચિન્તેત્વા મધુગણ્હનકલુદ્દકં વિય અનેકાદીનવાકુલેસુપિ ભવેસુ આનિસંસમેવ દસ્સેન્તી અનત્થજાલે સા પરિબ્ભમાપેતિ. **એતમાદીનવં ઞત્વા**તિ એતં અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નેસુ ખન્ધેસુ ઇત્થભાવઞ્ઞથાભાવસઞ્ઞિતં

આદીનવં જાનિત્વા. **તણ્હં દુક્ખસ્સ સમ્ભવન્તિ** ''તણ્હા ચાયં વટ્ટદુક્ખસ્સ સમ્ભવો પભવો કારણ''ન્તિ જાનિત્વા. એત્તાવતા ચ એકસ્સ ભિક્ખુનો વિપસ્સનં વડ્ઢેત્વા અરહત્તુપ્પત્તિ દસ્સિતા. ઇદાનિ તં ખીણાસવં થોમેન્તો ''**વીતતણ્હો**''તિઆદિમાહ. યં પનેત્થ અવુત્તં, તં હેટ્ઠા વુત્તનયમેવ.

છટ્ઠસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૭. સબ્રહ્મકસુત્તવણ્ણના

૧૦૬. સત્તમે **સબ્રહ્મકાની**તિ સસેટ્ઠકાનિ. **યેસન્તિ** યેસં કુલાનં. **પુત્તાનન્તિ** પુત્તેહિ પૂજિતસદ્દયોગેન હિ ઇદં કરણત્થે સામિવચનં. **અજ્ઝાગારે**તિ સકે ઘરે. **પૂજિતા હોન્તી**તિ યં ઘરે અત્થિ, તેન પટિજગ્ગિતા મનાપેન ચેવ કાયિકવાચસિકેન ચ પચ્ચુપટ્ઠિતા હોન્તિ. ઇતિ માતાપિતુપૂજકાનિ કુલાનિ ''સબ્રહ્મકાની''તિ પસંસિત્વા ઉપરિપિ નેસં પસંસનીયતં દસ્સેન્તો ''**સપુબ્બદેવતાની**''તિઆદિમાહ.

તત્થ **બ્રહ્મા**તિઆદીનિ તેસં બ્રહ્માદિભાવસાધનત્થં વુત્તાનિ. તત્રાયમત્થવિભાવના – **બ્રહ્મા**તિ સેટ્ઠાધિવચનં. યથા હિ બ્રહ્મુનો ચતસ્સો ભાવના અવિજહિતા હોન્તિ મેત્તા, કરુણા, મુદિતા, ઉપેક્ખાતિ, એવં માતાપિતૂનં પુત્તેસુ ચતસ્સો ભાવના અવિજહિતા હોન્તિ. તા તસ્મિં તસ્મિં કાલે વેદિતબ્બા – કુચ્છિગતસ્મિઞ્હિ દારકે ''કદા ન ખો પુત્તકં અરોગં પરિપુણ્ણઙ્ગપચ્ચઙ્ગં પસ્સિસ્સામા''તિ માતાપિતૂનં મેત્તચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ. યદા પનેસ મન્દો ઉત્તાનસેય્યકો ઊકાહિ વા મઙ્કુલેહિ વા દટ્ઠો દુક્ખસેય્યાય વા પીળિતો પરોદતિ વિરવતિ, તદાસ્સ સદ્દં સુત્વા માતાપિતૂનં કારુઞ્ઞં ઉપ્પજ્જતિ. આધાવિત્વા વિધાવિત્વા કીળનકાલે પન લોભનીયવયસ્મિં વા ઠિતકાલે દારકં ઓલોકેત્વા માતાપિતૂનં ચિત્તં સપ્પિમણ્ડે પક્ખિત્તસતવિહતકપ્પાસપિચુપટલં વિય મુદુકં આમોદિતં પમોદિતં, તદા નેસં મુદિતા લબ્ભતિ. યદા પન તેસં પુત્તો દારભરણં પચ્ચુપટ્ઠપેત્વા પાટિયેક્કં અગારં અજ્ઝાવસતિ, તદા માતાપિતૂનં ''સક્કોતિ દાનિ નો પુત્તકો અત્તનો ધમ્મતાય જીવિતુ''ન્તિ મજ્ઝત્તભાવો ઉપ્પજ્જતિ. એવં તસ્મિં કાલે ઉપેક્ખા લબ્ભતિ. એવં માતાપિતૂનં પુત્તેસુ યથાકાલં ચતુબ્બિધસ્સપિ બ્રહ્મવિહારસ્સ લબ્ભનતો બ્રહ્મસદિસવુત્તિતાય વુત્તં ''બ્રહ્માતિ, ભિક્ખવે, માતાપિતૂનં એતં અધિવચન''ન્તિ.

પુબ્બદેવતાતિ એત્થ દેવા નામ તિવિધા – સમ્મુતિદેવા, ઉપપત્તિદેવા, વિસુદ્ધિદેવાતિ. તેસુ સમ્મુતિદેવા નામ રાજાનો ખત્તિયા. તે હિ ''દેવો, દેવી''તિ લોકે વોહરીયન્તિ, દેવા વિય લોકસ્સ નિગ્ગહાનુગ્ગહસમત્થા ચ હોન્તિ. ઉપપત્તિદેવા નામ ચાતુમહારાજિકતો પટ્ઠાય યાવ ભવગ્ગા ઉપ્પન્ના સત્તા. વિસુદ્ધિદેવા નામ ખીણાસવા સબ્બકિલેસવિસુદ્ધિતો. તત્રાયં વચનત્થો – દિબ્બન્તિ, કીળન્તિ, લળન્તિ, જોતન્તિ પટિપક્ખં જયન્તિ વાતિ દેવા. તેસુ સબ્બસેટ્ઠા વિસુદ્ધિદેવા. યથા તે બાલજનેહિ કતં અપરાધં અગણેત્વા એકન્તેનેવ તેસં અનત્થહાનિં અત્થુપ્પત્તિઞ્ચ આકઙ્ખન્તાવ યથાવુત્તબ્રહ્મવિહારયોગેન અત્થાય હિતાય સુખાય પટિપજ્જન્તિ, દક્ખિણેય્યતાય ચ તેસં કારાનં મહપ્ફલતં મહાનિસંસતઞ્ચ આવહન્તિ; એવમેવ માતાપિતરોપિ પુત્તાનં અપરાધં અગણેત્વા એકન્તેનેવ તેસં અનત્થહાનિં અત્થુપ્પત્તિઞ્ચ આકઙ્ખન્તા વુત્તનયેનેવ ચતુબ્બિધસ્સપિ બ્રહ્મવિહારસ્સ લબ્ભનતો અત્થાય હિતાય સુખાય પટિપજ્જન્તા પરમદક્ખિણેય્યા હુત્વા અત્તનિ કતાનં કારાનં મહપ્ફલતં મહાનિસંસતઞ્ચ આવહન્તિ. સબ્બદેવેહિ ચ પઠમં તેસં ઉપકારવન્તતાય તે આદિતોયેવ દેવા. તેસઞ્હિ વસેન તે પઠમં અઞ્ઞે દેવે ''દેવા''તિ જાનન્તિ આરાધેન્તિ પયિરુપાસન્તિ, આરાધનવિધિં ઞત્વા તથા પટિપજ્જન્તા તસ્સા પટિપત્તિયા ફલં

અધિગચ્છન્તિ, તસ્મા તે પચ્છાદેવા નામ. તેન વુત્તં ‘‘પુબ્બદેવતાતિ, ભિક્ખવે, માતાપિતૂનં એતં અધિવચન’’ન્તિ.

પુબ્બાચરિયાતિ પઠમઆચરિયા. માતાપિતરો હિ પુત્તે સિક્ખાપેન્તા અતિતરુણકાલતો પટ્ઠાય ‘‘એવં નિસીદ, એવં ગચ્છ, એવં તિટ્ઠ, એવં સય, એવં ખાદ, એવં ભુઞ્જ, અયં તે ‘તાતા’તિ વત્તબ્બો, અયં ‘ભાતિકા’તિ, અયં ‘ભગિની’તિ, ઇદં નામ કાતું વટ્ટતિ, ઇદં ન વટ્ટતિ, અસુકં નામ ઉપસઙ્કમિતું વટ્ટતિ, અસુકં નામ ન વટ્ટતી’’તિ ગાહેન્તિ સિક્ખાપેન્તિ. અપરભાગે અઞ્ઞે આચરિયાપિ સિપ્પં મુદ્દં ગણનન્તિ એવમાદિં સિક્ખાપેન્તિ, અઞ્ઞે સરણાનિ દેન્તિ, સીલેસુ પતિટ્ઠાપેન્તિ, પબ્બાજેન્તિ , ધમ્મં ઉગ્ગણ્હાપેન્તિ, ઉપસમ્પાદેન્તિ, સોતાપત્તિમગ્ગાદીનિ પાપેન્તિ. ઇતિ સબ્બેપિ તે પચ્છાઆચરિયા નામ. માતાપિતરો પન સબ્બપઠમં. તેનાહ ‘‘પુબ્બાચરિયાતિ, ભિક્ખવે, માતાપિતૂનં એતં અધિવચન’’ન્તિ.

આહુનેય્યાતિ આનેત્વા હુનિતબ્બન્તિ આહુનં, દૂરતોપિ આનેત્વા ફલવિસેસં આકઙ્ખન્તેન ગુણવન્તેસુ દાતબ્બાનં અન્નપાનવત્થચ્છાદનાદીનં એતં નામં, ઉપકારખેત્તતાય તં આહુનં અરહન્તીતિ આહુનેય્યા. તેન વુત્તં ‘‘આહુનેય્યાતિ, ભિક્ખવે, માતાપિતૂનં એતં અધિવચન’’ન્તિ.

ઇદાનિ તેસં બ્રહ્માદિભાવે કારણં દસ્સેતું ‘‘**તં કિસ્સ હેતુ? બહુકારા**’’તિઆદિ વુત્તં. **તં કિસ્સ હેતૂ**તિ તં માતાપિતૂનં બ્રહ્માદિઅધિવચનં કેન કારણેનાતિ ચેતિ અત્થો. **બહુકારા**તિ બહૂપકારા. **આપાદકા**તિ જીવિતસ્સ આપાદકા, પાલકા. પુત્તાનઞ્હિ માતાપિતૂહિ જીવિતં આપાદિતં પાલિતં ઘટિતં અનુપ્પબન્ધેન પવત્તિતં સમ્પાદિતં. **પોસકા**તિ હત્થપાદે વડ્ઢેત્વા હદયલોહિતં પાયેત્વા પોસેતારો. **ઇમસ્સ લોકસ્સ દસ્સેતારો**તિ પુત્તાનં ઇમસ્મિં લોકે ઇટ્ઠાનિટ્ઠારમ્મણદસ્સનં નામ માતાપિતરો નિસ્સાય જાતન્તિ તે નેસં ઇમસ્સ લોકસ્સ દસ્સેતારો નામ. ઇતિ તેસં બહુકારત્તં બ્રહ્માદિભાવસ્સ કારણં દસ્સિતં, યેન પુત્તો માતાપિતૂનં લોકિયેન ઉપકારેન કેનચિ પરિયાયેન પરિયન્તં પટિકારં કાતું ન સમત્થોયેવ. સચે હિ પુત્તો ‘‘માતાપિતૂનં ઉપકારસ્સ પચ્ચુપકારં કરિસ્સામી’’તિ ઉટ્ઠાય સમુટ્ઠાય વાયમન્તો દક્ખિણે અંસકૂટે માતરં, ઇતરસ્મિં પિતરં ઠપેત્વા વસ્સસતાયુકો સકલં વસ્સસતમ્પિ પરિહરેય્ય ચતૂહિ પચ્ચયેહિ ઉચ્છાદનપરિમદ્દનન્હાપનસમ્બાહનાદીહિ ચ યથારુચિ ઉપટ્ઠહન્તો તેસં મુત્તકરીસમ્પિ અજિગુચ્છન્તો, ન એત્તાવતા પુત્તેન માતાપિતૂનં પટિકારો કતો હોતિ અઞ્ઞત્ર સદ્ધાદિગુણવિસેસે પતિટ્ઠાપના. વુત્તઞ્હેતં ભગવતા –

> ‘‘દ્વિન્નાહં, ભિક્ખવે, ન સુપ્પટિકારં વદામિ. કતમેસં દ્વિન્નં? માતુ ચ પિતુ ચ. એકેન, ભિક્ખવે, અંસેન માતરં પરિહરેય્ય, એકેન અંસેન પિતરં પરિહરેય્ય વસ્સસતાયુકો વસ્સસતજીવી, સો ચ નેસં ઉચ્છાદનપરિમદ્દનન્હાપનસમ્બાહનેન, તે ચ તત્થેવ મુત્તકરીસં ચજેય્યું, ન ત્વેવ, ભિક્ખવે, માતાપિતૂનં કતં વા હોતિ પટિકતં વા . ઇમિસ્સા ચ, ભિક્ખવે, મહાપથવિયા પહૂતરત્તરતનાય માતાપિતરો ઇસ્સરિયાધિપચ્ચે રજ્જે પતિટ્ઠાપેય્ય, ન ત્વેવ, ભિક્ખવે, માતાપિતૂનં કતં વા હોતિ પટિકતં વા. તં કિસ્સ હેતુ? બહુકારા, ભિક્ખવે, માતાપિતરો પુત્તાનં આપાદકા પોસકા ઇમસ્સ લોકસ્સ દસ્સેતારો.
>
> ‘‘યો ચ ખો, ભિક્ખવે, માતાપિતરો અસ્સદ્ધે સદ્ધાસમ્પદાય સમાદપેતિ નિવેસેતિ પતિટ્ઠાપેતિ. દુસ્સીલે સીલસમ્પદાય, મચ્છરિનો ચાગસમ્પદાય, દુપ્પઞ્ઞે પઞ્ઞાસમ્પદાય સમાદપેતિ નિવેસેતિ પતિટ્ઠાપેતિ. એત્તાવતા ખો, ભિક્ખવે, માતાપિતૂનં કતઞ્ચ હોતિ પટિકતઞ્ચા’’તિ (અ॰ નિ॰ ૨.૩૪).

તથા –

“માતાપિતુઉપટ્ઠાનં, પુત્તદારસ્સ સઙ્ગહો”તિ; (ખુ॰ પા॰ ૫.૬);

“માતાપિતુઉપટ્ઠાનં, ભિક્ખવે, પણ્ડિતપઞ્ઞત્ત”ન્તિ ચ –

એવમાદીનિ માતાપિતૂનં પુત્તસ્સ બહૂપકારભાવસાધકાનિ સુત્તાનિ દટ્ઠબ્બાનિ.

ગાથાસુ **વુચ્ચરે**તિ વુચ્ચન્તિ કથીયન્તિ. **પજાય અનુકમ્પકા**તિ પરેસં પાણં છિન્દિત્વાપિ અત્તનો સન્તકં યંકિઞ્ચિ ચજિત્વાપિ અત્તનો પજં પટિજગ્ગન્તિ ગોપયન્તિ, તસ્મા પજાય અત્તનો પુત્તાનં અનુકમ્પકા અનુગ્ગાહકા.

નમસ્સેય્યાતિ સાયં પાતં ઉપટ્ઠાનં ગન્ત્વા “ઇદં મય્હં ઉત્તમં પુઞ્ઞક્ખેત્ત”ન્તિ નમક્કારં કરેય્ય. **સક્કરેય્યા**તિ સક્કારેન પટિમાનેય્ય. ઇદાનિ તં સક્કારં દસ્સેન્તો “**અન્નેના**”તિઆદિમાહ. તત્થ **અન્નેના**તિ યાગુભત્તખાદનીયેન. **પાનેના**તિ અટ્ઠવિધપાનેન. **વત્થેના**તિ નિવાસનપારુપનેન. **સયનેના**તિ મઞ્ચપીઠભિસિબિમ્બોહનાદિના સયનેન. **ઉચ્છાદનેના**તિ દુગ્ગન્ધં પટિવિનોદેત્વા સુગન્ધકરણુચ્છાદનેન. **ન્હાનેના**તિ સીતકાલે ઉણ્હોદકેન, ઉણ્હકાલે સીતોદકેન ગત્તાનિ પરિસિઞ્ચિત્વા ન્હાપનેન. **પાદાનં ધોવનેન ચા**તિ ઉણ્હોદકસીતોદકેહિ પાદધોવનેન ચેવ તેલમક્ખનેન ચ.

તાય નં પારિચરિયાયાતિ એત્થ **ન**ન્તિ નિપાતમત્તં, યથાવુત્તપરિચરણેન. અથ વા **પારિચરિયાયા**તિ ભરણકિચ્ચકરણકુલવંસપતિટ્ઠાપનાદિના પઞ્ચવિધઉપટ્ઠાનેન. વુત્તઞ્હેતં –

> “પઞ્ચહિ ખો, ગહપતિપુત્ત, ઠાનેહિ પુત્તેન પુરત્થિમા દિસા માતાપિતરો પચ્ચુપટ્ઠાતબ્બા ‘ભતો ને ભરિસ્સામિ, કિચ્ચં નેસં કરિસ્સામિ, કુલવંસં ઠપેસ્સામિ, દાયજ્જં પટિપજ્જિસ્સામિ. અથ વા પન નેસં પેતાનં કાલકતાનં દક્ખિણમનુપ્પદસ્સામી’તિ. ઇમેહિ ખો, ગહપતિપુત્ત, પઞ્ચહિ ઠાનેહિ પુત્તેન પુરત્થિમા દિસા માતાપિતરો પચ્ચુપટ્ઠિતા પઞ્ચહિ ઠાનેહિ પુત્તં અનુકમ્પન્તિ – પાપા નિવારેન્તિ, કલ્યાણે નિવેસેન્તિ, સિપ્પં સિક્ખાપેન્તિ, પતિરૂપેન દારેન સંયોજેન્તિ, સમયે દાયજ્જં નિય્યાદેન્તી”તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૨૬૭).

અપિચ યો માતાપિતરો તીસુ વત્થૂસુ અભિપ્પસન્ને કત્વા સીલેસુ વા પતિટ્ઠાપેત્વા પબ્બજ્જાય વા નિયોજેત્વા ઉપટ્ઠહતિ, અયં માતાપિતુઉપટ્ઠાકાનં અગ્ગોતિ વેદિતબ્બો. સા પનાયં પારિચરિયા પુત્તસ્સ ઉભયલોકહિતસુખાવહાતિ દસ્સેન્તો “**ઇધેવ નં પસંસન્તિ, પેચ્ચ સગ્ગે પમોદતી**”તિ આહ. તત્થ **ઇધા**તિ ઇમસ્મિં લોકે. માતાપિતુઉપટ્ઠાકઞ્હિ પુગ્ગલં પણ્ડિતમનુસ્સા તત્થ પારિચરિયાય પસંસન્તિ વણ્ણેન્તિ થોમેન્તિ, તસ્સ ચ દિટ્ઠાનુગતિં આપજ્જન્તા સયમ્પિ અત્તનો માતાપિતૂસુ તથા પટિપજ્જિત્વા મહન્તં પુઞ્ઞં પસવન્તિ. **પેચ્ચા**તિ પરલોકં ગન્ત્વા સગ્ગે ઠિતો માતાપિતુપટ્ઠાકો દિબ્બસમ્પત્તીહિ મોદતિ પમોદતિ અભિનન્દતીતિ.

સત્તમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૮. બહુકારસુત્તવણ્ણના

૧૦૭. અટ્ઠમે **બ્રાહ્મણગહપતિકા**તિ બ્રાહ્મણા ચેવ ગહપતિકા ચ. ઠપેત્વા બ્રાહ્મણે યે કેચિ અગારં અજ્ઝાવસન્તા ઇધ ગહપતિકાતિ વેદિતબ્બા . **યે**તિ અનિયમતો નિદ્દિટ્ઠપરામસનં. **વો**તિ ઉપયોગબહુવચનં. અયઞ્હેત્થ સઙ્ખેપત્થો – ભિક્ખવે, તુમ્હાકં બહૂપકારા બ્રાહ્મણગહપતિકા, યે બ્રાહ્મણા ચેવ સેસઅગારિકા ચ “તુમ્હે

એવ અમ્હાકં પુઞ્ઞક્ખેત્તં, યત્થ મયં ઉદ્ધગ્ગિકં દક્ખિણં પતિટ્ઠાપેમ સોવગ્ગિકં સુખવિપાકં સગ્ગસંવત્તનિક''ન્તિ ચીવરાદીહિ પચ્ચયેહિ પતિઉપટ્ઠિતાતિ.

એવં ''આમિસદાનેન આમિસસંવિભાગેન આમિસાનુગ્ગહેન ગહટ્ઠા ભિક્ખૂનં ઉપકારવન્તો''તિ દસ્સેત્વા ઇદાનિ ધમ્મદાનેન ધમ્મસંવિભાગેન ધમ્માનુગ્ગહેન ભિક્ખૂનમ્પિ તેસં ઉપકારવન્તતં દસ્સેતું ''**તુમ્હેપિ, ભિક્ખવે**,''તિઆદિ વુત્તં, તં વુત્તનયમેવ.

ઇમિના કિં કથિતં? પિણ્ડાપચાયનં નામ કથિતં. અયઞ્હેત્થ અધિપ્પાયો – ભિક્ખવે, યસ્મા ઇમે બ્રાહ્મણગહપતિકા નેવ તુમ્હાકં ઞાતકા, ન મિત્તા, ન ઇણં વા ધારેન્તિ, અથ ખો ''ઇમે સમણા સમ્મગ્ગતા સમ્મા પટિપન્ના, એત્થ નો કારા મહપ્ફલા ભવિસ્સન્તિ મહાનિસંસા''તિ ફલવિસેસં આકઙ્ખન્તા તુમ્હે ચીવરાદીહિ ઉપટ્ઠહન્તિ. તસ્મા તં તેસં અધિપ્પાયં પરિપૂરેન્તા અપ્પમાદેન સમ્પાદેથ, ધમ્મદેસનાપિ વો કારકાનંયેવ સોભતિ, આદેય્યા ચ હોતિ, ન ઇતરેસન્તિ એવં સમ્માપટિપત્તિયં અપ્પમાદો કરણીયોતિ.

એવમિદં, ભિક્ખવેતિઆદીસુ અયં સઙ્ખેપત્થો – ભિક્ખવે, એવં ઇમિના વુત્તપ્પકારેન ગહટ્ઠપબ્બજિતેહિ આમિસદાનધમ્મદાનવસેન અઞ્ઞમઞ્ઞં સન્નિસ્સાય કામાદિવસેન ચતુબ્બિધસ્સપિ ઓઘસ્સ નિત્થરણત્થાય સકલસ્સપિ વટ્ટદુક્ખસ્સ સમ્મદેવ પરિયોસાનકરણાય ઉપોસથસીલનિયમાદિવસેન ચતુપારિસુદ્ધિસીલાદિવસેન વા ઇદં સાસનબ્રહ્મચરિયં મગ્ગબ્રહ્મચરિયઞ્ચ વુસ્સતિ ચરીયતીતિ.

ગાથાસુ **સાગારા**તિ ગહટ્ઠા. **અનગારા**તિ પરિચ્ચત્તઅગારા પબ્બજિતા. **ઉભો અઞ્ઞોઞ્ઞનિસ્સિતા**તિ તે ઉભોપિ અઞ્ઞમઞ્ઞસન્નિસ્સિતા. સાગારા હિ અનગારાનં ધમ્મદાનસન્નિસ્સિતા, અનગારા ચ સાગારાનં પચ્ચયદાનસન્નિસ્સિતા. **આરાધયન્તી**તિ સાધેન્તિ સમ્પાદેન્તિ. **સદ્ધમ્મ**ન્તિ પટિપત્તિસદ્ધમ્મં પટિવેધસદ્ધમ્મઞ્ચ. તત્થ યં ઉત્તમં, તં દસ્સેન્તો આહ ''**યોગક્ખેમં અનુત્તર**''ન્તિ અરહત્તં નિબ્બાનઞ્ચ. **સાગારેસૂ**તિ સાગારેહિ, નિસ્સક્કે ઇદં ભુમ્મવચનં, સાગારાનં વા સન્તિકે. **પચ્ચય**ન્તિ વુત્તાવસેસં દુવિધં પચ્ચયં પિણ્ડપાતં ભેસજ્જઞ્ચ. **પરિસ્સયવિનોદન**ન્તિ ઉતુપરિસ્સયાદિપરિસ્સયહરણં વિહારાદિઆવસથં. **સુગત**ન્તિ સમ્મા પટિપન્નં કલ્યાણપુથુજ્જનેન સદ્ધિં અટ્ઠવિધં અરિયપુગ્ગલં. સાવકો હિ ઇધ સુગતોતિ અધિપ્પેતો. **ઘરમેસિનો**તિ ઘરં એસિનો, ગેહે ઠત્વા ઘરાવાસં વસન્તા ભોગૂપકરણાનિ ચેવ ગહટ્ઠસીલાદીનિ ચ એસનસીલાતિ અત્થો. **સદ્દહાનો અરહત**ન્તિ અરહન્તાનં અરિયાનં વચનં, તેસં વા સમ્માપટિપત્તિં સદ્દહન્તા. ''અદ્ધા ઇમે સમ્મા પટિપન્ના, યથા ઇમે કથેન્તિ, તથા પટિપજ્જન્તાનં સા પટિપત્તિ સગ્ગમોક્ખસમ્પત્તિયા સંવત્તતી''તિ અભિસદ્દહન્તાતિ અત્થો. ''સદ્દહન્તા''તિપિ પાઠો. **અરિયપઞ્ઞાયા**તિ સુવિસુદ્ધપઞ્ઞાય. **ઝાયિનો**તિ આરમ્મણલક્ખણૂપનિજ્ઝાનવસેન દુવિધેનપિ ઝાનેન ઝાયિનો.

ઇધ ધમ્મં ચરિત્વાનાતિ ઇમસ્મિં અત્તભાવે, ઇમસ્મિં વા સાસને લોકિયલોકુત્તરસુખસ્સ મગ્ગભૂતં સીલાદિધમ્મં પટિપજ્જિત્વા યાવ પરિનિબ્બાનં ન પાપુણન્તિ, તાવદેવ સુગતિગામિનો. **નન્દિનો**તિ પીતિસોમનસ્સયોગેન નન્દનસીલા. કેચિ પન ''ધમ્મં ચરિત્વાન મગ્ગન્તિ સોતાપત્તિમગ્ગં પાપુણિત્વા''તિ વદન્તિ. **દેવલોકસ્મિ**ન્તિ છબ્બિધેપિ કામાવચરદેવલોકે. **મોદન્તિ કામકામિનો**તિ યથિચ્છિતવત્થુનિપ્ફત્તિતો કામકામિનો કામવન્તો હુત્વા પમોદન્તીતિ.

અટ્ઠમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૯. કુહસુત્તવણ્ણના

૧૦૮. નવમે **કુહાતિ** સામન્તજપ્પનાદિના કુહનવત્થુના કુહકા, અસન્તગુણસમ્ભાવનિચ્છાય કોહઞ્ઞં કત્વા પરેસં વિમ્હાપકાતિ અત્થો. **થદ્ધાતિ** કોધેન ચ માનેન ચ થદ્ધમાનસા. ''કોધનો હોતિ ઉપાયાસબહુલો, અપ્પમ્પિ વુત્તો સમાનો અભિસજ્જતિ કુપ્પતિ બ્યાપજ્જતિ પતિત્થીયતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૨૫; પુ॰ ૫॰ ૧૦૧) એવં વુત્તેન કોધેન ચ, ''દુબ્બચો હોતિ દોવચસ્સકરણેહિ ધમ્મેહિ સમન્નાગતો અક્ખમો અપ્પદક્ખિણગ્ગાહી અનુસાસનિ''ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૮૧) એવં વુત્તેન દોવચસ્સેન ચ, ''જાતિમદો, ગોત્તમદો, સિપ્પમદો, આરોગ્યમદો, યોબ્બનમદો, જીવિતમદો''તિ (વિભ॰ ૮૩૨) એવં વુત્તેન જાતિમદાદિભેદેન મદેન ચ ગરુકાતબ્બેસુ ગરૂસુ પરમનિપચ્ચકારં અકત્વા અયોસલાકં ગિલિત્વા ઠિતા વિય અનોનતા હુત્વા વિચરણકા. **લપાતિ** ઉપલાપકા મિચ્છાજીવવસેન કુલસઙ્ગાહકા પચ્ચયત્થં પયુત્તવાચાવસેન નિપ્પેસિકતાવસેન ચ લપકાતિ વા અત્થો.

સિઙ્ગીતિ ''તત્થ કતમં સિઙ્ગં? યં સિઙ્ગં સિઙ્ગારતા ચાતુરતા ચાતુરિયં પરિક્ખત્તતા પારિક્ખત્તિય''ન્તિ (વિભ॰ ૮૫૨) એવં વુત્તેહિ સિઙ્ગસદિસેહિ પાકટકિલેસેહિ સમન્નાગતા. **ઉન્નળાતિ** ઉગ્ગતનળા, નળસદિસં તુચ્છમાનં ઉક્ખિપિત્વા વિચરણકા. **અસમાહિતાતિ** ચિત્તેકગ્ગતામત્તસ્સાપિ અલાભિનો. **ન મે તે, ભિક્ખવે, ભિક્ખૂ મામકાતિ** તે મય્હં ભિક્ખૂ મમ સન્તકા ન હોન્તિ. મેતિ ઇદં પદં અત્તાનં ઉદ્દિસ્સ પબ્બજિતત્તા ભગવતા વુત્તં. યસ્મા પન તે કુહનાદિયોગતો ન સમ્મા પટિપન્ના, તસ્મા ''ન મામકા''તિ વુત્તા. **અપગતાતિ** યદિપિ તે મમ સાસને પબ્બજિતા, યથાનુસિટ્ઠં પન અપ્પટિપજ્જનતો અપગતા એવ ઇમસ્મા ધમ્મવિનયા, ઇતો તે સુવિદૂરવિદૂરે ઠિતાતિ દસ્સેતિ. વુત્તઞ્હેતં –

> ''નભઞ્ચ દૂરે પથવી ચ દૂરે,
> પારં સમુદ્દસ્સ તદાહુ દૂરે;
> તતો હવે દૂરતરં વદન્તિ,
> સતઞ્ચ ધમ્મં અસતઞ્ચ રાજા''તિ. (અ॰ નિ॰ ૪.૪૭; જા॰ ૨.૨૧.૪૧૪);

વુદ્ધિં વિરૂળ્હિં વેપુલ્લં આપજ્જન્તીતિ સીલાદિગુણેહિ વડ્ઢનવસેન વુદ્ધિં, તત્થ નિચ્ચલભાવેન વિરૂળ્હિં, સબ્બત્થ પત્થટભાવેન સીલાદિધમ્મક્ખન્ધપારિપૂરિયા વેપુલ્લં. ન ચ તે કુહાદિસભાવા ભિક્ખૂ આપજ્જન્તિ, ન ચ પાપુણન્તીતિ અત્થો. **તે ખો મે, ભિક્ખવે, ભિક્ખૂ મામકાતિ** ઇધાપિ મેતિ અત્તાનં ઉદ્દિસ્સ પબ્બજિતત્તા વદતિ, સમ્મા પટિપન્નત્તા પન ''મામકા''તિ આહ. વુત્તવિપરિયાયેન સુક્કપક્ખો વેદિતબ્બો. તત્થ યાવ અરહત્તમગ્ગા વિરૂહન્તિ નામ, અરહત્તફલે પન સમ્પત્તે વિરૂળ્હિં વેપુલ્લં આપન્ના નામ. ગાથા સુવિઞ્ઞેય્યા એવ.

નવમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૦. નદીસોતસુત્તવણ્ણના

૧૦૯. દસમે **સેય્યથાપીતિ** ઓપમ્મદસ્સનત્થે નિપાતો, યથા નામાતિ અત્થો. **નદિયા સોતેન ઓવુય્હેય્યાતિ** સીઘસોતાય હારહારિનિયા નદિયા ઉદકવેગેન હેટ્ઠતો વુય્હેય્ય અધો હરિયેથ. **પિયરૂપસાતરૂપેનાતિ** પિયસભાવેન સાતસભાવેન ચ કારણભૂતેન, તસ્સં નદિયં તસ્સા વા પરતીરે મણિસુવણ્ણાદિ અઞ્ઞં વા પિયવત્થુ વિત્તૂપકરણં અત્થિ, તં ગહેસ્સામીતિ નદિયં પતિત્વા સોતેન અવકડ્ઢેય્ય. **કિઞ્ચાપીતિ** અનુજાનનઅસમ્ભાવનત્થે નિપાતો. કિં

અનુજાનાતિ, કિં ન સમ્ભાવેતિ? તેન પુરિસેન અધિપ્પેતસ્સ પિયવત્થુસ્સ તત્થ અત્થિભાવં અનુજાનાતિ, તથાગમનં પન આદીનવવન્તતાય ન સમ્ભાવેતિ. ઇદં વુત્તં હોતિ – અમ્ભો, પુરિસ , યદિપિ તયા અધિપ્પેતં પિયવત્થુ તત્થ ઉપલબ્ભતિ, એવં ગમને પન અયમાદીનવો, યં ત્વં હેટ્ઠા રહદં પત્વા મરણં મરણમત્તં વા દુક્ખં પાપુણેય્યાસીતિ.

અત્થિ ચેત્થ હેટ્ઠા રહદોતિ એતિસ્સા નદિયા હેટ્ઠા અનુસોતભાગે અતિવિય ગમ્ભીરવિત્થતો એકો મહાસરો અત્થિ. સો ચ સમન્તતો વાતાભિઘાતસમુટ્ઠિતાહિ મણિમયપબ્બતકૂટસન્નિભાહિ મહતીહિ ઊમીહિ વીચીહિ **સઊમિ**, વિસમેસુ ભૂમિપ્પદેસેસુ સવેગં અનુપક્ખન્દન્તેન ઇમિસ્સા તાવ નદિયા મહોઘેન તહિં તહિં આવટ્ટમાનવિપુલજલતાય બલવામુખસદિસેહિ સહ આવટ્ટેહીતિ **સાવટ્ટો**. તં રહદં ઓતિણ્ણસત્તેયેવ અત્તનો નિબદ્ધામિસગોચરે કત્વા અજ્ઝાવસન્તેન અતિવિય ભયાનકદસ્સનેન ઘોરચેતસા દકરક્ખસેન **સગહો સરક્ખસો**, ચણ્ડમચ્છમકરાદિના વા **સગહો**, યથાવુત્તરક્ખસેન **સરક્ખસો**.

યન્તિ એવં સપ્પટિભયં યં રહદં. **અમ્ભો પુરિસા**તિ આલપનં. **મરણં વા નિગચ્છસી**તિ તાહિ વા ઊમીહિ અજ્ઝોત્થટો, તેસુ વા આવટ્ટેસુ નિપતિતો સીસં ઉક્ખિપિતું અસક્કોન્તો તેસં વા ચણ્ડમચ્છમકરાદીનં મુખે નિપતિતો. તસ્સ વા દકરક્ખસસ્સ હત્થં ગતો મરણં વા ગમિસ્સસિ, અથ વા પન આયુસેસે સતિ તતો મુચ્ચિત્વા અપગચ્છન્તો તેહિ ઊમિઆદીહિ જનિતઘટ્ટિતવસેન મરણમત્તં મરણપ્પમાણં દુક્ખં નિગચ્છસિ. **પટિસોતં વાયમેય્યા**તિ સો પુબ્બે અનુસોતં વુય્હમાનો તસ્સ પુરિસસ્સ વચનં સુત્વા ‘‘અનત્થો કિર મે ઉપટ્ઠિતો, મચ્ચુમુખે કિરાહં પરિવત્તામી’’તિ ઉપ્પન્નબલવભયો સમ્ભમન્તો દિગુણં કત્વા ઉસ્સાહં હત્થેહિ ચ પાદેહિ ચ વાયમેય્ય તરેય્ય, ન ચિરેનેવ તીરં સમ્પાપુણેય્ય.

અત્થસ્સ વિઞ્ઞાપનાયાતિ ચતુસચ્ચપટિવેધાનુકૂલસ્સ અત્થસ્સ સમ્બોધનાય ઉપમા કતા. **અયઞ્ચેત્થ અત્થો**તિ અયમેવ ઇદાનિ વુચ્ચમાનો ઇધ મયા અધિપ્પેતો ઉપમેય્યત્થો, યસ્સ વિઞ્ઞાપનાય ઉપમા આહટા.

તણ્હાયેતં અધિવચનન્તિ એત્થ ચતૂહિ આકારેહિ તણ્હાય સોતસદિસતા વેદિતબ્બા અનુક્કમપરિવુદ્ધિતો અનુપ્પબન્ધતો ઓસીદાપનતો દુરુત્તરણતો ચ. યથા હિ ઉપરિ મહામેઘે અભિપ્પવુટ્ઠે ઉદકં પબ્બતકન્દરપદરસાખાયો પૂરેત્વા તતો ભસ્સિત્વા કુસુબ્ભે પૂરેત્વા તતો ભસ્સિત્વા કુન્નદિયો પૂરેત્વા તતો મહાનદિયો પક્ખન્દિત્વા એકોઘં હુત્વા પવત્તમાનં ‘‘નદીસોતો’’તિ વુચ્ચતિ, એવમેવ અજ્ઝત્તિકબાહિરાદિવસેન અનેકભેદેસુ રૂપાદીસુ આરમ્મણેસુ લોભો ઉપ્પજ્જિત્વા અનુક્કમેન પરિવુદ્ધિં ગચ્છન્તો ‘‘તણ્હાસોતો’’તિ વુચ્ચતિ, યથા ચ નદીસોતો આગમનતો યાવ સમુદ્દપ્પત્તિ, તાવ સતિ વિચ્છેદપચ્ચયાભાવે અવિચ્છિજ્જમાનો અનુપ્પબન્ધેન પવત્તતિ, એવં તણ્હાસોતોપિ આગમનતો પટ્ઠાય અસતિ વિચ્છેદપચ્ચયે અવિચ્છિજ્જમાનો અપાયસમુદ્દાભિમુખો અનુપ્પબન્ધેન પવત્તતિ. યથા પન નદીસોતો તદન્તોગધે સત્તે ઓસીદાપેતિ, સીસં ઉક્ખિપિતું ન દેતિ, મરણં વા મરણમત્તં વા દુક્ખં પાપેતિ, એવં તણ્હાસોતોપિ અત્તનો સોતન્તોગતે સત્તે ઓસીદાપેતિ, પઞ્ઞાસીસં ઉક્ખિપિતું ન દેતિ, કુસલમૂલચ્છેદનેન સંકિલેસધમ્મસમાપજ્જનેન ચ મરણં વા મરણમત્તં વા દુક્ખં પાપેતિ.

યથા ચ નદિયા સોતો મહોઘભાવેન પવત્તમાનો ઉળુમ્પં વા નાવં વા બન્ધિતું નેતુઞ્ચ છેકં પુરિસં નિસ્સાય પરતીરં ગન્તું અજ્ઝાસયં કત્વા તજ્જં વાયામં કરોન્તેન તરિતબ્બો, ન યેન વા તેન વાતિ દુરુત્તરો, એવં

તણ્હાસોતોપિ કામોઘભવોઘભૂતો સીલસંવરં પૂરેતું સમથવિપસ્સનાસુ કમ્મં કાતું ‘‘નિપકેન અરહત્તં પાપુણિસ્સામી’’તિ અજ્ઝાસયં સમુટ્ઠાપેત્વા કલ્યાણમિત્તે નિસ્સાય સમથવિપસ્સનાનાવં અભિરુહિત્વા સમ્માવાયામં કરોન્તેન તરિતબ્બો, ન યેન વા તેન વાતિ દુરુત્તરો. એવં અનુક્કમપરિવુદ્ધિતો અનુપ્પબન્ધતો ઓસીદાપનતો દુરુત્તરણતોતિ ચતૂહિ આકારેહિ તણ્હાય નદીસોતસદિસતા વેદિતબ્બા.

પિયરૂપં સાતરૂપન્તિ પિયજાતિકં પિયસભાવં પિયરૂપં, મધુરજાતિકં મધુરસભાવં સાતરૂપં, ઇટ્ઠસભાવન્તિ અત્થો. **છન્નેત**ન્તિ છન્નં એતં. **અજ્ઝત્તિકાન**ન્તિ એત્થ ‘‘એવં મયં અત્તાતિ ગહણં ગમિસ્સામા’’તિ ઇમિના વિય અધિપ્પાયેન અત્તાનં અધિકારં કત્વા પવત્તાનીતિ અજ્ઝત્તિકાનિ. તત્થ ગોચરજ્ઝત્તં, નિયકજ્ઝત્તં, વિસયજ્ઝત્તં, અજ્ઝત્તજ્ઝત્તન્તિ ચતુબ્બિધં અજ્ઝત્તં. તેસુ ‘‘અજ્ઝત્તરતો સમાહિતો’’તિ એવમાદીસુ (ધ॰ પ॰ ૩૬૨) વુત્તં ઇદં **ગોચરજ્ઝત્તં** નામ. ‘‘અજ્ઝત્તં સમ્પસાદન’’ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૨૮; ધ॰ સ॰ ૧૬૧) આગતં ઇદં **નિયકજ્ઝત્તં** નામ. ‘‘સબ્બનિમિત્તાનં અમનસિકારા અજ્ઝત્તં સુઞ્ઞતં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૮૭) એવમાગતં ઇદં **વિસયજ્ઝત્તં** નામ. ‘‘અજ્ઝત્તિકા ધમ્મા, બાહિરા ધમ્મા’’તિ (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૨૦) એત્થ વુત્તં અજ્ઝત્તં **અજ્ઝત્તજ્ઝત્તં** નામ. ઇધાપિ એતદેવ અધિપ્પેતં, તસ્મા અજ્ઝત્તાનિયેવ અજ્ઝત્તિકાનિ. અથ વા યથાવુત્તેનેવ અત્થેન ‘‘અજ્ઝત્તા ધમ્મા, બહિદ્ધા ધમ્મા’’તિઆદીસુ વિય તેસુ અજ્ઝત્તેસુ ભવાનિ અજ્ઝત્તિકાનિ, ચક્ખાદીનિ. તેસં અજ્ઝત્તિકાનં.

આયતનાનન્તિ એત્થ આયતનતો, આયાનં તનનતો, આયતસ્સ ચ નયનતો આયતનાનીતિ . ચક્ખાદીસુ હિ તંતંદ્વારવત્થુકા ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા સકેન સકેન અનુભવનાદિના કિચ્ચેન આયતન્તિ ઉટ્ઠહન્તિ ઘટન્તિ વાયમન્તિ, તે ચ આયભૂતે ધમ્મે એતાનિ તનોન્તિ વિત્થારેન્તિ , યઞ્ચ અનમતગ્ગે સંસારે પવત્તં અતિવિય આયતં વટ્ટદુક્ખં, તં નયન્તિ પવત્તેન્તિ. ઇતિ સબ્બથાપિમે ધમ્મા આયતનતો, આયાનં તનનતો, આયતસ્સ ચ નયનતો આયતનાનીતિ વુચ્ચન્તિ. અપિચ નિવાસટ્ઠાનટ્ઠેન, આકરટ્ઠેન, સમોસરણટ્ઠાનટ્ઠેન, સઞ્જાતિદેસટ્ઠેન, કારણટ્ઠેન ચ આયતનં વેદિતબ્બં. તથા હિ લોકે ‘‘ઇસ્સરાયતનં દેવાયતન’’ન્તિઆદીસુ નિવાસટ્ઠાનં આયતનન્તિ વુચ્ચતિ. ‘‘સુવણ્ણાયતનં રજતાયતન’’ન્તિઆદીસુ આકરો. સાસને પન ‘‘મનોરમે આયતને, સેવન્તિ નં વિહઙ્ગમા’’તિઆદીસુ સમોસરણટ્ઠાનં. ‘‘દક્ખિણાપથો ગુન્નં આયતન’’ન્તિઆદીસુ સઞ્જાતિદેસો. ‘‘તત્ર તત્રેવ સક્ખિભબ્બતં પાપુણાતિ સતિ સતિઆયતને’’તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૫૮; અ॰ નિ॰ ૩.૧૦૨) કારણં આયતનન્તિ વુચ્ચતિ. ચક્ખાદીસુ ચ તે તે ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા નિવસન્તિ તદાયત્તવુત્તિતાયાતિ ચક્ખાદયો તેસં નિવાસટ્ઠાનં. તત્થ ચ તે આકિણ્ણા તન્નિસ્સિતત્તાતિ તે નેસં આકરો, સમોસરણટ્ઠાનઞ્ચ તત્થ વત્થુદ્વારભાવેન સમોસરણતો, સઞ્જાતિદેસો ચ તન્નિસ્સયભાવેન તેસં તત્થેવ ઉપ્પત્તિતો, કારણઞ્ચ તદભાવે તેસં અભાવતોતિ. ઇતિ નિવાસટ્ઠાનટ્ઠેન, આકરટ્ઠેન, સમોસરણટ્ઠાનટ્ઠેન, સઞ્જાતિદેસટ્ઠેન, કારણટ્ઠેનાતિ ઇમેહિ કારણેહિ ચક્ખાદીનિ આયતનાનીતિ વુચ્ચન્તિ. તેન વુત્તં ‘‘છન્નેતં અજ્ઝત્તિકાનં આયતનાન’’ન્તિ.

યદિપિ રૂપાદયોપિ ધમ્મા ‘‘રૂપં લોકે પિયરૂપં સાતરૂપં, એત્થેસા તણ્હા ઉપ્પજ્જમાના ઉપ્પજ્જતી’’તિ તણ્હાવત્થુભાવતો પિયરૂપસાતરૂપભાવેન વુત્તા. ચક્ખાદિકે પન મુઞ્ચિત્વા અત્તભાવપઞ્ઞત્તિયા અભાવતો ‘‘મમ ચક્ખુ મમ સોત’’ન્તિઆદિના અધિકસિનેહવત્થુભાવેન ચક્ખાદયો સાતિસયં પિયરૂપં સાતરૂપન્તિ નિદ્દેસં અરહન્તીતિ દસ્સેતું ‘‘પિયરૂપં સાતરૂપન્તિ ખો, ભિક્ખવે, છન્નેતં અજ્ઝત્તિકાનં આયતનાનં અધિવચન’’ન્તિ વુત્તં.

ઓરમ્ભાગિયાનન્તિ એત્થ ઓરં વુચ્ચતિ કામધાતુ, તપ્પરિયાપન્ના ઓરમ્ભાગા, પચ્ચયભાવેન તેસં હિતાતિ ઓરમ્ભાગિયા. યસ્સ સંવિજ્જન્તિ, તં પુગ્ગલં વટ્ટસ્મિં સંયોજેન્તિ બન્ધન્તીતિ સંયોજનાનિ. સક્કાયદિટ્ઠિવિચિકિચ્છાસીલબ્બતપરામાસકામરાગબ્યાપાદાનં એતં અધિવચનં. તે હિ કામભવૂપગાનં સઙ્ખારાનં પચ્ચયા હુત્વા રૂપારૂપધાતુતો હેટ્ઠાભાવેન નિહીનભાવેન ઓરમ્ભાગભૂતેન કામભવેન સત્તે સંયોજેન્તિ. એતેનેવ તેસં હેટ્ઠારહદસદિસતા દીપિતાતિ દટ્ઠબ્બા. **ઊમિભયન્તિ ખો, ભિક્ખવે, કોધુપાયાસસ્સેતં અધિવચન**ન્તિ ભાયતિ એતસ્માતિ ભયં, ઊમિ એવ ભયન્તિ ઊમિભયં. કુજ્ઝનટ્ઠેન કોધો, સ્વેવ ચિત્તસ્સ સરીરસ્સ ચ અભિપ્પમદ્દનપવેધનુપ્પાદનેન દળ્હં આયાસનટ્ઠેન ઉપાયાસો.

એત્થ ચ અનેકવારં પવત્તિત્વા અત્તના સમવેતં સત્તં અજ્ઝોત્થરિત્વા સીસં ઉક્ખિપિતું અદત્વા અનયબ્યસનાપાદનેન કોધુપાયાસસ્સ ઊમિસદિસતા દટ્ઠબ્બા. તથા કામગુણાનં કિલેસાભિભૂતે સત્તે ઇતો ચ એત્તો, એત્તો ચ ઇતોતિ એવં મનાપિયરૂપાદિવિસયસઙ્ખાતે અત્તનિ સંસારેત્વા યથા તતો બહિભૂતે નેક્ખમ્મે ચિત્તમ્પિ ન ઉપ્પજ્જતિ એવં આવટ્ટેત્વા બ્યસનાપાદનેન આવટ્ટસદિસતા દટ્ઠબ્બા. યથા પન ગહરક્ખસોપિ આરક્ખરહિતં અત્તનો ગોચરભૂમિગતં પુરિસં અભિભુય્ય ગહેત્વા અગોચરે ઠિતમ્પિ રક્ખસમાયાય ગોચરં નેત્વા ભેરવરૂપદસ્સનાદિના અવસં અત્તનો ઉપકારં કાતું અસમત્થં કત્વા અન્વાવિસિત્વા વણ્ણબલભોગયસસુખેહિપિ વિયોજેન્તો મહન્તં અનયબ્યસનં આપાદેતિ, એવં માતુગામોપિ યોનિસોમનસિકારરહિતં અવીરપુરિસં ઇત્થિકુત્તભૂતેહિ અત્તનો હાવભાવવિલાસેહિ અભિભુય્ય ગહેત્વા વીરજાતિયમ્પિ અત્તનો રૂપાદીહિ પલોભનવસેન ઇત્થિમાયાય અન્વાવિસિત્વા અવસં અત્તનો ઉપકારધમ્મે સીલાદયો સમ્પાદેતું અસમત્થં કરોન્તો ગુણવણ્ણાદીહિ વિયોજેત્વા મહન્તં અનયબ્યસનં આપાદેતિ, એવં માતુગામસ્સ ગહરક્ખસસદિસતા દટ્ઠબ્બા. તેન વુત્તં ''આવટ્ટન્તિ ખો, ભિક્ખવે, પઞ્ચન્નેતં કામગુણાનં અધિવચનં, ગહરક્ખસોતિ ખો, ભિક્ખવે, માતુગામસ્સેતં અધિવચન''ન્તિ.

પટિસોતોતિ ખો ભિક્ખવે નેક્ખમ્મસ્સેતં અધિવચનન્તિ એત્થ પબ્બજ્જા સહ ઉપચારેન પઠમજ્ઝાનં વિપસ્સનાપઞ્ઞા ચ નિબ્બાનઞ્ચ નેક્ખમ્મં નામ. સબ્બેપિ કુસલા ધમ્મા નેક્ખમ્મં નામ. વુત્તઞ્હેતં –

> ''પબ્બજ્જા પઠમં ઝાનં, નિબ્બાનઞ્ચ વિપસ્સના;
> સબ્બેપિ કુસલા ધમ્મા, નેક્ખમ્મન્તિ પવુચ્ચરે''તિ.

ઇમેસં પન પબ્બજ્જાદીનં તણ્હાસોતસ્સ પટિલોમતો પટિસોતસદિસતા વેદિતબ્બા. અવિસેસેન હિ ધમ્મવિનયો નેક્ખમ્મં, તસ્સ અધિટ્ઠાનં પબ્બજ્જા ચ, ધમ્મવિનયો ચ તણ્હાસોતસ્સ પટિસોતં વુચ્ચતિ. વુત્તઞ્હેતં –

> ''પટિસોતગામિં નિપુણં, ગમ્ભીરં દુદ્દસં અણું;
> રાગરત્તા ન દક્ખન્તિ, તમોખન્ધેન આવુતા''તિ. (દી॰ નિ॰ ૨.૬૫; મ॰ નિ॰ ૧.૨૮૧; સં॰ નિ॰ ૧.૧૭૨);

વીરિયારમ્ભસ્સાતિ ચતુબ્બિધસમ્મપ્પધાનવીરિયસ્સ. તસ્સ કામોઘાદિભેદતણ્હાસોતસન્તરણસ્સ હત્થેહિ પાદેહિ ચતુરઙ્ગનદીસોતસન્તરણવાયામસ્સ સદિસતા પાકટાયેવ. તથા નદીસોતસ્સ તીરે ઠિતસ્સ ચક્ખુમતો પુરિસસ્સ કામાદિં ચતુબ્બિધમ્પિ ઓઘં તરિત્વા તસ્સ પરતીરભૂતે નિબ્બાનથલે ઠિતસ્સ પઞ્ચહિ ચક્ખૂહિ ચક્ખુમતો ભગવતો સદિસભાવો. તેન વુત્તં ''ચક્ખુમા પુરિસો…પે॰… સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સા''તિ.

તત્રિદં ઓપમ્મસંસન્દનં – નદીસોતો વિય અનુપ્પબન્ધવસેન પવત્તમાનો તણ્હાસોતો, તેન વુય્હમાનો પુરિસો વિય અનમતગ્ગે સંસારવટ્ટે પરિબ્ભમનતો તણ્હાસોતેન વુય્હમાનો સત્તો, તસ્સ તત્થ પિયરૂપસાતરૂપવત્થુસ્મિં અભિનિવેસો વિય ઇમસ્સ ચક્ખાદીસુ અભિનિવેસો, સઊમિસાવટ્ટસગહરક્ખસો હેટ્ઠારહદો વિય કોધુપાયાસપઞ્ચકામગુણમાતુગામસમાકુલો પઞ્ચોરમ્ભાગિયસંયોજનસમૂહો, તમત્થં યથાભૂતં વિદિત્વા તસ્સ નદીસોતસ્સ પરતીરે ઠિતો ચક્ખુમા પુરિસો વિય સકલં સંસારાદીનવં સબ્બઞ્ચ ઞેય્યધમ્મં યથાભૂતં વિદિત્વા તણ્હાસોતસ્સ પરતીરભૂતે નિબ્બાનથલે ઠિતો સમન્તચક્ખુ ભગવા, તસ્સ પુરિસસ્સ તસ્મિં નદિયા સોતેન વુય્હમાને પુરિસે અનુકમ્પાય રહદસ્સ રહદાદીનવસ્સ ચ આચિક્ખનં વિય તણ્હાસોતેન વુય્હમાનસ્સ સત્તસ્સ મહાકરુણાય ભગવતો તણ્હાદીનં તદાદીનવસ્સ ચ વિભાવના, તસ્સ વચનં અસદ્દહિત્વા અનુસોતગામિનો તસ્સ પુરિસસ્સ તસ્મિં રહદે મરણપ્પત્તિમરણમત્તદુક્ખપ્પત્તિયો વિય ભગવતો વચનં અસમ્પટિચ્છન્તસ્સ અપાયુપ્પત્તિ, સુગતિયં દુક્ખુપ્પત્તિ ચ, તસ્સ પન વચનં સદ્દહિત્વા હત્થેહિ ચ પાદેહિ ચ વાયામકરણં વિય તેન ચ વાયામેન પરતીરં પત્વા સુખેન યથિચ્છિતટ્ઠાનગમનં વિય ભગવતો વચનં સમ્પટિચ્છિત્વા તણ્હાદીસુ આદીનવં પસ્સિત્વા તણ્હાસોતસ્સ પટિસોતપબ્બજ્જાદિનેક્ખમ્મવસેન વીરિયારમ્ભો, આરદ્ધવીરિયસ્સ ચ તેનેવ વીરિયારમ્ભેન તણ્હાસોતાતિક્કમનં નિબ્બાનતીરં પત્વા અરહત્તફલસમાપત્તિવસેન યથારુચિ સુખવિહારોતિ.

ગાથાસુ **સહાપિ દુક્ખેન જહેય્ય કામે**તિ ઝાનમગ્ગાધિગમત્થં સમથવિપસ્સનાનુયોગં કરોન્તો ભિક્ખુ યદિપિ તેસં પુબ્બભાગપટિપદા કિચ્છેન કસિરેન સમ્પજ્જતિ, ન સુખેન વીથિં ઓતરતિ પુબ્બભાગભાવનાય કિલેસાનં બલવભાવતો, ઇન્દ્રિયાનં વા અતિક્ખભાવતો. તથા સતિ સહાપિ દુક્ખેન જહેય્ય કામે, પઠમજ્ઝાનેન વિક્ખમ્ભેન્તો તતિયમગ્ગેન સમુચ્છિન્દન્તો કિલેસકામે પજહેય્ય. એતેન દુક્ખપટિપદે ઝાનમગ્ગે દસ્સેતિ.

યોગક્ખેમં આયતિં પત્થયાનોતિ અનાગામિતં અરહત્તં ઇચ્છન્તો આકઙ્ખમાનો. અયઞ્હેત્થ અધિપ્પાયો – યદિપિ એતરહિ કિચ્છેન કસિરેન ઝાનપુરિમમગ્ગે અધિગચ્છામિ, ઇમે પન નિસ્સાય ઉપરિ અરહત્તં અધિગન્ત્વા કતકિચ્ચો પહીનસબ્બદુક્ખો ભવિસ્સામીતિ સહાપિ દુક્ખેન ઝાનાદીહિ કામે પજહેય્યાતિ. અથ વા યો કામવિતક્કબહુલો પુગ્ગલો કલ્યાણમિત્તસ્સ વસેન પબ્બજ્જં સીલવિસોધનં ઝાનાદીનં પુબ્બભાગપટિપત્તિં વા પટિપજ્જન્તો કિચ્છેન કસિરેન અસ્સુમુખો રોદમાનો તં વિતક્કં વિક્ખમ્ભેતિ, તં સન્ધાય વુત્તં ''સહાપિ દુક્ખેન જહેય્ય કામે''તિ. સો હિ કિચ્છેનપિ કામે પજહન્તો ઝાનં નિબ્બત્તેત્વા તં ઝાનં પાદકં કત્વા વિપસ્સન્તો અનુક્કમેન અરહત્તે પતિટ્ઠહેય્ય. તેન વુત્તં ''યોગક્ખેમં આયતિં પત્થયાનો''તિ.

સમ્મપ્પજાનોતિ વિપસ્સનાસહિતાય મગ્ગપઞ્ઞાય સમ્મદેવ પજાનન્તો. **સુવિમુત્તચિત્તો**તિ તસ્સ અરિયમગ્ગાધિગમસ્સ અનન્તરં ફલવિમુત્તિયા સુટ્ઠુ વિમુત્તચિત્તો. **વિમુત્તિયા ફસ્સયે તત્થ તત્થા**તિ તસ્મિં તસ્મિં મગ્ગફલાધિગમનકાલે વિમુત્તિં નિબ્બાનં ફસ્સયે ફુસેય્ય પાપુણેય્ય અધિગચ્છેય્ય સચ્છિકરેય્ય. ઉપયોગત્થે હિ ''વિમુત્તિયા''તિ ઇદં સામિવચનં. વિમુત્તિયા વા આરમ્મણભૂતાય તત્થ તત્થ તંતંફલસમાપત્તિકાલે અત્તનો ફલચિત્તં ફસ્સયે ફુસેય્ય પાપુણેય્ય, નિબ્બાનોગધાય ફલસમાપત્તિયા વિહરેય્યાતિ અત્થો. **સ વેદગૂ**તિ સો વેદસઙ્ખાતેન મગ્ગઞાણેન ચતુન્નં સચ્ચાનં ગતત્તા પટિવિદ્ધત્તા વેદગૂ. **લોકન્તગૂ**તિ ખન્ધલોકસ્સ પરિયન્તં ગતો. સેસં સુવિઞ્ઞેય્યમેવ.

દસમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૧. ચરસુત્તવણ્ણના

૧૧૦. એકાદસમે **ચરતો**તિ ગચ્છન્તસ્સ, ચઙ્કમન્તસ્સ વા. **ઉપ્પજ્જતિ કામવિતક્કો વા**તિ વત્થુકામેસુ અવીતરાગતાય તાદિસે પચ્ચયે કામપટિસંયુત્તો વા વિતક્કો ઉપ્પજ્જતિ ચે, યદિ ઉપ્પજ્જતિ. **બ્યાપાદવિતક્કો વા વિહિંસાવિતક્કો વા**તિ આઘાતનિમિત્તબ્યાપાદપટિસંયુત્તો વા વિતક્કો, લેડ્ડુદણ્ડાદીહિ પરવિહેઠનવસેન વિહિંસાપટિસંયુત્તો વા વિતક્કો ઉપ્પજ્જતિ ચેતિ સમ્બન્ધો. **અધિવાસેતી**તિ તં યથાવુત્તં કામવિતક્કાદિં યથાપચ્ચયં અત્તનો ચિત્તે ઉપ્પન્નં ''ઇતિપાયં વિતક્કો પાપકો, ઇતિપિ અકુસલો, ઇતિપિ સાવજ્જો, સો ચ ખો અત્તબ્યાબાધાયપિ સંવત્તતી''તિઆદિના નયેન પચ્ચવેક્ખણાય અભાવતો **અધિવાસેતિ** અત્તનો ચિત્તં આરોપેત્વા વાસેતિ ચે. અધિવાસેન્તોયેવ ચ **નપ્પજહતિ** તદઙ્ગાદિપ્પહાનવસેન ન પટિનિસ્સજ્જતિ, તતો એવ **ન વિનોદેતિ** અત્તનો ચિત્તસન્તાનતો ન નુદતિ ન નીહરતિ, તથા અવિનોદનતો **ન બ્યન્તીકરોતિ** ન વિગતન્તં કરોતિ. આતાપી પહિતત્તો યથા તેસં અન્તોપિ નાવસિસ્સતિ અન્તમસો ભઙ્ગમત્તમ્પિ એવં કરોતિ, અયં પન તથા ન કરોતીતિ અત્થો. તથાભૂતોવ **ન અનભાવં ગમેતિ** અનુ અનુ અભાવં ન ગમેતિ. ન પજહતિ ચે, ન વિનોદેતિ ચેતિઆદિના ચે-સદ્દં યોજેત્વા અત્થો વેદિતબ્બો.

ચરન્તિ ચરન્તો. **એવંભૂતો**તિ એવં કામવિતક્કાદિપાપવિતક્કેહિ સમઙ્ગીભૂતો. **અનાતાપી અનોત્તાપી**તિ કિલેસાનં આતાપનસ્સ વીરિયસ્સ અભાવેન અનાતાપી, પાપુત્રાસઆતાપનપરિતાપનલક્ખણસ્સ ઓત્તપ્પસ્સ અભાવેન અનોત્તાપી. **સતતં સમિત**ન્તિ સબ્બકાલં નિરન્તરં. **કુસીતો હીનવીરિયો**તિ કુસલેહિ ધમ્મેહિ પરિહાયિત્વા અકુસલપક્ખે કુચ્છિતં સીદનતો કોસજ્જસમન્નાગમેન ચ કુસીતો, સમ્મપ્પધાનવીરિયાભાવેન હીનવીરિયો વીરિયવિરહિતોતિ વુચ્ચતિ કથીયતિ. **ઠિતસ્સા**તિ ગમનં ઉપચ્છિન્દિત્વા તિટ્ઠતો. સયનઇરિયાપથસ્સ વિસેસતો કોસજ્જપક્ખિકત્તા યથા તંસમઙ્ગિનો વિતક્કા સમ્ભવન્તિ, તં દસ્સેતું ''**જાગરસ્સા**''તિ વુત્તં.

સુક્કપક્ખે **તઞ્ચે, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ નાધિવાસેતી**તિ આરદ્ધવીરિયસ્સાપિ વિહરતો અનાદિમતિ સંસારે ચિરકાલભાવિતેન તથારૂપપ્પચ્ચયસમાયોગેન સતિસમ્મોસેન વા કામવિતક્કાદિ ઉપ્પજ્જતિ ચે, તં ભિક્ખુ અત્તનો ચિત્તં આરોપેત્વા ન વાસેતિ ચે, અબ્ભન્તરે ન વાસેતિ ચેતિ અત્થો. અનધિવાસેન્તો કિં કરોતીતિ? **પજહતિ** છડ્ડેતિ. કિં કચવરં વિય પિટકેન? ન હિ, અપિચ ખો તં **વિનોદેતિ** નુદતિ નીહરતિ. કિં બલીબદ્દં વિય પતોદેન? ન હિ, અથ ખો નં **બ્યન્તીકરોતિ** વિગતન્તં કરોતિ. યથા તેસં અન્તોપિ નાવસિસ્સતિ અન્તમસો ભઙ્ગમત્તમ્પિ, તથા તે કરોતિ. કથં પન તે તથા કરોતિ? **અનભાવં ગમેતિ** અનુ અનુ અભાવં ગમેતિ, વિક્ખમ્ભનપ્પહાનેન યથા સુવિક્ખમ્ભિતા હોન્તિ તથા ને કરોતીતિ વુત્તં હોતિ.

એવંભૂતોતિઆદીસુ એવં કામવિતક્કાદીનં અનધિવાસનેન સુવિસુદ્ધાસયો સમાનો તાય ચ આસયસમ્પત્તિયા તન્નિમિત્તાય ચ પયોગસમ્પત્તિયા પરિસુદ્ધસીલો ઇન્દ્રિયેસુ ગુત્તદ્વારો ભોજને મત્તઞ્ઞૂ સતિસમ્પજઞ્ઞેન સમન્નાગતો જાગરિયં અનુયુત્તો તદઙ્ગાદિવસેન કિલેસાનં આતાપનલક્ખણેન વીરિયેન સમન્નાગતત્તા **આતાપી**, સબ્બસો પાપુત્રાસેન સમન્નાગતત્તા. **ઓત્તાપી સતતં** રત્તિન્દિવં, **સમિતં** નિરન્તરં સમથવિપસ્સનાભાવનાનુયોગવસેન ચતુબ્બિધસમ્મપ્પધાનસિદ્ધિયા, **આરદ્ધવીરિયો પહિતત્તો** નિબ્બાનં પટિપેસિતચિત્તોતિ **વુચ્ચતિ** કથીયતીતિ અત્થો. સેસં વુત્તનયમેવ.

ગાથાસુ **ગેહનિસ્સિત**ન્તિ એત્થ ગેહવાસીહિ અપરિચ્ચત્તત્તા ગેહવાસીનં સભાવત્તા ગેહધમ્મત્તા વા ગેહં વુચ્ચતિ વત્થુકામો. અથ વા ગેહપટિબદ્ધભાવતો કિલેસકામાનં નિવાસટ્ઠાનભાવતો તંવત્થુકત્તા વા કામવિતક્કાદિ ગેહનિસ્સિતં નામ. **કુમ્મગ્ગં પટિપન્નો**તિ યસ્મા અરિયમગ્ગસ્સ ઉપ્પથભાવતો અભિજ્ઝાદયો તદેકટ્ઠધમ્મા ચ કુમ્મગ્ગો, તસ્મા કામવિતક્કાદિબહુલો પુગ્ગલો કુમ્મગ્ગં પટિપન્નો નામ. **મોહનેય્યેસુ મુચ્છિતો**તિ મોહસંવત્તનિયેસુ રૂપાદીસુ મુચ્છિતો સમ્મત્તો અજ્ઝોપન્નો. **સમ્બોધિ**ન્તિ અરિયમગ્ગઞાણં. **ફુટ્ઠુ**ન્તિ ફુસિતું પત્તું, **સો તાદિસો** મિચ્છાસઙ્કપ્પગોચરો અભબ્બો, ન કદાચિ તં પાપુણાતીતિ અત્થો.

વિતક્કં સમયિત્વાનાતિ યથાવુત્તં મિચ્છાવિતક્કં પટિસઙ્ખાનભાવનાબલેહિ વૂપસમેત્વા. **વિતક્કૂપસમે રતો**તિ નવન્નમ્પિ મહાવિતક્કાનં અચ્ચન્તવૂપસમભૂતે અરહત્તે નિબ્બાને એવ વા અજ્ઝાસયેન રતો અભિરતો. **ભબ્બો સો તાદિસો**તિ સો યથાવુત્તો સમ્મા પટિપજ્જમાનો પુગ્ગલો પુબ્બભાગે સમથવિપસ્સનાબલેન સબ્બવિતક્કે યથારહં તદઙ્ગાદિવસેન વૂપસમેત્વા ઠિતો, વિપસ્સનં ઉસ્સુક્કાપેત્વા મગ્ગપટિપાટિયા અરહત્તમગ્ગઞાણસઙ્ખાતં નિબ્બાનસઙ્ખાતઞ્ચ અનુત્તરં સમ્બોધિં ફુટ્ઠું અધિગન્તું ભબ્બો સમત્થોતિ.

એકાદસમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૨. સમ્પન્નસીલસુત્તવણ્ણના

૧૧૧. દ્વાદસમે **સમ્પન્નસીલા**તિ એત્થ તિવિધં સમ્પન્નં પરિપુણ્ણસમઙ્ગીમધુરવસેન. તેસુ –

> ‘‘સમ્પન્નં સાલિકેદારં, સુવા ભુઞ્જન્તિ કોસિય;
> પટિવેદેમિ તે બ્રહ્મે, ન ને વારેતુમુસ્સહે’’તિ. (જા॰ ૧.૧૪.૧) –

એત્થ પરિપુણ્ણત્થો સમ્પન્નસદ્દો. ‘‘ઇમિના પાતિમોક્ખસંવરેન ઉપેતો હોતિ સમુપેતો ઉપગતો સમુપગતો સમ્પન્નો સમન્નાગતો’’તિ (વિભ॰ ૫૧૧) એત્થ સમઙ્ગિભાવત્થો સમ્પન્નસદ્દો . ‘‘ઇમિસ્સા, ભન્તે, મહાપથવિયા હેટ્ઠિમતલં સમ્પન્નં – સેય્યથાપિ ખુદ્દમધું અનીલકં, એવમસ્સાદ’’ન્તિ (પારા॰ ૧૭) એત્થ મધુરત્થો સમ્પન્નસદ્દો. ઇધ પન પરિપુણ્ણત્થેપિ સમઙ્ગિભાવેપિ વટ્ટતિ, તસ્મા **સમ્પન્નસીલા**તિ પરિપુણ્ણસીલા હુત્વાતિપિ, સીલસમઙ્ગિનો હુત્વાતિપિ એવમેત્થ અત્થો વેદિતબ્બો.

તત્થ ‘‘પરિપુણ્ણસીલા’’તિ ઇમિના અત્થેન ખેત્તદોસવિગમેન ખેત્તપારિપૂરિ વિય પરિપુણ્ણં નામ હોતિ. તેન વુત્તં ‘‘ખેત્તદોસવિગમેન ખેત્તપારિપૂરિ વિય સીલદોસવિગમેન સીલપારિપૂરિ વુત્તા’’તિ. ‘‘સીલસમઙ્ગિનો’’તિ ઇમિના પન અત્થેન સીલેન સમઙ્ગીભૂતા સમોધાનગતા સમન્નાગતા હુત્વા વિહરથાતિ વુત્તં હોતિ. તત્થ દ્વીહિ કારણેહિ સમ્પન્નસીલતા હોતિ સીલવિપત્તિયા આદીનવદસ્સનેન, સીલસમ્પત્તિયા આનિસંસદસ્સનેન ચ. તદુભયમ્પિ **વિસુદ્ધિમગ્ગે** (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૨૦-૨૧) વુત્તનયેન વેદિતબ્બં. તત્થ ‘‘સમ્પન્નસીલા’’તિ એત્તાવતા કિર ભગવા ચતુપારિસુદ્ધિસીલં ઉદ્દિસિત્વા ‘‘પાતિમોક્ખસંવરસંવુતા’’તિ ઇમિના જેટ્ઠકસીલં દસ્સેતીતિઆદિના એત્થ યં વત્તબ્બં, તં હેટ્ઠા વુત્તમેવ. **કિમસ્સ ઉત્તરિ કરણીય**ન્તિ એવં સમ્પન્નસીલાનં વિહરતં તુમ્હાકં કિન્તિ સિયા ઉત્તરિ કાતબ્બં, પટિપજ્જિતબ્બન્તિ ચેતિ અત્થો.

એવં ‘‘સમ્પન્નસીલા, ભિક્ખવે, વિહરથા’’તિઆદિના સમ્પાદનૂપાયેન સદ્ધિં સીલસમ્પદાય ભિક્ખૂ નિયોજેન્તો અનેકપુગ્ગલાધિટ્ઠાનં કત્વા દેસનં આરભિત્વા ઇદાનિ યસ્મા એકપુગ્ગલાધિટ્ઠાનવસેન પવત્તિતાપિ ભગવતો દેસના અનેકપુગ્ગલાધિટ્ઠાનાવ હોતિ સબ્બસાધારણત્તા, તસ્મા તં એકપુગ્ગલાધિટ્ઠાનવસેન દસ્સેન્તો ‘‘**ચરતો ચેપિ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુનો**’’તિઆદિમાહ.

તત્થ અભિજ્ઝાયતિ એતાયાતિ **અભિજ્ઝા**, પરભણ્ડાભિજ્ઝાયનલક્ખણસ્સ લોભસ્સેતં અધિવચનં. બ્યાપજ્જતિ પૂતિભવતિ ચિત્તં એતેનાતિ **બ્યાપાદો**, ‘‘અનત્થં મે અચરી’’તિઆદિનયપ્પવત્તસ્સ એકૂનવીસતિઆઘાતવત્થુવિસયસ્સ દોસસ્સેતં અધિવચનં. ઉભિન્નમ્પિ ‘‘તત્થ કતમો કામચ્છન્દો? યો કામેસુ કામચ્છન્દો કામસ્નેહો કામપિપાસા કામપરિળાહો કામમુચ્છા કામજ્ઝોસાન’’ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૧૧૫૯), તથા ‘‘લોભો લુબ્ભના લુબ્ભિતત્તં સારાગો સારજ્જના સારજ્જિતત્તં અભિજ્ઝા લોભો અકુસલમૂલ’’ન્તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૩૯૧), ‘‘દોસો દુસ્સના દુસ્સિતત્તં બ્યાપત્તિ બ્યાપજ્જના બ્યાપજ્જિતત્તં વિરોધો પટિવિરોધો ચણ્ડિક્કં અસુરોપો અનત્તમનતા ચિત્તસ્સા’’તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૪૧૮, ૧૨૩૭) ચ વિત્થારો વેદિતબ્બો. **વિગતો હોતી**તિ અયઞ્ચ અભિજ્ઝા, અયઞ્ચ બ્યાપાદો વિગતો હોતિ અપગતો, પહીનો હોતીતિ અત્થો. એત્તાવતા કામચ્છન્દનીવરણસ્સ ચ બ્યાપાદનીવરણસ્સ ચ પહાનં દસ્સિતં હોતિ.

થિનમિદ્ધન્તિ થિનઞ્ચેવ મિદ્ધઞ્ચ. તેસુ ચિત્તસ્સ અકમ્મઞ્ઞતા થિનં, આલસિયસ્સેતં અધિવચનં, વેદનાદીનં તિણ્ણં ખન્ધાનં અકમ્મઞ્ઞતા મિદ્ધં, પચલાયિકભાવસ્સેતં અધિવચનં. ઉભિન્નમ્પિ ‘‘તત્થ કતમં થિનં? યા ચિત્તસ્સ અકલ્લતા અકમ્મઞ્ઞતા ઓલીયના સલ્લીયના. તત્થ કતમં મિદ્ધં? યા કાયસ્સ અકલ્લતા અકમ્મઞ્ઞતા ઓનાહો પરિયોનાહો’’તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૧૧૬૨-૧૧૬૩) નયેન વિત્થારો વેદિતબ્બો.

ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચન્તિ ઉદ્ધચ્ચઞ્ચેવ કુક્કુચ્ચઞ્ચ. તત્થ ઉદ્ધચ્ચં નામ ચિત્તસ્સ ઉદ્ધતાકારો, કુક્કુચ્ચં નામ અકતકલ્યાણસ્સ કતપાપસ્સ તપ્પચ્ચયા વિપ્પટિસારો. ઉભિન્નમ્પિ ‘‘તત્થ કતમં ઉદ્ધચ્ચં? યં ચિત્તસ્સ ઉદ્ધચ્ચં અવૂપસમો ચેતસો વિક્ખેપો ભન્તત્તં ચિત્તસ્સા’’તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૧૧૬૫) વિત્થારો. ‘‘અકતં વત મે કલ્યાણં, અકતં કુસલં, અકતં ભીરુત્તાનં; કતં પાપં, કતં લુદ્દં, કતં કિબ્બિસ’’ન્તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૩.૨૪૮; નેત્તિ॰ ૧૨૦) પવત્તિઆકારો વેદિતબ્બો.

વિચિકિચ્છાતિ બુદ્ધાદીસુ સંસયો. તસ્સા ‘‘સત્થરિ કઙ્ખતિ વિચિકિચ્છતિ, નાધિમુચ્ચતિ ન સમ્પસીદતી’’તિઆદિના (વિભ॰ ૯૧૫), ‘‘તત્થ કતમા વિચિકિચ્છા? યા કઙ્ખા કઙ્ખાયના કઙ્ખાયિતત્તં વિમતિ વિચિકિચ્છા દ્વેળ્હકં દ્વેધાપથો સંસયો અનેકંસગ્ગાહો આસપ્પના પરિસપ્પના અપરિયોગાહના છમ્ભિતત્તં ચિત્તસ્સ મનોવિલેખો’’તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૧૦૦૮) ચ નયેન વિત્થારો વેદિતબ્બો.

એત્થ ચ અભિજ્ઝાબ્યાપાદાદીનં વિગમવસેન ચ પહાનવસેન ચ તેસં વિક્ખમ્ભનમેવ વેદિતબ્બં. યં સન્ધાય વુત્તં –

‘‘સો અભિજ્ઝં લોકે પહાય વિગતાભિજ્ઝેન ચેતસા વિહરતિ, અભિજ્ઝાય ચિત્તં પરિસોધેતિ. બ્યાપાદપદોસં પહાય અબ્યાપન્નચિત્તો વિહરતિ, બ્યાપાદપદોસા ચિત્તં પરિસોધેતિ. થિનમિદ્ધં પહાય વિગતથિનમિદ્ધો વિહરતિ આલોકસઞ્ઞી સતો સમ્પજાનો, થિનમિદ્ધા ચિત્તં પરિસોધેતિ. ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચં

પહાય અનુદ્ધતો વિહરતિ અજ્ઝત્તં ઉપસન્તચિત્તો ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચા ચિત્તં પરિસોધેતિ. વિચિકિચ્છં પહાય તિણ્ણવિચિકિચ્છો વિહરતિ અકથંકથી કુસલેસુ ધમ્મેસુ, વિચિકિચ્છાય ચિત્તં પરિસોધેતી''તિ (વિભ॰ ૫૦૮).

તત્થ યથા નીવરણાનં પહાનં હોતિ, તં વેદિતબ્બં. કથઞ્ચ નેસં પહાનં હોતિ? **કામચ્છન્દસ્સ** તાવ અસુભનિમિત્તે યોનિસોમનસિકારેન પહાનં હોતિ, સુભનિમિત્તે અયોનિસોમનસિકારેનસ્સ ઉપ્પત્તિ. તેનાહ ભગવા –

''અત્થિ, ભિક્ખવે, સુભનિમિત્તં. તત્થ અયોનિસોમનસિકારબહુલીકારો અયમાહારો અનુપ્પન્નસ્સ વા કામચ્છન્દસ્સ ઉપ્પાદાય, ઉપ્પન્નસ્સ વા કામચ્છન્દસ્સ ભિય્યોભાવાય વેપુલ્લાયા''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૨).

એવં સુભનિમિત્તે અયોનિસોમનસિકારેન ઉપ્પજ્જન્તસ્સ કામચ્છન્દસ્સ તપ્પટિપક્ખતો અસુભનિમિત્તે યોનિસોમનસિકારેન પહાનં હોતિ. તત્થ અસુભનિમિત્તં નામ અસુભમ્પિ અસુભારમ્મણમ્પિ, યોનિસોમનસિકારો નામ ઉપાયમનસિકારો, પથમનસિકારો, અનિચ્ચે અનિચ્ચન્તિ વા, દુક્ખે દુક્ખન્તિ વા, અનત્તનિ અનત્તાતિ વા, અસુભે અસુભન્તિ વા મનસિકારો. તં તત્થ બહુલં પવત્તયતો કામચ્છન્દો પહીયતિ. તેનાહ ભગવા –

''અત્થિ, ભિક્ખવે, અસુભનિમિત્તં. તત્થ યોનિસોમનસિકારબહુલીકારો – અયમાહારો અનુપ્પન્નસ્સ વા કામચ્છન્દસ્સ અનુપ્પાદાય, ઉપ્પન્નસ્સ વા કામચ્છન્દસ્સ પહાનાયા''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૨).

અપિચ છ ધમ્મા કામચ્છન્દસ્સ પહાનાય સંવત્તન્તિ – અસુભનિમિત્તસ્સ ઉગ્ગહો, અસુભભાવનાનુયોગો, ઇન્દ્રિયેસુ ગુત્તદ્વારતા, ભોજને મત્તઞ્ઞુતા, કલ્યાણમિત્તતા, સપ્પાયકથાતિ. દસવિધઞ્હિ અસુભનિમિત્તં ઉગ્ગણ્હન્તસ્સપિ કામચ્છન્દો પહીયતિ, ભાવેન્તસ્સપિ , ઇન્દ્રિયેસુ પિહિતદ્વારસ્સપિ ચતુન્નં પઞ્ચન્નં આલોપાનં ઓકાસે સતિ ઉદકં પિવિત્વા યાપનસીલતાય ભોજને મત્તઞ્ઞુનોપિ. તેન વુત્તં –

''ચત્તારો પઞ્ચ આલોપે, અભુત્વા ઉદકં પિવે;
અલં ફાસુવિહારાય, પહિતત્તસ્સ ભિક્ખુનો''તિ. (થેરગા॰ ૯૮૩);

અસુભકમ્મિકતિસ્સત્થેરસદિસે કલ્યાણમિત્તે સેવન્તસ્સપિ કામચ્છન્દો પહીયતિ, ઠાનનિસજ્જાદીસુ દસઅસુભનિસ્સિતસપ્પાયકથાયપિ પહીયતિ. તેન વુત્તં ''છ ધમ્મા કામચ્છન્દસ્સ પહાનાય સંવત્તન્તી''તિ.

પટિઘનિમિત્તે આયોનિસોમનસિકારેન **બ્યાપાદસ્સ** ઉપ્પાદો હોતિ. તત્થ પટિઘમ્પિ પટિઘનિમિત્તં, પટિઘારમ્મણમ્પિ પટિઘનિમિત્તં. અયોનિસોમનસિકારો સબ્બત્થ એકલક્ખણો એવ. તં તસ્મિં નિમિત્તે બહુલં પવત્તયતો બ્યાપાદો ઉપ્પજ્જતિ. તેનાહ ભગવા –

''અત્થિ, ભિક્ખવે, પટિઘનિમિત્તં. તત્થ અયોનિસોમનસિકારબહુલીકારો – અયમાહારો અનુપ્પન્નસ્સ વા બ્યાપાદસ્સ ઉપ્પાદાય, ઉપ્પન્નસ્સ વા બ્યાપાદસ્સ ભિય્યોભાવાય વેપુલ્લાયા''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૨).

મેત્તાય પન ચેતોવિમુત્તિયા યોનિસોમનસિકારેનસ્સ પહાનં હોતિ. તત્થ ''મેત્તા''તિ વુત્તે અપ્પનાપિ ઉપચારોપિ વટ્ટતિ, ''ચેતોવિમુત્તી''તિ પન અપ્પનાવ. યોનિસોમનસિકારો વુત્તલક્ખણોવ. તં તત્થ બહુલં પવત્તયતો બ્યાપાદો પહીયતિ. તેનાહ ભગવા –

“અત્થિ, ભિક્ખવે, મેત્તાચેતોવિમુત્તિ. તત્થ યોનિસોમનસિકારબહુલીકારો અયમાહારો અનુપ્પન્નસ્સ વા બ્યાપાદસ્સ અનુપ્પાદાય ઉપ્પન્નસ્સ વા બ્યાપાદસ્સ પહાનાયા”તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૨).

અપિચ છ ધમ્મા બ્યાપાદસ્સ પહાનાય સંવત્તન્તિ – મેત્તાનિમિત્તસ્સ ઉગ્ગહો, મેત્તાભાવના, કમ્મસ્સકતાપચ્ચવેક્ખણા, પટિસઙ્ખાનબહુલતા, કલ્યાણમિત્તતા, સપ્પાયકથાતિ. ઓધિસકાનોધિસકદિસાફરણાનઞ્હિ અઞ્ઞતરવસેન મેત્તં ઉગ્ગણ્હન્તસ્સપિ બ્યાપાદો પહીયતિ, ઓધિસો અનોધિસો દિસાફરણવસેન મેત્તં ભાવેન્તસ્સપિ બ્યાપાદો પહીયતિ, “ત્વં એતસ્સ કુદ્ધો કિં કરિસ્સસિ, કિમસ્સ સીલાદીનિ વિનાસેતું સક્ખિસ્સસિ નનુ ત્વં અત્તનો કમ્મેન આગન્ત્વા અત્તનો કમ્મેનેવ ગમિસ્સસિ, પરસ્સ કુજ્ઝનં નામ વીતચ્ચિકઙ્ગારતત્તઅયસલાકગૂથાદીનિ ગહેત્વા પરં પહરિતુકામતા વિય હોતિ. એસોપિ તવ કુદ્ધો કિં કરિસ્સતિ, કિં તે સીલાદીનિ વિનાસેતું સક્ખિસ્સતિ એસ અત્તનો કમ્મેન આગન્ત્વા અત્તનો કમ્મેનેવ ગમિસ્સતિ, અપ્પટિચ્છિતપહેણકં વિય, પટિવાતં ખિત્તરજોમુટ્ઠિ વિય ચ એતસ્સેવ એસ કોધો મત્થકે પતિસ્સતી”તિ એવં અત્તનો ચ પરસ્સ ચાતિ ઉભયેસં કમ્મસ્સકતં પચ્ચવેક્ખતોપિ, પચ્ચવેક્ખિત્વા પટિસઙ્ખાને ઠિતસ્સપિ, અસ્સગુત્તત્થેરસદિસે મેત્તાભાવનારતે કલ્યાણમિત્તે સેવન્તસ્સાપિ બ્યાપાદો પહીયતિ, ઠાનનિસજ્જાદીસુ મેત્તાનિસ્સિતસપ્પાયકથાયપિ પહીયતિ. તેન વુત્તં “છ ધમ્મા બ્યાપાદસ્સ પહાનાય સંવત્તન્તી”તિ.

અરતિઆદીસુ અયોનિસોમનસિકારેન **થિનમિદ્ધસ્સ** ઉપ્પાદો હોતિ. **અરતિ** નામ ઉક્કણ્ઠિતતા, **તન્દી** નામ કાયાલસિયં, **વિજમ્ભિતા** નામ કાયવિનમના, **ભત્તસમ્મદો** નામ ભત્તમુચ્છા ભત્તપરિળાહો, **ચેતસો લીનત્તં** નામ ચિત્તસ્સ લીનાકારો. ઇમેસુ અરતિઆદીસુ અયોનિસોમનસિકારં બહુલં પવત્તયતો થિનમિદ્ધં ઉપ્પજ્જતિ. તેનાહ ભગવા –

“અત્થિ, ભિક્ખવે, અરતિ તન્દી વિજમ્ભિતા ભત્તસમ્મદો ચેતસો લીનત્તં. તત્થ અયોનિસોમનસિકારબહુલીકારો – અયમાહારો અનુપ્પન્નસ્સ વા થિનમિદ્ધસ્સ ઉપ્પાદાય, ઉપ્પન્નસ્સ વા થિનમિદ્ધસ્સ ભિય્યોભાવાય વેપુલ્લાયા”તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૨).

આરમ્ભધાતુઆદીસુ પન યોનિસોમનસિકારેન થિનમિદ્ધસ્સ પહાનં હોતિ. **આરમ્ભધાતુ** નામ પઠમારમ્ભવીરિયં, **નિક્કમધાતુ** નામ કોસજ્જતો નિક્ખન્તતાય તતો બલવતરં, **પરક્કમધાતુ** નામ પરં પરં ઠાનં અક્કમનતો તતોપિ બલવતરં. ઇમસ્મિં તિપ્પભેદે વીરિયે યોનિસોમનસિકારં બહુલં પવત્તયતો થિનમિદ્ધં પહીયતિ. તેનાહ –

“અત્થિ, ભિક્ખવે, આરમ્ભધાતુ, નિક્કમધાતુ, પરક્કમધાતુ. તત્થ યોનિસોમનસિકારબહુલીકારો – અયમાહારો અનુપ્પન્નસ્સ વા થિનમિદ્ધસ્સ અનુપ્પાદાય, ઉપ્પન્નસ્સ વા થિનમિદ્ધસ્સ પહાનાયા”તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૨).

અપિચ છ ધમ્મા થિનમિદ્ધસ્સ પહાનાય સંવત્તન્તિ, અતિભોજને નિમિત્તગ્ગાહો – ઇરિયાપથસમ્પરિવત્તનતા, આલોકસઞ્ઞામનસિકારો , અબ્ભોકાસવાસો, કલ્યાણમિત્તતા, સપ્પાયકથાતિ . આહરહત્થકભુત્તવમિતકતત્થવટ્ટકઅલંસાટકકાકમાસકભોજનં ભુઞ્જિત્વા રત્તિટ્ઠાનદિવાટ્ઠાને નિસિન્નસ્સ હિ સમણધમ્મં કરોતો થિનમિદ્ધં મહાહત્થી વિય ઓત્થરન્તં આગચ્છતિ, ચતુપઞ્ચઆલોપઓકાસં પન ઠપેત્વા પાનીયં પિવિત્વા યાપનસીલસ્સ ભિક્ખુનો તં ન હોતિ. એવં અતિભોજને નિમિત્તં ગણ્હન્તસ્સપિ થિનમિદ્ધં પહીયતિ. યસ્મિં

ઇરિયાપથે થિનમિદ્ધં ઓક્કમતિ, તતો અઞ્ઞં પરિવત્તેન્તસ્સપિ, રત્તિં ચન્દાલોકં દીપાલોકં ઉક્કાલોકં દિવા સૂરિયાલોકં મનસિકરોન્તસ્સપિ, અબ્ભોકાસે વસન્તસ્સપિ મહાકસ્સપત્થેરસદિસે વિગતથિનમિદ્ધે કલ્યાણમિત્તે સેવન્તસ્સપિ થિનમિદ્ધં પહીયતિ, ઠાનનિસજ્જાદીસુ ધુતઙ્ગનિસ્સિતસપ્પાયકથાયપિ પહીયતિ. તેન વુત્તં ''છ ધમ્મા થિનમિદ્ધસ્સ પહાનાય સંવત્તન્તી''તિ.

ચેતસો અવૂપસમે અયોનિસોમનસિકારેન **ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચસ્સ** ઉપ્પાદો હોતિ. **અવૂપસમો** નામ અવૂપસન્તાકારો, અત્થતો તં ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચમેવ. તત્થ અયોનિસોમનસિકારં બહુલં પવત્તયતો ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચં ઉપ્પજ્જતિ. તેનાહ –

> ''અત્થિ, ભિક્ખવે, ચેતસો અવૂપસમો. તત્થ અયોનિસોમનસિકારબહુલીકારો – અયમાહારો અનુપ્પન્નસ્સ વા ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચસ્સ ઉપ્પાદાય, ઉપ્પન્નસ્સ વા ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચસ્સ ભિય્યોભાવાય વેપુલ્લાયા''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૨).

સમાધિસઙ્ખાતે પન ચેતસો વૂપસમે યોનિસોમનસિકારેનસ્સ પહાનં હોતિ. તેનાહ –

> ''અત્થિ, ભિક્ખવે, ચેતસો વૂપસમો. તત્થ યોનિસોમનસિકારબહુલીકારો – અયમાહારો અનુપ્પન્નસ્સ વા ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચસ્સ અનુપ્પાદાય, ઉપ્પન્નસ્સ વા ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચસ્સ પહાનાયા''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૨).

અપિચ છ ધમ્મા ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચસ્સ પહાનાય સંવત્તન્તિ – બહુસ્સુતતા, પરિપુચ્છકતા, વિનયે પકતઞ્ઞુતા, વુડ્ઢસેવિતા, કલ્યાણમિત્તતા, સપ્પાયકથાતિ. બાહુસચ્ચેનપિ હિ એકં વા દ્વે વા તયો વા ચત્તારો વા પઞ્ચ વા નિકાયે પાળિવસેન ચ અત્થવસેન ચ ઉગ્ગણ્હન્તસ્સપિ ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચં પહીયતિ, કપ્પિયાકપ્પિયપરિપુચ્છાબહુલસ્સપિ, વિનયપઞ્ઞત્તિયં ચિણ્ણવસીભાવતાય પકતઞ્ઞુનોપિ , વુડ્ઢે મહલ્લકત્થેરે ઉપસઙ્કમન્તસ્સપિ, ઉપાલિત્થેરસદિસે વિનયધરે કલ્યાણમિત્તે સેવન્તસ્સપિ ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચં પહીયતિ, ઠાનનિસજ્જાદીસુ કપ્પિયાકપ્પિયનિસ્સિતસપ્પાયકથાયપિ પહીયતિ. તેન વુત્તં ''છ ધમ્મા ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચસ્સ પહાનાય સંવત્તન્તી''તિ.

વિચિકિચ્છાટ્ઠાનિયેસુ ધમ્મેસુ અયોનિસોમનસિકારેન **વિચિકિચ્છાય** ઉપ્પાદો હોતિ. **વિચિકિચ્છાટ્ઠાનિયા ધમ્મા** નામ પુનપ્પુનં વિચિકિચ્છાય કારણત્તા વિચિકિચ્છાવ. તત્થ અયોનિસોમનસિકારં બહુલં પવત્તયતો વિચિકિચ્છા ઉપ્પજ્જતિ. તેનાહ –

> ''અત્થિ, ભિક્ખવે, વિચિકિચ્છાટ્ઠાનિયા ધમ્મા. તત્થ અયોનિસોમનસિકારબહુલીકારો – અયમાહારો અનુપ્પન્નાય વા વિચિકિચ્છાય ઉપ્પાદાય, ઉપ્પન્નાય વા વિચિકિચ્છાય ભિય્યોભાવાય વેપુલ્લાયા''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૨).

કુસલાદિધમ્મેસુ પન યોનિસોમનસિકારેન વિચિકિચ્છાય પહાનં હોતિ. તેનાહ –

> ''અત્થિ, ભિક્ખવે, કુસલાકુસલા ધમ્મા, સાવજ્જાનવજ્જા ધમ્મા, સેવિતબ્બાસેવિતબ્બા ધમ્મા, હીનપણીતા ધમ્મા, કણ્હસુક્કસપ્પટિભાગા ધમ્મા. તત્થ યોનિસોમનસિકારબહુલીકારો અયમાહારો

અનુપ્પન્નાય વા વિચિકિચ્છાય અનુપ્પાદાય, ઉપ્પન્નાય વા વિચિકિચ્છાય પહાનાયા''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૨).

અપિચ છ ધમ્મા વિચિકિચ્છાય પહાનાય સંવત્તન્તિ બહુસ્સુતતા, પરિપુચ્છકતા, વિનયે પકતઞ્ઞુતા, અધિમોક્ખબહુલતા, કલ્યાણમિત્તતા, સપ્પાયકથાતિ . બાહુસચ્ચવસેનપિ હિ એકં વા...પે॰... પઞ્ચ વા નિકાયે પાળિવસેન ચ અત્થવસેન ચ ઉગ્ગણ્હન્તસ્સપિ વિચિકિચ્છા પહીયતિ, તીણિ રતનાનિ આરબ્ભ કુસલાદિભેદેસુ ધમ્મેસુ પરિપુચ્છાબહુલસ્સપિ, વિનયે ચિણ્ણવસીભાવસ્સપિ, તીસુ રતનેસુ ઓકપ્પનીય, સદ્ધાસઙ્ખાત, અધિમોક્ખબહુલસ્સપિ, સદ્ધાધિમુત્તે વક્કલિત્થેરસદિસે કલ્યાણમિત્તે સેવન્તસ્સપિ વિચિકિચ્છા પહીયતિ, ઠાનનિસજ્જાદીસુ તિણ્ણં રતનાનં ગુણનિસ્સિતસપ્પાયકથાયપિ પહીયતિ. તેન વુત્તં ''છ ધમ્મા વિચિકિચ્છાય પહાનાય સંવત્તન્તી''તિ.

એત્થ ચ યથાવુત્તેહિ તેહિ તેહિ ધમ્મેહિ વિક્ખમ્ભનવસેન પહીનાનં ઇમેસં નીવરણાનં કામચ્છન્દનીવરણસ્સ તાવ અરહત્તમગ્ગેન અચ્ચન્તપ્પહાનં હોતિ, તથા થિનમિદ્ધનીવરણસ્સ ઉદ્ધચ્ચનીવરણસ્સ ચ . બ્યાપાદનીવરણસ્સ પન કુક્કુચ્ચનીવરણસ્સ ચ અનાગામિમગ્ગેન, વિચિકિચ્છાનીવરણસ્સ સોતાપત્તિમગ્ગેન અચ્ચન્તપ્પહાનં હોતિ. તસ્મા તેસં તથા પહાનાય ઉપકારધમ્મે દસ્સેતું ''**આરદ્ધં હોતિ વીરિય**''ન્તિઆદિ આરદ્ધં. ઇદમેવ વા યથાવુત્તં અભિજ્ઝાદીનં નીવરણાનં પહાનં, યસ્મા હીનવીરિયતાય કુસીતેન, અનુપટ્ઠિતસ્સતિતાય મુટ્ઠસ્સતિના, અપટિપ્પસ્સદ્ધદરથતાય સારદ્ધકાયેન, અસમાહિતતાય વિક્ખિત્તચિત્તેન ન કદાચિપિ તે સક્કા નિબ્બત્તેતું, પગેવ ઇતરં, તસ્મા યથા પટિપન્નસ્સ સો અભિજ્ઝાદીનં વિગમો પહાનં સમ્ભવતિ, તં દસ્સેતું ''**આરદ્ધં હોતિ વીરિય**''ન્તિઆદિ આરદ્ધં. તસ્સત્થો – તેસં નીવરણાનં પહાનાય સબ્બેસમ્પિ વા સંકિલેસધમ્માનં સમુચ્છિન્દનત્થાય વીરિયં આરદ્ધં હોતિ, પગ્ગહિતં અસિથિલપ્પવત્તન્તિ વુત્તં હોતિ. આરદ્ધત્તા એવ ચ અન્તરા સઙ્કોચસ્સ અનાપજ્જનતો **અસલ્લીનં**.

ઉપટ્ઠિતા સતિ અસમ્મુટ્ઠાતિ ન કેવલઞ્ચ વીરિયમેવ, સતિપિ આરમ્મણાભિમુખભાવેન ઉપટ્ઠિતા હોતિ, તથા ઉપટ્ઠિતત્તા એવ ચ ચિરકતચિરભાસિતાનં સરણસમત્થતાય અસમ્મુટ્ઠા. **પસ્સદ્ધો**તિ કાયચિત્તદરથપ્પસ્સમ્ભનેન કાયોપિસ્સ પસ્સદ્ધો હોતિ. તત્થ યસ્મા નામકાયે પસ્સદ્ધે રૂપકાયોપિસ્સ પસ્સદ્ધો એવ હોતિ, તસ્મા ''નામકાયો રૂપકાયો''તિ અવિસેસેત્વા ''પસ્સદ્ધો કાયો''તિ વુત્તં. **અસારદ્ધો**તિ સો ચ પસ્સદ્ધત્તા એવ અસારદ્ધો, વિગતદરથોતિ વુત્તં હોતિ. **સમાહિતં ચિત્તં એકગ્ગ**ન્તિ ચિત્તમ્પિસ્સ સમ્મા આહિતં સુટ્ઠુ ઠપિતં અપ્પિતં વિય હોતિ, સમાહિતત્તા એવ ચ એકગ્ગં અચલં નિપ્ફન્દનં નિરિઞ્ગનન્તિ.

એત્તાવતા ઝાનમગ્ગાનં પુબ્બભાગપટિપદા કથિતા. તેનેવાહ –

> ''ચરમ્પિ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ એવંભૂતો આતાપી ઓત્તાપી સતતં સમિતં આરદ્ધવીરિયો પહિતત્તોતિ વુચ્ચતી''તિ (ઇતિવુ॰ ૧૧૦).

તસ્સત્થો હેટ્ઠા વુત્તો એવ.

ગાથાસુ **યતં ચરે**તિ યતમાનો ચરેય્ય, ચઙ્કમનાદિવસેન ગમનં કપ્પેન્તોપિ ''અનુપ્પન્નાનં પાપકાનં અકુસલાનં ધમ્માનં અનુપ્પાદાય છન્દં જનેતિ વાયમતી''તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૫.૬૫૧-૬૬૨; વિભ॰ ૩૯૦) નયેન

વુત્તસમ્મપ્પધાનવીરિયવસેન યતન્તો ઘટેન્તો વાયમન્તો યથા અકુસલા ધમ્મા પહીયન્તિ, કુસલા ધમ્મા ભાવનાપારિપૂરિં ગચ્છન્તિ, એવં ગમનં કપ્પેય્યાતિ અત્થો. એસ નયો સેસેસુપિ. કેચિ પન ''યત''ન્તિ એતસ્સ સંયતોતિ અત્થં વદન્તિ. **તિટ્ઠે**તિ તિટ્ઠેય્ય ઠાનં કપ્પેય્ય. **અચ્છે**તિ નિસીદેય્ય. **સયે**તિ નિપજ્જેય્ય. **યતમેનં પસારયે**તિ એતં પસારેતબ્બં હત્થપાદાદિં યતં યતમાનો યથાવુત્તવીરિયસમઙ્ગીયેવ હુત્વા પસારેય્ય, સબ્બત્થ પમાદં વિજહેય્યાતિ અધિપ્પાયો.

ઇદાનિ યથા પટિપજ્જન્તો યતં યતમાનો નામ હોતિ, તં પટિપદં દસ્સેતું "**ઉદ્ધ**"ન્તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **ઉદ્ધ**ન્તિ ઉપરિ. **તિરિય**ન્તિ તિરિયતો, પુરત્થિમદિસાદિવસેન સમન્તતો દિસાભાગેસૂતિ અત્થો. **અપાચીન**ન્તિ હેટ્ઠા. **યાવતા જગતો ગતી**તિ યત્તકા સત્તસઙ્ખારભેદસ્સ લોકસ્સ પવત્તિ, તત્થ સબ્બત્થાતિ અત્થો. એત્તાવતા અનવસેસતો સમ્મસનઞાણસ્સ વિસયં સઙ્ગહેત્વા દસ્સેતિ. **સમવેક્ખિતા**તિ સમ્મા હેતુના ઞાયેન અવેક્ખિતા, અનિચ્ચાદિવસેન વિપસ્સકોતિ વુત્તં હોતિ. **ધમ્માન**ન્તિ સત્તસુઞ્ઞાનં. **ખન્ધાન**ન્તિ રૂપાદીનં પઞ્ચન્નં ખન્ધાનં. **ઉદયબ્બય**ન્તિ ઉદયઞ્ચ વયઞ્ચ. ઇદં વુત્તં હોતિ – ઉપરિ તિરિયં અધોતિ તિસઙ્ગહે સબ્બસ્મિં લોકે અતીતાદિભેદભિન્નાનં પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધસઙ્ખાતાનં સબ્બેસં રૂપારૂપધમ્માનં અનિચ્ચતાદિસમ્મસનાધિગતેન ઉદયબ્બયઞાણેન પઞ્ચવીસતિયા આકારેહિ ઉદયં, પઞ્ચવીસતિયા આકારેહિ વયઞ્ચ સમવેક્ખિતા સમનુપસ્સિતા ભવેય્યાતિ.

ચેતોસમથસામીચિન્તિ ચિત્તસંકિલેસાનં અચ્ચન્તવૂપસમનતો ચેતોસમથસઙ્ખાતસ્સ અરિયમગ્ગસ્સ અનુચ્છવિકપટિપદં ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિં. **સિક્ખમાન**ન્તિ પટિપજ્જમાનં ભાવેન્તં ઞાણપરમ્પરં નિબ્બત્તેન્તં. **સદા**તિ સબ્બકાલં, રત્તિઞ્ચેવ દિવા ચ. **સત**ન્તિ ચતુસમ્પજઞ્ઞેન સમન્નાગતાય સતિયા સતોકારિં. **સતતં પહિતત્તો**તિ સબ્બકાલં પહિતત્તો નિબ્બાનં પટિપેસિતત્તોતિ **તથાવિધં ભિક્ખું** બુદ્ધાદયો અરિયા **આહુ** આચિક્ખન્તિ કથેન્તિ. સેસં વુત્તનયમેવ.

દ્વાદસમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૩. લોકસુત્તવણ્ણના

૧૧૨. તેરસમે **લોકો**તિ લુજ્જનપલુજ્જનટ્ઠેન લોકો, અત્થતો પુરિમં અરિયસચ્ચદ્વયં ઇધ પન દુક્ખં અરિયસચ્ચં વેદિતબ્બં. સ્વાયં સત્તલોકો, સઙ્ખારલોકો, ઓકાસલોકોતિ વિભાગતો સરૂપતો ચ હેટ્ઠા વુત્તોયેવ. અપિચ ખન્ધલોકાદિવસેન ચ અનેકવિધો લોકો. યથાહ –

''લોકોતિ ખન્ધલોકો, ધાતુલોકો, આયતનલોકો, વિપત્તિભવલોકો, વિપત્તિસમ્ભવલોકો, સમ્પત્તિભવલોકો, સમ્પત્તિસમ્ભવલોકો, એકો લોકો સબ્બે સત્તા અહારટ્ઠિતિકા, દ્વે લોકા નામઞ્ચ રૂપઞ્ચ, તયો લોકા તિસ્સો વેદના, ચત્તારો લોકા ચત્તારો આહારા, પઞ્ચ લોકા પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધા, છ લોકા છ અજ્ઝત્તિકાનિ આયતનાનિ, સત્ત લોકા સત્ત વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયો, અટ્ઠ લોકા અટ્ઠ લોકધમ્મા, નવ લોકા નવ સત્તાવાસા, દસ લોકા દસાયતનાનિ, દ્વાદસ લોકા દ્વાદસાયતનાનિ, અટ્ઠારસ લોકા અટ્ઠારસ ધાતુયો''તિ (મહાનિ॰ ૩; ચૂળનિ॰ અજિતમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૨).

એવમનેકધા વિભત્તોપિ લોકો પઞ્ચસુ ઉપાદાનક્ખન્ધેસુ એવ સઙ્ગહં સમોસરણં ગચ્છતિ, ઉપાદાનક્ખન્ધા ચ દુક્ખં અરિયસચ્ચં જાતિપિ દુક્ખા ...પે॰... સંખિત્તેન પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધાપિ દુક્ખાતિ. તેન વુત્તં ''અત્થતો પુરિમં અરિયસચ્ચદ્વયં, ઇધ પન દુક્ખં અરિયસચ્ચં વેદિતબ્બ''ન્તિ. નનુ ચ લુજ્જનપલુજ્જનટ્ઠો અવિસેસેન પઞ્ચસુ

ખન્ધેસુ સમ્ભવતીતિ? સચ્ચં સમ્ભવતિ. યં પન ન લુજ્જતીતિ ગહિતં, તં તથા ન હોતિ, એકંસેનેવ લુજ્જતિ પલુજ્જતીતિ સો લોકોતિ ઉપાદાનક્ખન્ધેસ્વેવ લોકસદ્દો નિરૂળ્હોતિ વેદિતબ્બો. તસ્મા લોકોતિ દુક્ખં અરિયસચ્ચં એવ.

યદિપિ તથાગત-સદ્દસ્સ હેટ્ઠા તથાગતસુત્તે નાનાનયેહિ વિત્થારતો અત્થો વિભત્તો, તથાપિ પાળિયા અત્થસંવણ્ણનામુખેન અયમત્થવિભાવના – **અભિસમ્બુદ્ધો**તિ ''અભિઞ્ઞેય્યતો પરિઞ્ઞેય્યતો''તિ પુબ્બે વુત્તવિભાગેન વા અવિસેસતો તાવ આસયાનુસયચરિયાધિમુત્તિઆદિભેદતો કુસલાકુસલાદિવિભાગતો વક્ખમાણસઞ્ઞાનાદિભેદતો, વિસેસતો વા પન ''અયં સસ્સતાસયો, અયં ઉચ્છેદાસયો''તિઆદિના ''કક્ખળલક્ખણા પથવીધાતુ, પગ્ઘરણલક્ખણા આપોધાતૂ''તિઆદિના ચ અભિવિસિટ્ઠેન સયમ્ભુઞાણેન સમ્મા અવિપરીતં યો યો અત્થો યથા યથા બુજ્ઝિતબ્બો, તથા તથા બુદ્ધો ઞાતો અત્તપચ્ચક્ખો કતોતિ અભિસમ્બુદ્ધો.

લોકસ્માતિ યથાવુત્તલોકતો. **વિસંયુત્તો**તિ વિસંસટ્ઠો, તપ્પટિબદ્ધાનં સબ્બેસં સંયોજનાનં સમ્મદેવ સમુચ્છિન્નત્તા તતો વિપ્પમુત્તોતિ અત્થો. **લોકસમુદયો**તિ સુત્તન્તનયેન તણ્હા, અભિધમ્મનયેન પન અભિસઙ્ખારેહિ સદ્ધિં દિયડ્ઢકિલેસસહસ્સં. **પહીનો**તિ બોધિમણ્ડે અરહત્તમગ્ગઞાણેન સમુચ્છેદપ્પહાનવસેન સવાસનં પહીનો. **લોકનિરોધો**તિ નિબ્બાનં. **સચ્છિકતો**તિ અત્તપચ્ચક્ખો કતો. **લોકનિરોધગામિની પટિપદા**તિ સીલાદિક્ખન્ધત્તયસઙ્ગહો અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો. સો હિ લોકનિરોધં નિબ્બાનં ગચ્છતિ અધિગચ્છતિ, તદત્થં અરિયેહિ પટિપજ્જીયતિ ચાતિ લોકનિરોધગામિની પટિપદાતિ વુચ્ચતિ.

એત્તાવતા તથાનિ અભિસમ્બુદ્ધો યાથાવતો ગતોતિ તથાગતોતિ અયમત્થો દસ્સિતો હોતિ. ચત્તારિ હિ અરિયસચ્ચાનિ તથાનિ નામ. યથાહ –

> ''ચત્તારિમાનિ , ભિક્ખવે, તથાનિ અવિતથાનિ અનઞ્ઞથાનિ. કતમાનિ ચત્તારિ? ઇદં દુક્ખન્તિ, ભિક્ખવે, તથમેતં અવિતથમેતં, અનઞ્ઞથમેત''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૯૦) વિત્થારો.

અપિચ તથાય ગતોતિ તથાગતો, તથં ગતોતિ તથાગતો , ગતોતિ ચ અવગતો અતીતો પત્તો પટિપન્નોતિ અત્થો. ઇદં વુત્તં હોતિ – યસ્મા ભગવા સકલલોકં તીરણપરિઞ્ઞાય તથાય અવિપરીતાય ગતો અવગતો, તસ્મા લોકો તથાગતેન અભિસમ્બુદ્ધોતિ તથાગતો. લોકસમુદયં પહાનપરિઞ્ઞાય તથાય ગતો અતીતોતિ તથાગતો. લોકનિરોધં સચ્છિકિરિયાય તથાય ગતો પત્તોતિ તથાગતો. લોકનિરોધગામિનિં પટિપદં તથં અવિપરીતં ગતો પટિપન્નોતિ તથાગતોતિ. એવં ઇમિસ્સા પાળિયા ભગવતો તથાગતભાવદીપનવસેન અત્થો વેદિતબ્બો.

ઇતિ ભગવા ચતુસચ્ચાભિસમ્બોધનવસેન અત્તનો તથાગતભાવં પકાસેત્વા ઇદાનિ તત્થ દિટ્ઠાદિઅભિસમ્બોધિવસેનપિ તં દસ્સેતું **''યં, ભિક્ખવે**''તિઆદિમાહ. અઙ્ગુત્તરટ્ઠકથાયં (અ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૪.૨૩) પન ''ચતૂહિ સચ્ચેહિ અત્તનો બુદ્ધભાવં કથેત્વા''તિઆદિ વુત્તં. તં તથાગતસદ્દ-બુદ્ધસદ્દાનં અત્થતો નિન્નાનાકરણતં દસ્સેતું વુત્તં. તથા ચેવ હિ પાળિ પવત્તાતિ. તત્થ **દિટ્ઠ**ન્તિ રૂપાયતનં. **સુત**ન્તિ સદ્દાયતનં. **મુત**ન્તિ પત્વા ગહેતબ્બતો ગન્ધાયતનં, રસાયતનં, ફોટ્ઠબ્બાયતનઞ્ચ. **વિઞ્ઞાત**ન્તિ સુખદુક્ખાદિધમ્મારમ્મણં. **પત્ત**ન્તિ પરિયેસિત્વા વા અપરિયેસિત્વા વા પત્તં. **પરિયેસિત**ન્તિ પત્તં વા અપ્પત્તં વા પરિયેસિતં. **અનુવિચરિતં મનસા**તિ ચિત્તેન અનુસઞ્ચરિતં. કસ્સ પન અનુવિચરિતં મનસાતિ? **સદેવકસ્સ**...પે॰... **સદેવમનુસ્સાયા**તિ સમ્બન્ધનીયં. તત્થ સહ દેવેહીતિ સદેવકો, તસ્સ **સદેવકસ્સ**. સેસપદેસુપિ એસેવ નયો.

સદેવકવચનેન ચેત્થ પઞ્ચકામાવચરદેવગ્ગહણં વેદિતબ્બં, સમારકવચનેન છટ્ઠકામાવચરદેવગ્ગહણં, સબ્રહ્મકવચનેન બ્રહ્મકાયિકાદિબ્રહ્મગ્ગહણં, સસ્સમણબ્રાહ્મણિવચનેન સાસનસ્સ પચ્ચત્થિકસમણબ્રાહ્મણગ્ગહણઞ્ચેવ સમિતપાપબાહિતપાપસમણબ્રાહ્મણગ્ગહણઞ્ચ, પજાવચનેન સત્તલોકગ્ગહણં , સદેવમનુસ્સવચનેન સમ્મુતિદેવઅવસેસમનુસ્સગ્ગહણં. એવમેત્થ તીહિ પદેહિ દેવમારબ્રહ્મેહિ સદ્ધિં સત્તલોકો, દ્વીહિ પજાવસેન સત્તલોકો ગહિતોતિ વેદિતબ્બો.

અપરો નયો – સદેવકગ્ગહણેન અરૂપાવચરદેવલોકો ગહિતો, સમારકવચનેન છકામાવચરદેવલોકો, સબ્રહ્મકવચનેન રૂપીબ્રહ્મલોકો, સસ્સમણબ્રાહ્મણાદિવચનેન સમ્મુતિદેવેહિ સહ અવસેસસત્તલોકો ગહિતો. અપિચેત્થ સદેવકવચનેન ઉક્કટ્ઠપરિચ્છેદતો સબ્બલોકવિસયસ્સ ભગવતો અભિસમ્બુદ્ધભાવે પકાસિતે યેસમેવં સિયા ‘‘મારો નામ મહાનુભાવો છકામાવચરિસ્સરો વસવત્તી, બ્રહ્મા પન તતોપિ મહાનુભાવતરો દસહિ અઙ્ગુલીહિ દસસુ ચક્કવાળસહસ્સેસુ આલોકં ફરતિ, ઉત્તમજ્ઝાનસમાપત્તિસુખં પટિસંવેદેતિ. પુથૂ ચ સમણબ્રાહ્મણા ઇદ્ધિમન્તો દિબ્બચક્ખુકા પરચિત્તવિદુનો મહાનુભાવા સંવિજ્જન્તિ. અયઞ્ચ સત્તકાયો અનન્તો અપરિમાણો, કિમેતેસં સબ્બેસંયેવ વિસયો અનવસેસતો ભગવતા અભિસમ્બુદ્ધો’’તિ? તેસં વિમતિં વિધમેન્તો ભગવા ‘‘**સદેવકસ્સ લોકસ્સા**’’તિઆદિમાહ.

પોરાણા પનાહુ – ‘‘સદેવકસ્સા’’તિ દેવતાહિ સદ્ધિં અવસેસલોકં પરિયાદિયતિ, ‘‘સમારકસ્સા’’તિ મારેન સદ્ધિં અવસેસલોકં, ‘‘સબ્રહ્મકસ્સા’’તિ બ્રહ્મેહિ સદ્ધિં અવસેસલોકં. એવં સબ્બેપિ તિભવૂપગે સત્તે તીસુ પદેસુ પક્ખિપિત્વા પુન દ્વીહિ પદેહિ પરિયાદિયન્તો ‘‘સસ્સમણબ્રાહ્મણિયા પજાય સદેવમનુસ્સાયા’’તિ આહ. એવં પઞ્ચહિપિ પદેહિ ખન્ધત્તયપરિચ્છિન્ને સબ્બસત્તે પરિયાદિયતિ.

યસ્મા તં તથાગતેન અભિસમ્બુદ્ધન્તિ ઇમિના ઇદં દસ્સેતિ – યં અપરિમાણાસુ લોકધાતૂસુ ઇમસ્સ સદેવકસ્સ લોકસ્સ ‘‘નીલં પીતક’’ન્તિઆદિ રૂપારમ્મણં ચક્ખુદ્વારે આપાથં આગચ્છતિ, તં સબ્બં ‘‘અયં સત્તો ઇમસ્મિં ખણે ઇમં નામ રૂપારમ્મણં દિસ્વા સુમનો વા દુમ્મનો વા મજ્ઝત્તો વા જાતો’’તિ તથાગતસ્સ એવં અભિસમ્બુદ્ધં. તથા યં અપરિમાણાસુ લોકધાતૂસુ ઇમસ્સ સદેવકસ્સ લોકસ્સ ‘‘ભેરિસદ્દો મુદિઙ્ગસદ્દો’’તિઆદિ સદ્દારમ્મણં સોતદ્વારે આપાથં આગચ્છતિ, ‘‘મૂલગન્ધો તચગન્ધો’’તિઆદિ ગન્ધારમ્મણં ઘાનદ્વારે આપાથમાગચ્છતિ, ‘‘મૂલરસો ખન્ધરસો’’તિઆદિ રસારમ્મણં જિવ્હાદ્વારે આપાથમાગચ્છતિ , ‘‘કક્ખળં મુદુક’’ન્તિઆદિ પથવીધાતુતેજોધાતુવાયોધાતુભેદં ફોટ્ઠબ્બારમ્મણં કાયદ્વારે આપાથમાગચ્છતિ , ‘‘અયં સત્તો ઇમસ્મિં ખણે ઇમં નામ ફોટ્ઠબ્બં ફુસિત્વા સુમનો વા દુમ્મનો વા મજ્ઝત્તો વા જાતો’’તિ સબ્બં તં તથાગતસ્સ એવં અભિસમ્બુદ્ધં.

તથા યં અપરિમાણાસુ લોકધાતૂસુ ઇમસ્સ સદેવકસ્સ લોકસ્સ સુખાદિભેદં ધમ્મારમ્મણં મનોદ્વારે આપાથમાગચ્છતિ, ‘‘અયં સત્તો ઇમસ્મિં ખણે ઇમં નામ ધમ્મારમ્મણં જાનિત્વા સુમનો વા દુમ્મનો વા મજ્ઝત્તો વા જાતો’’તિ સબ્બં તં તથાગતસ્સ એવં અભિસમ્બુદ્ધં. એવં યં ઇમસ્સ સદેવકસ્સ લોકસ્સ દિટ્ઠં સુતં મુતં વિઞ્ઞાતં, તં તથાગતેન અદિટ્ઠં વા અસુતં વા અમુતં વા અવિઞ્ઞાતં વા નત્થિ. ઇમસ્સ પન મહાજનસ્સ પરિયેસિત્વા અપ્પત્તમ્પિ અત્થિ, અપરિયેસિત્વા અપ્પત્તમ્પિ અત્થિ, પરિયેસિત્વા પત્તમ્પિ અત્થિ, અપરિયેસિત્વા પત્તમ્પિ અત્થિ. સબ્બમ્પિ તથાગતસ્સ અપ્પત્તં નામ નત્થિ ઞાણેન અસચ્છિકતં. તતો એવ યં અપરિમાણાસુ લોકધાતૂસુ અપરિમાણાનં સત્તાનં ચક્ખુદ્વારે આપાથમાગચ્છન્તં રૂપારમ્મણં નામ અત્થિ, તં ભગવા સબ્બં સબ્બાકારેન જાનાતિ પસ્સતિ. એવં જાનતા પસ્સતા ચાનેન તં ઇટ્ઠાનિટ્ઠાદિવસેન વા દિટ્ઠસુતમુતવિઞ્ઞાતેસુ

લબ્ભમાનપદવસેન વા ‘‘કતમં તં રૂપં રૂપાયતનં? યં રૂપં ચતુન્નં મહાભૂતાનં ઉપાદાય વણ્ણનિભા સનિદસ્સનં સપ્પટિઘં નીલં પીતક’’ન્તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૬૧૭) નયેન અનેકેહિ નામેહિ તેરસહિ વારેહિ દ્વેપઞ્ઞાસાય નયેહિ વિભજ્જમાનં તથેવ હોતિ, વિતથં નત્થિ. એસ નયો સોતદ્વારાદીસુપિ આપાથમાગચ્છન્તેસુ સદ્દાદીસુ.

તસ્મા તથાગતોતિ વુચ્ચતીતિ યં યથા લોકેન ગતં, તસ્સ તથેવ ગતત્તા તથાગતોતિ વુચ્ચતિ. પાળિયં પન ‘‘અભિસમ્બુદ્ધ’’ન્તિ વુત્તં, તં તથાગતસદ્દેન સમાનત્થં. ઇમિના તથાદસ્સિભાવતો તથાગતોતિ અયમત્થો દસ્સિતો હોતિ. વુત્તઞ્હેતં ધમ્મસેનાપતિના –

‘‘ન તસ્સ અદ્દિટ્ઠમિધત્થિ કિઞ્ચિ,
અથો અવિઞ્ઞાતમજાનિતબ્બં;
સબ્બં અભિઞ્ઞાસિ યદત્થિ નેય્યં,
તથાગતો તેન સમન્તચક્ખૂ’’તિ. (મહાનિ॰ ૧૫૬; ચૂળનિ॰ મોઘરાજમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૮૫; પટિ॰ મ॰ ૧.૧૨૧);

સુત્તન્તેપિ વુત્તં ભગવતા –

‘‘યં , ભિક્ખવે, સદેવકસ્સ લોકસ્સ...પે॰... સદેવમનુસ્સાય પજાય દિટ્ઠં સુતં મુતં વિઞ્ઞાતં પત્તં પરિયેસિતં અનુવિચરિતં મનસા, તમહં જાનામિ, તમહં અબ્ભઞ્ઞાસિં, તં તથાગતસ્સ વિદિતં, તં તથાગતો ન ઉપટ્ઠાસી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૨૪).

યઞ્ચ, ભિક્ખવે, રત્તિં તથાગતો અનુત્તરં સમ્માસમ્બોધિં અભિસમ્બુજ્ઝતીતિ યસ્સઞ્ચ વિસાખપુણ્ણમરત્તિયં તથા આગતાદિઅત્થેન તથાગતો ભગવા બોધિમણ્ડે અપરાજિતપલ્લઙ્કે નિસિન્નો તિણ્ણં મારાનં મત્થકં મદ્દિત્વા ઉત્તરિતરાભાવતો અનુત્તરં સમ્માસમ્બોધિં આસવક્ખયઞાણેન સદ્ધિં સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં અધિગચ્છતિ. **યઞ્ચ રત્તિં અનુપાદિસેસાય નિબ્બાનધાતુયા પરિનિબ્બાયતી**તિ યસ્સઞ્ચ વિસાખપુણ્ણમરત્તિયંયેવ કુસિનારાયં ઉપવત્તને મલ્લાનં સાલવને યમકસાલાનમન્તરે અનુપાદિસેસાય નિબ્બાનધાતુયા પરિનિબ્બાયતિ. **યં એતસ્મિં અન્તરે**તિ ઇમાસં દ્વિન્નં સઉપાદિસેસઅનુપાદિસેસનિબ્બાનધાતૂનં વેમજ્ઝે પઞ્ચચત્તાલીસવસ્સપરિમાણે કાલે પઠમબોધિયમ્પિ, મજ્ઝિમબોધિયમ્પિ, પચ્છિમબોધિયમ્પિ યં સુત્તગેય્યાદિપ્પભેદં ધમ્મં **ભાસતિ** નિદ્દેસનવસેન, **લપતિ** ઉદ્દેસનવસેન, **નિદ્દિસતિ** પટિનિદ્દેસનવસેન. **સબ્બં તં તથેવ હોતી**તિ તં એત્થન્તરે દેસિતં સબ્બં સુત્તગેય્યાદિનવઙ્ગં બુદ્ધવચનં અત્થતો બ્યઞ્જનતો ચ અનુપવજ્જં અનૂનં અનધિકં સબ્બાકારપરિપુણ્ણં રાગમદનિમ્મદનં...પે॰... મોહમદનિમ્મદનં, નત્થિ તત્થ વાલગ્ગમત્તમ્પિ અવક્ખલિતં, એકમુદ્દિકાય લઞ્છિતં વિય એકનાળિયા મિતં વિય એકતુલાય તુલિતં વિય ચ તં તથેવ હોતિ યસ્સત્થાય ભાસિતં, એકન્તેનેવ તસ્સ સાધનતો, **નો અઞ્ઞથા**. તસ્મા તથં, અવિતથં, અનઞ્ઞથં. એતેન તથાવાદિતાય તથાગતોતિ દસ્સેતિ. ગદઅત્થો અયં ગતસદ્દો દકારસ્સ તકારં કત્વા, તસ્મા તથં ગદતીતિ તથાગતોતિ અત્થો. અથ વા આગદનં આગદો, વચનન્તિ અત્થો. તથો અવિપરીતો આગદો યસ્સાતિ દકારસ્સ તકારં કત્વા તથાગતોતિ એવમેત્થ પદસિદ્ધિ વેદિતબ્બા.

યથાવાદી તથાકારીતિ યે ધમ્મે ભગવા ‘‘ઇમે ધમ્મા અકુસલા સાવજ્જા વિઞ્ઞુગરહિતા સમત્તા સમાદિન્ના અહિતાય દુક્ખાય સંવત્તન્તી’’તિ પરેસં ધમ્મં દેસેન્તો વદતિ, તે ધમ્મે એકન્તેનેવ સયં પહાસિ. યે પન ધમ્મે

ભગવા ‘‘ઇમે ધમ્મા કુસલા અનવજ્જા વિઞ્ઞુપ્પસત્થા સમત્તા સમાદિન્ના હિતાય સુખાય સંવત્તન્તી’’તિ વદતિ, તે ધમ્મે એકન્તેનેવ સયં ઉપસમ્પજ્જ વિહાસિ. તસ્મા યથાવાદી ભગવા, તથાકારીતિ વેદિતબ્બો. **યથાકારી તથાવાદી**તિ સમ્મદેવ સીલાદિપરિપૂરણવસેન સમ્મા પટિપન્નો સયં યથાકારી ભગવા, તથેવ ધમ્મદેસનાય પરેસં તત્થ પતિટ્ઠાપનવસેન તથાવાદી. ભગવતો હિ વાચાય કાયો અનુલોમેતિ, કાયસ્સપિ વાચા. તસ્મા યથાવાદી તથાકારી, યથાકારી તથાવાદી ચ હોતિ. એવંભૂતસ્સ ચસ્સ યથા વાચા, કાયોપિ તથા ગતો પવત્તો. યથા ચ કાયો, વાચાપિ તથા ગતા પવત્તાતિ અત્થો.

અભિભૂ અનભિભૂતોતિ ઉપરિ ભવગ્ગં હેટ્ઠા અવીચિનિરયં પરિયન્તં કત્વા તિરિયં અપરિમાણાસુ લોકધાતૂસુ ભગવા સબ્બસત્તે અભિભવતિ સીલેનપિ સમાધિનાપિ પઞ્ઞાયપિ વિમુત્તિયાપિ વિમુત્તિઞાણદસ્સનેનપિ, ન તસ્સ તુલા વા પમાણં વા અત્થિ, અસમો અસમસમો અપ્પટિમો અપ્પટિભાગો અપ્પટિપુગ્ગલો અતુલો અપ્પમેય્યો અનુત્તરો ધમ્મરાજા દેવાનં અતિદેવો સક્કાનં અતિસક્કો બ્રહ્માનં અતિબ્રહ્મા. તતો એવ સયં ન કેનચિ અભિભૂતોતિ અનભિભૂતો. **અઞ્ઞદત્થૂ**તિ એકંસત્થે નિપાતો. યઞ્હિ કિઞ્ચિ નેય્યં નામ, સબ્બં તં હત્થતલે આમલકં વિય પસ્સતીતિ **દસો**. અવિપરીતં આસયાદિઅવબોધેન હિતૂપસંહારાદિના ચ સત્તે, ભાવઞ્ઞથત્તૂપનયવસેન સઙ્ખારે સબ્બાકારેન સુચિણ્ણવસિતાય સમાપત્તિયો ચિત્તઞ્ચ વસે વત્તેતીતિ **વસવત્તી**. એત્તાવતા અભિભવનટ્ઠેન ભગવા અત્તનો તથાગતભાવં દસ્સેતિ.

તત્રેવં પદસિદ્ધિ વેદિતબ્બા – અગદો વિય અગદો. કો પનેસ? દેસનાવિલાસો ચેવ પુઞ્ઞુસ્સયો ચ. તેનેવ હેસ મહાનુભાવો ભિસક્કો વિય દિબ્બાગદેન સપ્પે, સબ્બે પરપ્પવાદિનો સદેવકઞ્ચ લોકં અભિભવતિ. ઇતિ સબ્બલોકાભિભવને તથો અવિપરીતો દેસનાવિલાસો ચેવ પુઞ્ઞુસ્સયો ચ અગદો અસ્સાતિ દકારસ્સ તકારં કત્વા તથાગતોતિ વેદિતબ્બો. તેન વુત્તં ‘‘સદેવકે, ભિક્ખવે, લોકે…પે॰… વસવત્તી, તસ્મા તથાગતોતિ વુચ્ચતી’’તિ.

ગાથાસુ **સબ્બલોકં અભિઞ્ઞાયા**તિ તેધાતુકલોકસન્નિવાસં જાનિત્વા. **સબ્બલોકે યથાતથ**ન્તિ તસ્મિં તેધાતુકલોકસન્નિવાસે યંકિઞ્ચિ નેય્યં, તં સબ્બં યથાતથં અવિપરીતં જાનિત્વા. **સબ્બલોકવિસંયુત્તો**તિ ચતુન્નં યોગાનં અનવસેસપ્પહાનેન સબ્બેનપિ લોકેન વિસંયુત્તો વિપ્પમુત્તો. **અનૂપયો**તિ સબ્બસ્મિમ્પિ લોકે તણ્હાદિટ્ઠિઉપયેહિ અનૂપયો તેહિ ઉપયેહિ વિરહિતો.

સબ્બાભિભૂતિ રૂપાદીનિ સબ્બારમ્મણાનિ, સબ્બં સઙ્ખારગતં, સબ્બેપિ મારે અભિભવિત્વા ઠિતો. **ધીરો**તિ ધિતિસમ્પન્નો. **સબ્બગન્થપ્પમોચનો**તિ સબ્બે અભિજ્ઝાકાયગન્થાદિકે મોચેત્વા ઠિતો વેનેય્યસન્તાનેપિ અત્તનો દેસનાવિલાસેન તેસં પમોચનતો સબ્બગન્થપ્પમોચનો. **ફુટ્ઠાસ્સા**તિ ફુટ્ઠા અસ્સ. કરણત્થે ઇદં સામિવચનં, ફુટ્ઠા અનેનાતિ અત્થો. **પરમા સન્તી**તિ નિબ્બાનં. તઞ્હિ તેન ઞાણફુસનેન ફુટ્ઠં. તેનેવાહ ‘‘નિબ્બાનં અકુતોભય’’ન્તિ. અથ વા **પરમા સન્તી**તિ ઉત્તમા સન્તિ. કતરા સાતિ? નિબ્બાનં. યસ્મા પન નિબ્બાને કુતોચિ ભયં નત્થિ, તસ્મા તં **અકુતોભય**ન્તિ વુચ્ચતિ.

અનીઘોતિ નિદ્દુક્ખો. **સબ્બકમ્મક્ખયં પત્તો**તિ સબ્બેસં કમ્માનં ખયં પરિયોસાનં અચ્ચન્તાભાવં પત્તો. **વિમુત્તો ઉપધિસઙ્ખયે**તિ ઉપધિસઙ્ખયસઙ્ખાતે નિબ્બાને તદારમ્મણાય ફલવિમુત્તિયા વિમુત્તો. **એસ સો**તિ એસો સો. **સીહો અનુત્તરો**તિ પરિસ્સયાનં સહનટ્ઠેન, કિલેસાનં હનનટ્ઠેન ચ, તથાગતો અનુત્તરો સીહો નામ. **બ્રહ્મ**ન્તિ સેટ્ઠં. **ચક્ક**ન્તિ ધમ્મચક્કં. **પવત્તયી**તિ તિપરિવટ્ટં દ્વાદસાકારં પવત્તેસિ.

ઇતીતિ એવં તથાગતસ્સ ગુણે જાનિત્વા. **સઙ્ગમ્મા**તિ સમાગન્ત્વા. **તં નમસ્સન્તી**તિ તં તથાગતં તે સરણં ગતા દેવમનુસ્સા નમસ્સન્તિ. મહન્તેહિ સીલાદિગુણેહિ સમન્નાગતત્તા **મહન્તં**, ચતુવેસારજ્જયોગેન **વીતસારદં**. ઇદાનિ યં વદન્તા તે નમસ્સન્તિ, તં દસ્સેતું **દન્તો**તિઆદિ વુત્તં. તં ઉત્તાનત્થમેવ.

ઇતિ ઇમસ્મિં ચતુક્કનિપાતે છટ્ઠે સત્તમે ચ સુત્તે વટ્ટં કથિતં, પઠમદુતિયતતિયદ્વાદસમતેરસમેસુ વિવટ્ટં કથિતં, સેસેસુ વટ્ટવિવટ્ટં કથિતન્તિ વેદિતબ્બં.

તેરસમસુત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઇતિ પરમત્થદીપનિયા

ખુદ્દકનિકાય-અટ્ઠકથાય

ઇતિવુત્તકસ્સ ચતુક્કનિપાતવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

નિગમનકથા

એત્તાવતા ચ –

ધમ્મિસ્સરેન જગતો, ધમ્માલોકવિધાયિના;
ધમ્માનં બોધનેય્યાનં, જાનતા દેસનાવિધિં.

તં તં નિદાનમાગમ્મ, સબ્બલોકહિતેસિના;
એકકાદિપ્પભેદેન, દેસિતાનિ મહેસિના.

દસુત્તરસતં દ્વે ચ, સુત્તાનિ **ઇતિવુત્તકં**;
ઇતિવુત્તપ્પભેદેન, સઙ્ગાયિંસુ મહેસયો.

છળભિઞ્ઞા વસિપ્પત્તા, પભિન્નપટિસમ્ભિદા;
યં તં સાસનધોરય્હા, ધમ્મસઙ્ગાહકા પુરે.

તસ્સ અત્થં પકાસેતું, પોરાણટ્ઠકથાનયં;
નિસ્સાય યા સમારદ્ધા, અત્થસંવણ્ણના મયા.

સા તત્થ પરમત્થાનં, સુત્તન્તેસુ યથારહં;
પકાસના **પરમત્થ-દીપની** નામ નામતો.

સમ્પત્તા પરિનિટ્ઠાનં, અનાકુલવિનિચ્છયા;
અટ્ઠત્તિંસપ્પમાણાય, પાળિયા ભાણવારતો.

ઇતિ તં સઙ્ખરોન્તેન, યં તં અધિગતં મયા;

પુઞ્ઞં તસ્સાનુભાવેન, લોકનાથસ્સ સાસનં.

ઓગાહેત્વા વિસુદ્ધાય, સીલાદિપટિપત્તિયા;
સબ્બેપિ પાણિનો હોન્તુ, વિમુત્તિરસભાગિનો.

ચિરં તિટ્ઠતુ લોકસ્મિં, સમ્માસમ્બુદ્ધસાસનં;
તસ્મિં સગારવા નિચ્ચં, હોન્તુ સબ્બેપિ પાણિનો.

સમ્મા વસ્સતુ કાલેન, દેવોપિ જગતિપ્પતિ;
સદ્ધમ્મનિરતો લોકં, ધમ્મેનેવ પસાસતૂતિ.

ઇતિ બદરતિત્થવિહારવાસિના આચરિયધમ્મપાલેન કતા

ઇતિવુત્તકસ્સ અટ્ઠકથા નિટ્ઠિતા.